

М. ГОРЬКИЙ

Т В О Р И

У ШІСТНАДЦЯТИ
ТОМАХ

ПЕРЕКЛАД З РОСІЙСЬКОЇ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
КИЇВ — 1954

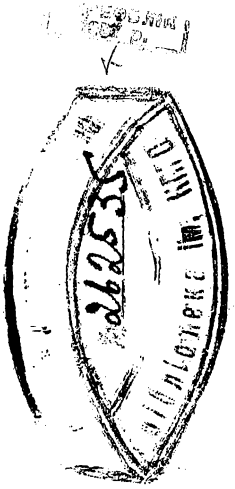
Б-Р
Г-Х

М. ГОРЬКИЙ

ТОМ 10

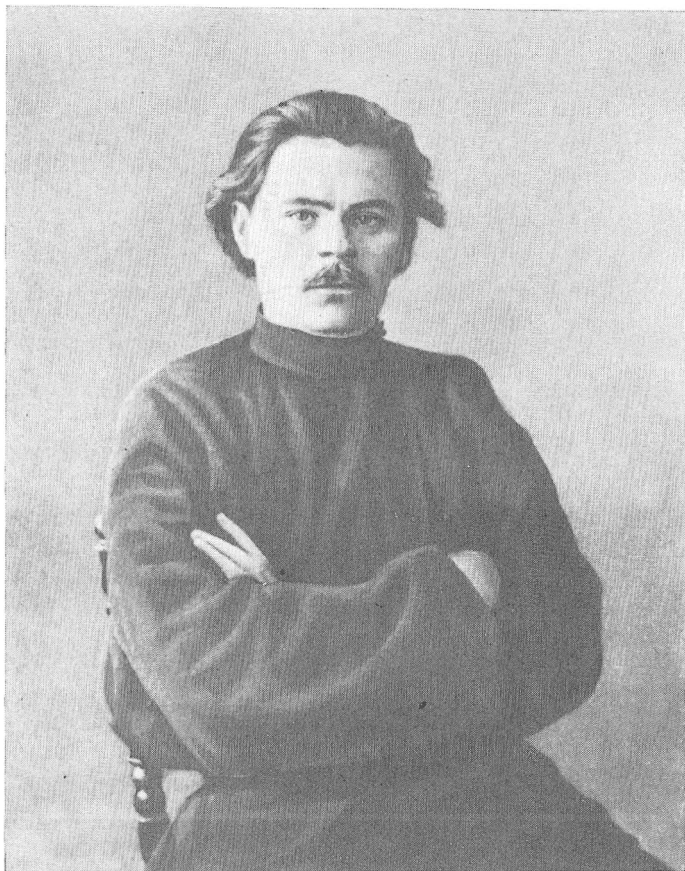
ПРЕСЫ

1901 — 1906

12/19

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
КИЇВ — 1954

О. М. ГОРЬКИЙ
Нижний Новгород. 1901 г.

М И Щ А Н Ъ

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Безсеменов Василь Васильович, 58 років, заможний міщанин, старшина малярного цеху.

Акулина Іванівна, дружина його, 52 років.

Петро, колишній студент, 26 років } його діти.
Тетяна, шкільна вчителька, 28 років }

Нил, вихованець Безсеменова, машиніст, 27 років.

Перчихін, далекий родич Безсеменова, торговець співочими птахами, 50 років.

Поля, його дочка, швачка, працює в родині поденно, 21 року.

Олена Миколаївна Крицова, вдова тюремного наглядача, живе в квартирі у Безсеменових, 24 років.

Тетерев, півчий } нахлібники Безсеменових.
Шишкін, студент }

Цветаєва, учителька, подруга Тетяни, 25 років.

Степаніда, кухарка.

Баба з вулиці.

Хлопчисько, маляр.

Лікар.

Місце дії — маленьке провінціальне місто.

ОБСТАНОВКА

Кімната в заможному міщанському будинку. Її правий кут відрізаний двома глухими перебірками, вони виступають у кімнату прямим кутом і, стискуючи задній план її, утворюють на передньому ще маленьку кімнату, відокремлену від великої дерев'яною аркою. В арці протягнутий дріт, на ньому висить ряба завіса. У задній стіні великої кімнати — двері в сіни і другу половину будинку, де розміщені кухня та кімнати нахлібників. Ліворуч від дверей — величезна, важка шафа на посуд, у кутку скриня, праворуч старовинний годинник у футлярі. Великий, наче місяць, маятник повільно гойдається за склом, і, коли в кімнаті тихо, чути його бездушне — так, так! так, так! У лівій стіні — двоє дверей: одні в кімнату старих, другі — до Петра. Між дверима груба, обличкована білими кахлями. Біля груби старий диван, оббитий клейонкою, перед ним великий стіл, на якому обідають, п'ють чай. Дешеві віденські стільці нудотно правильно стоять біля стін. Ліворуч-таки, біля самого краю сцени — скляна шафа, у ній різнокольорові коробочки, великодні крашанки, пара бронзових свічників, ложки чайні та столові, кілька срібних скляночок, стопок. У кімнаті за аркою, біля стіни проти глядача — піаніно, етажерка з ногами, в кутку кадка з філодендромом. У правій стіні — два вікна, на підвіконнях — квіти, біля вікна — кушетка, коло неї — біля передньої стіни — маленький стіл.

ДІЯ ПЕРША

Вечір, близько п'ятої години. У вікно дивляться осінні сутінки. У великій кімнаті — майже темно. Тетяна, напівлежачи на кушетці, читає книжку. Поля біля стола — шие.

Тетяна (*читає*). «Зійшов місяць. І було дивно бачити, що від нього, такого маленького і сумного, на землю стільки ллється сріблясто-блакитного, лагідного світла...» (*Кладає книжку на коліна.*) Темно.

Поля. Засвітити лампу?

Тетяна. Не треба! Я втомилася читати...

Поля. Як це гарно написано! Просто так... і сумно... за душу бере... (*Пауза.*) Страшенно хочеться знати — який кінець? поженяться вони — чи ні?

Тетяна (*з досадою*). Не в цьому справа...

Поля. А я б такого не покохала... ні!

Тетяна. Чому?

Поля. Нудний він... І все нарікає... Бо — невпевнений... Мужчина повинен знати, що він має робити в житті...

Тетяна (*неголосно*). А... Нил — знає?

Поля (*впевнено*). Він знає!

Тетяна. Що ж саме?

Поля. Я... не можу вам цього розповісти... так просто, як він говорить... Але тільки — поганим людям... лихим та неситим — зле буде від нього! Не любить він їх...

Тетяна. Хто — поганий? І хто — добрий?

Поля. Він знає!.. (*Тетяна мовчить, не дивлячись*

на Полю. Поля, посміхаючись, бере книжку з її колін.)
Гарно це написано! Дуже вона вже приваблива... така щира, проста, сердечна! От як бачиш жінку, в милому образі списану, то й сама собі кращою здаєшся...

Тетяна. Яка наївна... смішна ти, Полю! А мене — дратує вся ця історія! Не було такої дівчини! І садиби, і річки, і місяця, нічого такого не було! Все це вигадано. І завжди в книжках описують життя не таким, яке воно насправді... у нас, у тебе, наприклад...

Поля. Пишуть про цікаве. А в нашому житті — що цікавого?

Тетяна (*не слухаючи, роздратовано*). Мені часто здається, що книжки пишуть люди... які не люблять мене і... завжди сперечаються зо мною. Наче вони кажуть мені: оце краще, ніж ти думаєш, а оце — гірше...

Поля. А я гадаю, що всі письменники неодмінно добрі... Подивилася б я на письменника!..

Тетяна (*наче сама до себе*). Погане й тяжке вони зображують не так, як я його бачу... а якимось особливо... крупніше... в трагічному тоні. А гарне — вони вигадують. Ніхто не признається в коханні так, як про це пишуть! І життя зовсім не трагічне... воно тече тихо, одноманітно... наче велика, каламутна ріка. А коли дивишся, як тече ріка, то очі стомлюються, стає нудно... голова тупіє, і навіть не хочеться подумати, навіщо ріка тече?

Поля (*задумано дивлячись перед собою*). Ні, я б таки подивилася на письменника! От ви читали, а я коли-не-коли та й подумаю — який він з себе? Молодий? старий? брюнет?..

Тетяна. Хто?

Поля. Оцей-от письменник...

Тетяна. Він помер...

Поля. Ах... шкода яка! Давно? Молодий?

Тетяна. Літній. Він пив горілку...

Поля. Сердешний... (*Пауза.*) І чому це — розумні люди пиячать? Ось цей, нахлібник ваш, півчий... він же розумний, а — п'є... чому це так?

Тетяна. Жити нудно...

Петро (*заспаний, виходить з своєї кімнати*). От темрява! Хто це сидить?

Поля. Я... і Тетяна Василівна...

Петро. Чого ж ви лампу не засвітите?

Поля. Ми розмовляємо в присмерку...

Петро. У мою кімнату від старих запах оливи проходить. Мабуть, тому я й бачив у сні, ніби пливу якоюсь річкою, а вода в ній густа, як дьоготь... Плисти важко... і я не знаю — куди треба плисти... і не бачу берега. Трапляються мені якісь уламки, але коли я хапаюсь за них, вони розсипаються на порошок... гнилі, трухляві. Нісенітниця... *(Насвистуючи, ходить по кімнаті.)* Час би вже й чай пити...

Поля *(засвічує лампу)*. Піду, приготую... *(Виходить.)*

Петро. Вечорами в нас у домі якось особливо... тісно й похмуро. Усі ці допотопні речі ніби виростають, ще більшають, важчають... і, витискуючи повітря, — заважають дихати. *(Стукає рукою в шафу.)* Оця комора вісімнадцять років стоїть на одному місці... вісімнадцять років... Кажуть — життя швидко рухається вперед... а от шафи оцієї воно нікуди не посунуло ні на вершок... Малям я не раз розбивав собі лоба об її твердиню... і тепер вона чомусь заважає мені. Безглузда штука... Не шафа, а якийсь символ... хай їй чорт!

Тетяна. Який ти нудний, Петре... Тобі шкодить жити так.

Петро. Як це так?

Тетяна. Ти ніде не буваєш... тільки нагорі у Лени... щовечора. І це дуже непокоїть старих... *(Петро, не відповідаючи, ходить і свище.)* Знаєш — я стала дуже стомлюватись... У школі мене втомлює шум і безладдя, тут — тиша і лад. Хоч у нас стало веселіше відтоді, як переїхала Лена. Та-ак, я дуже стомлююсь! А до свят ще далеко... Листопад... Грудень. *(Годинник б'є шість разів.)*

Безсеменов *(висуваючи голову з дверей своєї кімнати)*. Засвістали козаченьки! А прохання, мабуть, знову не написав?

Петро. Написав, написав...

Безсеменов. Ледве знайшов час... ехе-хе! *(Зникає.)*

Тетяна. Яке це прохання?

Петро. Про стягнення з купця Сизова сімнадцяти карбованців п'ятдесяти копійок за пофарбування даху на сараї...

Акулина Іванівна *(виходить з лампою)*. А на дворі знову дощик пішов. *(Підходить до шафи, виймає з неї посуд і накриває на стіл.)* Холодно у нас чогось. То-

пили, а холодно. Старий будинок... от і продуває... охо-хо!
А батько, дітоньки, знову сердитий... поперек, каже, ломить йому. Теж старий... а все невдачі та непорядки... витрати великі... турботи.

Т е т я н а (до брата). Ти вчора у Лени сидів?

П е т р о. Так...

Т е т я н а. Весело було?

П е т р о. Як завжди... пили чай, співали... сперечалися...

Т е т я н а. Хто з ким?

П е т р о. Я з Нилом і Шишкіним.

Т е т я н а. Як звичайно...

П е т р о. Так. Нил захоплювався процесом життя... він страшенно драгує мене... проповіддю бадьорості, любові до життя... Смішно! Слухаючи його, починаеш уявляти собі це нікому не відоме життя... чимось на зразок американської тітоньки, яка от-от з'явиться і осипле тебе різними благами... А Шишкін проповідував корисність молока і шкідливість тютюну... та закидав мені буржуазний напрям думок.

Т е т я н а. Усе те ж саме...

П е т р о. Так, як звичайно...

Т е т я н а. Тобі... дуже подобається Лена?

П е т р о. Н-нічого... вона славна... весела...

А к у л и н а І в а н і в н а. Вертихвістка вона! Марне її життя! Кожного божого дня гості в неї, чаї та сахари... танці та пісні... а от умивальника купити собі не може! З таза вмивається, та на підлогу воду хлюпає... будинок гноїть...

Т е т я н а. А я вчора була в клубі... на сімейному вечорі. Член міської управи Сомов, попечитель моєї школи, ледве кинув мені головою... еге ж. А коли в зал увійшла полюбовниця судді Романова, він кинувся до неї, уклонився, наче губернаторші, і поцілував руку...

А к у л и н а І в а н і в н а. Он який безсоромний, га? Чом би не взяти чесну дівчину під ручку, та вшанувати її, поводити її по залі вальсяжненько, на людях...

Т е т я н а (до брата). Ні, ти подумай! Учителька, в очах цих людей, заслуговує на меншу увагу, ніж розпусна, нафарбована жінка...

П е т р о. Не варт помічати таких... пошлостей... Треба ставити себе вище... А вона хоч і розпусна, та не фарбується...

Акуліна Іванівна. А ти звідки знаєш? Хіба шоки лизав їй? Сестру скривджено, а він за кривдницю заступається...

Петро. Мамаша! Та годі вам...

Тетяна. Ні, при матері зовсім не можна розмовляти... *(За дверима в снігах чути важкі кроки.)*

Акуліна Іванівна. Н-ну! Визвірилися... Ти, Петре, ніж кімнату міряти, самовара б втягнув... а то Степанида скаржиться — важко, мовляв...

Степанида *(вносить самовар, ставить його на підлогу біля столу і, випроставшись, задихуючись, каже хазяйці)*. Ну, і як собі хочете, а тільки знову кажу — сил моїх нема одоробало таке тягати, — ніженьки підломлюються...

Акуліна Іванівна. Що ж — окрему людину найняти скажеш?

Степанида. Як хочете! Нехай півчий носить — чого йому? Петре Васильовичу, постав на стіл самовара, їй-бо, несила!

Петро. Ну, давай... ех!

Степанида. Спасибі. *(Виходить.)*

Акуліна Іванівна. Та й дійсно, Петю, скажи-но ти півчому, нехай би він самовар подавав? Справді...

Тетяна *(тужно зітхає)*. О бсже мій...

Петро. А чи не сказати йому, щоб він воду носив, підлоги мив, сажу трусив і, вже до речі, білизну прав?

Акуліна Іванівна *(з досадою відмахуючись від нього рукою)*. Чого дарма говорити? Усе це своїм порядком і без нього рсблять... А самовар внести...

Петро. Мамаша! Щовечора ви порушуете це фатальне питання, — питання про те, хто має носити самовар. І повірте, що питання це лишиться нерозв'язаним аж доти, поки ви не наймете двірника.

Акуліна Іванівна. Та на якого дідька він потрібен, отой двірник? Батько сам двір прибирає...

Петро. І це зветься — скнарістю. А скнарити не гаразд, маючи в банку...

Акуліна Іванівна. Ш-ш! Цить! Батько поче — він тобі задасть банк! Чи ти в банк гроші вкладав?

Петро. Послухайте!

Тетяна *(схоплюючись)*. Петре, та облиш хоч ти, терпіння ж нестає...

Петро (*підходить до неї*). Ну, не кричи! Непомітно для себе втягуєшся в ці сварки...

Акулина Іванівна. Застогнали! Слова сказати матері не можна...

Петро. День у день — те ж саме... На душу від цих суперечок сідає якась кіптява, іржа...

Акулина Іванівна (*гукає в двері із своєї кімнати*). Батьку! Іди чай пити...

Петро. Коли скінчиться строк мого відлучення від університету, я поїду в Москву і, як і раніше, буду приїздити сюди на тиждень, не більше. За три роки університетського життя я відвик від дому... від усього цього крохоборства і міщанської суєти... Добре жити самому, поза красотами рідної домівки!..

Тетяна. А я от не маю куди їхати...

Петро. Я кажу тобі — їдь на курси...

Тетяна. Ах, навіщо мені курси? Я жити, жити хочу, а не вчитися... зрозумій!

Акулина Іванівна (*знімаючи чайник з самовара, опекла руку і скрикує*). Ах, хай тобі грець!

Тетяна (*до брата*). І я не знаю, не уявляю — що значить жити? Як я могла б жити?

Петро (*задумано*). Атож, жити треба уміло... обережно...

Безсеменов (*виходить із своєї кімнати і, оглянувши дітей, сідає за стіл*). Нахлібників кликали?

Акулина Іванівна. Петю! Поклич-но...

(*Петро виходить, Тетяна іде до столу.*)

Безсеменов. Знову пиляного цукру купили? Скільки разів я казав...

Тетяна. Ну, хіба не однаково, папаша?

Безсеменов. Я кажу не тобі, а матері. Тобі, я знаю, однаково...

Акулина Іванівна. Усього фунт купила я, батьку. Ціла голова є, тільки не встигли поколотити... не гнівайся!

Безсеменов. Я не гніваюсь... Я кажу — пиляний цукор важкий і не солодкий, отож не вигідний. Цукор завжди треба купувати головою і колоти самим. Від цього будуть кришки, а кришки в страву йдуть. І цукор оцей, він легкий, солодкий... (*До дочки.*) Ти чого кривишся та зітхаєш?

Т е т я н а. Нічого, нічого... так...

Б е з с е м е н о в. А коли нічого, то нема чого й зітхати. Невже батькові слова так важко слухати? Не для себе, а для вас же, молодих, говоримо. Ми своє прожили, вам — жити. А коли дивишся на вас, то не розумієш, як, власне, ви жити думаєте? До чого у вас наміри? Наш порядок вам не до вподоби, це ми бачимо, почуваємо... а який свій порядок ви придумали? От воно, питання? Т-так.

Т е т я н а. Папаша! Подумайте, який це раз ви кажете мені оце?

Б е з с е м е н о в. І ще, і без кінця, до могили казатиму! Бо — занепокоєний я у моєму житті. Вами занепокоєний... Дарма, не подумавши гарненько, пустив я вас в освіту... Он — Петра вигнано, ти дівуєш...

Т е т я н а. Я працюю... я...

Б е з с е м е н о в. Чув. А кому користь від цієї праці? Двадцять п'ять карбованців твоїх — нікому не потрібні, та й тобі самій. Виходь заміж, живи законним порядком,— я сам тобі п'ятдесят на місяць платитиму...

А к у л и н а І в а н і в н а (*весь час розмови батька з дочкою неспокійно крутиться на стільці, кілька разів намагається щось сказати їй, нарешті, лагідно запитує*). Батьку! Ватрушечки... чи не хочеш? Від обіду лишилися... а?

Б е з с е м е н о в (*обертається до неї, дивиться на неї спочатку сердито і потім, посміхаючись у бороду, каже*). Ну, тягни ватрушки... тягни... Ехе-хе! (*Акулина Іванівна кидається до шафи, а Безсеменов каже дочці*.) От бачиш, мати, мов качка від собаки пташенят своїх, вас від мене захищає... Все тремтить, усе боїться, як би я словом не вдарив вас... Чи ба, птахолове! З'явився, пропащий!

П е р ч и х і н (*з'являється на дверях, за ним мовчки входить Поля*). Мир сьому дому, хазяїну старому, хазяйці гарненькій, чадам їх любеньким — на віки віків!

Б е з с е м е н о в. У тебе знову розрішення вина?

П е р ч и х і н. З горя!

Б е з с е м е н о в. З якого це?

П е р ч и х і н (*розповідає, вітаючись*). Зяблика продав сьогодні... Три роки тримав пташку, тірольською треллю співала, — продав! Відчув себе за цей вчинок падлюкою і — розчулився. Шкода пташки, звик... любив...

(*Поля, всміхаючись, киває батькові головою.*)

Б е з с е м е н о в. А навіщо продавав, коли так?

Перчихін *(придержуючись за спинки стільців, ходить навколо столу)*. Ціну добру дали...

Акулина Іванівна. А що тобі гроші? Однаково протринькаєш...

Перчихін *(умощуючись на стільці)*. Вірно, мати! Гроші мені не до рук... вірно!

Безсеменов. Значить, знову-таки не було резону продавати...

Перчихін. Був резон. Сліпнути стала пташка... отже, скоро помре...

Безсеменов *(посміхаючись)*. А ти, проте, не зовсім дурний...

Перчихін. Та хіба я це від розуму вчинив? Це від підлості натури моєї...

(Петро і Тетерев входять.)

Тетяна. А Нил де?

Петро. Пішов із Шишкіним на репетицію.

Безсеменов. Де це вони грати хочуть?

Петро. У манежі. Вистава для солдатів.

Перчихін *(до Тетерева)*. Божій дудці — моє шанування! Синиць ловити підемо, дядю?

Тетерев. Можна. А коли?

Перчихін. Та хоч завтра.

Тетерев. Не можу. Небіжчик є...

Перчихін. Перед обіднею?

Тетерев. Можу. Заходь. Акулино Іванівно! А чи не лишилося чого від обіду? Каші, чи подібного чогось?

Акулина Іванівна. Будь ласка, батечку, є. Полю, принеси-но там...

(Поля виходить.)

Тетерев. Дуже вдячний. Бо сьогодні, як вам це відомо, не обідав я з нагоди похорону та весілля...

Акулина Іванівна. Знаю, знаю...

(Петро, взявши налиту склянку, виходить у кімнату за аркою; його супроводить допитливий погляд батька і недружелобний Тетерева. Кілька секунд всі п'ють і їдять мовчки.)

Безсеменов. А добре ти, Терентію Хрисанфичу, заробиш у цьому місяці. Майже щодня небіжчик.

Тетерев. Щастить... нічого.

Безсеменов. І весілля часто...

Тетерев. І женяться чимало...

Безсеменов. От назбирай грошенят, та й сам оженись.

Тетерев. Не хочеться...

(Тетяна іде до брата, і між ними починається тиха розмова.)

Перчихін. Не женись, не треба! Нашому братові, дивакові, одруження ні до чого. Краще ходімо снігурів ловити...

Тетерев. Згода...

Перчихін. А й чудесна ж це робота — снігурів ловити! Шойно сніг випав, земля наче у великодню ризу одягнута... чистота, сяйво і лагідна тиша навколо... Особливо коли день сонячний — душа співає з радощів! На деревах ще осінній лист золотом міниться, а вже гілля сріблячком сніжку пухнастого присипане... І от на отаку зворушливу красу — гурли! гурли! — раптом з небес чистих зграйка червоних пташок опуститься, цві! цві! цві! І наче маки розквітнуть. Дрібнесенькі отаки пташки, поважні, наче генерали. Ходять, і бурчать, і риплять — зворушення душі! Сам би на снігура обернувся, щоб з ними покозатися в снігу... ех!

Безсеменов. Дурний птах, снігур.

Перчихін. Я сам дурний...

Тетерев. Розказано добре...

Акуліна Іванівна (до Перчихіна). Дитина ти...

Перчихін. Люблю пташок ловити! Що є на світі кращого над співочого птаха?

Безсеменов. А ловити його, того птаха, гріх. Знаєш?

Перчихін. Знаю. Та коли люблю? І нічого опріч робити не вмю. Я так вважаю, що всяке діло любов'ю освячується...

Безсеменов. Усяке?

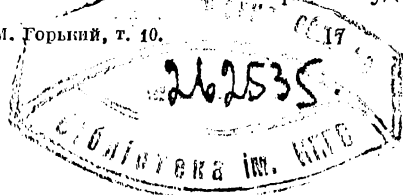
Перчихін. Усяке!

Безсеменов. А коли хто любить чужу власність прибирати до кишені?

Перчихін. Це вже буде не діло, а злодійство.

Безсеменов. Мм... Воно справді...

Акуліна Іванівна (позіхаючи). Охо-хо! Нудно чогось... І як це вечорами нудно завжди... Хоч би ти,

Терентію Хрисанфичу, гітару свою приніс та пограв би...

Тетерев *(спокійно)*. Наймаючи квартиру, високошанована Акуліно Іванівно, я не брав на себе обов'язку розважати вас...

Акуліна Іванівна *(не збагнувши)*. Як ти сказав?

Тетерев. Голосно і виразно.

Безсеменов *(із здивуванням і досадою)*. Дивлюсь я на тебе, Терентію Хрисанфичу, і дивуюсь. Людина з тебе... пробач на слові, зовсім... нікчемна... недотепа ти, але гордість у тебе — просто панська. Звідки б це?

Тетерев *(спокійно)*. Природжена...

Безсеменов. Чим же ти гордишся, скажи, будь ласка?

Акуліна Іванівна. Та це він — дивачить усе. Яка в ньому гордість може бути?

Тетяна. Мамо!

Акуліна Іванівна *(стрепенувшись)*. А? Ти чого?

(Тетяна докірливо хитає головою.)

Акуліна Іванівна. Чи знов я не те сказала? Ну, краще буду мовчати... Бог з вами.

Безсеменов *(ображений)*. Ти, мати, обережніше висловлюй свої думки. Ми живемо серед осіб освічених. Вони на все можуть навести критику з точки науки і найвищих властивостей розуму. А ми з тобою люди старі, дурні...

Акуліна Іванівна *(миролюбно)*. Та чого вже там! Звісно, вже... вони ж знають.

Перчихін. А це ти, брат, правильно сказав. Хоч і жартома, а правильно...

Безсеменов. Я не жартома...

Перчихін. Стривай! Старі — справді дурні люди...

Безсеменов. Особливо як на тебе подивися.

Перчихін. Я — інша річ. Я навіть так вважаю: не було б старих, не було б і дурості... Старий думає, як сире дерево горить, — більше чаду, ніж вогню...

Тетерев *(посміхаючись)*. Схвалюю...

(Поля ласкаво дивиться на батька і гладить його плече рукою.)

Безсеменов (похмуро). Так, так! Ну, бреші далі...

(Петро і Тетяна, перериваючи свою розмову, з посмішкою дивляться на Перчихіна.)

Перчихін (з запалом базікає). Старі, головна річ, уперті! Він, старий, і бачить, що помилився, і почуває, що нічого не розуміє, але визнати це — не може! Гордість! Жив, мовляв, жив, самих штанів, може, штук із сорок зносив, і раптом — розуміти перестав! Як це так? Прикро! Ну, він своє і торочить — я старий, я правий. А куди вже? Розум став важкий у нього... А у молодих — розум бистрий, легкий...

Безсеменов (брутально). Ну, ти забрехався однак... Ти от що мені скажи: коли ми дурні, то значить — треба нас вчити розуму?

Перчихін. Де там? У каміння стріляти — стріли втрачати...

Безсеменов. Зажди, не перепиняй! Я старший за тебе. Я кажу: чого ж бистрі розуми по кутках від нас, старих, розбігаються, та звідти смішні пики показують, а розмовляти з нами не хочуть? От ти і подумай... І я піду подумаю... на самоті, коли дурний я для вашої компанії... (З шумом відсуває свій стілець і на дверях своєї кімнати каже)... освічені мої діти...

(Пауза.)

Перчихін (до Петра і Тетяни). Дітоньки! Ви чого старого кривдите?

Поля (посміхаючись). Та це ти його скривдив...

Перчихін. Я? В житті ні разу не кривдив нікого...

Акуліна Іванівна. Ах, братці! Негаразд у нас... За що старого скривдили? Всі надуті, всі невдоволені... а він — старий, йому спокій потрібен... його поважати треба б... Батько ж... Піду до нього. Палагее, ти вимий посуд...

Тетяна (підходячи до столу). І за що на нас розгнівався батько?

Акуліна Іванівна (на дверях). А ти більше тікай від нього... розумна!

(Поля мие посуд, а Тетерев, спершись на стіл, важким поглядом дивиться їй в обличчя. Перчихін іде до Петра і сідає біля столу. Тетяна повільно іде до своєї кімнати.)

П о л я (до Тетерева). Ви чого дивитесь на мене... отак?

Т е т е р е в. Так...

П е р ч и х і н. Про що думаєш, Петю?

П е т р о. Куди б його піти звідси...

П е р ч и х і н. Давно я хочу тебе спитати, скажи ти мені, будь ласка: що таке каналізація?

П е т р о. Ну, навіщо тобі? Розповідати це так, щоб ти добре зрозумів — довго... і нудно...

П е р ч и х і н. А ти сам знаєш все-таки?

П е т р о. Знаю.

П е р ч и х і н (недовірливо дивлячись Петрові в обличчя). Мм...

П о л я. Як довго не йде Нил Васильович...

Т е т е р е в. Які у вас гарні очі...

П о л я. Ви це і вчора казали.

Т е т е р е в. Скажу й завтра...

П о л я. Навіщо?

Т е т е р е в. А не знаю. Ви, може, думаете, що я закоханий у вас?

П о л я. Господи! Та нічого я не думаю...

Т е т е р е в. Нічого? Шкода! Ви подумайте...

П о л я. Та... про що?

Т е т е р е в. Ну, хоч би про те, чого ради я в'язну до вас? Подумайте і скажіть мені...

П о л я. Який ви дивак!

Т е т е р е в. Знаю... Ви казали мені це. Я теж повторю вам — ідіть звідси! Вам шкідливо бувати в цьому домі... ідіть!

П е т р о. Ви признаєтесь у коханні? Може, мені вийти?

Т е т е р е в. Ні, не турбуйтеся! Я не вважаю вас живою істотою...

П е т р о. Недотепно...

П о л я (до Тетерева). Який ви задирака!

(Тетерев відходить осторонь і уважно прислухається до розмови Петра і Перчихіна.)

Т е т я н а (виходить із своєї кімнати, кутаючись у шаль, сідає за піаніно і запитує, розбираючи ноти). Нил ще не прийшов?

П о л я. Ні...

П е р ч и х і н. Нудненько... Ага, от що, Петю: про-

читав я ото в листку, наче в Англії літаючі кораблі побудовано. Корабель, ніби, як слід, але коли сів ти на нього, натиснув отаку кнопку — фію! Зараз оце піднімається він птахом під самісінькі під хмари і заносить людину невідомо куди... Наче дуже багато англічанів без вісті пропали. Чи правда це? Петю?

Петро. Дурниці!

Перчихін. А друкують...

Петро. Та чи мало дурниць друкують.

Перчихін. А багато хіба?

(Тетяна тихо награв щось сумне.)

Петро *(з досадою)*. Звичайно, багато!

Перчихін. Ти не гнівайся. І чого це, справді, всі ви, молоді, нами, підтоптаними людьми, гордуєте? І навіть ніяк розмовляти не бажаєте? Негаразд!

Петро. Далі!..

Перчихін. Далі бачу я, що треба мені йти звідси. Набрид. Полю, ти скоро додому підеш?

Поля. От прибору тільки... *(Виходить з кімнати, вслід їй дивиться Тетерев.)*

Перчихін. Т-так... Забув ти, Петю, як ми з тобою бувало чижиків ловили. Тоді любив ти мене...

Петро. Я й тепер!..

Перчихін. Бачу, почуваю... як ти тепер!

Петро. Я тоді леденці та пряники любив, а тепер у рот не беру...

Перчихін. Розумію... Дядю Терентію! Ходімо пиво пити?

Тетерев. Не в настрої...

Перчихін. Ну, я сам. У шиночку — весело. У шиночку — просто. А у вас — з нудьги помреш, не в комплімент вам сказати. Нічого ви не робите... ніяких схильностей не маєте... А то давайте в карти грати? У свої козирі? Якраз же й четверо... *(Тетерев дивиться на Петра і посміхається.)* Не бажаєте? Ну, воля ваша... Отож, прощайте! *(Підходить до Тетерєва, лякає себе по горлу.)* Ходімо?

Тетерев. Ні...

(Перчихін виходить, безнадійно махаючи рукою. Кілька секунд тиші. Виразно чути тихі ноти п'єси, яку повільно розбирає Тетяна. Петро, лежачи на кушетці, вслухається)

і навистує мелодію. Тетерев підводиться із стільця і ходить по кімнаті. В сінях, за дверима, з гуркотом падає щось залізне — відро чи самоварна труба. Чути голос Степаниди: «Куди тебе чорти понесли»...)

Тетяна *(не перериваючи гри)*. Як довго Нил не проходить...

Петро. Ніхто не йде...

Тетяна. Ти чекаєш Олену?..

Петро. Кого-небудь...

Тетерев. Ніхто до вас не прийде...

Тетяна. Який ви завжди похмурий...

Тетерев. Ніхто не прийде до вас, бо у вас нема чого взяти...

Петро. Так каже Терентій Богословський...

Тетерев *(настійливо)*. Чи помічаєте ви, що у п'янички, підтопаного птахолова — живий дух і жива душа його, тоді як ви обое, стоячи на порозі життя, — напівмертві?

Петро. А ви? Ви про себе якої думки?

Тетяна *(встаючи з стільця)*. Панове, покиньте! Це ж уже було, було! Ви сперечалися про це...

Петро. Мені подобається ваш стиль, Терентію Хрисанфовичу... І подобається ваша роль — роль судді всіх нас... Але я бажав би зрозуміти — чому саме цю роль ви граєте... Ви говорите завжди так, наче читаете нам акафіста за упокій...

Тетерев. Таких акафістів не буває...

Петро. Ну, байдуже. Я хочу сказати — от ви не любите нас...

Тетерев. Дуже...

Петро. Спасибі за одвертість.

(Входить Поля.)

Тетерев. Їжте на здоров'ячко.

Поля. Чим це ви частуєте?

Тетяна. Нечемностями...

Тетерев. Правдою...

Поля. А я хочу йти в театр... Чи не піде хто зі мною?

Тетерев. Я...

Петро. Що сьогодні?

Поля. «Друга молодість»... Ходімо, Тетяно Васи-
лівно?

Тетяна. Ні... Я в цей сезон навряд чи ходитиму

в театр. Набридло. Мене злять, дратують усі ці драми з пострілами, зойками, риданнями. *(Тетерев ударяє пальцем по клавіші піаніно, і в кімнаті розлягається густий, сумний звук.)* Усе це неправда. Життя ламає людей без галасу, без криків... без сліз... непомітно...

Петро *(похмуро)*. Розігрують драми на тему про муки кохання, і ніхто не бачить тих драм, що терзають душу людини, яка стоїть між «хочу» і «мушу»...

(Тетерев, посміхаючись, все б'є по клавішах басів.)

Поля *(зніжковіло посміхаючись)*. А мені подобається в театрі... страшенно. От, наприклад, Дон Сезар де-Базан, іспанський дворянин... напрочуд гарно! Справжній герой...

Тетерев. Я скидаюся на нього?

Поля. Ой, що це ви! Ані на краплиночку!..

Тетерев *(усміхаючись)*. Ех... шкода!

Тетяна. Коли актор на сцені признається в коханні, я слухаю і злосю... Цього ж не буває, не буває!..

Поля. Ну, я йду... Терентію Хрисанфовичу, — ідете?

Тетерев *(перестає торкати клавіші)*. Ні. Я не піду з вами, якщо ви не знаходите в мені нічого спільного з іспанським дворянином...

(Поля, сміючись, виходить.)

Петро *(дивлячись вслід їй)*. Що їй до іспанського дворянина?

Тетерев. Вона почуває в ньому здорову людину...

Тетяна. Він красиво одягнений...

Тетерев. І веселий... Весела людина — завжди славна людина... Мерзотники рідко бувають веселими людьми.

Петро. Ну, з цього погляду ви повинні бути найбільшим лиходієм на землі...

Тетерев *(знову починає добувати з піаніно густі, тихі звуки)*. Я просто — п'яниця, не більше. Ви знаєте, чому в Росії багато п'яниць? Бо бути п'яницею зручно. П'яниць у нас люблять. Новатора, сміливу людину — ненавидять, а п'яниць — люблять. Бо завжди зручніше любити якусь дрібноту, погань, аніж щось велике, гарне...

Петро *(ходячи по кімнаті)*. У нас в Росії... у нас в Росії... Як це дивно звучить! Хіба Росія — наша? Моя? Ваша? Що таке — ми? Хто — ми?

Тетерев *(наспівує)*. Ми во-ольнії птахи...

Т е т я н а. Терентію Хрисанфовичу! Покиньте, будь ласка, дзвонити... надто вже похоронно!

Т е т е р е в (*продовжуючи*). Я акомпаную настроєві...
(*Тетяна з досадою виходить з кімнати в сіни.*)

П е т р о (*задумано*). Та-ак... Ви... справді покиньте, це розладнує нерви... Я думаю, що коли француз або англієць вимовляє: Франція! Англія!.. він неодмінно уявляє собі за цим словом щось реальне, відчутне... зрозуміле йому... А я кажу — Росія і — почуваю, що для мене це — порожній звук. І в мене нема змоги вкласти в це слово якийсь виразний зміст. (*Пауза. Тетерев дзвонить.*) Є багато слів, які вимовляєш за звичкою, не думаючи про те, що ховається за ними... Життя... Мое життя... Чим наповнюються ці два слова?.. (*Мовчить, ходячи. Тетерев, тихо вдаряючи по клавішах, наповнює кімнату тужливими звуками струн і з посмішкою, зястиглою на його обличчі, стежить за Петром.*) Чорт надав мені взяти участь у цих безглузких заворушеннях! Я прийшов в університет учитися і вчився... покиньте дзвонити, будь ласка! Ніякого режиму, що заважав мені вивчати римське право, я не почував... ні! По совісті... ні, не почував! Я почував режим товариськості... і поступився перед ним. От два роки мого життя викреслено... так! Це насильство! Насильство надо мною — хіба ж не правда? Я думав: закінчу вчитися, буду юристом, буду працювати, читати, спостерігати... буду жити!

Т е т е р е в (*іронічно підказує*). Батькам на втіху, церкві і вітчизні на користь, у ролі покійного слуги суспільства...

П е т р о. Суспільство? От що я ненавиджу! Воно все підвищує вимоги до особистості, але не дає їй змоги розвиватися правильно, без перешкод... Людина повинна бути громадянином насамперед! — кричало мені суспільство в особі моїх товаришів. Я був громадянином... хай їм чорт... Я... не хочу... не зобов'язаний підкорятися вимогам суспільства! Я — особистість! Особистість вільна... послушайте! Киньте це... оцей чортів дзвін...

Т е т е р е в. Я ж акомпаную вам... міщанине, який побув громадянином — з півгодини?

(*Галас за дверима у сінях.*)

П е т р о (*роздратовано*). Ви... не глузуйте!

(Тетерев, визивно дивлячись на Петра, продовжує дзвонити. Входять Нил, Олена, Шишкін, Цветаєва і слідом за ними Тетяна.)

О л е н а. Що означає цей дзвін погребний? Добривечір, страшний відлюдьку! Добривечір, майже прокурор! Що ви тут поробляли?

П е т р о *(похмуро)*. Дурниці...

Т е т е р е в. Це я видзвонював відхідну людині, передчасно згаслій...

Н и л *(до Тетерєва)*. Слухай! У мене до тебе прохання! *(Щось шепоче йому на вухо. Тетерєв киває головою.)*

Ц в е т а є в а. Ах, панове, от цікаво було на репетиції!

О л е н а. О, прокуроре! Як люто залицявся до мене поручик Биков!

Ш и ш к і н. Телятко ваш Биков...

П е т р о. Чому ви вважаєте, що мені цікаво знати, хто і як залицявся до вас?

О л е н а. Ой, ви не в настрої?

Ц в е т а є в а. Петро Васильович завжди не в настрої.

Ш и ш к і н. Це звичний його настрій...

О л е н а. Танечко! І ти, як звичайно, сумна, наче ніч версенева?

Т е т я н а. Атож, як звичайно...

О л е н а. А мені — страх як весело! Панове, скажіть, чому мені завжди весело?

Н и л. Відмовляюся відповідати на запитання — мені самому теж завжди весело!

Ц в е т а є в а. І мені!..

Ш и ш к і н. Мені — не завжди, але...

Т е т я н а. Повсякчас...

О л е н а. Танечко! Ти кажеш дотепи? Оце добре! Відлюдьку! Відповідайте — чому мені весело?

Т е т е р е в. О втілена легковажність!

О л е н а. Он як! Ну, добре! Я нагадаю вам ці слова, коли ви будете признаватися мені в коханні!

Н и л. Однак я попоїв би чого... Мені скоро на чергування йти...

Ц в е т а є в а. На всю ніч? Бідолаха!

Н и л. На цілу добу... Піду, однак, в кухню, уклінося Степаниді...

Т е т я н а. Я скажу їй... *(Виходить за Нилом.)*

Тетерев (до Олени). Е... дозвольтє! Та хїба я мушу закохатись у вас?

Олена. Так, зухвальцю! Так, похмура потворо! Так! Так!

Тетерев (відступаючи перед нею). Підкоряюсь... Мені це не важко... Я якось був закоханий одразу в двох дівчат і в одну заміжню жінку...

Олена (наступаючи на нього). Ну і що ж?

Тетерев. Марно...

Олена (напівголосно, показуючи очима на Петра). Що у вас з ним вийшло?

(Тетерев сміється. Вони тихо розмовляють.)

Шишкін (до Петра). Слухай, брат, — чи нема карбованця днів на три? Розумієш — черевики лопнули...

Петро. На... Сім за тобою...

Шишкін. Пам'ятаю...

Цветаєва. Петре Васильовичу! Чому ви не берете участі в наших виставах?

Петро. Я ж не вмюю грати...

Шишкін. А ми хїба вмємо?

Цветаєва. Ходили б хоч на репетиції. Солдатики дуже цікаві! Один, Ширков, такий кумедний! Наївний, славний, посміхається так лагідно, конфузливо... і нічого не тямить...

Петро (скоса спостерігаючи Олену). Ну, знаєте, я погано розумію, як можуть бути цікаві люди, що нічого не тямлять?

Шишкін. Але ж там не тільки один Ширков...

Петро. Припускаю, що їх ціла рота...

Цветаєва. Як можна говорити такі речі? От уже не розумію, що це у вас? Аристократизм, чи що?

Тетерев (раптом голосно). Жаліти я не вмюю.

Олена. Ш-ш-ш!..

Петро. Як вам відомо, я міщанин...

Шишкін. Тим менше зрозуміле твоє ставлення до простих людей...

Тетерев. Мене ніхто ніколи не жалів...

Олена (напівголосно). А ви хїба не знаєте, що треба платити добром за зло?

Тетерев. Не маю ні великих, ні дрібних грошей...

Олена. Ах, тихше!..

Петро (*вслухаючись у розмову Олени з Тетеревим*).
А мені незрозуміло... заради чого ви граєтесь у симпатії до цих простих людей...

Цветаєва. Ми — не граємось... ми ділимося, чим можемо, з ними...

Шикін. І навіть не це... Просто нам приємно бувати серед них... Вони безпосередні... серед них дихаєш чимсь здоровим... наче в лісі. Нашому братові, буквоїду, ніколи не вадить освіжатися...

Петро (*настійливо, з прихованим роздратуванням*).
Просто ви любите жити ілюзіями... І підходите ви до ваших солдатів з певним потайним наміром... смішним, пробаєте за правду! Освіжатися серед солдатів, це, даруйте...

Цветаєва. Та не тільки солдатів! Ви ж знаєте, що ми влаштуємо також вистави і в депо...

Петро. Однаково. Я кажу про те, що, називаючи всю цю вашу... біганину і метушню живою справою, ви обманюєтесь. Ви ж певні, що сприяєте розвиткові особистості... і таке інше... І це — самообман. Прийде завтра офіцер або майстер, дасть особистості в пику і виб'є з її голови все, що ви встигли заронити в неї, — коли ще встигли...

Цветаєва. Як прикро слухати такі слова!

Шикін (*похмуро*). Та-ак... Слова — не дуже... Не вперше я чую їх, і все більше вони не подобаються мені... Колись ми з тобою, Петре, порозмовляємо... назавжди!

Петро (*холодно і ліниво*). Страшусь! Та прагну вас зустріти...

Олена (*палко скрикує*). Навіщо ви напускаєте на себе все це? Панове! Навіщо він хоче, щоб його вважали злим?

Петро. Заради оригінальності, я думаю.

Цветаєва. Звичайно! Інтересничає! Усі мужчини інтересничають... при жінках. Хто вдає песиміста, хто Мефістофеля... А самі — просто ледарі...

Тетерев. Коротко, ясно... і здорово!

Цветаєва. А що ж, компліменти я вам казатиму? Ждять! Знаю я вас!

Тетерев. У цьому разі ви знаєте більше, ніж я. А чи не знаєте ви, до речі, ось чого: чи слід платити добром за зло, чи не слід? Тобто, простіше кажучи: чи вважаєте ви добро і зло рівноцінними, чи ні?

Цветаєва. Поїхали парадокси на немазаних колесах!

Шикін. Стривайте, не заважайте йому! Це цікаво.

Я, панове, люблю Тетерева слухати! Все-таки він коли-неколи та й зажене в мозок якусь скалку... Бо в нас у всіх, правду кажучи, думки всі нікчемні, ходові, стерті, наче старі п'ятаки...

Петро. Ти занадто великодушний... поширюючи свої особисті достоїнства на всіх...

Шишкін. Ну-ну! Треба казати правду, брат! Навіть у дрібницях треба бути правдивим! Я одверто визнаю—ніколи ще я жодного оригінального слова не сказав! А хочеться, панове!

Тетерев. А от і сказав!

Шишкін *(жваво)*. Ні-ну? Брешеш? А що таке?

Тетерев. Сказав, брат! Правильно... А що — сам здогадайся.

Шишкін. Ну, це ненавмисно вийшло...

Тетерев. Навмисно оригінальним не будеш. Я пробував...

Олена. Та кажіть же ви, мучителю, про добро і зло!

Шишкін. Ану, заводь філософську волинку!

Тетерев *(стаючи в позу)*. Високошановані двоногі! Коли ви кажете, що зло слід оплачувати добром, — ви помиляєтесь. Зло є властивість природжена вам і тому — малоцінна. Добро — ви самі придумали, ви дуже дорого платили за нього, і тому воно — коштовність, рідкісна річ, прекраснішої за яку нема нічого на землі. Звідси висновок: зрівнювати добро із злом невігідно для вас і некорисно. Я кажу вам: добром платіть тільки за добро. І ніколи не платіть більше від того, скільки одержали ви, щоб не підсилювати в людині почуття лихваря. Бо людина — пожадлива. Одержавши раз більше над те, скільки належить їй, вдруге захоче одержати ще більше. А також не платіть їй менше, ніж винні, бо коли ви їй раз не додасте — людина злопам'ятна! — вона скаже про вас «банкрути!», перестане поважати і іншим разом не добро вже зробить вам, а тільки подасть милостиню. Браття! Будьте точні у сплаті за добро, зроблене вам! Немає-бо на землі нічого сумнішого і огиднішого за людину, яка подає милостиню ближньому своєму! Але за зло — завжди платіть сторицею зла! Будьте жорстоко щедрі, винагороджуючи ближнього за зло його вам! Якщо він, коли ви просили хліба, дав камінь вам, перекиньте гору йому на голову! *(Тетерев починає жартома, поступово переходить на серйозний тон і кінчає промову сильно, пере-*

конано. Скінчивши, він, важко ступаючи, відходить набік. Хвилина загального мовчання. Всі збентежені, відчувши в словах його щось тяжке, щире.)

О л е н а (тихо). Але ви... мабуть, багато терпіли від людей...

Т е т е р е в (вискаливши зуби). Та це дало мені веселу надію, що й вони згодом потерплять від мене... або, вірніше, — за мене...

Н и л (входить з мискою в руках і куснем хліба. Говорючи, він пильнує, як би не розлити з миски. За ним іде Тетяна). Усе це філософія! Погана в тебе, Таню, звичка робити з дрібниць філософію! Дош іде — філософія, палець болить — інша філософія, чадом тягне — ще одна. І коли я чую отакі філософії з дрібниць, то мені мимоволі думається, що не кожному письменність корисна...

Т е т я н а. Який ти... грубий, Ниле.

Н и л (сідає за стіл і їсть). Чого там — грубий?.. Нудно тобі жити, — роби що-небудь. Хто працює, той не нудьгує. Дома тяжко — поїдь на село, там живи та вчи... а то — у Москву, сама повчись...

О л е н а. Так її! І ще вчитайте оцьому (вказує на Тетерева), — оцьому-от!

Н и л (скоса подивившись). Теж, дитятко! У Геракліти націляється...

Т е т е р е в. Назви мене Свіфтом, коли тобі не важко!..

Н и л. Багато честі!

П е т р о. Так, багатенько!..

Т е т е р е в. А мені це було б приємно...

Ц в е т а е в а. Який ласий!..

Н и л (дивлячись у миску). Не прогнівайся... А що... тее... Поля була?.. Тобто, куди вона пішла?

Т е т я н а. У театр. А що?

Н и л. Нічого... так... взагалі — питаю...

Т е т я н а. Тобі вона потрібна?

Н и л. Ні, не потрібна, тобто зараз не потрібна... а взагалі, завжди... потрібна. О, чорт... заплутався!

(Всі посміхаються, крім Тетяни.)

Т е т я н а (настійливо). Навіщо? Навіщо вона тобі?..

(Нил, не відповідаючи, їсть.)

О л е н а (до Тетяни швидко). За що він тобі вичитував? Скажи?

Цветаєва. Так, це цікаво!
Шишкін. Мені теж подобається, як Нил Васильович нотації читає...
Петро. А мені — як він їсть...
Нил. Я все непогано роблю...
Олена. Ну ж, Таню, кажи!
Тетяна. Не хочеться...
Цветаєва. Їй ніколи нічого не хочеться!
Тетяна. Звідки ти знаєш? А може, я дуже хочу... вмерти?
Цветаєва. Фі, гидота!
Олена. Брр! Не люблю розмовляти про смерть!
Нил. Що можна сказати про смерть, аж поки не помреш?
Тетерев. От справжній філософ!
Олена. Ходімо, панове, до мене! Пора, самовар, мабуть, давно готовий...
Шишкін. А добре тепер чайку ковтнути! Та й піджитися б... можна сподіватись?
Олена. Звичайно!
Шишкін (*вказуючи на Нила*). А то я дивлюся на нього і — заздрю, грішна я людина!
Нил. Не заздри — я вже все поїв! Я теж піду з вами, у мене ще понад годину вільного часу...
Тетяна. Ти краще відпочив би до чергування...
Нил. Зійде й так.
Олена. Петре Васильовичу! Ідете?
Петро. Якщо дозволите...
Олена. Ласкаво дозволяю! Вашу руку...
Цветаєва. Ставайте всі в пари. Ниле Васильовичу, до мене...
Шишкін (*до Тетяни*). Значить, ви — зі мною...
Тетерев. От — кажуть, що жінок на землі більше, ніж мужчин. Проте жив я по багатьох містах, і завжди, скрізь мені неvistачало дами...
Олена (*сміючись, іде в двері і наспівує*). Allons, enfants de la patri... і... і... е! *
Шишкін (*штовхаючи Петра в спину*). Рухайся швидше, сине вітчизни!...

(Виходять з галасом, співом і сміхом. Кімната кілька секунд лишається порожня. Потім двері в кімнату старих відчи-

* Перший рядок французького тексту марсельези: «Вперед, діти вітчизни!» — *Ред.*

няються, виходить Акулина Іванівна і, позіхаючи, гасить лампи. Чути, як старий монотонно читає псалтир у себе в кімнаті. У темряві, нашттовхуючись на стільці, стара проходить до себе в кімнату.)

З а в і с а

ДІЯ ДРУГА

Та сама кімната

Осінній полудень. За столом сидить старий Безсеменов. Тетяна нечутно й повільно ходить туди й сюди. Петро, стоячи біля перебірки, дивиться у вікно.

Безсеменов. Цілісіньку годину говорю я вам... дітки мої любі, а, мабуть, нема в мене таких слів, щоб серця вашого торкнулись... Один спиною мене слухає, а друга ходить, як та ворона по паркану.

Тетяна. Я сяду... *(Сідає.)*

Петро *(обертаючись обличчям до батька)*. Ти скажи прямо, чого ти хочеш від нас?

Безсеменов. Хочу зрозуміти, що ви за люди... Бажаю знати — яка з тебе людина?

Петро. Зажди! Я відпсвім тобі... ти зрозумієш, псбачиш. Дай раніше скінчу вчитися...

Безсеменов. Та-ак... Учитися... Учись! Але ж ти не вчишся... а бундючишся. Ти от навчився зневажати усе живе, а розміру у вчинках не набув... З університету тебе вигнали. Ти думаєш — неправильно? Помиляєшся. Студент є учень, а не... розпорядник у житті. Коли усякий парубок у двадцять років уставником порядку захоче бути... тоді все мусить прийти в замішання... і ділсвій людині на землі місця не буде. Ти навчись, будь майстром у своїй справі і тоді — розумуй... А до того часу всяк на твої розумування має повне право сказати — цить! Я кажу тобі це не від зла, а щиро... ти ж бо мій син,

кров моя і все таке. Нилові я нічого не кажу... хоч багато поклав праці на нього, хоч він годованець мій... але все ж він — чужа кров. І чим даді — тим більш він мені чужий. Я бачу—буде з нього пройдисвіт... актор буде, або ще щось подібне... Може, навіть соціаліст буде... Ну, туди йому й дорога.

Акулина Іванівна (*визираючи з дверей, жалісним і боязким голосом*). Батьку! чи не пора вже обідати?

Безсеменов (*суворо*). Іди собі! Не суйся, коли не треба... (*Акулина Іванівна зникає за дверима. Тетяна докірливо дивиться на батька, підводиться з стільця і знову бродить по кімнаті.*) Бачили? Мати ваша ані хвилини спокою не знає, оберігаючи вас... усе боїться, як би я не скривдив... Я не хочу нікого кривдити... Ви самі скривдили мене, гірко скривдили!.. У домі моєму я ходжу обережно, наче по підлозі скрізь бите скло понасипувано... До мене й гості, давні приятелі, перестали ходити: у тебе, кажуть, діти освічені, а ми — люди прості, ще насміються вони з нас! І ви не раз сміялися з них, а я від сорому палав за вас. Усі приятелі мене кинули, наче освічені діти — чума. А ви ніякої уваги на батька свого не звертаєте... ніколи не порозмовляєте з ним лагідно, ніколи не скажете, які думи в вас, що робити будете? Я вам, як чужий... А я ж — люблю вас!.. Люблю! Розумієте ви, що значить — любов? Тебе от вигнали — мені це болить. Тетяна марно в дівках сохне, мені це кривда... і навіть конфуз перед людьми... Чим Тетяна гірша за багатьох інших, які виходять заміж і... все таке? Мені хочеться бачити тебе, Петре, людиною, а не студентом. Он Пилипа Назарова син — скінчив учитися, оженився, узяв з посагом, дві тисячі на рік одержує... в члені управи попаде...

Петро. Почекайте... я теж оженюсь...

Безсеменов. Так, я бачу! Ти — хоч завтра ладен... Ну, тільки — з ким? З вертихвісткою, з непутящою... та ще й удовою! Е-ех!

Петро (*скипаючи гнівом*). Ви не маєте права називати її... так!

Безсеменов. Як — так? Вдовою чи непутящою?

Тетяна. Папаша! Будь ласка... будь ласка, покиньте це! Петре... Вийди!.. або — мовчи! Я ж от — мовчу. Слухайте... Я — не розумію нічого... Батьку!.. Коли ви говорите, — я почувую — ви праві! Так, ви праві, знаю! Повірте, я... дуже це почувую! Але ваша правда — чужа

нам... мені і йому... розумієте? У нас своя... ви не гнівайтесь, стривайте. Дві правди, папаша...

Безсеменов *(схоплюючись)*. Брешеш, одна правда! Моя правда! Яка ваша правда? Де вона? Покажи!

Петро. Батьку, не кричи! Я теж скажу... ну, так! Ти правий... Але твоя правда вузька для нас... ми виростили з неї, як виростають з одягу. Нам тісно, нас давить це... Те, чим ти жив, твій порядок життя, він уже не годиться для нас...

Безсеменов. Еге ж! Ви... ви! Аякже... ви освічені... а я дурень! А, ви...

Тетяна. Не те, папаша! Не так...

Безсеменов. Ні — те! До вас ходять гості... цілі дні галас... вночі спати не можна... Ти на моїх очах шури-мури з пожилицею заводиш... ти завжди надута... а я... а ми з матір'ю тулимося в кутку...

Акулина Іванівна *(вриваючись у кімнату, жалісно кричить)*. Голубчики! Та я ж хіба... рідний ти мій! Хіба я кажу що? Та я й у кутку!... і в кутку, у хліву! Тільки не лайтеся ви! Не гризіть одне одного!.. любі!..

Безсеменов *(однією рукою притягуючи, а другою відиттовхуючи її)*. Иди геть, стара! Не потрібна ти їм! Обоє ми не потрібні... Вони — розумні!.. Ми — чужі для них...

Тетяна *(стогне)*. Яка мука! Яка... мука!..

Петро *(блідий, у розпачі)*. Зрозумій, батьку... це ж безглуздо. Безглуздо! Раптом, ні сіло, ні впало...

Безсеменов. Раптом? Брешеш! Не раптом!.. роками наривало в мене у серці!..

Акулина Іванівна. Петю, поступись! Не сперечайся! Таню... пожалійте батька.

Безсеменов. Безглуздо? Дурень ти! Страшно... а не безглуздо! Раптом... жили собі батьки і діти... раптом — дві правди... звірі ви!

Тетяна. Петре, вийди! Заспокойся, батьку... ну, прошу...

Безсеменов. Безжальні! Стіснили нас... Чим पिшаєтесь? Що зробили? А ми — жили! Працювали... ставили будинки... для вас... грішили... може, багато грішили — для вас!

Петро *(кричить)*. А я просив тебе, щоб ти... усе це робив?

Акулина Іванівна. Петре! Заради...

Тетяна. Вийди геть, Петре! Я не можу, я йду...
(У незмозі опускається на стілець.)

Безсеменов. А, тікаєте... від правди, як чорти від ладану... Заговорила совість!

Нил (широко відчинивши двері з сіней, зупиняється на порозі. Він — з роботи. Обличчя в нього чорне, закопчене димом, вимазане сажею, руки теж брудні. Він у короткій куртці, промаслений до блиску, підперезаний ремнем, у високих брудних чоботях до колін. Простягаючи руку, він каже). Дайте швидше двогривений, візникові заплатити! (Його несподіваний прихід і раптові звуки спокійного голосу одразу припиняють галас у кімнаті, і кілька секунд усі мовчать, нерухомо дивлячись на нього. Він помічає враження і, одразу збагнувши, в чому справа, з жалісливою посмішкою каже.) Н-ну-у! Знову баталія!

Безсеменов (брутально кричить). Ти, нехристе! Куди прийшов!

Нил. А? Куди?

Безсеменов. У шапці! Шапку...

Акулина Іванівна. Та що ж це насправді? Брудний лізеш просто в горниці... ач який!

Нил. Та ви двогривений дайте!

Петро (дає йому двогривений і напівголосно каже). Іди сюди швидше...

Нил (з посмішкою). На допомогу? Тяжко доводиться! Зараз!

Безсеменов. Ач! Он він!.. Теж — усе з ривка, з наскоку... Теж нахапався десь... чогось... Поваги нема ні до чого на світі...

Акулина Іванівна (підробляючись під тон чоловіка). І справді... Шибеник який! Таню, ти піди... піди в кухню... в кухню! скажи Степаниді — обідати...

(Тетяна виходить.)

Безсеменов (похмуро посміхаючись). Ну, а Петра куди пошлеш? Е-ех, ти! Дурна баба! Дурна ти... Зрозумій, я не звір же який-небудь! Я від душі... від страху за них... від болю душевного кричу... а не від люті. Чого це ти їх розганяєш від мене?

Акулина Іванівна. Та я ж знаю... голубчику мій! Я знаю все... та шкода ж їх! Ми старі з тобою... ми — отакі! Куди нам? Господи! Навіщо нас? А їм — жити! Вони, любі, горя від чужих багато побачать...

Петро. Батьку, ти, справді, даремно... хвилюєшся... Ти уявив щось...

Безсеменов. Боюсь я! Час такий... страшний час! Усе ламається, тріщить... хвилюється життя!.. За тебе боюсь... Раптом щось... хто нас підтримає в старості? Ти — підпора нам... Он Нил... бачиш який? І отой... птах отой, Тетерев... теж! Ти сторонися їх! Вони... не люблять нас! Дивись!

Петро. Е, годі! Нічого зо мною не буде... От пожду ще трохи... потім подам прохання...

Акулина Іванівна. А ти подай, Петю, швидше, заспокой батька...

Безсеменов. Я в тебе, Петре, вірю, коли ти отак говориш... розсудливо, серйозно... Вірю, що ти життя проживеш не згірше за мене... Ну, а інколи...

Петро. Ну, давай облишимо це! Годі... Подумай, як часто у нас бувають такі сцени!

Акулина Іванівна. Голубчики ви мої!

Безсеменов. От ще Тетяна... ех! Кинути б їй оце училище... Що воно для неї? Сама тільки втрома...

Петро. Так, їй треба відпочити...

Акулина Іванівна. Ох, треба!

Нил *(входить роздягнений, у синій блузі, але ще не вмитий)*. Обідати скоро будемо, а?

(Петро, побачивши Ніла, швидко виходить у сіни.)

Безсеменов. Піку помив би спочатку, а потім про обід питаю.

Нил. Ну, пика в мене невелика, вимію швидко, а от їсти я хочу, як вовк! Дощ, вітер, холоднеча, паровоз старий, поганий... замучився я за цю ніч — просто сил нема! Примусити б начальника тяги прокататися в таку погодунку, та на отакому паровозі...

Безсеменов. Балакай більше! Щось, я дивлюсь, ти про начальників легко говорити став... дивись, що б їди не було!

Нил. Начальникам б їди не буде...

Акулина Іванівна. Батько не про них каже, а про тебе.

Нил. Ага, про мене...

Безсеменов. Атож, про тебе!

Нил. Ага!..

Безсеменов. Ти не гакай, а слухай...

Н и л. Я слухаю...

Б е з с е м е н о в. Зазнаватися ти став...

Н и л. Давно?

Б е з с е м е н о в. Ти таким язиком не смій зо мною говорити!

Н и л. А в мене один язик (*показує язик*), і я з усіма ним говсрю...

А к у л и н а І в а н і в н а (*сплескуючи руками*). Ах ти, безсоромний! Кому ти язика покажеш?

Б е з с е м е н о в. Зажди, мати, постривай! (*Акулина Іванівна, докірливо похитуючи головою, виходить.*) Ти... розумнику!.. Я хочу з тобою говорити...

Н и л. Після обіду?

Б е з с е м е н о в. Зараз!

Н и л. Краще б, щоб після обіду! Справді, я голодний, стомився, промерз... зробіть ласку, відкладіть розмову! І потім — що ви мені можете сказати? Будете ж лаятися... а мені лаятися з вами неприємно... краще б ви... теє... сказали б одверто, що терпіти мене не можете... і щоб я...

Б е з с е м е н о в. Ну, чорт з тобою! (*Виходить у свою кімнату і щільно, міцно зачиняє двері за собою.*)

Н и л (*бурчить*). І чудово! Краще чорт, ніж ти... (*Наспівуючи собі під ніс, ходить по кімнаті. Тетяна входить.*) Знову лаялись?

Т е т я н а. Ти не можеш собі уявити...

Н и л. Ну! чудесно уявляю... Розігрували драматичну сцену з нескінченної комедії, під назвою «Ні туди, ні сюди».

Т е т я н а. Тобі добре казати так! Ти вмієш стояти осторонь...

Н и л. Я вмію відштовхнути від себе в сторону всю цю нудоту. І скоро — відштовхну рішуче, назавжди... Переведусь у монтери, в депо... набридло мені їздити вночі з вантажними поїздами! Ще якби з пасажирськими! З кур'єрським, наприклад, — фьють! Ріж повітря! Мчи на всіх парах! А тут — повзеш з кочегаром... нудно! Я люблю бути на людях...

Т е т я н а. Але від нас ти тікаєш...

Н и л. Так...пробач за правду! — втечеш-таки! Я жити люблю, люблю галас, роботу, веселих, простих людей! А ви хіба живете? Отак якось тиняетесь біля життя і з невідомої причини стогнете та нарікаєте... на кого, чому, навіщо? Незрозуміло.

Т е т я н а. Ти не розумієш?

Н и л. Тож бо й є, що ні! Коли людині лежати на одному

боці незручно — вона перевертається на другий, а коли їй жити незручно — вона тільки нарікає... А ти зроби зусилля, — перевернись!..

Т е т я н а. Ти знаєш — якийсь філософ сказав, що тільки дурневі життя здається простим.

Н и л. Філософи на дурниціях, мабуть, добре розуміються. Але ж я розумником себе не вважаю... Я просто бачу, що з вами жити чогось нестерпно нудно. Думаю тому, що ви занадто любите на всіх і на все нарікати. Навіщо нарікати? Хто вам допоможе? Ніхто не допоможе... І нема кому, і... не варт...

Т е т я н а. Звідки в тобі оця черствість, Ниле?

Н и л. А це — черствість?

Т е т я н а. Жорстокість... Я думаю, що ти заразився нею від Тетерева, який ненавидить за щось усіх людей.

Н и л. Ну, не всіх... *(Посміхаючись)*. А тобі цей Терев не здається подібним до сокири?

Т е т я н а. Сокири? Якої сокири?

Н и л. Звичайної, залізної сокири на дерев'яному сокирищі...

Т е т я н а. Ні, не жартуй! Не треба... Знаєш... з тобою приємно розмовляти... ти такий свіжий... Але тільки от... неухажний ти...

Н и л. До чого?

Т е т я н а. До людей... До мене, наприклад...

Н и л. Мм... мабуть, не до всіх...

Т е т я н а. До мене...

Н и л. До тебе? Та-ак... *(Обоє мовчать. Нил розглядає свої чоботи, Тетяна дивиться на нього, чогось чекаючи.)* Бачиш... Я до тебе... тобто, я тебе... *(Тетяна робить рух до нього, Нил, нічого не помічаючи)* дуже поважаю... і люблю. Тільки мені не подобається — навіщо ти вчителька? Діло це тобі не до серця, стомлює, дратує тебе. А діло — величезне! Дітвора — це ж люди у майбутньому... Їх треба вміти цінувати, треба любити. Всяке діло треба любити, щоб добре робити його. Знаєш — я страх як люблю кувати. Перед тобою червона безформна маса, люта, пекуча... Бити по ній молотом — насолода! Вона плює в тебе шиплячими, вогневими плювками, хоче випекти тобі очі, засліпити, відкинути від себе. Вона жива, пружна... І от ти сильними ударами з плеча робиш з неї все, що тобі треба...

Т е т я н а. Для цього треба бути сильним...

Н и л. І спритним...

Т е т я н а. Послухай, Ниле... Тобі інколи не жаль...
Н и л. Кого?

О л е н а (*входить*). У вас обідали? Ні? Ходімо до мене,
дуже прошу! Який пиріг я спекла! Де прокурор? Чудовий
пиріг!

Н и л (*підходячи до Олени*). Я йду! О, я з'їм весь чу-
довий пиріг! Я вмираю з голоду, мене навмисне не годують!
На мене розсердилися тут за щось...

О л е н а. За язик, напевне... Таню, ходім!

Т е т я н а. Я тільки скажу мамі... (*Виходить.*)

Н и л. Звідки ви знаєте, що я показав батькові
язик?

О л е н а. Що-о? Я нічого не знаю! Що таке?

Н и л. Ну, я й не скажу... Краще ви розкажіть мені
про чудовий пиріг.

О л е н а. Я дізнаюсь! А про пиріг... знаєте, мене
навчив пекти пироги один такий арештант, засуджений за
вбивство. Чоловік дозволив йому допомагати на кухні. Він
був такий миршавий, худенький...

Н и л. Чоловік?

О л е н а. Шановний пане! Мій чоловік був дванадцяти
вершків на зріст...

Н и л. Отакий низький?

О л е н а. Мовчати! І мав отакі вуса (*показує пальцями,
які вуса*) завдовжки по три вершки...

Н и л. Уперше чую про людину, достоїнства якої
вимірюються на вершки!

О л е н а. На жаль! У нього не було ніяких достоїнств,
крім вусів!

Н и л. Це сумно! То кажіть про пиріг...

О л е н а. Він, цей арештант, був повар... і вбив свою
жінку... Але мені він дуже подобався. Він же вбив її якось
так...

Н и л. Між іншим... розумію!

О л е н а. Забирайтесь геть! Не хочу з вами розмовля-
ти. (*Тетяна, з'являючись на дверях, дивиться на них.
З інших дверей виходить Петро.*) Прокуроре! До мене...
їсти пиріг!..

П е т р о. Охоче!

Н и л. Йому сьогодні татусь вичитав за неповагу...

П е т р о. Ну, облич...

Н и л. І я дивуюсь — як наважується він іти до вас,
не спитавшись?

Петро (*дивлячись на двері у кімнату старих, збен-тежено*). Іти — то ходімо!

Тетяна. Ідіть, я зараз прийду...

(*Нил, Петро і Олена виходять. Тетяна йде в свою кімнату, але в цей час із кімнати старих лунає голос Акулини Іванівни.*)

Акулина Іванівна. Таню!

Тетяна (*зупиняється, нетерпляче поводячи плечима*).
Чого?

Акулина Іванівна (*на дверях*). Іди-но сюди.
(*Майже пошепки.*) А що, Петруша знову до тієї пішов?

Тетяна. Так... і я теж іду...

Акулина Іванівна. Ах ти, горе наше гірке, а? Закрутить вона, вертуха, Петю! Я вже почувую!.. Ти б хоч поговорила з ним. Поговорила б: братіку, мовляв, відійди! Не пара, мовляв, вона тобі... сказала б ти йому! У неї ж і грошей усього три тисячі та чоловікова пенсія... я знаю!..

Тетяна. Мамаша, облиште це! Олена зовсім не звертає уваги на Петра...

Акулина Іванівна. Навмисно це! Навмисно! Вона, шельма, розпалює його... Тільки удає, що, мовляв, ти мені не цікавий... а сама стежить за ним, як та кішка за чижем...

Тетяна. Ах!.. та що мені! Мені що? Кажіть самі... дайте мені спокій! Зрозумійте — я стомилась!

Акулина Іванівна. Та ти не зараз поговори з ним. Ти піди, ляж, спочинь...

Тетяна (*майже кричить*). Мені нема де спочити! Я назавжди стомилась... назавжди! Розумієте? На все життя... від вас стомилась... від усього! (*Швидко виходить у сні. Акулина Іванівна робить рух до дочки, наче бажаючи зупинити її, але, сплеснувши руками, лишається на місці, здивовано розкритиши рот.*)

Безсеменов (*визираючи з дверей*). Знову сутичка?

Акулина Іванівна (*стрепенувшись*). Ні, нічого... це так...

Безсеменов. Що так? Нагрубіянила вона тобі?

Акулина Іванівна (*квапливо*). Ні, нічого — що це ти? Я їй кажу... обідати, мовляв, час! А вона каже — не хочу! Я кажу — як то не хочеш? А вона...

Безсеменов. Забрехала ти, мати!

Акулина Іванівна. Та ні, правда!

Безсеменов. І скільки ти, заради них, брешеш передо мною! Подивись-но мені у вічі... Не можеш... ех, ти! *(Акулина Іванівна стоїть перед чоловіком, похиливши голову, мовчки. Він теж мовчить, задумано погладжуючи бороду. Потім, зітхнувши, каже.)* Ні, даремно все ж таки розгородилися ми від них освітою...

Акулина Іванівна *(тихо)*. Годі, батьку! Тепер і прості люди не кращі...

Безсеменов. Ніколи не слід давати дітям більше за те, скільки сам маєш... І найтяжче мені, що не бачу я в них... ніякого характеру... нічого отакого... міцного... Адже в кожній людині має бути щось своє... а вони якісь... наче без облич! От Нил... він зухвалій... він — розбійник. Але — людина з обличчям! Небезпечний... але його можна зрозуміти... Е-ехе-хе! Я от за молодих років церковні співи любив... гриби збирати любив... А що Петро любить?

Акулина Іванівна *(боязко, зітхаючи)*. До пожилиці пішов.

Безсеменов. Ну, от... Стривай же! — Я її... прикручу! *(Входить Тетерев, заспаний і похмуриший, ніж завжди. У руці—пляшка горілки і чарка.)* Терентію Хрисанфовичу! Знову розрیشив?

Тетерев. Учора, після всеношної...

Безсеменов. І з чого це?

Тетерев. Без причини. Обідати скоро?

Акулина Іванівна. Зараз накрию... *(Починає поратись.)*

Безсеменов. Ех, Терентію Хрисанфовичу, розумна з тебе людина... а от губить тебе горілочка!..

Тетерев. Шановний міщанине, — ти брешеш! Мене губить не горілка, а сила моя... Надмір сили — оце моя загибель...

Безсеменов. Ну, сила зайвою не буває...

Тетерев. Знову брешеш! Тепер сила — не потрібна. Потрібна спритність, хитрість... потрібна зміїна гнучкість. *(Засуваючи рукава, показує кулак.)* Дивись, — якщо я цією штукаю вдарю по столу, — розтрощу його вдвітри. З такими руками — нема чого робити в житті. Я можу колоти дрова, але мені важко і смішно писати, наприклад... Я не маю куди дівати сили. Я можу знайти собі місце за здібностями тільки в балагані, на ярмарку, де міг би рвати залізні ланцюги, піднімати гирі... абощо. Але я вчився...

І добре вчився... за що й був вигнаний з семінарії. Я вчився і не хочу жити напоказ, не хочу, щоб ти, прийшовши в балаган, милувався мною із спокійним задоволенням. Я бажаю, щоб ви дивились на мене з неспокійним незадоволенням...

Безсеменов. Злий ти...

Тетерев. Тварюки таких розмірів, як я, не бувають злими, — ти не знаєш зоології. Природа — хитра. Бо, коли до сили моєї додати злобу, — куди втечеш ти від мене?

Безсеменов. Мені тікати нема куди... я в своєму домі.

Акулина Іванівна. Ти б мовчав, батьку.

Тетерев. Правильно! Ти в своєму домі. Все життя — твій дім, твоя будова. І тому — я не маю де жити, міщанине!

Безсеменов. Живеш ти марно... ні до чого. Але якби захотів...

Тетерев. Не хочу захотіти, бо — огидно мені. Мені благородніше пиячити й гинути, ніж жити й працювати на тебе і подібних до тебе. Чи можеш ти, міщанине, уявити собі, щоб я, тверезий, пристойно одягнутий, розмовляв з тобою рабською мовою слуги твого? Ні, не можеш... *(Поля входить і, побачивши Тетерева, подається назад. Він, помітивши її, широко всміхається і, киваючи головою, каже, простягаючи їй руку).* Здорові були і не бійтесь... Я нічого не скажу вам більше... бо все знаю!

Поля *(зніяковіло)*. Що?.. нічого ви не можете знати...

Акулина Іванівна. А, прийшла! Ну ж бо, піді-но, скажи Степаниді, хай щі несе...

Безсеменов. Пора... *(До Тетерева)*. Люблю я слухати, як ти міркуєш... Особливо про себе самого добре виходить у тебе. Так от — дивишся на тебе, страшний ти! А станеш ти думки свої висловлювати, я й почуваю твою кволість... *(Задоволено і тихо сміється.)*

Тетерев. І ти подобаєшся мені. Бо ти в міру — розумний і в міру — дурний; в міру — добрий і в міру — злий; в міру чесний і підлий, лякливий і хоробрий... ти зразковий міщанин! Ти завершено втілив у собі пошлість... ту силу, що перемагає навіть героїв і живе, живе і торжествує... Давай, вип'ємо перед шами, шановний кротце!

Безсеменов. Принесуть — вип'ємо. Але, між іншим, навіщо ти лаєшся?.. Без причини не слід кривдити людей... Спір треба вести лагідно, до ладу, щоб слухати

тебе було цікаво... а коли ти будеш людей зачіпати словами — ніхто не почує тебе, а хто почує — дурень буде!

Н и л (*входячи*). Поля прийшла?

Т е т е р е в (*усміхаючись*). Прийшла...

А к у л и н а І в а н і в н а. А тобі вона навіщо?

Н и л (*не відповідаючи їй, до Тетерева*). Еге-е! Розривив? Знову? Часто ж ти почав...

Т е т е р е в. Краще пити горілку, ніж кров людей... тим паче, що кров теперішніх людей — рідка, погана і не має смаку... Здорової, смачної крові лишилося обмаль,— всю висмоктано...

(*Поля і Степанида. Степанида несе миску. Поля — тарілку з м'ясом.*)

Н и л (*підходить до Полі*). Здрастуй! Готова відповідь?

П о л я (*напівголосно*). Не зараз же... при всіх...

Н и л. Дурниці! Чого боятися?

Б е з с е м е н о в. Кому?

Н и л. Мені... і от їй...

А к у л и н а І в а н і в н а. Що таке?

Б е з с е м е н о в. Не розумію...

Т е т е р е в (*усміхаючись*). А я — розумію... (*Наливає горілки і п'є.*)

Б е з с е м е н о в. В чім справа? Ти чого, Палагее?

П о л я (*зніжковіла, тихо*). Нічого...

Н и л (*сідаючи за стіл*). Секрет... Таємниця!

Б е з с е м е н о в. А коли таємниця — говорять де-небудь в кутку, а не при людях. Тобто, це, я скажу, глузування якесь... хоч тікай з дому! Якись там знаки, недомовки, секрети... А ти сиди дурнем та кліпай очима... Я тебе, Ниле, питаю, хто я тобі?

А к у л и н а І в а н і в н а. Та що це, Ниле, справді...

Н и л (*спокійно*). Ви мені названий батько... Але гніватися і зчиняти історії не слід... Нічого особливого не сталося...

П о л я (*підводячись із стільця, на який щойно сіла*). Нил... Васильович зробив... сказав мені... вчора ввечері... запитав...

Б е з с е м е н о в. Що запитав?.. Ну?

Н и л (*спокійно*). Ви не лякайте її... Я запитав її — чи не хоче вона вийти за мене заміж...

(*Безсеменов зчудовано дивиться на нього і Полю, тримаючи в повітрі ложку. Акулина Іванівна теж замерла на місці. Тетерев дивиться перед собою, важко кліпаючи очима. Кисть його руки, лежачи на коліні, здригається. Поля низько похилила голову.*)

Н и л (*продовжуючи*). А вона сказала, що відповідь мені сьогодні... Ну, от і все...

Т е т е р е в (*махуючи рукою*). І дуже... просто... і більш нічого...

Б е з с е м е н о в. Та-ак... Справді... дуже просто! (*З гіркотою.*) І модно... по-новому! А втім — чого тут!

А к у л и н а І в а н і в н а. Нехристь ти, нехристь! Шибеник ти!.. Мабуть, з нами спочатку поговорити б треба...

Н и л (*з досадою*). І надав же мені чорт!

Б е з с е м е н о в. Облиш, мати! Не наша справа! Іж і мовчи. І я теж мовчатиму...

Т е т е р е в (*хмеліючи*). А я говоритиму... А втім, і я поки що мовчу...

Б е з с е м е н о в. Так... Найкраще всім мовчати. Але все-таки, Ниле, негаразд дякуєш ти мені за мою хліб-сіть... Нишком живеш...

Н и л. За хліб-сіть вашу я платив працею і далі платитиму, а волі вашій підкорятися не можу. Он ви хотіли оженити мене з дурепою Седовою, тому тільки, що за нею десять тисяч посагу. Навіщо вона мені потрібна? А Полю я кохаю... Давно кохаю і ні від кого це не приховував. Завжди я жив відкрито, і завжди так житиму. Докоряти мені нема за що, ображатися на мене нема чого.

Б е з с е м е н о в (*стримано*). Так, так! Дуже добре... Ну, що ж? Женіться. Ми вам не завада. Тільки на які ж капітали ви жити будете? Як не секрет — скажіть.

Н и л. Працювати будемо. Я переводжусь у депо... А вона... у неї теж робота буде. Ви, як і раніш, будете одержувати з мене тридцять карбованців на місяць.

Б е з с е м е н о в. Подивимось. Обіцянки легкі...

Н и л. Векселя візьміть з мене...

Т е т е р е в. Міщанине! Візьми з нього векселя! Візьми!

Б е з с е м е н о в. Вас у цю справу не просять втручатися...

А к у л и н а І в а н і в н а. Теж... порадник який!

Т е т е р е в. Ні, ти візьми! Бо не візьмеш — совість. коротка, не посмієш... Ниле, дай йому підписку: зобов'язуюсь, мовляв, щомісяця...

Безсеменов. Я можу і підписку взяти... є за що, так я вважаю. З десяти років годував, поїв, взував, одягав... до двадцяти семи... Та-ак...

Нил. Чи не краще нам опісля рахуватися, не зараз?

Безсеменов. Можна і опісля. *(Раптом спалахуючи.)* Ну, тільки пам'ятай, Ниле, — віднині ти мені... і я тобі — вороги! Кривди цієї я не прощу, не можу! Знай!

Нил. Та яка ж кривда? В чому кривда? Адже ви не сподівалися, що я з вами одружусь?

Безсеменов *(кричить, не слухаючи)*. Пам'ятай! Знущатися з тих, хто тебе годував, поїв... не спитавшись... не порадившись... потай... Ти! Сумирна! Тихенька! Чого похнюпилась? А? Мовчиш? А знаєш, що я можу тебе...

Нил *(підводяться із стільця)*. Нічого ви не можете! Годі галасувати! У цьому домі я теж — хазяїн. Я десять років працював і заробіток вам віддавав. Ось, отут *(тупає ногою у підлогу і широким жестом руки показує навколо себе)* я вклав чимало! Хазяїн той, хто працює...

(Під час слів Нила Поля підводиться і виходить. На дверях їй зустрічаються Петро й Тетяна. Петро, зазирнувши в кімнату, зникає. Тетяна стоїть на дверях, держачись за одвірок.)

Безсеменов *(приголомшено вирячує очі на Нила)*. Що-о? Хазяїн? Ти?

Акулина Іванівна. Ходімо, батьку! Ходімо... будь ласка, ходімо! *(Погрожуючи кулаком Нилкові.)* Ну, Нилку! Ну, вже... постривай! *(Із слізми.)* Вже постривай... діждешся!

Нил *(настійливо)*. Так, хазяїн той, хто працює... Запам'ятайте це!

Акулина Іванівна *(тягне за собою чоловіка)*. Ходімо, старий! Ході-і-мо. Бог з ними!.. Не говори, не кричи! Хто нас почує?

Безсеменов *(поступаючись перед зусиллями дружини)*. Ну, гаразд... Лишайся... хазяїне! Подивимось... хто хазяїн! Побачимо!

(Виходить до своєї кімнати. Нил схвильовано ходить по кімнаті. Десь на вулиці далеко грає шарманка.)

Нил. От заварив кашу! І чорт мені надав запитати її... Дурень! Тобто, ніяк я не можу нічогосінько приховати... лізе все назовні мимоволі! Ах, ти...

Тетерев. Нічого! Сцена дуже цікава. Я слухав і дивився з задоволенням. Дуже непогано, дуже! Не хвилюйся, брат! У тебе є здібності... ти можеш грати героїчні ролі. У даний момент герой потрібен... повір мені! За наших часів усіх людей треба поділяти на героїв, тобто дурнів, і на мерзотників, тобто людей розумних...

Нил. Чого ради примусив я Полю пережити таку... гидоту?.. Перелякалась... ні, вона не з лякливих! Образилась, напевно... тьху!

(Тетяна, все ще стоячи на дверях, при імені Полі робить рух. Звуки шарманки стихають.)

Тетерев. Людей дуже зручно поділяти на дурнів і мерзотників. Мерзотників — сила-силенна! Вони живуть розумом звіриним, вони вірять тільки в правду сили... не моєї сили, не оцієї-от, що прихована в грудях і руках моїх, а в силу хитрощів... Хитрощі — розум звіра.

Нил *(не слухаючи)*. Тепер доведеться прискорити весілля... Ну, й прискоримо... Стривай, вона ж не відповіла мені. Та я знаю, що вона скаже... любе моє дівчатко! Як ненавиджу я цю людину... цей дім... усе життя це... гниле життя! Тут усі... якісь виродки! Ніхто не почуває, що вони зіпсували життя, звели на дрібнички... що з нього вони роблять собі темницю, каторгу, нещастя... як вони ухитряються робити це? Не розумію! Але — ненавиджу людей, які псують життя...

(Тетяна робить крок уперед, зупиняється. Потім нечутно йде до скрині і сідає на неї, в кутку. Вона зігнулася, стала маленькою і ще більше жалюгідною.)

Тетерев. Життя прикрашають дурні. Дурнів — небагато. Вони все шукають чогось, що не їм потрібно, не тільки їм самим... Вони люблять вигадувати перспекти загального щастя і подібної нісенітниці. Хочуть знайти початок і кінець всього, що існує. Взагалі — роблять дурниці...

Нил *(задумано)*. Так, дурниці! На це я майстер... Ну, вона тверезіша за мене... Вона — теж любить життя... такою уважною, спокійною любов'ю... Знаєш, ми з нею чудесно будемо жити! Ми обое — сміливі... і, коли захочемо чого, дістанемо! Так, ми з нею дістанемо... Вона якась... новонароджена... *(Сміється.)* Ми з нею прекрасно будемо жити!

Тетерев. Дурень може ціле життя думати, чому скло прозоре, а мерзотник просто робить із скла пляшку...
(*Знову грає шарманка, вже ближче, майже під вікнами.*)

Нил. Ну, ти все про пляшки!

Тетерев. Ні, я про дурнів. Дурень питає себе — де вогонь, поки його не запалено, куди подівся, коли згасає? А мерзотник сидить біля вогню, і йому тепло...

Нил (*задумано*). Та-ак... тепло...

Тетерев. По суті — вони обидва дурні. Але — один дурний красиво, по-геройському, другий — тупо, по-жеб-рацькому дурний. І обидва вони, хоч різними шляхами, але приходять в одне місце — у могилу, тільки в могилу, друже мій... (*Регоче. Тетяна тихо хитає головою.*)

Нил (*до Тетерєва*). Ти чого?

Тетерев. Сміюся... Ті з дурнів, що лишилися живі, дивляться на вмерлого собрата й запитують себе — де він? А мерзотники просто успадковують майно небіжчика і про-вадять далі життя тепле, життя сите, життя зручне... (*Ре-гоче.*)

Нил. Однак ти здорово впився... Ішов би до себе, а?

Тетерев. Вкажи — де це?

Нил. Ну, не дурій! Хочеш, відведу?

Тетерев. Мене, брат, не відведеш. Я не родич ні обвинуваченим... ні потерпілим. Я — сам по собі. Я — речовий доказ злочину! Життя зіпсоване! Воно — погано пошите... Не на зріст порядних людей зроблене життя, кажу я. Міщани звузили, обкарнали його, зробили тіс-ним... і от я речовий доказ того, що людині нема де, нема чим, нема чого жити...

Нил. Ну, іди ж, іди!

Тетерев. Облиш мене! Ти думаєш, я можу впасти? Я вже впав, дивак ти! Давно-о! Проте я думав був підве-стися, але пройшов мимо ти і, не помітивши, ненавмисне, знову штовхнув мене! Нічого, йди собі! Іди, я не нарікаю... Ти — здоровий і достойний іти, куди хочеш... Я, впадши, супроводжую тебе поглядом схвалення — іди!

Нил. Що ти базікаєш? Цікаве щось... але незрозу-міле...

Тетерев. І не розумій! Не треба. Деякі речі краще не розуміти, бо розуміти їх марно. Ти йди, іди!

Нил. Ну, гаразд, я піду (*Виходить у сіни, не помі-чаючи, що Тетяна притулилася в кутку.*)

Тетерев (*киваючи вслід йому*). Бажаю щастя, грабіжнику! Ти непомітно для себе відібрав мою останню надію і... чорт з нею! (*Іде до столу, де залишив пляшку, і помічає в кутку кімнати постать Тетяни.*) А це-е хто, власне кажучи?

Тетяна (*тихо*). Це я...

(*Звуки шарманки одразу уриваються.*)

Тетерев. Ви? Мм... а я думав, мені примарилось...

Тетяна. Ні, це я...

Тетерев. Розумію... Але — чому ви? Чому ви тут?

Тетяна (*неголосно, але виразно, чітко*). Бо мені нема де, нема чим, нема чого жити... (*Тетерев мовчки йде до неї тихими кроками.*) Я не знаю, чого я так стомилась і так тужно мені... але... розумієте, до жаху тужно! Мені тільки двадцять вісім років... мені соромно, запевняю вас, мені дуже соромно почувати себе отак... отакою кволою, мізерною... Всередині в мене, у серці моему — порожнеча... усе висохло, згоріло, я це відчуваю, і мені боляче від цього... Яюсь непомітно сталося це... непомітно для мене в грудях виросла порожнеча... навіщо я вам кажу це?

Тетерев. Не розумію... Дуже п'яний... Зовсім не розумію...

Тетяна. Ніхто не говорить зо мною, як я хочу... як мені хотілося б... я сподівалась, що він заговорить... Довго чекала я мовчки... А це життя... сварки, пошлість, дріб'язок... тіснота... усе це розчавило мене за цей час... Потихеньку, непомітно розчавило... Несила жити... і навіть розпач мій безсилий... Мені страшно стало... зараз от... раптом... мені страшно...

Тетерев (*хитаючи головою, відходить від неї до дверей і, розчинивши двері, каже, важко повертаючи язиком*). Прокляття дому цьому!.. І більше нічого...

(*Тетяна повільно йде до себе в кімнату. Хвилина порожнечі і тиші. Швидко нечутними кроками входить Поля і за нею Нил. Вони без слів проходять до вікон, і там, схопивши Полю за руку, Нил напівголосно говорить.*)

Нил. Ти пробач мені за недавнє... це вийшло безглуздо й погано... але я не вмію мовчати, коли хочу говорити!

Поля (*майже пошепки*). Однаково... тепер однаково! Що вже мені всі вони? Однаково...

Н и л. Я знаю — ти мене кохаєш... я бачу... я не запитую тебе. Ти — смішна! Вчора сказала: відповім завтра, я маю подумати! От смішна! Про що тут думати — ти ж кохаєш!

П о л я. Ну, звичайно, звичайно... давно вже!

(Тетяна скрадається з дверей своєї кімнати, стає за завісою і слухає.)

Н и л. Ми добре будемо жити, от побачиш! Ти — такий милий товариш... злиднів ти не боїшся... горе — подолаєш...

П о л я *(просто)*. З тобою — чого ж боятися? Та я й так — сама не боязка... я тільки смирна...

Н и л. І ти уперта... сильна, не зігнешся... Ну, от... радий я... І знав, що все так буде, а радий... страх який радий!..

П о л я. Я теж знала усе наперед...

Н и л. Ну? Знала? Це добре... Ех, добре жити на світі! Правда ж, добре?

П о л я. Добре... милий ти мій друже... славна ти моя людино...

Н и л. Як ти це говориш... от чудесно сказала!

П о л я. Ну, не хвали... треба йти... треба йти... ще прийде хтось...

Н и л. А нехай їх!

П о л я. Ні, треба! Ну... поцілуй іще!.. *(Вирвавшись із рук Нила, вона пробігає повз Тетяну, не помічає її. А Нил, ідучи за нею з посмішкою на обличчі, побачив Тетяну і зупинився перед нею, вражений її присутністю і обурений. Вона теж мовчить, дивлячись на нього мертвими очима, з кривою посмішкою на обличчі.)*

Н и л *(презирливо)*. Підслухувала? Підглядала? Е-ех, ти!.. *(Швидко виходить. Тетяна стоїть нерухомо, наче скам'яніла. Виходячи, Нил кидає двері в сіни відчиненими, і в кімнату долітає суворий окрик старого Безсеменова: «Степанидо! Хто вугілля розсипав? Не бачиш? Підбери!»)*

З а в і с а

ДІЯ ТРЕТЯ

Та сама кімната.

Ранок. Степанида стирає з меблів порох.

Акулина Іванівна (*миє чайний посуд і говорить*). Яловичина сьогодні не жирна, ти зроби от що: від учорашньої печені сало повинно було лишитися, — ти його вкинь у щі... вони й покажуть себе жирними... Чуєш?

Степанида. Чую...

Акулина Іванівна. А телятину будеш смажити — масла багато не вали в мисочку... в середу п'ять фунтів я купила, а вчора, дивлюсь, вже й фунта нема...

Степанида. Значить, вийшло...

Акулина Іванівна. Знаю, що вийшло... Он у тебе його в голові скільки... наче у мужика дьогтю в мазниці...

Степанида. Невже ви по запаху не чуєте, що я оливою з лампадки мажусь?

Акулина Іванівна. Ну, та вже гаразд... (*Пауза*) Куди тебе вранці Тетяна посилала?

Степанида. В аптеку... По спирт нашатирний... Піди, каже, купи мені на двадцять копійок нашатирного спирту...

Акулина Іванівна. Мабуть, голова болить... (*Зітхаючи.*) Раз у раз хворіє вона в нас...

Степанида. Заміж би віддали... Поздоровшала б одразу, либонь...

Акулина Іванівна. Та не дуже легко тепер заміж віддати дівчину... а з освітою... ще важче...

Степанида. Посаг добрий дасте, і з освітою хтось візьме...

(Петро визирає із своєї кімнати і зникає.)

Акулина Іванівна. Не побачать мої оченки цієї радості... Не хоче Таня заміж виходити...

Степанида. Та де вже там, мабуть, не хотіти... в її роки.

Акулина Іванівна. Е-ехе-хе... Хто вчора у верхньої пожилиці в гостях був?

Степанида. Учитель цей... рудий.

Акулина Іванівна. Це що в нього жінка втекла?

Степанида. Ну, ну, він! Та акцизний... такий... худючий та жовтий на лиці...

Акулина Іванівна. Знаю! З племінницею Пименова купця жонатий... сухотний він, кажуть...

Степанида. Ач ти... Воно й видно...

Акулина Іванівна. Півчий наш був?

Степанида. І півчий, і Петро Васильович... Пісні горлав півчий... години до другої горлав... наче той бугай ревів.

Акулина Іванівна. А Петя коли повернувся?

Степанида. Та світало вже, коли двері я йому відчинила...

Акулина Іванівна. Охо-хо...

Петро *(входить)*. Ну, Степанидо, порайся швидше та йди собі...

Степанида. Зараз. Я й сама рада швидше...

Петро. А рада — то більше роби, та менше розмовляй... *(Степанида пирхає і виходить.)* Мамо! Я вас не раз просив менше розмовляти з нею... Це ж негаразд, — зрозумійте ви, нарешті! — розпочинати інтимні розмови з кухаркою... і випитувати в неї... різні речі! Негаразд!

Акулина Іванівна *(ображено)*. Що ж, у тебе накажеш питатися, з ким говорити мені можна? Ти своєю розмовою мене з батьком не вшановуєш, то дозволяй хоч із служницею слово мовити...

Петро. Та зрозумійте ж ви, що вона вам не пара! Адже, крім пліток якихось, ви від неї нічого не почуете!

Акулина Іванівна. А від тебе що я чула? Півроку ти живеш удома, а ні разу з матір'ю своєю рідною

години не просидів, укупі... нічого не розповів їй... і що в Москві і як...

Петро. Ну, послухайте...

Акулина Іванівна. А заговориш коли,— сама прикрість від тебе... Те — не так, це — не сяк... матір рідну, мов те дівчисько, учити почнеш, та докоряти, та глузувати... (Петро, махнувши рукою, швидко виходить у сіни. Акулина Іванівна вслід йому.) Ач, он скільки наговорив!.. (Витирає очі краєм фартуха і схлипує.)

Перчихін (входить. Він у подертій куртці, з дірок стирчить брудна вата, підперезаний мотузкою, у личках і хутрянній шапці). Ти чого супишся? Чи Петруха скривдив? Чогось він повз мене, як той стриж, майнув... навіть здрастуй не сказав. Поля — тут?

Акулина Іванівна (зітхаючи). У кухні, капусту шаткує.

Перчихін. Он у птахів — гарний порядок! Оперилося пташеня — лети собі під чотири вітри... ніякої йому муштровки від батька з матір'ю нема... Чайку тут мені не лишилось?

Акулина Іванівна. Ти, мабуть, теж пташиних порядків додержуєшся у своєму побуті?

Перчихін. Атож, оце саме! І добре ж! Нічого в мене нема, нікому я не заважаю... наче не на землі, а на повітрі живу.

Акулина Іванівна (зневажливо). І ніякої поваги від людей не маєш. На, пий... холодний тільки чай... та й ріденький трохи...

Перчихін (піднімає склянку на світло). Не густо... ну, спасибі, хоч не пусто! У густому, мабуть, ще зав'язнеш... А щодо поваги, то зробіть ласку, не поважайте... я сам нікого не поважаю...

Акулина Іванівна. А кому вона, повага твоя, потрібна? Нікому...

Перчихін. І чудесно!.. Я отак помічаю, що люди, які на землі свій кусень хліба беруть, — один у одного з рота його деруть. А я дістаю їжу з повітря... від небесних птахів годуюсь... мое діло чистеньке!

Акулина Іванівна. Ну, а весілля — скоро?

Перчихін. Чиє? Моє хіба? То ще ота зозуля, що за мене б заміж пішла, — у тутешні ліси не прилітала, шельма! Мабуть, зовсім опізниться... не дочекавшись — помру...

Акулина Іванівна. Ти не базікай дурниць, а прямо кажи — коли вінчаєш?

Перчихін. Кого?

Акулина Іванівна. Дочку! Ніби не знає... ач який!

Перчихін. Дочку? Коли схоче, обвінчаю... коли буде з ким вінчати...

Акулина Іванівна. Чи давно це в них почалося?

Перчихін. Що? В кого?

Акулина Іванівна. Та не клей дурня! Сказала ж вона хоч тобі...

Перчихін. Про що?

Акулина Іванівна. Та про весілля...

Перчихін. Це ж про чіє?

Акулина Іванівна. Тьху на тебе! Старий уже, соромився б юродствувати!

Перчихін. Ти постривай! Ти не сердься... а скажи просто — в чому суть справи?

Акулина Іванівна. І говорити з тобою охоти нема...

Перчихін. А ти говориш... та ще скільки часу говориш і все без пуття...

Акулина Іванівна (*сухо, з заздрістю*). Коли Палагею з Нилом вінчатимеш?

Перчихін (*схоплюючись, здивований*). Що-о? З Нилом... ну-у?

Акулина Іванівна. Невже й справді вона тобі не казала? Ну, і люди ж пішли!.. Батькові рідному...

Перчихін (*радісно*). Та що ти? Жартуєш? Нил? Ах, хай їм грець! Насправді? Ах, чорти! От так Полька! Це вже ціла кадрель, а не полька..... Ні, ти не брешеш?.. Ну-у, добре! А я так поклав у думці, що Нил з Тетяною одружиться... Справді! Так видавалось, що ніби з Тетяною...

Акулина Іванівна (*ображено*). Ще хто б за нього віддав Тетяну! Дуже нам потрібен... отакий розбішака...

Перчихін. Нил дуже потрібен? Та що ти! Та я б... та якби в мене було десять дочок, я б, заплющивши очі, всіх йому віддав! Нил? Та він... він сто чоловік сам один прогодує! Хто, Нил? Ха-ха!

Акулина Іванівна (*з іронією*). Дивлюсь я, — тєсть у нього гарний буде! Ду-уже приемний!

Перчихін. Тєсть? Он як! Та коли ж бо оцей тєсть

любить зовсім іншу честь... їх ти! Аж на камаринського мене підбиває з радощів... Та я тепер — зовсім вільний хлопчак! Тепер я — отак заживу-у! Ніхто мене й не побачить! Просто вліс—і пропав Перчихін! Ну, Поля! Я бувало думав, дочка... як житиме? І було мені перед нею навіть соромно... породити — породив, а більше нічого й не можу!.. А тепер... тепер я... куди хочу піду! Жар-птицю ловити піду, аж за тридесять земель!

А к у л и н а І в а н і в н а. Як же підеш ти! Від щастя не йдуть...

П е р ч и х і н. Щастя? Моє щастя в тому й полягає, щоб іти кудись геть... А Полька буде щаслива... вона буде! О, з Нилом? Здоровий, веселий, простий... У мене навіть мозок у голові танцює... а в серці — жайворонки співають! Ну, — щастить мені! (*Притуплючи*). Поля Нила підчепила, вона мило учинила... Іх ти! Ой, люлі та й люлі!

Б е з с е м е н о в (*входить. Він у пальті, в руці картуз*). Знову п'яний!

П е р ч и х і н. З радощів! Чув? Палагея? (*Радісно сміється*.) За Нила виходить! А? Здорово, а?

Б е з с е м е н о в (*холодно і жорстко*). Нас це не обходить... Ми своє одержимо...

П е р ч и х і н. А я все думав, що Нил з Тетяною має намір оженитися...

Б е з с е м е н о в. Що?

П е р ч и х і н. Справді! Бо видно було, що Тетяна не від того... і дивилася вона на нього так... отак, знаєш... ну, як слід... і взагалі... і все інше... а? Раптом...

Б е з с е м е н о в (*спокійно і злісно*). От що я тобі скажу, голубе... Ти хоч і дурень, але повинен розуміти, що про дівчину казати такі підлі слова не дозволено. Це — раз! (*Поступово підвищуючи голос*.) А далі: на кого і як дивилася твоя дочка і хто як на неї дивився і яка з неї дівчина, — я не кажу, а тільки скажу одне: якщо вона виходить за Нила — туди їй і дорога! Бо обом їм — копійка ціна, і хоч вони обоє мені зобов'язані багато чим, але я відтепер на них плюю! Це — два. Ну, а тепер от що: хоч ми з тобою і далекі родичі, але подивися на себе — що ти таке? Голодраниць. І скажи мені — хто це тобі дозволив прийти до мене в чисту горнищу у такому подертому вигляді... у лаптиськах і в усьому цьому убранні?

П е р ч и х і н. Та що ти? Василю Васильовичу, — що ти, брат? Та хіба я перший раз отак...

Безсеменов. Не рахував разів і не хочу рахувати. Але бачу одне — коли ти так з'являєшся, значить, поваги до господаря дому в тебе нема. Знову кажу: хто ти? Жебрак, шантрапа, босячня... чув? Це — три! І — йди геть!

Перчихін (*приголомшений*). Василю Васильовичу! За що? За яке...

Безсеменов. Геть! Не крути...

Перчихін. Схаменись! Я ні в чому перед тобою...

Безсеменов. Ну?! Іди... а то...

Перчихін (*виходячи, з докором і жалем*). Ех, старий! Ну, й шкода мені тебе! Прошай!

(Безсеменов, випроставшись, мовчки, твердими, важкими кроками ходить по кімнаті, суворий, похмурий. Акулина Іванівна миє посуд, боязко стежачи за чоловіком; руки в неї трясуться, губи щось шепочуть.)

Безсеменов. Ти чого шипиш? Ворожиш, чи що...

Акулина Іванівна. Я молитву... молитву, батьку...

Безсеменов. Знаеш... не бути мені головою! Бачу, — не бути... Падлюки!

Акулина Іванівна. Ну, що ти? Ай, матінко... а? Та чому? Та це, може...

Безсеменов. Що — може? Федька Досекін, слюсарського цеху старшина, у голови націляється... Хлопчисько! Щеня!

Акулина Іванівна. Та ще, може, не оберуть його... ти не тужи...

Безсеменов. Оберуть... видно з усього... Приходжу я, сидить він в управі... Чую — співає, розливається — життя, каже, тяжке, треба, каже, один за одного триматися... усе, каже, спільно робити... артілі, каже... Тепер, мовляв, усе фабрика... ремісникам жити не можна кожному окремо. Я кажу: жиди — всьому причина! Жидів треба обмежити! Губернаторові, кажу, скаргу на них — ходу росіянам не дають, і просити його, щоб виселив жидів. *(Тетяна тихо відчиняє двері і безшумно, похитуючись, проходить до своєї кімнати.)* А він на це з посмішечкою такою й запитує: а куди подіти отих росіян, що гірші від жидів? І почав різними обережними словами на мене натякати... Я ніби не розумію, а, проте, почуваю, куди це він цілить... падлюка! Послухав, — відійшов від нього... Постривай, думаю, я тобі насолю... А тут Михайло Крюков,

пічник, підійшов до мене... знаєш, каже, а головою, мабуть, Досекіну бути... і дивиться вбік, конфузиться... Хотів я сказати йому — ах, ти, Іуда косоокий...

О л е н а (*входить*). Здрастуйте, Василю Васильовичу! Здрастуйте, Акулино Іванівно...

Б е з с е м е н о в (*сухо*). А... ви? Будь ласка... що скажете?

О л е н а. Та от, гроші за квартиру принесла...

Б е з с е м е н о в (*люб'язніше*). Це добре діло... скільки тут? Четвертна... Належить мені ще з вас одержати за дві шибки у коридорному вікні сорок копійок, та за завісу на дверях у дровнику... кухарка ваша зламала... ну, хоч двадцять копійок...

О л е н а (*посміхаючись*). Який ви... акуратний! Будь ласка... в мене нема дрібних... от — три карбованці...

А к у л и н а І в а н і в н а. Вугілля мішок ви брали... кухарка ваша.

О л е н а. Скільки за вугілля?

А к у л и н а І в а н і в н а. За вугілля — тридцять п'ять...

Б е з с е м е н о в. І разом — дев'яносто п'ять... Два з п'ятаком здачі... прошу! А щодо акуратності, мила барине, ви сказали справедливо. Акуратністю весь світ тримається... Саме сонце сходить і заходить акуратно, так, як заведено йому одвіку... а вже коли в небесах порядок, то на землі — тим паче бути належить... Та от і самі ви — як строк настав, то й гроші несете...

О л е н а. Я не люблю мати борги...

Б е з с е м е н о в. Це чудесно! Зате кожен вам і довірять...

О л е н а. Ну, до побачення! Мені треба йти...

Б е з с е м е н о в. Наше шанування. (*Дивиться вслід їй і потім каже*.) А й гарна, шельма! Але все ж з превеликим задоволенням турнув би я її геть з квартири...

А к у л и н а І в а н і в н а. Добре б оце, батьку...

Б е з с е м е н о в. Ну, сказати б... Поки вона тут... ми можемо стежити. А поїде, — Петрушка до неї шляться почне тоді, а далі від наших очей вона його швидше може закрутити... Треба зважати й на те, що гроші вона платить акуратно... і всяку шкоду в квартирі беззаперечно відшкодовує... та-ак! Петро... звичайно, небезпечно... навіть дуже...

А к у л и н а І в а н і в н а. Може, він женитися й не думає з нею... а просто так...

Безсеменов. Якби знаття, що так... то й розмовляти нам нема про що, і турбуватися не треба. Однаково, ніж по публичних домах тягатися, — тут прсто під боком... і навіть краше... (З Тетяниної кімнати лунає хриплий стогін.)

Акулина Іванівна (тихо). А?

Безсеменов (так само). Що це?

Акулина Іванівна (вона говорить тихо, стурбовано оглядається, наче прислухаючись до чогось). У сінях неначе...

Безсеменов (голосно). Кішка, мабуть...

Акулина Іванівна (нерішуче). Знаєш, батьку... хочу я тобі сказати...

Безсеменов. Ну, кажи...

Акулина Іванівна. Чи не надто ти суворо з Перчихіним вчинив? Він же такий безневинний...

Безсеменов. А коли безневинний, то й винуватити не буде, а як і буде, — втрата нам невелика... знайомство з ним — честь не дорога... (Стогін повторюється голосніше.) Хто це? Мати...

Акулина Іванівна (метушиться). Не знаю я... далєбі... що це...

Безсеменов (кидаючись у кімнату Петра). Тут, чи що? Петре!

Акулина Іванівна (біжить за ним, охоплена жахом). Петю! Петю... Петю...

Тетяна (хрипко кричить). Рятуйте... мамо... рятуйте... рятуйте!.. (Безсеменов і Акулина Іванівна вибігають з кімнати Петра і біжать на крик мовчки; біля дверей у кімнату вони на секунду зупиняються, ніби не наважуючись увійти, і потім кидаються в двері об'є разом. Назустріч їм лунають крики Тетяни.) Пече... о-о! Болить... пити! Дайте пити!.. рятуйте!..

Акулина Іванівна (вибігаючи з кімнати, відчиняє дєрї в сїні і кричить). Ой, лишенько!.. Петю... (В кімнаті Тетяни чути глухий голос Безсеменова: «Що ти... донечко... що ти... що з тобою... донечко...»)

Тетяна. Води... Вмираю... Горить усе... о боже!

Акулина Іванівна. Ідїть... сюди йдїть, лишенько...

Безсеменов (з кімнати). Біжи, поклич... лікаря...

Петро (вбігає). Що таке? Що ви?

Акулина Іванівна (схоплює його за руку, задихається). Таня... вмирає...

Петро *(вириваючись)*. Пустіть... пустіть...

Тетерев *(надіваючи по дорозі піджак)*. Горить, чи що?

Безсеменов. Лікаря!.. Лікаря клич, Петре... двадцять п'ять карбованців давай!..

Петро *(вискакуючи із сестриної кімнати, — до Тетерева)*. Лікаря! за лікарем... скажіть: отруїлась... жінка... дівчина... нашатирний спирт... швидше! швидше!

(Тетерев біжить у сіни.)

Степанида *(вбігає)*. Ой, лишенько... ой, лишенько...

Тетяна. Петре... горю! Умираю!.. жити хочу! Жити... води дайте!

Петро. Скільки ти випила? Коли ти випила? Кажіть...

Безсеменов. Донечко моя... Танечко...

Акулина Іванівна. Занапастила себе, голу-бо-онька!

Петро. Мамо, вийдіть!.. Степанидо, виведи її... вийдіть, кажуть вам... *(Олена пробігає в кімнату Тетяни.)* Виведіть матір...

(Входить баба, зупиняється біля дверей, заглядає в кімнату і щось шепоче.)

Олена *(виводить Акулину Іванівну під руку і бурмотить)*. Це нічого... небезпеки нема...

Акулина Іванівна. Голубонько моя! Донечко... чим я тебе скривдила? Чим прогнівила?

Олена. Це минеться... от лікар... він допоможе... о, яке нещастя!

Баба *(підхоплюючи Акулину Іванівну під другу руку)*. Не побивайтесь, матінко! Чи таке буває? Ех, сердешна.. Он у купця Ситанова... кінь кучера копитом у бік...

Акулина Іванівна. Люба ти моя... що я робитиму? Єдина моя... *(Її виводять.)*

(У кімнаті Тетяни її крики змішуються з глухим голосом батька і нервовими, уривчастими словами Петра. Бряжчить якийсь посуд, падає стілець, рипить залізо ліжка, м'яко падає на підлогу подушка. Степанида кілька разів вибігає з кімнати, розпатлана, з розкритим ротом і витріщеними очима, ханіє з шафи тарілки, чашки, щось розбиває і знову зникає. Із сіней заглядають якісь пикі, але ніхто не наважується увійти. Вискакує маляр-хлопчисько

і, зазирнувши в двері до Тетяни, зараз же повертається, голосним шепотом повідомляючи: «Помирає!» Надворі розлягаються звуки шарманки, але зараз же уриваються. Серед людей у сінях глуха розмова: «Забив? Батько... Він їй казав: гей, каже, дивися в мене!.. По голові... Чим — не знаєш? Чого брешеш, — зарізалася вона власноруч...» Жіночий голос запитує: «Заміжня?» Хтось голосно з жалем плямкає губами.)

Б а б а (виходить з кімнати старих, проходячи повз стіл, тиче собі під хустку булку і, підходячи до дверей, каже). Тихше! Відходить!..

Ч о л о в і ч и й г о л о с. Як ім'я?

Б а б а. Лизавета...

Ж і н о ч и й г о л о с. З чого це вона?..

Б а б а. Ото ще на першу пречисту сказав він їй — Лизавето, каже...

(В юрбі рух. Входять лікар і Тетерев. Лікар у капелюсі і пальті проходить просто в кімнату Тетяни. Тетерев заглядає в двері і відхсдить, похмурий. З кімнати Тетяни усе ще чути гомін кількох голосів і стогін. З кімнати старих — глосіння Акулини Іванівни і її вигуки: «Пусти мене! Пусти ти мене до неї!» У сінях — глухий гомін голосів. Вирізнюються вигуки: «Серйозна людина... Це — півчий...

Н-ну? Їй-бо... від Івана Предтечі».)

Т е т е р е в (підходить до дверей). Ви чого тут? Геть звідси! Ну?

Б а б а (теж преться в двері). Проходьте, люди добрі... не обходить це вас...

Т е т е р е в. Ти хто така? Тобі чого треба?..

Б а б а. Я, батечку, городиною торгую... цибулею зеленою, огірочками...

Т е т е р е в. Тсбі чого треба?

Б а б а. Я, батечку, до Семягіної йшла... кума вона мені...

Т е т е р е в. Ну? Чого ж тобі тут треба?

Б а б а. А мимо я йду... гомін, чую... думала, пожежа...

Т е т е р е в. Ну?

Б а б а. І зайшла... На нещастя подивитися зайшла.

Т е т е р е в. Іди геть... Ви всі! Геть із сіней!..

С т е п а н и д а (вибігаючи, до Тетерева). Тягни відро води... тягни швидше! (У двері висувається сивенький дідок

з підв'язаною щогою і, підморгуючи, каже Тетереву: «Добродію! Вона у вас тут із столу булочку поцупила...» Тетерев іде в сіни, виштовхуючи людей із них. У сінях — тупіт, метушня, верещить хлопчисько: «ой-ой!» Хтось сміється, хтось ображено вигукує: «Ви, тихше!»

Тетерев (*невидимий*). К чорту! Марш!

Петро (*визирає з дверей*). Тихше... (*Звертаючись у кімнату.*) Іди, батьку, іди до мами! Ну, йди ж! (*Кричить у сіни.*) Не пускайте нікого!..

(*Безсеменов виходить, хитаючись на ногах. Сідає на стілець біля стола, тупо дивиться перед себе. Потім підводиться і йде у свою кімнату, звідки чути голос Акулини Іванівни.*)

Акулина Іванівна. Чи ж я її не любила? Чи я не берегла?

Олена. Ну, заспокойтесь... мила моя...

Акулина Іванівна. Батьку! Рідний ти...

(*Двері за Безсеменовим зачиняються, і кінця фразь не чути. Кімната порожня. З двох боків у неї долинає гомін: звуки голосів з кімнати Безсеменових, тиха розмова, стогін і метушня з кімнати Тетяни. Тетерев вносить відро води, ставить біля дверей і обережно стукає в них пальцем. Степанида відчиняє двері, бере відро і теж виходить в кімнату, витираючи піт з обличчя.*)

Тетерев. Що?

Степанида. Та нічого, кажуть...

Тетерев. Це лікар сказав?

Степанида. Він. Та де вже... (*Безнадійно махає рукою.*) Батька-матір пускати не велять туди...

Тетерев. Йй краще?

Степанида. А хто зна? Не стогне, перестала... Зелена вся... очі величезні... Нерухома лежить... (*До-кірливим шепотом.*) Я ж казала їм... скільки разів казала— віддайте її заміж. Гей, віддайте! Не послухали... ну — от і вийшло! Та хіба здорово дівчині до такої пори та без чоловіка?.. Знову ж: у бога не вірила... ні тобі помоліться, ні тобі перехреститься... Ну, от!

Тетерев. Мовчи... воропо!

Олена (*входить*). Ну що, що вона?

Тетерев. Не знаю... Лікар нібито сказав, що безпеки нема...

О л е н а. Старі побиваються... шкода їх!

(Тетерев мовчки знизує плечима.)

Степанида (біжить із кімнати). Ой, лишенько! А про кухню й забула...

О л е н а. І чому? Що сталось? Бідна Таня... як їй, мабуть, боляче... (Морищиться і здригається.) Це ж боляче? Дуже? Страшно?

Тетерев. Не знаю. Я ніколи не пив нашатирного спирту...

О л е н а. Як ви можете жартувати?

Тетерев. Я не жартую...

О л е н а (підходить до дверей у кімнату Петра, заглядає в неї). А Пе... Петро Васильович все ще там, у неї?

Тетерев. Очевидно... бо він звідти не виходив...

О л е н а (задумано). Уявляю, як це на нього вплинуло!.. (Пауза.) Коли я... коли мені трапляється бачити... щось подібне до цього... я відчуваю в собі ненависть до нещастя...

Тетерев (посміхаючись). Це похвально.

О л е н а. Ви розумієте? Отак би схопила його, кинула собі під ноги та й розчавила... усе, назавжди!

Тетерев. Нещастя?

О л е н а. Авжеж! Я його не боюсь, а саме — не-на-ви-джу! Я люблю жити весело, різноманітно, люблю бачити людей... і я вмю робити так, щоб і мені, і тим, хто навколо мене, жилося легко, радісно...

Тетерев. Паки похвально!

О л е н а. І — знаєте що? Я вам покаюся... я дуже черства... така жорстка! Я ж і людей нещасних не люблю... Розумієте — є такі люди, які завжди нещасні, хоч що хочете робить з ними! Надіньте на голову такому замість капелюха — сонце, — що може бути пишніше! — а він все буде скиглити й нарікати: «Ах, я такий нещасний! я такий самотній! Ніхто не звертає на мене уваги... Життя темне й нудне... Ох! Ах! Ой! Леле!..» Коли я бачу отакого добродія, то почувую зле бажання зробити його ще нещаснішим...

Тетерев. Мила барине! Я теж покаюся... Терпіти не можу, коли жінки філософствують, але коли ви говорите так, — мені хочеться цілувати вам руки...

О л е н а (лукаво і примхливо). Тільки? І тільки тоді, коли я так говорю?.. (Схаменувшись.) Ай-ай-ай! Я жартую, пустую, тоді як там — страждає людина...

Тетерев (показуючи на двері старих). І там

страждає. І скрізь, хоч куди ви покажете пальцем, — скрізь страждає людина! Така вже в неї звичка...

О л е н а. А все ж їй боляче...

Т е т е р е в. Звісно...

О л е н а. І треба її пожаліти.

Т е т е р е в. Не завжди... І навряд чи навіть коли-небудь людину треба жаліти... Краще — допомогти їй.

О л е н а. Усім не допоможеш... і, не пожалівши, — не допоможеш...

Т е т е р е в. Барине! Я міркую так: страждання — від бажань. У людини є бажання, що заслуговують на повагу, і є бажання, які не заслуговують на неї. Допоможіть людині задовольнити ті бажання тіла, які потрібні для того, щоб вона була здорова й сильна, і ті, які, облагородивши її, піднесуть над твариною...

О л е н а (*не слухаючи його*). Можливо... можливо, що й так... Але що там діється? Що вона — заснула? Так тихо... щось шепочуть... Старі теж... пішли, забилися в свій куток. Як це дивно все! Раптом — стогін, галас, крики, метушня... і раптом — тиша, нерухомість...

Т е т е р е в. Життя! Погаласують люди, стомляться, замовкнуть. Відпочинуть, — знову галасуватимуть. А тут, у цьому домі, — все замирає особливо швидко... і крик болю, і сміх радощів... Усякі зворушення для нього — наче удар палицею по калюжі грязі... І останнім звуком завжди буває крик пошлості, феї тутешніх місць. Тріумфуючи або злостячись, тут вона завжди промовляє остання...

О л е н а (*задумано*). Коли я жила в тюрмі... там було цікавіше. Чоловік у мене був картяр... багато пив, часто їздив на полювання. Місто — повітове... люди в ньому якісь... заштатні... Я була вільна, нікуди не ходила, нікого не приймала і жила з арештантами. Вони мене любили, справді... вони ж диваки такі, коли розглянути їх ближче. Напрочуд милі й прості люди, запевняю вас! Дивлюсь я на них бувало, і мені здається зовсім неймовірним, що оцей — убивця, оцей — пограбував, оцей... ще щось вчинив. Запитаєш інколи: ти вбив? «Убив, матінко Оленю Миколаївно, вбив... що вдієш?» І мені здавалось, що він, оцей убивця, взяв на себе чужу провину... що він був лише каменем, кинутим чужою силою... так. Я понакупувала їм різні книжок, дала в кожну камеру шашки, карти... давала тютюн... і вина давала, тільки потрошечку... На прогулянках вони грали у м'яча, в городки, — зовсім.

наче діти, слово честі! Іноді я читала їм смішні книжки, а вони слухали й реготали... наче діти. Я купила пташок, кліток, і в кожній камері була своя пташка... вони любили її — як мене! І знаєте, — їм страх як подобалось, коли я надівала щось яскраве, — червону кофточку, жовту... запевняю вас, — вони дуже люблять веселі, яскраві барви! І я навмисне одягалася для них якнайшкратіше... (*Зитхнувши.*) Добре було з ними! Я не помітила, як минуло три роки... і коли чоловіка вбила коняка, я плакала не так за ним, здається, як за тюрмою... Було шкода іти з неї... і арештанти теж... вони теж сумували... (*Оглядає кімнату.*) Тут, у цьому місті, мені живеться гірше... у цьому домі є щось... недобре. Не люди недобрі, а... щось інше... Проте, знаєте, мені стало сумно... Тяжко якось... От ми з вами сидимо, розмовляємо... а там, може, вмирає людина...

Тетерев (*спокійно*). І нам її не жаль...

Олена (*швидко*). Вам не жаль?

Тетерев. І вам...

Олена (*тихо*). Так, ваша правда! Це... погано, я розумію... але я не почуваю, що це погано! Ви знаєте: адже так буває, — розумієш, що недобре, але не відчуваєш цього... Ви знаєте: мені більше жаль його... Петра Васильовича, ніж її... Мені взагалі жаль його... йому погано... правда?

Тетерев. Тут усім погано...

Поля (*входить*). Добри...

Олена (*схоплюючись, іде до неї*). Ш-ш! Тихше!.. Знаєте... Таня — отруїлась!

Поля. Що-о?

Олена. Ну, так, так! От... там у неї лікар і брат...

Поля. Вмирає... помре?

Олена. Ніхто не знає...

Поля. А чому? Сказала? Ні?

Олена. Не знаю! Ні!

Петро (*висуваючи з дверей скуйовджену голову*). Олено Миколаївно... на хвилинку... (*Олена швидко виходить.*)

Поля (*до Тетерева*). Чого ви дивитесь на мене... отак?

Тетерев. Скільки разів ви отак запитували мене?

Поля. Якщо все те саме... завжди якийсь особливий погляд... навіщо? (*Підходячи впритул до нього, суворо.*) Ви, що ж... мене вважаєте винною... у цьому?

Тетерев (*посміхаючись*). А ви хіба відчуваєте щось... схоже на провину?

Пол'я. Почуваю, що дедалі більше... не люблю вас... от! Ви скажіть краще, — як усе це було?

Тетерев. Її вчора легенько штовхнули, і — квола— вона сьогодні впала... от і все!

Пол'я. Неправда!

Тетерев. Що — неправда?

Пол'я. Я знаю, на що ви натякаєте... це неправда! Нил...

Тетерев. Хіба — Нил?.. Причому тут Нил?

Пол'я. Ні він, ні я... ми обоє ні при чому! Ви... ні! Я знаю, ви обвинувачуєте нас... ну, що ж? — я його кохаю... і він мене... це давно почалось!

Тетерев (*серйозно*). Ні в чому я вас не обвинувачую... це ви самі себе в чомусь обвинуватили і от — виправдуєтесь перед першим зустрічним. Навіщо? Я вас... дуже поважаю... Хто казав вам завжди, повсякчас, наполегливо — ідіть швидше з цього дому, не ходіть у цей дім, тут — нездорово, тут вам розтривожать душу? Це я казав...

Пол'я. Ну, що ж?

Тетерев. Нічого. Я хотів тільки сказати, що якби ви сюди не ходили... вам не довелося б почувати те, що ви відчуваєте зараз... от і все!

Пол'я. Так... Але — як же вона? Небезпечно? Чим вона?

Тетерев. Не знаю...

(Петро і лікар виходять.)

Петро. Пол'ю! Будь ласка, допоможіть Олені Миколаївні...

Тетерев (*до Петра*). Ну, що?

Лікар. Дурниці, власне кажучи! От тільки суб'єкт нервовий, а так — нічого б... Випила трошки... опекла стравохід... у шлунок пройшло спирту, мабуть, теж небагато... та й той викинуто назад...

Петро. Ви стомилися, доктор, сідайте, будь ласка...

Лікар. Дякую... З тиждень прохворіє... От у мене цими днями був цікавий випадок... Маляр, у нетверезому стані, випив замість пива чайну склянку лаку...

(Безсеменов входить. Зупинившись біля дверей своєї кімнати, він мовчки, запитально й похмуро дивиться на лікаря.)

Петро. Заспокойся, батьку, небезпеки нема!
Лікар. Так, так! Не лякайтесь! За два, три дні вона встане на ноги...

Безсеменов. Чи правда?

Лікар. Запевняю вас!

Безсеменов. Ну!.. Спасибі! Коли правда... коли небезпеки нема — спасибі! Петре, ти теє... іди-но сюди...
(Петро підходить до нього. Безсеменов відступає перед ним у двері своєї кімнати. Шепіт, дзвін грошей.)

Тетерев (до лікаря). Ну, і що ж маляр?

Лікар. Е... як?

Тетерев. Що ж маляр?

Лікар. А! Маляр... нічого... видужав, гм... Я, здається, зустрічався з вами... дець?

Тетерев. Можливо...

Лікар. Ви... е... не лежали у тифозному бараку?

Тетерев. Лежав!..

Лікар (радісно). Ага! От, от! Отож я дивлюся, — знайоме обличчя... Дозвольте... це було навесні? Правда? Здається, пам'ятаю навіть ім'я і прізвище ваше...

Тетерев. І я вас пам'ятаю...

Лікар. Справді?

Тетерев. Пам'ятаю. Коли я став одужувати і попросив у вас збільшити мені порцію, ви скривили препа-скудну міну і сказали мені: «задовольняйся тим, що дають. Вашого брата, п'яниць і волоцюг, багато...»

Лікар (роззублено). Дозвольте! Це... цього... Пробачте!.. ви... ваше ім'я... я — лікар Микола Троєкуров... а...

Тетерев (підходячи до нього). А я — потомствений алкоголік і кавалер Зеленого Змія Терентій Богословський. (Лікар відступає перед ним.) Не бійсь, не зачеплю... (Проходить мимо. Лікар роззублено дивиться йому вслід, обмахуючись капелюхом. Входить Петро.)

Лікар (озираючись на двері в сіни). Однак до побачення! Мене ждуть... В разі, коли вона буде скаржитися на біль... повторіть... дайте їй ще... капель... Сильного болю не повинно бути... До побачення!.. А-а... скажіть, отут був зараз такий... оригінальний добродій... він вам родич?

Петро. Ні, це нахлібник...

Лікар. Ага!.. Дуже приємно!.. Великий оригінал! До побачення... дякую! (Виходить. Петро проводить його в сіни. Безсеменов і Акулина Іванівна виходять із своєї

кімнати і обережно, навипиньках, посуваються до дверей у кімнату дочки.)

Безсеменов. Почекай, не ходи туди... Нічого не чути. Може, спить вона... не розбудити б... *(Відводить стару в куток до скрині.)* От-так, мати! От і дожили... до свята! Розмов, пліток буде тепер по місту — без краю...

Акуліна Іванівна. Батьку! Та що ти? Чи те кажеш? Та хоч в усі сурми нехай сурмлять... тільки б жива лишилась! В усі дзвони нехай дзвонять...

Безсеменов. Звісно... я знаю... це так!.. Тільки ти... ех! Не розумієш ти! Це ж — ганьба нам з тобою!

Акуліна Іванівна. Ану... яка ганьба?

Безсеменов. Дочка отруїлась, збагни! Що ми їй — якого болю завдали? Чим скривдили? Що ми — звірі для неї? А казатимуть різне... Мені — начхати, я все заради дітей стерплю... але тільки — навіщо? Через що? Хоч би знати... Діти! Живуть — мовчать... Що в душі у них? Невідомо! Що в головах? Не знати! От де — кривда!

Акуліна Іванівна. Я розумію... мені ж теж кривдно. Все-таки я — мати... Клопочешся, клопочешся цілий день, і спасибі ніхто не скаже... я розумію! Та що вже... хоч би живі-здорові були... а то он як!

Поля *(виходить з кімнати Тетяни)*. Вона засинає... Ви тихше...

Безсеменов *(підводячись)*. Ну, як вона, що? Подивитися можна?

Акуліна Іванівна. Я увійду тихесенько? Ми от із батьком...

Поля. Лікар не звелів пускати нікого...

Безсеменов *(підозріливо)*. Ти звідки знаєш? Тебе ж при лікарі не було ще...

Поля. Мені Олена Миколаївна передала.

Безсеменов. А вона — там? Он як... чужій людині можна, рідним — ні. Дивна річ...

Акуліна Іванівна. Обідати треба в кухні... щоб не потурбувати її... Мила моя!.. І глянути не можна... *(Махнувши рукою, виходить у сіни. Поля стоїть, притулюючись до шафи і дивлячись на двері в кімнату Тетяни. Брови в неї нахмурені, губи стиснуті, стоїть вона прямо. Безсеменов сидить біля столу, наче чекаючи чогось.)*

Поля *(тихо)*. Батько мій не був тут сьогодні?

Безсеменов. Зовсім ти не про батька питаєш. Що тобі батько? Знаю я, хто тобі потрібен... *(Поля здиво-*

вано дивиться на нього.) Батько твій був... так! Брудний, обдертий, без усякої порядної подоби... Але все-таки ти його повинна поважати...

П о л я. Я поважаю... Чому ви це... кажете?

Б е з с е м е н о в. Щоб ти розуміла... Твій батько волоцюга бездомний, а все ж ти не повинна виходити з його волі... Але хіба ви розумієте — що таке батько? Усі ви — бездушні... Ти от... дівчина бідна, безпритульна, ти повинна бути б скромною... лагідною з усіма... а ти — туди ж! — пускаєшся в розмови, наслідуєш освічених людей. От-так! От ти заміж виходиш... а тут людина мало віку собі не вкоротила...

П о л я. Я не розумію, що ви кажете... і навіщо?

Б е з с е м е н о в (*мабуть, сам загубивши зв'язок своїх душок, починає драгуватися*). Розумій... думай... на те й кажу, щоб розуміла ти! Хто ти? А проте от... виходиш заміж... А дочка моя... чого стовбичиш тут? Іди-но в кухню... роби що-небудь... Я повартую... іди! (*Поля, здивовано дивлячись на нього, хоче йти*). Стривай! Я оце... гримнув на твого батька...

П о л я. За що?

Б е з с е м е н о в. Не твоє діло! Іди... йди! (*Поля виходить, здивована. Безсеменов тихо йде до дверей Тетяни і, прочинивши їх, хоче зазирнути. Олена виходить і відстороняє його*).

О л е н а. Не ходіть, вона спить, здається!.. Не турбуйте її...

Б е з с е м е н о в. Мм... Нас турбують усі... це нічого!.. А вас — не можна...

О л е н а (*здивовано*). Що ви кажете? Та вона ж хвора...

Б е з с е м е н о в. Знаю я... Все знаю... (*Виходить у сина. Олена знизує плечима вслід йому. Проходить до вікон, сідає на кушетку і, закинувши руки за шию, про щось думає. На обличчі у неї з'являється посмішка, вона мрійно заплющує очі. Петро входить, похмурий, засмучений; він струшує головою, наче бажуючи скинути з неї щось. Бачить Олену, зупиняється*).

О л е н а (*не розплющуючи очей*). Це хто?

П е т р о. Чого ви смієтесь? Дивно бачити усміщене обличчя... тепер... після цього...

О л е н а (*глянувши на нього*). Ви — сердитий? Стомились? Бідний хлопчику... Як мені жаль вас...

Петро (*сідуючи на стілець поруч неї*). Мені самому жаль себе.

Олена. Вам треба поїхати куди-небудь...

Петро. Так, треба. По суті — навіщо я тут? Мене дуже гнітить це життя...

Олена. Як би ви хотіли жити? Скажіть!.. Я часто запитувала вас про це... але ви не відповідали, ніколи...

Петро. Важко бути одвертим...

Олена. Зо мною?

Петро. І з вами теж... Хіба я знаю... як ви ставитесь до мене? Як поставитесь до того, що я міг би вам сказати? Іноді мені здається, що ви...

Олена. Що я? Ну...

Петро. Що ви добре...

Олена. Я ставлюсь до вас дуже, дуже добре! Славний ви мій... хлопчику!

Петро (*палко*). Я не хлопчик, ні! Я багато думав... Слухайте, скажіть... чи подобається вам — чи цікава вам уся ця метушня, якою займаються Нил, Шишкін, Цветаєва... усі ці галасливі люди?.. Чи можете ви вірити, що спільне читання розумних книжок, вистави для робітників... розумні розваги... і вся ця суєтність, — дійсно важлива справа, ради якої й належить жити? Скажіть...

Олена. Голубчику! Я ж людина неосвічена... я не можу судити, не розумію. Я ж — несерйозна... Вони мені подобаються всі, і Нил, і Шишкін... Веселі... завжди щось роблять... Я люблю веселих людей... сама така ж... Чому ви це запитали?

Петро. А... мене дратує все це! Якщо вони люблять жити так... якщо знаходять у цьому задоволення — будь ласка! Я не заважаю... я не хочу нікому заважати, але не заважайте й мені жити так, як я хочу! Навіщо вони вкладають у свої вчинки якийсь особливий зміст... Навіщо кажуть мені, що я боягуз, егоїст...

Олена (*торкаючись його голови*). Його замучили... стомився він...

Петро. Ні, я не стомився... я тільки роздратований. Я — маю право жити, як мені подобається, мені! Чи маю я це право?

Олена (*перебираючи його волосся*). Це знову хитромудре запитання для мене... Я одне знаю — сама я живу, як умію, роблю, що хочу... і, якщо мене будуть переко-

нувати йти в монастир, — не піду! Примусять, — втечу, утоплюсь...

Петро. Ви більше буваєте з ними, ніж зо мною, ви... вам вони більше подобаються, ніж я! Я почуваю це... Але я хочу сказати — я можу це сказати! — вони — порожні бочки.

Олена (*здивовано*). Що? Які...

Петро. Порожні бочки... є байка про бочки...

Олена. Ах, знаю... Але... і я теж... значить, я теж порожня?

Петро. О, ні! Ви — ні. Ви — жива, ви, як струмок, освіжаєте людину!

Олена. От тобі на! Значить, я, на вашу думку, холодна?

Петро. Не жартуйте! Я прошу вас! Цей момент... але ви смієтесь! Чому? Хіба я смішний? Я — жити хочу! Хочу жити... як я розумію... як я хочу...

Олена. Живіть! Хто заважає?

Петро. Хто? Хтось є... є щось! Коли я думаю, що от як треба жити — одному, незалежно... мені здається, що хтось каже — не можна!

Олена. Совість?

Петро. До чого тут совість? Я... не... хіба я хочу зробити злочин? Я хочу тільки бути вільним... я хочу сказати...

Олена (*нахилившись до нього*). Це кажуть не так! Це далеко простіше треба казати! Я допоможу вам, бідненький хлопчику... щоб вам не плутати таких простих речей...

Петро. Олено Миколаївно! Ви... мучите мене... жартами! Це жорстоко! Я хочу сказати вам... от я весь перед вами!

Олена. Знову не те!

Петро. Я, мабуть, квола людина... це життя — не під силу мені! Я почуваю його пошлість, але нічого не можу змінити, нічого не спроможний внести... Я хочу піти геть, жити на самоті...

Олена (*взявши його голову в руки*). Кажіть за мною, повторюйте: я вас кохаю!

Петро. О, так! так! Але... ні. Ви жартуете!..

Олена. Справді ж, я цілком серйозно і давно вирішила вийти за вас заміж! Може, це негарзд... але мені дуже хочеться цього...

Петро. Але... який я щасливий! Я кохаю вас, як...
(За стіною — стогін Тетяни. Петро схоплюється, розгублено оглядаючись навколо. Олена підводиться з місця спокійно. Петро тихо.) Це... Таня? А ми... тут...

Олена (проходячи повз нього). Ми не зробили нічого поганого...

Голос Тетяни. Пити... дайте пити...

Олена. Іду... (Посміхаючись Петрові, виходить. Петро стоїть, схопивши голову руками, і розгублено дивиться перед собою. Двері з сіней відчиняються, і Акулина Іванівна голосно шепоче.)

Акулина Іванівна. Петю! Петю — де ти?..

Петро. Тут...

Акулина Іванівна. Іди обідати...

Петро. Не хочу... не піду...

Олена (виходить). Він до мене піде...

(Акулина Іванівна незадоволено оглядає її і зникає.)

Петро (кидаючись до Олени). Як це вийшло... погано! Там вона лежить... а ми... ми...

Олена. Ходімо... Що тут поганого? Навіть у театрі після драми дають щось веселе... а в житті це ще потрібніше...

(Петро пригортається до неї, і вона виводить його під руку.)

Тетяна (стогне хрипко). Лено!.. Лено!..

(Вбігає Поля.)

З а в і с а

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Та сама кімната.

Вечір. Кімната освітлена лампою, що стоїть на столі. Поля збирає посуд на чай. Тетяна, хвора, лежить на кушетці в кутку, в півтемряві. Цвєтаєва — на стільці біля неї.

Тетяна (*тихо, докірливо*). Ти думаєш, я не хотіла б дивитися на життя отак само весело й бадьоро, як ти? О, я хочу .. та — не можу! Я народилась без віри в серці... Я навчилась розумувати...

Цвєтаєва. Голубонько! Ти надто багато розумуєш. Але ж — ти погодься, — не варто бути розумною людиною для того, щоб тільки розумувати... Розум — це добре, але... бачиш, щоб людині жилося не нудно і не тяжко, вона повинна бути трохи фантазером... вона повинна, — хоч і не часто, — зазирати вперед, у майбутнє...

(Поля, уважно слухаючи слова Цвєтаєвої, посміхається лагідно, задумано.)

Тетяна. Що там, попереду?

Цвєтаєва. Все, що захочеш бачити!

Тетяна. Ота-ак... треба вигадати!

Цвєтаєва. Повірити треба...

Тетяна. У що?

Цвєтаєва. У свою мрію. Ти знаєш... коли я дивлюсь у вічі моїм хлопчикам, я думаю про них: от Новиков. Він скінчить школу, піде в гімназію... потім — університет... з нього буде лікар, мені здається! Такий солідний хлопчик, уважний, добрий... лоб у нього — величезний.

Він дуже люблячий... він буде багато працювати, безкорисливий, славний... і люди будуть його дуже любити, поважати... я це знаю! І якимось, згадуючи своє дитинство, він згадає, як учителька Цвєтаєва, граючися з ним під час перерви, розбила йому носа... А може, і не згадає... ну, однаково!.. Ні, згадає, я думаю... він дуже любить мене. Є в мене неуважний, скуйовджений, завжди замузаний Клоков. Він вічний сперечальник, задирака, бешкетник. Він — сирота, живе у дядька, нічного сторожа... він — майже злидар... але такий гордий, сміливий! Я думаю, — з нього буде журналіст. Ах, скільки в мене цікавих хлопчаків! І якимось мимоволі завжди думаєш про те, що буде з ними, яку роль вони відіграють у житті... Страшенно цікаво уявляти собі, як житимуть мої учні... Ти бачиш, Таню, це ж небагато... але коли б ти знала, як приємно!

Тетяна. А ти? Де ти сама? Твої учні житимуть... може, дуже добре... а ти тоді вже...

Цвєтаєва. Помру? От іще! Ні, я маю намір жити довго...

Поля *(неголосно, лагідно, ніби зітхаючи)*. Яка мила ви, Машо! Яка славна...

Цвєтаєва *(посміхаючись Полі)*. Заспівала коноплянка... Ти знаєш, Таню, я не сентиментальна... але як подумаю про майбутнє... про людей у майбутньому, про життя — мені стає якимось солодко-сумно... Наче в серці у мене сяє осінній, бадьорний день... знаєш — бувають такі дні восени: в ясному небі — спокійне сонце, повітря глибоке, прозоре, вдалині усе таке виразне... свіжо, але не холодно, тепло, а не жарко...

Тетяна. Усе це... казки... Я, проте, допускаю, може, ви — ти, Нил, Шишкін — і всі подібні до вас... може, ви, справді, здатні жити мріями... Я — не можу.

Цвєтаєва. Ні, почекай... Адже не самі мрії...

Тетяна. Мені ніщо, ніколи не здавалось вірогідним... крім того хіба, що оце — я, це — стіна... Коли я кажу — так або — ні... я це кажу нез переконання... а якимось так... я просто відповідаю, і — тільки. Справді! Іноді скажеш — ні! і зараз же подумаєш — хіба? а може, — так?

Цвєтаєва. Тобі подобається це... Придивись-но до себе, — чи не знаходиш ти чогось для себе приємного у такому... роздвоєнні душі? А може, — ти боїшся вірити... адже віра — зобов'язує...

Тетяна. Не знаю... не знаю... Примусь мене пові-

рити. Адже от — інших ви примушуєте вірити вам... (*Тихо сміється.*) А мені жаль людей, які вірять вам... ви ж їх обманюєте! Життя ж завжди було таке, як тепер... каламутне, тісне... і завжди буде таке!

Цветаєва (*посміхаючись*). Хіба? А може, — ні?

Поля (*наче до себе*). Ні!

Тетяна. Що ти сказала?

Поля. Я кажу — не буде!

Цветаєва. Молодець, тиха пташка коноплянка!

Тетяна. Ось одна з нещасних... віруючих. А запитай ти її, — чому ні? Чому зміниться життя? Запитай ..

Поля (*тихо, підходячи ближче*). Бачте, яке діло — не всі ще люди живуть! Дуже небагато людей життям користуються... безлічі їх жити й часу зовсім нема... вони тільки працюють, за шматок хліба... а от, коли й вони...

Шишкін (*входить швидко*). Добри вечір! (*До Полі*) Здрастуйте, русоволоса дочко короля Дункана.

Поля. Що? Якого короля?

Шишкін. Ага-а! Спіймав! Бачу тепер, що Гейне ви й не читали, хоч книжка у вас лежить понад два тижні. Здрастуйте, Тетяно Василівно!

Тетяна (*протягає руку*). Йй тепер не до книжок... Вона виходить заміж...

Шишкін. Но-о? За кого це? а?

Цветаєва. За Ніла...

Шишкін. А-а! В цьому разі — ще можу поздоровити... Але, взагалі кажучи, це не розумна штука — женитися, виходити заміж та інше в цьому дусі... Шлюб у сучасних умовах...

Тетяна. Ой, ні, не треба! Дайте спокій! Ви вже не раз висловлювалися з цього приводу...

Шишкін. Коли так, — мовчу! До речі — мені й ніколи. (*До Цветаєвої.*) Ви йдете зо мною? Прекрасно! Петра — нема?

Поля. Він нагорі...

Шишкін. Мм... Ні, не піду до нього! Я попрошу вас, Тетяно Василівно... або вас, Полю... скажіть йому, що я... знову тее, знаєте... тобто, що урок у Прохорова — вільний...

Цветаєва. Знову? Ну, не щастить вам!

Тетяна. Ви полаялись?

Шишкін. Власне кажучи... не дуже! Я — стримано...

Цветаєва. Але — через що? Ви ж самі хвалили Прохорова?

Шискін. На жаль! Хвалив... хай йому чорт! І, по суті, він... цілком порядний... не дурний... трохи от — хвалько... балакучий і, взагалі (*несподівано і палко*), — цілком тварюка!

Тетяна. Навряд чи тепер Петро стане діставати вам уроки...

Шискін. Та-ак, мабуть, розсердиться він...

Цветаєва. Та що у вас вийшло з Прохоровим?

Шискін. Уявіть собі, він — антисеміт!

Тетяна. А вам яке діло до цього?

Шискін. Ну, знаєте... непристойне це! Не гідне інтелігентної людини! І взагалі, він — буржуй! Хоч би така історія: його покоївка ходила в недільну школу. Чудесно! Він же сам пренудно доводив мені користь недільних шкіл... про що я його зовсім не благав! Він навіть хвалився, що я, мовляв, один з ініціаторів заснування школи. І от, недавно, в неділю, приходять він додому, і — жах який! Двері відчиняє не покоївка, а нянька! Де Саша? В школі. Ага! І — заборонив покоївці відвідувати школу! Це як назвати, по-вашому?

(Тетяна знизує плечима мовчки.)

Цветаєва. А такий він балакун...

Шискін. Взагалі кажучи, Петро, наче на глум, дістає мені уроки все в якихось шарлатанів.

Тетяна (*сухо*). Пригадую, ви дуже хвалили скарбника.

Шискін. Так... звичайно... дідочок милий! Але — нумізмат! Тиче мені під ніс різні мідяшки і говорить про цезарів, дідохів та різних там фараонів з колісницями. Замучив, — несила мені! Ну, я йому й кажу: «Послухайте, Вікентію Васильовичу! А по-моему, усе це дурниці! Перша-ліпша каменюка старіша за ваші мідяки!» Він — образився. «Що ж, каже, я п'ятнадцять років життя на дурниці змарнував?» А я — відповів ствердно. Розраховуючись, він півкарбованця мені не додав... мабуть, лишив на поповнення колекції. Але це — пусте... а от з Прохоровим я... та-ак... (*Почуро.*) Поганий у мене характер! (*Квалливо.*) Слухайте, Маріє Микитівно, ходімо, вже час!

Цветаєва. Я готова. До побачення, Таню! Завтра неділя... я прийду до тебе зранку...

Тетяна. Спасибі. Мені... справді, здається, що я якась повзуча рослина у вас під ногами... ні краси в мені, ані радості... а йти людям я заважаю, чіпляючись за них...

Шишкін. Які шкідливі думки, фу-у!

Цветаєва. Прикро слухати це, Таню...

Тетяна. Ні, стривай... ти знаєш? Я розумію... зрозуміла жорстоку логіку життя: хто не може ні в що вірити — той не може жити... той повинен загинути... так!

Цветаєва (*посміхаючись*). Хіба? А може, ні?

Тетяна. Ти передражняєш мене... ну, чи варто? Сміятися з мене... чи варто?

Цветаєва. Ні, Таню, ні, люба! Все це говорить твоя хвороба, втома, а не ти... Ну, до побачення! І не вважай нас жорстокими й злими...

Тетяна. Ідть... до побачення!

Шишкін (*до Полі*). Ну, коли ж ви будете читати Гейне? Ах, так, ви заміж... гм! Проти цього можна б дещо сказати... але — до побачення! (*Виходить слідом за Цветаєвою. Пауза.*)

Поля. Мабуть, скоро всеношна скінчиться... Сказати, щоб подавали самовар?

Тетяна. Навряд чи старі будуть чай пити... Але як хочеш. (*Пауза.*) Раніш тиша гнітила мене, а тепер мені приємно, що в нас тихо.

Поля. Чи не час вам прийняти ліки?

Тетяна. Ні ще... Останні дні у нас була така метушня, гомін. Який галасливий цей Шишкін...

Поля (*підходячи до неї*). Хороший він...

Тетяна. Добрий... та дурний...

Поля. Славний він, сміливий. Де що побачить несправедливе, зараз же заступиться. От — покоївку помітив. А хто помічає, як живуть покоївки та інші люди, що служать багатіям? А як і помітить хто, — хіба заступиться?

Тетяна (*не дивлячись на Полю*). Скажи мені, Полю... Ти не боїшся... за Ніла заміж іти?

Поля (*спокійно, здивовано*). Чого ж боятися? Ні, нічого, я не боюсь...

Тетяна. Чого?.. А я... боялася б. Я говорю з тобою про це тому, що... люблю... тебе! Ти не така, як він. Ти проста... він — багато читав, він уже освічений. Йому може бути нудно з тобою... Ти думала про це, Полю?

Поля. Ні. Я знаю, він мене любить...

Тетяна (з досадою). Як можна це знати...

(Тетерев вносить самовар.)

Поля. От спасібі вам! Піду по молоко. (Виходить.)

Тетерев (він з похмілля, опухлий). Іду повз кухню, а Степаніда благає: «Батечку! Внеси самовара! Я, каже, тобі, коли потреба буде, огірочка дам, розсолюцю...» Спокуса взяла мене, черевоугодника...

Тетяна. Ви вже від всеношної?

Тетерев. Ні, не ходив сьогодні. Макітра тріщить. Ви — як? Краще почуваете себе?

Тетяна. Нічого, спасібі. Мене про це запитували разів із двадцять за день... Я почувала б себе ще краще, якби у нас не було такого галасу. Мене трошки дратує ця біганина... усі кудись поспішають, кричать. Батько — злиться на Ніла, мати — все зітхає. А я лежу, спостерігаю і... не бачу змісту в тому, що вони... всі ці... звуть життям...

Тетерев. Ні, цікаво! Я людина стороння, не причетна до справ земних... живу з цікавості і вважаю, що тут — досить інтересно.

Тетяна. Ви невибагливі, я знаю. Але — що ж тут інтересного?

Тетерев. А от — люди настроюються жити. Я люблю слухати, коли в театрі музиканти настроюють скрипки й труби. Вухом ловить безліч окремих вірних нот, часом почувеш красиву фразу... і страшенно хочеться швидше почути, — що саме гратимуть музиканти? Хто з них соліст? Яка п'еса? Ось і тут теж... настроюються...

Тетяна. У театрі... так. Там приходиться диригент, змахує паличкою, і музиканти погано, бездушно грають яку-небудь стару, заяложену річ. А тут... а ці? Що вони здатні зіграти? Я не знаю...

Тетерев. Здається, щось фортіссімо...

Тетяна. Побачимо. (Пауза. Тетерев розкурює лольку.) Навіщо ви лольку курите, а не цигарки?

Тетерев. Зручніше. Я ж — бродяга, більшу частину року — в дорозі. От знов скоро підуть. Ляже зима, і я — в путь.

Тетяна. Куди?

Тетерев. Не знаю... Та це ж байдуже.

Тетяна. Замерзнете де-небудь... нетверезий...

Тетерев. В дорозі — ніколи не п'ю... А й замерз-

ну — що з того? Краще замерзнути на ходу, ніж гнити, сидючи на одному місці...

Т е т я н а. Це ви на мене натякаєте?

Т е т е р е в (*злякано схоплюючись*). Боронь боже! Що це ви? Хіба я... я ж не звір!

Т е т я н а (*з посмішкою*). Та ви не турбуйтеся. Мене ж це не ображає. У мене втрата больової вразливості. (*З гіркотою*.) Усі знають, що мене образити не можна. Нил, Палагея, Олена, Маша... Вони поводяться, наче ті багатії, яким байдуже, що відчуває жебрак... що думає жебрак, коли бачить, як вони їдять рідкісні страви.

Т е т е р е в (*зморщивши обличчя, крізь зуби*). Навіщо приривання? Треба поважати себе...

Т е т я н а. Ну, гаразд... облишмо це! (*Пауза*.) Скажіть мені щось... про себе! Ви ніколи не говорите про себе... Чому?

Т е т е р е в. Предмет великий, але не цікавий.

Т е т я н а. Ні, скажіть! Чому ви... так дивно живете? Ви здаєтесь мені розумним, обдарованим... Що сталося з вами в житті?

Т е т е р е в (*скалить зуби*). Що сталося? О, це довга й нудна історія... коли її розповідати своїми словами... Я —

Шукати сонця, щастя йшов...
Голий повернувся знов,
І білизну, й сподівання
Ізносив в своїм блуканні.

Але це пояснення занадто красиве для мене... хоч воно й стисле. До нього додати слід, що в Росії зручніше, спокійніше бути п'яницею, бродягою, ніж тверезою, чесною, тямущою людиною. (*Входять Петро і Нил*.) Тільки люди безжально прями й тверді, як мечі, — тільки вони про-б'ють... А! Ниле! Звідки?

Н и л. З депо. І після бою, в якому здобув блискучу перемогу. Оцей тупоголовий начальник депо...

П е т р о. Мабуть, тебе скоро виженуть із служби...

Н и л. Іншу знайду...

Т е т я н а. Знаєш, Петре, Шишкін полаявся з Прохоровим і, не наважуючись сказати це тобі особисто...

П е т р о (*сердито, починаючи дратуватись*). Хай йому чорт! Це... обурливо! В яке ідіотське становище він ставить мене перед Прохоровим? І, нарешті, позбавляє змоги бути корисним іншому товаришеві...

Н и л. Ти подожди сердитись! Дізнався б раніше — хто вишен?

Петро. Я це знаю!

Тетяна. Шишкіну не сподобалось, що Прохоров антисеміт...

Нил (*сміючись*). Ах, любий півничок!

Петро. Звісно! Тобі це подобається. Ти теж зовсім не маєш почуття поваги до чужих поглядів... дикі люди!

Нил. Стривай! А ти сам хіба схильний юдофоба поважати?

Петро. Я ні в якому разі не візьму собі права хapati людину за горло!

Нил. А я — схоплю...

Тетерев (*розглядаючи суперечників по черзі.*) Хапай!

Петро. Хто дав... хто дав вам це право?

Нил. Прав — не дають, правá — беруть. Людина сама повинна завойовувати собі права, якщо не хоче бути розчавлена горою обов'язків...

Петро. Дозволь!..

Тетяна (*тужно*). Ну, закипає спірка... нескінченна спірка! Як вам не набридає?

Петро (*стримуючись*). Пробач, я не стану більше! Але, справді ж, — цей Шишкін ставить мене...

Тетяна. Я розумію... він дурний!

Нил. Він гарний хлопець! Не тільки не дозволить наступити собі на ногу, — сам перший усякому наступить! Добре мати в собі стільки почуття людської гідності...

Тетяна. Стільки дитинності, — хотів ти сказати?

Нил. Ні, я не помилився. Але хай — це дитинність — і все-таки добре!

Петро. Смішно...

Нил. Н-ну, коли єдиний кусок хліба жбурляється геть тільки тому, що його дає несимпатична людина...

Петро. Значить той, хто жбурляє хліб, не дуже голодний... Я знаю — ти будеш заперечувати. Ти сам такий... ти теж... школяр... От ти на кожному кроці намагаєшся показати батькові, що в тебе нема до нього ніякої поваги... навіщо це?

Нил. А навіщо це приховувати?

Тетерев. Дитино моя! Пристойність вимагає, щоб люди брехали...

Петро. Але яка рація у цьому? Яка?

Нил. Ми, брат, не зрозумієм один одного... нема чого

й говорити. Усе, що робить і каже твій батько, — мені огидне...

Петро. Мені теж огидне... можливо! Але я стримуюсь. А ти завжди драгуєш його... і за це драгування розплачуємось ми — я, сестра...

Тетяна. Та годі вам! Нудно ж це!

(Нил, глянувши на неї, відходить до стола.)

Петро. Тебе непокоїть розмова?

Тетяна. Мені набридло. Те саме... завжди те саме.

(Входить Поля з глечиком молока в руці. Бачачи, що Нил мрійно посміхається, вона оглядає публіку і каже.)

Поля. Дивіться, який блаженний!

Тетерев. Ти чого смієшся?

Нил. Я? Я згадую, як вичитував начальникові депо...

Цікава штука — життя!

Тетерев *(густо)*. Амінь!

Петро *(знижуючи плечима)*. Дивуюсь! Сліпими, чи що, народжуються оптимісти?

Нил. Чи оптиміст я, чи щось інше, — це не має значення, але жити — мені подобається! *(Підводиться і ходить)*. Велика це втіха — жити на землі!

Тетерев. Атож, цікаво!

Петро. Обидва ви — коміки, якщо ви щирі люди!

Нил. А ти... вже я й не знаю — як тебе назвати? Я знаю, — і це, взагалі, ні для кого не таємниця, — ти закоханий, тебе — кохають. Ну, от, хоч би з цього приводу — невже тобі не хочеться співати, танцювати? Невже і це не дає тобі радості? *(Поля гордо дивиться на всіх з-за самовара. Тетяна неспокійно крутиться, щоб побачити обличчя Нила. Тетерев, посміхаючись, вибиває попіл з лопьки.)*

Петро. Ти забуваєш дещо. По-перше — студентам женитися не дозволено; по-друге — мені доведеться витримати баталію з батьками; по-третє...

Нил. Ой, горенько! Та що ж це, насправді? Ну, тобі лишається одне — тікай! Тікай у пустелю!..

(Поля посміхається.)

Тетяна. Ти балаганиш, Ниле...

Нил. Ні, Петрухо, ні! Жити, — навіть і не будши закоханим, — славне діло! Їздити на поганих паровозах осінніми ночами, під дощем та вітром... або взимку... у завірюху, коли навколо тебе — нема простору, все на

землі закрите темрявою, засипане снігом, — втомно їздити в таку пору, важко... небезпечно, коли хочеш, — і все ж у цьому є своя краса! Все-таки є! Тільки в одному не бачу нічого приємного, — в тому, що мною та іншими чесними людьми командують свині, дурні, злодії... Але життя — не все за ними! Вони минуть, зникнуть, як зникають гнояки на здоровому тілі. Нема такого розкладу руху, який би не змінювався!..

Петро. Не раз я чув ці промови. Подивимось, як тобі відповідь життя на них!

Нил. Я примушу його відповісти так, як захочу. Ти — не залякуй мене! Я ближче і краще за тебе знаю, що життя — тяжке, що інколи воно огидно жорстоке, що розгнuzдана, груба сила тисне й давить людину, я знаю це — і це мені не подобається, обурює мене! Я цього порядку — не хочу! Я знаю, що життя — справа серйозна, але не впорядкована... що вона зажадає для свого впорядкування всіх сил і здібностей моїх. Я знаю й те, що я — не багатир, а просто — чесна, здорова людина, і все-таки кажу: нічого! Наша візьме! І я на всі сили душі моєї задовольню мое бажання втрутитися в саму гущу життя... місити його і так, і отак... тому — перешкодити, цьому — допомогти... от у чому радість життя!

Тетерев (*посміхаючись*). От сенс найглибший науки! От сенс філософії весь! А всякій іншій філософії — ан-нафема!

Олена (*на дверях*). З якого приводу тут галасують і махають руками?

Нил (*кидаючись до неї*). Барине! Ви мене зрозумієте! Я співав зараз славу життю! Ну, кажіть: життя — вітха!

Поля (*неголосно*). Жити — дуже добре!

Олена. Хто проти цього?

Нил (*до Поля*). Ех, ти... тихенька моя!

Олена. При мені — не залишатися!

Петро. Чорт знає що таке! Наче п'яний...

(Тетяна, відкинувши голову на спинку кушетки, повільно піднімає руку і затуляє собі обличчя.)

Олена. Стривайте! Ви лагодитеся пити чай? А я прийшла клнкати вас до себе... Ну, і я лишуся з вами, — у вас сьогодні весело. (*До Тетерева.*) Тільки ви, мудрий вороне, ви один насупились — чого ради?

Тетерев. Мені теж весело. Тільки я люблю веселитися мовчки, а нудьгувати — голосно...

Нил. Як усі великі, розумні, похмурі собаки...

Олена. Я ніколи не бачила, щоб ви сумували або веселились, ви тільки філософствуете. Знаєте, панове, — знаєш, Таню, — він навчає мене філософії. Вчора прочитав цілу лекцію про якийсь закон достатньої підстави... ех! я забула, як цей дивовижний закон виражається... в яких словах? В яких?

Тетерев (*посміхаючись*). Не існує нічого без підстави, чому воно існує...

Олена. Ви чуєте? Он які мудрі штуки я знаю. Ви от не знаєте, що закон цей репрезентує собою, — репрезентує, це дуже філософське слово! — репрезентує собою... щось на зразок зуба, бо в нього чотири корені... правильно?

Тетерев. Не смію сперечатись...

Олена. Ну, звичайно! Посміли б ви! Корінь перший — а може, й не перший — закон достатньої підстави бування... бування — це матерія у формах... от я — матерія, що прибрала — не без підстави — форму жінки... та зате — вже без усякої підстави — позбавлена буття. Буття — вічне, а матерія у формах — побуває на землі і — ф'юють! Правильно?

Тетерев. Гаразд, зійде...

Олена. Ще я знаю, що існує каузальний зв'язок, апіорі і апостеріорі, але хто вони такі, — забула! І якщо я від усіх цих премудростей не полисію, то буду розумною! А найцікавіше і найпремудріше в усій філософії от що: чого ви, Терентію Хрисанфовичу, говорите мені про філософію?

Тетерев. Тому, по-перше, що мені дивитись на вас дуже приємно...

Олена. Дякую! По-друге, мабуть, нецікаво...

Тетерев. По-друге, тому, що, лише філософствуючи, людина не бреше, бо, філософствуючи, вона просто — вигадує...

Олена. Нічого не зрозуміла! До речі, Таню, як ти себе почуваш? (*Не чекаючи відповіді.*) Петре... Васильовичу! Ви з чого невдоволені?

Петро. З себе.

Нил. І з усього іншого?

Олена. Знаєте, — мені страх як хочеться співати! Яка шкода, що сьогодні субота і всеношна ще не скінчи-

лась... *(Входять старі.)* А! от ідуть богомольці! Здрастуйте!

Безсеменов *(сухо)*. Наше вам шанування...

Акулина Іванівна *(теж невдоволено)*. Здрастуйте, матінко! Тільки ми вас уже бачили сьогодні.

Олена. Ах, справді! Я й забула... Ну, що ж... у церкві... жарко було?

Безсеменов. Ми не для того туди ходили, щоб клімат вимірювати...

Олена *(ніяковіючи)*. О, звичайно, я хотіла запитати не про те... я хотіла запитати... чи багато було людей?

Акулина Іванівна. Не лічили ми, матінко...

Поля *(до Безсеменова)*. Чай пити — будете?

Безсеменов. Спочатку повечеряємо... Мати, підино, приготуй там. *(Акулина Іванівна виходить, шморгаючи носом. Усі мовчать. Тетяна підводиться і переходить до стола, підтримувана Оленою. Нил сідає на місце Тетяни. Петро ходить по кімнаті. Тетерев, сидючи біля піаніно, стежить за всіма, посміхаючись. Поля — біля самовара. Безсеменов сидить у кутку, на скрині.)* Який народ став — злдій, навіть дивно! Оце, як ішов я з матір'ю до церкви, — дощечку поклав біля воріт, через багно, щоб пройти. Назад ідемо, а дощечки вже й нема... поцупив якийсь пройдисвіт. Велика розпуста пішла в житті... *(Пауза.)* За старих часів пройдисвітів менше було... усе більше розбійничали люди, бо — значніші душею були всі... соромилися дурницями совість тривожити... *(На вулиці, за вікном, лунають співи і звуки гармоніки.)* Ач... співають. Субота, а вони співають... *(Пісня наближається, співають у два голоси.)* Напевно — майстрові. Мабуть, пошабашили, зайшли в шинок, пропили заробіток та й горлають... *(Співи під вікном. Нил, притуливши обличчя до шибки, дивиться на вулицю.)* Поживуть отак з рік... багато — два, і — готові! Босьяками будуть... пройдисвітами...

Нил. Здається, це Перчихін...

Акулина Іванівна *(з дверей)*. Батьку, йди вечеряти.

Безсеменов *(підводячись)*. Перчихін... теж от... марного життя людина. *(Виходить.)*

Олена *(провівши його поглядом)*. А в мене... зручніше чаювати...

Нил. Ви дуже дотепно розмовляли із старими.

Олена. Я... він мене бентежить... Він не любить

мене... і мені це якось... неприємно... навіть прикро! За віщо не любити мене?

Петро. Він, по суті, добрий старик... але у нього велике самолюбство...

Нил. І він трошечки зажерливий... трошечки злий.

Поля. Ш-ш! Навіщо говорити так про людину поза очі? Негарно.

Тетяна (*сухо*). Я пропоную лишити... цей предмет без обговорення... Батько може щохвилини увійти... Останні три дні він... не лаявся... старається з усіма бути лагідним...

Петро. І це йому коштує не дешево...

Тетяна. Треба цінити це... Він старий... він не винен у тому, що народився раніше за нас... і думає не так, як ми... (*Дратуючись*.) Скільки жорстокості в людях! Які всі ми брутальні, безжалісні. Нас вчать любити одне одного... нам кажуть: будьте добрими... будьте лагідними...

Нил (*у тон їй*). І сідають верхи на шиї нам і їдуть на нас...

(Олена регоче. Поля і Тетерев посміхаються. Петро хоче щось сказати Нилові і йде до нього. Тетяна докірливо хитає головою.)

Безсеменов (*входить, кидає Олену недружелюбним поглядом*). Палагее! Там у кухні твій батько... Підино, та скажи йому... щоб він... іншим разом прийшов... коли буде тверезий... отак! Ти, мовляв, папаша, йди додому... і все таке!

(Поля і Нил за нею — виходять.)

Безсеменов. От... піди й ти... Поглянь на майбутнього... мм... (*Уриває, сідає за стіл*.) Ви чого... мовчите? Я помічаю, що тільки я в двері — ви всі стулите губи...

Тетяна. Ми... і без вас... не багато розмовляємо...

Безсеменов (*дивлячись спідлоба на Олену*). А з чого сміялись?

Петро. Та це... дурниці! Нил...

Безсеменов. Нил! Все від нього йде... я так і знав.

Тетяна. Налити вам чаю?

Безсеменов. Налий...

Олена. Дай, Таню, я наллю...

Безсеменов. Ні, навіщо вам турбуватися? Мені дочка палле...

Петро. Я думаю, — однаково ж, хто налле? Таня нездужає.

Безсеменов. Я тебе не питаю, що ти думаєш про це. Коли тобі чужі люди ближчі за рідних...

Петро. Батьку! Ну, як тобі не соромно?

Тетяна. Починається! Петре, — будь розсудливий.

Олена (*вимушено посміхаючись*). Ну, чи варто...
(*Двері широко відчиняються, і входить Перчихін. Він напідпитку, але не дуже.*)

Перчихін. Василю Васильовичу! Я сюди прийшов... ти звідти пішов... а я — сюди... за тобою...

Безсеменов (*не дивлячись на нього*). Прийшов, то сідай... От — чаю випий... ну...

Перчихін. Н-не треба мені чаю! Пий сам на здоров'ячко... Я — для розмови прийшов...

Безсеменов. Яка там розмова? Усе дурниці.

Перчихін. Дурниці? Н-ну? (*Сміється.*) Дивак ти! (*Нил входить і, суворо дивлячись на Безсеменова, стає біля шафи.*) Чотири дні я збирався до тебе прийти... ну, і прийшов...

Безсеменов. Ну, й гаразд...

Перчихін. Ні, не гаразд! Василю Васильовичу! Розумна ти людина! Багата людина... я ж до совісті до твоєї прийшов!..

Петро (*підходячи до Нила, неголосно*). Навіщо ти його пустив сюди?

Нил. Облиш! Це тебе не стосується...

Петро. Ти ж завжди робиш... чорт зна що...

Перчихін (*заглушаючи Петра*). Стара людина... да-авно я тебе знаю!

Безсеменов (*сердячись*). Тобі чого треба?

Перчихін. Скажи мені, — за що ти мене ото геть з дому вигнав? Думав я, думав, — ніяк не збагну! Скажи, брат! Я — без гніву на тебе прийшов... я, брат, з любов'ю до тебе...

Безсеменов. З дурною головою прийшов ти... от що!

Тетяна. Петре! Допоможи мені... ні, поклич Полю...

(*Петро виходить.*)

Перчихін. От — Поля! Дочка моя люба... пташка моя чиста... Через неї ти мене вигнав? вірно? За те, що вона в Тетяни жениха відбила?

Тетяна. О! Дурість яка... яка пошлість!
Безсеменов (повільно підводячись з місця). Гляди,
Перчихін! Вдруге...

Олена (до Ніла, напівголосно). Виведіть його! Вони
полаються.

Ніл. Не хочу...

Перчихін. Вдруге — не проженеш, Василю Ва-
сильовичу! Нема за що... Поля... я її люблю... вона в мене—
хороша! Ну, все ж я не схвалюю... я, брат, її не схвалюю,
н-ні! Навіщо чужий шматок узяла? Негаразд...

Тетяна. Лено! Я... йду до себе... (Олена допомагає
їй, підтримуючи під руку. Проходячи повз Ніла Тетяна
каже йому неголосно.) Як не соромно! Виведіть його...

Безсеменов (стримуючись). Перчихін! Ти — мов-
чи! Сиди — мовчи... а то йди додому...

(Входить Поля. За нею Петро.)

Петро (до Полі). Та заспокойтесь... я вас прошу!..

Поля. Василю Васильовичу? За віщо ви той раз
вигнали батька?

(Безсеменов мовчки і суворо дивиться на неї і на всіх по черзі.)

Перчихін (погрожуючи пальцем). Ш-ш! Дочко! Не
говори... Ти — повинна розуміти... Тетяна отруїлась —
чому? Ага-а? Василю Васильовичу, — бачиш? Я, брат,
по чистій правді... я всіх вас розсуджу... по совісті... як
треба! Я — дуже просто...

Поля. Стривай, батьку...

Петро. Дозвольте, Полю...

Ніл. Ти б мовчав...

Безсеменов. Ти, Палагее, он що... ти — зухвала...

Перчихін. Вона? Ні, вона... в мене...

Безсеменов. Мовчи ти! я щось погано розумію...
чий це дім? Хто тут хазяїн? Хто суддя?

Перчихін. Я! Я розсуджу все... всіх, по порядку...
Не чіпай чужого — раз! Узяв, — віддай назад — два!

Петро (до Перчихіна). Послухай, кинь базікати. Хо-
дімо до мене...

Перчихін. Не люблю я тебе, Петре! Горда ти люди-
на... порожній ти! І нічого ти не знаєш... Що таке каналі-
зація? Ага! А мені розповіли, брат... (Петро тягне його за
рукав.) Не займай, покинь...

Ніл (до Петра). Не займай його... облиш!

Безсеменов (до Нила). Ти що тут — собак нацьковуєш? А?

Нил. Ні, я хочу зрозуміти — в чім справа? В чому винен Перчихін? За віщо його вигнали? При чому тут Поля?

Безсеменов. Ти мене допитуєш?

Нил. А коли й вас — то що ж? Ви — людина, я — теж...

Безсеменов (мото). Ні, ти не людина... ти — чума! Ти — звір!

Перчихін. Ш-ш! Тихо! Треба тихо, по совісті...

Безсеменов (до Полі). А ти — ехидна! Ти — злидарка!..

Нил (крізь зуби). Ви не кричіть!..

Безсеменов. Що? Геть! Змієня... я тебе вигодував від поту-крові...

Тетяна (із своєї кімнати). Папаша! Батьку!

Петро (до Нила). Ну? Діждався? Ех, ти... соромився бі!

Поля (неголосно). Не... не смійте на мене кричати. Я не раба вам... не можете ви ображати всіх... І — ви скажіть — за віщо батька вигнали?

Нил (спокійно). Я теж вимагаю... тут не божевільні живуть... треба відповідати за свої вчинки...

Безсеменов (тихше, стримуючись). Іди, Ниле, від гріха... іди! Дивись... ти — годованець мій... якого я виховав...

Нил. Не дорікайте мені вашим хлібом! Я відробив усе, що з'їв!

Безсеменов. Ти... душу мені пожер... розбійник — ти...

Поля (бере Нила за руку). Ходімо звідси!

Безсеменов. Іди... повзи, змія! Ти все... через тебе... ти дочку вжалила... його тепер... проклята... через тебе дочка моя...

Перчихін. Василю Васильовичу! Тихо! По совісті!

Тетяна (кричить). Батьку! Неправда! Петре, що ж ти? (З'являється на дверях своєї кімнати, безпорадно простягаючи руки, виходить на середину.) Петре, не треба цього! О, боже мій! Терентію Хрисанфовичу! Скажіть їм... скажіть їм... Ниле! Полю! Ради бога, ідіть... Ідіть! Навіщо все це... (Усі безладно метушаться. Тетерев, скалячи зуби, повільно підводиться з стільця. Безсеменов відступає

перед дочкою. Петро підхоплює сестру під руку і розгублено дивиться навкруги.)

П о л я. Ходім!

Н и л. Добре! (До Безсеменова.) Ну, ми йдемо... от! Мені шкода, що вийшло так голосно.

Б е з с е м е н о в. Йди, йди!.. Забирай її...

Н и л. Я вже не повернусь...

П о л я (голосно, тремтливим голосом). Винуватити мене в такому... винуватити за Таню... та хіба ж можна? Тут хіба я винна? Безсоромний ви...

Б е з с е м е н о в (шалено). Чи підеш ти?!

Н и л. Тихше!

П е р ч и х і н. Діти, — не сердьтесь! Треба — лагідно...

П о л я. Прощайте! Йди, батьку!

Н и л (до Перчихіна). Ходімо!

П е р ч и х і н. Ні-і, я з вами не хочу... мені не з руки... я сам по собі... Терентію! Я сам — один... Мое діло — чисте...

Т е т е р е в. Ходім до мене.

П о л я. Йди ж, поки не женуть.

П е р ч и х і н. Ні... я не піду... Терентію, — мені з ними не з руки! Я розумію...

П е т р о (до Нила). Та йдіть ви... хай вам чорт!..

Н и л. Іду... прощай... який же ти...

П о л я. Ходім... ходім...

(Виходять.)

Б е з с е м е н о в (кричить їм услід). Повернетесь! Уклоніться...

П е т р о. Покинь, батьку! Годі...

Т е т я н а. Папаша! Милій мій... не треба кричати...

Б е з с е м е н о в. Стривайте... Заждіть...

П е р ч и х і н. Ну, от... тепер пішли... І добре! Не-хай їх!

Б е з с е м е н о в. Сказати б мені їм на прощання... лиходії! Годував, поїв... (До Перчихіна.) Ти, старий чорт! Дурень! Прийшов, забурмотів... чого тобі треба? чого?

П е т р о. Папаша! Годі...

П е р ч и х і н. Василію Васильовичу! Не кричи... я тебе поважаю, дивак ти! Дурний я — це вірно! Та я розумію... хто куди.

Б е з с е м е н о в (сідає на диван). Я... загубив думки. Не розумію... Що вийшло? Одразу... наче влітку,

у суш, пожежа... Одного — нема... каже — не повернусь... Ач, як просто! Ач, ти як... Ні... я цьому повірити не можу...

Тетерев (до Перчихіна). Ну, чого ти тут? Навіщо ти?

Перчихін. Для порядку... я, брат, міркую просто... Раз-два! І край! Вона мені дочка? Дуже добре... Значить,— повинна вона—(Раптом замовк.) Поганий з мене батько... і нічого вона не повинна... хай собі живе, як хоче! А Таню мені шкода... Таню... мені шкода тебе... Мені, братці, усіх вас шкода! Ех!.. Бо, коли по совісті сказати — усі ви дурні!..

Безсеменов. Мовчи ти...

Петро. Таню! Олена Миколаївна пішла?

Олена (з Тетяниної кімнати). Я тут... Ліки готую...

Безсеменов. Думки в мене сплутались... Нічого не розумію! Невже Нил... так і піде?

Акулина Іванівна (входить, стурбовано). Що сталося? Нил з Палагеєю у кухні там... а я була в морі...

Безсеменов. Пішли вони?

Акулина Іванівна. Ні... кличуть Перчихіна... Палагея каже, нагадайте, каже, батькові... а губи в неї тремтять. Нил, наче той пес, — гарчить... що таке?

Безсеменов (підводячись). А от зараз... от я піду...

Петро. Батьку, — не треба! Не йдїть...

Тетяна. Папаша! Прошу вас... не треба...

Безсеменов. Чого — не треба?

Акулина Іванівна. Та що таке?

Безсеменов. Ти розумієш... Нил іде... зовсім...

Петро. Ну, і що ж з того? Іде і — прекрасно... Навіщо він вам? Він жениться... він хоче жити своєю родиною...

Безсеменов. А! Та хіба... я ж, я — чужий йому?

Акулина Іванівна. Чого ти турбуєшся, батьку? Бог з ним! Хай іде. У нас свої діти є... (До Перчихіна.) Ти чого ж? Іди!

Перчихін. Мені з ними — не по дорозі...

Безсеменов. Ні... тут не те зовсім... ідеш — іди. Але — як? Як він пішов?.. Якими очима дивився на мене?..

(Олена виходить з Тетяниної кімнати.)

Тетерев (*бере Перчихіна під руку і веде за собою до дверей*). Ходімо зубровки хильнемо по чарці...

Перчихін. Ех, божа дудко! Сурйозний ти...

(*Виходять.*)

Безсеменов. Я знав, що він від нас піде... ну, тільки — хіба так? А ця... ця... кричить! Поденщиця, дівчисько... піду, поговорю з ними...

Акуліна Іванівна. Е, годі-но, батьку! Вони — чужі нам люди! Чого їх жаліти? Пішли, і — добре!

Олена (*до Петра неголосно*). Ходімо до мене...

Тетяна (*до Олени*). І я... візьміть і мене!..

Олена. Ходімо... ходімо...

Безсеменов (*почувши її слова*). Куди?

Олена. До себе... до мене!

Безсеменов. Кого кличете? Петра?

Олена. Так... і Таню...

Безсеменов. Таня — ні при чому! А Петрові ходити до вас... не треба!

Петро. Дозволь, батьку! Я... не хлопчик! Я піду чи не піду...

Безсеменов. Не підеш!

Акуліна Іванівна. Петю! Поступись перед батьком! Гей, поступись...

Олена (*обурено*). Дозвольте, Василю Васильовичу!

Безсеменов. Ні, це вже ви дозвольте! Хоч ви й люди з освітою... хоч ви втратили совість... і нікого не поважаєте...

Тетяна (*істерично кричить*). Папаша! Перестаньте...

Безсеменов. Мовчи! Коли ти не хазяйка своїй долі — мовчи... стривай! Куди?

(*Олена йде до дверей.*)

Петро (*кидаючись за нею, хапає її за руку*). Дозвольте! На хвилинку... треба зразу... треба все з'ясувати...

Безсеменов. Треба мене вислухати... Зробіть мені ласку, — послухайте! Дайте мені зрозуміти — що таке? (*Входить Перчихін, сяючий і веселий, за ним Тетерев, теж з усмішкою на обличчі. Вони зупиняються біля дверей, перезираються. Перчихін підморгує на Безсеменова і мисляє рукою.*) Усі кудись ідуть... без усякого пояснення

намірів... марно... прикро і без пуття! Куди ти можеш іти, Петре? Ти... що ти таке? Як ти хочеш жити? Що робити? *(Акулина Іванівна схлипує. Петро, Олена і Тетяна стоять усі троє суцільною групою перед Безсеменовим; при його словах: «Куди ти можеш іти?» — Тетяна відходить ебік до стола, де стоїть мати. Перчихін знаком показує щось Тетереву, трясє головою, змахує руками, наче лякаючи птахів).* Я маю право запитувати... ти — молодий, ти ще — дурний! Я п'ятдесят вісім років розтягував жили мої у трудах ради дітей...

Петро. Я чув це, батьку! Я сотні разів...

Безсеменов. Стій! Мовчи!

Акулина Іванівна. Ах, Петю, Петю...

Тетяна. Мамаша, ви... нічого не розумієте!

(Акулина Іванівна трясє головою.)

Безсеменов. Мовчи! Які ти слова можеш сказати? На що вкажеш? Нема нічого...

Петро. Батьку! Ти мучиш мене! Чого тобі треба? Чого ти хочеш?

Акулина Іванівна *(раптом голосно)*. Ні, стривай! І в мене теж є серце... і я теж маю голос! Синочку! Що робиш? Що задумав? Кого спитав?

Тетяна. Це жах якийсь! Це якась пилка тупа... *(До матері.)* Ви рвете душу... тіло...

Акулина Іванівна. Це мати — пилка? Мати?

Безсеменов. Стара, зажди! От він... дай йому сказати...

Олена *(до Петра)*. Ну, годі! Я більше — не можу... я йду.

Петро. Заждіть... ради бога! Зараз усе буде ясно...

Олена. Ні — це божевільня! Це...

Тетерев. Олено Миколаївно, — ідіть! Пошліть їх усіх під три чорти!

Безсеменов. Ви, добродію! Ви...

Тетяна. Та чи буде кінець цьому? Петре, йди!

Петро *(майже кричить)*. Батьку... дивись! Мати... ось — це — моя наречена!

(Пауза. Всі дивляться на Петра. Потім Акулина Іванівна сплескує руками і з жахом дивиться на чоловіка. Безсеменов — наче його відитовхнули — подається всім корпусом назад і нахилляє голову. Тетяна, тяжко зітхнувши, повільно, з опущеними вздовж тіла руками, йде до піаніно.)

Тетерев (*напівголосно*). Вдало обрав час...

Перчихін (*виступаючи вперед*). Ну, от і все! От воно... усі розлітаються! Гайда, дівтора, лети з клітки, наче птахи на благовіщення...

Олена (*вириваючи руку з руки Петра*). Пустіть! Я не можу...

Петро (*бурмоче*). Тепер усе ясно... Зразу...

Безсеменов (*кланяючись синові*). Н-ну, спасибі, синку... за радісну звістку...

Акуліна Іванівна (*з плачем*). Занапастив ти себе, Петенько! Та хіба вона... вона пара...

Перчихін. Вона? Петрові? Та... що ти! Стара! Та — чого він вартий?

Безсеменов (*до Олени повільно*). Спасибі й вам, барине! Тепер, виходить, — пропав він! Йому б учитись... а тепер... здорово! Хоч я це й почував... (*Злісно*.) Поздоровляю вас із здобиччю! Петько! Нема тобі благословення! А ти... ти... спіймала? Вкрала? Кішка... парш...

Олена. Ви не смієте!..

Петро. Батьку! Ти... збожеволів!

Олена. Ні, стривайте! Так, це правда! Так, я сама взяла його у вас, сама! Я сама... я перша сама сказала йому... запропонувала одружитися зі мною! Ви чуєте? Ви, сич? Чуєте?.. Це я вирвала його у вас! Мені — шкода його! Ви його замучили... ви іржа якась, не люди! Ваша любов — це загибель для нього! Ви думаете — о, я знаю! — ви думаете, — для себе я зробила це? Ну, думайте... ох! як я вас ненавиджу!

Тетяна. Лено! Лено! Що ти?

Петро. Олено... ходімо!

Олена. Знаєте, я ще, може, — не обвінчаюся з ним! Ви радієте, так? О, це дуже можливо! Ви — не лякайтесь передчасно! Я так, просто житиму з ним... без шлюбу... але вам — не дам його! Не дам! Ви — більше його не станете мучити, ні! І він не прийде до вас — ніколи! Ніколи! Ніколи!

Тетерев. Віват! Віват, жінчино!

Акуліна Іванівна. Ах, лишенько! Батьку... що це! Батьку...

Петро (*штовхаючи Олену до дверей*). Іди... Ідьте... виходьте...

(*Олена, виходячи, забирає Петра з собою.*)

Безсеменов (*безпорадно озираючись*). Оп як?..

(Раптом голосно й швидко, одним різким звуком.) Поліцію клич! (Тупаючи ногами.) Геть із квартири! Завтра ж... ах ти!..

Тетяна. Папаша! Що це ви?

Перчихін (здивований, нічого не розуміючи). Василью Васильовичу! Голубе! Та що ж це ти? Чого галасуєш? Тобі радіти б треба...

Тетяна (підходячи до батька). Послухайте...

Безсеменов. А, ти! Ти ще... зосталась! Чого ж ти не йдеш? Іди й ти... Нема з ким? Нема куди? Прогавила? (Тетяна, відхитнувшись, відходить швидко до піаніно. Акулина Іванівна — розгублена і жалюгідна — кидається до неї).

Перчихін. Василью Васильовичу, — покинь! Подумай! Вчитися Петро тепер не буде... навіщо йому? (Безсеменов тупо дивиться в обличчя Перчихіна і киває головою.) Жити — йому є на що. Ти грошей поназбирав... Жінка — як ягідка... а ти — кричиш, галасуєш! Дивак ти, схаменися! (Тетерев регоче.)

Акулина Іванівна (вие). Всі покинули! Запустили!

Безсеменов (озираючись). Мовчи, мати! Повернуться... не сміють!.. Куди підуть? (До Тетерева.) Ти чого тут скалиш зуби? Ти! Чума! Диявол! Геть з квартири! Завтра ж — геть! Вас ціла згряє...

Перчихін. Василью Васильовичу!

Безсеменов. Геть, ти! Нещасний... бродяга...

Акулина Іванівна. Таню! Танечко! Мила моя! Хвора ти, нещасна! Що буде?

Безсеменов. Ти, дочко, все знала... ти знала все, мовчала! Змова проти батька? (Раптом, наче злякавшись.) Ти думаєш... не кине він її? Молодичку оцю? З розпусницею... оженився! Мій син... прокляті ви люди! Нещасні... безпутні!

Тетяна. Облиште мене! Не дайте мені... зненавидіти...

Акулина Іванівна. Донечко! Безталанна ти моя! Замучили! Усіх нас замучили... за що?

Безсеменов. А хто? Усе Нил, розбійник... падлюка! І сина він звів... І дочка страждає! (Побачивши Тетерева, що стоїть біля шафи.) Ти, голодранцю, чого? Ти чого тут? Геть з квартири!

Перчихін. Василю Васильовичу! Його за віщо?
Ах, ти... з глузду з'їхав старий!

Тетерев *(спокійно)*. Не кричи, старий! Усього, що на тебе йде, ти не розженеш... І — не турбуйся... Твій син повернеться...

Безсеменов *(швидко)*. Ти... ти звідки знаєш?

Тетерев. Він не піде далеко від тебе. Це він тимчасово нагору піднявся, його туди втягли... Та він зійде... помреш ти, — він трохи перебудує оцей хлів, переставить у ньому меблі і житиме, — як ти, — спокійно, розумно і затишно...

Перчихін *(до Безсеменова)*. От бачиш! Дивак! Гарячка! Людина тобі добра бажає... лагідні слова каже для твого спокою... а ти — горлаєш! Терентій — він, брат, мудра людина...

Тетерев. Він переставить меблі і — житиме в усвідомленні того, що обов'язок свій перед життям і людьми прекрасно виконав. Він же такий самий, як і ти...

Перчихін. Дві краплі води!

Тетерев. Зовсім такий... боязкий і дурний...

Перчихін *(до Тетерева)*. Стривай! Ти що?

Безсеменов. Ти... говори, а не лайся... як смієш!

Тетерев. І зажерливий буде в свій час, і, так само, як і ти, — самовпевнений і жорстокий. *(Перчихін здивовано дивиться в обличчя Тетерева, не розуміючи — чи втішає він старого, чи лає його. На обличчі Безсеменова теж здивування, але мова Тетерева цікавить його.)* І навіть нещасний буде він так само, як і ти тепер. Життя йде, старий, хто не встигає за ним, той лишається самотнім...

Перчихін. От! Чуєш? Виходить, — усе йде, як слід... а ти сердися!

Безсеменов. Стривай, відчепись!

Тетерев. І так само нещасного й жалюгідного сина твого не пощадять і скажуть йому правду у вічі, як я тобі кажу: «Чого ти ради жив? Що зробив доброго?» І син твій, як ти тепер, не відповідь...

Безсеменов. Та-ак... ти от кажеш тут... ти завжди до ладу кажеш! А що в душі? Ні, я тобі не вірю. І — все-таки, — забирайся з квартири! Годі... терпів я вас — досить! І ти теж... багато тут прищепив... шкідливого для мене...

Тетерев. Ех, якби я! Але ні, не я... *(Виходить.)*

Безсеменов *(струшуючи головою)*. Ну... будемо

терпіти... гаразд! Будемо ждати... Все життя терпіли... ще будемо терпіти! *(Іде в свою кімнату.)*

Акулина Іванівна *(біжить слідом за чоловіком)*. Батьку! Любий ти мій! Нещасні ми! За що ж це нас дітки? За що скарали? *(Іде в свою кімнату. Перчихін стоїть посередині і розгублено кліпає. Тетяна дикими очима озирється навколо, сидячи на стільці біля піаніно. З кімнати старих долинає глухий гомін.)*

Перчихін. Таню! Тань... *(Тетяна не дивиться на нього, не відповідає.)* Таню! Чого це вони — котрі розбіглись, котрі — плачуть? А? *(Дивиться на Тетяну, зітхає.)* Диваки! *(Дивиться на двері в кімнату старих, іде в напрямі до сіней, хитаючи головою.)* Піду, мабуть, до Терентія... Диваки!

(Тетяна, поволі згинаючись, спирається на клавійні. В кімнаті розлягається негармонійний голосний звук багатьох струн і — завмирає.)

Завіса

Присвячую
Костянтинові Петровичу П'ятницькому
М. Горький

НА ДНІ

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Михайло Іванович Костильов, 54 років, власник
нічліжки.

Василиса Карпівна, його дружина, 26 років.

Наташа, її сестра, 20 років.

Медведев, їх дядько, поліцейський, 50 років.

Васька Пепел, 28 років.

Клещ Андрій Митрич, слюсар, 40 років.

Анна, його дружина, 30 років.

Настя, дівиця, 24 років.

Квашня, торговка пельменями, під 40 років.

Бубнов, картузник, 45 років.

Барон, 33 років.

Сатін }
Актор } приблизно однакового віку: років під 40.

Лука, перехожий, 60 років.

Альошка, швець, 20 років.

Кривий Зоб }
Татарин } крючки.

Кілька босяків без імен і без слів.

ДІЯ ПЕРША

Підвал, схожий на печеру. Стеля — важке, кам'яне склепіння, закопчене, з обваленою штукатуркою. Світло — від глядача і, згори вниз, — з квадратного вікна з правого боку. У правому кутку відгороджена тонкими перегородками кімната Пепла, біля дверей до цієї кімнати — нари Бубнова. У лівому кутку — велика піч; у лівій — кам'яній — стіні — двері до кухні, де живуть Квашня, Барон, Настя. Між піччю і дверима біля стіни — широке ліжко, завішене брудною ситцьовою запоною. Скрізь попід стінами — нари. На передньому плані біля лівої стіни — обрубок дерева з лещатами й маленьким ковадлом, прикріпленими до нього, і другий, нижчий від першого. На останньому, перед ковадлом, сидить К л е щ, примірюючи ключі до старих замків. Коло ніг його — дві великі низки різних ключів, нанизаних на кільця з дроту, понівечений бляшаний самовар, молоток, терпуги. Посеред нічліжки — великий стіл, два ослони, табурет, все — нефарбоване й брудне. За столом, біля самовара, К в а ш н я хазяйнує, Б а р о н жує чорний хліб і Н а с т я, на табуреті, зіпершись ліктями на стіл, читає пошарпану книжку. На ліжку, завішена запоною, кашляє А н н а. Б у б н о в, сидячи на нарах, приміряє на болванці для шапок, затиснутій між колін, старі, розпороті брюки, міркуючи, як треба кроїти. Біля нього — подерта картонка з-під капелюха — для козирків, куски клейонки, ганчір'я. С а т і н щойно прокинувся, лежить на нарах і — ричить. На печі, невидимий, совається й кашляє А к т о р.

Початок весни. Ранок.

Б а р о н. Далі!

К в а ш н я. Ні-і, кажу, любий, з оцим ти від мене йди геть. Я, кажу, цього зазнала... І тепер уже — й за сто печених раків — до вінця не піду!

Б у б н о в (до Сатіна). Ти чого хрокаєш?

(Сатін ричить).

Квашня. Щоб я, — кажу, — вільна жінка, сама собі господиня, та до кого-небудь у паспорт вписалася, щоб я мужчині на себе купчу дала — ні! Та будь він хоч принц американський, — не подумаю заміж за нього йти.

Клещ. Брешеш!

Квашня. Що-о?

Клещ. Брешеш! Повінчаєшся з Абрамкою...

Барон (*вихопивши в Насті книжку, читає назву*). «Фатальна любов»... (*Регоче.*)

Настя (*протягаючи руку*). Дай... віддай! Ну... не жируй!

(*Барон дивиться на неї, вимахуючи книжкою в повітрі.*)

Квашня (*до Клеща*). Козел ти рудий! Ото ще — брешеш! Та як ти смієш говорити мені таке зухвале слово?

Барон (*ударяючи книжкою по голові Настю*). Дурна ти, Настюко...

Настя (*віднімаючи книжку*). Дай...

Клещ. Велика бариня!.. А з Абрамкою ти повінчаєшся... тільки того й ждеш.

Квашня. Звісно! Ще б пак... аякже! Ти он заїздив жінку мало не до смерті...

Клещ. Замокни, стара собако! Не твоє це діло...

Квашня. А-а! Не терпиш правди!

Барон. Почалося! Настюко — ти де?

Настя (*не підводячи голови*). А?.. Іди собі!

Анна (*висовуючи голову з-за запони*). Почався день! Бога ради... не кричіть... не лайтеся ви!

Клещ. Заскиглила!

Анна. Що не день божий... дайте хоч померти спокійно!

Бубнов. Шум — смерті не завада...

Квашня (*підходячи до Анни*). І як ти, матінко моя, з таким виродком жила?

Анна. Облиш... відчепись!

Квашня. Ну-ну! Ех ти... терпеливиця! Що, не легше в грудях?

Барон. Квашня! На базар пора...

Квашня. Підемо, зараз! (*До Анни.*) Хочеш, пельменчиків гаряченьких дам?

Анна. Не треба... спасибі! Навіщо мені їсти?

Квашня. А ти — поїж. Гаряче — м'якшить. Я тобі в миску відкладу й залишу... захочеш коли, то й поїси!

Ходімо, барин... (До Клеща.) У, нечистий дух!.. (Виходить у кухню.)

Анна (кашляючи). Господи...

Барон (легенько итовхає Настю в потилицю).
Кинь... дурна!

Настя (бурмотить). Забирайся... я тобі не заважаю.

(Барон, насвистуючи, виходить за Квашнею.)

Сатін (підводячись на нарах). Хто це бив мене вчора?

Бубнов. А тобі не однаково?

Сатін. Та воно так... А за що били?

Бубнов. В карти грав?

Сатін. Грав...

Бубнов. За це й били...

Сатін. М-мерзотники...

Актор (висовуючи голову з печі). Коли-небудь тебе звсім уб'ють... на смерть...

Сатін. А ти — йолоп.

Актор. Чому?

Сатін. Тому що — двічі вбити не можна.

Актор (помовчавши). Не розумію... чому — не можна?

Клещ. А ти злязь з печі, та прибирай квартиру... чого ніжишся?

Актор. Це діло не твоє...

Клещ. А от Василиса прийде — вона тобі покаже, чие діло...

Актор. К чорту Василису! Сьогодні баронова черга прибирати... Бароне!

Барон (виходячи з кухні). Мені ніколи прибирати... я на базар іду з Квашнею.

Актор. Це мене не обходить... іди хоч на каторгу... а підлогу замітати твоя черга... я за інших не стану працювати...

Барон. Ну, чорт з тобою! Настунька замете... Гей, ти, фатальна любов! Прочумайся! (Забирає книжку у Насті.)

Настя (встаючи). Чого тобі треба? Дай сюди! Баламут! А ще — барин...

Барон (віддаючи книжку). Насте! Замети підлогу за мене — гаразд?

Н а с т я (*виходячи в кухню*). Дуже треба... аякже!
К в а ш н я (*з кухонних дверей — до Барона*). А ти —
йди! Приберуть без тебе... Акторе! тебе просять, — ти й
зроби... не переламаєшся либонь!

А к т о р. Ну... завжди я... не розумію...

Б а р о н (*виносить з кухні на коромислі кошики. В
них — горщики, понакривані ганчір'ям*). Сьогодні чогось
важко...

С а т і н. Варт було тобі народитися бароном...

К в а ш н я (*до Актора*). Ти гляди ж, — замети! (*Ви-
ходить у сіни, пропустивши поперед себе Барона*.)

А к т о р (*злазячи з печі*). Мені шкідливо дихати по-
рохом. (*З гордістю*.) Мій організм отруений алкоголем...
(*Замислюється, сидючи на нарах*.)

С а т і н. Організм... органон...

А н н а. Андрію Митричу...

К л е щ. Чого ще?

А н н а. Там пельмені мені залишила Квашня... візьми,
поїж.

К л е щ (*підходячи до неї*). А ти — не будеш?

А н н а. Не хочу... Навіщо мені їсти? Ти — працюєш...
тобі — треба...

К л е щ. Боїшся? Не бійся... може, ще...

А н н а. Іди, їж! Тяжко мені... мабуть, скоро вже...

К л е щ (*відходячи*). Нічого... може — встанеш...
буває! (*Виходить у кухню*.)

А к т о р (*голосно, немовби раптом прокинувшись*).
Учора, в лікарні, лікар сказав мені: ваш, каже, організм —
цілковито отруений алкоголем...

С а т і н (*посміхаючись*). Органон...

А к т о р (*настійливо*). Не органон, а орга-ні-зм...

С а т і н. Сікамбр...

А к т о р (*махає на нього рукою*). Е, нісенітниця!
Я кажу — серйозно... еге ж. Якщо організм — отруений...
значить, — мені шкідливо замітати підлогу... дихати по-
рохом.

С а т і п. Макробіотика... ха!

Б у б н о в. Ти що бурмочеш?

С а т і н. Слова... А то ще є — транс-сцедентальний...

Б у б н о в. Це що?

С а т і н. Не знаю... забув...

Б у б н о в. А до чого кажеш?

С а т і н. Так... Остогидли мені, брат, усі людські

слова... усі наші слова — остогидли! Кожне з них чув я... мабуть, тисячу разів...

А к т о р. У драмі «Гамлет» говориться: «Слова, слова, слова!» Хороша річ... Я грав у ній могильника...

К л е щ (*виходячи з кухні*). Ти з мітлюю грати скоро будеш?

А к т о р. Не твоє діло... (*Б'є себе в груди рукою*). «Офеліє! О... пом'яни мене в твоїх молитвах!..»

(*За сценю, десь далеко, — глухий шум, крики, свисток поліцейського. Клещ сідає до роботи й скрипить терпугом.*)

С а т і н. Люблю незрозумілі, рідкісні слова... Коли я був хлопчаком... служив на телеграфі... я багато читав книг...

Б у б н о в. А ти був і телеграфістом?

С а т і н. Був... (*Усміхаючись*). Є дуже хороші книги... і безліч цікавих слів... Я був освіченою людиною... знаєш?

Б у б н о в. Чув... сто разів! Ну, то й був... велике діло!.. Я от — кушніром був... свою кушнірню мав... Руки у мене були такі жовті — від фарби: хутро підфарбовував я, — такі, брат, руки були жовті — до ліктя! Я вже думав, що до самісінької смерті не відмюю... отак з жовтими руками й помру... А тепер ось вони, руки... просто брудні... еге ж!

С а т і н. Ну, то й що ж?

Б у б н о в. І більше нічого...

С а т і н. Ти це до чого?

Б у б н о в. Так... для міркування... Виходить — зовні хоч як себе розмальовуй, все зітреться... все зітреться, еге ж!

С а т і н. А... кості у мене болять!

А к т о р (*сидить, обнявши руками коліна*). Освіта — дурниця, головне — талант. Я знав артиста... він читав ролі по складах, але міг грати героїв так, що... театр трішав і хитався від захвату публіки...

С а т і н. Бубнов, дай п'ятака!

Б у б н о в. У мене всього дві копійки...

А к т о р. Я кажу — талант, ось що потрібне героєві. А талант — це віра в себе, в свою силу...

С а т і н. Дай мені п'ятака, і я повірю, що ти талант, герой, крокодил, частний пристав... Клещ, дай п'ятака!

К л е щ. Иди к чорту! Багато вас тут...

С а т і н. Чого ти лаєшся? У тебе ж ні копійки нема, я знаю...

А н н а. Андрію Митричу... Душно мені... тяжко...

К л е щ. Що ж я зроблю?

Б у б н о в. Двері в сіни відчини...

К л е щ. Авжеж! Ти сидиш на нарах, а я — на підлозі... пусти мене на своє місце, та й відчиняй... а я й так простуджений...

Б у б н о в (*спокійно*). Мені відчиняти не треба... твоя жінка просить...

К л е щ (*похмуро*). Мало хто чого попросив би...

С а т і н. Гуде в мене голова... ех! І чого люди б'ють один одного по довбешках?

Б у б н о в. Вони не тільки по довбешках, а й по всіх інших місцях. (*Встає.*) Піти, ниток купити... А хазяїнів наших чогось довго не видно сьогодні... наче повиздихали. (*Виходить.*)

(*Анна кашляє. Сатін, закинувши руки під голову, лежить нерухомо.*)

А к т о р (*тужливо оглянувшись навкруги, підходить до Анни*). Що? Зле?

А н н а. Душно.

А к т о р. Хочеш — у сіни виведу? Ну, вставай. (*Допомагає жінці підвестись, накидає їй на плечі якусь дрантя й, підтримуючи, веде в сіни.*) Ну-ну... твердо! Я — сам хворий... отруений алкоголем...

К о с т и л ь о в (*на дверях*). На прогулянку? Ох, та й хороша ж парочка, баран та ярочка...

А к т о р. А ти — дай дорогу... бачиш — хворі йдуть?..

К о с т и л ь о в. Проходь, будь ласка... (*Наспівуючи під ніс щось божественне, підозріливо оглядає нічліжку й схиляє голову наліво, немовби прислухаючись до чогось у кімнаті Пепла. Клещ м'яко брязкає ключами й скрипить терпугом, спідлоба стежачи за хазяїном.*) Скрипиш?

К л е щ. Що?

К о с т и л ь о в. Скрипиш, кажу? (*Пауза.*) А-а... той... що, пак, я хотів спитати? (*Швидко й неголосно.*) Жінки не було тут?

К л е щ. Не бачив...

К о с т и л ь о в (*обережно посуваючись до дверей кімнати Пепла*). Скільки ти в мене за оті два карбованці на місяць місяць займаєш! Ліжко... сам сидиш... так, так! На п'ять срібних місяць, їй-богу! Треба буде накинути на тебе полтинчика...

К л е щ. Ти зашморга на мене накинй, та задави...
Здохнеш незабаром, а все про полтиники думаєш.

К о с т и л ь о в. Навіщо тебе давити? Кому з цього користь? Господь з тобою, живи, знай, собі на втіху... А я на тебе полтинку накину, — оливки в лампадку куплю... і буде перед святою іконою жертва моя горіти... І за мене жертва піде, на воздаяння гріхів моїх, і за тебе теж. Сам же ти про гріхи свої не думаєш... ну от... Ех, Андрюшко, лиха ти людина! Жінка твоя зачухла через твоє лихо-дійство... ніхто тебе не любить, не поважає... робота твоя скрипуча, турботна для всіх...

К л е щ (*кричить*). Ти що мене... цькувати прийшов?

(*Сатін голосно ричить.*)

К о с т и л ь о в (*здригнувшись*). Ото як ти, батечку...

А к т о р (*входить*). Посадив молодицю в сінях, закутав...

К о с т и л ь о в. Бач, який ти добрий, брат! Хороше це... це воздасться все тобі...

А к т о р. Коли?

К о с т и л ь о в. На тому світі, братіку... там за все, за всяке діяння наше воздають...

А к т о р. А ти ось тут нагородив би мене за добрість...

К о с т и л ь о в. Це як же я можу?

А к т о р. Скинь половину боргу...

К о с т и л ь о в. Хе-хе! Ти все жартуєш, голубчику, все граєш... Хіба добрість серця до грошей можна рівняти? Добрість — вона вища за всі блага. А борг твій мені — це так і є борг! Виходить, мусиш ти його мені сплатити... Добрість свою ти до мене, старого, безвідплатно маєш виявити...

А к т о р. Шельма ти, старий... (*Виходить на кухню.*)

(*Клещ встає й виходить у сіни.*)

К о с т и л ь о в (*до Сатіна*). Скрипун отой! Утік, хе-хе! Не любить він мене...

С а т і н. Хто тебе — окрім чорта — любить...

К о с т и л ь о в (*посміючись*). Ото який ти лайливий! А я вас усіх люблю... я розумію, братіє ви моя бідолашна, нікчемна, пропадає... (*Раптом, швидко.*) А... Васька — вдома?

С а т і н. Подивись...

Костильов *(підходить до дверей і стукає)*. Васю!
(Актор з'являється на кухонних дверях. Він щось жує.)

Пепел. Хто це?

Костильов. Це я... я, Васю.

Пепел. Чого треба?

Костильов *(відсуваючись)*. Відчини...
Сатін *(не дивлячись на Костильова)*. Він відчинить,

а вона — там...

• *(Актор пирхає.)*

Костильов *(занепокоєно, неголосно)*. А? Хто — там? Ти... чого?

Сатін. Що? Ти — мені говориш?

Костильов. Ти що сказав?

Сатін. Це я так... сам до себе...

Костильов. Гляди, брат! Жартуй та знай міру...
еге ж! *(З силою стукає в двері.)* Василю!..

Пепел *(відчиняючи двері)*. Ну? Чого турбуєш?

Костильов *(зазираючи в кімнату)*. Я... бач — ти...

Пепел. Гроші приніс?

Костильов. Справа у мене до тебе...

Пепел. Гроші — приніс?

Костильов. Які? Стривай...

Пепел. Гроші, сім карбованців, за годинника — ну?

Костильов. Який годинник, Васю?.. Ах, ти...

Пепел. Ну, ти гляди! Вчора, при свідках, я тобі
продав годинника за десять карбованців... три — одержав,
сім — давай! Чого очима кліпаєш? Тиняється тут, турбує
людей... а діла свого не знає...

Костильов. Ш-ш! Не сердься, Васю... Годинник,
— він...

Сатін. Крадений...

Костильов *(суворо)*. Я краденого не приймаю...
як ти можеш...

Пепел *(бере його за плече)*. Ти — навіщо мене стривожив?
Чого тобі треба?

Костильов. Та... мені — нічого... я піду... коли
ти такий...

Пепел. Іди, принеси гроші!

Костильов *(виходить)*. Які брутальні люди!
Ай-яй...

Актор. Комедія!

С а т і н. Добре! Це я люблю...

П е п е л. Чого він тут?

С а т і н (*сміючись*). Не розумієш? Жінку шукає... і чого ти не приб'єш його, Василю?!

П е п е л. Стану я через таку погань життя собі псувати...

С а т і н. А ти — розумненько. Потім — одружуйся з Василисою... хазяїном нашим будеш.

П е п е л. Велика радість! Ви не то, що все мое хазяїство, а й мене, через добрість мою, в кабаках проп'єте... (*Сідає на нари.*) Старий чорт... розбудив... А я — сон хороший бачив: ніби ловлю я рибу, і трапився мені — здоровенний лящ! Такий лящ, — тільки вві сні подібні й бувають... І ось я його воджу на вудочці й боюсь, — всло-сінь обірветься! І приготував сачок... ось, думаю, зараз...

С а т і п. То не лящ, а Василиса була...

А к т о р. Василису він давно піймав...

П е п е л (*сердито*). Ідьте ви к чортам... та й з нею разом!

К л е щ (*входить із сіней*). Холод... собачий.

А к т о р. Ти чого ж Анну не привів? Замерзне...

К л е щ. Її Наташка в кухню повела до себе...

А к т о р. Старик — вижене...

К л е щ (*сідаючи працювати*). Ну... Наташка приведе...

С а т і н. Василю! Дай п'ятака...

А к т о р (*до Сатіна*). Ех ти... п'ятака! Васю! Дай нам двогривеного...

П е п е л. Треба швидше дати... поки карбованця не просите... на!

С а т і н. Гіблартарр! Нема в світі людей кращих як злодії!

К л е щ (*похмуро*). Їм легко гроші даються... Вони — не працюють...

С а т і н. Багатьом гроші легко даються, та не всі з ними легко розстаються... Робота? Зроби так, щоб робота була мені приємна — я, може, буду працювати... еге ж! Може! Коли труд — втіха, життя — хороше! Коли труд — обов'язок, життя — рабство! (*До Актора.*) Ти, Сарданапал! Ходімо...

А к т о р. Ходімо, Навуходоноссор! Нап'юсь — як... сорок тисяч п'яниць...

(*Виходять.*)

Пепел (*позіхаючи*). Що, як жінка твоя?
Клещ. Видно, скоро вже...

(Пауза.)

Пепел. Дивлюсь я на тебе, — даремно ти скрипиш.

Клещ. А що робити?

Пепел. Нічого...

Клещ. А як їсти буду?

Пепел. Живуть же люди...

Клещ. Ці? Які з них люди? Голодранці, золота рота... люди! Я — робочий чоловік... мені дивитися на них соромно... я змалечку працюю... Ти думаєш, я не виліз звідси? Вилізу... шкуру здеру, а вилізу... Ось, пожди... помре жінка... Я тут півроку прожив... а все одно як шість років...

Пепел. Ніхто тут за тебе не гірший... даремно ти говориш...

Клещ. Не гірший! Живуть без честі, без совісті...

Пепел (*байдуже*). А до чого вони — честь, совість? На ноги, замість чобіт, не взуєш ні честі, ні совісті... Честь-совість тим потрібна, у кого влада та сила є...

Бубнов (*входить*). У-у... змерз!

Пепел. Бубнов! У тебе совість є?

Бубнов. Що-о? Совість?

Пепел. Атож!

Бубнов. Навіщо совість? Я — не багатий...

Пепел. От і я те саме кажу: честь-совість багатим потрібна, еге ж! А Клещ лає нас: нема, каже, у нас совісті...

Бубнов. А він що — позичити хотів?

Пепел. У нього — своєї багато...

Бубнов. Виходить, продає? Ну, тут цього ніхто не купить. Ось картонки ламані я б купив... та й то в борг...

Пепел (*повчально*). Дурень ти, Андрюшко! Ти б, про совість, Сатіна послухав... а то — Барона...

Клещ. Нема про що мені з ними говорити...

Пепел. Вони — розумніші за тебе... хоч і п'яниці...

Бубнов. А хто п'яний та розум у нім — дві вигоди в тім.

Пепел. Сатін каже: всяк чоловік хоче, щоб сусіда його совість мав, та нікому, бач, не вигідно мати її. І це — вірно...

(Наташа входить. За нею — Лука з цінком у руці, з торбиною за плечима, казанком і чайником на поясі.)

Лука. Доброго здоров'я, люде чесний!

Пепел (пригладжуючи вуса). А-а, Наташа!

Бубнов (до Луки). Був чесний, та позаторішню весну...

Наташа. Ось — новий пожилець...

Лука. Мені — однаково! Я й шахраїв поважаю; як на мене, то й жодна блоха — не лиха: всі — чорненькі, всі — стрибають... он воно як... Де тут, люба, притулились мені?

Наташа (показуючи на двері в кухню). Туди йди, дідусю...

Лука. Спасибі, дівчино! Туди, то й туди... Старому — де тепло, там і батьківщина...

Пепел. Якого цікавого дідочка привели ви, Наташо...

Наташа. Та цікавіший за вас... Андрію! Жінка твоя в кухні у нас... ти, згодом, прийди по неї.

Клещ. Гарзд... прийду...

Наташа. Ти б хоч тепер лагідніше з нею поведився... вже недовго ж...

Клещ. Знаю...

Наташа. Знаеш... Мало знати, ти — розумій... Адже вмирати страшно...

Пепел. А я от — не боюся...

Наташа. Авжеж!.. Хоробрість...

Бубнов (свиснувши). А нитки, бач, гнилі...

Пепел. Йй-право, не боюсь! Хоч зараз — смерть прийму! Візьміть ви ножа, вдарте проти серця... умру — не охну! Навіть — з радістю, тому що — від чистої руки...

Наташа (виходить). Ну, ви кому іншому вже зуби заговорюйте...

Бубнов (протяжно). А ниточки, бач, гнилі...

Наташа (біля дверей у сіни). Не забудь, Андрію, про жінку...

Клещ. Гарзд...

Пепел. Славна дівка!

Бубнов. Дівця — нічого...

Пепел. Чого вона до мене... так? Нехтує... Однаково ж — пропаде тут...

Бубнов. Через тебе пропаде...

Пепел. Чого — через мене? Я їй — жалію...

Бубнов. Як вовк овечку...

Пепел. Брешеш ти! Я дуже... жалію її... Погано їй тут жити... я бачу...

Клещ. Стривай, ось Василиса застане тебе при розмові з нею.

Бубнов. Василиса? То так... вона свого задурно не віддасть... баба — люта...

Пепел (*лягає на нари*). Ідіть ви к чортам обидва... пророки!

Клещ. Побачиш... постривай!

Лука (*в кухні, наспівує*). Серед но-очі... пу-уть до-рогу не-е видать...

Клещ (*виходячи в сіни*). Ач, виє... теж...

Пепел. А нудно... чого це нудно мені буває? Живеш-живеш — усе гаразд! І раптом — наче змерзнеш: стане нудно...

Бубнов. Нудно? М-м...

Пепел. Їй-право!

Лука (*співає*). Ех, та й не вида-ать путі...

Пепел. Старий! Гей!

Лука (*визираючи з дверей*). Це я?

Пепел. Ти. Не співай.

Лука (*виходить*). Не любиш?

Пепел. Коли добре співають — люблю...

Лука. А я, значить, не добре?

Пепел. Мабуть, так...

Лука. Бач. А я думав — добре співаю. От завжди так виходить: людина думає про себе — добре я роблю! Аж глянь — а люди незадоволені...

Пепел (*сміючись*). От! Вірно...

Бубнов. Кажеш — нудно, а сам регочеш...

Пепел. А тобі що? Ворон...

Лука. Це кому — нудно?

Пепел. Мені ось...

(*Барон входить.*)

Лука. Чи ба! А там, у кухні, дівиця сидить, книжку читає і — плаче! Їй-право! Сльози течуть... Я їй кажу, любя, ти чого це, а? А вона — жалко! Кого, кажу, жалко? А ось, каже, в книжці... Ось чим людина розважається, а? Теж, мабуть, з нудьги.

Барон. То — дурна...

Пепел. Бароне! Чай пив?

Барон. Пив... далі!

Пепел. Хочеш — півпляшки поставлю?

Барон. Звичайно... далі!

Пепел. Ставай на всі чотири, гавкай собакою!

Барон. Дурню! Ти що — купець? Чи — п'яний?

Пепел. Ну, погавкай! Мені розвага буде... Ти барин... був у тебе час, коли ти нашого брата за людину не мав... і все таке...

Барон. Ну, далі!

Пепел. Чого ж? А тепер ось я тебе примушу гавкати собакою — ти й будеш... адже будеш?

Барон. Ну, буду! Йолоп! Яка тобі від цього може бути приємність, коли я сам знаю, що став мало не гірший за тебе? Ти б мене тоді примушував на чотирьох ходити, коли я був нерівня тобі...

Бубнов. Вірно!

Лука. І я скажу — добре!

Бубнов. Що було — було, а лишилися — самі дурниці... Тут панів нема... все злиняло, сама гола людина зосталася...

Лука. Всі, виходить, рівні... А ти, любий, бароном був?

Барон. А це що? Ти хто, марó?

Лука (*сміється*). Графа бачив я і князя бачив... а барона — вперше стрічаю, та й то попованого...

Пепел (*регоче*). Бароне! А ти мене сконфузив...

Барон. Час бути розумнішим, Василю...

Лука. Ехе-хе! Подивлюсь я на вас, братці, — життя ваше — о-ой!..

Бубнов. Таке життя, що як прокинувся вранці, то й до виття...

Барон. Жили й краще... еге ж! Я... бувало... прокинусь вранці й, лежачи в ліжку, кофе п'ю... кофе! — з вершками... еге ж!

Лука. А все — люди! Хоч як прикидайся, хоч як вихляйся, а людиною народився, людиною й помреш... І все, дивлюсь я, розумніші люди стають, усе цікавіші... і хоч живуть — все гірше, а хочуть — усе кращого... вперті!

Барон. Ти, старий, хто такий?.. Звідки ти з'явився?

Лука. Я?

Барон. Мандруеш?

Лука. Всі ми на землі мандруємо... Кажуть, чував я, що й земля наша в небі мандрує...

Барон (*суворо*). Це так, ну, а — паспорта маєш?

Лука (*не зразу*). А ти хто, — сищик?

Пепел (*радісно*). Ловко, старий! Що, Бароша, і тобі попало?

Бубнов. Оце так... дістав барин...

Барон (*сконфужений*). Ну, чого там? Я ж так... жартую, старий! У мене, брат, у самого паперів нема...

Бубнов. Брешеш!

Барон. Тобто... я маю папери... та — вони нічого не варті...

Лука. Вони, папірці оті, всі такі... усі нічого не варті...

Пепел. Бароне! Ходімо в трактир...

Барон. Готовий! Ну, прощавай, старий... шельма ти!

Лука. Всяко буває, любий...

Пепел (*біля сінешніх дверей*). Ну, ходімо, чи що! (*Виходить. Барон швидко йде за ним.*)

Лука. Справді, чоловік отой бароном був?

Бубнов. Хто його знає? Барин, це вірно... Він і тепер — ні-ні, та раптом і покаже барина з себе. Не відвик, видно, ще.

Лука. Воно, мабуть, барство оте — як віспа... і видужає людина, а знаки лишаються...

Бубнов. Він нічого все-таки... Тільки так часом брикнеться... от як про твій паспорт...

Альошка (*входить напідпитку, з гармонією в руках. Свистить*). Гей, жителі!

Бубнов. Чого горлаєш?

Альошка. Звиняйте... пробачайте! Я людина ввічлива...

Бубнов. Знову загуляв?

Альошка. Скільки завгодно! Зараз із участку помічник пристава Медякін вигнав і каже: щоб, каже, на вулиці тобою й не пахло... ані-ні! Я — людина з характером... А хазяїн на мене фиркає... А що таке — хазяїн? Ф-фе! Непорозуміння, та й годі... П'яниця він, хазяїн, себто... А я така людина, що... нічого не бажаю! Нічого не хочу і — шабаш! На, візьми мене за руб за двадцять! А я — нічого не хочу. (*Настя виходить з кухні.*) Давай мені мільйон — н-не хочу! І щоб мною, хорошою люди-

ною, командував товариш мій... п'яниця — не бажаю! Не хочу!

(Настя, стоячи біля дверей, хитає головою, дивлячись на Альошку.)

Лука *(добродушно)*. Ех, парубче, заплутався ти...

Бубнов. Дурість людська...

Альошка *(лягає на підлогу)*. На, їж мене! А я — нічого не хочу. Я — одчайдушна людина! Поясніть мені — за кого я гірший? Чому я гірший за інших? От! Медякін каже: на вулицю не ходи — морду поб'ю! А я — піду... піду ляжу серед вулиці — дави мене! Я — нічого не бажаю!

Настя. Бідолашний!.. молоденький ще, а вже... так виламується...

Альошка *(побачивши її, стає навколішки)*. Ба-ришня! Мамзель! Парле франсе... прејскурант! Загуляв я...

Настя *(голосно шепче)*. Василиса!

Василиса *(швидко відчиняє двері, до Альошки)*.

Ти знов тут?

Альошка. Здрастуйте... будь ласка...

Василиса. Я тобі, щеняті, сказала, щоб духу того не було тут... а ти знову прийшов?

Альошка. Василисо Карпівно... хочеш, я тобі... похоронного марша заграю?

Василиса *(штовхає його в плече)*. Геть!

Альошка *(посуваючись до дверей)*. Стривай... так не можна! Похоронний марш... недавно вивчив! Свіжа музика... зажди! так не можна!

Василиса. Я тобі покажу — не можна... я всю вулицю нацькую на тебе... язичник ти клятий... молодий ти гавкати про мене...

Альошка *(вибігаючи)*. Ну, я піду...

Василиса *(до Бубнова)*. Щоб ноги його тут не було! Чуєш?

Бубнов. Я тут не сторож тобі...

Василиса. А мені байдуже, хто ти такий! З ласки живеш — не забудь! Скільки винен мені?

Бубнов *(спокійно)*. Не лічив...

Василиса. Гляди — я полічу!

Альошка *(відчинивши двері, кричить)*. Василисо Карпівно! А я тебе не боюсь... н-не боюсь! *(Ховається.)*

(Лука сміється.)

В а с и л и с а. Ти хто такий?

Л у к а. Прохожий... подорожній...

В а с и л и с а. Ночуєш чи жити?

Л у к а. Там побачу...

В а с и л и с а. Пачпорт!

Л у к а. Можна...

В а с и л и с а. Давай!

Л у к а. Я тобі принесу... на квартиру тобі притягну його...

В а с и л и с а. Прохожий... теж! Казав би вже — пройди світ... все ближче до правди...

Л у к а (*зітхнувши*). Ах, і неласкава ти, матінко...

(*Василиса йде до дверей Пеплової кімнати.*)

А л ь о ш к а (*визираючи з кухні, шепоче*). Пішла? а?

В а с и л и с а (*обертається до нього*). Ти ще тут?

(*Альошка, зникаючи, свистить. Настя й Лука сміються.*)

Б у б н о в (*до Василиси*). Нема його...

В а с и л и с а. Кого?

Б у б н о в. Васьки...

В а с и л и с а. Я тебе питала про нього?

Б у б н о в. Бачу я... зазираєш ти скрізь...

В а с и л и с а. Я порядку доглядаю — зрозумів? Це чому ж у вас досі не метено? Я скільки разів наказувала, щоб чисто було?

Б у б н о в. Акторові замітати.

В а с и л и с а. Мені діла нема — кому! А от коли санітари прийдуть та штраф накладуть, я тоді... усіх вас — геть!

Б у б н о в (*спокійно*). А з чого житимеш?

В а с и л и с а. Щоб порошок не було! (*Іде в кухню. До Насті.*) Ти чого тут стовбичиш? Чого пика розпухла? Чого стоїш наче пень? Замітай підлогу! Наталю... бачила? Була вона тут?

Н а с т я. Не знаю... не бачила...

В а с и л и с а. Бубнов! Сестра була тут?

Б у б н о в. А... ось його привела вона.

В а с и л и с а. Цей... дома був?

Б у б н о в. Василь? Був... З Клещем вона тут розмовляла, Наталя себто.

В а с и л и с а. Я тебе не питаю — з ким! Бруд скрізь... грязюка! Ех, ви... свині! Щоб було чисто... чуєте! (*Швидко виходить.*)

Бубнов. Скільки в ній звірства, в бабі оці!

Лука. Сурйозна молодичка...

Настя. Озвірієш у такому житті... Прив'яжи всяку живу людину до такого чоловіка, як її...

Бубнов. Ну, вона не дуже міцно прив'язана...

Лука. Завжди вона отак... розривається?

Бубнов. Завжди... До полюбовника, бач, прийшла, а його нема...

Лука. Прикро, виходить, стало. Охо-хо! Скільки ото різного народу на землі розпоряджається... і всякими страхами одне одного страхає, а все порядку нема в житті... і чистоти нема...

Бубнов. Всі хочуть порядку, та розуму недóхват. Однак треба замести... Насте!.. Ти б узялася...

Настя. Авжеж! Покоївка я вам тут... *(Помовчавши.)* Нап'юсь я сьогодні... так нап'юсь!

Бубнов. І то — діло...

Лука. З чого ж це ти, дівиче, пити хочеш? Допіру ти плакала, тепер от кажеш — нап'юсь!

Настя *(з викликом)*. А нап'юсь — знову плакати... от і все!

Бубнов. Не багато...

Лука. Та з якої причини, скажи? Без причини ж і прищ не вискочить...

(Настя мовчить, хитаючи головою.)

Лука. Так... Ехе-хе... панове люди! І що з вами буде? Нум, хоч я замету тут. Де у вас мітла?

Бубнов. За дверима, в сінях...

(Лука йде в сіни.)

Бубнов. Настунько!

Настя. А?

Бубнов. Чого Василица на Альошку кинулася?

Настя. Він про неї казав, що набридла вона Васць і що Васька покинути її хоче... а Наташу взяти собі... Піду я звідси... на іншу квартиру.

Бубнов. Чого? Куди?

Настя. Обридло мені... Зайва я тут...

Бубнов *(спокійно)*. Ти скрізь зайва... та й усі люди на землі — зайві!

(Настя хитає головою. Встає, тихо виходить у сіни. Медведєв входить. За ним — Лука з мітлою.)

М е д в е д е в. Немовби я тебе й не знаю...

Л у к а. А інших людей — усіх знаєш?

М е д в е д е в. В своєму участку я повинен усіх знати... а тебе от — не знаю...

Л у к а. Це тому, дядю, що земля не вся в твоєму участку вмістилася... лишилося трошечки й опріч нього....
(*Виходить на кухню.*)

М е д в е д е в (*підходячи до Бубнова*). Правильно, участок у мене невеликий... хоч гірший від усякого великого... Зараз оце, перед тим, як з варті змінитися, шевця Альошку в частг одвіз... Ліг, розумієш, посеред вулиці, грає на гармонії і горлає: нічого не хочу, нічого не бажаю! Коні тут їздять і взагалі — рух... можуть роздавити колесами абошо... Буйний хлопчина... Ну, зараз я його й... представив. Дуже любить безпорядок...

Б у б н о в. Увечері в шашки грати прийдеш?

М е д в е д е в. Прийду. Та-ак... А що... Васька?

Б у б н о в. Нічого... все так само...

М е д в е д е в. Виходить... живе?

Б у б н о в. Чом йому не жити? Йому можна жити...

М е д в е д е в (*з сумнівом*). Можна? (*Лука виходить у сін з відром у руці.*) Та-ак... тут — розмова йде... про Ваську... ти не чув?

Б у б н о в. Я різні розмови чую...

М е д в е д е в. Про Василису, начебто... не примічав?

Б у б н о в. Чого?

М е д в е д е в. Так... взагалі... Ти, може, знаєш, та брешеш? Усі ж знають... (*Суворо.*) Брехати не можна, брат...

Б у б н о в. Нащо мені брехати!

М е д в е д е в. Тож-то!.. Ах, пси! Гомонять: Васька з Василисою... мовляв... а мені що? Я їй не батько, я — дядько... Чого з мене сміятися?.. (*Входить Квашня.*) Який народ став... з усього сміється... А-а! Ти... прийшла...

К в а ш н я. Розлюбезний мій гарнізон! Бубнов! Він знову на базарі чіплявся до мене, щоб вінчатися...

Б у б н о в. Катай... чого ж! У нього гроші є, і кавалер він іше міцний...

М е д в е д е в. Я себто? Хо-хо!

К в а ш н я. Ах ти, сірий! Ні, ти мене за це моє, за болюче місце не займай! Це, любий, зі мною було... заміж бабі вийти — все одно як зимою в ополонку стрибнути: один раз зробила, — на все життя в пам'ятку...

Медведєв. Ти — стривай... чоловіки — вони різні бувають.

Квашня. Та я, бач, все така ж сама! Як подох мій чоловік любенький, — ні дна б йому ні пскришки, — так я цілий день з радощів одна-однісінька просиділа: сиджу та все не вірю щастю своєму...

Медведєв. Якщо тебе чоловік бив... даремно — треба було в поліцію скаржитися...

Квашня. Я богові скаржилася вісім років, — не допомагав!

Медведєв. Тепер заборонено жінок бити... тепер у всьому — строгість і закон-порядок! Нікого не можна даремно бити... б'ють — для порядку...

Лука (*всдить Анну*). Ну, от і доповзли... ех ти! Чи можна в такому кволому складі самій ходити? Де твоє місце?

Анна (*показуючи*). Спасибі, дідусю...

Квашня. Ось вона — заміжня... дивіться!

Лука. Молодичка зовсім кволого складу... Іде в сінях, чіпляється за стінки і — стогне... Нащо ви її саму пускаєте?

Квашня. Не догляділи, простіть, батечку! А покоївка її, мабуть, гуляти пішла...

Лука. Ти от — смієшся... а хіба можна людину отак кидати? Вона — хоч яка не є — а завсігди своєї ціни варта...

Медведєв. Нагляд потрібний! А що як — помре? Морока буде з того... Стежити треба!

Лука. Вірно, пане ундер...

Медведєв. Та-ак... хоч я... ще не зовсім ундер...

Лука. Н-ну? А видимість — як є геройська!

(В сінях шум і тупотіння. Долинають глухі крики.)

Медведєв. Далєбі — скандал?

Бубнов. Схоже...

Квашня. Піти подивитися...

Медведєв. І мені треба йти... Ех, служба! І навіщо розбороняють людей, коли вони б'ються? Вони й самі перестали б... воно ж втомлюєшся битися... Давати б їм бити одне одного вільно, скільки кожному влізе... стали б менше битися, бо побої пам'ятали б довше...

Бубнов (*злізаючи з нар*). Ти начальству скажи про це...

К о с т и л ь о в (*навісїж відчиняючи двері, кричить*).
Абраме! Іди... Василиса Наташку... вбиває... йди!

(*Квашня, Медведєз, Бубнов кидаються в сіни. Лука, хитаючи головою, дивиться вслід їм.*)

А н н а. О, господи!.. Наташенька сердешна!

Л у к а. Хто б'ється там?

А н н а. Хазяйки... сестри..

Л у к а (*підходячи до Анни*). Що ділять?

А н н а. Так вони... ситі обидві... здорові...

Л у к а. Тебе як звати?

А н н а. Анною... Дивлюсь я на тебе... на батька ти схожий на мого... на татонька... такий самий ласкавий... м'який...

Л у к а. М'яли багато, через те й м'який... (*Сміється дерекливим сміхом.*)

З а в і с а.

ДІЯ ДРУГА

Та сама обстановка.

Вечір. На нарах біля печі Сатін, Барон, Кривий Зоб і Татарин грають у карти. Клещ і Актор стежать за грою. Бубнов на своїх нарах грає в шашки з Медведєвим. Лука сидить на табуреті біля постелі Анни. Нічліжку освітлено двома лампами: одна висить на стіні біля картярів, друга — на нарах Бубнова.

Татарин. Ще раз граю, — більше не граю...
Бубнов. Зоб! Співай! (*Заспіває.*)

Сонце сходить і заходить...

Кривий Зоб (*підхоплює голос*).

Та пюрму воно мина...

Татарин (*до Сатіна*). Змішуй карта. Добре змішуй! Знаєм ми, який-такий ти...
Бубнов і Кривий Зоб (*разом*).

День і ніч пильнують, бродять — е-ех!
Вартові коло вікна...

Анна. Побої... кривди... опріч — нічого не бачила я... нічого не бачила!
Лука. Ех, молодичко! Не журись!
Медведєв. Куди ходиш? Гляди!
Бубнов. А-а! Так, так, так...

Т а т а р и н (*погрожуючи Сатіну кулаком*). Чого карта ховати хочеш? Я бачу... е, ти!

К р и в и й З о б. Кинь, Асане! Однаково — вони нас обмахлюють... Бубнов, заводь!

А н н а. Не пам'ятаю — коли я ситою була... Над кожним куском хліба трусилася... Все життя своє тремтіла. Мучилася... коли б ото більше за іншого не з'їсти... Все життя в дранті ходила... все мое нещасне життя... За що?

Л у к а. Ех ти, дитятко! Втомилася? Нічого!

А к т о р (*до Кривого Зоба*). Валетом ходи... валетом, чорт!

Б а р о н. А у нас — король.

К л е щ. Вони завжди поб'ють.

С а т і н. Така у нас звичка...

М е д в е д е в. Дамка!

Б у б н о в. І в мене... н-ну...

А н н а. Помираю, ось...

К л е щ. Ач, ач як! Князю, кидай гру! Кидай, кажу!

А к т о р. Він без тебе не розуміє?

Б а р о н. Гляди, Андрюшко, щоб я тебе не турнув до всіх чортів!

Т а т а р и н. Здавай ще раз! Глечик ходив по вода, розбивав себе... і я теж!

(Клещ, хитаючи головою, відходить до Бубнова.)

А н н а. Все думаю я: господи! Невже й на тому світі мўка мені судилася? Невже ж і там?

Л у к а. Нічого не буде! Лежи собі! Нічого! Відпочинеш там... Потерпи ще. Всі, люба, терплять... усяк по-своєму життя терпить... *(Встає й виходить у кухню швидкими кроками.)*

Б у б н о в (*заспівує*).

Як там хочете, пильнуйте...

К р и в и й З о б.

Сам не буду я тікати...

(На два голоси.)

Хоч і рвуся я на волю... ех!

Кайданів не розірвати...

Т а т а р и н (*кричить*). А! Карта рукав сував!

Барон (*конфузячись*). Ну... що ж мені — в ніс тобі сунути?

Актор (*переконливо*). Князю! Ти помилився... ніхто, ніколи...

Татарин. Я бачив! Шахрай! Не буду грати!

Сатін (*збираючи карти*). Ти, Асане, відчепись... Що ми — шахраї, тобі відомо. Виходить, чого грав?

Барон. Програв два двогривеники, а галасу наробив на троячку... а ще князь!

Татарин (*палко*). Треба грати чесна!

Сатін. Це навіщо ж?

Татарин. Як то навіщо?

Сатін. А так... Навіщо?

Татарин. Ти не знаєш?

Сатін. Не знаю. А ти — знаєш?

(*Татарин плює, розлючений. Всі регочуть з нього.*)

Кривий Зоб (*добродушно*). Чудак ти, Асане! Ти— зрозумій! Коли їм чесно жити почати, вони за три дні з голоду подохнуть...

Татарин. А мені яке діло! Треба чесно жити!

Кривий Зоб. Завів! Ходімо чай пити краще... Бубна!

І-ех, кайдани, ви, кайдани...

Бубнов.

Та ви залізні вартові...

Кривий Зоб. Ходімо, Асанко! (*Виходить, наспівуючи.*)

Не порвати, не розбить вас...

(*Татарин погрожує Баронові кулаком і виходить слідом за товаришем.*)

Сатін (*до Барона, сміючись*). Ви, ваше вашество, знов торжественно сіли в калюжу! Освічена людина, а карту пересмикнути не можете...

Барон (*розводячи руками*). Чорт знає, як вона...

Актор. Таланту нема... нема віри в себе... а без цього... ніколи, нічого...

Медведев. У мене одна дамка... а у тебе дві... Та-ак!

Бубнов. Дарма, що одна, аби не дурна... ходи!

Клещ. Програла ви, Абраме Івановичу!

Медведев. Це не твоє діло... зрозумів? І мовчи...

С а т і н. Виграш — п'ятдесят три копійки.

А к т о р. Три копійки мені... А втім, нащо мені потрібні три копійки?

Л у к а (*виходячи з кухні*). Ну, обіграли татарина? Горілочку пити підете?

Б а р о н. Ходімо з нами!

С а т і н. Подивитися б, який ти є п'яний?

Л у к а. Не кращий за тверезого...

А к т о р. Ходімо, старий... я тобі продекламую куплети...

Л у к а. Що, пак?

А к т о р. Вірші, — розумієш?

Л у к а. Вірші-і! А навіщо вони мені, вірші оті?..

А к т о р. Це — смішно... А інколи — сумно...

С а т і н. Ну, куплетисте, йдеш? (*Виходить з Бароном.*)

А к т о р. Іду... я дожену! Ось, наприклад, старий, з одного вірша... початок я забув... забув! (*Тре чоло.*)

Б у б н о в. Готово! Пропала твоя дамка... ходи!

М е д в е д е в. Не туди я пішов... Стрель її...

А к т о р. Раніше, коли мій організм не був отруєний алкоголем, у мене, старий, була добра пам'ять... А тепер ось... край, брат! Всьому край для мене. Я завжди читав цього вірша з великим успіхом... грім оплесків! Ти... не знаєш, що таке оплески... це, брат, як... горілка!.. Бувало вийду, стану ось так... (*Стає в позу.*) Стану... і... (*Мовчить.*) Нічого не пам'ятаю... ні слова... не пам'ятаю! Улюблений вірш... погано це, старий?

Л у к а. Та що вже там хорошого, коли улюблене забув? В улюбленому — вся душа...

А к т о р. Пропив я душу, старий... я, брат, загинув... А чому — загинув? Віри в мене не було .. Пропащий я...

Л у к а. Ну, чого? Ти... лікуйся! Від пияцтва тепер лікують, чуєш? Безплатно, братіку, лікують... таку вже лікарню влаштовано для п'яниць... щоб ото задурно їх лікувати... Визнали, бач, що п'яниця — теж людина... і навіть — раді, коли він лікуватися бажає! Ану, лишень, катай! Іди...

А к т о р (*задумливо*). Куди? Де це?

Л у к а. А це... в одному місті... як його! Назва в нього якась така... Та я тобі місто назву!.. Ти тільки ось що: ти поки що готуйся. Утримайся... візьми себе в руки і — терпи... А потім —вилікуєшся... і почнеш жити

знову... добре, брат, знову ото? Ну, вирішуй... за одним заходом...

А к т о р (*посміхаючись*). Знову... спочатку... Це — добре... Та-ак... Знову? (*Сміється.*) Ну... да! Я можу!?. Можу ж, а?

Л у к а. А чого ж? Людина — все може... аби заохтіла...

А к т о р (*раптом, немовби прокинувшись*). Ти — чудак! Прощай тимчасом! (*Свистить.*) Старичок... прощай... (*Виходить.*)

А н н а. Дідусю!

Л у к а. Що, матінко?

А н н а. Поговори зі мною.

Л у к а (*підходячи до неї*). Давай, поговоримо...

(*Клещ оглядається, мовчки підходить до жінки, дивиться на неї і робить якісь жести руками, неначе хоче щось сказати.*)

Л у к а. Що, братіку?

К л е щ (*неголосно*). Нічого... (*Повільно йде до дверей у сні, кілька секунд стоїть перед ними і — виходить.*)

Л у к а (*провівши його поглядом*). Важко чоловікові твоему...

А н н а. Мені вже не до нього.

Л у к а. Бив він тебе?

А н н а. Ще б пак... Через нього либонь і зачакла...

Б у б н о в. У жінки моєї... полюбовник був: ловко бувало в шашки грав, шельма...

М е д в е д е в. Мм-м...

А н н а. Дідусю! Говори зі мною, любий... Тоскно мені...

Л у к а. Це нічого! Це — перед смертю... голубко. Нічого, люба! Ти — надійся... Ось, значить, помреш, і буде тобі спокійно... нічого більше не треба буде, й боятися — нічого! Тиша, спокій... лежи собі! Смерть — вона все заспокоює... вона до нас ласкава... Помреш — відпочинеш, кажуть... вірно це, люба! Бо — де тут відпочити людині?

(*Пепел входить. Він трохи напідпитку, скуйовджений, похмурий. Сідає біля дверей на нари й сидить мовчки, нерухомо.*)

А н н а. А як там — теж мўка?

Лука. Нічого не буде! Нічого! Ти — вір! Спокій і —
більш нічого! Покличуть тебе до господа і скажуть: гос-
поди, подивись-но, ось прийшла раба твоя, Анна...

Медведев (*суворо*). А ти звідки знаєш, що там
скажуть? Гей, ти...

(*Пепел, почувши звук голоса Медведєва, підводить голову
і прислухається.*)

Лука. Виходить, знаю, пане ундер...

Медведев (*примирливо*). Та-ак! Ну... твое діло...
Хоча... я ще не зовсім... ундер...

Бубнов. Двох беру...

Медведев. Ах ти... бодай тебе...

Лука. А господь — гляне на тебе лагідно-ласкаво і
скаже: знаю я Анну оцю! Ну, скаже, відведить її, Анну,
в рай! Нехай заспокоїться... знаю я, жила вона — дуже
трудно... дуже втомилася... Дайте спокій Анні...

Анна (*задихаючись*). Дідусю... милий ти... коли б
так! Коли б... спокою мені... не почувати б нічого...

Лука. Не будеш! Нічого не буде! Ти — вір! Ти —
з радістю помирай, без тривоги... Смерть, я тобі кажу,
вона нам — як мати малим дітям...

Анна. А... може... може, одужаю я?

Лука (*посміхаючись*). Нащо? На м'яку знову?

Анна. Ну... ще трошечки... пожити б... трошечки!
Коли там муки не буде... тут можна потерпіти... можна!

Лука. Нічого там не буде!.. Просто...

Пепел (*встаючи*). Вірно... а може, і — не вірно!

Анна (*ляжливо*). Господи...

Лука. А, красень...

Медведев. Хто це горлає?

Пепел (*підходячи до нього*). Я! А що?

Медведев. Даремно горлаєш, ось що! Людина по-
винна поводитись смирно...

Пепел. Ет... бовдур!.. А ще — дядько... х-хо!

Лука (*до Пепла, неголосно*). Чуєш, — не кричи! Тут—
жінка помирає... вже губи їй землею обкидало... не зава-
жай!

Пепел. Тебе, діду, зволь, — уважу! Ти, брат, моло-
дець! Брешеш ти добре... казки розповідаєш приємно!
Брешти, нічого... мало, брат, приємного на світі!

Бубнов. Справді — помирає баба?

Лука. Здається, не жартує...

Б у б н о в. Кашляти, виходить, перестане... Кашляла вона дуже неспокійно... Двох беру!

М е д в е д е в. Ах, стрель тебе в серце!

П е п е л. Абраме!

М е д в е д е в. Я тобі — не Абрам...

П е п е л. Абрашко! Наташа хворіє?

М е д в е д е в. А тобі яке діло?

П е п е л. Ні, ти скажи: дуже її Василиса побила?

М е д в е д е в. І це діло не твоє! Це — сімейне діло...

А ти — хто такий?

П е п е л. Хто б я не був, а... схочу, і не бачити вам більше Наташки!

М е д в е д е в (*кидаючи гру*). Ти — що говориш? Ти — про кого це? Племінниця моя щоб... ах, злодій!

П е п е л. Злодій, та ти не впіймав...

М е д в е д е в. Стривай! Я — впіймаю... я — скоро...

П е п е л. А впіймаєш, — на горе всьому вашому кублу. Ти думаєш — я мовчатиму перед слідчим? Жди толку від вовка! Спитають: хто мене на злодійство намовив і місце вказав? Мишка Костильов з жінкою! Хто крадене прийняв? Мишка Костильов з жінкою!

М е д в е д е в. Брешеш! Не повірять тобі!

П е п е л. Повірять, бо — правда! І тебе ще заплутаю... ха! Занапащу всіх вас, чорти, — побачиш!

М е д в е д е в (*розгублюючись*). Брешеш! І... брешеш! І... що я тобі поганого зробив? Пес ти скажений...

П е п е л. А що ти мені хорошого зробив?

Л у к а. Та-ак!

М е д в е д е в (*до Луки*). Ти... чого каркаєш? Твоє тут — яке діло? Тут — сімейне діло!

Б у б н о в (*до Луки*). Відчепись! Не для нас із тобою петлі в'яжуть.

Л у к а (*смирено*). Я ж — нічого! Я тільки кажу, що, коли хто кому хорошого не зробив, той і погано вчинив...

М е д в е д е в (*не зрозумівши*). То ж бо! Ми тут... усі один одного знаємо... а ти — хто такий? (*Сердито фиркаючи, швидко виходить.*)

Л у к а. Розгнівався кавалер... охо-хо, діла у вас, братці, дивлюсь я... плутані діла!

П е п е л. Василисі скаржитись побіг...

Б у б н о в. Дурієш ти, Василю. Чогось хоробрості у тебе багато завелось... гляди — хоробрість до діла,

коли в ліс по гриби йдеш... а тут вона — ні до чого... Вони тобі враз голову скрутять.

Пепел. Н-ну, ні! Нас, ярославських, голіруч не зразу візьмеш... Якщо війна — будемо воювати...

Лука. А й справді, відійти б тобі, хлопче, геть з цього місця...

Пепел. Куди? Ану, вимови...

Лука. Іди... в Сибір!

Пепел. Еге! Ні, я вже пожду, коли пошлють мене в Сибір той казенним коштом...

Лука. А ти слухай — іди-но! Там ти собі можеш путь знайти... Там таких — потрібно!

Пепел. Моя путь — визначена мені! Родитель ціле життя по тюрмах сидів і мені теж заповідав... Я коли маленький був, то вже й тоді мене називали злодій, злодій син...

Лука. А хороший край — Сибір! Золотий край! Хто при силі та при розумі, тому там — як огірку в теплиці!

Пепел. Старий! Чого ти все брешеш?

Лука. Що?

Пепел. Оглух! Чого брешеш, кажу?

Лука. Це в чому ж я брешу?

Пепел. У всьому... Там у тебе добре, тут добре... адже — брешеш! Навіщо?

Лука. А ти мені — повір, та піди, сам подивись... Спасибі скажеш... Чого ти тут тиняєшся? І... навіщо тобі правда так потрібна... подумай-но! Вона, правда ота, може, обух для тебе...

Пепел. А мені однаково! Обух, то й обух...

Лука. Та чудак! Навіщо самому себе вбивати?

Бубнов. І що ви обидва мелете? Не доберу... Якої тобі, Васька, правди треба? І навіщо? Знаєш ти правду про себе... та й усі її знають...

Пепел. Стривай, не каркай! Хай він мені скаже... слухай, старий: бог є?

(Лука мовчить, посміхаючись.)

Бубнов. Люди всі живуть... як тріски по річці пливають... зводять будинок... а тріски — геть...

Пепел. Ну? Є? Кажі...

Лука *(неголосно)*. Коли віриш, — є; не віриш, — нема... У що віриш, те й є...

(Пепел мовчки, здивовано й пильно дивиться на старика.)

Бубнов. Піду, чаю поп'ю... ходімо в трактир? Гей!..
Лука (до Пепла). Чого дивишся?

Пепел. Так... стривай!.. Виходить...

Бубнов. Ну, я сам... (Іде до дверей і зустрічається з Василисою.)

Пепел. Виходить... ти...

Василиса (до Бубнова). Настасья — дома?

Бубнов. Нема... (Вийшов.)

Пепел. А... прийшла...

Василиса (підходячи до Анни). Жива ще?

Лука. Не тривож...

Василиса. А ти... чого тут стовбичиш?

Лука. Я можу вийти... коли треба...

Василиса (прямуючи до дверей Пеплової кімнати).

Василу! У мене до тебе справа є...

(Лука підходить до сінешніх дверей, відчиняє їх і гучно грюкає ними. Потім — обережно слазить на нари і — на ніч.)

Василиса (з Пеплової кімнати). Васю... іди сюди!

Пепел. Не піду... не хочу...

Василиса. А... хіба що? Чого гніваєшся?

Пепел. Нудно мені... обридла мені вся ця канитель.

Василиса. І я... обридла?

Пепел. І ти...

(Василиса міцно стягує хустку на плечах, притискуючи руки до грудей. Іде до постелі Анни, обережно дивиться за занону і вертається до Пепла.)

Пепел. Ну... кажи...

Василиса. Що ж казати? На милування нема силування... і не такої я вдачі, щоб милості просити... Спасибі тобі за правду...

Пепел. Яку правду?

Василиса. А що набридла я тобі... чи це не правда?

(Пепел мовчки дивиться на неї.)

Василиса (посувачись до нього). Чого дивишся? Не впізнаєш?

Пепел (зітхаючи). Вродлива ти, Васко... (Жінка кладе йому руку на шию, але він скидає руку її рухом плеча)... а ніколи не лежало в мене серце до тебе... І жив я з тобою, і все... а ніколи ти не подобалася мені...

В а с и л и с а *(тихо)*. Та-ак... Н-ну...

П е п е л. Ну, нема про що нам говорити! Нема про що... йди від мене...

В а с и л и с а. Іншу вподобав?

П е п е л. Не твоє діло... І вподобав — за сваху тебе не покличу...

В а с и л и с а *(значливо)*. А даремно... Може, я й засватала б...

П е п е л *(підозріливо)*. Кого це?

В а с и л и с а. Ти знаєш... чого прикидатися? Василю... я — людина пряма... *(Тихше.)* Таїти не буду... ти мене скривдив... Ні за що, ні про що — мов батогом хльоснув... Казав — любиш... і раптом...

П е п е л. Зовсім не раптом... я давно... душі в тебе нема, бабо... У жінки — душа повинна бути... ми — звірі... нам треба... треба нас — привчати... а ти — до чого мене привчила?..

В а с и л и с а. Що було — того нема... Я знаю — людина над собою не владна... Не любиш більше... гаразд! Нехай так і буде...

П е п е л. Ну, то й — шабаш! Розійшлися сумирно, без скандалу... і добре!

В а с и л и с а. Ні, стривай! Все-таки... коли я з тобою жила... я все сподівалася, що ти мені допоможеш із болота цього вибратися... визволиш мене від чоловіка, від дядька... від усього цього життя. І, може, я не тебе, Васю, любила, а... надію мою, думу цю любила в тобі... Розумієш? Сподівалась я, що витягнеш ти мене...

П е п е л. Ти — не цвях, я — не обценьки... Я сам думав, що ти, як розумна... ти ж таки розумна... ти — спритна!

В а с и л и с а *(близько нахилиючись до нього)*. Васю! давай... допоможемо одне одному...

П е п е л. Як це?

В а с и л и с а *(тихо, сильно)*. Сестра... тобі подобається, я знаю...

П е п е л. За те й б'єш її по-звірячому! Гляди, Васко! Її — не займай!

В а с и л и с а. Стривай! Не гарячись! Можна все зробити тихо, по-хорошому... Хочеш — одружуйся з нею? І я тобі ще й грошей дам... карбованців... триста! Більше зберу — більше дам...

П е п е л *(відсуваючись)*. Стривай... як це? За що?

В а с и л и с а. Визволи мене...від чоловіка! Зніми з мене зашморг оцей...

П е п е л (*тихо свистить*). Он воно що-о! Ого-го! Це — ти ловко придумала... чоловіка, виходить, у могилу, полюбовника — на каторгу, а сама...

В а с и л и с а. Васю! Навіщо — каторга? Ти — не сам... через товаришів! Та коли й сам, хто дізнається? Наталя — подумай. Гроші будуть... виїдеш куди-небудь... мене навіки визволиш... і що сестри коло мене не буде — це добре для неї. Бачити мені її — важко... лютую я на неї за тебе... і стриматися не можу... мучу дівку, б'ю її... так — б'ю... що сама плачу з жалю до неї... А — б'ю. І — битиму!

П е п е л. Звір! Хвалишся звірством своїм?

В а с и л и с а. Не хвалюсь — правду кажу. Подумай, Васю... Ти двічі через чоловіка мого в тюрмі сидів... через його жадібність... Він у мене, мов блощиця, вп'явся... чотири роки висмоктує! А який він мені чоловік? Наташку гнітить, знущається з неї, жебрачка, каже! І для всіх він — отрута...

П е п е л. Хитро ти плетеш...

В а с и л и с а. В словах моїх — усе ясно... Тільки дурень не зрозуміє, чого я хочу...

(*Костильов обережно входить і крадеться вперед.*)

П е п е л (*до Василиси*). Ну... йди!

В а с и л и с а. Подумай! (*Бачить чоловіка.*) Ти — чого? По мене?

(*Пепел схоплюється й дико дивиться на Костильова.*)

К о с т и л ь о в. Це я... я! А ви тут... самі? А-а... Ви — розмовляли? (*Раптом тупотить ногами й голосно верещить.*) Васко... погань! Жебрачка... шкура! (*Лякається свого крику, зустрінутого мовчанням і нерухомістю.*) Прости, господи... знову ти мене, Василисо, в гріх увела... Я тебе шукаю скрізь... (*Заверещавши.*) Спати пора! Оливи в лампади забула налити... у, ти! Жебрачка... свиня... (*Тремтячими руками махає на неї. Василиса повільно йде до сінешніх дверей, оглядаючись на Пепла.*)

П е п е л (*до Костильова*). Ти! Іди... забирайся!..

К о с т и л ь о в (*кричить*). Я — хазяїн! Сам забирайся, еге ж! Злодій...

П е п е л (*глухо*). Іди, Мишко...

К о с т и л ь о в. Не смій! Я тут... я тебе...

(Пепел хапає його за комір і струшує. З печі чути голосне совання й виюче позіхання. Пепел випускає Костильова, старик з лементом біжить у сіни.)

Пепел *(стрибнувши на нари)*. Хто це... хто на печі?

Лука *(висуваючи голову)*. Га?

Пепел. Ти?!

Лука *(спокійно)*. Я... я самий... о, господи Ісусе Христе!

Пепел *(зачиняє двері в сіни, шукає засува і не знаходить)*. А, чорти... Старий, злазь!

Лука. Зара-аз... лізу...

Пепел *(грубо)*. Ти чого на піч заліз?

Лука. А куди треба було?

Пепел. Ти ж.. у сіни вийшов?

Лука. В сніях, братіку, мені, старому, холодно...

Пепел. Ти... чув?

Лука. А — чув! Як не чути? Чи я — глухий? Ах, парубче, щастя до тебе йде... От іде щастя!

Пепел *(підозріливо)*. Яке щастя? В чому?

Лука. А ось у тому, що я на піч заліз.

Пепел. А... чого ти там соватися почав?

Лука. Того, бач, що — жарко мені стало... на твоє сирітське щастя... І знову ж, зміркував я, коли б, мовляв, хлопець не помилився... не придушив би старичка ото...

Пепел. Еге ж... це я міг... ненавиджу...

Лука. Не дивно! Нічого нема трудного... Часто отак помиляються...

Пепел *(посміхаючись)*. Ти — що? Сам, хіба, помилився колись?

Лука. Хлопче! Слухай-но, що я тобі скажу: бабу оцю — геть треба! Ти її — ані-ні! — до себе не допускай... Чоловіка — вона й сама й світу зжене, та ще й спритніше за тебе, еге ж! Ти її, дияволицю, не слухай... Дивись — який я? Лисий... А чому? Через оцих самих різних бабів.. Я їх, бабів отих, може, більше знав, ніж волосся на голові було... А ця Василиса — вона.. гірша за черемиса!

Пепел. Не збагну я... спасибі тобі сказати, чи ти... теж...

Лука. Ти — не кажи! Краще за мене не скажеш! Ти слухай: яка тут тобі подобається, бери її під руку, та звідси — кроком руш! — іди!.. Геть іди...

Пепел (*похмуро*). Не збагнеш людей! Які — добрі, які — злі?.. Ніяк не зрозуміло.

Лука. Що там розуміти? Всяко живе людина... як серце налагоджене, так і живе... сьогодні — добра, завтра — зла... А коли дівка ця душу тобі пройняла всурйоз... піди з нею звідси, і край... А ні — то сам іди... Ти — молодий, встигнеш бабу завести...

Пепел (*бере його за плече*). Ні, ти скажи — навіщо ти все це...

Лука. Стривай-но, пусти... Подивлюсь я на Анну... чогось вона хрипіла дуже... (*Іде до постелі Анни, відкриває запону, дивиться, торкає рукою. Пепел задумливо й розгублено стежить за ним.*) Ісусе Христе, многомилостивий! Дух новопреставленої раби твоєї Анни з миром прийми...

Пепел (*тихо*). Померла?.. (*Не підходячи, витягується й дивиться на ліжку.*)

Лука (*тихо*). Відмучилась!.. А де ж чоловік її?

Пепел. У тракторі, мабуть...

Лука. Треба сказати...

Пепел (*здригаючись*). Не люблю я покійників...

Лука (*іде до дверей*). За що їх любити?.. Любити — живих треба... живих...

Пепел. І я з тобою...

Лука. Боїшся?

Пепел. Не люблю...

(*Покvapно виходять. Порожнеча й тиша. За сінешніми дверима чути глухий шум, нерівний, незрозумілий. Потім — входить Актор*).

Актор (*зупиняється, не зачиняючи дверей, на порозі і, тримаючись руками за одвірки, гукає*). Старий, гей! Ти де? Я — згадав... слухай. (*Хитаючись, ступає два кроки вперед і, стаючи в позу, читає.*)

Якщо світ наш до правди путі
Відшукати, панове, не вміє, —
Честь безумцю тому, що навіє
Людству бідному сни золоті...

(*Наташа з'являється позад Актора на дверях.*)

Актор. Старий!

Якби сонце забуло хоч раз
Путь землі освітить випадково,

Мисль безумця якогось раптово
Освітила б і світ весь і нас...

Н а т а ш а (*сміється*). Опудало! Насмоктався...

А к т о р (*обертаючись до неї*). А-а, це ти? А — це старичок... милий старигань? Тут, видно, — нікого немає... Наташо, прощай! Прощай... так!

Н а т а ш а. Не здоровкався, а прощається...

А к т о р (*заступаючи їй дорогу*). Я — виїжджаю, йду... Настане весна — і мене більш нема...

Н а т а ш а. Пусти-но... куди це ти?

А к т о р. Шукати місто... лікуватися... Ти — теж іди... Офеліє... йди в монастир... Розумієш — є лікарня для організмів... для п'яниць... Чудова лікарня... Мармур... мармурова підлога! Світло... чистота, їжа... все — даром! І мармурова підлога, так! Я її знайду, вилікуюсь і... знову буду... Я на шляху до відродження... як сказав... король... Лір! Наташо... по сцені моє ім'я Сверчков-Заволзький... ніхто цього не знає, ніхто! Нема в мене тут імені... Чи розумієш ти, як це прикро — втратити ім'я? Навіть собаки мають клички...

(*Наташа обережно обходить Актора, зупиняється біля ліжка Анни, дивиться.*)

А к т о р. Без імені — нема людини...

Н а т а ш а. Дивись... голубчику... померла либонь...

А к т о р (*хитаючи головою*). Не може бути...

Н а т а ш а (*відступаючи*). Йй-богу... дивись...

Б у б н о в (*на дверях*). Чого дивитись?

Н а т а ш а. Анна... померла!

Б у б н о в. Кашляти перестала, виходить. (*Іде до постелі Анни, дивиться, йде на своє місце.*) Треба Клешу сказати... це — його діло...

А к т о р. Я піду... скажу... втратила ім'я!.. (*Виходить.*)

Н а т а ш а (*посеред кімнати*). От і я... коли-небудь так само... в підвалі... замучена...

Б у б н о в (*розстеляючи на своїх нарах якесь драптя.*) Що? Ти що там бурмотиш?

Н а т а ш а. Так... сама до себе...

Б у б н о в. Ваську ждеш? Гляди — зламає тобі голову Васька...

Н а т а ш а. А не однаково — хто зламає? Нехай вже краще він...

Б у б н о в (*лягає.*) Ну, твоє діло...

Н а т а ш а. Адже от... добре, що вона померла... а жаль... Господи!.. Навіщо жила людина?

Б у б н о в. Усі так: народяться, поживуть, умирають. І я помру... і ти... Чого жаліти?

(Входять: Лука, Татарин, Кривий Зоб і Клещ; Клещ іде позад усіх, повільно, зщулюючись).

Н а т а ш а. Ш-ш! Анна...

К р и в и й З о б. Чули... царство небесне, коли померла...

Т а т а р и н (до Клеща). Треба геть тягти! Сіни треба тягти! Тут — мертвий — не можна, тут — живий спать буде...

К л е щ (неголосно). Витягнемо...

(Всі підходять до постелі. Клещ дивиться на дружину через плечі інших.)

К р и в и й З о б (до Татарина). Ти думаєш — дух піде? Від неї духу не буде... вона вся ще живою висохла...

Н а т а ш а. Господи! Хоч би пожаліли... хоч би хто слово яке сказав! Ех ви...

Л у к а. Ти, дівчино, не ображайся... нічого! Де їм... куди нам — мертвих жаліти? Е, любя! Живих — не жаліємо... самих себе пожаліти не можемо... де вже там!

Б у б н о в (позіхаючи). І знову ж — смерть слова не боїться!.. Недуга — боїться слова, а смерть — ні!

Т а т а р и н (відходячи). Поліцію треба...

К р и в и й З о б. Поліцію — це обов'язково! Клещ! Поліції заявив?

К л е щ. Ні... Ховати треба... а в мене сорок копійок усього...

К р и в и й З о б. Ну, на таке діло — позич... а то ми зберемо... хто п'ятака, хто — скільки може... А поліції заяви... швидше! А то вона подумає — вбив ти молодцю... абощо... (Іде до нар і моститься лягти поруч Татарина.)

Н а т а ш а (відходячи до нар Бубнова). Ось... снитиметься вона мені тепер... мені завжди покійники сняться... боюсь йти сама... в снігах — темно...

Л у к а (ідуци слідом за нею). Ти — живих остерігайся... от що я скажу...

Н а т а ш а. Проведи мене, дідусю...

Л у к а. Ходімо... ходімо, проведу!

(Виходять. Пауза.)

К р и в и й З о б. Охо-хо-о! Асане! Незабаром весна, друже... тепло нам жити буде! Тепер уже по селах мужики сохи, борони лагодять... орати ладнаються... он як! А ми... Асане?.. Спить уже, Магомет окаянний...

Б у б н о в. Татари спати люблять...

К л е щ *(стоїть посеред нічліжки й тупо дивиться перед собою)*. Що ж мені тепер робити?

К р и в и й З о б. Лягай та спи... тільки й того...

К л е щ *(тихо)*. А... вона... як же?

(Ніхто не відповідає йому. Сатін і Актор входять.)

А к т о р *(кричить)*. Старий! Сюди, мій вірний Кент....

С а т і н. Міклуха-Маклай іде... х-хо!

А к т о р. Скінчено й вирішено! Старий, де місто... де ти?

С а т і н. Фата-моргана! Набрехав тобі старий... Нічого нема! Немає міст, нема людей... нічого нема!

А к т о р. Брешеш!

Т а т а р и н *(схоплюючись)*. Де хазяїн? Хазяїна йду! Не можна спати — не можна гроші брати... Мертві... п'яні... *(Швидко виходить. Сатін свистить йому вслід.)*

Б у б н о в *(сонним голосом)*. Лягай, хлопці, не галасуй... уночі — спати треба!

А к т о р. Так... тут — ага! Мрець... «Наші сіті при-тягли мерця з ріки»... вірш... Б-беранжера!

С а т і н *(кричить)*. Мерці — не чують! Мерці не почувують... Кричи... реви... мерці не чують!..

(На дверях з'являється Лука.)

З а в і с а

ДІЯ ТРЕТЯ

«Пустир» — засмічене всяким мотлохом і заросле бур'яном дворове місце. В глибині його — високий цегляний брандмауер. Він закриває небо. Біля нього — кущі бузини. Праворуч — темна, брусована стіна якоїсь надвірної будівлі: сарая чи стайні. А ліворуч — сіра, вкрита рештками штукатурки стіна того будинку, в якому міститься нічліжка Костильових. Вона стоїть навкоси, так що її задній ріг виходить майже на середину пустиря. Між нею й червоною стіною — вузький прохід. У сірій стіні двоє вікон: одне — нарівні з землею, друге — аршинів на два вище й ближче до брандмауера. Біля цієї стіни лежать grindжолы полоззям догори і обрубок колоди, аршинів з чотири завдовжки. Праворуч біля стіни — купа старих дощок, брусів. Вечір, заходить сонце, освітлюючи брандмауер червонуватим світлом. Рання весна, недавно розтанув сніг. Чорне гілля бузини ще без бруньок. На колоді сидять поруч *Н а т а ш а* й *Н а с т я*. На grindжолах — *Л у к а* й *Б а р о н*. *К л е щ* лежить на купі дерева біля правої стіни. У вікні при землі — *пика Б у б н о в а*.

Н а с т я (заплющуючи очі й хитаючи головою в такт словам, співає розповідає). Ось приходить він уночі в сад, до альтанки, як ми домовились... а вже я його давно чекаю і тремчу з горя й страху. Він теж тремтить увесь і — білий, мов крейда, а в руках у нього ліворверт...

Н а т а ш а (лускаючи насіння). Бач! Мабуть, правду кажуть, що студенти — одчайдушні...

Н а с т я. І каже він мені страшним голосом: «Дорогоцінная любов моя...»

Б у б н о в. Хо-хо! Дорогоцінна?

Б а р о н. Стривай! Не любо — не слухай, а брехати не заважай... Далі!

Н а с т я. «Ненаглядная, каже, моя любов! Родителі, каже, згоди своєї не дають, щоб я вінчався з тобою... і погрожують мене навіки проклясти за любов до тебе. Ну і мушу, каже, я через те вкоротити собі життя...» А ліворверт у нього — величезний і заряджений десятима кулями... «Прощай, каже, любя подруго мого серця! — вирішив я безповоротно... жити без тебе — ніяк не можу». І відповіла я йому: «Незабутній друже мій... Рауль...»

Б у б н о в (здивований). Що-о? Як? Краул?

Б а р о н (регоче). Настько! Та... минулого ж разу — Гастон був!

Н а с т я (схоплюючись). Мовчіть... нещасні! Ах... бродячі собаки! Хіба... хіба ви можете розуміти... любов? Справжню любов? А в мене — була вона... справжня. (До Барона.) Ти! Нікчема!.. Освічена ти людина... кажеш — лежачи кофій пив...

Л у к а. А ви — пострива-айте! Ви — не заважайте! Уважте людину... не в слові — річ, а — до чого слово говориться? — ось у чому річ! Розповідай, дівчино, нічого!

Б у б н о в. Розкрашуй, вороно, пір'я... шквар!

Б а р о н. Ну — далі!

Н а т а ш а. Не слухай їх... що вони? Вони — з заздросців це... про себе їм сказати нічого...

Н а с т я (знову сідає). Не хочу більше! Не буду говорити... Коли вони не вірять... коли сміються... (Раптом, уриваючи мову, мовчить кілька секунд і, заплющивши очі, продовжує палко й голосно, помахуючи рукою в такт словам і мов прислухаючись до далекої музики.) І от — відповідаю я йому: «Радість життя мого! Місяцю ти мій ясний! І мені без тебе теж зовсім неможливо жити на світі... бо люблю я тебе безумно й любитиму, поки серце б'ється у грудях моїх! Але, кажу, не вкорочуй собі молодого твого життя... бо потрібне воно дорогим твоїм родителям, для яких ти — вся їхня радість... покинь мене! Нехай краще я загину... з туги за тобою, життя моє... я — сама... я — така! Нехай уже я... гину, — байдуже! Я — ні на що не здатна... і пема мені нічого... нема нічого...» (Затуляє обличчя руками й беззвучно плаче.)

Н а т а ш а (відвертається набік, неголосно.) Не плач... не треба!

(Лука, посміхаючись, гладить голову Насті.)

Бубнов (*регоче*). Ах... чортова кукла! а?

Барон (*теж сміється*). Діду! Ти думаєш — це правда? Це все з книжки «Фатальна любов...» Усе це — дурниці! Кинь її...

Наташа. А тобі що? Ти! Мовчи вже... коли бог убив...

Настя (*люто*). Пропаща душа! Пуста людина! Де в тебе — душа?

Лука (*бере Настю за руку*). Ходімо, любя! нічого... не гнівайся! Я — знаю... Я — вірю! Твоя правда, а не їхня... Коли ти віриш, була в тебе справжня любов... то — була вона! Була! А на нього — не сердься, на сожителя... Він... може, й справді з заздрощів сміється... у нього, може, зовсім не було справжнього... нічого не було! Ходімо!..

Настя (*міцно притискуючи руки до грудей*). Дідусю! Йй-богу... було це! Все було!.. Студент він... француз був... Гастошею звали... з чорною борідкою... в лакових чоботях ходив... побий мене грім на цьому місці! І так він мене любив... так любив!

Лука. Я — знаю! Нічого! Я вірю! В лакових чоботях, кажеш? А-й-й-й! Ну — і ти його теж — любила?

(*Ідуть за ріг.*)

Барон. Ну й дурна ж ця дівчина... добра, але... дурна — нестерпно!

Бубнов. І чого це... людина брехати так любить? Завжди — мов перед слідчим стоїть... йй-право!

Наташа. Мабуть, брехня... приємніша за правду... Я — теж...

Барон. Що — теж? Далі?!

Наташа. Вигадую... Вигадую і — жду...

Барон. Чого?

Наташа (*зніяковіло посміхаючись*). Так... Ось, думаю, завтра... приїде хтось... хто-небудь... особливий... Або — станеться що-небудь... теж — небувале... Довго жду... завжди — жду... А так... насправді — чого можна ждати?

(*Пауза.*)

Барон (*з усмішкою*). Нема чого ждати... Я — нічого не жду! Все вже... було! Минулося... край!.. Далі!

Наташа. А то... уявляю собі, що завтра я... раш-

тово помру... І стане від цього — моторошно... Влітку добре уявляти про смерть... грози бувають влітку... завжди може грозою вбити...

Б а р о н. Недобре тобі живеться... ця сестра твоя... диявольська вдача!

Н а т а ш а. А кому — добре жити? Всім погано... я бачу...

К л е щ (*досі нерухомий і байдужий — раптом схоплюється*). Всім? Брешеш! Не всім! Коли б — усім... нехай! Тоді — не прикро... еге ж!

Б у б н о в. Що тебе — чорт рогами штрикнув? Бач... завив як!

(Клещ знову лягає на своє місце й бурмоче.)

Б а р о н. А... треба мені до Настуньки миритися йти... не помиришся — на випивку не дасть....

Б у б н о в. Мм... Люблять брехати люди... Ну, Настька... річ зрозуміла! Вона звикла пику собі підмалювувати... от і душу хоче підмалювати... рум'янець на душу наводить... А... інші — чого? Ось — Лука, приміром... багато він бреше... і без усякої користі для себе... Старий вже... Чого б йому?

Б а р о н (*посміхаючись, відходить*). У всіх людей — душі сіренькі... всі підрум'янитися хочуть...

Л у к а (*виходить з-за рогу*). Ти, барин, чого дівку тривожиш? Ти б не заважав їй... нехай плаче-забавляється... Вона ж собі на втіху сльози лле... чим це тобі вадить?

Б а р о н. Безглуздо, старий. Набридла вона... Сьогодні — Рауль, завтра — Гастон... а завжди одне й те ж! А втім — я йду миритися з нею... (*Виходить.*)

Л у к а. Піди-но, от... приголуб! Людину приголубити — ніколи не вадить...

Н а т а ш а. Добрий ти, дідусю... Чого ти — такий добрий?

Л у к а. Добрий, кажеш? Ну... то й гаразд, коли так... еге ж! (*За червоною стіною тихо звучить гармонія і пісня.*) Треба, дівчино, кому-небудь і доброму бути... жаліти людей треба! Христос-бо всіх жалів і нам так велів... Я тобі кажу — вчасно людину пожаліти... добре буває! Ось, приміром, сторожував я на дачі... у інженера одного під Томськом містом... Ну, гаразд! У лісі дача стояла, місце — глухе... а зима була, і — сам я, на дачі отій... Славно — хороше! Тільки одного разу — чую — лізуть!

Н а т а ш а. Злодії?

Л у к а. Вони. Лізуть, виходить, еге ж!.. Взяв я рушничку, вийшов... Дивлюсь — двоє... відчиняють вікно — і так захопилися справою, що мене й не бачать. Я їм кричу: ах ви!.. ідїть геть!.. А вони ото на мене з сокирою... Я їх попереджаю — відчепїться, мовляв! А то зараз — стрелю!.. Та рушничку ото то на одного, то на другого й наводжу. Вони — навколїшки попадали: мовляв, — пусти! Ну, а я вже той... розлютився... за сокиру оту, знаєш! Кажу — я вас, чорти, проганяв, не йшли... а тепер, кажу, ламай гїлля один котрий-небудь! Наламали вони. Тепер, наказую, один — лягай, а другий — шмагай його! Так вони, з мого наказу, і відшмагали один одного. А як відшмагалися вони... і кажуть мені — дїдусю, кажуть, дай хлїбця Христа ради! Ідемо, кажуть, не ївши. От тобі й злодії, люба... *(сміється)*... от тобі й з сокирою! Он як... Хороші чолов'яги обидва... Я кажу їм: ви б, чорти, просто хлїба просили. А вони — набридло, кажуть... просиш-просиш, а ніхто не дає... прикро!.. Так вони в мене всю зиму й жили. Один, — Степаном звати, — візьме бувало рушничку і майне в лїс... А другий — Яків був, усе хворїв, кашляв усе... Утрьох ото ми дачу й стерегли. Настала весна — прощавай, кажуть, дїдусю! І пішли... в Росїю побрели...

Н а т а ш а. Вони — втікачі? Катержани?

Л у к а. Справдї — так, — утікачі... з поселення втекли... Хороші чолов'яги!.. Не пожалїв би я їх — вони б, може, убили мене... абошо... А потїм — суд, та тюрма, та Сибїр... яке пуття? Тюрма — добра не навчить, і Сибїр не навчить... а людина — навчить... еге ж! Людина — може добра навчити... дуже просто!

(Пауза.)

Б у б н о в. Та-ак... А я от... не вмїю брехати! Чого? По-моєму — шквар усю правду, яка вона є! Чого соромитися?

К л е щ *(враз знову схоплюється, наче опечений, і кричить)*. Яка — правда? Де — правда? *(Шарпає руками дрантя на собі.)* Ось — правда! Роботи нема... сили нема! Ось — правда! Притулку... притулку нема! Здихати треба... ось вона, правда! Диявол! На... навіщо вона мені — правда? Дай дихнути... дихнути дай! Чим я винуватий? За що мені — правду? Жити — диявол — жити не можна... ось вона — правда!..

Бубнов. Ото... дійняло!..

Лука. Господи Ісусе... чуеш-но, любий! Ти...

Клещ (*тремтить від збудження*). Кажете тут — пра-ава! Ти, старий, утішаєш усіх... Я тобі скажу... ненавиджу я всіх! І цю правду... будь вона, окаянна, проклята! Зрозумів? Зрозумій! Будь вона — проклята! (*Біжить за ріг, оглядаючись.*)

Лука. А-яй-яй! Як стривожився чоловік... І куди побіг?

Наташа. Все одно як збожеволів...

Бубнов. Здорово пущено! Наче в театрі розіграв... Буває це, частенько... Не звик іще до життя, бач...

Пепел (*повільно виходить з-за рогу*). Мир чесній компанії! Що, Лука, старче лукавий, все історії розказуєш?

Лука. Бачив би ти... як тут чоловік кричав!

Пепел. Це Клещ, чи що? Чого він? Біжить, як опечений...

Лука. Побіжиш, коли так... до серця підступить..

Пепел (*сідає*). Не люблю його... дуже він лютий та гордий. (*Передражнюючи Клеща.*) «Я — робочий чоловік». І — всі за нього нижчі немов... Працюй, коли подобається... чим же пишатися тут? Якщо людей по роботі цінити... тоді кінь кращий за всяку людину... возить і — мовчить! Наташо! Твої — вдома?

Наташа. На кладовище пішли... потім — до всеношної хотіли...

Пепел. То ж бо, дивлюсь я, вільна ти... рідкість!

Лука (*замислено, до Бубнова*). От... ти кажеш — правда... Вона, правда ота, — не завжди до серця людині... не завжди правдою душу вилікуєш... Був, приміром, такий випадок: знав я одного чоловіка, який у праведну землю вірив...

Бубнов. У що-о?

Лука. У праведну землю. Повинна, казав, бути на світі праведна земля... у тій, мовляв, землі — особливі люди населяють... хороші люди! одне одного вони поважають, одне одному — за всяко-просто — допомагають... і все у них славно-хороше! І от чоловік усе лагодився йти... праведну ту землю шукати. Був він — бідний, жив — погано... і, коли ставало йому так уже важко, що хоч лягати та помирай, — духом він не занепадав, а все було посміхався тільки та казав: «Дарма! потерплю! Іще трохи—

пожду... а потім — кину все це життя і — піду в праведну землю...» Одна у нього радість була — земля ота...

Пепел. Ну? Пішов?

Бубнов. Куди? Хо-хо!

Лука. І ось у це місце — а діло в Сибіру було — прислали заслання, вченого... з книжками, з планами він, учений отой, і з усякими штуками... Чоловік і каже вченому: «Покажи ти мені, зроби ласку, де лежить праведна земля та як туди дорога?» Зараз ото учений книжки розгорнув, плани порозкладав... дивився-дивився — нема ніде праведної землі! Все вірно, всі землі показано, а праведної — нема!..

Пепел (неголосно). Ну? Нема?

(Бубнов регоче.)

Наташа. Стривай ти... ну, дідусю?

Лука. Чоловік — не вірить... Повинна, каже, бути... шукай краще! А то, каже, книжки й плани твої — ні до чого, коли праведної землі нема... Учений — образився. Мої, каже, плани найвірніші, а праведної землі зовсім ніде нема. Ну, тут і чоловік розсердився — як то? Жив-жив, терпів-терпів і все вірив — е! а за планами виходить — нема! Грабіж!.. І каже він ученому: «Ах ти... стерво таке! Падлюка ти, а не вчений!..» Та в ухо йому — раз! Та ще!.. (Помовчавши.) А після того пішов додому і — повісився!..

(Всі мовчать. Лука, посміхаючись, дивиться на Пепла й Наташу.)

Пепел (неголосно). Ч-чорт би його взяв... історія — невесела...

Наташа. Не стерпів обману...

Бубнов (похмуро). Все — казки...

Пепел. Та-ак... от тобі й праведна земля... не знайшлося, виходить...

Наташа. Шкода... чоловіка того...

Бубнов. Усе — вигадки... ото ще! — Хо-хо! Праведна земля! Туди ж! Хо-хо-хо! (Зникає з вікна.)

Лука (киваючи головою на вікно Бубнова). Сміється! Ехе-хе... (Пауза.) Ну, хлоп'ята!.. живіть багато. Піду скоро від вас...

Пепел. Куди тепер?

Лука. До хохлів... Чував я — відкрили там нову

віру... подивитись треба... еге ж!.. Все шукають люди, все хочуть — як краще... дай їм, господи, терпіння!

Пепел. Як гадаеш... знайдуть?

Лука. Люди? Вони — знайдуть! Хто шукає — знайде... Хто дуже хоче — знайде!

Наташа. Коли б знайшли що-небудь... придумали б щось краще...

Лука. Вони — придумують! Допомогати тільки треба їм, дівонько... поважати треба...

Наташа. Як я допоможу? Я сама... без допомоги...

Пепел (*рішуче*). Знову я... знову я говоритиму з тобою... Наташо... ось — при ньому... він — усе знає... Іди... зі мною!

Наташа. Куди? По тюрмах?

Пепел. Я сказав — кину злодійство! Йй-богу — кину! Коли сказав — зроблю! Я — грамотний... працюватиму... Ось він каже — в Сибір, мовляв, з власної волі треба йти... Ідьмо туди, ну?.. Ти думаєш — моє життя я гідке мені? Ех, Наташо! Я знаю... бачу!.. Я тішу себе тим, що інші більше за мене крадуть, та в шані живуть... тільки це мені не допомагає! Це... не те! Я — не каюсь... у совість я не вірю... Але — я одне почуваю: треба жити... інакше! Краще треба жити! Треба так жити... щоб самому себе можна мені було поважати...

Лука. Вірно, любий! Дай тобі господи... поможи тобі Христос! Вірно: людина повинна поважати себе...

Пепел. Я — змалечку — злодій... усі завжди казали мені: злодій Васька, злодіів син Васька! Ага? Так? Ну — нате! От — я злодій!.. Ти зрозумій: я, може, з люті злодій... через те я злодій, що іншим ім'ям ніхто, ніколи не догадався назвати мене... Назви ти... Наташо, ну?

Наташа (*сумно*). Не вірю якомсь я... ніяким словам... І неспокійно мені сьогодні... серце щемить... неначе жду я чогось. Даремно ти, Василю, розмову цю сьогодні почав...

Пепел. А коли ж? Я не вперше говорю...

Наташа. І чого ж я з тобою піду? Адже... любити тебе... не дуже я люблю... Інколи — подобаєшся ти мені... а як коли — дивитись на тебе гідко... Видно — не люблю я тебе... коли люблять — поганого в любимому не бачать... а я — бачу...

Пепел. Полюбиш — не бійся! Я тебе привчу до себе... ти тільки погодься! Більше року я дивився на тебе...

бачу, ти дівчина строга... хороша... надійна людина... дуже полюбив тебе!..

(*Василиса, нарядна, з'явилася в вікні і, стоячи біля лутки, слухає.*)

Н а т а ш а. Так. Мене — полюбив, а сестру мою...

П е п е л (*збентежено*). Ну, що вона? Мало хіба... таких от...

Л у к а. Ти... нічого, дівчино! Хліба нема, — лободу їдять... коли хлібця немає...

П е п е л (*похмуро*). Ти... пожалій мене! Несолодко живу... вовче життя — мало тішить... Як у трясовині потопаю... за що не схопишся... все — гниле... все — не держить... Сестра твоя... я думав, вона... не те... Якби вона... не жадібна до грошей була — я б ради неї... на все пішов!.. Тільки б вона — вся моя була... Ну, їй іншого треба... їй — грошей треба... і волі треба... а воля їй — щоб розпутничати. Вона — допомогти мені не може... А ти — як молода ялиночка — і коleshся, а здержиш...

Л у к а. І я скажу — іди за нього, дівонько, йди! Він — хлопець нічого, хороший! Ти тільки частіше нагадуй йому, що він хороший хлопець, щоб він, значить, не забував про це! Він тобі — повірить... Ти тільки частіше кажи йому: «Васю, мовляв, ти — хороша людина... не забувай!» Ти подумай, люба, куди ж тобі йти опріч того? Сестра в тебе — звір лютий... про чоловіка про її — і сказати нічого: гірший за всякі слова старик... і все це тутешне життя... куди тобі йти? А хлопець — міцний...

Н а т а ш а. Іти нікуди... я знаю... думала... Тільки от... не вірю я нікому... А йти мені — нікуди...

П е п е л. Одна дорога... та на цю дорогу я не допущу... Краше вб'ю...

Н а т а ш а (*усміхаючись*). От... іще не жінка я тобі, а вже хочеш убити.

П е п е л (*обіймає її*). Кинь, Наташо! Однаково!

Н а т а ш а (*пригортаючись до нього*). Ну... одне я тобі скажу, Василю... от як перед богом говорю! — тількино ти мене хоч раз удариш... чи інакше як скривдиш... я — себе не пожалію... або сама повішусь, або...

П е п е л. Нехай мені рука відсохне, коли я тебе торкну!..

Л у к а. Нічого, не сумнівайся, люба! Ти йому білий потрібна, як він — тобі...

В а с и л и с а (з вікна). От і посватались! Згода та любов!

Н а т а ш а. Прийшли!.. ох, господи! Бачили... ех, Василю!

П е п е л. Чого ти злякалась? Тепер ніхто не сміє зачепити тебе!

В а с и л и с а. Не бійся, Наталю! Він тебе бити не буде... Він ні бити, ні любити не може... я знаю!

Л у к а (неголосно). Ах, баба... гадюка отруйна...

В а с и л и с а. Він більше на словах молодець...

К о с т и л ь о в (виходить). Наташко! Ти що тут робиш, дармоїдко? Плітки плетеш? На рідних скаржишся? А самовар не готовий? На стіл не накрито?

Н а т а ш а (виходячи). Та ви ж до церкви йти хотіли...

К о с т и л ь о в. Не твоє діло, чого ми хотіли! Ти повинна своє діло робити... що тобі наказано!

П е п е л. Цить, ти! Вона тобі більше не слуга... Наталю, не ходи... не роби нічого!..

Н а т а ш а. Ти — не командуй... рано ще! (Виходить.)

П е п е л (до Костильова). Годі вам! Познущалися з людини... досить! Тепер вона моя!

К о с т и л ь о в. Тво-оя? Коли купив? Скільки дав?

(Василиса регоче.)

Л у к а. Васю! Ти — йди звідси...

П е п е л. Глядіть ви... веселі! Не заплакати б вам!

В а с и л и с а. Ой, страшно! Ой, боюсь!

Л у к а. Василю — іди звідси! Бачиш — нацьковує вона тебе, під'юджує — розумієш?

П е п е л. Так... ага! Бреше... брешеш! Не бути тому, чого тобі хочеться!

В а с и л и с а. І того не буде, чого я не захочу, Васю!

П е п е л (погрожує їй кулаком). Побачимо!.. (Виходить.)

В а с и л и с а (зникаючи з вікна). Влаштую я тобі весіллячко!

К о с т и л ь о в (підходить до Луки). Що, старичок?

Л у к а. Нічого, старичок!..

К о с т и л ь о в. Так... Ідеш, кажуть?

Л у к а. Пора...

К о с т и л ь о в. Куди?

Л у к а. Куди очі поведуть.

Костильов. Бродяжити, виходить... Незручно, ма-
буть, тобі на одному місці жити?

Лука. Під лежачий камінь — сказано — і вода не
тече...

Костильов. То — камінь. А людині слід на одному
місці жити... Не можна, щоб люди як ті таргани жили...
Куди хто хоче — туди й повзе... Людина повинна опреді-
ляти себе до місця... а не тинятися марно по землі...

Лука. А що як котрому — скрізь місце?

Костильов. Виходить, він — бродяга... без пуття
людина... Треба, щоб від людини користь була, щоб вона
працювала...

Лука. Ач як!

Костильов. Еге. А як же?.. Що таке... перехо-
жий? Чоловік божий... на інших не схожий... Коли він —
справді божий... щось знає... про щось таке дізнався...
не потрібне нікому... може, він і правду узнав там... ну,
не всяка правда потрібна... еге ж! Він — сам для себе її
зберігає... і — мовчи! Коли він справді... божий... він —
мовчить! А то — так говорить, що нікому не зрозуміло... І
він — нічого не бажає, ні в що не втручається, людей марно
не баламутить... Як люди живуть — не його діло... Він
повинен прагнути до праведного життя... повинен жити в
лісах... у нетрях... невидимо! І нікому не заважати, нікого
не судити... а за всіх — молитися... за всі мирські гріхи...
за мої, за твої... за всі! Він через те й суєти мирської
уникає... щоб молитися. Он як... (Пауза.) А ти... який з тебе
перехожий... Пачпорта не маєш... Хороша людина повинна
мати пачпорт... Всі хороші люди пачпорти мають... еге ж!..

Лука. Є — люди, а є — інші — і людиі...

Костильов. Ти... не мудрий! Загадок не зага-
дуй... Я за тебе не дурніший. Що таке — люди й людиі?

Лука. Де тут загадка? Я кажу — є земля непри-
датна для засіву... і є врожайна земля... хоч що посієш
на ній — родить... Так-то воно...

Костильов. Ну! Це до чого ж?

Лука. Ось ти, приміром... Коли тобі сам господь
бог скаже: «Михайле! Будь людиною!..» Однаково — пуття
з того не буде... який ти є — такий і будеш...

Костильов. А... а — ти знаєш? — у жінки моєї
дядько — поліцейський! І коли я...

В а с и л и с а (входить). Михайле Івановичу, іди чай
пити.

Костильов *(до Луки)*. Ти... ось що: іди-но геть! забирайся з квартири!..

Василиса. Атож, забирайся-но, старий!.. Дуже в тебе язичок довгий... Та й хто знає?.. може, ти утікач який...

Костильов. Сьогодні ж щоб духу твого не було! А то я... гляди!

Лука. Дядька покличеш? Поклич дядька... Втікача, мовляв, спіймав... Нагороду дядько одержати може, копійок зо три...

Бубнов *(у вікні)*. Чим тут торгують? За що — три копійки?

Лука. Мене ось нахваляються продати...

Василиса *(до чоловіка)*. Ходімо...

Бубнов. За три копійки? Ну, гляди, старий... Вони й за копійку продадуть.

Костильов *(до Бубнова)*. Ти... витріщився, наче домовик з-під печі! *(Іде з жінкою.)*

Василиса. Скільки на світі темних людей... і пройдисвітів усяких!..

Лука. Приємного вам апетиту!..

Василиса *(обертаючись)*. Придержи язика... гриб поганий! *(Іде з чоловіком за ріг.)*

Лука. Сьогодні вночі — піду...

Бубнов. Це — краще. Вчасно піти завжди краще...

Лука. Правду кажеш...

Бубнов. Я — знаю. Я, може, від каторги врятувався тим, що вчасно пішов.

Лука. Ну?

Бубнов. Правда. Було так: жінка у мене з майстром злигалася... Майстер, щоправда, добрий... дуже він ловко собак на енотів перекрашував... кішок теж — на кенгурове хутро... вихухоль... і всяко. Ловкач. Так от — злигалася з ним жінка... і так вони міцно одне за одного взялися, що — того й гляди — або отруять мене, або ще якось зі світу зженуть. Я було — жінку бити... а майстер — мене... Дуже люто бився! Раз — половину бороди видер у мене й ребро зламав. Ну і я теж розлютився... якось жінку по довбешці залізним аршином хряпнув... і взагалі — велика війна почалася! Однак бачу — нічого так не вийде... долають вони мене! І задумав я тут — уколюшкати жінку... ще й як задумав! Та вчасно схаменувся — пішов...

Л у к а. Отак воно краще! Нехай там собі з собак елотів роблять!..

Б у б н о в. Тільки ж... майстерня на жінку була... і zostався я — як оце бачиш! Хоча, правду кажучи, пропив би я майстерню... Запиваю я, бач...

Л у к а. Запиваєш? А-а!

Б у б н о в. Люто запиваю! Як почну ото заливати— геть проп'юся, сама шкура зостається... Та ще — ледачий я. Страх як працювати не люблю!..

(Сатін і Актор входять, сперечаючись.)

С а т і н. Дурниці! Нікуди ти не підеш... усе це чортовиння! Старий! Чого ти наторочив у вуха цьому недогаркові?

А к т о р. Брешеш! Діду! Скажи йому, що він — бреше! Я — йду. Я сьогодні — працював, замітав вулицю... а горілки — не пив! Як воно? Ось вони — два злотих, а я — тверезий!

С а т і н. Безглуздо, та й годі! Дай, я проп'ю... або — програю...

А к т о р. Іди геть! Це — на дорогу!

Л у к а *(до Сатіна)*. А ти — чого його з пуття збиваєш?

С а т і н. «Скажи, ворожбите, любимець богів, — яка мені доля судилась?» Програвся, брат, я — вшент. Ще не все пропало, діду, — є на світі шулери розумніші за мене!

Л у к а. Веселий ти, Костянтин... приймий!

Б у б н о в. Акторе! Іди-но сюди!

(Актор іде до вікна й сідає перед ним навпочіпки. Півголосом розмовляють.)

С а т і н. Я, брат, замолоду — меткий був! Згадати приємно!.. Хлопець хоч куди.. танцював чудово, грав на сцені, любив смішити людей... славно!

Л у к а. Як же ти збочив з путі своєї, а?

С а т і н. Який ти допитливий, старий! Усе б тобі знати... а — навіщо!..

Л у к а. Збагнути хочеться діла людські... а на тебе дивлось — не розумію... Такий-бо ти хвацький... Костянтин... розумний... і от маєш...

С а т і н. Тюрма, діду! Я чотири роки сім місяців у тюрмі відсидів... а після тюрми — нема ходу!

Л у к а. Ого-го! А за що сидів?

С а т і н. За падлюку... вбив падлюку в запалі й люті... В тюрмі я і в карти грати навчився...

Л у к а. А вбив — через бабу?

С а т і н. Через рідну сестру... Однак — ти відчепися! Я не люблю, коли мене розпитують... І... все це було давно... сестра — померла... вже дев'ять років... минуло... Славна, брат, була людинка сестра в мене!..

Л у к а. Легко ти життя терпиш! А ось допіру тут... слюсар — так завив... а-а-яй!

С а т і н. Клещ?

Л у к а. Він. «Роботи, кричить, нема... нічого нема!»

С а т і н. Звикне... До чого б мені взятися?

Л у к а (*тихо*). Дивись! Іде...

(*Клещ іде — повільно, низько схиливши голову.*)

С а т і н. Гей, удівець! Чого нюхалку звів? Що хочеш видумати?

К л е щ. Думаю... що робити буду? Інструмента — нема... все — похорон з'їв!

С а т і н. Я тобі пораджу: нічого не роби! Просто — обтяжуй землю!..

К л е щ. Гаразд... говори... Я — сором маю перед людьми...

С а т і н. Кинь! Люди не соромляться того, що тобі гірше за собаку живеться... Подумай — ти не станеш працювати, я — не стану... ще сотні... тисячі, всі! — розумієш? усі кидають працювати! Ніхто нічого не хоче робити — що тоді буде?

К л е щ. З голоду подохнуть усі...

Л у к а (*до Сатіна*). Тобі б із такими думками до бігунів іти... Є такі люди, бігуни зветься...

С а т і н. Я знаю... вони — не дурні, дідусю!

(*З вікна Костильових лунає крик Наташі: «За що? Стій... за що-о?»*)

Л у к а (*занепокоєно*). Наташа? Вона кричить? а? Ах ти...

(*У квартирі Костильових — галас, метушня, дзенькіт розбитого посуду й верескливий крик Костильова: «А-а... еретиця... шкура...»*)

В а с и л и с а. Стривай... пожди... Я її... ось... ось...
Н а т а ш а. Б'ють! Убивають!..

Сатін (*кричить у вікно*). Гей, ви там!
Лука (*метушливо*). Василя б... покликати б Васю...
ах, господи! Братці... хлоп'ята...
Актор (*вибігаючи*). Ось я... зараз його...
Бубнов. Та й часто ж вони бити її стали...
Сатін. Ходімо, старий... за свідків будемо!
Лука (*йде вслід за Сатіним*). Який з мене свідок!
Де вже там... Василя б швидше... Ех!
Наташа. Сестро... сестрице... Ва-а-а...
Бубнов. Рота заткнули... піду гляну...

(Галас у квартирі Костильових стихає, віддаляючись, мабуть, у сіни з кімнати. Чути крик старика: «Стій!» Гучно грюкають двері, і цей звук, мов сокирою, обрубують весь шум. На сцені — тихо. Вечірній присмерк.)

Клещ (*байдуже сидить на гринджолах, міцно потирає руки. Потім починає щось бурмотіти, спочатку — нерозбірливо, далі —*) Як же? Треба жити... (*Голосно.*)
Притулку треба... ну? Нема притулку... нічого нема!
Сама людина... сама, вся тут... Допомоги нема...

(Повільно, зігнувшись, виходить. Кілька секунд зловісної тиші. Потім — десь у проході народжується невиразний шум, хаос звуків. Він наростає, наближається. Чути окремі голоси.)

Василиса. Я їй — сестра! Пусти...
Костильов. Яке ти маєш право?
Василиса. Каторжник...
Сатін. Ваську клич!.. швидше... Зоб — бий його!
(Поліцейський свисток.)

Татарин (*вибігає. Права рука в нього на перев'язі*).
Який-такий закон єсть — вдень убивати?
Кривий Зоб (*за ним Медведєв*). Ех, і дав я йому разочок!
Медведєв. Ти — як можеш битися?
Татарин. А ти? Твій який обов'язок?
Медведєв (*женеться за крючником*). Стій! Віддай свисток...

Костильов (*вибігає*). Абраме! Хапай... бери його!
Убив...

(З-за рогу виходять Квашиня й Настя — вони ведуть попіл руки Наташу, розпатлану. Сатін задкує, відштовхуючи

Василису, яка, розмахуючи руками, намагається вдарити сестру. Біля неї стрибає, як навіжений, Альошка, свистить їй в уші, кричить, виє. Потім ще кілька обшарпаних поштатей чоловіків і жінок.)

Сатін (до Василиси). Куди? Сова, проклята...
Василиса. Геть, каторжник! Життя побудує, а — розтерзаю...

Квашня (відводячи Наташу). А ти, Карпівно, годі... посоромся! Чого звірствуєш?

Медведев (хапає Сатіна) Ага... попався!

Сатін. Зоб! Лупцюй їх!.. Васька... Васька!..

(Всі збиваються в купу біля проходу, коло червоної стіни. Наташу виводять праворуч і там садовлять на купі дерева.)

Пепел (вискочивши з провулку, він мовчки дужими руками розштовхує всіх). Де — Наталя? Ти...

Костильов (зникаючи за рогом). Абраме! Хапай Ваську... братці — допоможіть Ваську взяти! Злодія... грабіжника...

Пепел. А, ти... блудня стара! (Сильно розмахнувшись, б'є старика. Костильов падає так, що з-за рогу видно тільки верхню половину його тіла. Пепел кидається до Наташі.)

Василиса. Бийте Ваську! Голубчики... бийте злодія!

Медведев (кричить до Сатіна). Не можеш... тут — діло сімейне! Вони — родичі... а ти хто?

Пепел. Як... чим вона тебе? Ножем?

Квашня. Дивись-но, звірі які! Кип'ятком ноги дівці обварили...

Настя. Самовара перекинули...

Татарин. Може — ненароком... треба — вірно знати... не можна дарма говорити...

Наташа (майже непритомна). Василю... візьми мене... сховай мене...

Василиса. Матінко моя! Гляньте-но... дивіться-но! помер! Убили...

(Всі товпляться коло проходу, біля Костильова. З юрби виходить Бубнов, іде до Василя.)

Бубнов (неголосно). Васька! Старий-бо... тее... готовий!

Пепел (*дивиться на нього, немов не розуміючи*).
Иди... клич... до лікарні треба... ну, я поквітаюся з ними!

Бубнов. Я кажу — старого-бо хтось уколошкав...
(*Шум на сцені гасне, як вогонь багаття, залитий водою. Лунають окремі вигуки півголосом: «Невже?», «От тобі й маєш!», «Ну-у?», «Ходімо-но, брат!», «Ах, чорт!», «Тепер — держись!», «Гайда геть, поки поліції нема!» Юрба стає меншою. Виходять Бубнов, Татарин. Настя і Квашня кидаються до трупа Костильова.*)

Василиса (*підводячись з землі, кричить торжествуючим голосом*). Убили! Чоловіка мого... ось хто вбив! Васька вбив! Я — бачила! Голубчики — я бачила! Що — Васю? Поліція!

Пепел (*відходячи від Наташі*). Пусто... геть! (*Дивиться на старика. До Василиси.*) Ну? рада? (*Торкає труп ногою.*) Подох... старий пес! На твоє вийшло... А... чи не пристукнути й тебе? (*Кидається на неї; Сатін і Кривий Зоб швидко хапають його. Василиса зникає в провулку.*)

Сатін. Схаменись!

Кривий Зоб. Тпруу! Куди скачеш?

Василиса (*з'являючись*). Що, Васю, дружочок?
Від долі — не втечеш... Поліція! Абраме... свисти!

Медведев. Свистка зірвали, дияволи...

Альошка. Ось він! (*Свистить. Медведєв біжить за ним.*)

Сатін (*відводячи Пепла до Наташі*). Васька — не бійсь! Убивство в бійці... дурниці! Це — небагато варт...

Василиса. Держіть Ваську! Він убив... я бачила!

Сатін. Я теж разів зо три вдарив старика... Чи багато йому треба! Клич мене за свідка, Васька...

Пепел. Мені... виправдуватись не треба... Мені — Василису треба підвести... я ж її підведу! Вона цього хотіла... Вона мене намовляла чоловіка вбити... намовляла!..

Наташа (*раптом, голосно*). А-а... я зрозуміла!.. Так, Василю?! Дсбрі люди! Вони заодно! Сестра моя і — він... вони заодно! Вони все це підстроїли! Так, Василю?.. Ти... задля того зо мною дспіру говорив... щоб вона все чула? Люди дсбрі! Вона — його полюбовниця... ви — знаєте... це — всі знають... вони — заодно! Вона... це вона його намовила чоловіка вбити... чоловік їм заважав... і я — заважала... Ось — скалічили мене...

Пепел. Наталю! Що ти... що ти?!

Сатін. От так... чорт!

Василиса. Брешеш! Бреше вона... я... він, Васька, вбив!

Наташа. Вони — заодно! Будьте ви прокляті! Ви обое...

Сатін. Н-ну, гра!.. Держись, Василю! Утоплять вони тебе!..

Кривий Зоб. Нічого не добереш!.. Ах ти... діла!..

Пепел. Наталю! Невже ти... справді? Невже віриш, що я... з нею...

Сатін. Йй-богу, Наташо, ти... зміркуй!

Василиса (*з провулку*). Убили чоловіка мого... ваше благородіє... Васька Пепел, злодій... він убив... пане пристав! Я — бачила... всі бачили...

Наташа (*борсається майже в нестямі*). Люди добрі... сестра моя і Васька вбили! Поліція — слухай... ось ця, сестра моя, навчила... намовила... свого полюбовника... ось він, проклятий! — вони вбили! Беріть їх... судіть... Візьміть і мене... в тюрму мене! Христа ради... в тюрму мене!..

Завіса

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Обстановка першої дії. Але кімнати Пепла — нема, перегородки зламані. І на місці, де сидів Клещ, — нема ковадла. В кутку, де була Пеплова кімната, лежить Татарин, совається і стогне інколи. За столом сидить Клещ; він лагодить гармонію, часом пробує лади. На другому кінці столу — Сатін, Барон і Настя. Перед ними пляшка горілки, три пляшки пива, велика скиба чорного хліба. На печі совається і кашляє Актор. Ніч. Сцену освітлено лампою, що стоїть посеред столу. Надворі — вітер.

Клещ. Та-ак... він під час метушні цієї й зник...

Барон. Щез від поліції... яко дим перед лицем вогню...

Сатін. Тако щезають грішники перед лицем праведних!

Настя. Хороший був дідочок!.. А ви... не люди... ви — іржа!

Барон (*п'є*). За ваше здоров'я, леді!

Сатін. Цікавий старигань... що й казати! Ось Настунька — закохалася в нього...

Настя. І закохалась... і полюбила! Вірно! Він — усе бачив, усе розумів...

Сатін (*сміючись*). І взагалі... для багатьох був... як м'якушка для беззубих...

Барон (*сміючись*). Як пластир для наривів...

Клещ. Він... жалісливий був... у вас от... жалості нема...

Сатін. Яка користь тобі, коли я тебе пожалю?..

К л е щ. Ти — можеш... не то, що пожаліти можеш... ти вмієш не кривдити...

Т а т а р и н (*сідає на нарах і колише свою хвору руку, мов дитину*). Старий хороша був... закон душі мав! Хто закон душа має — хороша! Хто закон губив — пропав!..

Б а р о н. Який закон, князю?

Т а т а р и н. Такий... Різний... Знаєш який...

Б а р о н. Далі!

Т а т а р и н. Не кривди людину — ось закон!

С а т і н. Це зветься «Уложение о наказаниях уголовных и исправительных»...

Б а р о н. І ще — «Устав о наказаниях, налагаемых мировыми судьями»...

Т а т а р и н. Коран називає... ваш коран повинна бути закон... Душа — повинна бути коран... он що!

К л е щ (*пробуючи гармонію*). Шипить, диявол! А князь правду каже... треба жити — за законом... за евангелієм...

С а т і н. Живи...

Б а р о н. Спробуй...

Т а т а р и н. Магомет дав коран, сказав: «Ось — закон! Роби, як написано тут!» Потім настане час — коран буде мало... час дасть свій закон, новий... Всякий час дасть свій закон...

С а т і н. Атож... настав час і дав «Уложение о наказаниях»... Міцний закон... не швидко зносиш!

Н а с т я (*ударяє склянкою по столу*). І чого... навіщо я живу тут... з вами? Піду... піду куди-небудь... на край світу!

Б а р о н. Без черевиків, леді?

Н а с т я. Гола! На чотирьох поповзу!

Б а р о н. Це буде картинно, леді... коли на чотирьох...

Н а с т я. Так, і поповзу! Тільки б мені не бачити твоєї пики... ах, остогидло мені все! Все життя... всі люди!..

С а т і н. Підеш, — то захопи з собою Актора... Він туди ж збирається... йому відомо стало, що за якихось півверсти від крайвіту стоїть лікарня для органонів...

А к т о р (*висуваючись з печі*). Орга-ніз-мі-в, дурень!

С а т і н. Для органонів, отруених алкоголем...

А к т о р. Так! Він — піде! Він піде... побачите!

Б а р о н. Хто — він, сер?

А к т о р. Я!

Б а р о н. Мерсі, служитель богині... як її? Богиня драм, трагедії... як її звали?

А к т о р. Муза, йолопе! Не богиня, а — муза!

С а т і н. Лахеза... Гера... Афродіта... Атропа... чорт їх розбере! Це все старий... настрополив Актора... розумієш, Бароне?

Б а р о н. Старик — дурень.

А к т о р. Неуки! Дикуни! Мель-по-ме-на! Люди без серця! Ви побачите — він піде! «Обжирайтесь, розуми хмурні»... вірш Беранжера... еге ж! Він — знайде собі місце... де нема... нема...

Б а р о н. Нічого нема, сер?

А к т о р. Еге ж! Нічого! «Яма темна... ось моя могила... умираю, кволий і безсилий!» Навіщо ви живете? Навіщо?

Б а р о н. Ти! Кін, або геній і безпутство! Не кричи!

А к т о р. Брешеш! Кричатиму!

Н а с т я (*підводячи голову з столу, змахує руками*). Кричи! Нехай слухають!

Б а р о н. Який смисл, леді?

С а т і н. Облиш їх, Бароне! К чорту!.. Нехай кричать... розбивають собі голови... нехай! Смисл тут є!.. Не заважай людині, як казав старик... Так, це він, стара дріжджа, проквасив нам сожителів...

К л е щ. Поманив їх кудись... а сам — дороги не вказав...

Б а р о н. Старик — шарлатан..

Н а с т я. Брешеш! Ти сам — шарлатан!

Б а р о н. Цить, леді!

К л е щ. Правди він... не любив, старик отой... Дуже проти правди повставав... так і треба! Вірно — яка тут правда? І без неї — дихати нічим... Он князь... руку розчавив на роботі... відпиляти начисто руку доведеться, чуеш... ось тобі й правда!

С а т і н (*ударяючи кулаком по столу*). Замовкніть! Ви — всі — бидло! Бовдури... мовчать про старого! (*Спокійніше.*) Ти, Бароне, — за всіх гірший!.. Ти — нічого не тямиш... і — брешеш! Старик — не шарлатан. Що таке — правда? Людина — ось правда! Він розумів... ви — ні! Ви — тупі, як цегла... Я — розумію старого... еге ж! Він брехав... та — це з жалю до вас, хай вам чорт! Багато є людей, які срешуть з жалю до ближнього... я — знаю! я — читав! Красиво, натхненно, збудливо брешуть!.. Єсть брехня втішлива, брехня миротворча... брехня виправдує

той тягар, що розчавив руку робітникові... і обвинувачує вмираючих з голоду... Я — знаю брехню! Хто кволий душею... і хто живе чужими соками, — тим брехня потрібна... одних вона підтримує, інші — прикриваються нею... А хто — сам собі хазяїн... хто незалежний і не жере чужого — навіщо тому брехня? Брехня — релігія рабів і хазяїв... Правда — бог вільної людини!

Барон. Bravo! Чудово сказано! Я — згоден! Ти говориш... як порядна людина!

Сатін. Чому ж інколи шулерові не говорити добре, коли порядні люди... говорять, як шулери? Так... я багато що забув, але — ще дещо знаю! Старик? Він — розумний!.. Він... вплинув на мене, як кислота на стару й брудну монету... Вип'ємо, за його здоров'я! Наливай...

(Настя наливає склянку пива й дає Сатіну.)

Сатін *(посміхаючись)*. Старик живе з себе... він на все дивиться своїми очима. Яюсь я спитав його: «Діду! Для чого живуть люди?..» *(Намагаючись говорити голосом Луки і наслідуючи його манери.)* «А — для кращого люди живуть, голубе! Ось, скажімо, живуть столяри все — казна-який народ... І ось від них народжується столяр... такий столяр, якому подібного і не бачила земля, — всіх перевершив, і нема йому серед столярів рівного. Всій він столярній справі свій зразок дає... і одразу справу на двадцять років вперед посуває... Так само й усі інші... слюсарі, там... шевці та інший робочий люд... і всі селяни... і навіть пани — для кращого живуть! Всяк думає, що для себе проживає, а воно виходить, що для кращого! По сто років... а може, і більше — для кращої людини живуть!»

(Настя пильно дивиться Сатіну в обличчя. Клець перестає працювати над гармонією і теж слухає. Барон, низько схиливши голову, тихо б'є пальцями по столу. Актор, висунувшись з печі, хоче обережно злізти на нари.)

Сатін. «Усі, голубе, усі, як є, для кращого живуть! Тим-то всяку людину й шанувати треба... невідомо ж нам, хто вона така, для чого народилася і що зробити може... може, вона народилася на щастя нам... на велику нам користь?.. Особливо ж діток треба шанувати... діточок! Діточкам — простір потрібен! Діткам-от жити не заважайте... Діток шануйте!» *(Сміється тихо. Пауза.)*

Барон (*задумливо*). Та-ак... для кращого? Це... нагадує наше сімейство... Старовинний рід... часів Катерини... дворяни... вояки!.. вихідці з Франції... Служили, підносилися дедалі вище... За Миколи першого дід мій, Густав Дебіль... посідав високий пост... багатство... сотні кріпаків... коні... повари...

Настя. Брешеш! Не було цього!

Барон (*схоплюючись*). Що-о? Н-ну... дали?!

Настя. Не було цього!

Барон (*кричить*). Будинок у Москві! Будинок у Петербурзі! Карети... карети з гербами!

(*Клещ бере гармонію, встає і відходить набік, звідки спостерігає сцену.*)

Настя. Не було!

Барон. Цить! Я кажу... десятки лакеїв!...

Настя (*з насолодою*). Н-не було!

Барон. Уб'ю!

Настя (*готуючись тікати*). Не було карет!

Сатін. Кинь, Настунько! Не дратуй його...

Барон. Стривай... ти, погань! Дід мій...

Настя. Не було діда! Нічого не було!

(*Сатін регоче.*)

Барон (*столнений од гніву, сідає на ослін*). Сатін, скажи їй... шльондрі... ти — теж смієшся? Ти... теж — не віриш? (*Кричить в розпачі, б'ючи кулаками об стіл.*) Було, хай вам чорт!

Настя (*торжествуючи*). А-а, завив? Зрозумів, як воно людині, коли їй не вірять?

Клещ (*повертаючись до столу*). Я думав — бійка буде...

Татарин. А-ах, дурні люди! Дуже погано!

Барон. Я... не можу дозволити знущатися з мене! У мене — докази є... документи, диявол!

Сатін. Кинь їх! І забудь про дідусяві карети... в кареті минулого — нікуди не поїдеш...

Барон. Та як же вона сміє!

Настя. Ска-ажіть! Як смію!..

Сатін. Бачиш — сміє. Чим вона гірша за тебе? Хоч у неї в минулому, вже напевне, не було не то що карет і — дідуся, а навіть батька з матір'ю...

Барон (*заспокоюючись*). Хай тобі чорт... ти... вмієш

міркувати спокійно... А в мене... здається, нема характеру...

С а т і н. Заведи. Річ — корисна... *(Пауза.)* Насте! Ти ходиш у лікарню?

Н а с т я. Чого?

С а т і н. До Наташі.

Н а с т я. Надумав! Вона — давно вийшла... вийшла і — зникла! Ніде немає її...

С а т і н. Виходить — геть уся вийшла...

К л е щ. Цікаво — хто кого дужче всадить? Васька — Василису, чи вона його?

Н а с т я. Василиса — викрутиться! Вона — хитра. А Ваську — на каторгу зашлють...

С а т і н. За вбивство в бійці — тільки тюрма...

Н а с т я. Шкода. На каторгу — краще б... Усіх би вас... на каторгу... змести б вас, як сміття... куди-небудь у яму!

С а т і н *(здивовано)*. Чого ти? Сказилась?

Б а р о н. Ось я їй в ухо дам... за зухвальство!

Н а с т я. Спробуй! Торкни!

Б а р о н. Я — спробую!

С а т і н. Кинь! Не руш... не кривди людину! Мені з думок не йде... той старий! *(Регоче.)* Не кривди людину!.. А що як мене колись скривдили і — на все життя зразу! Що робити? Простити? Нічого. Нікому...

Б а р о н *(до Насті)*. Ти повинна розуміти, що я — не рівня тобі! Ти... погань!

Н а с т я. Ах ти, нещасний! Та ти ж... ти мною живеш, як черв'як — яблуком!

(Одношайний вибух реготу чоловіків.)

К л е щ. Ах... дурепа! Яблучко!

Б а р о н. Не можна... сердитись... от ідіотка!

Н а с т я. Смієтесь? Брешете! Вам — не смішно!

А к т о р *(похмуро)*. Шквар їх!

Н а с т я. Коли б я... могла! я б вас — *(бере зі столу чашку й кидає на підлогу)* ось як!

Т а т а р и н. Нашо посуда бити? е-е... бовдурка!..

Б а р о н *(встаючи)*. Ні, я її зараз... навчу манер!

Н а с т я *(тікаючи)*. Чорт вас візьми!

С а т і н *(услід їй)*. Гей! Годі! Кого ти лякаєш? У чім річ, кінець кінець?

Н а с т я. Вовки! Бодай ви повиздыхали! Вовки!

Актор (похмуро). Амінь!

Татарин. У-у! Злий баба — руський баба! Зухвалий... вільна! Татарка — ні! Татарка — закон знає!

Клещ. Прочухана їй треба дати...

Барон. М-мерзотниця!

Клещ (пробуючи гармонію). Готова! А хазяїна її — все нема... Горить хлопчина...

Сатін. Тепер — випий!

Клещ. Спасибі! Та й на бокову пора...

Сатін. Звикаеш до нас?

Клещ (випивши, відходить у куток до нар). Нічого... Скрізь — люди... Спершу — не бачиш цього... потім — подивися, виявляється, усі люди... нічого!

(Татарин розстеляє щось на нарах, стає на коліна і — молиться.)

Барон (показуючи Сатіну на татарина). Дивись!

Сатін. Облиш! Він — славний чолов'яга... не заважай! (Регоче.) Я сьогодні — добрий... чорт знає чому!..

Барон. Ти завжди добрий, коли вип'єш... І розумний...

Сатін. Коли я п'яний... мені все подобається... так воно... Він — молиться? Чудово! Людина може вірити й не вірити... Це її справа! Людина — вільна... вона за все платить сама: за віру, за невір'я, за любов, за розум — людина за все платить сама, і тому вона — вільна!.. Людина — ось правда! Що таке людина?.. Це не ти, не я, не вони... ні! — це ти, я, вони, старий, Наполеон, Магомет... в одному! (Окреслює пальцем у повітрі постать людини.) Розумієш? Це — неосяжно! В цьому — всі начала й кінці... Все — в людині, все для людини! Існує тільки людина, а все інше — справа її рук та її мозку! Люди-на! Це — чудово! Це звучить... гордо! Люди-на! Треба шанувати людину! Не жаліти... не принижувати її жалістю... шанувати треба! Вип'ємо за людину, Бароне! (Встає.) Добре це... почувати себе людиною!.. Я — арештант, убивця, шулер... ну, так! Коли я йду вулицею, люди дивляться на мене як на шахрая... і стороняться і оглядаються... і часто кажуть мені — «Мерзотник! шарлатан! Працюй!» Працювати? Навіщо? Щоб бути ситому? (Регоче.) Я завжди зневажав людей, які надто дбають про те, щоб бути ситими. Не в цьому річ, Бароне! Не в цьому річ! Людина — вища! Людина — вища за ситість!..

Барон (*хитаючи головою*). Ти — міркуеш... Це добре... це, мабуть, гріє серце... У мене — нема цього... я — не вмію! (*Оглядається і — тихо, обережно.*) Я, брат, боюсь... іноді. Розумієш? Страшно мені... Бо — що ж далі?

Сатін (*ходить*). Пусте! Кого боятися людині?

Барон. Знаєш... відколи я пам'ятаю себе... у мене в голові стоїть якийсь туман. Ніколи й нічого не розумів я. Мені... якось ніяково... мені здається, що я все життя тільки переодягався... а навіщо? Не розумію! Учився — носив мундир дворянського інституту... а чого вчився? Не пам'ятаю... Одружився — одяг фрак, потім — халат... а дружину взяв погану і — навіщо? Не розумію... Прожив усе, що було, — носив якийсь сірий піджак і руді брюки... а як розорився? Не помітив... Служив у казенній палаті... мундир, кашкет із кокардою... розтратив казенні гроші, — надягли на мене арештантський халат... потім — одяг оце ось... І все... мов уві сні... а? Це... смішно?

Сатін. Не дуже... скоріш — безглуздо...

Барон. Так... і я думаю, що безглуздо... Але... для чого-небудь я народився ж... а?

Сатін (*сміючись*). Мабуть... Людина народжується для кращого! (*Киваючи головою.*) Так... добре!

Барон. Ця... Настька!.. Втекла... куди? Піду, подивлюсь... де вона? Все-таки... де вона. . (*Виходить. Пауза.*)

Актор. Татарин! (*Пауза.*) Князю!

(*Татарин повертає голову.*)

Актор. За мене... помолися...

Татарин. Що?

Актор (*тише*). Помолися... за мене!..

Татарин (*помовчавши*). Сам молися...

Актор (*швидко злазить з печі, підходить до столу, тремтячою рукою наливає горілки, п'є і — майже біжить — у сні*). Пішов!

Сатін. Гей ти, сікамбр! Куди? (*Свистить. Входять — Медведєв у жіночій ватній кофті і Бубнов; обидва — напідпитку, але не дуже. В одній руці у Бубнова — в'язка кренделів, у другій — кілька штук тарані, під пахвою — пляшка горілки, в кишені піджака — друга.*)

Медведєв. Верблюд — він наче... осел. Тільки без вух...

Бубнов. Кинь! Ти сам — наче осел.

М е д в е д е в. Вух зовсім нема у верблюда... він — ніздрею чує...

Б у б н о в. (до Сатіна). Друже! Я тебе шукав по всіх трактирах-кабаках! Візьми пляшку, у мене всі руки заняті!

С а т і н. А ти — поклади кренделі на стіл — одна рука звільниться....

Б у б н о в. Вірно! Ах ти... Бутар, дивись! Ось він, а? Розумний!

М е д в е д е в. Шахраї — всі розумні... я знаю! Їм без розуму — неможливо. Хороша людина, вона — і дурна хороша, а погана — обов'язково повинна розум мати. Але про верблюда, ти — невірно... він — тварина їдова... рогів у нього нема... і зубів нема...

Б у б н о в. Де — народ? Чому тут людей нема? Гей, вилазь... я — частую! Хто в кутку?

С а т і н. Скоро ти проп'єшся? Опудало!

Б у б н о в. Я — скоро! Цього разу капітал я накопив — коротенький... Зоб! Де Зоб?

К л е щ (підходячи до столу). Нема його...

Б у б н о в. У-у-рр! Барбос! Бррю, брлю, брлю! Індик! Не гавкай, не гарчи! Пий, гуляй, носа не вішай... Я — всіх частую! Я, брат, частувати люблю! Якби я був багатий... я б... безплатний трактир влаштував! Їй-богу! З музикою і щоб хор співаків... Приходь, пий, їж, слухай пісень... розважай душу! Злидар-чоловік... гайда до мене в безплатний трактир! Сатін! Я б... тебе б... бери половину всіх моїх капіталів! Ось воно як!

С а т і н. Ти мені зараз віддай усе...

Б у б н о в. Весь капітал? Зараз? На! Ось — карбованець... ось іще... двогривеник... п'ятаки... копійки... все!

С а т і н. Ну й гаразд! У мене — ціліші будуть... Зіграю я на них...

М е д в е д е в. Я — свідок... віддано гроші на збереження... числом — скільки?

Б у б н о в. Ти? Ти — верблюд... Нам свідків не треба...

А л ь о ш к а (входить босоніж). Братці! Я ноги промочив!

Б у б н о в. Іди — промочи горло... Тільки й того! Любий ти... співаєш ти й граєш... дуже це добре! А — п'єш — даремно! Це, брат, шкідливо... пити — шкідливо!..

А л ь о ш к а. По тобі бачу! Ти — тільки п'яний і схожий на людину... Клещ! Гармошку — полагодив? (*Сніває, пританцьовуючи.*)

Ех, коли б не вродливе
Було в мене рило —
То мене б кума моя
Та й не полюбила!

Змерз я, братці! Х-холодно!

М е д в е д е в. Мм... а коли спитати — хто така кума?

Б у б н о в. Одчепись! Ти, брат, тепер — тю-тю! Ти вже не будочник... годі! І не будочник, і не дядько...

А л ь о ш к а. А просто — тітчин чоловік!

Б у б н о в. Одна твоя племінниця — в тюрмі, друга — помирає...

М е д в е д е в (*гордо*). Брешеш! Вона — не помирає, вона в мене без вісті пропала!

(*Сатін регоче.*)

Б у б н о в. Однаково, брат! Чоловік без племінниць — не дядько!

А л ь о ш к а. Ваше превосходительство! Відставної кози барабанщик!

У куми — є грошенята,
А у мене — їх катма!
Зате хлопець я завзятий,
Грошей дасть мені кума!

Холодно!

(*Входить Зоб; потім — до кінця акту — ще кілька по-статей чоловіків і жінок. Вони роздягаються, лягають на нарах, бурчать.*)

К р и в и й З о б. Бубнов! Ти чого втік?

Б у б н о в. Іди сюди! Сідай... заспіваємо, брат! Улюблену мою... а?

Т а т а р и н. Ніч — спати треба! Пісня співати вдень треба!

С а т і н. Ну, дарма, князю! Ти — іди сюди!

Т а т а р и н. Як — дарма? Шум буде... коли пісня співають, шум буває...

Б у б н о в (*ідучи до нього*). Князю! Що — рука? Відрізали тобі руку?

Т а т а р и н. Навіщо? Пождем... може — не треба різати... Рука — не залізний, різати — недовго...

Кривий Зоб. Яман твоє діло, Асанка! Без руки ти — нікуди не годишся! Нашого брата за руки та за спину цінять... Нема руки — і людини нема! Табак твоє діло!.. Іди горілку пити... та й по всьому!

Квашня (*входить*). Ах жителі ви мої любі! А надворі, надворі що! Холод, сльота... Будочник мій тут? Бутарю!

Медведев. Я!

Квашня. Знову мою кофту тягаєш? І немов ти... трошечки той, а? Ти що ж це?

Медведев. З нагоди іменин... Бубнов... і — холодно... сльота!

Квашня. Ти гляди мені... сльота! Не жируй... Іди-но спати...

Медведев (*виходить у кухню*). Спати — я можу... я хочу... пора.

Сатін. Ти чого... така строга до нього?

Квашня. Не можна, голубе, інакше! Такого як він мужчину треба в строгості держати. Я його в сожителі взяла, — думала, користь мені від нього буде... як ото він — людина воєнна, а ви — люди буйні... мое ж діло — бабське... А він — пити! Це мені ні до чого!

Сатін. Поганого ти обрала помічника...

Квашня. Нема, бач, кращого... Ти зо мною жити не схочеш... ти он який! А як і почнеш зо мною жити — не більше як тиждень строку... програєш мене в карти з усіма моїми тельбухами!

Сатін (*регоче*). Це вірно, хазяйко! Програю...

Квашня. То ж бо! Альошко!

Альошка. Ось він — я!

Квашня. Ти — що про мене плетеш?

Альошка. Я? Все! Все, по совісті. От, кажу, баба! Дивовижна! М'яса, жиру, кісток десять пудів, а мозку — золотника нема!

Квашня. Ну, це ти брешеш! Мозок в мене навіть дуже є... Ні, ти чого плетеш, що я будочника мого б'ю?

Альошка. Я думав, ти його била, коли за волосся тягала...

Квашня (*сміючись*). Дурень! А ти б — наче не бачиш. Чого сміття з хати виносити?.. І знову ж таки, прикро йому... Він через твої балачки пити почав...

Альошка. Виходить, правду кажуть, що й курка п'є!
(*Сатін, Клець — регочуть.*)

К в а ш н я. У, скалозуб! І що ти за людина, Альошко?
А л ь о ш к а. Найперший сорт людина! На всі руки!
Куди оком скину, туди й сам лину.

Б у б н о в (*коло нар Татарина*). Ходімо! Однаково — спати не дамо! Співати будемо... цілу ніч! Зоб!

К р и в и й З о б. Співати? Можна...

А л ь о ш к а. А я — підіграю!

С а т і н. Послухаємо!

Т а т а р и н (*посміхаючись*). Ну, шайтан. Бубна... піднось вина! Пить будем, гулять будем, смерть прийшов — помирать будем!

Б у б н о в. Наливай йому, Сатін! Зоб, сідай! Ех, братці! Чи багато людині треба? Ось я — випив і — радий! Зоб!.. Заводь... улюбленої! Заспіваю... заплáчу!.

К р и в и й З о б (*співає*).

Со-онце сходить і захо-оди-ить...

Б у б н о в (*підхоплюючи*).

А-а в тюрмі моїй пiтьма-а!

(*Двері швидко відчиняються.*)

Б а р о н (*стоячи на порозі, кричить*). Гей... ви! Ідiть... ідiть сюди! На пустирі... там... Актор... повісився!
(*Мовчання. Всі дивляться на Барона. З-за його спини з'являється Настя і повільно, широко розкривши очі, йде до столу.*)

С а т і н (*неголосно*). Ех... зіпсував пісню... дур-рень!

З а в і с а

ДА Ч И Ё И

Сцени

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Басов, Сергій Васильович, адвокат, близько 40 років.
Варвара Михайлівна, його дружина, 27 років.
Калерія, сестра Басова, 29 років.
Влас, брат дружини Басова, 25 років.
Суслов, Петро Іванович, інженер, 42 роки.
Юлія Пилипівна, його дружина, 30 років.
Дудаков, Кирило Якимович, доктор, 40 років.
Ольга Олексіївна, його дружина, 35 років.
Шалімов, Яків Петрович, літератор, років 40.
Рюмін, Павло Сергійович, 32 роки.
Мар'я Львівна, лікар, 37 років.
Соня, дочка її, 18 років.
Двоєточіє, Семен Семенович, дядько Суслова, 55 років.
Замислов, Микола Петрович, помічник Басова, 28 років.
Зимін, студент, 23 роки.
Пустобайка, дачний сторож, 50 років.
Кропилькін, сторож.
Саша, покоївка Басових.
Жінка з підв'язаною щокою
Пан Семенов
Дама в жовтій сукні
Молодий чоловік у картатому костюмі
Панночка в голубому
Панночка в рожевому
Юнкер
Пан у циліндрі

Аматори
драматичного
мистецтва.

ДІЯ ПЕРША

Дача Басових. Велика кімната, zarazom їдальня і вітальня. В задній стіні ліворуч відчинені двері в кабінет Басова, праворуч двері в кімнату його дружини. Ці кімнати розділено коридором, вхід до нього запнено темною порттьєрою. В правій стіні вікно й широкі двері на терасу; в лівій два вікна. Посеред кімнати великий обідній стіл, проти дверей до кабінету рояль. Меблі плетені, дачні, тільки біля входу в коридор широкий диван, покритий сірим чохлам. Вечір. Б а с о в сидить біля стола в кабінеті, перед ним робоча лампа під зеленим абажуром. Він пише, сидячи боком до дверей, повертає голову, придивляється до чогось у сутінках великої кімнати і часом тихо наспівує. В а р в а р а М и х а й л і в н а безшумно входить із своєї кімнати, світить сірник, тримає його перед обличчям, оглядається. Вогонь гасне. В темряві, тихо посуваючись до вікна, вона зачіпає стілець.

Б а с о в. Хто це?

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Я.

Б а с о в. А...

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Ти взяв свічку?

Б а с о в. Ні.

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Подзвони Саші.

Б а с о в. Влас приїхав?

В а р в а р а М и х а й л і в н а. *(біля дверей на терасу)*. Не знаю...

Б а с о в. Дурна дача. Влаштовані електричні дзвоники, а всюди шпарини... підлога рипить... *(Наспівує щось веселе.)* Варю, ти пішла?

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Я тут...

Б а с о в *(збирає папери, складає їх)*. У тебе в кімнаті дме?

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Дме...
Б а с о в. От бачиш!

(Саша входить.)

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Дайте світла, Сашо.
Б а с о в. Сашо, Влас Михайлович приїхав?
С а ш а. Нема ще.

(Саша виходить, повертається з лампою, ставить її на стіл біля крісла. Витирає попільничку, на обідньому столі поправляє скатертину. Варвара Михайлівна спускає штору, бере з полиці книгу, сідає в крісло.)

Б а с о в *(добродушно)*. Він став неакуратний, оцей Влас... і лінивий... Останнім часом він взагалі поводитьсь... безглуздо якось. Це — факт.

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Ти хочеш чаю?

Б а с о в. Ні, я піду до Суслових.

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Сашо, підіть до Ольги Олексіївни... Спитайте, чи не прийде вона пити чай до мене...

(Саша виходить.)

Б а с о в *(замикаючи папери в столі)*. Ну, от і скінчив! *(Виходить з кабінету, випростуючи спину.)* Ти, Варю, сказала б йому, звісно, в м'якій формі...

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Що сказати?

Б а с о в. Ну, щоб він... уважніше ставився до своїх обов'язків... а?

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Я скажу. Тільки, мені здається, ти даремно говориш про нього... в цьому тоні при Саші...

Б а с о в *(оглядає кімнату)*. Це — дрібниці! Від прислуги все одно нічого не сховаєш... Як у нас порожньо! Треба б, Варю, прикрити чим-небудь оці голі стіни... Які-небудь рамки... картинки... а то, поглянь, як незатишно!.. Ну, я піду. Дай мені лапку... Яка ти холодна зо мною, неговірка... чому, а? І обличчя в тебе таке сумне, чому? Скажи!

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Ти дуже поспішаєш до Суслова?

Б а с о в. Так, треба йти. Давно я з ним не грав у шахи... і давно не цілував твою лапку... чому? От дивно!

В а р в а р а М и х а й л і в н а *(приховуючи посмішку)*. То ми відкладемо розмову про мій настрій до пори...

коли в тебе буде вільніший час... Це ж не так важливо?

Б а с о в (*заспокійливо*). Ну, звичайно! Адже це я так... що може бути? Ти мила жінка... розумна, щира... і таке інше. Коли б ти мала що-небудь проти мене — ти сказала б... А чому в тебе так блищать оченята?.. Нездужаєш?

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Ні, я здорова.

Б а с о в. Знаєш... треба б тобі до якого діла взятись, люба моя Варю! Ти от усе читаєш... дуже багато читаєш!.. А всяка надмірність вадить, це — факт!

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Не забудь про цей факт, коли будеш пити червоне вино у Суслова...

Б а с о в (*сміючись*). Це ти злостиво сказала! Але, знаєш, усі ці модні, пряні книжки вадливіші за вино, правда! В них є щось наркотичне... І пишуть їх якісь нервово-розтерзані люди. (*Позіхає.*) От скоро з'явиться до нас «всамділешній», як діти кажуть, письменник... Цікаво, який він став... мабуть, зазнався трошки... Всі ці публічні люди хворобливо шанобливі... взагалі ненормальний народ! Ось і Калерія ненормальна, хоч — яка вона письменниця, строго кажучи? Вона рада буде бачити Шалімова. От би їй вийти заміж за нього, справді! Стара вона... Еге! пристаркувата... і скигнуть завжди, мовби в неї хронічно зуби болять... і не дуже схожа на красуню...

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Як ти багато говориш зайвого, Сергію!

Б а с о в. Хіба? Ну, нічого, адже ми з тобою самі... Так, я люблю побазікати... (*За порт'єрою чути сухий кашель.*) Хто це?

С у с л о в (*за порт'єрою*). Я.

Б а с о в (*іде йому назустріч*). А я збирався до тебе!

С у с л о в (*мовчки вітається з Варварою Михайлівною.*) Ходім. Я прийшов по тебе... Ти в місті сьогодні не був?

Б а с о в. Ні. А що?

С у с л о в (*криво посміхаючись*). Кажуть, твій помічник виграв у клубі дві тисячі карбованців...

Б а с о в. Ого!

С у с л о в. У якогось дуже п'яного купця...

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Як ви завжди говорите...

С у с л о в. Як?

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Та ось... виграв гроші — і підкреслюєте — у п'яного.

С у с л о в (*посміхаючись*). Я не підкреслюю.

Б а с о в. Що ж тут особливого? От коли б він сказав, що Замислов напоїв купця і обіграв його — це, справді, поганий жанр!.. Ходім, Петре... Варю, коли прийде Влас... ага ось він... з'явився!

В л а с (*увиходить, в руках у нього старий портфель*). Ви скучили без мене, мій патроне? Приємно знати це! (*До Суслова, пустуючи, мовби з погрозою.*) Вас шукає якийсь чоловік, очевидно, він тільки що приїхав. Він ходить по дачах пішки і дуже голосно питає у всіх — де ви живете... (*Іде до сестри.*) Здрастуй, Варю.

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Здрастуй. Здрастуй.

С у с л о в. Чорт забори! Це, мабуть, мій дядя...

Б а с о в. Значить, незручно йти до тебе?

С у с л о в. Ну, от іще! Ти думаєш, мені буде приємно з дядьком, якого я майже не знаю? Я не бачив його років десять.

Б а с о в (*до Власа*). Зайдіть до мене... (*Виводить Власа в кабінет.*)

С у с л о в (*закурюючи*). Ви не хочете піти до нас, Варваро Михайлівно?

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Ні... Ваш дядя — бідний?

С у с л о в. Багатий. Дуже. Ви думаете, я тільки бідних родичів не люблю?

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Не знаю...

С у с л о в (*жовчно покашлюючи*). А цей ваш Замислов одного підлого дня скомпрометує Сергія, ви побачите! Він — мерзотник! Не згодні?

В а р в а р а М и х а й л і в н а (*спокійно*). Я не хочу говорити з вами про нього.

С у с л о в. Ну, що ж... Хай буде так. (*Помовчавши.*) А ось ви — трошки хизуетесь вашою одвертістю... Глядіть, роль одвертої людини — трудна роль... щоб грати її тільки непогано, треба мати багато характеру, сміливості, ума... Ви не ображаєтесь?

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Ні.

С у с л о в. І не хочете сперечатись? Чи в душі ви згодні з моїми словами?

В а р в а р а М и х а й л і в н а (*просто*). Я не вмю сперечатись... не вмю говорити...

Су слов (*похмуро*). Не ображайтесь на мене. Мені трудно допустити існування людини, яка сміє бути сама собою.

Са ша (*входить*). Ольга Олексіївна сказали, що вони зараз прийдуть. Готувати чай?

Ва р ва ра Ми х ай лі в на. Так, будь ласка.

Са ша. Микола Петрович ідуть до нас. (*Виходить*).

Су слов (*підходячи до дверей кабінету*). Сергію, чи ти скоро?.. Я йду...

Ба со в. Зараз, одну хвилину!

За ми сло в (*входить*). Мій привіт, патронесо! Здрастуйте, Петре Івановичу.

Су слов (*покашлюючи*). Мое шанування. Яким ви... метеликом.

За ми сло в. Легка людина! Легко на серці і в кишені, і в голові легко!

Су слов (*грубувато, з іронією*). З приводу голови та серця не буду спорити, а от про кишеню — кажуть, ви когось обіграли в клубі...

За ми сло в (*лагідно*). Про мене слід сказати: виграв. Обіграв — це кажуть про шулера.

Ва р ва ра Ми х ай лі в на. Про вас завсідги чути що-небудь сенсаційне. Кажуть, це доля незвичайних людей.

За ми сло в. Принаймні сам я, слухаючи плітки про мене, поступово переконуюся в своїй незвичайності...

А виграв я, на жаль, небагато — сорок два карбованці...
(*Суслов, сухо кашляючи, відходить ліворуч і дивиться у вікно.*)

Ба со в (*входячи*). Тільки! Я вже мріяв про шампанське... Ну, ви маєте про що-небудь повідомити мене? Я поспішаю...

За ми сло в. Ви йдете? То я потім, це не спішно. Варваро Михайлівно, який жаль, що ви не були на виставі! Юлія Пилипівна чарівно грала... чудово!..

Ва р ва ра Ми х ай лі в на. Мені взагалі подобається, як вона грає.

За ми сло в (*з захопленням*). Вона — талант! Одріжте мені голову, коли я помиляюсь!

Су слов (*посміхаючись*). А що як доведеться одрізати? Зовсім без голови — незручно... Ну, ходім, Сергію!.. До побачення, Варваро Михайлівно. Маю честь... (*Вклоняється Замислову.*)

Б а с о в (*зазираючи в кабінет, де Влас розкладає папери*). То завтра до дев'ятої ранку ви все це переписете, — можу сподіватись?

В л а с. Сподівайтесь... І хай злетить на вас безсоння, шановний патроне...

(*Суслів та Басов виходять.*)

З а м и с л о в. І я піду... Вашу ручку, патронесо.

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Лишайтеся пити чай!

З а м и с л о в. Якщо дозволите, я прийду потім. А зараз — не можу! (*Швидко виходить.*)

В л а с (*з'являючись з кабінету*). Варю! В цьому домі будуть пити чай?

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Поклич Сашу. (*Кладає йому руки на плечі.*) Чого ти такий змучений?

В л а с (*треться щодокою об її руку*). Стомився. З десятої до третьої сидів у суді... З третьої до сьомої вгав по місту... Шурочко!.. І не встиг пообідати.

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Письмоводитель... Це — нижче за тебе, Власе!

В л а с (*пустуючи*). Треба старатись досягати висот і так далі... я знаю. Я б, Варю, того не сказав. Візьми сажотруса, між іншим, він виліз на кривлю найвище... чи ж вище від себе він став?*

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Не дурій! Чому ти не хочеш пошукати іншої праці... кориснішої, значнішої?..

В л а с (*комічно обурюючись*). Мила пані! Я беру хоч і посередню, але напружену участь у захисті й охороні священного інституту власності — а ви називаєте це марною працею! Яка розбещеність думки!

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Ти не хочеш розмовляти серйозно?..

(*Саша входить.*)

В л а с (*до Саші*). Вельмишановна! Будьте великодушні, дайте чаю й закусити.

С а ш а. Зараз принесу. Котлет подати?

В л а с. І котлет і всього іншого, до них подібного... Жду!

(*Саша виходить.*)

В л а с (*обнімає сестру за талію і ходить з нею по кімнаті*). Ну, ти як?

* Переклад віршованих текстів тут і далі О. Жолдака. (*Прим. ред.*).

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Чогось мені сумно, Власику! Знаеш... іноді, зненацька якось... ні про що не думаючи, всім еством відчуєш себе наче в полоні... Все здається чужим... приховано ворожим тобі... все таке не потрібне нікому... І всі якось несерйозно живуть... Ось і ти... теревениш... жартуєш...

В л а с (*комічно стаючи перед нею в позу*).

Не дорікай, о друже мій,
Що звик я часто жартувать:
Веселим жартом біль німий
Від тебе хочу я сховать.

Вірші власної фабрикації їй набагато кращі од віршів Калерії... Але я не читатиму їх до кінця: вони аршинів з п'ять завдовжки... Люба сестро моя! Ти хочеш, щоб я був серйозний? Так, мабуть, сліпий на одно око хоче бачити всіх ближніх своїх одноокими.

(*Входить Саша з чайним посудом і вправно пореється біля столу. Чути калатало нічного сторожа.*)

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Облиш, Влаسه! Не треба теревенити.

В л а с. Добре — сказав він — і сумно замовк. Та-ак! Ти не великодушна, сестричко! Цілий день я мовчу, переписуючи копії всяких ябед і кляуз... природно, що ввечері мені хочеться говорити...

В а р в а р а М и х а й л і в н а. А мені ось хочеться втекти кудись, де живуть прості, здорові люди, де розмовляють іншою мовою і роблять якесь серйозне, велике, всім потрібне діло... Ти розумієш мене?..

В л а с (*задумливо*). Так... розумію... Але — нікуди ти не втечеш, Варю!

В а р в а р а М и х а й л і в н а. А може, втечу. (*Пауза. Саша вносить самовар.*) Мабуть, завтра приїде Шалімов...

В л а с (*позіхаючи*). Не люблю я його останніх писань — пусто, нудно, в'яло.

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Я бачила його якось на вечорі... я була гімназисткою тоді... Пам'ятаю, він виїшов на естраду, такий міцний, твердий... непокірне, густе волосся, обличчя — відкрите, сміливе... обличчя людини, яка знає, що вона любить і що ненавидить... знає свою силу... Я дивилась на нього й тремтіла від радості, що є такі люди... Добре було! так! Пам'ятаю, як епергійно він

струшував головою, його буйне волосся темним вихором спало на лоб... і натхненні очі його пам'ятаю... Минуло шість-сім — ні, вже вісім літ...

В л а с. Ти мрієш про нього, як інститутка про нового вчителя. Бережись, сестро моя! Письменники, як я чув, великі мастаки в справі зведення жінок...

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Це недобре, Власе, це — пошло!

В л а с (*просто, щиро*). Ну, не сердься, Варю!

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Ти зрозумій... я жду його... як весну! Мені недобре жити...

В л а с. Я розумію, розумію. Мені самому недобре... совісно якось жити... незручно... і не розумієш, що ж буде далі?..

В а р в а р а М и х а й л і в н а. О так, Власе, так! Але павіщо ти...

В л а с. Дурня клею?.. Я не люблю, коли інші бачать, що мені недобре...

К а л е р і я (*входить*). Яка чудова ніч! А ви сидите тут — і у вас тхне чадом.

В л а с (*стріпнувшись*). Мое шанування, Абстракціє Василівно!

К а л е р і я. В лісі так тихо, задумливо... славно! Місяць — ласкавий, тіні густі й теплі... День ніколи не може бути красивішим від ночі...

В л а с (*у тон їй*). О так! Старушки завжди веселіші за дівчат, і раки літають швидше за ластівок...

К а л е р і я (*сідаючи до столу*). Ви нічого не розумієте! Варю, налий мені чаю... Ніхто не був у нас?

В л а с (*повчально-пустотливо*). Ніхто — не може бути чи не бути... бо ніхто — не існує.

К а л е р і я. Будь ласка, дайте мені спокій.

(*Влас мовчки вклоняється їй і виходить у кабінет, перебирає там папери на столі. За вікном віддалік чути калатало нічного сторожа й тихий свист.*)

В а р в а р а М и х а й л і в н а. До тебе приходила Юлія Пилипівна...

К а л е р і я. До мене?.. Ах, так... з приводу спектаклю...

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Ти була в лісі?

К а л е р і я. Так. Я зустріла Рюміна... він багато говорив про тебе...

Варвара Михайлівна. Що ж він говорив?
Калерія. Ти знаєш...

(Пауза. Влас наспівує щось, гуently, неголосно.)

Варвара Михайлівна *(зітхаючи)*. Це дуже печально.

Калерія. Для нього?

Варвара Михайлівна. Колись він сказав мені, що любов до жінки — трагічний обов'язок жінки...

Калерія. Ти раніше ставилась до нього інакше.

Варвара Михайлівна. Ти гадаєш, це моя провина? Так?

Калерія. О ні, Варю, ні!

Варвара Михайлівна. Спочатку я старалась розвіяти його сумний настрій... і, правда, багато приділяла йому уваги... Потім я побачила, до чого це призводить... тоді він поїхав собі.

Калерія. Ти поговорила з ним?

Варвара Михайлівна. Ні слова! Ні я, ні він...

(Пауза.)

Калерія. Його любов повинна бути теплою й безсилою... вся — в красивих словах... і без радості. А любов без радості — для жінки образа. Тобі не здається, що він горбатий?

Варвара Михайлівна *(здивовано)*. Не помічала... хіба? Ти помиляєшся!..

Калерія. В ньому, в його душі є щось безладне... А коли я це помічаю в людині, мені починає здаватись, що вона й фізично — потвора.

Влас *(виходить з кабінету, сумно потрясаючи пачкою паперу)*. Беручи до уваги величезну кількість оцих кляуз і виходячи з цього факту, маю честь заявити вам, патронесо, що при всьому гарячому бажанні мєєму — не можу я виконати в строк, призначений патроном, покладений на мене неприємний обов'язок!..

Варвара Михайлівна. Я допоможу тобі потім. Пий чай.

Влас. Сестро моя! Воістину ти — сестра моя! Пишайся цим! Абстракціє Василівно, вчіться любити ближнього, пски жива сестра моя і я сам!..

Калерія. А знаєте, — ви горбатий!

В л а с. З якого погляду?

К а л е р і я. У вас горбата душа.

В л а с. Це, сподіваюсь, не псує моєї фігури?

К а л е р і я. Брутальність — таке ж каліцтво, як горб... дурні люди — схожі на кульгавих...

В л а с (*у тон їй*). Кульгаві — на ваші афоризми...

К а л е р і я. Люди пошлі здаються мені рябими, і майже завжди вони — блондини...

В л а с. Усі брюнети рано женяться, а метафізики — сліпі й глухі... дуже шкода, що вони орудують язиком!

К а л е р і я. Це недотепно! І ви, напевне, навіть не знаєте метафізики.

В л а с. Знаю. Тютюн і метафізика суть предмети насолоди для любителів. Я не курю і про шкоду від тютюну нічого не знаю, але метафізиків читав, це викликає нудоту й запаморочення...

К а л е р і я. Слабкі голови паморочаться і від запаху квітів!

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Ви скінчите сваркою!

В л а с. Я буду їсти — це корисніше.

К а л е р і я. Я пограю — це краще. Як душно тут, Варю!

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Я відчиню двері на терасу... Ольга йде...

(Пауза. Влас п'є чай. Калерія сідає до рояля. За вікном тихо свистіння сторожа, і, на відповідь йому, здалеку долинає ще тихіший свист. Калерія злегка торкається клавішів середнього регістру. Ольга Олексіївна входить, швидко відкинувши порт'єру, мовби влітає велика, злякана птиця, скидає з голови сіру шаль.)

О л ь г а О л е к с і ї в н а. Ось і я... ледве вирвалась! (*Цілує Варвару Михайлівну.*) Добрий вечір, Калеріє Васи́лівно! О, грайте, грайте! Можна ж і без ручкання, так? Здрастуйте, Влаسه.

В л а с. Добровечір, мамашо!

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Ну, сідай... Налити чаю? Чому ти так довго не йшла?

О л ь г а О л е к с і ї в н а (*нервово*). Подожди! Там, на волі — моторошно... і здається, що в лісі причайвся хтось... недобрий... Свистять сторожі, і свист такий... нашішкувато-печальний... Навіщо вони свистять?

В л а с. Еге! Підозріла справа! Чи не нас це вони ос-
вистують?

О л ь г а О л е к с і ї в н а. Мені хотілось мерщій при-
йти до тебе... а Надя почала каверзувати, мабуть, теж не-
здужає... Волька ж хворий, ти знаєш? Так, жар у нього...
потім треба було купати Соню... Миша втік у ліс іще після
обіду, а повернувся тільки зараз, увесь обшарпаний, бруд-
ний і, звичайно, голодний... А тут приїхав з міста чо-
ловік і чимось роздратований... мовчить, насупився... Я
зовсім закрутилась, справді... Ця нова покоївка — чисте
лихо! Стала мити пляшечки для молока окропом, і вони
полопались!

В а р в а р а М и х а ї л і в н а (*посміхаючись*). Бідна
ти моя... славна моя! Стомлюєшся ти...

В л а с. О Марфо, Марфо! Ти опікуєшся багато чим —
тому-то в тебе все перепікається або недопікається... які
мудрі слова!

К а л е р і я. Тільки звучать погано: перепі — фе!

В л а с. Прошу пробачити — російську мову створив
не я!

О л ь г а О л е к с і ї в н а (*трохи ображено*). Вам,
звичайно, смішно слухати все оце... вам нудно... я розумію!
Але що ж! Що кому болить, той про те й скавуть... Діти...
коли я думаю про них, у мене в грудях наче дзвін гуде...
діти, діти! Трудно з ними, Варю, так трудно, коли б ти
знала!

В а р в а р а М и х а ї л і в н а. Ти пробач, — мені
все здається, що ти перебільшуєш...

О л ь г а О л е к с і ї в н а (*збуджено*). Ні, не кажи!
Ти не можеш судити... Не можеш! Ти не знаєш, яке це тяжке,
гнітюче почуття — відповідальність перед дітьми! Вони ж
будуть питати мене, як треба жити... А що я скажу?

В л а с. Та ви чого зарані турбуєтесь? Може, вони й
не питають? Може, самі здогадаються, як саме треба
жити...

О л ь г а О л е к с і ї в н а. Ви ж не знаєте! Вони
вже питають, питають! І це страшні запитання, на які
нема відповідей ні в мене, ні у вас, ні в кого нема! Як не-
стерпуче трудно бути женщиною!..

В л а с (*неголосно, але серйозно*). Треба бути людиною...
(*Іде в кабінет і сідає там до столу. Пише.*)

В а р в а р а М и х а ї л і в н а. Облиш, Власе! (*Встає
й поволі одходить від столу до дверей на терасу.*)

Калерія (*мрійливо*). Та світанок, посміхнувшись, гасить, гасить зорі в небі. (*Теж підводиться з-за рояля, стіть біля дверей на терасу поряд з Варварою Михайлівною*).

Ольга Олексіївна. Я, здається, на всіх нагнала нудьгу? Ніби сова вночі... о боже мій! Ну, добре, не буду про це... Чого ж ти відійшла, Варю? Йди до мене... а то я подумаю, що тобі важко зо мною.

Варвара Михайлівна (*швидко підходить*). Які дурниці, Ольго! Мені просто стало нестерпно жалко...

Ольга Олексіївна. Не треба... Знаєш, я сама інколи почуваю себе гидкою... і жалюгідною... мені здається, що душа моя вся зморщилась і стала схожа на стару маленьку собачку... бувають такі от кімнатні собачки... вони злющі, нікого не люблять і завжди хочуть непомітно вкусити...

Калерія. Сходить сонце і заходить, — а в серцях людей завжди сутінки.

Ольга Олексіївна. Ви що?

Калерія. Я?.. Це... так я, сама з собою розмовляю.

Влас (*у кабінеті гуґняво співає на голос «вічная пам'ять»*). Сімейнеє щастя... сімейнеє щастя...

Варвара Михайлівна. Власе, прошу тебе, мовчи!

Влас. Мовчу...

Ольга Олексіївна. Це я його настроїла...

Калерія. З лісу вийшли люди. Погляньте, як це красиво! І як смішно вимахує руками Павло Сергійович...

Варвара Михайлівна. Хто з ним іще?

Калерія. Мар'я Львівна... Юлія Пилипівна...

Соня, Зимін... і Замислов.

Ольга Олексіївна (*кутається в шаль*). А я така замухрижка! Ця франтиха Сулова посміється з мене... От не люблю її!

Варвара Михайлівна. Власе, подзвони Саші.

Влас. Ви, патронесо, відриваєте мене від моїх прямих обов'язків — так і знайте!

Ольга Олексіївна. Ця препишна бариня... зовсім не дбає про дітей, і — дивно: вони в неї завжди здорові.

Мар'я Львівна (*входить у двері з тераси*). Ваш чоловік сказав, що ви нездужаєте, — правда? Що з вами, а?

Варвара Михайлівна. Я рада, що ви зайшли, але я здорова...

(На терасі гомін, сміх).

Мар'я Львівна. Обличчя трохи нервове... (До Ольги Олексіївни.) І ви тут? Я не бачила вас так давно...

Ольга Олексіївна. Мовби вам приємно бачити мене... завжди таку от кислу...

Мар'я Львівна. А коли мені подобається кисле? Як ваші дітки?

Юлія Пилипівна (входить з тераси). От скільки я вам привела гостей! Але ви не гнівайтесь — ми скоро підемо. Здрастуйте, Ольго Олексіївно... А чому ж не входять мужчини? Варваро Михайлівно, там Павло Сергійович і Замислов. Я покличу їх, можна?

Варвара Михайлівна. Звичайно!

Юлія Пилипівна. Ходімо, Калеріє Василівно.

Мар'я Львівна (до Власа). Ви схудли, чого?

Влас. Не можу знати!

Саша (входячи в кімнату). Підігріти самовар?

Варвара Михайлівна. Будь ласка... і швидше.

Мар'я Львівна (до Власа). А чого ви корчите гримаси?

Ольга Олексіївна. Він завжди...

Влас. Така спеціальність у мене!

Мар'я Львівна. Все стараєтесь бути дотепним? Так? І все невдало?.. Дорога моя Варваро Михайлівно, Павло Сергійович ваш остаточно поринає в прострацію...

Варвара Михайлівна. Чому ж мій?

(Входить Рюмін. Потім Юлія Пилипівна і Калерія. Влас, нахмурившись, іде в кабінет і зачиняє за собою двері. Ольга Олексіївна відводить Мар'ю Львівну ліворуч і щось нечутно говорить їй, показуючи на груди.)

Рюмін. Ви пробачте за таке пізне вторгнення...

Варвара Михайлівна. Я рада гостям...

Юлія Пилипівна. Дачне життя хороше саме своєю безцеремонністю... Але коли б ви чули, як вони спечалились, він і Мар'я Львівна!

Рюмін. Я не вмю спокійно говорити про те... що так важливо, конче треба з'ясувати...

(Саша вносить самовар. Варвара Михайлівна — біля столу — тихо дає їй якісь розпорядження, готує посуд для чаю. Рюмін, стоячи біля рояля, дивиться на неї задумливо і пильно.)

Юлія Пилипівна. Ви дуже нервові, це заважає вам бути переконливим! *(До Варвари Михайлівни.)* Ваш чоловік сидить з моїм знярядям самовбивства, п'ють коньяк, і в мене таке передчуття, що вони добре нап'ються. До чоловіка несподівано приїхав дядько — якийсь м'ясоторговець чи маслороб, взагалі фабрикант, регоче, галасує, сивий і кучерявий... забавний! А де ж Микола Петрович? Благорозумний рицар мій?..

З а м и с л о в *(з тераси)*. Я тут, Інезіля, стою під вікном...

Юлія Пилипівна. Ідіть сюди. Що ви там говорили?

З а м и с л о в *(входячи)*. Розбещував молодь... Соня і Зимін переконували мене, що життя дано людині для щоденних вправ у розв'язанні всяких соціальних, моральних та інших завдань, а я доводив їм, що життя — мистецтво! Ви розумієте, життя — мистецтво дивитись на все своїми очима, чути своїми вухами...

Юлія Пилипівна. Це — нісенітниця!

З а м и с л о в. Я її зараз тільки вигадав, але почуваю, що це лишиться моїм твердим переконанням! Життя — мистецтво знаходити в усьому красу і радість, навіть мистецтво їсти й пити... Вони лаються, як вандали.

Юлія Пилипівна. Калеріє Василівно... Припиніть базікання!

З а м и с л о в. Калеріє Василівно! Я знаю, ви любите все красиве — чому ви не любите мене? Це жахливе протиріччя.

К а л е р і я *(посміхаючись)*. Ви такий... галасливий, яскравий...

З а м и с л о в. Гм... але тепер не в цім річ... Ми — я і ця прекрасна дама...

Юлія Пилипівна. Годі вам! Ми прийшли...

З а м и с л о в *(вклоняючись)*. До вас!

Юлія Пилипівна. Просити...

З а м и с л о в *(кланяючись ще нижче)*. Вас!

Юлія Пилипівна. Я не можу! Ходімо в вашу милу, чисту кімнатку... я так люблю її...

Замислов. Ходімо! Тут усе заважає нам.
Калерія *(сміючись)*. Ходімо!

(Ідуть до входу в коридор.)

Юлія Пилипівна. Стривайте! Ви уявіть: призище чоловікового дядька — Двоєточіє!

Замислов *(двічі тикає пальцем у повітря)*. Розумієте? Двоєточіє!

(Сміючись, зникають за порт'єрою.)

Ольга Олексіївна. Яка вона завжди весела, а я ж бо знаю, — живеться їй не дуже... солодко... З чоловіком вона...

Варвара Михайлівна *(сухо)*. Це не наше діло, Олю, мені здається...

Ольга Олексіївна. Хіба я кажу що-небудь погане?

Рюмін. Як часто бувають тепер сімейні драми...

Соня *(виглядаючи з дверей)*. Мамцю! Я йду гуляти..

Мар'я Львівна. Ще гуляти?

Соня. Ще! Тут так багато жінок, а з ними завжди нестерпуче нудно...

Мар'я Львівна *(жартуючи)*. Ти — обережніше... Твоя мати — також жінчина...

Соня *(вбігаючи)*. Мамочко! Невже? Давно?

Ольга Олексіївна. Що вона меле!

Варвара Михайлівна. І хоч би привіталась!

Мар'я Львівна. Сонько! Ти непристойна!

Соня *(до Варвари Михайлівни)*. Та ми ж бачили сьогодні одна одну? Але я з насолодою поцілую вас... я добра й великодушна, якщо це мені дає втіху... або принаймні нічого не коштує...

Мар'я Львівна. Сонько! Перестань базікати і забирайся геть.

Соня. Ні, як вам подобається моя мамця! Раптом назвала себе жінчиною! Я з нею знайома вісімнадцять років і вперше чую це! Це знаменна річ!

Зимін *(висуваючи голову з-за порт'єри.)* Та ви йдете чи ні?

Соня. Рекомендую — мій раб!

Варвара Михайлівна. Ви чому ж не входите?.. Будь ласка...

Соня. Він неможливий у пристойному товаристві.

Зимін. Вона відірвала мені рукав тужурки — от і все...

Соня. І тільки! Цього йому мало, він невдоволений з мене... Мамцю, я по тебе зайду, гаразд? А тепер йду слухати, як Макс буде говорити мені про вічне кохання...

Зимін. Як же... Дожидайте!

Соня. Подивимось, юначе! До побачення. Місяць іще єсть?

Зимін. І я не юнак... У Спарті... дозвольте, Соню, для чого штовхати людину, яка...

Соня. Ще не людина... вперед — Спарто!

(Їхні голоси й сміх довго лунають десь коло дому.)

Рюмін. Славна дочка у вас, Мар'є Львівно.

Ольга Олексіївна. Колись і я була схожа на неї...

Варвара Михайлівна. Мені подобається, як ви ставитеся одна до одної... славно! Сідайте чай пити, панове!

Мар'я Львівна. Так, ми друзі.

Ольга Олексіївна. Друзі... як цього можна досягти?

Мар'я Львівна. Чого?

Ольга Олексіївна. Дружби дітей.

Мар'я Львівна. А дуже просто: треба бути щирою з дітьми, не приховувати від них правди... не обманювати їх.

Рюмін *(посміхаючись)*. Ну, це, знаєте, ризиковано! Правда груба й холодна, і в ній завжди прихована тонка отрута скептицизму... Ви зразу можете отруїти дитину, відкривши їй завжди страшне обличчя правди.

Мар'я Львівна. А ви волієте отруювати її поступово?.. Щоб і самому не помітити, як ви скалічите людину?

Рюмін *(палко й нервово)*. Дозвольте! Я цього не казав! Я тільки проти цих... оголювань... цих нерозумних, непотрібних спроб зірвати з життя гарні шати поезії, яка приховує його грубі, часто почварні форми... Треба прикрашати життя! Треба приготувати для нього нові шати, перед тим як скинути старі...

Мар'я Львівна. Про що ви говорите? — не розумію!..

Рюмін. Про людське право жадати обману!.. Ви часто говорите — життя! Що таке — життя? Коли ви говорите про нього, воно встає передо мною, як величезна, безформна потвора, яка вічно вимагає жертв їй, жертв

людьми! Воно день у день пожирає мозок і м'язи людини, жадібно п'є її кров. (*Увесь час Варвара Михайлівна уважно слухає Рюміна, і поступово на її обличчі з'являється вираз нерозуміння. Вона робить рух, мовби хоче спинити Рюміна.*) Навіщо це? Я не бачу в цьому глузду, але я знаю, що чим більше живе людина, тим більше вона бачить круг себе грязі, пошлості, грубого й гидкого... і все більше прагне красивого, яскравого, чистого!.. Людина не може знищити протиріч життя, у неї нема сили вигнати з нього зло і грязь, — то не однімайте ж у неї права не бачити того, що вбиває душу! Визнайте за нею це право одвернутись геть од явищ, які ображають її! Людина хоче забуття, спочинку... миру хоче людина! (*Зустрівши погляд Варвари Михайлівни, він здригається й замовкає.*)

М а р'я Л ь в і в н а (*спокійно*). Вона обанкротилась, ваша людина? Дуже прикро... Тільки цим і пояснюєте ви її право спочивати в мирі? Не дуже принадно.

Р ю м і н (*до Варвари Михайлівни*). Пробачте, що я... так розкричався! Вам, я бачу, неприємно...

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Не тому, що ви такі нервові...

Р ю м і н. А чому ж? Чому?

В а р в а р а М и х а й л і в н а (*неквапливо, дуже спокійно*). Я пам'ятаю, років два тому ви говорили зовсім інше... і так само щиро... так само палко...

Р ю м і н (*схвилювано*). Росте людина, і росте думка її!

М а р'я Л ь в і в н а. Вона б'ється, мов зляканий кажан, ця маленька, темна думка!..

Р ю м і н (*так само хвилюючись*). Вона підіймається спіраллю, але вона підіймається все вище! Ви, Мар'є Львівно, підозрюєте мене в нещирості, так?..

М а р'я Л ь в і в н а. Я? ні! Я бачу: ви щиро... кричите... і, хоч для мене істерика не аргумент, я все-таки розумію — щось вас дуже налякало... ви хотіли б сховатись від життя. І я знаю: не один ви хочете цього, — людей наляканих немало...

Р ю м і н. Так, їх багато, бо люди все тонше й гостріше відчують, яке жахливе життя! В ньому все строго визначено наперед... і тільки буття людини випадкове, безглузде... безцільне!..

М а р'я Л ь в і в н а (*спокійно*). А ви постарайтесь піднести випадковий факт вашого буття на ступінь суспільної необхідності, — от ваше життя й дістане зміст...

Ольга Олексіївна. Боже мій! Коли при мені говорять що-небудь строго, обвинувальне... я вся знічуюсь... мовби це про мене говорять, мене осуджують! Як мало в житті ласкавого! Мені пора додому! У тебе добре, Варю... завжди що-небудь почувеш, здригнешся кращою частиною душі... Пізно вже, треба йти додому...

Варвара Михайлівна. Сиди, голубонько! Чого ти так?.. раптом? Коли треба буде, по тебе пришлють.

Ольга Олексіївна. Так, пришлють... Ну, добре, я посиджу. *(Іде й сідає на диван з ногами, скулюючися. Рюмін нервово тарабанить пальцями в шибку, стоячи біля дверей на терасу.)*

Варвара Михайлівна *(задумливо)*. Дивно ми живемо! Говоримо, говоримо — і тільки! Ми накопили безліч поглядів... ми з такою... нехорошою швидкістю приймаємо їх і відкидаємо... А от бажань, ясних, сильних бажань немає в нас... нема!

Рюмін. Це на мою адресу? так?

Варвара Михайлівна. Я кажу про всіх. Неширо, некрасиво, нудно ми живемо...

Юлія Пилипівна *(хутко входить, за нею Калерія)*. Панове! Допоможіть мені...

Калерія. Справді, це зайве!

Юлія Пилипівна. Вона склала нові поезії й дала мені слово прочитати їх у нас на вечорі, на користь дитячій колонії... Я прошу прочитати зараз, тут! Панове, просіть!

Рюмін. Прочитайте! Люблю я ваші ласкаві поезії...

Мар'я Львівна. Послухала б і я. В суперечках—грубієш. Прочитайте, люба.

Варвара Михайлівна. Що-небудь нове, Калеріє?

Калерія. Так. Проза. Нудно.

Юлія Пилипівна. Ну, люба моя, прочитайте! Хіба вам важко? Ходімо по них! *(Виходить, тягнувши Калерію.)*

Мар'я Львівна. А де ж... Влас Михайлович?

Варвара Михайлівна. Він у кабінеті. В нього багато роботи.

Мар'я Львівна. Я з ним трохи загостро повелась... Досадно бачити його тільки жартуном, справді!

Варвара Михайлівна. Так, прикро це. Зна-

ете, коли б ви трохи лагідніше з ним!.. Він славний... Його багато хто вчив, але ніхто не приголубив.

М а р'я Л ь в і в н а (*посміхаючись*). Як усіх... як усіх нас... І тому от усі ми грубі, різкі...

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Він жив з батьком, завжди п'яним... Той бив його...

М а р'я Л ь в і в н а. Піду до нього. (*Іде до дверей у кабінет, стукає і входить.*)

Р ю м і н (*до Варвари Михайлівни*). Ви все ближче сходитеся з Мар'єю Львівною, так?

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Вона мені подобається...

О л ь г а О л е к с і ї в н а (*неголосно*). Як вона суворо говорить про все... як суворо.

Р ю м і н. Мар'ї Львівні вельми властива жорстокість віруючих... сліпа й холодна жорстокість... Як це може подобатись?..

Д у д а к о в (*входить з коридора*). Моє шанування, пробачте... Ольго, ти тут? Скоро додому?

О л ь г а О л е к с і ї в н а. Хоч зараз... Ти гуляв?

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Склянку чаю, Кириле Якимовичу?

Д у д а к о в. Чай? Ні. На ніч не п'ю... Павле Сергійовичу, мені б вас треба... можна до вас завтра?

Р ю м і н. Будь ласка.

Д у д а к о в. Це з приводу колонії малолітніх злочинців. Вони знову там наколобродили... чорт їх дери! Б'ють їх там... чорт візьми! Вчора в газетах лаяли нас із вами...

Р ю м і н. Я, справді, давно не був у колонії... Якось ніколи все...

Д у д а к о в. Та-ак... І взагалі... ніколи всім... Клопоту в усіх багато, а діла — нема... чому? Я ось... дуже стомлюсь. Блукав зараз у лісі — і це заспокоює... трохи... а то — нерви в мене накручені...

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Ви на обличчі змарніли.

Д у д а к о в. Можливо. І сьогодні неприємність... Цей осел, голова, докоряє: неекономно! Хворі багато їдять, і дуже багато хіни... Бевзь! По-перше, це не його діло... А потім, осуши вулиці нижньої частини міста, і я не займу твоєї хіни... Не квотаю ж я цю хіну сам? Терпіти не можу хіни... і нахаб...

Ольга Олексіївна. Чи варто, Кириле, драгуватися через такі дрібниці? Справді, пора звикнути.

Дудаків. А коли все життя складається з дрібниць? І що значить — звикнути?.. До чого? До того, що всякий ідіот лізе в твоє діло й заважає тобі жити?.. Ти бачиш: от... я й звикаю. Голова каже — треба економити... ну, я й буду економити! Тобто це не потрібно і це шкідливо для діла, але я буду... у мене нема приватної практики, і я не можу покинути цю дурну посаду...

Ольга Олексіївна (з докором). Тому що велика сім'я? Так, Кириле? Я це не раз чула від тебе... і тут ти міг би не говорити про це... Безтактна, груба людина! (Накинувши на голову шаль, поспішає до кімнати Варвари Михайлівни.)

Варвара Михайлівна. Ольго! Чого ти?

Ольга Олексіївна (майже ридуючи). Ах, пусти, пусти мене!.. Я це знаю! Я чула...

(Вони обидві зникають у кімнаті Варвари Михайлівни.)

Дудаків (розгублено). Ось! І... зовсім не мав на увазі... Павле Сергійовичу, ви мені пробачте... Це зовсім випадково... Мені так ніяково... (Швидко виходить, зіткнувшись на порозі з Калерією, Юлією Пилипівною і Замисловим.)

Юлія Пилипівна. Доктор мало не звалив нас! Що з ним?

Рюм'їн. Нерви... (Варвара Михайлівна входить.)
Ольга Олексіївна пішла?

Варвара Михайлівна. Пішла... так...

Юлія Пилипівна. Не довіряю я цьому докторові... Він такий... нездоровий, заїкається, неуважний... Кладає в футляр від окулярів чайні ложки й мішає в склянці своїм молоточком... Він може наплутати в рецепті й дати що-небудь на шкоду.

Рюм'їн. Мені здається, він скінчить тим, що пустить собі кулю в лоб.

Варвара Михайлівна. Ви говорите це так спокійно...

Рюм'їн. Самогубства часті серед лікарів.

Варвара Михайлівна. Слова хвилюють нас більше, ніж люди... Вам не здається?

Рюм'їн (здрігнувшись). О, Варваро Михайлівно!

(Калерія сідає до рояля, Замислов біля неї.)

З а м и с л о в. Вам зручно?
К а л е р і я. Спасибі...
З а м и с л о в. Панове, увага!

(Входять Мар'я Львівна і Влас, дуже збуджені.)

В л а с. Ого! Читатимуть вірші, так?
К а л е р і я *(з досадою)*. Якщо ви хочете слухати, вам
доведеться помовчати...

В л а с. Умри, все живе!

М а р ' я Л ь в і в н а. Мовчимо... Мовчимо...

К а л е р і я. Дуже рада. Це вірш у прозі. Згодом
до нього напишуть музику.

Ю л і я П и л и п і в н а. Мелодекламація! Як це гар-
но! Люблю! Люблю все оригінальне... Мене, як дитину,
тішать навіть такі речі, як листівки з картинками, авто-
мобілі...

В л а с *(у тон їй)*. Землетруси, грамофони, інфлюенція...

К а л е р і я *(голосно й сухо)*. Ви мені дозволите роз-
почати? *(Всі хутко сідають. Калерія тихо перебирає кла-
віші.)* Це зветься — «Едельвейс».

«Крига й сніг нетлінним саваном вічно одягають вер-
шини Альп, і бринить над ними холодна німотність — мудре
мовчання гордих висот.

Безбережна пустеля небес над вершинами гір, хто полі-
чить зажурені очі світил над снігами вершин.

Під горами внизу, на тісному роздоллі землі, там життя
в хвилюванні росте, і страждає, зморившись, людина —
владика рівнин.

В темних ямах землі чути сміх, зойки, стогін, любовне
шептання... многозвучна є музика хмура земного життя!..
Та німотності гір і холодного зору зірок — не бентежать
найтяжчі зітхання людей.

Крига й сніг нетлінним саваном вічно одягають вершини
Альп, і бринить над ними холодна німотність — мудре
мовчання гордих висот.

Та немовби на те, щоб сказати комусь про нещастя землі
та про муки і втому людей, — на підніжжі снігів, у одвічно
німім забутті, там самотньо росте сумовитий гірський
едельвейс...

А над ним, у безкрайї пустелі небес, гордовитеє сонце
пливе, сумно місяць безмовний блищить і німотно і трес-
петно зорі горять...

І холодний мовчання покров, опускаючись тихо з небес, обіймає і вдень і вночі — цей самотності цвіт — едельвейс». *(Пауза. Всі, задумавшись, мовчать. Далеко чути калатало сторожа й тихий свист. Калерія, широко розплющивши очі, дивиться просто перед собою.)*

Ю л і я П и л и п і в н а *(неголосно)*. Як це гарно! Сумно... чисто...

З а м и с л о в. Слушайте! Це треба читати в костюмі — білому... широкому... і пушистому, як едельвейс! Ви розумієте? Це буде страшенно красиво! Чудово!

В л а с *(підходячи до рояля)*. І мені подобається, справді! *(Сконфужено сміється.)* Подобається! Гарно!.. Мовби — клюквовий морс у жаркий день!

К а л е р і я. Ідіть собі!

В л а с. Та я щиро ж, ви не гнівайтесь!

С а ш а *(входить)*. Пан Шалімов приїхали.

(Загальний рух. Варвара Михайлівна йде до дверей і спиняється, побачивши Шалімова, що саме входить. Він лисий.)

Ш а л і м о в. Я маю приємність бачити...

В а р в а р а М и х а й л і в н а *(тихо, не зразу)*. Будь ласка... прошу вас... Сергій зараз прийде...

З а в і с а

ДІЯ ДРУГА

Поляна перед терасою дачі Басова, оточена густим кільцем сосен, ялин та беріз. На першому плані з лівої руки дві сосни, під ними круглий стіл, три стільці. За ними невисока тераса, вкрита парусиною. Проти тераси група дерев, у ній широка лава зі спинкою. За нею дорога в ліс. Далі, в глибині, праворуч, невелика відкрита сцена-раковина, від неї — справа наліво — дорога на дачу Суслова. Перед сценою кілька лав. Вечір, сідає сонце. У Басових Калерія грає на роялі. Пустобайка повільно й важко порається на поляні, розставляючи лави. Кропикін з рушницею за плечима стоїть біля ялин.

Кропикін. А ту дачу — хто нині зняв?

Пустобайка (*похмуро, густим голосом*). Інженер Суслов.

Кропикін. Усе нові?

Пустобайка. Що?

Кропикін. Усе нові, кажу. Не ті, що торік жили...

Пустобайка (*виймаючи люльку*). Однаково. Такі ж.

Кропикін (*зітхає*). Воно звичайно... всі — пани... ехе-хе!..

Пустобайка. Дачники — всі однакові. За п'ять років я їх бачив — без ліку. Вони для мене — вроді як у негоду бульбашки на калюжі... вискочить і лусне... вискочить і лусне... Отак-то...

(З-за рогу дачі Басова, з гомоном і сміхом, проходить дорогою в ліс група молоді з мандолінами, балалайками і гітарами.)

Кропилкін. Ач... музика! Теж, видно, вистави показувати збираються?

Пустобайка. І будуть... що їм! Народ — ситий...

Кропилкін. От ніколи я не бачив, як пани вистави показують... гляди, смішно? Ти бачив?

Пустобайка. Я — бачив. Я, брат, усе бачив...

(З правого боку чути лункий регіт Двоєточія.)

Кропилкін. Ну? Як же вони?

Пустобайка. Дуже просто: вирядяться не в свою одержу і промовляють... усякі слова, кому яке приємне... Кричать, метушаться, мовби щось роблять... мовби сердяться... Ну, обманюють одне одного. Один прикидається — я, мовляв, чесний, другий — а я розумний... або там — я, мов, нещасний... Кому що здається підходящим... він те й виставляє...

(Хтось ліворуч свистить собаці й гукає: «Баян! Баян!» Пустобайка грюкає об лаву обухом сокири.)

Кропилкін. Ах ти... подумай! Еге... І пісень співають?

Пустобайка. Пісень вони мало співають... Інженерова жінка верещить бува... ну, голос у неї рідкий.

Кропилкін. Ідуть пани...

Пустобайка. І хай собі йдуть...

(Двоєточіє входить з правої руки біля сцени, за ним Суслов.)

Двоєточіє *(добродушно)*. Ти не смійся з мене... куди тобі! Тобі, розумієш, ледве сорок минуло, а ти — лисий, а мені вже близько шістдесят — проте я кучерявий, хоч і сивий — що? Хо-хо!

(Пустобайка весь час ліниво й незграбно порається біля сцени з лавами. Кропилкін обережно відходить за сцену.)

Сулов. Ваше щастя... Кажіть далі, я слухаю...

Двоєточіє. Сядьмо. Так от — з'явилися, значить, німці... В мене заводик старий, машини — мотлох, а вони, розумієш, усе новеньке поставили, — ну, товар у них кращий від мого й дешевший... Бачу — діло моє швах... подумав — краще від пімця не зробиш... Ну, і вирішив — продам усю музику пімцям. *(Задумливо мовчить.)*

Сулов. Усе продали?

Двоєточіє. Будинок у місті лишив... великий будинок, старий... А діла тепер у мене нема, тільки одне

лишилось — гроші лічити... хо-хо! хо-хо! Такий старий дурень, якщо казати правду... Продав, знаєш, і зразу відчув себе сиротою... Стало мені нудно, і не знаю я тепер, куди мені себе подіти? Розумієш: ось — руки в мене... раніш я їх не помічав... а тепер бачу — теліпаються непотрібні речі... *(Сміється. Пауза. Варвара Михайлівна входить на терасу і, заклавши руки за спину, поволі, задумавшись, походить.)* Он Басова дружина вийшла. Яка жінка... магніт! Якби я годків на десять молодший був...

С у с л о в. Але ж ви... здається... жонаті?

Д в о е т о ч і е. Був. І не раз... Але — которі жінки мої померли, которі втекли від мене... І діти були... дві дівчинки... обидві вмерли... Хлопчисько теж... потонув, знаєш... Щодо женщин я дуже щасливий був... все у вас, у Росії, добував їх... дуже легко у вас жінок одбивати! Кепські ви чоловіки... Приїду бувало, погляну туди-сюди — бачу, розумієш, жінчина, варта всякої уваги, а чоловік у неї — якась нікчема в шляпі... Ну, мерщій і прибореш її до рук... хо-хо! *(Влас виходить на терасу з кімнати, стоїть і дивиться на сестру.)* Еге, все це було... а тепер — нічого нема ось... нічого і нікого... розумієш...

С у с л о в. Як же ви... думаєте жити?

Д в о е т о ч і е. Не знаю. Порадь! Не до смаку, брат, мені оцей твій холодний борщ... і поросятина теж... їсти поросятину влітку — зветься анахронізм...

В л а с. Ну, що, Варю?

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Нічого... так... жалюгідна людина я... еге?

В л а с *(обнімає її за талію)*. Хочеться сказати тобі щось ласкаве... та не знаю, як це говорять... не знаю...

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Облиш мене, любий...

Д в о е т о ч і е. Он до нас пан Чернов іде...

С у с л о в. Блазень...

Д в о е т о ч і е. Меткий хлопчина, а нероба, видно...

В л а с *(підходячи)*. Кого це ви?

Д в о е т о ч і е. А ось племінника, хо-хо! Та й ви теж, мабуть, не дуже діловиті, а?

В л а с. Наскільки я встиг пізнати вас, шановний Семене Семеновичу, під словом діло ви розумієте вичавлювання соків з ближніх ваших? У цьому розумінні я ще не діловитий... на жаль!

Д в о е т о ч і е. Хо-хо! Ви не горюйте! В юності, ро-

зумієте, це трудненько: совість іще не зміцніла, і в голові кисіль рожевий замість мозку. А дозрієте, і зручнісінько вмотистесь на чий-небудь шиї, хо-хо! На шиї ближнього найшвидше доїдеш до благополуччя свого.

В л а с. Ви, безперечно, людина досвідчена в такій їзді... вірю вам! *(Вклоняється й виходить.)*

Д в о е т о ч і е. Хо-хо! Одбрив і раденький! Миляга... Гляди, либонь героєм себе почуває... Ну, нічого, нехай потішиться молода душа. *(Похиливши голову, сидить мовчки.)*

К а л е р і я *(виходить на терасу)*. Ти все ще не можеш примиритись?

В а р в а р а М и х а й л і в н а *(неголосно)*. Ні, не можу.

К а л е р і я. Кого ти будеш ждати тепер?

В а р в а р а М и х а й л і в н а *(задумливо)*. Не знаю... не знаю.

(Калерія, знизуючи плечима, сходить з тераси, йде ліворуч, зникає за рогом дачі.)

Д в о е т о ч і е. Та-ак! Ну, то що ж, Петрухо... Як же я буду жити?

С у с л о в. Це не вирішується зразу... треба подумати...

Д в о е т о ч і е. Не вирішується? Хо-хо! Ех ти... Що?

С у с л о в. Нічого... Я нічого не кажу.

Д в о е т о ч і е. Нічого й не скажеш, видно. *(З правої руки з лісу йдуть Басов і Шалімов, розкланюючись, проходять під сосну, сідають край стола, в Басова на шиї рушник.)* Ось — і письменник з адвокатом ідуть... Гуляєте?

Б а с о в. Купались.

Д в о е т о ч і е. Холодно?

Б а с о в. Так собі.

Д в о е т о ч і е. Хіба й мені поплавати? Ходімо, Петре, може, я потону, — спадщину швидше дістанеш, а?

С у с л о в. Ні, я не можу. Мені от з ним треба побалакати.

Д в о е т о ч і е. А я піду. *(Встає й простує праворуч у ліс. Суслов дивиться вслід йому і, посміхаючись, йде до Басова.)*

Б а с о в. Варю, скажи, щоб нам пляшечку пива дали... ні, краще три пляшечки... Ну, що, як твій дядя?

(Варвара Михайлівна йде в кімнату.)

Су слов. Набридає потроху...

Б а с о в. Так... ці старики не цікаві...

Су слов. Він, видно, хоче жити зі мною...

Б а с о в. Дядя б то? Гм... Ну, а ти як?

Су слов. Та... чорт знає! Видно, буде так, як він хоче.

(Саша приносить пиво.)

Б а с о в. Ти чого, Якове, мовчиш?

Ш а л і м о в. Розкис трохи... Забув я, як звуть оту войовничу даму?

Б а с о в. Мар'я Львівна... Ех, Петре, яка, брат, сьогодні в нас при обіді спалахнула словесна війна!

Су слов. Звичайно, Мар'я Львівна...

Ш а л і м о в. Люта жінщина, скажу вам...

(Варвара Михайлівна знову входить на терасу.)

Су слов. Не люблю я її.

Ш а л і м о в. Я людина лагідна, але, скажу вам по правді, мало не нагруб'янив їй.

Б а с о в *(сміючись)*. А вона тобі нагруб'янила.

Ш а л і м о в *(до Сулова)*. Ви поставте себе на моє місце: людина щось там пише, хвилюється... нарешті, стомлюється, скажу вам просто. Приїздить до приятеля спочити, пожити зовсім вільно, зібратися з думками... і раптом — з'являється дама й починає сповідати: як віруєте, на що надієтесь, чом не пишете про тее і чому мовчите про сее? Потім вона каже, що оце у вас неясно, оце хибно, оце некрасиво... Ах, та напишіть ви, матінко, самі так, щоб воно було і ясно, і нехибно, і красиво! Напишіть геніально, тільки дайте мені спочити!.. ф-фу!

Б а с о в. Це треба терпіти, мій друже. Їдучи по Волзі, обов'язково їдять стерляжу юшку, а побачивши письменника — кожен хоче показати себе розумником; це треба терпіти.

Ш а л і м о в. Неделікатно це... нерозумно! Вона часто буває в тебе?

Б а с о в. Ні... тобто так, частенько! Але ж я теж — не вельми її люблю... Вона така прямолінійна, як палиця... Це дружина з нею в дружбі... і вона дуже псує мені дружину. *(Оглядається на терасу і бачить Варвару Михайлівну.)* Варю... ти тут?

В а р в а р а М и х а й л і в н а . Як бачиш...

(Замислов і Юлія Пилипівна швидко йдуть по дорозі від дачі Суслова. Сміються. Шалімов, посміхаючись, дивиться на збентеженого Басова.)

З а м и с л о в . Варваро Михайлівно! Ми влаштуємо пікнік... Йдемо в човнах...

Ю л і я П и л и п і в н а . Люба моя, здрастуйте!

В а р в а р а М и х а й л і в н а . Ходімо в кімнати.

(Зникають у кімнатах. Суслов підвівся і поволі йде за ними.)

З а м и с л о в . А Калерія Василівна дома?

Ш а л і м о в *(сміючись)*. Ти, здається, боїшся-таки жінки, Сергію?

Б а с о в *(зітхає)*. Ну, дурниці. Вона в мене... хороша людина!

Ш а л і м о в *(посміхаючись)*. Чому ж ти так сумно сказав це?

Б а с о в *(неголосно, киваючи головою на Суслова)*. Ревнує... до мого помічника... Розумієш? А дружина в нього, — ти зверни увагу, — напрочуд інтересна жінка!

(В глибині поляни проходять Соня і Зимін.)

Ш а л і м о в . Справді? Побачимо... Хоч оця Мар'я Львівна сильно відбиває охоту знайомитися з тутешніми жінками, скажу тобі!

Б а с о в . Ця, брат, зовсім в іншому стилі. Ця — о! Ти побачиш... *(Пауза.)* А давно ти нічого не друкував, Якове. Пишеш що-небудь велике?

Ш а л і м о в *(буркотливо)*. Нічого я не пишу... скажу прямо... Так! І якого тут чорта напишеш, коли анічогісінько зрозуміти не можна? Люди якісь заплутані, слизькі, невловимі...

Б а с о в . А ти так і пиши — нічого, мовляв, не розумію! Головне, брат, у письменника щирість.

Ш а л і м о в . Спасибі за пораду!.. Щирість... не в цьому річ, друже мій! Щиро то я, може, одне міг зробити: кинути перо і, як Діоклетіан, капусту садити... *(Жебраки тихо співють за рогом дачі Басова: «Добротворці й годувальники, милостинку Христа ради, задля свята Христового, поминаючи родителів». З-за сцени з'являється Пустобайка — йде гнати жебраків.)* Але — треба їсти, значить, треба писати. А для кого? Не розумію... Треба ясно уявити

собі читача, який він? Хто він? Років п'ять тому я був певен, що знаю читача... і знаю, чого він хоче від мене... І раптом, непомітно для себе, я втратив його... Втратив, еге. В цьому драма, зрозумій! Тепер ось, кажуть, народився новий читач... Хто він?

Б а с о в. Я тебе не розумію... Що це значить — втратив читача? А я... а всі ми — інтелігенція країни — хіба ми не читачі? Не розумію... Як же нас можна втратити? а?

Ш а л і м о в (*задумливо*). Звичайно... інтелігенція — я не кажу про неї... так... А ось є ще... цей... новий читач.

Б а с о в (*трясе головою*). Ну? Не розумію.

Ш а л і м о в. І я не розумію... але почувую. Іду по вулиці, бачу якихось людей... У них зовсім особливі фізіономії... і очі... Дивлюсь я на них і почувую: не будуть вони мене читати... не цікаво їм це... А взимку читав я на одному вечорі і теж... бачу — дивиться на мене безліч очей, уважно, з цікавістю дивляться, але це чужі мені люди, не люблять вони мене. Не потрібен я їм... як латинська мова... Старий я для них... і всі мої мислі — старі... І я не розумію, хто вони? Кого вони люблять? Чого їм треба?

Б а с о в. Та-ак... це інтересно! Тільки, я думаю — нерви це, а? Ось поживеш тут, відпочинеш, заспокоїшся, і читач знайдеться... Головне в житті спокійне, уважне ставлення до всього... ось як я думаю... Ходім у кімнати! І тее, Яшо, попрошу тебе! Ти знаєш, так як-небудь... отак павичем!

Ш а л і м о в (*здивовано*). Що-о? Як це павичем? Навіщо це?

Б а с о в (*таємниче*). Так, знаєш, розпусти хвоста на всі пера! Перед Варєю... перед жінкою моєю... розваж її... заінтересуй, по дружбі...

Ш а л і м о в (*не зразу*). Треба, значить, зіграти роль громовідводу? Ти... дивак! Ну, що ж, гаразд!

Б а с о в. Та ні, ти не думай... вона мила! Тільки, знаєш, так якось, нудьгує за чимось... Тепер усі нудьгують... все якісь настрої... чудні розмови, взагалі, морока! До речі, ти жонатий? Тобто, я чув, що ти розвівся з дружиною.

Ш а л і м о в. І знову був жонатий, і знову розвівся... Трудно, скажу тобі, знайти в жінчині товариша.

Б а с о в. Гм! Це так! Це, друже мій, так!

(*Ідуть у кімнати. Дама в жовтій сукні й молодий чоловік у картатому костюмі виходять з лісу.*)

Д а м а. Ще нікого нема? А призначено на шосту... Як це вам подобається?

П а н и ч. Власне кажучи, я — герой...

Д а м а. Уявіть! Я так і думала...

П а н и ч. Так, я герой... А він дає мені комічні ролі. Безглуздо ж, правда!

Д а м а. Вони все гарненьке — для себе...

(Проходять праворуч у ліс. З другого боку з'являються Соня і Зимін. У глибині сцени Суслов мовчки простує до своєї дачі.)

З и м і н *(неголосно)*. Ну, я туди не піду, Соню... Так от... завтра, значить, я їду...

С о н я *(в тон йому)*. Добре... Їдь. Будь обережний, Максє, я прошу тебе!

З и м і н *(бере їй руку)*. І ти... будь ласка.

С о н я. Ну, до побачення! Тижнів через три побачимось... Не раніш?

З и м і н. Ні, не раніш... до побачення, люба Соня! Ти без мене... *(Ніяковіє, мовчить.)*

С о н я. Що?

З и м і н. Так... Дурниці... До побачення, Соню...

С о н я *(затримує його за руку)*. Ні, скажи... ти без мене — що?

З и м і н *(неголосно, похиливши голову)*. Не вийдеш заміж?

С о н я. Не смій так говорити, Максимє... І думати не смій! Чуєш? Це — нерозумно... а може, і гидко, Максимє... розумієш?

З и м і н. Не треба... Не ображайся. Пробач... мимоволі якось западають у голову всякі дикі думки... Кажуть, людина не господар свого почуття...

С о н я *(палко)*. Це — неправда! Це — брехня, Максимє! Я хочу, щоб ти знав: це брехня!.. Її вигадали на виправдання слабкості, — пам'ятай, Максимє, я не вірю в це! Іди!..

З и м і н *(тисне їй руку)*. Дєбрє! Я буду пам'ятати це, Соню... буду! Ну, до побачення, славна моя!

(Зимін швидко зникає за рогом дачі. Соня дивиться йому вслід і поволі йде на терасу, потім у кімнати. Дудаков, Влас і Мар'я Львівна йдуть з лісу, з правого боку, потім за ними Двоєточіє. Мар'я Львівна сідає на лаву, Двоєточіє поруч з нею. Позіхає.)

Д у д а к о в. Люди — легковажні, а життя важке... чому?

В л а с. Це мені невідомо, доктор! Продовжую: ну, так от — батько мій був кухар і людина з фантазією, любив він мене люто і всюди тягав за собою, як свою люльку. Я кілька разів тікав од нього до матері, але він з'являвся до неї в пральню, лупцював усіх, хто потрапляв йому під руку, і знову брав мене в полон. Згубна думка — взятись до моєї освіти — запала йому в голову, коли він служив у архіерея... Тому от я й потрапив до духовного училища. Але через кілька місяців батько перейшов до інженера, а я опинився в залізничній школі... а через рік я вже був у землеробському училищі, тому що батько найнявся до голови земської управи. Школа живопису та комерційне училище також мали честь бачити мене в своїх стінах. Коротше кажучи, в сімнадцять років огида до наук сповнювала мене аж до цілковитої неспромоги будь-чого вчитися, хоч би навіть гри в карти чи куріння тютюну. Чого ви на мене так дивитесь, Мар'є Львівно?

М а р'я Л ь в і в н а (*задумливо*). Сумно це все...

В л а с. Сумно? Але ж минуле!

Ж і н к а з п і д в'я з а н о ю щ о к о ю. Панове, не бачили Женічку? Хлопчик такий... не пробігав? У соломянім брилику... Біленький.

М а р'я Л ь в і в н а. Не бачили.

Ж і н к а. Ах ти... гріх який... Хлопчик панів Розових! Моторний такий... а?

В л а с. Не бачили, тітонько...

(Жінка бурмоче щось і біжить у ліс).

Д в о е т о ч і е. А ви, тее, пане Чернов... розумієте...

В л а с. Що? Не розумію.

Д в о е т о ч і е. Подобається мені...

В л а с. Ну?

Д в о е т о ч і е. Справді...

В л а с. Я радий... за вас!..

(Двоєточіє регоче.)

Д у д а к о в. Погано вам буде, Власе!..

В л а с. Коли?

Д у д а к о в. Взагалі... завжди...

Д в о е т о ч і е. Звичайно, буде погано... бо--чоловік

прямий... і всякому, розумієте, забавно спробувати — ану, чи не зігнеться?

В л а с. Побачимо! А поки що ходімо чай пити, а? У нас либонь п'ють уже...

Д у д а к о в. Це — хороше діло.

Д в о е т о ч і е. Я пішов би... А зручно?

В л а с. Дуже зручно, дідусю. Я йду вперед... *(Біжить на дачу, усі позовлі йдуть за ним.)*

Д в о е т о ч і е. Приемний хлопець...

М а р'я Л ь в і в н а. Так, славний, тільки от — кривляється...

Д в о е т о ч і е. Нічого! Це минеться. В ньому є внутрішня чесність, знаєте... Звичайно чесність у людей десь назовні причеплена, вроді галстука, чи що... Людина більше сама про себе кричить: я чесний, чесний! Та коли, розумієте, дівця часто про себе каже: ах, я дівчина! ах, я дівчина! — для мене це певна прикмета, що вона в дамки пройшла... Хо-хо! Ви мені пробачте, Мар'є Львівно.

М а р'я Л ь в і в н а. Що з вас візьмеш...

(Входять на терасу і в кімнати. Суслов виходить їм назустріч.)

Д в о е т о ч і е. Ти куди, Петре?

С у с л о в. Так... покурити, на повітря...

(Суслов повільно йде до своєї дачі. Назустріч йому вибігає жінка з підв'язаною щогою. З лісу виходить пан у циліндрі, спиняється, низує плечима.)

Ж і н к а. Пане, ви не бачили хлопчика? Колічка... чи то пак Женічка... В курточці!

С у с л о в *(неголосно)*. Ні... йди геть!

(Жінка вибігає.)

П а н *(елегантно вклоняючись)*. Шановний пане, пробачте... ви не мене шукаєте?

С у с л о в *(з подивом)*. Це не я шукаю, це баба шукає.

П а н. Мене, бачите... запросили грати першу роль у п'єсі.

С у с л о в *(іде)*. Це мене не стосується.

П а н *(образено)*. Але дозвольте... кого ж це стосується? Де, нарешті, режисер? Я дві години ходжу, шукаю... Пішов... нечема!.. *(Іде до сцени й зникає за нею. Ольга Олексіївна йде дорогою з дачі Суслова.)*

Ольга Олексіївна. Здрастуйте, Петре Івановичу!

Су слов. А... добри вечір!.. Як душно!

Ольга Олексіївна. Душно? Мені не здається...

Су слов (*закурюючи*). А я от — задихаюсь... Ходять тут якісь навіжені, шукають хлопчиків, режисерів...

Ольга Олексіївна. Так, так... Ви що — стомились? У вас трясуться руки.

Су слов (*іде з нею назад, до дачі Басова*). Це... тому, що я багато випив учора і погано спав...

Ольга Олексіївна. Навіщо ви п'єте?

Су слов. Щоб веселіше жити...

Ольга Олексіївна. Ви чоловіка не зустрічали?

Су слов. Він у Басових п'є чай...

Варвара Михайлівна (*з'являючись на терасі*). Ти до мене, Олю?

Ольга Олексіївна. Я гуляю...

Варвара Михайлівна. А ви через що пішли, Петре Івановичу?

Су слов (*посміхаючись*). Через поріг, як завжди, ходжу... Набридло слухати промови пана письменника і шановної Мар'ї Львівни.

Варвара Михайлівна. Справді? Вам не цікаво? А я от слухаю.

Су слов (*знижуючи плечима*). На здоров'я... До побачення поки... (*іде до своєї дачі*.)

Ольга Олексіївна (*неголосно*). Ти розумієш, чому він такий?

Варвара Михайлівна. Ні... Мені не хочеться розуміти це. Ходім у кімнати?

Ольга Олексіївна. Посидь зі мною, там обідуться й без тебе.

Варвара Михайлівна. А звичайно. А ти знов схвильована?

Ольга Олексіївна. Хіба ж я можу бути спокійною, Варю? Він приїхав з міста, зазирнув на хвилинку додому й зник... Мене це не може радувати, справді...

Варвара Михайлівна. Він у нас сидить...

(*Вони поволі йдуть до групи ялин.*)

Ольга Олексіївна (*дратуєчись*). Він тікає від мене й дітей... Я розумію, він запрацювався, йому треба відпочити... Але ж і я стомилась... О, як я стомилась!

Я нічого не можу робити, в мене все не йде на лад... це злить мене. Він повинен пам'ятати, що молодість мою, всі мої сили я віддала йому.

Варвара Михайлівна *(лагідно)*. Мила Олю... Мені здається, що тобі подобається ремствувати... ні? я помиляюсь?

(З кімнати чути глухий гомін суперечки, він усе зростає.)

Ольга Олексіївна. Не знаю... можливо! Я хочу сказати йому — хай краще я собі поїду... і діти...

Варвара Михайлівна. Оце так! Просто ви повинні спочити одне від одного... Ідь, я дістану тобі грошей.

Ольга Олексіївна. Ах, я так багато винна тобі!

Варвара Михайлівна. Дрібниці! Заспокойся, сядьмо тут.

Ольга Олексіївна. Я ненавиджу себе за те, що не можу прожити без твоєї допомоги... ненавиджу! Ти думаєш, мені легко брати в тебе гроші... гроші твого чоловіка?.. Не можна поважати себе, коли не вмієш жити... коли все життя потрібно, щоб хто-небудь допомагав тобі, хтось підтримував тебе... Ти знаєш? Іноколи я не люблю й тебе... ненавиджу! За те, що ось ти така спокійна і все тільки міркуєш, а не живеш, не почуваш...

Варвара Михайлівна. Голубонько моя, я тільки вмію мовчати... Я не можу дозволити собі ремствувати — от і все!..

Ольга Олексіївна. Ті, хто помагає, повинні в душі зневажати людей... Я сама хочу помагати.

(На дачу Басових швидко проходить Рюмін.)

Варвара Михайлівна. Щоб зневажати людей?

Ольга Олексіївна. Так! так! Я — не люблю їх! Не люблю Мар'ю Львівну, — навіщо вона всіх так суворо судить? Не люблю Рюміна, — він усе філософствує, і нічого не сміє, не може. І чоловіка твого не люблю: він став м'який, як тісто, він боїться тебе; хіба це добре? А твій брат... закоханий у цю резонерку, в цю злостиву Мар'ю Львівну...

Варвара Михайлівна *(здивовано, з докором)*. Ольго! Що з тобою? Це недобре! послухай...

Ольга Олексіївна. Так! так! Нехай недобре! А ця горда Калерія!.. Говорить про красу... а самій просто хочеться заміж!

Варвара Михайлівна (*строго й холодно*).
Ольго! Ти не повинна давати волі цьому почуттю... воно тебе заведе в такий темний кут...

Ольга Олексіївна (*неголосно, але сильно і зі злістю*). Мені однаково!.. Однаково, куди я прийду, аби тільки вийти з цієї нудної м'юки! Я жити хочу! Я не гірша від інших! Я все бачу, я не дурна... Я бачу, що ти теж... о, я розумію... Тобі добре жити. Так, твій чоловік багатий... він не дуже гребує в справах, твій чоловік... це всі кажуть про нього. Ти повинна знати це!.. Ти сама теж... Ти влаштувалась так, щоб не мати дітей...

Варвара Михайлівна (*повільно встає й дивиться в обличчя Ользі вкрай здивованими очима*). Улаштувалась? Ти... що ти хочеш сказати?

Ольга Олексіївна (*зняквовівши*). Я нічого не кажу особливого... я тільки хотіла сказати... мені чоловік розповідав, що багато жінок не хочуть дітей...

Варвара Михайлівна. Я не розумію тебе, але я почуваю, — ти підозрюєш мене в чомусь гидкому... Я не хочу знати, в чому саме...

Ольга Олексіївна. Варю, не говори так, не дивись на мене... Адже це правда, твій чоловік... про нього недобре кажуть...

Варвара Михайлівна (*здрігнувшись, задумливо*). Ти, Ольго, була мені як рідна... Коли б я не знала, як тяжко тобі жити... коли б не пам'ятала, що колись ми обидві з тобою мріяли не про таке життя...

Ольга Олексіївна (*щиро*). Ну, прости мені... прости. Я зла...

Варвара Михайлівна. Мріяли про хороше, яскраве життя і разом оплакали ці мрії... Мені дуже боляче, Ольго... Ти хотіла цього? Мені боляче!

Ольга Олексіївна. Не говори... не говори так, Варю!..

Варвара Михайлівна. Я піду... (*Ольга Олексіївна встає.*) Ні! не ходи за мною... не треба...

Ольга Олексіївна. Ти... назавжди... Варю?.. Ти назавжди?..

Варвара Михайлівна. Мовчи... Подожди... Я не розумію, за віщо ти мене?

(*Двоєточіє швидко сходить з тераси, регоче і, підійшовши до Варвари Михайлівни, бере її за руку.*)

Двоєточіє. Втік я, пані! Красивенький філософ — пан Рюмін — заганяв мене до цілковитого конфузу! У премудрощах я не тямкий і противитись йому ніяк не можу.. Так і зав'яз я в словах його... мов тарган у патоці.. Втік, ну його!.. Краще з вами побалакаю... вельми вже ви мені, старому дідкові, подобаетесь, справді! А чого у вас личко таке ось... мовби перекинуте? *(Дивиться на Ольгу Олексіївну. Нілково крякає.)*

Ольга Олексіївна *(лагідно)*. Мені піти, Варю? Варвара Михайлівна *(твердо)*. Так... *(Ольга Олексіївна швидко йде в глиб сцени. Варвара Михайлівна дивиться їй у слід, звертається до Двоєточія.)* Ви кажете... що таке? Пробачте... я..

Двоєточіє *(по-дружньому, просто)*. Ех, пані! Дивлюсь я на вас: недобре вам тут, розумієте? Недобре, правда? *(Рече.)*

Варвара Михайлівна *(оглядаючи його з голови до ніг, спокійно, рівно)*. Послухайте, Семене Семеновичу, ви не можете пояснити мені, хто дав вам право говорити зі мною... в цьому дивному тоні?

Двоєточіє. Хо-хо-хо! Е! облиште! Право це дає мені старість моя і — досвід мій...

Варвара Михайлівна. Пробачте... але, мені здається... цього занадто мало, щоб так безцеремонно втручатись...

Двоєточіє *(добродушно)*. Нікуди я не втручаюсь, а бачу я — чужа ви всім тут... і я чужий... ну от і теє... розумієте... захотілось мені сказати вам щось... ну, видно, не зумів... пробачте, ксли так...

Варвара Михайлівна *(посміхаючись)*. Пробачте й ви мені... я, здається, грубо сказала вам... але, справді, мені дивно, я не звикла до такого ставлення.

Двоєточіє. Розумію... Бачу, що не звикли... де тут звикнути! Ходімо, погуляємо, а? Уважте старого!.. *(Семенов влітає на велосипеді й підкочує просто до ніг Двоєточія.)*

Двоєточіє *(злякано)*. Куди ви, пане мій? Чого ви? Семенов *(задихаючись)*. Пробачте... вже скінчилось?..

Двоєточіє. Що скінчилось?.. Бог з вами! Семенов. Така досада!.. Лопнула шина!.. Я, бачите, сьогодні на двох репетиціях...

Двоєточіє. Та мені яке діло до цього?..

Семенов. Ви не берете участі? Пробачте! Я думав, ви в гримі...

Двоєточіє *(до Варвари Михайлівни)*. Що таке?

Варвара Михайлівна *(до Семенова)*. Ви на репетицію?

Семенов. Так, і ось...

Варвара Михайлівна. Ще не починали.

Семенов *(радісно)*. О, дякую вам! Це дуже досадно... я завжди такий акуратний!

Двоєточіє. Чого ж вам досадно?

Семенов *(люб'язно)*. Тобто було б досадно, коли б я запізнився... Перепрошую. *(Відходить, розкланюючись, до сцени.)*

Двоєточіє. От настирна комаха! Наїхав... Маєте радість! Ходімо геть звідсіль, Варваро Михайлівно, а то ще наскочить який-небудь ось такий... брандахлист!

Варвара Михайлівна *(неуважно)*. Ходімо... я візьму хустку... я зараз. *(Іде на дачу, Семенов підходить до Двоєточія.)*

Семенов. Там іще їдуть... дві баришні та юнкер...

Двоєточіє. Ага? Їдуть? Приємно мені чути це...

Семенов. Вони повинні зараз з'явитись... Знаєте, це той юнкер, що в нього сестра застрелилась...

Двоєточіє. Той самий... Скажіть!..

Семенов. А й справді, яка сенсаційна пригода... баришня і раптом стріляється?

Двоєточіє. М-да... Справді... пригода...

Семенов. А я подумав, що ви в гримі... У вас таке волосся і обличчя, наче грим.

Двоєточіє. Щиро вам дякую...

Семенов. Це не лестощі... повірте...

Двоєточіє. Я — вірю... Тільки не розумію... чим тут... полестити можна?

Семенов. Як же! В гримі людина завжди красивіша, ніж у натурі. А скажіть, ви не декоратор, ні?

(З лісу виходить Суслов, у глибині сцени з'являються дама в жовтій сукні і молодий чоловік у картатому костюмі.)

Двоєточіє. Ні... я просто дядько он того добродія...

Дама в жовтому. Пане Сазанов!

Семенов. Це мене кличуть. От, знаєте, дивно...

у мене таке просте прізвище, а ніхто його не може запам'ятати... До побачення! *(Іде на поклик, збуджено кланяючись дамі.)*

С у с л о в (підходить). Дружину не бачили? (Двоєточіє заперечливо хитає головою і полегшено зітхає.) На дачі зібрались оці... артисти...

Д в о є т о ч і є. До мене ось цей реп'ях причепився... декоратором мене назвав... Спіноза тонконога! Теж місце на землі займає!.. Знов сперечаються! Ну!

(З кімнат дачі виходять: Калерія, Шалімов, Рюмін, Варвара Михайлівна, Двоєточіє йде їм назустріч, уважно слухає суперечку. Суслов сідає на його місце, похмуро дивлячись на тих, що сперечаються.)

Ш а л і м о в (стомлено). Ні, я ладен тікати від неї на північний полюс... нестерпно гаряча вона!

Р ю м і н. Мене рішуче обурює її деспотизм. Люди цього типу злочинно нетерпимі... Чому вони гадають, що всі повинні приймати їх вірування?

В а р в а р а М и х а й л і в н а (пильно дивиться на всіх). Вкажіть їм що-небудь величніше й красивіше за ці вірування!

К а л е р і я. Ти називаєш величним і красивим ці холодні, позбавлені поезії маріння про ситість для всіх?

В а р в а р а М и х а й л і в н а (хвилюючись). А я не знаю. Я не бачу нічого яскравішого... (Шалімов уважно прислухається до слів Варвари Михайлівни.) Я не вмію говорити... Але, панове, я серцем почуваю: треба, конче треба збудити в людях свідомість своєї гідності, у всіх людях... у всіх! Тоді ніхто з нас не буде ображати іншого... Адже ми не вміємо поважати людину, і це так боляче... прикро...

К а л е р і я. Ах, боже мій! Але ж не Мар'я Львівна може навчити цього!

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Ви всі ставитесь до неї так вороже... Чого?

Р ю м і н. Вона сама — раніш за всіх!.. Вона дратує... Коли я чую, як люди визначають зміст життя, мені здається, що хтось грубий, сильний обіймає мене твердими обіймами і давить, хоче скалічити...

К а л е р і я. Як тяжко, тісно жити серед таких людей!

В а р в а р а М и х а й л і в н а. А серед людей, які

лише нарікають на життя, — весело, легко, Калеріє? Будьмо справедливі... хіба легко й вільно жити серед людей, які тільки стогнуть, тільки кричать про себе, насичують життя паріканцями і нічого, нічого більше не вносять у нього?.. Що вносимо в життя всі ми... ви, я, ти?..

Р ю м і н. А вона?.. А Мар'я Львівна? Ворожнечу?

К а л е р і я. Забуті слова — забуті, і чудово! Живі люди не можуть жити заповітами покійників.

(Біля сцени збираються аматори. Пустобайка на сцені розставляє стільці.)

Д в о е т о ч і є. А вам би, Варваро Михайлівно, не хвилюватись так, а? Облишити б розмовочку? Ходімо, погуляймо... ви обіцяли.

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Так... я піду! Я не вмю сказати, що почуваю... чого я хочу... не вмю! Яка це прикрість... бути розумово німою...

Ш а л і м о в. Свідчу, що це неправда... Ви дозволите йти з вами?

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Будь ласка, йдіть...

Д в о е т о ч і є. Ходімо до річки... в альтанку. Чого ви все — так гаряче, пані моя?

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Ах... я почуваю якесь тяжке непорозуміння.

(Ідуть доробогою в ліс. Суслов дивиться вслід їм і посміхається.)

Р ю м і н *(дивиться їм вслід)*. Як вона ожила... коли приїхав оцей... Шалімов... Як вона говорить! А що таке він? Адже вона бачить, — він геть виписався, втратив ґрунт під собою... і, коли він говорить упевнено, він бреше собі, обманює інших.

К а л е р і я. Вона це знає; вчора ввечері, після розмови з ним, вона плакала, як розчароване дитя... Так... Здалеку він здавався їй сильним, сміливим, вона чекала, що він внесе в її пусте життя щось нове, цікаве...

(З-за рогу дачі Басова йдуть Замислов і Юлія Пилипівна. Він щось шепоче їй, вона сміється. Суслов це бачить.)

Р ю м і н. Ходімо в кімнати. Зіграйте що-небудь, будь ласка... хочеться музики...

К а л е р і я. Ходімо... Так, сумно жити, коли круг тебе все так...

Юлія Пилипівна. Дивіться: артисти наші вже прийшли. Репетиція о шостій, а зараз?

Замислов. А зараз пів на восьму. Але раніш запізнювались тільки ви, а тепер — усі. Плід вашого впливу.

Юлія Пилипівна. Це — зухвальство?

Замислов. Це — комплімент. Я на мить забіжу до патрона, ви дозволите?

Юлія Пилипівна. Мерщій!

(Замислов іде на дачу Басових, Юлія Пилипівна — до групи дерев, наспівуючи, бачить свого чоловіка)

Суслов. А, де була?

Юлія Пилипівна. Там... І там...

(Біля сцени дама в жовтому, панич, Семенов, юнкер і дві панночки. На сцені Пустобайка з грюкотом ставить стіл. Сміх, окремі вигуки: «Панове!» — «Де режисер?» — «Пане Степанов!» — «Він тут, я бачив». — «Спізнаємось ми до міста!» — «Пробачте — Семенов, а не Степанов!»)

Суслов. Усе з ним?.. З оцим... так одверто... чим ти хизуєшся, Юліє? З мене вже сміються. Ти розумієш?

Юлія Пилипівна. Вже сміються?.. Це погано...

Суслов. Нам треба поговорити... Я не можу дозволити тобі...

Юлія Пилипівна. Мені аж ніяк не до вподоби роль дружини чоловіка, з якого сміються...

Суслов. Бережись, Юліє!.. Я здатен...

Юлія Пилипівна. Бути брутальним, як вінник? — я знаю...

Суслов. Не смій говорити так! Розпутна!

Юлія Пилипівна *(неголосно, спокійно)*. Ми скінчимо цю сцену дома. Сюди йдуть... Ти йшов би собі... У тебе таке обличчя... *(Гидливо здригається. Суслов ступає крок до неї, але швидко відходить і, сказавши крізь зуби свою фразу, зникає в лісі)*.

Суслов. Коли-небудь... я застрелю тебе!..

Юлія Пилипівна *(вслід йому)*. Це — не сьогодні? так? *(Наспіває.)* «Вже стомлений день погаса...» *(Голос їй тремтить.)* «...В багряні схилившися води...» *(Дивиться широко розплющеними очима вперед і поволі схиляє голову. З дачі Басова виходять: Мар'я Львівна, дуже схвильована, Дудаков та Басов з вудками.)*

Басов *(розплутуючи волосінь)*. Шановна... Треба

бути лагіднішою, треба бути добрішою... всі ми — люди... Чорт би взяв того, хто сплутав мої вудки!..

М а р'я Л ь в і в н а. Дозвольте!

Д у д а к о в. Людина, бачите, стомлюється...

Б а с о в. Не можна ж так, шановна! По-вашому виходить, що коли письменник, так це вже неодмінно якийсь отакій... герой, чи як? Адже це, знаєте, не всякому письменникові зручно.

М а р'я Л ь в і в н а. Ми повинні завжди підвищувати наші вимоги до життя й до людей.

Б а с о в. Це так... Підвищувати — так! Але в межах можливого... Все здійснюється поступово... Еволюція! Еволюція! Ось чого не треба забувати!

М а р'я Л ь в і в н а. Я не вимагаю.. неможливого... Але ми живемо в країні, де тільки письменник може бути глашатаєм правди, безстороннім суддею пороків свого народу і борцем за його інтереси... Тільки він може бути таким, і таким повинен бути російський письменник...

Б а с о в. Так, звичайно... проте...

М а р'я Л ь в і в н а (*сходить з тераси*). Я цього не бачу в вашому другові, не бачу, ні! Чого він хоче? Чого шукає? Де його ненависть? Його любов? Його правда? Хто він: друг мій? ворог? Я цього не розумію... (*Швидко йде за ріг дачі.*)

Б а с о в (*розплутуючи вудки*). Поважаю я вас, Мар'є Львівно, за оцю... кипучість... Зникла?.. Ні, ви скажіть мені, чого вона гарячиться? Адже навіть гімназістам відомо, що письменник повинен бути чесним... ну, і там... діяти для народу і таке інше, а солдат повинен бути хоробрим, адвокат же розумним... Але ні, ця невгамовна жінка все-таки товче старе... Ходімо, любий доктор, спіймаймо окуня... Хто це сплутав вудки? Чорт!

Д у д а к о в. Та-ак... багато вона говорить, розумно... Дуже просто живеться їй... Практика в неї єсть, потреби невеликі.

Б а с о в. А цей Яшка — шельма! Ви помітили, як він спритно викручувався, коли вона заганяла його на слизьке? (*Сміється.*) Красиво говорить він, коли в ударі! А хоч і красиво, проте, після своєї першої дружини, з якою, до речі, він і жив усього півроку... а потім кинув її...

Д у д а к о в. Тобто розійшовся, кажуть у цих випадках.

Б а с о в. Ну, скажімо, розійшовся... а тепер ось, коли вона вмерла, хоче її маєточок загарбати. Зручно?

Д у д а к о в. Ні-но! Дуже незручно. Це зайве!..

Б а с о в. А от він вважає, що не зайве... любий мій доктор! Ходімо на річку...

Д у д а к о в. А знаєте що?..

Б а с о в. Що саме?

Д у д а к о в (*задумливо, повільно*). Вам не чудно, тобто вас не дивує, що ми не спротивили один одному, а?

Б а с о в (*спиняється*). Що-о? Ви це серйозно?

Д у д а к о в. Цілком серйозно... Адже страх які пусті люди всі ми... вам не здається?

Б а с о в (*іде*). Ні, не здається... Я здоровий... Я взагалі нормальна людина, пробачте...

Д у д а к о в. Ні... ви без жартів...

Б а с о в. Жарти? Послухайте... ви, тее, докторе... одним словом: лікарю, зцілися сам! До речі, спитаю вас — ви мене у воду не скинете, а?

Д у д а к о в (*серйозно, знизуючи плечима*). Навіщо ж?

Б а с о в (*іде*). А так... взагалі... дивний у вас... настрій.

Д у д а к о в (*понуру*). Трудно розмовляти серйозно з вами...

Б а с о в. І не говоріть... не треба! А то ви надто вже оригінально розумієте серйозну розмову... Не будемо розмовляти серйозно!

(Басов і Дудаков виходять. З правого боку входять Соня і Влас. З дачі Басова — Замислов, він швидко біжить до сцени, його зустрічають гомоном. Круг нього збирається тісна група, він щось пояснює.)

С о н я. Не вірю я в ваші вірші.

В л а с. І даремно... в мене є талановиті дрібнички, наприклад:

І персики і ананас
Ростуть у світі не для нас.
Даремно дивишся ти, Влас,
На персики й на ананас.

С о н я (*сміючись*). Навіщо ви марнуєте себе на дурниці? Чому б вам не спробувати поставитись до себе серйозніше?

В л а с (*тихо, таємниче*). Премудра Софіє, я пробував! У мене є навіть вірш, написаний з приводу цих проб.

(Наспівує гугняво й неголосно на мотив «Под вечер осенью ненастной».)

Великий для малої справи,
А для великої — малій.

С о н я *(серйозно)*. Покиньте це! Адже я почуваю, вам зовсім не хочеться дуріти... Скажіть мені, як би ви хотіли жити?

В л а с *(палко)*. Добре! Дуже добре я хочу жити!

С о н я. Що ж ви робите для цього?

В л а с *(сумовито)*. Нічого! нічогоісенько не роблю я!

М а р'я Л ь в і в н а *(з лісу)*. Соню!

С о н я. Я — тут. Чого тобі?

М а р'я Л ь в і в н а. Йди додому... До тебе приїхали гості...

С о н я. Іду... *(Мар'я Львівна підходить.)* Доручаю тобі цього гримасника. Він плете нісенітниці і вимагає, щоб його гарненько налаяли за це. *(Тікає.)*

В л а с *(покійно)*. Ну, починайте... Дщерь ваша пиявила мене всю дорогу від станції до сього пункту, але я ще дихаю.

М а р'я Л ь в і в н а *(ласкаво)*. Голубчику! Навіщо вдавати блязня? Навіщо принижувати себе... Кому це потрібне?

В л а с *(не дивлячись на неї)*. Не треба, кажете ви... Але — ніхто не сміється, а я хочу, щоб сміялись!.. *(Раптом — палко, просто, щиро.)* Тоскно мені, Мар'є Львівно, недобре мені... Всі ці люди... я їх не люблю... не поважаю: вони жалюгідні, вони маленькі, мов комарі... Я не можу серйозно розмовляти з ними... вони збуджують у мені погане бажання кривлятись, але кривлятись одвертіш від них... У мене голова засмічена якимось мотлохом... Мені хочеться стогнати, лаятись, скаржитись... Я, здається, почну пити горілку, чорт візьми! Я не можу, не вмію жити серед них інакше, як вони живуть... і це мене калічить... І я отруююсь пошлістю. Ось вони... Чуєте? — йдуть! Інколи я дивлюсь на них з жахом... Ходімо звідси! Я хочу, я так жадаю говорити з вами!..

М а р'я Л ь в і в н а *(бере його під руку)*. Коли б ви знали, яка я рада бачити вас таким...

В л а с. Ви не повірите — часом так хочеться крикнути всім щось гостре, зле, образливе...

(Йдуть у ліс. Шалімов, Юлія Пилипівна і Варвара Михайлівна виходять з правого боку.)

Шалімов. Ай, знов серйозні слова — згляньтесь! Я стомився бути серйозним... Я не хочу філософії — ситий... Дайте мені пожити рослинним життям, укріпити нерви... я хочу гуляти, залицятись до дам...

Юлія Пилипівна. Ви залицяєтесь до дам, не турбуючи своїх нервів? Це, мабуть, оригіально... Чому ж ви не залицяєтесь до мене?

Шалімов. Неодмінно скористаюся з вашого ласкавого дозволу...

Юлія Пилипівна. Я не дозволяю, а питаю...

Шалімов. Але все-таки я сприйматиму запитання ваше як ласкавий дозвіл.

Юлія Пилипівна. Ну, гаразд, облишмо це... Відповідайте на моє запитання... Але — правдиво!

Шалімов. Прошу: я допускаю дружбу з жінчиною, але не вважаю її стійкою... природу не одуриш!

Юлія Пилипівна. Інакше — ви допускаєте дружбу тільки як передмову до кохання?

Шалімов. Кохання! Я дивлюсь на нього серйозно... Коли я люблю жінчину, я хочу піднести їй вище над землею... Я хочу прикрасити її життя всіма квітами почуття й мислі моєї...

З а м и с л о в (*біля сцени*). Юліє Пилипівно, прошу вас!

Юлія Пилипівна. Іду! Поки що до побачення, пане квітникарю! Наведіть лад у вашій оранжереї... (*Іде до сцени.*)

Шалімов. Негайно! Яка мила, весела... Ви чого так чудно дивитесь на мене, Варваро Михайлівно?

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Вам так личать ваші вуса...

Шалімов (*посміхаючись*). Так? Дякую. Вам не подобається мій тон? Ви суворі... Але — справді, з нею ж ніяково розмовляти в іншому тоні...

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Я, здається, втрачаю здатність дивуватись...

Шалімов. Я розумію — вам дивно бачити мене отаким? Правда? Але ж не можна бути таким крикливо одвертим, як істеричний пан Рюмін... О, пробачте! — це здається... ваш друг?

В а р в а р а М и х а й л і в н а (*заперечливо хитає головою*). Нема в мене друзів...

Шалімов. Я надто поважаю життя своєї душі для

того, щоб відкривати її перед... кожною цікавою людиною. Піфагорейці звіряли свої таємниці тільки обранцям...

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Ось, ваші вуса стають зайвими на вашім обличчі!

Ш а л і м о в. Ет! Що там вуса! Даймо їм спокій. Ви знаєте приказку: з вовками жити — по-вовчому вити? Це, скажу вам, непогана приказка. Особливо для того, хто випив до дна гірку чашу самотності... Ви, мабуть, ще не впилися нею... і вам трудно зрозуміти людину, яка... А втім, не смію затримувати вас...

(Вклоняється і йде до сцени, де публіка, що вже зібралась, мовчки дивиться, як Замислов, з книгою в руці, теж мовчки скрадається по сцені, показуючи Семенову, як треба грати. З дачі хутко йде Басов з вудками.)

Б а с о в. Варю! Як добре клює! Надзвичайно! Доктор, при всій його незугарності, і то — зразу — бац! Ось якого окуня!.. Дядя — трьох... *(Озирається.)* Ти знаєш, зараз іду сюди, і раптом — уяви собі! там, коло альтанки, біля сухої сосни, Влас на колінах перед Мар'єю Львівною! І цілує руки... Ач як! Голубко моя, скажи ти йому — він же хлопчисько! Вона ж йому в матері годиться!

В а р в а р а М и х а й л і в н а *(неголосно)*. Сергію, послухай: будь ласка, мовчи про це... ні слова нікому! Ти не розумієш!.. Ти не так зрозумів... Я боюсь, ти рэз-кажеш усім... і це буде недобре — зрозумій.

Б а с о в. Чого ти хвилюєшся так? Ну, не треба розповідати — і не треба! Але як це по-дурному, а? І Мар'я Львівна...

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Дай мені слово честі, що ти забудеш про це! Дай!

Б а с о в. Слово честі?.. Даю... Чорт з ними! Але поясни мені...

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Я нічого не можу пояснити... але знаю, що це не те, про що ти думаєш... це — не роман!..

Б а с о в. Ага! Та-ак! Не роман? Гм! А що ж, Варю? Ну, ну, мовчу, не хвилюйся! Я йду ловити окунів — і нічого не бачив! Ах, так, стривай! Ти знаєш, цей Яшка, — от тварюка, а?

В а р в а р а М и х а й л і в н а *(злякано)*. Що таке, Сергію? Що там іще?

Б а с о в. Та чого ти так... курйозно ставишся до всього? Ця історія зовсім в іншому роді...

В а р в а р а М и х а й л і в н а (*неголосно, гидливо*). Послухай... Я нічого не хочу знати... зрозумій мене! Не хочу, Сергію!

Б а с о в (*здивовано, швидко*). Та нічого оссбливого нема, дивачка ти... Що з тобою? Просто він хоче відсудити землю в сестри своєї покійної жінки, з якою він...

В а р в а р а М и х а й л і в н а (*гидливо, з болем*). Прошу тебе — мовчи!.. Прошу тебе! Невже ти не розумієш... не говори, Сергію!

Б а с о в (*ображено*). Тобі треба лікувати нерви. Варю! Пробач, але — чудно ти поводишся... І навіть образливо!.. так!

(Басов швидко виходить, Варвара Михайлівна тихо ступає до тераси. Біля сцени гомін, сміх.)

З а м и с л о в. Сторож! Де ліхтар?

Ю л і я П и л и п і в н а. Пане Сомов! Де моя роль?

С е м е н о в. Семенов, якщо дозволите!

Ю л і я П и л и п і в н а. Будь ласка!

З а м и с л о в. Увага, панове! Ми починаємо!

З а в і с а

ДІЯ ТРЕТЯ

Поляна в лісі. В глибині її, під деревами, круг килима, заставленого закусками та пляшками, розташувались: Басов, Двоєточіє, Шалімов, Суслов, Замислов; праворуч від них, осторонь, великий самовар; біля нього Саша миє посуд, лежить Пустобайка й курить люльку, біля нього — весла, корзини, залізне відро. На першому плані з лівого боку — розвалена копиця сіна й великий пеньок, з корінням вивернутий з землі. На сіні сидять: Калерія, Варвара Михайлівна і Юлія Пилипівна. Басов розповідає щось півголосом, чоловіки уважно слухають його. З правого боку іноді чути голос Соні, бренькає балалайка, хтось грає на гітарі. Вечоріє.

Юлія Пилипівна. Нудний наш пікнік.

Калерія. Як наше життя.

Варвара Михайлівна. Чоловікам — весело.

Юлія Пилипівна. Вони багато випили і тепер, мабуть, розповідають один одному непристойні анекдоти.

(Пауза. Соня: «Не так... Повільніше!» — *Звучить гітара. Двоєточіє регоче.*)

Юлія Пилипівна. Я теж випила... але це мене не веселить; навпаки, коли я вип'ю чарку міцного вина, то почуваю себе серйознішою... жити мені — гірше... і хочеться зробити щось шалене.

Калерія (*задумливо*). Все — сплутане... неясне... і лякає...

Варвара Михайлівна. Що лякає?

Калерія. Люди... Ненадійні всі вони... Нікому не віриш...

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Так. Саме ненадійні.
Я розумію тебе.

(*Басов з вірменським акцентом: «Навіщо, душа моя? мені й так дуже прегарно». — Загальний сміх чоловіків.*)

К а л е р і я. Ні, не розумієш! І я тебе не розумію.
І ніхто нікого не розуміє... не хоче зрозуміти... Люди
блукають, мов крижини в холоднім морі півночі... сту-
каються одна об одну...

(*Двоєточіє встає й виходить праворуч.*)

Ю л і я П и л и п і в н а (*тихо співає*).

Вже стомлений день погаса,
В багряні схилившися води...

(*Коли Варвара Михайлієна починає говорити, Юлія Пили-
півна перестає співати й пильно дивиться їй в обличчя.*)

В а р в а р а М и х а й л і в н а. *Життя — немов який
базар. Всі хочуть одурити одне одного: дати менше, взяти
більше.

Ю л і я П и л и п і в н а.

Прослалися тіней розводи,
Стемніли ясні небеса.

К а л е р і я. Які мають бути люди... щоб дивитись
на них було не так... нудно?

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Чесніші вони мають
бути!.. і сміливіші...

К а л е р і я. Виразніші вони мають бути, Варю!
В кожному разі, з усякого погляду виразніші вони мають
бути.

Ю л і я П и л и п і в н а. Годі розумувати! Це не за-
бавно. Заспіваймо...

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Славний дуєт співали
ви, Юліє Пилипівно.

Ю л і я П и л и п і в н а. Так, хороший... Чистий!..
Я люблю все чисте... ви не вірите? Люблю, так... Дивитись
люблю на чисте... слухати... (*Сміється.*)

К а л е р і я. У мене в душі росте якась сіра злоба...
сіра, мов хмара восени... Важка хмара злоби гнітить
мені душу, Варю... Я нікого не люблю, не хочу любити!..
І помру смішною старою дівцею.

Варвара Михайлівна. Облищ, люба! Так тоскно...

Юлія Пилипівна. Бути замужем — сумнівна втіха... На вашому місці я вийшла б заміж за Рюміна... Він трохи кисленький, але...

(*Соня: «Підождіть! Ну, починайте! Ні, починає мандоліна». — Дует мандоліни й гітари.»*)

Калерія. Він резиновий...

Варвара Михайлівна. Чомусь мені спала на думку одна сумна пісенька... її бувало співали прачки в пральні моєї матері... Я тоді була маленька, вчилась у гімназії. Пам'ятаю, прийдеш додому, в пральні повно сірої, задушливої пари... в ній хитаються напіводягнені жінки й неголосно, втомлено співають:

Ти, моя кохана матінко,
Пожалій мене, знедолену,
Важко жити між чужих людей,
В злій неволі серце вислохло.

І я плакала, слухаючи цю пісню... (*Басов: «Сашо! дайте-но пива... і портвейну...»*) Добре я жила тоді! Ці жінки любили мене... Пам'ятаю, вечорами, скінчивши роботу, вони сідали пити чай до великого, чисто вимитого столу... і садовили мене з собою, як рівню.

Калерія. Ти нудно говориш, Варю! Нудно, як Мар'я Львівна...

Юлія Пилипівна. Любі мої жінки, погано ми живем!

Варвара Михайлівна (*задумливо*). Так, погано... І не знаємо, як треба жити краще. Моя мати все життя працювала... Яка вона добра була... яка весела! Її всі любили. Вона зробила мене освіченою... Як вона раділа, коли я скінчила гімназію! Тоді вона вже не могла ходити — в неї був ревматизм... Умирала вона спокійно... і казала мені: «Не плач, Варю, дарма! Мені — пора... пожила, попрацювала, досить!» В її житті було більше глузду, ніж у моему. А ось мені жити ніяково... Мені здається, що я зайшла в чужу сторону, до чужих людей і не розумію їх життя!.. Не розумію я цього нашого життя, життя культурних людей. Воно здається мені нетривким, несталим, хапливо зробленим на час, як роблять на ярмарках балагани... Це життя — наче лід над живими хвилями ріки: він міцний, він блищить, але в ньому багато гязі...

багато ганебного... поганого... Коли я читаю чесні, сміливі книги, мені здається — сходить гаряче сонце правди... лід тане, оголюючи грязь у самім собі, і хвилі ріки скоро зламають його, розтrophать, понесуть кудись...

Калерія (*гидливо, з досадою*). Чом ти не кинеш чоловіка? Це такий пошляк, він тобі зовсім зайвий...
(*Варвара Михайлівна з подивом дивиться на Калерію.*)

Калерія (*наполягаючи*). Покинь його і йди собі куди-небудь... учитися йди... закохайся... тільки йди!

Варвара Михайлівна (*встає, з досадою*). Як це грубо...

Калерія. Ти можеш: у тебе нема відрази до брудного, тобі подобаються прачки... ти всюди можеш жити...

Юлія Пилипівна. Ви дуже мило говорите про свого брата...

Калерія (*спокійно*). Так! Хочете, я скажу вам що-небудь таке ж вашого чоловіка?

Юлія Пилипівна (*посміхаючись*). Скажіть! Мабуть, я не ображусь. Я сама часто кажу йому щось, від чого він казиться... Він мені платить тим самим... Ще недавно він сказав у вічі мені, що я — розпутна...

Варвара Михайлівна. І ви... Що ж ви?

Юлія Пилипівна. Я незаперечувала. Не знаю... не знаю я, що таке розпуста, але я дуже цікава. Погана така, гостра цікавість до мужчини є в мене. (*Варвара Михайлівна встає, відходить кроків на три вбік.*) Я красива — ось моє нещастя. Вже в шостому класі гімназії вчителі дивились на мене такими очима, що я чогось соромилась і червоніла, а їм це давало втіху, і вони смачно усміхались, як ненажери перед гастрономічною крамницею.

Калерія (*здрігаючись*). Брр... Яка гидота!

Юлія Пилипівна. Так... Потім мене просвіщали заміжні подруги... Але найбільше — я завдячую чоловікові. Це він спотворив мою уяву... він прищепив мені почуття цікавості до мужчини. (*Сміється. Від групи чоловіків відокремлюється Шалімов і поволі йде до жінок.*) А я калічу йому життя. Є така приказка: взявши личко — віддай ремінця.

Шалімов (*підходячи*). Ловка приказка! Безперечно, її створила щедра й добра людина... Варваро Михайлівно, чи не хочете пройтись до річки?

Варвара Михайлівна. Що ж... ходімо...

Шалімов. Дозвольте запропонувати вам руку?
Варвара Михайлівна. Ні, спасибі... я не люблю.

Шалімов. Яке у вас сумне обличчя. Ви не схожі на вашого брата... він веселий. Забавний юнак...

(Ідуть направо.)

Калерія. Серед нас — нема людей, вдоволених життям. Ось ви... така завжди весела, а втім...

Юлія Пилипівна. Вам подобається оцей добродій? У ньому, як на мене, є щось нечисте! Мабуть, холодний, як жаба... Ходімо й ми до ріки.

Калерія *(підводячись)*. Ходімо! все одно.

Юлія Пилипівна. Він, мабуть, трохи захоплюється нею. А справді, яка вона чужа всім! І як дивно-допитливо дивиться на всіх... Що вона хоче бачити? Я її люблю... але боюсь... вона — строга... чиста...

(Виходять. З правого боку лунають гучні вигуки й сміх. Кричать: «Човна! Мерщій! Де весла? Весла!» Пустобайка поволи встає і, поклавши весла на плече, хоче йти. Суслов та Басов біжать на галас. Замислов, підскочивши до Пустобайки, вихоплює в нього весло.)

Замислов. Мерщій, чорт тебе забери! Чуєш — мабуть, нещастя, а ти... пика! *(Вибігає.)*

Пустобайка *(іде вслід йому й бурчить)*. Коли б нещастя, гляди, не так би зарепетували... Теж... герой!.. Поскакав...

(Кілька секунд сцена порожня. Чутно крики: «Не кидайте каміння! Держіть! Веслом!» Сміх. З лівого боку швидко входять Мар'я Львівна і Влас, обоє схвильовані.)

Мар'я Львівна *(збуджено, але неголосно)*. Облиште це, чуєте? Я не хочу. Не смійте говорити зі мною так! Хіба я дала вам право?

Влас. Я буду говорити! Буду!

Мар'я Львівна *(протягаючи руки вперед, немов бажаючи відитовхнути Власа)*. Я вимагаю поваги до себе!

Влас. Я вас люблю... люблю вас! Шалено, всією душею люблю ваше серце... ваш розум люблю... і це строгє пасмо сивого волосся... ваші очі й мову...

Мар'я Львівна. Мовчіть! Не смійте!

В л а с. Я не можу жити... ви потрібні мені, як повітря, як вогонь!

М а р'я Л ь в і в н а. О боже мій... хіба не можна без цього?.. Не можна?

В л а с (*схопивши руками свою голову*). Ви підняли мене в моїх очах... Я блукав десь у п'яній... без дороги й мети... ви навчили мене вірити в свої сили...

М а р'я Л ь в і в н а. Ідіть, не треба мучити мене! Голубчику! Не треба мучити мене!

В л а с (*на колінах*). Ви вже багато дали мені — цього ще мало все-таки! Будьте щедрі, будьте великодушні! Я хочу вірити, хочу знати, що я вартий не тільки уваги вашої, але й любові! Я благаю вас — не відштовхуйте мене!..

М а р'я Л ь в і в н а. Ні, це я вас благаю! Ідіть собі! Потім... Колись я відповім вам... не зараз... І — встаньте! Встаньте, я вас прошу!

В л а с (*встає*). Повірте — мені необхідна ваша любов!.. Я так забруднив своє серце між оцими всіма жалюгідними людьми... мені потрібен вогонь, який випалив би весь бруд і ржу моєї душі!..

М а р'я Л ь в і в н а. Майте хоч трохи поваги до мене!.. Адже я старуха! Ви це бачите! Мені треба, щоб ви пішли тепер... Ідіть собі!

В л а с. Добре!.. Я йду... Але потім, після — ви скажете мені...

М а р'я Л ь в і в н а. Так... так... потім... ідіть!

(*Влас хутко йде в ліс праворуч і натрапляє на сестру.*)

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Тихше!.. Що з тобою?..

В л а с. Це... ти?.. Пробач!..

М а р'я Л ь в і в н а (*простягаючи руки до Варвари Михайлівни*). Дорога моя! Ідіть до мене!..

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Що з вами? Він вас образив?

М а р'я Л ь в і в н а. Ні... тобто так... образив?.. я нічого, нічого не розумію!

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Ви сядьте... Що сталося?

М а р'я Л ь в і в н а. Він сказав мені... (*Сміється, розгублено дивлячись в обличчя Варвари Михайлівни.*) Він...

сказав мені... що кохає мене! А в мене сиве волосся... і зуби вставлені... три зуби! О друже мій, я старуха! Хіба він не бачить цього? Моїй дочці вісімнадцять років! Це неможливо!.. Це непотрібно!..

В а р в а р а М и х а й л і в н а (*хвилюючись*). Мила моя! Славна! Ви не хвилюйтесь!.. розкажіть... ви така...

М а р'я Л ь в і в н а. Я ніяка! Як усі ми... Я нещасна баба! Допоможіть мені! Його треба відштовхнути від мене... Я не можу цього зробити... я — звідси виїду!..

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Я вас розумію... Вам жалко його... він вам не подобається... Бідний Власик!

М а р'я Л ь в і в н а. Ах! Я все брешу вам! Мені не його жалко... Мені себе жалко!..

В а р в а р а М и х а й л і в н а (*хутко*). Ні... Чому?
(Соня виходить з лісу й стоїть кілька секунд за копією. В руках у неї квіти, вона хоче обсипати ними матір і Варвару Михайлівну. Чує слова матері, поривається до неї і, обернувшись, нечутно виходить.)

М а р'я Л ь в і в н а. Я його люблю!.. Вам це смішно? Еге ж... я люблю... Волосся сиве... а жити хочеться! Адже я — голодна! Я не жила ще... Моє заміжжя було трьома роками катування... я не кохала ніколи! І ось тепер... мені соромно признатись... я так хочу ласки! ніжної, сильної ласки, — я знаю — пізно! Пізно! Я прошу вас, рідна моя, допоможіть мені! Переконайте його, що він помиляється, не любить!.. Я вже була нещасна... я багато страждала... досить!

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Славна ви моя! Я не розумію вашого страху! Коли ви любите його і він любить вас — що ж? Ви боїтесь майбутнього страждання, але ж, можливо, це страждання далеко попереду!

М а р'я Л ь в і в н а. Ви думаете, це можливо? А моя дочка? Соня моя? А роки? Прокляті роки мої? І це сиве волосся? Адже він страшенно молодий! Мине рік — і він покине мене... о, ні, я не хочу принижень...

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Навіщо зважувати... розраховувати!.. Як ми всі боїмось жити! Що це значить, скажіть, що це значить? Як ми всі жаліємо себе! Я не знаю, що говорю... Можливо, це недобре і треба не так говорити... Але я... я не розумію!.. Я б'юся, як велика, дурна муха б'ється об шибку... прагнути свободи... Мені боляче за вас... Я хотіла б хоч трохи радості вам... І мені

жалко брата! Ви могли б зробити йому багато доброго!
У нього не було матері... Він так багато бачив горя, при-
нижень... ви були б матір'ю йому...

М а р'я Л ь в і в н а (*понуруючи голову*). Матір'ю...
так! Тільки матір'ю... я розумію вас... Спасибі!

В а р в а р а М и х а й л і в н а (*квапливо*). Ні... ви
не зрозуміли... я не говорила...

*(Рюмін виходить праворуч з лісу, бачить жінок, спиняє-
ться, кашляє. Вони його не чують — він підходить
ближче.)*

М а р'я Л ь в і в н а. Ви не хотіли сказати — і мимо-
хіть сказали просту, тверезу правду... Матір'ю я повинна
бути для нього... так! Другом! Хороша ви моя... мені
плакати хочеться... я піду! Он, дивіться, стоїть Рюмін.
У мене, мабуть, дурне обличчя... розгубилась старенька!
(Поволі, стомлено йде в ліс.)

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Я йду з вами.

Р ю м і н (*швидко*). Варваро Михайлівно! Можу я
попросити вас лишитись? Я не затримаю вас довго!..

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Я наздожену вас,
Мар'є Львівно, ідіть до сторожки. Що ви хочете сказати,
Павле Сергійовичу?

Р ю м і н (*озираючись*). Зараз... я скажу... *(Похи-
ливши голову, мовчить.)*

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Чого ви так таємниче
оглядаєтесь? Що таке?

*(В глибині сцени проходить Суслов справа наліво, він
щось наспівує. Чути голос Басова: «Власе, ви хотіли читати
вірші. Куди ж ви?»)*

Р ю м і н. Я... почну зразу... Ви давно знаєте мене...

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Чотири роки. Але
що з вами?

Р ю м і н. Я хвилююсь трошки... мені страшно! Я не мо-
жу зважитись вимовити ці слова... Я хотів би... щоб ви...

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Не розумію! Що мені
треба зробити?

Р ю м і н. Догадатись... Тільки догадатись!..

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Про що? Ви говоріть
простіше...

Р ю м і н (*тихо*). Про те, що я давно вже... давно
хочу сказати вам... Тепер... ви зрозуміли?

(Пауза. Варвара Михайлівна, зсунувши брови, суворо дивиться на Рюміна й поволі відходить од нього.)

В а р в а р а М и х а й л і в н а (мимохіть). Який дивний день!

Р ю м і н (неголосно). Мені здається, все життя я кохав вас... Ще не бачивши, не знавши — кохав! Ви були жінкою моєї мрії... тим чудовим образом, який створюється в юності... Потім його шукають усе життя інколи — і не знаходять... А я от зустрів вас... мрію мою...

В а р в а р а М и х а й л і в н а (спокійно). Павле Сергійовичу! Не треба про це говорити: я не люблю вас, ні!

Р ю м і н. Але... може... Дозвольте мені сказати...

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Що? Для чого?

Р ю м і н. Ну, що ж робити? Що робити? (Тихо сміється.) От і скінчилось! Як це просто все... Я збирався так довго... сказати вам це... і мені було приємно й моторошно думати про годину, коли я скажу вам, що кохаю... І от — сказав!..

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Але, Павле Сергійовичу... що ж я можу зробити?

Р ю м і н. Так... так... звичайно... я розумію! Знаєте, на вас, на ваше ставлення до мене я поклав усі свої надії... а ось тепер нема їх — і нема життя для мене...

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Не треба так говорити! Не треба робити мені боляче... Хіба я винна?

Р ю м і н. А мені як боляче! Наді мною тяжіє й душить мене невиконана обіцянка... В юності моїй я дав клятву собі й іншим... я поклявся, що ціле життя моє присвячу боротьбі за все, що тоді здавалось мені хорошим, чесним. І ось я прожив кращі роки мої — і нічого не зробив, нічого! Спочатку я все збирався, вичікував, примірявся — і, непомітно для себе, звик жити спокійно, став цінити цей спокій, боятися за нього... Ви бачите, як щиро я говорю? Не позбавляйте мене радості бути щирим! Мені соромно говорити... але в цім соромі є гостра втіха... споді...

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Але що ж... що я можу зробити для вас?

Р ю м і н. Не кохання прошу — жалості! Життя лякає мене настійливістю своїх вимог, а я обережно обминаю їх і ховаюсь за ширми всяких теорій, — ви розумієте це, я знаю... Я зустрів вас, — і раптом серце моє спалахнуло

прекрасною, яскравою надією, що... ви допоможете мені виконати мої обіцянки, ви дасте мені силу і бажання працювати... для блага життя!

В а р в а р а М и х а й л і в н а (*палко, з тугою й до-садою*). Я не можу! Зрозумійте ви — я не можу! Я сама — вбога... Я сама розгублююсь перед життям... Я шукаю смислу в нім — і не знаходжу! Хіба це життя? Хіба можна так жити, як ми живем? Яскравого, красивого життя прагне душа, а круг нас — проклята суєта неробства... Гидко, тоскно, соромно жити так! Всі бояться чогось і хапаються одне за одного, і просять допомоги, стогнуть, кричать...

Р ю м і н. І я прошу допомоги! Тепер я квола, нерішуча людина. Та коли б ви захотіли!..

В а р в а р а М и х а й л і в н а (*з силою*). Неправда! Не вірю я вам! Все це тільки жалісливі слова! Адже не можу я перекласти своє серце в ваші груди... якщо я сильна людина! Я не вірю, що десь поза людиною існує сила, яка може перероджувати її. Або ця сила в ній, або сили нема! Я не буду більше говорити... в душі моїй зростає ворожнеча...

Р ю м і н. До мене? За що?

В а р в а р а М и х а й л і в н а. О, ні, не до вас... до всіх! Ми живемо на землі чужі всьому... ми не вміємо бути потрібними для життя людьми. І мені здається, що незабаром, завтра, прийдуть якісь інші, сильні, сміливі люди і зметуть нас із землі, як сміття... В душі моїй зростає ворожнеча до брехні, до обманів...

Р ю м і н. А я хочу бути обманутим, так! Ось я почув правду — і мені нема чим жити!

В а р в а р а М и х а й л і в н а (*майже бридливо*). Не оголюйте переді мною вашої душі. Мені шкода вбогого, коли це людина, яку пограбували, а коли вона прожила чи народилась вбогою, — я не можу її жаліти!..

Р ю м і н (*ображений*). Не будьте такі жорстокі! Адже й ви теж хвора, поранена людина!

В а р в а р а М и х а й л і в н а (*сильно, майже з гордістю*). Поранений — не хворий, у нього тільки пошматовано тіло. Хворий той, хто отруєний.

Р ю м і н. Але пощадіть! Людина ж я!..

В а р в а р а М и х а й л і в н а. А я? А я хіба не людина? Я тільки щось потрібне для того, щоб вам краще жилося? Так? А це не жорстоко? Я бачу, знаю: ви не один

давали в юності клятви й обіцянки, вас, може, тисячі таких, що зрадили свої присягання...

Р ю м і н (*несамовито*). Прощайте! Я розумію! Я спізнився! Так! Звичайно... Тільки й Шалімов теж... Ви погляньте на нього... ви погляньте, адже й він...

В а р в а р а М и х а й л і в н а (*холодно*). Шалімов? Ви не маєте права...

Р ю м і н. Прощайте! Я не можу... прощайте!

(Швидко йде у ліс наліво. Варвара Михайлівна поривається мовби за ним, але зразу ж, заперечливо хитнувши головою, сідає на пенюк. У глибині сцени, край килима з закусками, з'являється Суслов, п'є вино. Варвара Михайлівна встає, йде в ліс ліворуч. З правого боку швидко входить Рюмін, озираяється і з жестом досади опускається на сіно. Суслов, трохи напідпитку, йде до Рюміна, насвистуючи.)

С у с л о в. Ви чули?

Р ю м і н. Що?

С у с л о в. Суперечку.

Р ю м і н. Ні. Яку?

С у с л о в (*закурюючи*). Власа з письменником і Замисловим?

Р ю м і н. Ні...

С у с л о в. Шкода!

Р ю м і н. Не підпалить сіно!

С у с л о в. Чорт з ним!.. Так, вони тут сперечались... Але все це саме лише кривляння... Я знаю. Я сам колись філософствував... Я сказав у свій час усі модні слова і знаю їм ціну. Консерватизм, інтелігенція, демократія... і що там іще? Все це — мертве... все — брехня! Людина насамперед — зоологічний тип, ось де істина. Ви це знаєте! І хоч би як ви кривлялись, вам не приховати того, що ви хочете пити, їсти... і мати жінчину... От і все істинне ваше... Д-да! Коли говорить Шалімов, я розумію: він літератор, гра словами — його ремесло, і коли говорить Влас, розумію: він молодий і дурний... А коли говорить Замислов, цей шахрай, ця хижка тварина, — мені хочеться заткнути йому горло кулаком!.. Ви чули? В гарнецьку історію він вплутав Басова! Брудна історія... Вони заграбастають тисяч п'ятдесят... Басов і цей шахрай, так!.. Але вже ніхто після цієї історії не назве їх порядними людьми! І ця горда Варвара, яка все не зважається вибрати собі коханця...

Р ю м і н. Ви говорите гидкі речі! *(Хутко йде геть.)*
С у с л о в. Дурний кисіль! *(З правого боку входить Пустобайка, він виймає з рота люльку і дивиться в очі Суслову.)* Ну, чого втупився? Не бачив людей? Іди геть!

П у с т о б а й к а. І піду!.. *(Повільно виходить.)*

С у с л о в *(розкинувшись на сіні)*. «На землі весь рід людський». *(Кашляє.)* Всі ви — приховані мерзотники... «Люди гинуть за метал...» Єрунда... Гроші ніщо... Коли вони є... *(куняє)* а страх перед чужою думкою — це дещо... коли людина... твереза... і всі ви — приховані мерзотники, кажу вам... *(Засинає. Дудаков і Ольга тихо йдуть під руку. Вона припала до його плеча й дивиться в обличчя йому.)*

Д у д а к о в. І... звісно — неправі ми обое... Закрутились, заметушилились... і одне до одного втратили повагу. Та й за віщо тобі поважати мене? Що я таке?

О л ь г а О л е к с і ї в н а. Любий мій Кириле... ти батько моїх дітей... Я поважаю... я люблю тебе...

Д у д а к о в. Я стомлююсь і... розпускаюсь, і не можу стримувати свої нерви... а ти все так близько береш до серця... і от створюється оце пекло...

О л ь г а О л е к с і ї в н а. Ти в мене один на всьому світі... Ти і наші дітки! Адже в мене — нікого...

Д у д а к о в. Ти згадай, Ольго... колись ми з тобою... хіба про таке життя мріяли ми? *(Юлія Пилипівна і Замислов з'являються за деревами зліва.)* Так...

О л ь г а О л е к с і ї в н а. Але що ж робити? Що робити? Адже в нас — діти! Вони вимагають уваги...

Д у д а к о в. Так... діти... я розумію. Але часом задумаєшся...

О л ь г а О л е к с і ї в н а. Любий мій!.. Що ж робити?

(Йдуть в ліс.)

Ю л і я П и л и п і в н а *(входячи, сміється)*. Урочисто й зворушливо! Яка наука мені!

З а м и с л о в. Це передмова до п'ятої дитини... чи до шостої вже? Ну, люба Юлько, то я жду?

Ю л і я П и л и п і в н а *(насмішкувато)*. Я вже не знаю, як тепер... вони були такі милі... чи не повернутися й мені на стезю доброчесності, дурненький мій?

З а м и с л о в. Це потім, Юлько...

Ю л і я П и л и п і в н а. Так, це потім; я вирішую

лишитись на шляху пороку, і нехай мій дачний роман помре натуральною смертю. Про що ви так сперечались з Власом і письменником?

З а м и с л о в. Сьогодні цей Влас якийсь божевільний... Мова зайшла про віру...

Юлія Пилипівна. І — в що ж ти віриш?

З а м и с л о в. Я? Тільки в себе, Юлько... Вірю тільки в моє право жити так, як я хочу!

Юлія Пилипівна. А ось я ні в що не вірю...

З а м и с л о в. У мене в минулому голодне дитинство... і така ж юність, повна принижень... суворе минуле в мене, дорога моя Юлько! Я багато бачив тяжкого й поганого... я багато витерпів. Тепер — я сам суддя й хазяїн свого життя — от і все!.. Ну, я йду... до псбачення, моя радість!.. Нам все-таки треба триматись обережніш... подалі одне від одного...

Юлія Пилипівна (з пафосом). Здаля, зблизька— чи не однаково, о мій рицарю? Кого боятись нам, таким шалено закоханим?

З а м и с л о в. Зникаю, розкіш моя!.. *(Іде в ліс. Юлія Пилипівна дивиться вслід йому, оглядає поляну, вільно й глибоко зітхає. Іде до сіна, неголосно наспівуючи:*

Дай серцю на довгі дні,
Як мати, розраду мені.

Бачить свого чоловіка. Спинившись, здригається, кілька секунд стоїть нерухомо й дивиться. Хоче йти геть, але повертається і з посмішкою сідає поряд з чоловіком. Лоскоче обличчя йому стеблом трави. Суслов мимрить.)

Юлія Пилипівна. Дуже музикально...

Суслов. А... чорт! Це ти?..

Юлія Пилипівна. Як від тебе пахне вином! Цілий стіг сіна не може притлумити цього запаху. Ти розорився на дорогому вині, мій друже!

Суслов (простягає до неї руки). Ти... так близько... Я вже забув, Юліє, коли це було...

Юлія Пилипівна. І марна річ згадувати ці щасливі моменти, мій друже... Слухай-но, хочеш зрєбити мені приємність?

Суслов. Яку? Кажі — я готовий! Повір мені, Юліє... я на все ладен для тебе...

Юлія Пилипівна. Саме таким і повинен бути закоханий муж!

С у с л о в (*цілюючи їй руку*). Ну, скажи мені... чого ти хочеш?

Ю л і я П и л и п і в н а (*витягаючи з кишені маленький револьвер*). Давай застрелимось, друже мій! Спочатку ти... потім я!

С у с л о в. Який важкий жарт, Юліє... Покинь цю гидоту... ну, покинь, прошу тебе!

Ю л і я П и л и п і в н а. Подожди... забери геть твою руку! Тобі не подобається моя пропозиція? Але ж ти збираєшся застрелити мене?.. Я застрелилась би першою, але, боюсь, ти мене одуриш і зостанешся жити, а мені не хочеться бути одуреною ще раз, і я не хочу розлучатися з тобою... я буду жити з тобою довго-довго... ти радий?

С у с л о в (*пригнічено*). Слухай-но, Юліє, так не можна... не можна!

Ю л і я П и л и п і в н а. Можна — ти бачиш! Ну, хочеш, я сама застрелю тебе?

С у с л о в (*затуляючись від неї рукою*). Не дивись на мене так! Це чорт зна що! Я — піду... я не можу!..

Ю л і я П и л и п і в н а (*весело*). Іди... Я вистрелю тобі в спину... Ах — не можна... ось виступає Мар'я Львівна... славна жінка! Чому б тобі, Петре, не закохатися в неї? У неї таке гарне волосся!

С у с л о в (*неголосно*). Ти зводиш мене з ума! За що? За що ти ненавидиш мене?

Ю л і я П и л и п і в н а (*зневажливо*). Тебе не можна ненавидіти...

С у с л о в (*тихо, задихаючись*). Ти так мучиш мене, але — за що? Скажи!

(Мар'я Львівна задумливо йде, похиливши голову, зігнувшись. Суслів стоїть проти дружини, пильно стежачи за револьвером в її руці.)

Ю л і я П и л и п і в н а. Мар'є Львівно! Ідіть сюди... Ти, Петре, зробив з мене мерзенну жінку... Іди собі! Мар'є Львівно, ми скоро їдемо додому?

М а р ' я Л ь в і в н а. Не знаю, справді! Всі кудись порозходились... Ви не бачили Варвару Михайлівну?

Ю л і я П и л и п і в н а. Вона, мабуть, з цим письменником. Ти, здається, хотів іти на річку? Іди, нам без тебе не буде нудно...

(Суслів мовчки виходить.)

Мар'я Львівна *(неуважно)*. Як ви строго.

Юлія Пилипівна. Це не шкодить. Якийсь філософ, розповідали мені, радить мужчині: коли йдеш до жінчини, бери з собою батіг...

Мар'я Львівна. Це Ніцше...

Юлія Пилипівна. Справді? Він, здається, був не словна розуму? Я не знаю філософів — ні сповна розуму, ні не сповна розуму... та коли б я була філософом, я сказала б жінчині: підходячи до мужчини, моя любя, бери з собою добраче поліно. *(З лівого боку, в глибині поляни, з'являються Ольга Олексіївна і Калерія, вони сідають біля килима з закусками)*. Казали мені також, що в одного племені дикунів є такий милий звичай: мужчина, перед тим як зірвати квіти насолоди, б'є жінчину дубцем по голові. У нас, людей культурних, це роблять після весілля. Вас по голові дубцем били?

Мар'я Львівна. Та-ак!

Юлія Пилипівна *(з посмішкою)*. Дикуні чесніші — правда ж? А чого ви така похмура?

Мар'я Львівна. Не питайте... Вам тяжко жити? *(З правого боку йде Двоєточіє без шляпи, з вудкою в руках.)*

Юлія Пилипівна *(сміючись)*. Хто чув мій стогін?.. Я завжди весела... А ось дядюшка... Вам подобається він? Мені — дуже...

Мар'я Львівна. Так, він славний...

Двоєточіє *(підходячи)*. А шляпа моя так і попливла... Поїхала молодь рятувати її і остаточно втопила! Чи немає в кого зайвої хустинки, голову запнути? А то, розумієте, комарі лисину гризуть.

Юлія Пилипівна *(встає)*. Підождіть, зараз принесу. *(Відходить у глиб сцени.)*

Двоєточіє. А там зараз пан Чернов усіх потішав... славний хлопчина!

Мар'я Львівна. Він... веселий!

Двоєточіє. Надзвичайно! Так і блискотить весь!.. Вірші свої все читав. Попросила його якась бариня вірші в альбом їй написати; він, розумієте, і написав. «Ви — каже, — сміючись, поглянули на мене, й, — каже, — мені у серце погляд ваш попав, з того часу сумую я, — каже, — страшенно, з тих пір уже два тижні я не спав...» розумієте! А далі...

Мар'я Львівна *(квапливо)*. Не треба, Семсис

Семеновичу, далі... Я знаю ці вірші... Скажіть... ви довго тут проживете?

Двоєточіє. Та я думав, розумієте, в племінника до кінця днів оселиться... а в нього не бачу охоти підтримати мене в цьому намірі. А подітись мені нема куди... нікого в мене нема... гроші є... а більше нічого нема!

Мар'я Львівна (*неуважно, не дивлячись на нього*). Ви справді — багатий?

Двоєточіє. З мільйон у мене, розумієте. Хо-хо! З мільйон. Умру — все Петрові лишиться... але його, це, видно, не приваблює. Не ласкавий він зі мною, так. Взагалі він якийсь неохочий... нічого не треба йому... не розумію я його! А втім, він знає, що все одно його гроші будуть — чого ж йому турбуватись? Хо-хо!

Мар'я Львівна (*з більшим інтересом*). Ех ви, бідний!.. Ви поклали б їх на яке-небудь громадське діло — все краще, з путтям!

Двоєточіє. Еге! Мені це радив один моншер, та не люблю я його, розумієте. Шахрай він рудий, хоч і прикидається лібералом. А, по совісті кажучи, жалко мені ці гроші Петрові лишати. Навіщо йому? Він і тепер сильно запанів. (*Мар'я Львівна сміється, Двоєточіє уважно дивиться на неї.*) Чого ви смієтесь? Дурнем здаюсь? Ні, я не дурень... а просто — не звик жити сам один. Гай-гай! Зітхнеш та охнеш, за однією сохнеш, а роздумаєшся — всіх жалко! А... хороша ви людина, між іншим... (*Сміється.*)

Мар'я Львівна. Спасибі!

Двоєточіє. Нема за що. Вам спасибі! Ви ось кажете мені — бідний... хо-хо! Цього я ніколи не чув... всі казали — багатий! Хо-хо! І сам я думав — багатий... А виявилось: бідний я...

Юлія Пилипівна (*підходить, в руках у неї хустка*). Ви, дядю, признаєтесь у коханні?

Двоєточіє. Куди мені, до дідька! Я тепер тільки на повагу здатен... Зав'яжи-но красивіше... І піду попоїм чого-небудь на дорогу б то...

Юлія Пилипівна. Ось... дуже личить вам!

Двоєточіє. Ну, і брешеш! У мене обличчя мужне. Ходімо закусимо. Я все хочу в тебе спитати, — ти от чоловіка ж не любиш?

Юлія Пилипівна. А по-вашому, його можна любити?

Двоєточіє. А чого заміж за нього вийшла?
Юлія Пилипівна. А він інтересним прики-
нувся...

Двоєточіє (*регоче*). Е, ну тебе к богу!..

(Всі троє йдуть у глибину сцени. Там починається гомін та сміх, неголосний, але безугавний. Зліва входять: Басов, напідпитку, Шалімов, Дудаков і Влас. Останній іде в глибину сцени, а перші троє — на сіно).

Замислов (*кричить з лісу*). Панове! Пора до-
дому!

Басов. Чудові тут місця, Яшо? Хороша прогулянка, а?

Шалімов. А ти все сидів, як сич. Сидів і пив...
І розмок...

(В глибині сцени Соня пов'язує хустку на голові Двоєточія. Сміх. З лісу, біля килима з закусками, виходить Замислов, бере пляшку вина і склянки і йде до Басова, за ним іде Двоєточіє, відмахуючись руками від Соні.)

Басов (*опускаючись на сіно.*) Я й знов сяду... Тішитись природою треба сидячи... Природа, ліси, дерева... сіно... люблю природу! (*Чомусь сумним голосом.*) І людей люблю... Люблю мою бідну, величезну, безглузду країну... Росію мою! Все і всіх я люблю!.. В мене душа ніжна, як персик! Якове, ти використай, це гарне порівняння: душа ніжна, як персик...

Шалімов. Добре, я використаю!

Соня. Семене Семеновичу, дозвольте!

Двоєточіє. Годі! Насміялися з старика... Образився я... Хо-хо!

Басов. А, вино! Налийте мені. Як гарно! Як весело, милі мої люди! Славне це заняття — життя... для того, хто дивиться на нього по-дружньому, просто... До життя треба ставитись по-дружньому, панове, довірливо... Треба дивитись йому в обличчя простими, дитячими очима і все буде якнайкраще.. (*Двоєточіє стоїть біля пенька й регоче, слухаючи базікання Басова.*) Панове! Погляньмо ясними дитячими очима в серця одне одному — і більш нічого не треба. А дядя — сміється... Він піймав молодого, веселого окуня... а я взяв окуня й пустив його назад, у рідну стихію. Бо я — пантеїст, це факт! Я і окуня люблю... а дядя втопив свою шляпу — от!

Шалімов. Розбазікався ти, Сергію!

Басов. Не суди — то й не судимий будеші... А говорю я не згірше від тебе... ти людина красивого слова, і я людина красивого слова! Ось я чую голос Мар'ї Львівни... Чудова жінка... достойна глибокої поваги!

Шалімов. А мені не подобається оця мітральеза... Я взагалі не поклонник жінок, достойних поваги...

Басов (*радісно*). І це — правда! Недостойні поваги жінки — кращі за достойних, вони кращі, це факт!

Двоєточіє. І що каже... Будучи одруженим з такою, можна сказати, королевою...

Басов. Моя дружина? Варя? О! Це пуристка! Пури-танка! Це дивна жінщина, свята! Але — з нею нудно! Вона багато читає і завжди говорить від якого-небудь апостола. Вип'ємо за її здоров'я!

Шалімов. Висновок вельми несподіваний! А все-таки Мар'я Львівна...

Басов (*перепиняючи*). Ти знаєш, — у неї роман з моїм письменником, це факт! Я бачив, як він призна-вався їй у коханні!

Двоєточіє. Мм... про це либонь краще б не говорити. (*Іде геть.*)

Басов. О, так! Це секрет!

Калерія (*підходить*). Сергію! Ти Варю не бачив?

Басов. Ось моя сестра! Моя мила поетеса... Якове, вона читала тобі свої вірші? О, ти послухай — дуже мило! Таке високе все! Хмари... гори... зорі...

Калерія. Ти, здається, випив? так?

Басов. Лише одну склянку.

Замислов. З оцієї пляшки.

Шалімов. Мене вельми цікавлять ваші поетичні спроби, Калеріє Василівно.

Калерія. А що як я сприйму ваші слова за правду та й принесу вам чотири товстенні зошити!

Шалімов. Не лякайте... я не полохливий...

Калерія. Побачимо.

Юлія Пилипівна (*в лісі співає*). Пора додому... додому!..

(Калерія йде праворуч, зустрічається з Сонею. Замислов іде на голос Юлії Пилипівни. Басов підморгує вслід йому і, схилившись до Шалімова, щось шепоче йому. Шалімов, слухаючи його, сміється.)

Калерія. Збираємось додому?

Соня. Так, усі стомились...

Калерія. Коли я виходжу куди-небудь з дому, разом зі мною завжди йде якась невиразна надія... а повертаюсь додому — я сама... З вами цього не буває — правда?

Соня. Не буває.

Калерія. Буде.

Соня (*сміючись*). Мені чомусь здається, що ви говорите сумні речі з приємністю.

Калерія. Справді? Мені хочеться покрити три-вочною тінню дум ваші ясні очі. Я часто бачу біля вас якихось грубих, обшарпаних людей — і дивуюсь, як ви не боїтесь бруду життя... Вам не гидко бути з ними?

Соня (*сміючись*). Адже бруд у них на шкірі — він легко змивається милом.

(Ідуть у глибину, розмова стає невиразна.)

Шалімов (*підводячись*). Ти — злоязикий, Сергію...
Гляди — ти сам жонатий...

Басов. Я?

Шалімов. Природа — прекрасна, але навіщо існують комарі? Десь тут я покинув свій плед?

(Іде праворуч. Басов потягається й мугикає пісеньку. В глибині сцени Саша, Соня і Пустобайка збирають речі. З лівого боку, біля копиці сіна, з'являється Варвара Михайлівна, в руках у неї букет.)

Влас (*у лісі*). Хто їде в човні, панове?

Басов. Варю! ти гуляєш? А я сам. Усі пішли.

Варвара Михайлівна. Ти знов дуже випив, Сергію...

Басов. Хіба дуже?

Варвара Михайлівна. Адже тобі вадить коньяк. Потім будеш жалітись на серце.

Басов. Але я переважно портвейн... Не осуджуй мене, Варю! Ти завжди говориш зо мною так твердо й строго, а я... я людина лагідна... я все люблю ніжною любов'ю дитини... люба моя, сядь отут!.. І поговорімо, нарешті, по щирості. Нам слід поговорити...

Варвара Михайлівна. Облиш! Уже збираються додому... Вставай і йди до човна... ну, йди, Сергію!

Басов. Добре — іду! Куди йти? Туди? Іду...

(Іде, занадто твердо ступаючи ногами. Варвара Михайлівна дивиться вслід йому. Обличчя в неї суворе. Озираючись направо, вона бачить Шалімова, який тихо підходить до неї й ласкаво посміхається.)

Шалімов. Обличчя ваше зморене, оченята сумні... Ви втомились?

Варвара Михайлівна. Трошки.

Шалімов. А я дуже втомився... Втомився дивитись на людей... І мені боляче бачити вас поміж ними. Простіть!

Варвара Михайлівна. За що?

Шалімов. Вам, можливо, неприємні мої слова?

Варвара Михайлівна. Я сказала б вам це...

Шалімов. Я дивлюсь на вас, як ви мовчки ходите в цій галасливій юрбі і очі ваші безмовно питають... І ваше мовчання — для мене красномовніше слів... Я ж бо знаю теж, що таке холод і тягар самотності...

Соня *(кричить)*. Мамо! Ти в човні?

Мар'я Львівна *(з лісу)*. Ні, я пішки.

Варвара Михайлівна *(простягає Шалімову квітку)*. Хочете взяти?

Шалімов *(з поклоном та усмішкою)*. Дякую вам. Я ревниво зберігаю квіти, коли мені дають їх так подружньому просто. *(Влас у лісі праворуч: «Гей, сторож, де другі весла?»)* Вона лежатиме, ваша квітка, де-небудь у книзі в мене... Колись я візьму цю книгу, побачу квітку — і згадаю вас... Це смішно? Сантиментально?

Варвара Михайлівна *(неголосно, похиливши голову)*. Говоріть...

Шалімов *(допитливо зазираючи їй в обличчя)*. А мабуть, вам дуже тоскно між цими людьми, які так трагічно не вміють жити.

Варвара Михайлівна. Навчіть їх жити краще!

Шалімов. У мені нема самовпевненості вчителів... Я — чужа людина, самотній споглядач життя... я не вмію говорити голосно, і мої слова не пробудять сміливості в цих людях. Про що ви думаєте?

Варвара Михайлівна. Я? Є такі думки... вони відштовхують від людей... їх треба нищити в зародку...

Шалімов. І тоді ваша душа буде кладовищем... Ні, не треба боятися, що відійдеш від людей... Повірте

мені, далі від них — повітря чистіше й прозоріше, все ясніше, все певніше...

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Я розумію вас... і мені так сумно, мовби хтось дуже близький мені — безнадійно захворів...

(З правого боку гомін.)

Ш а л і м о в *(не прислухаючись до її слів)*. Коли б ви зрозуміли... як щиро я зараз говорю!.. Ви не повірите мені, можливо, але я все-таки скажу вам: перед вами мені хочеться бути щирим, бути кращим, розумнішим...

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Спасибі вам...

Ш а л і м о в *(цілюючи її руку, хвилюючись)*. Мені здається, що, коли я поряд з вами... я стою перед дверима невідомого, глибокого, як море, щастя... Що ви маєте чарівну силу, якою могли б наситити іншу людину, як магніт насичує залізо... І в мене народжується зухвала, шалена думка... Мені здається, що коли б ви... *(Він перепиняє свою мову, оглядається, Варвара Михайлівна стежить за ним.)*

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Коли б я?.. Що?

Ш а л і м о в. Варваро Михайлівно... Ви... не посмієтеся з мене? Ви хочете, щоб я сказав?..

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Ні... Я зрозуміла... Ви не дуже спритний спокусник...

Ш а л і м о в *(збентежено)*. Ні, ви не зрозуміли мене!.. ви...

В а р в а р а М и х а й л і в н а *(просто, сумно, тихо)*. Як я любила вас, коли читала ваші книги... як я чекала вас! Ви мені здавались таким... світлим, все розуміючим... Таким ви здались мені, коли читали якось на літературному вечорі... мені було тоді сімнадцять літ... і з тої пори до зустрічі з вами ваш образ жив у пам'яті моїй, як зоря, яскравий... як зоря!

Ш а л і м о в *(глухо, похиливши голову)*. Послухайте... не треба! Я перепрошую...

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Задихаючись від пошлості, я уявляла собі вас — і мені було легше... була якась надія...

Ш а л і м о в. Треба бути великодушною... треба розуміти...

В а р в а р а М и х а й л і в н а. І от ви з'явилися... такий же, як усі! Такий же... Це боляче! Скажіть, що з

вами сталось? Невже неможливо зберегти силу своєї душі?

Ш а л і м о в (*збуджено*). Дозвольте! Чому ви ставите до мене інші вимоги... інші мірки, ніж людям взагалі?.. Ви всі... живете так, як вам до вподоби, а я, тому що я письменник, повинен жити, як ви хочете!

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Не треба так говорити! Не треба! Киньте мою квітку!.. Я дала її вам — колишньому, тому, кого вважала кращим, вищим від людей! Киньте мою квітку... (*Швидко виходить.*)

Ш а л і м о в (*дивлячись услід*). Чорт візьми!.. (*Жмакає квітку.*) Єхидна. (*Нервово витираючи обличчя хусткою, йде туди ж, куди пройшла Варвара Михайлівна. Дудаков і Ольга швидко йдуть з лісу з лівого боку*)

З а м и с л о в (*у лісі співає*). «О нічко, скоріш обгорни...»

Ю л і я П и л и п і в н а (*вторує*). «Прозорим твоїм покривалом...»

В л а с (*у лісі*). Та сідайте ж!

Д у д а к о в. І от... ми мало не спізнались...

О л ь г а О л е к с і ї в н а. Я так стомилась! Любий мій Кириле... ти не повинен забувати цей день...

Д у д а к о в. А ти... своїх обіцянок... бути стриманішою...

О л ь г а О л е к с і ї в н а. Друже мій! Я така рада... тепер наше життя буде світліше...

(*Проходять. Пустобайка з корзиною виходить з правого боку й шукає чогось очима на землі.*)

П у с т о б а й к а. Ач, як насмітили всюди... Тільки мотлох та сміття й лишається після вас... Тільки землю псуєте!.. (*Виходить наліво.*)

Ю л і я П и л и п і в н а (*в лісі*). Кого ще нема?

С о н я. Мамо, ау!

Б а с о в. Ау, мамаша!

М а р ' я Л ь в і в н а (*входить з лівого боку, обличчя в неї зморене, розгублений погляд*). Я тут, Соню!

С о н я (*вбігає*). Їдьмо, мамцю, їдьмо!.. Але що з тобою?

М а р ' я Л ь в і в н а. Нічого... Я піду пішки... Іди скажи, щоб не дожидали мене. Іди...

С о н я (*відбігаючи трохи й приставляючи руки до*

рота, гукає). Не ждiть нас, їдьте! Ми пiшки... Що? До побачення!

Двоєточiє (з *лісу*). Стомитесь!

Соня. Прощавайте!

Мар'я Львiвна. Чому ти не поїхала з ними?

Соня. Тому, що лишилася з тобою...

Мар'я Львiвна. Ну, ходiм...

Соня. Нi, ми посидимо... Ти в меланхолiї, мамцю? Люба моя мамця! Сiдай... ось так. Дай менi обняти тебе... ось так... Ну, кажи тепер, що з тобою?

(З *лісу чути гомiн, смiх, вирiзняються голоснi вигуки*.)

Юлія Пилипiвна (з *лісу*). Не хитайте човна!

Замислов. Нi, не треба спiвати!.. Хай грають.

Басов (*вiдтiля ж*). Музика, вперед!

(*Чути, як настроюють гiтару й мандолiну*.)

Влас (*із лісу*). Вiдчалили!..

Мар'я Львiвна. Соню!.. Дочко моя! Коли б ти знала!..

Соня (*просто*). А я знаю!

Мар'я Львiвна. Ти нiчого не знаєш!..

Соня. Мамочко моя! Пам'ятаєш, — коли я, маленька, не розумiла уроку й ревла, як дурна, ти приходила до мене, брала мою голову на груди собi, ось так, i колихала мене. (*Спiває*.)

Баю, баюшки баю,
Баю мамочку мою...

Менi здається, що тепер ти не розумiєш уроку, моя мамо... Якщо ти його любиш...

(*Двоєточiє регоче*.)

Мар'я Львiвна. Соню! Мовчи... Як ти знаєш?

(*Грають на гiтарi й на мандолiнi*.)

Соня Ш-ш! Лежи спокiйно...

Баю, баюшки баю,
Баю мамочку мою...

У мене мама розумниця, вона навчила мене думати просто, ясно... Вiн славний хлопець, мамо, — не вiдштовхуй його! В твоїх руках вiн буде ще кращий. Ти вже створила

одну хорошу людину — адже я непогане людисько, мамо? І ось тепер ти виховаєш другого...

М а р'я Л ь в і в н а. Рідна моя! Це неможливо!

С о н я. Ш-ш! Він буде братом мені... Він грубий, ти зробиш його лагіднішим, у тебе так багато ніжності... Ти навчиш його працювати з любов'ю, як працюєш сама, як навчила мене. Він буде хорошим товаришем мені... і ми заживемо чудово... спочатку троє... а потім нас буде четверо... тому що, рідна моя, я вийду заміж за цього смішного Максима... Я люблю його, мамо, він такий славний!

М а р'я Л ь в і в н а. Соню, дитя моє, ти будеш щаслива! Ти будеш!..

С о н я. Лежи й слухай! Скінчимо ми з ним наші науки та й будемо жити дружно, яскраво, гарно! Нас буде четверо, мамо, четверо сміливих, чесних людей!..

М а р'я Л ь в і в н а. Радість моя! Щастя мое! Нас буде троє: ти, твій чоловік і я. А він... якщо він — з нами... тільки як брат твій... як син мій.

С о н я. І ми добре проживем наше життя! Ми добре його зробимо! А поки — спочинь, мамо. Не треба плакати!..

Баю, баюшки баю,
Баю мамочку мою!

(У голосі в Соні бринять сльози. Вдалині ледве чути гітару й мандоліну.)

З а в і с а

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Декорація другої дії. Вечір, уже сіло сонце. Під соснами Б а с о в і С у с л о в грають у шахи. На терасі С а ш а готує стіл до вечері. З правого боку з лісу чути хрипкі звуки грамофона; в кімнатах К а л е р і я грає на роялі щось сумне.

Б а с о в. Наша країна насамперед потребує людей доброзичливо настроєних. Доброзичливий чоловік — еволюціоніст, він не квапиться...

С у с л о в. Беру офіцера...

Б а с о в. Візьми офіцера... Доброзичливий чоловік... змінює форми життя непомітно, потихеньку, але його робота — єдино стійка...

(З-за рогу дачі хутко виходить Дудаков.)

Д у д а к о в. Е... дружини у вас нема?

Б а с о в. Вашої — нема! Сідайте, доктор...

Д у д а к о в. Не можу... Поспішаю... треба вчительський звіт приготувати до друку...

Б а с о в. Це ви його другий рік готуєте, здається?

Д у д а к о в *(виходячи)*. А коли крім мене ніхто не працює! Людей багато, а працівників нема — чому?

Б а с о в. Безглузда фігура — цей доктор.

С у с л о в. Ходи...

Б а с о в. Та-ак... ходжу! То я кажу, — потрібні почуття доброзичливості. Мізантропія, мій друже, зайва розкіш... Одинадцять років тому з'явився я в цих місцях... і було в мене всього майна портфель та килим. Портфель був порожній, а килим — драпаний. І я теж був драпаний...

С у с л о в. Шах королеві.

Б а с о в. Ах, чорт забери! Як же я прогавив твій хід конем?

С у с л о в. Коли людина філософствує — вона програє...

Б а с о в. Факт, факт — як кажуть качки...

(Вони захоплюються грою. Праворуч з лісу виходять Влас і Мар'я Львівна, вони не бачать тих, що грають.)

М а р'я Л ь в і в н а *(неголосно)*. Любий, хороший мій юначе! Повірте... це скоро минеться у вас... це минеться. І тоді в душі ви скажете мені — спасибі!

В л а с *(голосно)*. Тяжко мені, дуже тяжко!

(Басов прислухається, подаючи Суслову знак мовчати.)

М а р'я Л ь в і в н а. Їдьте собі... їдьте мерщій, голубчику! Я обіцяю писати вам... Працюйте, шукайте собі місця в житті... будьте сміливим, не поступайте ніколи перед силою життєвих дрібниць. Ви славний, і я кохаю вас. Так, так, я кохаю вас. *(Басов витріщає очі. Суслов з посмішкою дивиться на нього.)* Але це не потрібно вам і страшно мені... мені не соромно признатися — це страшно! Ви скоро переживете ваше захоплення, а я... що далі, все більше, все міцніше стала б кохати вас... І це скінчилось би дуже смішно, навіть пошло, — принаймні сумно для мене...

В л а с. Ні, клянусь вам...

М а р'я Л ь в і в н а. Та й не потрібно клять...

В л а с. Мине кохання — лишиться повага...

М а р'я Л ь в і в н а. Цього мало для жінчини, яка любить... І ще от яка річ, голубчику: мені соромно жити особистим життям... можливо, це смішно, потворно, але в наші дні соромно жити особистим життям. Ідїть собі, мій друже, йдїть! І знайте: в трудну хвилину, коли вам буде потрібен друг, — приходьте до мене... я зустріну вас, як любимого, ніжно любимого сина... Прощайте!

В л а с. Дайте вашу руку... Мені хочеться стати перед вами на коліна... Як я люблю вас! І хочеться плакати... Прощайте!

М а р'я Л ь в і в н а. Прощайте, хороший, милий мій! І пам'ятайте мою пораду — не треба нічого боятись... Не скоряйтесь нічому, ніколи... ніколи!

В л а с. Я йду... Любов моя! Чиста, перша любов моя!

Спасибі... (Мар'я Львівна швидко йде в ліс праворуч. Влас іде на дачу, бачить Басова і Суслова, розуміє, що вони чули; він спиняється. Басов устав й кланяється, хоче щось сказати. Влас іде до нього.) Мовчіть! Мовчіть! Ні слова! Не смійте, — ні слова! (Іде на дачу.)

Б а с о в (зняковівши). С-строго!

С у с л о в (сміючись). Що? злякався?

Б а с о в. Ні, бач який? Я знав це, але таке... ось таке благородство... ах, коміки! (Режоче. Юлія Пилипівна і Замислов ідуть дорогою від дачі Суслова. Юлія йде до чоловіка. Замислов на дачу.)

С у с л о в. А вона ж навмисне, для того, щоб міцніше хлопця в руки взяти...

Б а с о в. Ах, чорт візьми! а? Прекумедна річ!

С у с л о в (хмуро). Хитра вона... здоровенну свиню підклала мені. Ти знаєш, дядько, за її порадою, всі свої гроші віддав...

Ю л і я П и л и п і в н а. Петре, до тебе там приїхав...

Б а с о в (перепиняючи). Ні, ви спитайте, що сталось!

С у с л о в. Хто приїхав?

Ю л і я П и л и п і в н а (до Басова). Що таке? (До чоловіка.) Якийсь підрядчик... каже, негайна справа: десь, щось провалилось.

С у с л о в (швидко виходить). Що за дурниця!

Б а с о в. Ви уявіть, люба... Сидимо ми — я і ваш чоловік, раптом Мар'я Львівна... (режоче) виявляється, вони — в них роман!

Ю л і я П и л и п і в н а. В кого? В чоловіка з Мар'єю Львівною? (Сміється.)

Б а с о в. У Власа! У коміка з цією...

Ю л і я П и л и п і в н а. Ах, он що! Але це всім давно вже, через ваш язик, відомо...

Б а с о в. Та тут, бачите, діло... в подробицях...

(З-за рогу будинку виходять Двоєточіє, з пакунками в руках, і Рюмін.)

Д в о є т о ч і є. Мир бесіди! Чи Варвара Михайлівна дома? Он кого я привіз.

Б а с о в. Ба! «З далеких мандрів повернувшись»... Здрастуйте! Покращав, загорів, хоч і схуд, еге... Звідкіля ви?

Р ю м і н. З півдня. Вперше бачив море... Здрастуйте, Юліє Пилипівно!

Юлія Пилипівна. Справді, ви покращали, Павле Сергійовичу, — мабуть, і я поїду до моря.

Двоєточіє. Піду в кімнати... *(Іде.)* Племіннице, а я тобі на прощання цукерок привіз.

Басов.

Я бачив море... Синій плин
Пожадливо очима зміряв.
Перед стихією один
Я силу духу перевірів.

Так? заходьте в дім, дружина буде дуже рада!

Рюмін. Там добре! Хіба тільки музика здатна передати красу та велич моря. Перед лицем його людина відчуває себе маленькою — нікчемною порошинкою, як перед лицем вічності.

(З-за рогу будинку виходить Варвара Михайлівна.)

Басов. Я зберу шахи. Варю, приїхав Павло Сергійович, знаєш?

Варвара Михайлівна. Він у нас?

Басов *(підходячи до неї)*. Так. І, здається, дуже поповнив свій запас красивих слів... Варюшо, коли б ти знала! Сиджу я з Сусловим, граю, раптом Мар'я Львівна і Влас... розумієш — у них роман! *(Сміється.)* Ось ти казала, це не те. Те саме, самісіньке воно! Факт!

Варвара Михайлівна. Сергію, облиш! Я боюсь, ти скажеш пошлість...

Басов. Варю! але ж я ще не сказав...

Варвара Михайлівна. Я просила тебе не зачіпати відносин Мар'ї Львівни до мого брата, а ти розплескав усім... Невже ти не розумієш... як це недобре?

Басов. Ну, пішла! Справді, з тобою краще не говорити ні про що...

Варвара Михайлівна. Так, тобі взагалі треба менше говорити і хоч раз подумати про те, що ти робиш, і хоч раз прислухатись до того, що про тебе кажуть, Сергію...

Басов. Про мене? Я — вищий від пліток... Нехай кажуть усе, що завгодно! Але мене дивує, що ти, Варю, ти, моя дружина...

Варвара Михайлівна. Честь бути твоєю дружиною... не така вже й висока, як ти думаєш... і вона дуже важка, оця честь...

Б а с о в (*обурюючись*). Варваро, що ти кажеш! Як ти кажеш?

(*На терасу входять Двоєточіє і Влас.*)

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Я кажу те, що думаю... і як почуваю.

Б а с о в. Я одначе попрошу тебе пояснити мені.

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Добре, я поясню потім.

(*Басов, фиркаючи, йде на дачу. Влас проводить його недружелюбним поглядом, сідає на нижню приступку сходів на терасі.*)

Д в о є т о ч і є. Варваро Михайлівно, а я вам цукерок привіз.

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Спасибі!

Д в о є т о ч і є (*сідає теж на приступку тераси*). Я всім дамам цукерок привіз... щоб не згадували лихом,— за добрити хочу, розумієте. А портретик ваш таки дайте мені.

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Ах, так! Зараз. (*Іде в кімнати.*)

Д в о є т о ч і є. Ну, що, дядю Власе, поїхали ми?

В л а с. Швидше б!

Д в о є т о ч і є. Менше доби лишилось. Та-ак! От би ще сестру вашу зманити. Нема чого їй тут робити...

В л а с (*похмуро*). Всім тут нема чого робити.

Д в о є т о ч і є. А я радий, що ви зі мною ідете. Місто в нас маленьке, красиве; довкола ліс, ріка... Будинок в мене величезний — десять кімнат. В одній кашлянеш — по всіх луна йде. Зимою, коли метелиця вие, сильно лунає в кімнатах. Еге! (*Соня швидко йде з правого боку.*) В юності, розумієте, самота корисна людині... а ось під старість краще вдвох, хо-хо! А, пустуха... Прощайте! Завтра я їду, а після-завтра ви забудете старика, мовби його й нема на світі...

С о н я. Ні, не забуду. У вас таке смішне прізвище.

Д в о є т о ч і є. Та й тільки? Ну, і за те спасибі!

С о н я. Ні, любий дідусю, справді, я не забуду вас! Ви такий простий, хороший! А я так люблю простих людей! Але... ви не бачили маму мою?

Д в о є т о ч і є. Не мав приемності.

В л а с. На дачі її нема. Ходімо, пошукаємо... Може, вона в альпани над рікою.

К а л е р і я. І я йду, ви нічого не маєте проти?

Соня. Будь ласка!

(Втрюх ідуть в ліс. Двоєточіє дивиться вслід їм, зітхає, мугикає пісеньку. Варвара Михайлівна входить з фотографічною карткою в руках, за нею Рюмін.)

Варвара Михайлівна. Ось вам картка моя. Коли ви їдете?

Двоєточіє. Завтра. Спасибі за напис! Ех, мила моя пані, полюбив я вас!

Варвара Михайлівна. За що любити мене?

Двоєточіє. Та хіба люблять за що-небудь? Люблять так, просто!.. Справжня любов — вона, як сонце в небі, невідомо на чім тримається.

Варвара Михайлівна. Не знаю я цього...

Двоєточіє. Бачу, що не знаєте... Їхали б ви до мене. Ось братусь ваш іде. Знайшли б собі яке-небудь діло.

Варвара Михайлівна. Що ж я можу робити? Нічого я не вмію!

Двоєточіє. Не вчилися, тому й не вмієте. А ви повітчіє! От будемо ми з Власієм гімназії будувати... чоловічу й жіночу...

Рюмін *(неуважно)*. Щоб життя мало зміст, треба робити якесь величезне, важливе діло... сліди якого лишились би в віках... Треба будувати якісь храми...

Двоєточіє. Ну, це — премудрість, для мене недоступна! Я й до гімназії оцієї не сам дійшов, а добрий чоловік напоумив, так...

Рюмін. Навіть вищі школи дають нам тільки ряд суперечливих теорій, тільки здогади про таємниці життя...

Варвара Михайлівна *(з досадою)*. Господи! Як це нудно! Як заяложено... затріпано...

Рюмін *(дивиться на всіх і чудно, тихо сміється)*. Так, я знаю: це мертві слова, як осінні листя... Я говорю їх так, за звичкою... не знаю навіщо... може, тому що осінь настала... Відтоді, як я побачив море — в моїй душі бринить, не змовкаючи, задумливий шум зелених хвиль, і в цій музиці тонуть усі слова людей... ніби краплини дощу в морі...

Варвара Михайлівна. Ви чудний якийсь... Що з вами?

(Калерія і Влас ідуть з лісу з правого боку.)

Р ю м і н (*сміючись*). Нічого... Запевняю вас.

К а л е р і я. Твердо стояти на ногах — це значить стояти по коліна в грязюці.

В л а с. А ви хотіли б утвердитись на повітрі? Вам би тільки чистоту шлейфа й душі зберегти? Але кому, навіщо потрібні ви, чистенькі, холодненькі?

К а л е р і я. Я собі потрібна!..

В л а с. Хибна думка! І собі ви не потрібні!..

К а л е р і я. Я не хочу говорити з вами — ви бру- тальні. (*Швидко йде в кімнати.*)

Д в о е т о ч і є. Ну, що, дядю Власе? Розвередив ба- ришню та й раденький?

В л а с (*сідає на нижню приступку біля ніг сестри*). Набридла вона мені. (*Перекривляє.*) Ах, я вмираю з нудьги... Я сказав їй: жити треба з людьми, вмирати на самоті!..

Р ю м і н (*хутко*). Ось! Це жорстоко, але ви праві!.. еге! Так!

(*Басов і Юлія Пилипівна входять на терасу.*)

В а р в а р а М и х а й л і в н а (*мовби сама собі*). Життя проходить від нас остеронь і не зворушує серця... а тільки хвилює нашу думку!..

Б а с о в. Варю, я наказав, щоб Саша готувала до вечері тут. (*Суслов швидко йде від своєї дачі.*) Семене Семеничу, ми влаштуємо вам маленькі проводи!.. Вип'ємо шипучого! Привід законний!..

Д в о е т о ч і є. Дуже зворушений!..

С у с л о в. Юліє, на хвилинку!..

Ю л і я П и л и п і в н а. Що таке?

(*Суслов одводить дружину і тимчасом щось шепоче їй. Вона відсахнулася від нього, спинилась. Він бере її під руку й веде праворуч, де вони кілька хвилин тихо розмовляють і повертаються до тераси після того, як Басов виходить.*)

Б а с о в. Я запропоную вам, панове, ковбаси!.. така, знаєте, ковбаса! Мені прислав її один клієнт з України!.. А де ж мій помічник? (*Неголосно.*) Він же помічник чоло- віка Юлії Пилипівни!..

В а р в а р а М и х а й л і в н а (*обурено, тихо*). Сергію! Як це гидко!

Б а с о в (*задириливо*). Але ж це всі знають, Варю! І ти даремно так гостро!.. Сашо!.. (*Йде в кімнати.*)

Юлія Пилипівна (*зловтішно*). Дядю! А в Петра стіна в тюрмі впала... задавило двох робітників!

Су слов (*посміхаючись*). Зраділа!..

Варвара Михайлівна (*ляжливо*). Що ви? Де це?

Су слов. В повіті.

Двоєточіє. Поздоровляю! Ех... чадо! А ти на будівництві бував?

Су слов. Був... Це підрядчик, мерзотник.

Юлія Пилипівна. Бреше! не був ні разу... йому ніколи!

Двоєточіє. Шмагати б вашого брата!.. Ото які люди! Живуть без дії...

Су слов (*посміхаючись*). А ось я застрелюсь... і буде дія.

Рюмін (*заперечливо хитаючи головою*). Ви — не застрелитесь.

Су слов. Хто зна?

Варвара Михайлівна. Як же, Петре Івановичу... що ж ті, яких задавило... вмерли?

Су слов (*похмуро*). Не знаю... завтра поїду туди.

(Іде Ольга Олексіївна.)

Влас (*голосно бурчить*). Яка гидота!

Су слов (*вишкіривши зуби*). Тихше, юначе, тихше!

Ольга Олексіївна (*підходячи*). Добрий вечір! Як ви сидите... ніби птахи восени... Я всіх бачила сьогодні. Ах, Павле Сергійовичу!.. Давно ви?

(Су слов знов одходить з дружиною вбік і щось каже їй. Обличчя в нього злостиве. Юлія Пилипівна насмішкувато вклоняється йому, йде назад до тераси. Су слов, голосно насвистуючи, йде до своєї дачі. Двоєточіє, подивившись на Юлію Пилипівну, йде за Сусловим.)

Рюмін. Оце сьогодні.

Ольга Олексіївна. І вже тут? Ви хороший друг. Душно як! Незабаром осінь... Переїдемо ми до міста і там, серед камінних стін, будемо ще більш далекі й чужі одне одному...

Влас (*бурчить*). Починається скигління...

Басов (*з дверей на терасу*). Павле Сергійовичу, на моментик!

Ольга Олексіївна (*до Власа*). Хіба це не правда?

(Рюмін іде на поклик. Назустріч йому Калерія і Шалімов. Влас. не відповідаючи Ользі Олексіївні, встає з приступки і йде до сосен.)

Шалімов *(нудно, ліниво)*. Чекають оновлення життя від демократії, але, спитаю вас, хто знає, що це за звір — демократ?

Калерія *(схвильовано)*. Так, так! Ви тисячу разів праві. Це ще звір, варвар! Його свідоме бажання одне — бути ситим.

Шалімов. І носити чоботи на рипах.

Калерія. У що він вірує? В чім його культ?

Влас *(роздратовано)*. А ви? Ви у що віруєте? В чім ваш культ?

Калерія *(не відповідаючи Власові)*. Життя оновлюється людьми віруючими... аристократією духу...

Влас. Хто ця артистократія? Де вона?

Калерія. Я не хочу розмовляти з вами, Власе! Якове Петровичу, ходімо туди...

(Сходять з тераси, йдуть до ялин і там сідають, негolosно розмовляючи. Калерія нервує, Шалімов спокійний, рухи ліниві, повільні, мовби він дуже стомився.)

Варвара Михайлівна *(підходячи до Власа)*. Ти сьогодні страшенно нервовий, Власе...

Влас *(глухо)*. Мені тяжко, Варю...

Юлія Пилипівна. Власе Михайловичу, ходімо до річки...

Влас. Ні... пробачте... не хочеться...

Юлія Пилипівна. Ну, прошу вас! Мені треба щось вам сказати...

Влас *(неохоче)*. Добре, ходімо. Що таке?

(Юлія Пилипівна бере його під руку і щось тихо каже йому, ідучи в глиб сцени. Варвара Михайлівна йде на терасу.)

Ольга Олексіївна *(ловлячи руку Варвари Михайлівни)*. Варю! Ти й досі ще сердишся?

Варвара Михайлівна *(задумливо)*. Серджусь? Ні.

Влас *(у глибині сцени, голосно)*. Пошляк! Коли б він не був чоловіком сестри моєї...

Юлія Пилипівна. Ш-ш! *(Тягне його в ліс.)*

Варвара Михайлівна *(злякано)*. Боже мій! Що таке?

Ольга Олексіївна. Мабуть, інженерша плітки плете. Варю, я ж бачу — ти сердишся! Адже слово, що зірвалося з язика в хвилину роздратування...

Варвара Михайлівна *(задумливо)*. Прошу тебе — облиш це! Я не люблю нічого латаного... і латаної дружби...

Ольга Олексіївна *(встає)*. Яка ти злопам'ятна! Невже не можна забути? Простити, нарешті!

Варвара Михайлівна *(твердо, холодно)*. Ми надто багато прощаємо... Це слабкість... Вона вбиває повагу людини до людини... Є людина, якій я дуже багато прощала... тепер я втратила всяке значення в її очах...

Ольга Олексіївна *(після паузи)*. Ти кажеш про Сергія Васильовича? *(Варвара Михайлівна не відповідає, тихо похитуючи головою й дивлячись кудись уперед.)* Як швидко міняються люди! Я пам'ятаю його студентом... який він тоді був хороший! Безтурботний, веселий бідняк... хлопець-друга — звали його товариші... А ти мало змінилась: все така ж задумлива, серйозна, строга... Коли стало відомо, що ти виходиш за нього заміж, я пам'ятаю, Кирило сказав мені: з такою дружиною Басов не пропаде. Він легковажний і схильний до пошлості, але вона...

Варвара Михайлівна *(просто)*. Навіщо ти це говориш Ольго? Щоб показати мені, що я сама — нікчема?

Ольга Олексіївна. Варю! Як ти можеш думати це? Я просто так... згадала...

Варвара Михайлівна *(неголосно, дуже виразно, мовби вирок собі)*. Так, я теж безсила, жалюгідна людина. Це ти хотіла сказати? Я це знаю, Ольго, давно знаю!

Саша *(на терасі)*. Варваро Михайлівно, пан просить вас.

(Варвара Михайлівна мовчки йде в кімнати.)

Ольга Олексіївна *(йде слідом за Варварою Михайлівною)*. Варю, послухай, ти не зрозуміла!

Калерія *(неголосно)*. Людина, яка думає, що істина відкрита, — для мене вмерла! *(Пауза. Шалімов курить.)* Скажіть, вам сумно жити?

Шалімов. Інколи — дуже.

Калерія. Часто?

Шалімов. Весело — ніколи не живеться. Я вже надто багато бачив для того, щоб веселитись. Та й час невеселий, скажу прямо.

Калерія (*тихо*). Життя кожної думаючої людини — тяжка драма.

Шалімов. Так... Скажіть...

Калерія. Що?

Шалімов (*встає*). Скажіть одверто: вам подобаються мої оповідання?

Калерія (*жваво*). Дуже! Особливо останні... Вони менш реальні, в них менше грубої плоти! Вони сповнені тої м'якої, теплої журби, яка огортає душу, як хмара огортає сонце на західному прюзі. Мало хто вміє цінити вас, але ці люди палко люблять вас.

Шалімов (*з посмішкою*). Дякую вам. Ви говорили про нові свої вірші... Може, прочитаєте?

Калерія. Добре. Потім коли-небудь. (*Пауза. Шалімов мовчки схиляє голову, погоджуючися з Калерією. Влас і Юлія Пилипівна задумливо йдуть із лісу з правого боку, приходять до сосен. Влас сідає, зіпершись на стіл, і стиха свище. Юлія Пилипівна йде в кімнату.*) Хочете — зараз?

Шалімов. Що — зараз?

Калерія (*печально посміхаючись*). Забули вже?.. Як швидко!

Шалімов (*супить брови*). Дозвольте... це...

Калерія (*встає*). Ви просили прочитати вірші... Хочете, зараз прочитаю?

Шалімов (*хутко*). О так, прошу! Такий чудовий вечір... це буде славно. Ви помиляєтесь, я не забув... просто задумався, не зрозумів запитання.

Калерія (*йде в дім*). Добре... Я прочитаю. Хоч вам це й зовсім не цікаво.

Шалімов (*стежачи за нею*). Це неправда, повірте мені.

(*Калерія швидко вибігає на терасу. Шалімов знизує плечима й робить гримасу. Оглядається, бачить Власа. Дорогою від дачі Сулова йдуть Двоєточіє і Сулов. Обидва сердиті, мовчать.*)

Шалімов (*до Власа*). Мрієте?

Влас (*не грубо*). Свищу.

(На терасу входять: Ольга Олексіївна — сідає в плетене крісло біля поручнів; Рюмін — стає збоку, вона щось каже йому неголосно; Басов — зупиняється біля накритого столу, розглядає закуски. Варвара Михайлівна стоїть, притулившись до колони тераси. Замислов перед нею.)

Б а с о в. Всі тут? А Влас? Мар'я Львівна?

В л а с. Я тут.

(Юлія Пилипівна виходить з дачі, тихенько наспівуючи, сідає на приступки тераси.)

З а м и с л о в. Ми всі, Варваро Михайлівно, люди складні.

Б а с о в *(перехиляючись через бильця)*. Чудово. Якове, ти тут? Ага!

З а м и с л о в. Саме ця складність нашої психіки й робить нас кращими людьми країни — сиріч інтелігенцією, а ви...

(Двоєточіє стоїть, слухаючи Замислова. Сулов, поглянувши на оратора, проходить під сосни, де мовчки сидять Шалімов і Влас. З глибини сцени з правого боку йдуть Мар'я Львівна і Соня.)

В а р в а р а М и х а й л і в н а *(нервово)*. Інтелігенція — це не ми! Ми щось інше... Ми — дачники в нашій країні... якісь приїжджі люди. Ми — в суєті, шукаємо в житті зручних місць... ми нічого не робимо і огидно багато балакаєм.

Б а с о в *(насмішкувато)*. Особливо блискуче ти сама доводиш правду своїх слів.

(Калерія входить із зошитом в руці, спиняється біля столу і слухає.)

В а р в а р а М и х а й л і в н а *(нервовіше)*. І страшенно багато брехні в наших балачках! Щоб приховати від ближніх духовну вбогість, ми одягаємось у красиві фрази, в дешеве лахміття книжної мудрості... Говоримо про трагізм життя, не знаючи його, любимо скімлити, ремствувати, стогнати...

(Дудаков підходить до тераси і стає так, що дружина не бачить його.)

Р ю м і н (*нервово*). Треба бути справедливою! Нарікання людини красиве... Жорстоко це, Варваро Михайлівно, мати сумнів, мовби людина неширо стогне.

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Досить нарікань, майте мужність мовчати! Треба мовчати про свої маленькі печалі. Адже ми вміємо мовчати, коли вдоволені днями нашого життя? Кожен з нас ковтає свій кусень щастя на самоті, а горе своє, мізерну подряпину серця ми виносимо на вулицю, показуємо всім, і кричимо, і плачемо про наш біль на цілий світ! Ми викидаємо геть із наших домів недоїдки наші й отруємо ними повітря міста... так само ми викидаємо з наших душ усе паскудне й тяжке попід ноги ближнім. Я певна, що сотні й тисячі здорових людей гинуть, отруєні і приголомшені нашими наріканнями й стогоном... Хто дав нам зле право отруювати людей тяжким виглядом наших особистих язв?

(*Пауза.*)

В л а с (*неголосно*). Браво, Варю!
Д в о е т о ч і е. Розумниця! Добре!

(*Мар'я Львівна мовчки гладить руку Варвари Михайлівни. Влас і Соня теж біля неї. Рюмін нервово струшує головою.*)

Р ю м і н. Прошу слова! Дозвольте мені сказати... моє останнє слово!

К а л е р і я. Треба мати мужність мовчати...

О л ь г а О л е к с і ї в н а (*до Басова*). Як вона стала говорити, сміливо... різко!

Б а с о в. Так, заговорила Валаамова... (*Не скінчивши слова, злякано затуляє собі рота рукою. Схвильована Варвара Михайлівна не помітила вихватки чоловіка, але багато хто чув і зрозумів її. Замислов хутко сходить з тераси до сосен і регоче. Шалімов посміхається і з докором хитає головою. Влас і Соня дивляться на Басова з презирством; всі інші вдають, мовби нічого не помітили. Після уривчастих зауважень, викликаних словами Варвари Михайлівни, настає ніякова мовчанка. Суслов кашляє, посміхаючись. Варвара Михайлівна, помічаючи, мовби щось негаразд, роззеублено оглядається.*)

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Я, здається, сказала щось... можливо, різке, грубе? Чому все так чудно?..

В л а с (*голосно*). Це не ти сказала грубість...

Ольга Олексіївна (з невинним виглядом). В чім річ, панове?

Мар'я Львівна (швидко, неголосно). Власе, будь ласка, не треба! (Починає говорити, щоб заглядити вихватку Басова. Потім захоплюється, говорить сильно, палко. Шалімов, Суслов і Замислов демонстративно не слухають її. Дудаков, стверджуючи, хитає головою. Басов дивиться на неї з вдячністю і знаками запрошує слухати.) Ми всі повинні бути інакшими, панове! Діти прачок, куховарок, діти здорових робочих людей — ми повинні бути інакшими! Адже ніколи ще в нашій країні не було освічених людей, зв'язаних з масою народу спорідненістю крові... Ця кровна спорідненість повинна б жити нас палким бажанням розширити, перебудувати, освітити життя рідних нам людей, що всі дні свої тільки працюють, задихаючися в пітьмі й грязі... Ми не з жалю, не з милості повинні б працювати, щоб розширити життя... ми повинні робити це для себе... для того, щоб не відчувати проклятої самотності... не бачити прірви між нами — на висоті — та рідними нашими — там, унизу, звідкіль вони дивляться на нас, як на ворогів, що живуть їхньою працею! Вони послали нас поперед себе, щоб ми знайшли для них дорогу до кращого життя... а ми пішли від них і загубились, і самі ми створили собі самотність, сповнену тривожної суєти і внутрішнього роздвоєння... Ось наша драма! Але ми самі створили її, ми заслужили все, що нас мучить! Так, Варю! Ми не маємо права насичувати життя нашим стогнанням.

(Вона стомилась від хвилювання і сідає поряд з Варварою Михайлівною. Мовчання.)

Дудаков (оглядаючи всіх). От! Оце так! Це правда!

Ольга Олексіївна (хутко). Ти тут? Іди сюди...

Шалімов (трохи піднявши шляпу). Ви скінчили, Мар'є Львівно?

Мар'я Львівна. Так.

Ольга Олексіївна (одводить чоловіка в куток тераси.) Ти чув? Зрозумів? Який дурень Басов!

Дудаков (неголосно). При чому тут Басов?

(На терасі загальний рух. Варвара Михайлівна дивиться на всіх. Ще немає впевненості, що вихватку Басова загляджено, забуто.)

Ольга Олексіївна. Тихше! Варвара тут говорила таке зле, а він назвав її Балаамовою віслицею.

Дудак о в. Ну, і бовдур він! Олю, там дома, знаеш...

Ольга Олексіївна. Підожди!.. Калерія хоче вірші читати. Ні, це добре все-таки, це добре! Варвара стала такою гордячкою.

(Рюмін, пригнічений, сходить з тераси й походить біля неї.)

Шалімов. Панове, ось Калерія Василівна ласкаво погодилась прочитати свої вірші...

Басов. Читай, любя, швидше!

Калерія *(нілково)*. Добре, я прочитаю... добре.

Шалімов. Вам стілець.

Калерія. Не треба. Варю, чому це я завдячую? Такий інтерес до моїх віршів жахає мене.

Варвара Михайлівна. Я не знаю. Очевидно, хтось зробив безтактність, і всі намагаються приховати її.

Калерія. Ну, я буду читати. Мої вірші спіткає та ж доля, що й твої слова, Варю. Все поглинається бездонною трясовиною нашого життя...

З пізними осінніми вітрами
Із небес холодних до землі
Падають сніжинки пречудові,
Наче мертві квіточки малі.

Кружать і летять понад землею,
Стомленою, хворою, вони.
Чистою ласкавою габою
Бруд людський вкривають восени.

Чорні, мовчазні птахи у полі...
Мертві дерева, кущі малі...
Падають сніжинки занімілі
Із небес холодних до землі...

(Пауза. Всі дивляться на Калерію, мовби чекають ще чогось.)

Шалімов. Гарно!

Рюмін *(задумливо)*.

Падають сніжинки пречудові,
Наче мертві квіточки малі...

Влас *(збуджено)*. Я теж складаю вірші, я теж хочу прочитати вірші!

Двоєточіє *(регоче)*. Ану!

Шалімов. Інтересне змагання!

Варвара Михайлівна. Власе, чи потрібно це?

Замислов. Коли це весело — це необхідно!

Мар'я Львівна. Голубчику! Нагадаю вам — будьте самим собою!

(Всі дивляться на збуджене обличчя Власа. Стає дуже тихо.)

Влас. Панове! Я хочу показати вам, як це легко й просто — насмітити віршами в голові ближнього свого... Увага! *(Читає ясно й сильно, з викликом.)*

Скрізь люді маленькі та нікчемні
Ходять по моїй землі в печалі,
Ходять і свого шукають місця,
Де б схватись від життя подалі.

Все шукають щастячка дрібного,
Ситості, спокою, тишини.
Ходять і жаліються і стогнуть
Сірі боягузи й брехуни.

Крадені думки, убогі мислі...
І слівця на модні нові теми...
Край життя тихесенько плазують
Тьмяні, наче привиди, нікчеми.

(Закінчивши, він стоїть нерухомо і дивиться по черзі на Шалімова, Рюміна, Суслова. Пауза. Всі знімають цигарку. Суслов дуже збуджений. Мар'я Львівна і Варвара Михайлівна підходять до Власа, видно, боячись чогось.)

Дудаків *(тихо, але виразно)*. Це с-страшенно влучно. Знаєте... це страшенно правильно!

Юлія Пилипівна. Браво! Це мені подобається!

Двоєточіє. Ну, рознісі!.. Ах ти... душа моя красная!

Калерія. Грубо... Злостиво... Навіщо?

Замислов. Не весело... Ні!

Шалімов. Тобі подобається, Сергію?

Басов. Мені? Тобто, розумієш, звичайно, рима слабка... Але — як жарт...

Замислов. Для жарту це серйозно.

Юлія Пилипівна *(до Шалімова)*. Ах, як ви спритно прикидаєтесь!

Суслов *(жовчно)*. Дозвольте тепер мені, тьмяній нікчемі, відповісти на це... на цей... пробачте, не знаю—як на-

звати цей рід творчості. Ви, Влаسه Михайловичу... я вам не буду відповідати... Я звернусь просто до джерела вашого натхнення... до вас, Мар'є Львівно!

В л а с. Що таке? Ви! Глядіть!

М а р'я Л ь в і в н а (*гордо*). До мене? Це дивно... але я слухаю.

С у с л о в. Нітрохи не дивно, бо мені відомо, що саме ви — муза цього поета.

В л а с. Без пошлостей!

Ю л і я П и л и п і в н а (*лагідно*). Без пошлостей він не може.

С у с л о в. Я просив би не заважати мені... Коли я скінчу, я відповім, як вам буде завгодно, за все, що скажу... Ви, Мар'є Львівно, так звана ідейна людина... Ви десь там робите щось таємниче... можливо, велике, історичне, це вже не моє діло!.. Очевидно, ви думаете, що ця ваша діяльність дає вам право ставитись до людей згорда.

М а р'я Л ь в і в н а (*спокійно*). Це неправда.

С у с л о в. Ви прагнете на всіх впливати, всіх повчати... Ви настроїли на викривальний лад цього юнака...

В л а с. Що ви там мелете?

С у с л о в (*злостиво*). Терпіння, юначе! Я до цього дня мовчки терпів ваші вихватки!.. Я хочу сказати вам, що, коли ми живемо не так, як ви хочете, шановна Мар'є Львівно, у нас на те є свої причини! Ми нахвилювались і наголодувались в юності; природно, що в зрілому віці нам хочеться багато й смачно їсти, пити, хочеться відпочити... взагалі винагородити себе з лихвою за неспокійне, голодне життя юних днів...

Ш а л і м о в (*сухо*). Хто це ми, можна дізнатись?

С у с л о в (*усе палкіше*). Ми? Це я, ви, він, він, усі ми. Так, так... ми всі тут — діти міщан, діти бідних людей... Ми, кажу я, багато голодували й хвилювались в юності... Ми хочемо поїсти й відпочити в зрілому віці — ось наша психологія. Вона не подобається вам, Мар'є Львівно, але вона цілком природна і якоїсь іншої бути не може! Насамперед людина, шановна Мар'є Львівно, а потім усі інші дурниці... І тому дайте нам спокій! Від того, що ви будете лаятись і підбивати на цю лайку інших, від того, що ви назвете нас боягузами чи неробами, ніхто з нас не кине́тсья в громадську діяльність... Ні! Ніхто!

Д у д а к о в. Який цинізм! Облишили б!

С у с л о в (*усе палкіше*). А за себе скажу: я не юнак!

Мене, Мар'є Львівно, марна річ учити! Я доросла людина, я рядовий росіянин, російський обиватель! Я обиватель— та й годі! Ось мій план життя. Мені подобається бути обивателем... Я житиму, як я хочу! І, нарешті, плювають мені на ваші балачки... заклики... ідеї! *(Він насуває шляпу і швидко йде в напрямі до своєї дачі. Загальний подив. Замислов, Басов і Шалімов відходять вбік, живо й тихо розмовляючи. Варвара Михайлівна і Мар'я Львівна складають окрему групу. Юлія Пилипівна, Двоєточіє і Дудаков з дружиною теж в одній групі. Загальний нервовий гомін. Калерія, пригнічена, самотньо стоїть під сосною. Рюмін швидко ходить туди-сюди.)*

В л а с *(відходить убік, схопивши себе за голову)*. Чорт мене візьми! Чорт візьми!

(Соня йде за ним, говорить йому щось.)

М а р'я Л ь в і в н а. Та це істерія! Так оголити себе може тільки психічно хворий!

Р ю м і н *(до Мар'ї Львівни)*. Ви бачите... ви бачите, яка жахлива правда?

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Як це тяжко!

Д в о є т о ч і є *(до Юлії Пилипівни)*. Нічого не розумію... нічого!

Ю л і я П и л и п і в н а. Мар'є Львівно, голубонько, скажіть, він образив вас, так?

М а р'я Л ь в і в н а. Мене? Ні. Він себе образив!

Д в о є т о ч і є. Чудні діла ваші, панове любі!

Д у д а к о в *(до дружини)*. Стривай... *(до Двоєточія.)* Це налив! Розумієте, прорвався налив у душі... Це в кожного з нас може бути... *(Схвильований, вимахує руками і, дуже зайкуючись, не може говорити.)*

Ю л і я П и л и п і в н а. Миколо Петровичу...

З а м и с л о в *(підходячи до неї)*. Вас це розстроїло?

Ю л і я П и л и п і в н а. Нітрохи... Але мені незручно залишатись тут. Проведіть мене.

З а м и с л о в. Як по-дурному, а? І жалко: патрон приготував такий, знаєте, істівний сюрприз!

Ю л і я П и л и п і в н а. Облиште! Досить сюрпризів.

(Виходять.)

Ш а л і м о в *(підходячи до Калерії)*. Як вам це подобається?

Калерія. Це жахливо! Мовби твань піднялася з дна болота і душить мене, душить!..

(Басов підходить до Власа і мовчки бере його за рукав.)

Влас. Що вам треба?

Басов (одводячи його вбік). На пару слів.

Рюмін (підходячи до Варвари Михайлівни, несамовито). Варваро Михайлівно, цей ураган жовчної пошлості зім'яв мою душу... звалив... мене. Я йду... прощайте! Я прийшов попроситися з вами.... Мені хотілось провести тихий вечір... останній вечір! Я йду назавжди! Прощайте!

Варвара Михайлівна (не слухаючи його). Знаєте, що я думаю? Мені здається, Суслов, щиріший від усіх вас. Так, так, щиріший! Він грубо сказав, але він сказав ту нещадну правду, яку інші не сміють сказати!

Рюмін (відступаючи). Це все? Це ваше прощай? Боже мій! (Іде в глибину сцени.)

Басов (до Власа). Ну, батечку, ви відзначились! Як же тепер? Ви образили мою сестру... і Якова, який... він письменник! Всіма шанований! До того ж Суслов... нарешті, Рюмін! Вам треба перепросити...

Влас. Що-о? Я? Перепрошувати? Їх?

Басов. Ну, що ж, це нічого! Ну, скажіть: просто, мовляв, хотів пожартувати, розвеселити і — переборщив... Вам пробачать, всі звикли до ваших вихваток... адже всі знають, що ви, власне, комік.

Влас (кричить). Ідіть к чорту! Ви самі комік. Ви блазень!

Соня. Панове! Схаменіться!

Варвара Михайлівна. Власе, що ти?

Мар'я Львівна. Та це хвиля безумства...

Двоєточіє. Власе, ви, тее, йдіть собі!

Басов. Ні, дозвольте, я теж ображений.

Варвара Михайлівна. Сергію, прошу тебе! Власе!

Басов. Ні, я не блазень!

Влас. Тільки повага до сестри не дозволяє мені сказати вам...

Варвара Михайлівна. Власе, не смій...

(Калерія підходить.)

Саша (до Варвари Михайлівни). Подавати їсти?

Варвара Михайлівна. Ідіть!

Саша (неголосно до Двоеточія). Вже краще подати б!

Пан побачать страву на столі й перестануть сердитись.

Двоеточіє. Іди геть!

Басов (до Власа). Ні, я прошу вас! (Раптом лото горлає на Власа.) Ви хлопчисько!

Калерія. Сергію, це дико!

Басов. Він хлопчисько! Так! Це факт!

Шалімов (бере Басова під руку й одводить на дачу. Саша йде позаду). Та годі ж!

Мар'я Львівна. Власе Михайловичу! Ех, як ви!

Влас. Хіба я винен? Хіба я?

Саша. Пане! Вечеряти подавати?

Басов. Ідіть геть! Я тут ніщо. Мене в моєму домі... (Іде в кімнати.)

Мар'я Львівна (до Соні). Одведи його до нас. (До Власа). Ідіть, голубчику!

Влас. Ви пробачте мені, пробачте! І ти, сєсгро, пробач! Я винен. Нешасна моя сестричко! Йди звідси! Йди!

Варвара Михайлівна (неголосно). Куди? Куди я піду?

Двоеточіє. А хоч би й до мене, справді! Як би це добре!

(Його слів ніхто не чує. Він тяжко зітхає й тихо йде до дачі Суслова.)

Мар'я Львівна. Ідіть і ви до мене, Варю, ідіть!

Варвара Михайлівна. Я прийду... Власе... потім... прийду...

(Варвара Михайлівна йде на дачу. Мар'я Львівна за нею. Влас і Соня йдуть у ліс. Калерія, пригнічена, хитаючись, теж йде на дачу.)

Ольга Олексіївна. От так скандал! І як усе це раптом! Ти розумієш що-небудь, Кириле?

Дудаков. Я? розумію! так! Коли-небудь ми всі повинні були спротивіти одне одному!.. І от спротивіли! Влас, він влучно понав, Ольго! Він понав! Але треба тобі йти додому.

Ольга Олексіївна. Підожди! Це так інтересно! Можливо, ще що-небудь буде.

Дудаков. Е, Ольго, це ж недобре! І треба йти

додому... Там усі кричать, плачуть. Волька вилаяв няньку, вона сердиться, а він каже, що вона його за вухо смикнула... І взагалі там катастрофа. Я давно вже кажу тобі — треба йти додому.

Ольга Олексіївна. Неправда! Ти не казав!

Дудakov. Казав же! Он там ми стояли, ти щось розповідала про Басова, і я тобі сказав.

Ольга Олексіївна. Ти нічого не сказав мені, Кириле!

Дудakov. Я не знаю, чого ти сперечаєшся? Я ж пам'ятаю: йди додому, — сказав я...

Ольга Олексіївна. Ти не міг мені сказати: йди додому! Так говорять лише дітям та служницям.

Дудakov. Ольго! Ти звадлива жінка!

Ольга Олексіївна. Так? Як тобі не соромно, Кириле! Ти обіцяв мені бути стриманим.

Дудakov. *(іде геть від неї)*. Не кажи! Це... це безглуздя! Це бабство!

Ольга Олексіївна *(йдуци за ним)*. Безглуздя, Кириле? Я — баба? *(Зі сльозами.)* Так, дякую!

(Вони зникають у лісі. Кілька секунд сцена порожня. Сутеніє. З кімнат на терасу входять Басов і Шалімов.)

Шалімов *(до Басова)*. Мій друже, треба бути трошки філософом! Смішно гарячитись через дурницю...

Басов. Та досадно ж! Хлопчисько! Молокосос! Ти вже не сердься! а?

Шалімов. Такі вихватки, як вихватка оцього... куплетиста з невдалих... щодня можна зустріти в вуличних газетах. Але, мій друже, кого ж вони зачіпають? *(Сходять з тераси і стоять біля сосни, швидко підходить Суслов.)*

Суслов. Сергію Васильовичу! Я повернувся... я розумію, що повинен перепросити тебе *(до Шалімова)* і вас. Я не стримався... Але мене давно обурювала вона... Вона й подібні їй — органічно гидкі мені... Я ненавиджу її обличчя, її манеру говорити.

Басов. Розумію, батьо, дуже добре розумію! Людина мусить бути лагідна, делікатна.

Шалімов *(сухо)*. Але ви перебрали міру вашою характеристикою... та-ак...

Басов *(квалливо)*. Е, годі! Я підпишусь під усім,

що він сказав, їй-богу! А цю бариню я б, одверто кажучи... так би...

С у с л о в. Усі жінки — актриси, ось у чім річ! Руські жінки переважно драматичні актриси... всі героїнь хочуть грати...

Б а с о в. Та-ак, жінчини... трудно з ними жити!

(Варвара Михайлівна і Мар'я Львівна входять на терасу.)

Ш а л і м о в. Ми самі створюємо ці труднощі. Нам треба сказати собі, що жінки — це все ще нижча раса.

Б а с о в *(мовби говорячи чужими словами)*. Звичайно... так, друже ти мій. Жінки ближчі за нас до звіра. Щоб підкорити жінчину своїй волі — треба застосувати до неї м'який, але сильний і красивий у своїй силі, неодмінно красивий, деспотизм.

(В лісі, з правого боку, лунає постріл. На нього не звертають уваги.)

С у с л о в. Просто треба, щоб вона частіш була вагітною, тоді вона вся у ваших руках.

В а р в а р а М и х а й л і в н а *(неголосно, сильно)*. Яка гидота!..

М а р ' я Л ь в і в н а. Боже мій, це розклад якийсь! Немов трупи загнили... Ідіть, Варю, звідсіль!

(Суслов тихо йде геть і сухо кашляє.)

Б а с о в *(похапцем кидаючись до дружини)*. Це ти, Петре, той... Це вже ти переборщив... пересолив!

В а р в а р а М и х а й л і в н а *(до Шалімова)*. Ви! Ви!

Ш а л і м о в *(знімаючи шляпу, знизує плечима)*. Що ж я?

М а р ' я Л ь в і в н а. Ходімо швидше, Варю!.. Ходімо геть. *(Тягне Варвару Михайлівну за собою. Басов розгублено дивиться вслід їм.)*

Б а с о в. Чорт візьми!.. Підслухали... ах ти!

Ш а л і м о в *(посміхаючись)*. Ну, брат... поганий ти товариш.

Б а с о в *(прикро вражений, тривожно)*. Надало ж йому... чортові!.. Отака жовчна потвора!.. Хіба такі речі говорять так необережно? Ф-фу!

Шалімов (сухо). Завтра я поїду. Тут холодно й вогувато... йду в кімнати.

Басов (понура). А там сестра реве! Це факт!..

(Виходять. Тихо. Пустобайка й Кропилкін входять із-за дачі Басова, обидва тепло вдягнені, з калаталами і свистками. З дачі Сулова чути акорди рояля. Потім Юлія Пилипівна та Замислов співають дует: «Вже стомлений день».)

Пустобайка. Ну, ти піди на ту діляницю, а я обійду що, покажемось, а потім на кухню, до Степаниди чай пити!

Кропилкін. Рано ми вийшли... ніхто ще не спить.

Пустобайка. Про людське око треба походити. Ну, йди...

Кропилкін (іде ліворуч). Іду... Ех, господи!

Пустобайка. Сміття ж бо скільки... чорти! Вроді гулящих, оці дачники... з'являються, насміяють на землі — та й нема їх... А ти після їхнього життя розбирай, підмітай... (Голосно з досадою стукає калаталом і свистить. Кропилкін відповідає свистом. Пустобайка виходить. Калерія входить і сідає під соснами, печальна, задумлива. Прислухається до співу, похитуючи головою, тихо підспіває. З правого боку в лісі чути голос Пустобайки.)

Пустобайка (голосно, тривожно). Хто такий? Що? Ах ти, подумай тільки!

(Калерія лякливо прислухається.)

Пустобайка (веде похід руки Рюміна). До Басова, чи що?

Калерія. Сергію! Сергію!..

Рюмін. Лікаря... прошу вас!

Калерія. Павле Сергійовичу! Ви? Що з вами? Що з ним?

Пустобайка. Я йду, а він — повзе назустріч... по землі... каже — поранений...

Калерія. Ви поранені? Сергію, до Мар'ї Львівни! Мерщій лікаря...

Басов (вбігаючи). Що тобі? Що це?

Рюмін. Пробачте мені.

Калерія. Хто вас поранив?

Пустобайка (бурчить). Кому тут ранили людину? Не інакше — сам себе. Пістолет — ось він... (Витягає з-за пазухи револьвер і спокійно, уважно розглядає його.)

Б а с о в. Це ви? А я думав — Замислов... я думав
Петро його... *(Швидко вибігає й кричить.)* Мар'є Львівно!

Ш а л і м о в *(у пледі)*. Що... це хто? Що сталось?

К а л е р і я. Вам дуже болять?

Р ю м і н. Мені соромно... соромно мені!

Ш а л і м о в. Можливо, безпеки нема?

Р ю м і н. Одведіть мене звідси... Я не хочу, щоб вона
бачила... Одведіть мене! Прошу вас!

К а л е р і я *(до Шалімова)*. Та йдіть же... кличте...

*(Шалімов іде до дачі Суслова. Чути, як біжать люди, лу-
нають окремі вигуки. З'являються: Мар'я Львівна, Вар-
вара Михайлівна, Соня, Влас.)*

М а р'я Л ь в і в н а. Ви? ех!.. Соню, помагай! Скидай
піджак... спокійно, не хвилюйся...

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Павле Сергійовичу...

Р ю м і н. Простіть мені! Я повинен був зразу... та
коли в людини серце маленьке і дуже калатає, — в нього
трудно влучити кулею.

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Навіщо? Навіщо ви?..

К а л е р і я *(до Рюміна, істерично кричить)*. Це жор-
стоко! *(Схаменувшись.)* Що я кажу! Пробачте!

В л а с *(до Калерії)*. Ідіть звідси, вам шкодить...
ідіть, голубонько! *(Іде до сосен. Біжать: Суслов, Двоєточіє в
самому жилеті й пальті, накинутому наопашки, без шляпи;
потім Замислов і Юлія Пилипівна, Дудаков, розхристаний,
роздратований, Ольга Олексіївна, несмілива, розгублена.)*

М а р'я Л ь в і в н а. Ага! Ось де!.. Ну, здається, це
пусте!

Р ю м і н. Ідуть сюди... Варваро Михайлівно, дайте
мені вашу руку.

В а р в а р а М и х а й л і в н а. Навіщо все це?

Р ю м і н. Я кохаю вас... жити не можу без вас!

В л а с *(крізь зуби)*. Чорт тебе візьми... з твоїм ко-
ханням!

К а л е р і я *(голосно шепоче)*. Не смійте так! Не доби-
вайте вмираючих.

М а р'я Л ь в і в н а *(до Варвари Михайлівни)*. Ви
ідіть-но, ідіть! А ви, пане мій, не хвилюйтесь, рана не-
значна... А ось доктор.

Д у д а к о в. Н-ну, що? Рана?.. Ну, плече?.. І хто ж
це стріляє собі в плече? Треба в лівий бік... в череп...
коли це серйозно.

Мар'я Львівна. Кириле Якимовичу, що ви говорите?

Дудаков. А... так! Пробачте! Ну... перев'язали? Що ж?.. Несіть його...

Басов. Несіть до нас... до нас, Варю?

Рюмін. Не треба... Я можу йти.

Дудаков. Можете? І чудесно.

Рюмін (*іде хитаючись, Басов і Суслов тримають його*). Так... от, жив невдало і померти не зумів... жалюгідна людина!

(*Його ведуть у кімнати. Дудаков проводить.*)

Юлія Пилипівна. Він правий...

Замислов (*понура*). Який печальний водевіль!

Пустобайка (*до Двоеточія*). Це я привів пана.

Двоеточіє. Ага... добре!

Пустобайка. Мені б за турботу на горілку треба одержати з кого-небудь.

Двоеточіє (*з докором*). Який ти, брат, безглуздий! (*Дає йому грошей.*)

Пустобайка. Спасибі.

Калерія (*до Варвари Михайлівни*). Він умирає? Це повинна була зробити я; так, Варю?

Варвара Михайлівна. Мовчи... не треба! (*Істерично.*) Які ми всі огидні... О! Чому?

Шалімов (*до Мар'ї Львівни*). Що... дуже небезпечна рана?

Мар'я Львівна. Ні...

Шалімов. Гм... неприємний випадок!.. Варваро Михайлівно, дозвольте...

Варвара Михайлівна (*здригнувшись*). Що таке?

Шалімов. Кілька хвилин тому ви чули слова...

(*Входить Басов, Суслов і Дудаков.*)

Басов. Ну, поклали ми його.

Варвара Михайлівна. Облиште! Я не вірю... не хочу слів! Я ненавиджу всіх вас невичерпною ненавистю. Ви — жалюгідні люди, нещасні потвори!

Влас. Підожди, сестро, — це я скажу... я знаю: ви — переряджені! Поки я живий, я буду завжди зривати з вас лахміття, яким ви прикриваєте вашу брехню... вашу пошлість... убогство ваших почуттів і розбещеність думки!

(*Шалімов, низуючи плечима, відходить геть.*)

Мар'я Львівна. Облиште! Це марна річ!

Варвара Михайлівна. Ні! Нехай ці люди слухають. Я дорого заплатила за моє право говорити з ними одверто! Вони скалічили душу мою, вони отруїли мені все життя! Хіба такою я була? Я не вірю... я ні вві що не вірю! У мене немає сил... Мені нема чим жити! Хіба такою я була!

Юлія Пилипівна (з тугою). Це і я скажу! Це і я можу сказати!

Ольга Олексіївна (до чоловіка). Дивись на Варвару, на обличчя її... бачиш, яка вона зла?

(Дудаков відтручує дружину рукою.)

Басов. Варю, годі! Хіба не можна все це інакше? Ну, що таке? Ну, дурний оцей Рюмін... чи варто через нього...

Варвара Михайлівна. Іди геть, Сергію.

Басов. Друже мій...

Варвара Михайлівна. Я ніколи не була твоїм другом... і ти моїм... ніколи! Ми були тільки чоловіком і жінкою. Тепер ми чужі. Я йду від тебе!

Басов. Куди? Ну, як не соромно, Варю! При людях, на вулиці!

(В глибині сцени нерухомо стоїть Суслов.)

Варвара Михайлівна. Тут нема людей...

Мар'я Львівна. Ходімо, Варю...

Юлія Пилипівна. Ах, не заважайте їй! Нехай вона скаже.

Двоєточіє (болісно). Е-ех, панове! Душу ви мені роз'ятрили... ех, панове!

Калерія (до Мар'ї Львівни). Послухайте, що ж це таке? Що це?

Мар'я Львівна. Заспокойтесь! Допоможіть мені одвести її.

Варвара Михайлівна. Так, я піду! Подалі звідсіль, де круг тебе все гние й розкладається... Подалі від нероб. Я хочу жити! Я буду жити... і щось робити... проти вас! Проти вас! (Дивиться на всіх і кричить з одчаєм.) О, будьте ви прокляті!

Влас. Іди, сестро. Не треба, годі! (Веде її під руку геть.)

Басов (до Шалімова). Та допоможи ж мені припинити все це!

Шалімов (спокійно, з усмішкою). Дай їй холодної води... Чого ж іще?

Юлія Пилипівна (підходить до Варвари Михайлівни). Ах, коли б і я могла звідси піти!

Басов. Варю! Ну, куди ти? Мар'є Львівно, це недобре. Ви лікар, ви повинні заспокоїти.

Мар'я Львівна. Одчепіться від мене!

Двоєточіє (до Басова). Ех, ви, лиходій невинний! (Іде слідом за Варварою Михайлівною і Власом у ліс праворуч.)

Калерія (ридаючи). А я! А мені — куди ж?

Соня (підходить до неї). Ідіть до нас... ідіть. (Виводить Калерію.)

Юлія Пилипівна (спокійно і якимось зловісно). Ну, Петре Івановичу!.. Ходім... продовжувати наше життя...

(Суслов мовчки вишкірив зуби і йде.)

Басов. Що ж це таке? З ума, чи що, всі посходили? Цей Рюмін! От бовдур, а? Це все його дурацькі нерви!.. Якове, чого ти мовчиш? Чого ти смієшся? Ти думаєш, це несерйозно? Так несподівано! Бум — і все полетіло до чорта! Що ж тепер робити?

Шалімов. Мій друже, заспокойся! Все це тільки риторика на ґрунті істерії... повір мені! (Бере Басова під руку і веде його на дачу. Дудаков, заклавиши руки за спину, виходить з кімнат і поволі йде праворуч; там його мовчки дожидає дружина, нерухомо стоячи під деревами.)

Басов. Ах... чорт забори!

Шалімов (з усмішкою). Заспокойся... бачиш — он Суслови пішли продовжувати своє життя... ходімо й ми спокійно продовжувати наше...

Ольга Олексіївна. Кириле... він помре?

Дудаков (понура). Ні... Ходім... Ніхто не помре...

(Ідуть у ліс.)

Шалімов. Усе це, мій друже, таке незначне... і люди і події... Налий мені вина!.. Все це таке мізерне, мій друже... (П'є. В лісі тихо й протяжно свистить сторожі.)

Завіса

ДІТИ СОНЦЯ

Сцени

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Павло Федорович Протасов.

Ліза, його сестра.

Олена Миколаївна, його дружина.

Дмитро Сергійович Вагін.

Борис Миколайович Чепурной.

Меланія, його сестра.

Назар Овдійович.

Миша, його син.

Єгор, слюсар.

Авдотья, його дружина.

Яків Трошин.

Антонівна, нянька.

Фима, покоївка.

Луша, покоївка.

Роман.

Лікар.

ДІЯ ПЕРША

Старий панський будинок. Велика напівтемна кімната; в її лівій стіні — вікно і двері, що виходять на терасу; в кутку — сходи нагору, де живе Ліза; в глибині кімнати арка, за нею їдальня; в правому кутку — двері до Олени. Книжкові шафи, важкі, старовинні меблі, на столах — дорогі видання, на стінах — портрети вчених натуралістів. На шафі біліє чийсь бюст. Біля вікна ліворуч — великий круглий стіл; перед ним сидить Протасов, перегортає якусь брошуру і дивиться, як на спиртовій лампочці гріється колба з якоююсь рідиною. На терасі під вікном порається Роман і глухо, журно співає пісню. Цей спів непокоїть Протасова.

Протасов. Послухайте, двірнику!

Роман (*у вікні*). Чого?

Протасов. Ви б пішли собі... а?

Роман. Куди?

Протасов. Взагалі... ви мені трохи заважаєте...

Роман. А хазяїн звелів... полагодь, каже...

Антонівна (*входить з їдальні*). Ач, нечепура... сюди прийшов...

Протасов. Мовчи, стара...

Антонівна. Чи мало тобі місця в своїх кімнатах...

Протасов. Ти, будь ласка, туди не ходи... я там надимів...

Антонівна. А тепер тут напустиш чаду... Дай хоч двері відчиню...

Протасов (*квапливо*). Не треба, не треба! Ах, ти... стара!.. Я ж тебе не прошу... Ти от умов двірника, щоб він пішов собі... а то він — мугиче...

Антонівна (*у вікно*). Ну, ти чого тут возишся? Іди собі!

Роман. Та як же... хазяїн звелів...

Антонівна. Іди, іди! Потім зробиш...

Роман. Ну, хай так... (*З гуркотом виходить*).

Антонівна (*буркотливо*). Задихнешся ти коли-небудь... Он, кажуть, холера йде. Генеральський син теж... а займається не знати чим, тільки ото смороду напускаєш...

Протасов. Почекай, стара... я теж буду генералом...

Антонівна. З торбою ти будеш ходити. Дім от спалив на свою хімію з фізією.

Протасов. Фізикою, стара, а не фізією. І, будь ласка, дай мені спокій...

Антонівна. Там отой прийшов... Єгорка...

Протасов. Поклич його сюди...

Антонівна. Пашенько! Скажи ти йому, лихо-дієві, що ото він робить? Ось же, вчора знову жінку смертним боєм бив.

Протасов. Гаразд... я скажу.

(*По сходах нечутно спускається Ліза, — зупиняється перед шафою, тихо відчиняє її.*)

Антонівна. Та ти — пригрози... Я, мовляв, тобі дам!

Протасов. Та я вже його налякаю! Не турбуйся, стара, йди собі...

Антонівна. Треба — суворо. А то ти з усіма людьми наче з панами розмовляєш...

Протасов. Ну, — годі, стара! Олена — вдома?

Антонівна. Нема ще. Як пішла після сніданку до Вагіна, то так і нема з того часу... Гляди — прогавиш жінку...

Протасов. Стара, не кажи дурниць! Я розсерджусь.

Ліза. Няню! Ти заважаєш Павлові працювати...

Протасов. Ага... ти тут? Ну, що?

Ліза. Нічого...

Антонівна. Тобі, Лізонько, час молоко пити.

Ліза. Я знаю...

Антонівна. А про Олену Миколаївну я все-таки скажу: я б на її місці навмисне з ким-небудь роман закру-

тила... Ніякої уваги до жінки немає... Видно, кашку з'їв, миску об землю... І дітей нема... яка ж утіха жінці!? От вона й...

Протасов. Стара! Я починаю сердитись... іди собі! Ото ще... смола!

Антонівна. Ну-ну... лютий! Не забудь же про Єгорку... *(Йде)*. Молоко в їдальні стоїть, Лізонько... А каплі — пила?

Ліза. Пила, пила!

Антонівна. Ото ж бо... *(Виходить в їдальню)*.

Протасов *(оглянувшись)*. Дивна старуха! Безсмертна, як дурість... і така сама настирлива... Як здоров'я, Лізо?

Ліза. Добре.

Протасов. Це чудесно! *(Наспівує)*. Це чудесно... це чудесно...

Ліза. А нянька права, знаєш?

Протасов. Сумніваюсь. Старі рідко бувають праві... Правда завжди з новонародженим. Лізо, глянь, тут у мене звичайні дріжджі.

Ліза. Нянька права, коли говорить, що ти мало звертаєш уваги на Олену...

Протасов *(з прикрістю, але лагідно)*. Як ви мені заважаєте, — ти і нянька! Хіба Лена — німа? Вона ж сама могла сказати мені... коли б я щось... якось не так, як треба, і... взагалі там... А вона мовчить! В чому ж річ? *(З їдальні виходить Єгор, трохи напідпитку)*. Ага — ось Єгор! Здрастуйте, Єгоре!

Єгор. Доброго здоров'я.

Протасов. Бачите, в чому річ, Єгоре: треба влаштувати маленьку жаровню... з кришкою... така конусоподібна кришка, а в вершині її — круглий отвір, що виходить трубою... розумієте?

Єгор. Розумію. Можна.

Протасов. У мене є рисунок... де він? Ідіть сюди... *(Веде Єгора в їдальню. У двері з тераси стукає Чепурной, Ліза відчиняє йому.)*

Чепурной. Еге, вдома! Добридень!

Ліза. Здрастуйте...

Чепурной *(поводить носом)*. І колега вдома, як чути по запаху...

Ліза. Звідки ви?

Чепурной. А з практики. Собачці дружини управляючого казенною палатою покоївка хвостик дверима придала, — то я той собачий хвіст лікував, і дали мені за це три карбованці, — ось вони! Хотів купити вам цукерок, та подумав: мабуть, незручно частувати вас на собачі гроші, і — не купив.

Ліза. І добре зробили... сідайте...

Чепурной. Одначе від цього варива запах — сумнівної приємності. Колего, вже кипить!

Протасов (*вбігаючи*). Не треба, щоб кипіло! Ну, що ж це?! Чом же ви не сказали, панове?

Чепурной. Та я ж сказав, що кипить воно...

Протасов (*з прикрістю*). Та — зрозумійте: мені зовсім не треба, щоб кипіло!

(*Єгор виходить.*)

Ліза. Хто ж це знав, Павле?..

Протасов (*бурчить*). Мм... чорт!.. Тепер знову треба...

Єгор. Павле Федоровичу, дайте карбованця...

Протасов. Карбованця? Ага... зараз! (*Шукає по всіх кишенях*). Лізо, у тебе нема?

Ліза. Нема. У няні є...

Чепурной. І в мене теж... ось три!

Протасов. Три? Дайте, будь ласка... Ось, Єгоре, три, — все одно?

Єгор. Гарзд... порахуємось... Дякую! Прощайте...

Ліза. Павле, няня просила тебе сказати йому... ти забув?

Протасов. Що — сказати? Ах... так! Гм... так! Єгоре, ви... сядьте, будь ласка! Ось... Може, ти сама скажеш, Лізо?.. (*Ліза заперечливо хитає головою*). Бачите, Єгоре... мені треба вам сказати... тобто це нянька просила... річ у тім, що ви... начебто б'єте вашу дружину? Ви пробачте, Єгоре...

Єгор (*встає з стільця*). Б'ю...

Протасов. Справді? Але ж, знаєте, це недобре... запевняю вас!

Єгор (*похмуро*). Що там доброго...

Протасов. Ви розумієте? То навіщо ж ви б'єте? Це звірство, Єгоре... це треба вам облишити... Ви — людина, ви розумна істота, ви найякравіше, найпрекрасніше явище на землі...

Єгор (*посміхаючись*). Я?

Протасов. Авжеж!

Єгор. Пане! Ви б спочатку спитали, за що я її б'ю?

Протасов. Але — зрозумійте: бити не можна! Людина людину не повинна, не може бити... це ж так ясно, Єгоре!

Єгор (*з усмішкою*). А мене били... і навіть дуже багато... Коли ж про мою жінку сказати... може, вона не людина, а — чорт...

Протасов. Які дурниці! Що таке чорт?

Єгор (*рішуче*). Прощайте! А бити я її буду... поки вона не стане передо мною, як трава перед вітром, буду я її бити! (*Іде в їдальню*).

Протасов. Послухайте, Єгоре! Ви ж самі сказали... пішов! І, здається, образився... Як зле вийшло... Ця нянька завжди... щось накоїть... безглузде! (*З досадою йде за порт'єру*).

Чепурной. Дуже переконливо говорив колега!

Ліза. Милій Павло... він завжди смішний!

Чепурной. Я б, знаєте, того Єгора за чуба та палицею!

Ліза. Борисе Миколайовичу!

Чепурной. А що? Ну, пробачте, коли грубо. Але він міркує правильно: його били, значить, він може бити! Я продовжую: треба його ще бити...

Ліза. Прощу вас... навіщо ви так говорите, навіщо?

Чепурной. Та на цій же логіці побудовані всі каральні закони!

Ліза. Ви знаєте, як я не люблю, як боюсь усього брутального... і завжди ви, ніби навмисно, дратуєте мене! Почекайте... Цей слюсар... він викликає у мене почуття страху. Він такий... темний... і ці величезні ображені очі... Мені здається, я їх уже бачила... Тоді, там, у на-товпі...

Чепурной. Е, та не згадуйте! Ну його...

Ліза. Хіба можна забути про це?

Чепурной. Нащо згадувати?

Ліза. Там, де було пролито кров, ніколи не виростуть квіти...

Чепурной. Ще й як ростуть!

Ліза (*встає і ходить*). Там росте тільки ненависть... Коли я чую щось брутальне, різке, коли я бачу червоне, в моїй душі воскресає тужливий жах, і одразу перед очима

постає цей озвірілий, чорний натовп, закривавлені обличчя, калюжі теплої червоної крові на піску...

Чепурной. Ну, знову ви домоворитесь до припадку...

Ліза. І біля ніг моїх — юнак з розбитою головою... він повзе кудись, по щоці і шиї у нього ллеться кров, він підводить голову до неба... я бачу його каламутні очі, розкритий рот і зуби, залиті кров'ю... голова його падає обличчям у пісок... обличчям...

Чепурной *(підходить до неї)*. Е, боже мій! Ну, що мені робити з вами?

Ліза. Невже вас не жахає це?

Чепурной. А... ходімо в сад!

Ліза. Ні, скажіть, скажіть мені: чи зрозумілий вам мій жах?

Чепурной. А як же? Я розумію... почуваю!

Ліза. Ні... це неправда! Якби ви розуміли, мені було легше... Я хочу скинути з душі моєї частину тягара, і — нема іншої душі, яка б прийняла його... нема!

Чепурной. Матінко моя! Ану — облиште це! І ходімо в сад... он який сморід тут! Ніби гумову галошу на олії смажили...

Ліза. Так... сморід... у мене паморочиться голова...

Антонівна *(з ідальні)*. Лізонько! Вже каплі треба приймати, а ти ще молока не випила!

Ліза *(іде в ідальню)*. Зараз...

Чепурной. Як живе, Антонівно?

Антонівна *(прибирає на столі)*. Нічого... не нарікаю...

Чепурной. Добре! Здоровенькі?

Антонівна. Хвалити бога...

Чепурной. Шкода. А то я полікував би.

Антонівна. Ви краще вже собачок... Я не собачка...

(Ліза входить.)

Чепурной. А мені хорошу людину полікувати хочеться.

Ліза. Ходімо...

(Ідуть через двері на терасу. Протасов з колбою в руках.)

Протасов. Нянько, давай мені кип'ятку!

Антонівна. Нема кип'ятку...

Протасов. Ну, будь ласка, нянько!
Антонівна. Почекай, самовар закипить. Сказав
Егорці?

Протасов. Сказав, сказав...

Антонівна. Суворо?

Протасов. Дуже! Так він, знаєш, весь аж затру-
сився з страху! Я кажу, тебе, голубе, до цього... як його?

Антонівна. Поліцмейстера?

Протасов. Ні... ну, все одно! Так, до судді...
до мирового судді...

Антонівна. Краще б поліцмейстером його наля-
кати... Ну, що ж він?

Протасов. А він... він, знаєш, сказав мені: дурень
ви, пане!

Антонівна (*обурено*). Та що ти?

Протасов. Так. Саме так. Дурень, каже, ви...
не в своє діло носа сунете...

Антонівна. Так і сказав? Невже, Пашенько?

Протасов (*сміючись*). Ні, ні, стара! Це не він,
це я сам собі сказав... Він подумав, а я сказав...

Антонівна. Е, ну тебе... (*Хоче йти, ображена*).

Протасов. Ти принеси мені кип'ятку сама... а то
чепуруха Фима завжди зачепиться за що-небудь подолом
або рукавами...

Антонівна. Вона, Фима ваша, здається з хазяй-
ським сином фіглі-міглі завела... от що!

Протасов. А тобі завидно?

Антонівна. Тьху! Ти ж їй — хазяїн... ти мусиш
їй сказати, що це погано для дівчини!

Протасов. Ну, стара, покинь! Справді-бо, по-
твому, я повинен ходити цілий день і говорити всім,
що добре і що погано... Зрозумій, це не мое діло!

Антонівна. А навіщо ти вчився? Для чого?

(*Меланія — на дверях з тераси.*)

Протасов. Ну, іди ж! Ось — Меланія Микола-
ївна! Здрастуйте!

Меланія. Здрастуйте, Павле Федоровичу!

Антонівна. Хто ж це дверей не замкнув? (*Замикає*).

Меланія. Яке у вас вдоволене обличчя!

Протасов. Я радий, що ви прийшли... а то мені
нянька загризла. До того ж мені сьогодні вдалася одна
цікава робота...'

Меланія. Справді? Як це радує мене! Мені так хочеться, щоб ви прославились...

Антонівна (*бурчить, виходячи*). У місті вже всі говорять... Прославився...

Меланія. Я так вірю, що ви будете чим-небудь як Пастьор...

Протасов. Мм... річ — не в цьому... Але треба говорити — Пастер... Це у вас — моя книга? Прочитали? Правда, — адже це цікавіше, ніж роман, так?

Меланія. О, так! Тільки ось ці знаки...

Протасов. Формули?

Меланія. Не розумію я формулів!

Протасов. Це треба трошки завчити... Тепер я дам для вас — фізіологію рослин... Але насамперед і уважніше за все вивчайте хімію, хімію! Це чудова наука, знаєте! Вона ще мало розвинена, порівняно з іншими, але вже й тепер вона уявляється мені якимсь всевидющим оком. Її гострий, сміливий погляд проникає і в огню масу сонця, і в темряву земної кори, в невидимі часточки вашого серця (*Меланія зітхає*), в таємниці будови каменя і в безмовне життя дерева. Вона дивиться всюди і, скрізь відкриваючи гармонію, вперто шукає початок життя... і вона знайде його, вона знайде! Вивчивши таємниці будови матерії, вона створить у скляній колбі живу речовину...

Меланія (*захоплено*). Господи! Чому ви не читаете лекцій?

Протасов (*збентежено*). Н-ну, навіщо ж це?

Меланія. Вам конче треба читати! Ви так чарівно говорите... коли я слухаю вас, мені хочеться поцілувати вам руку...

Протасов (*розглядаючи руки*). Не раджу... у мене руки рідко бувають чисті... знаєте, пораешся з усякою всячиною...

Меланія (*щиро*). Як би я хотіла зробити щонебудь для вас, коли б ви знали! Я так захоплююсь вами... ви такий неземний, такий піднесений... Скажіть, чого вам треба? Вимагайте всього, всього!

Протасов. А... ви таки можете...

Меланія. Що? Що я можу?..

Протасов. У вас є кури?

Меланія. Кури? Які кури?

Протасов. Свійська птиця... ви ж знаєте! Родина курячих... півні, кури...

Меланія. Знаю... Є... А — навіщо вам?

Протасов. Голубонько! Якби ви давали мені щодня свіжих яєць... найсвіжіших, шойно знесених, ще теплих яєць! Бачите, мені дуже багато треба білка, а няня — вона скупа, вона не розуміє, що таке білок... вона дає несвіжі яйця... і завжди треба багато говорити... обличчя у неї кисле...

Меланія. Павле Федоровичу! Який ви жорстокий!

Протасов. Я? Чому?

Меланія. Гарзд... я присилатиму вам щоранку десяток...

Протасов. Чудово! Це мене прекрасно влаштує! І я дуже, дуже вдячний вам! Ви мила... справді!

Меланія. А ви дитина... жорстока дитина! І нічого ви не розумієте!

Протасов (*здивований*). Справді, я погано розумію, чому — жорстокий?

Меланія. Потім, коли-небудь зрозумієте. Олені Миколаївни нема дома?

Протасов. Вона у Вагіна на сеансі...

Меланія. Він вам подобається?

Протасов. Вагін? О, так! Ми ж з ним давні товариші... разом училися в гімназії, потім — в університеті... (*Дивиться на годинник*). Він теж природник, але з другого курсу пішов до академії.

Меланія. Він і Олені Миколаївні, здається, дуже подобається...

Протасов. Так, дуже. Він славний хлопець, трохи односторонній...

Меланія. А ви не боїтесь...

(Чепурной стукає в двері з тераси.)

Протасов (*відчинлючи*). Чого боятися? Це нянька зачинила...

Меланія. Ах, ти тут?

Чепурной. А ти вже тут? Де у вас вода? Єлизавета Федорівна просить...

Протасов. Йй погано?

Чепурной. Ні, нічого... каплі прийняти... (*Іде в їдальню*).

Протасов. Меланіє Миколаївно, я на хвилинку залишу вас... треба глянути...

Меланія. Ідіть, ідіть! І повертайтеся скоріше...

Протасов. Так, так! Ви б у сад пішли, а?
Меланія. Добре...
Протасов. Там Ліза... Нянько! Що ж це — воду мені? *(Виходить)*.
Чепурной *(входить)*. Ну, що, Меланю? Як справи?
Меланія *(швидко і неголосно)*. Ти не знаєш, що таке гідатопіроморфізм?
Чепурной. Що?
Меланія. Гідато-піро-морфізм?
Чепурной. Біс його знає! А може, водяний фейер-верк...
Меланія. Брешеш?
Чепурной. Та вже так воно. Піро — значить піро-техніка, а метаморфоза — фокус. Що ж він, задачі тобі задає?
Меланія. Не твоє діло. Іди собі.
Чепурной. А коли ти його у жінки відіб'єш, то миловарний завод збудуй: хімікові не треба буде гроші платити... *(Іде в сад)*.
Меланія. Який ти грубий, Борисе! *(Встає, оглядається, входить Фима)*.
Фима. Єлизавета Федорівна просять вас до саду.
Меланія. Добре... *(Антонівна несе каструлю гарячої води. Фима в їдальні брязчить посудом)*. Що це ви несете, няню?
Антонівна. Кип'яток для Пашеньки...
Меланія. Ах, це для дослідів...
Антонівна. Еге ж, усе для них... *(Виходить)*.
Меланія *(заглядаючи в їдальню)*. Фимо!
Фима *(на дверях)*. Що?
Меланія. Пані щодня ходить до художника?
Фима. У дощ або коли хмарно не ходять. Тоді пан Вагін самі тут бувають...
Меланія *(підходить ближче до неї)*. Ти, Фимко, розумна?
Фима. Не дурна...
Меланія. Ну, коли що помітиш за ними, мені скажи, зрозуміла?
Фима. Зрозуміла...
Меланія. І — мовчи. На. В боргу не залишуся.
Фима. Щиро дякую... Він їй руки цілує...
Меланія. Ну, це небагато. То дивися ж!
Фима. Добре... Я розумію...

Меланія. Іду в сад... Вийде Павло Федорович, поклич мене... *(Виходить.)*

Фим а. Слухаю...

(Антонівна йде.)

Антонівна. Чого гуркотиш тарілками, наче залізними? Переб'єш...

Фим а. Що я, не вмю з посудом поводитись, чи що?

Антонівна. Ну, ну, не козирись! Про що тебе купчиха питала?

Фим а *(ідучи в їдальню)*. Про Лизавету Федорівну, про здоров'я...

Антонівна *(за нею)*. Хай би сама пішла та подивилася, ніж служницю випитувати.

(Входить Назар Овдійович з тераси, скидає картуза, оглядає кімнату, зітхаючи, мацає пальцем шпалери.

Кашляє.)

Фим а *(в їдальні)*. Вона й пішла. А служниця — теж людина. Адже й ви служниця...

Антонівна. Я знаю, хто я. А тільки природні пани з служницею не розмовляють... вони дадуть наказ — та й годі... еге ж! А тепер усі пнуться в пани, а звички — як у свині... Хто це? *(Виходить.)*

Назар. Це ми. Доброго здоров'ячка, нянечко!

Антонівна. Ви чого?

Назар. Мені б Павла Федоровича... Діло до нього маю...

Антонівна. Ну... зараз покличу... *(Іде.)*

Фим а *(виглядає)*. Драссте, Назаре Овдійовичу!

Назар. Повага й шанування! Ех ви... махрова! Обманщиця!

Фим а. Будь ласка! Руками займати не дозволяється...

Назар. Так і не виявите уваги до вдівця! Увечері б чайку випити...

Фим а. Тсс...

(Входить Протасов, — позаду Антонівна.)

Протасов. Ви — до мене?

Назар. Іменно!

Протасов. А що таке?

Назар. За квартиру б...

Протасов *(трохи роздратований)*. Послухайте:

коли я продав вам цей будинок, я гроші чекав за вами цілих два роки... а ви... коли треба платити?

Н а з а р. Вчора слід було б...

П р о т а с о в. Ну, от! Це ж — неделикатно... Я занятий, а ви приходите... і таке інше...

Н а з а р. Та я, власне, не за цим... Я про гроші між іншим... щоб самому собі нагадати...

П р о т а с о в. Ви нагадуйте ось няньці або дружині... Гроші є, але — чорт їх знає, де вони? Десь у шухляді... Дружина пришле вам... ось нянька принесе... до побачення!

(Антонівна виходить до їдальні.)

Н а з а р. Дозвольте затримати вас!

П р о т а с о в. Що таке? Навіщо?

Н а з а р. Щодо вашої земельки й дачки...

П р о т а с о в. Ну?

Н а з а р. Вам би продати її...

П р о т а с о в. Який же дурень її купить? Вона нікуди не годиться... пісок, ялини...

Н а з а р *(натхненно)*. Це ви справедливо! Земля — зовсім негодяща...

П р о т а с о в. От бачите!

Н а з а р. І, крім мене, ніхто її не купить...

П р о т а с о в. А вам навіщо?

Н а з а р. Під одне! Як я вже купив у сусіда вашого... то й у вас би треба...

П р о т а с о в. Ну й чудово, купуйте! Ви що ж, усе багатієте, чи як?

Н а з а р. Та як сказати? Розширяюсь...

П р о т а с о в. Смішний ви! Ну, навіщо вам пісок?

Н а з а р. Та бачите... син мій скінчив комерційне училище і вийшов дуже освічений чоловік. Щодо промисловості дуже він кмітливий... от мене й узяла охота до розширення російської промисловості... для чого думаю заводик поставити, щоб пивні пляшки видувати...

(Фима на дверях з їдальні, слухає.)

П р о т а с о в *(регоче)*. Ні, ви дивак! А позичкову касу закриєте?

Н а з а р. Навіщо ж? Позичкова каса — це для душі... це заклад благодійний... що діє на допомогу ближньому...

Протасов (*сміючись*). Справді? Ну, гаразд... купуйте мою землю... купуйте... до побачення! (*Сміючись, виходить.*)

Назар. Дозвольте! Мм... Єфиміє Іванівно, чого ж це він пішов? Адже для того, щоб куплю-продаж зробити, двох треба, а він пішов!

Фима (*знижуючи плечима*). Звісна річ — дурний...

Назар. Мм... не статечно! Виходить — до побачення! (*Виходить.*)

Роман (*позаду Фими*). Де піч димить?

Фима. Ох, бодай би ти луснув! Чого тобі?

Роман. Чого боїшся? Піч, чуєш, димить?

Миша (*вибігаючи з їдальні*). Та не тут, буйволе! На кухні!

Роман. Ну... а я думав — тут... (*Іде*).

Миша (*швидко*). Ну, Фимко, як же? Квартира і п'ятнадцять карбованців на місяць — згода?

Фима. Ідіть собі геть, нахабо! Що це — наче коня купуете!

Миша. Ну, нічого там! Я людина ділова. Ти подумай, за кого ти можеш заміж вийти? За майстрового, а він тебе битиме, он як наш слюсар жінку свою... А я тебе влаштую скромно, але чистенько, ситно, і взагалі — займусь твоєю освітою...

Фима. Ну вас тут... Я дівчина чесна... до того ж мені м'ясник Храпов сто карбованців на місяць пропонує...

Миша. Старий же, дурна! Ти розміркуй...

Фима. Я й не згодна з ним...

Миша. Ну, ось бачиш, дурненька моя! Я ж тобі...

Фима. Давайте сімдесят п'ять...

Миша. Що-о? Сімдесят п'ять?

Фима. І щоб на всі гроші, скільки належить за рік, вексель мені...

Миша (*вражений*). Одначе, ви...

Фима. А так... (*Красномовно дивляться одне на одного. З тераси входить Єгор, добре-таки напідпитку*). Тихше... Ваш папаша пішли...

Миша. Пішов? Пробачте... (*Виходить.*)

Фима. Ти куди це лізеш? Через кухню не міг? Хазяїн дому через кухню ходить, а ти...

Єгор. Мовчи... Клич мені пана...

Фима. Та ще й п'яний! Як же пан з тобою розмовлятиме?

Єгор. Не твоє діло! Клич! Я сам говоритиму... Іди!
Фима (*вибігає до ідальні*). Няню! Няню!

Протасов (*виходить з-за порт'єри*). Чого ви кричите, Фимо? Ах, це ви, Єгоре... Чого вам? Я не маю часу...
будь ласка, швидше.

Єгор. Заждіть... Я трохи випив... тверезий я говорити не вмю.

Протасов. Ну, гаразд... в чім річ?

(*Антонівна з ідальні, за нею Фима.*)

Єгор. Допіру ти при людях образив мене... почав говорити про жінку... ти хто такий, щоб ображати?

Протасов. От бачиш, стара? Ага! Єгоре, я не хотів образити вас...

Єгор. Ні, зажди! Я з малих літ у кривді живу...

Протасов. Ну так, Єгоре... я розумію...

Єгор. Стривай! Мене ніхто не любить і ніхто мене не розуміє... І жінка не любить... А я хочу, щоб мене любили, диявол би вас...

Протасов. Не треба кричати...

Антонівна. Ах, п'яна пика, а?

Єгор. Людина я чи ні? Чому мене всі ображають?

Антонівна. Матінко моя, та що ж це? (*Біжить до ідальні. Надворі чути її крик.*)

Протасов. Ви заспокойтесь, Єгоре... Це, бачите, нянька сказала мені...

Єгор. Няньку треба геть... у тебе вже борода виросла... бородатому нянька — не укажчик. Ти слухай: я тебе поважаю... я жбачу: ти людина особлива... це я почуваю... Ну, тим більш прикро мені, що ти при людях... е-ех ти! Хочеш, я на коліна стану перед тобою? Сам на сам — це мені не образливо... але щоб при скотинячому лікареві... А жінку я поб'ю... скалічу... Я її люблю, і вона мене повинна...

(*Вбігають Чепурной, Меланія, Ліза, Антонівна, Фима.*)

Ліза. Що таке? Що це, Павле?

Чепурной (*стримуючи Лізу*). В чім річ? Ану-бо?

Протасов. Дозвольте, панове...

Меланія. Няню, пошліть по двірника!

Антонівна (*виходить і гукає*). Романе!

Єгор. Ач, налетіло вороння... Шугни їх як слід, Павле Федоровичу!

Чепурной. Ви б, чоловіче добрий, ішли собі до свого дому, а?

Єгор. Я — не добрий чоловік...

Чепурной (*хмуристь брови*). І все ж таки — йдіть!

Меланія. Треба поліцію...

Протасов. Будь ласка — нічого не треба! Ви, Єгоре, йдіть... а потім — я сам прийду до вас.

(*Антонівна і Роман з'являються на дверях їдальні.*)

Єгор. О? Прийдеш?

Протасов. Прийду...

Єгор. Ну, гаразд... гляди ж! Не брешеш?

Протасов. Слово честі!

Єгор. От! Ну, прощай... А всі ці люди — як той порох проти тебе... прощай! (*Виходить*).

Роман. Я, значить, не потрібен?

Протасов. Не потрібні, ідіть! Ф-фу... Ну, бачиш, стара? (*Антонівна зітхає.*) Ось що ти наробила...

Ліза. Я боюсь цієї людини... боюсь!

Меланія. Ви занадто вже делікатні, Павле Федоровичу.

Протасов. Ні, я ж бо справді завинив перед ним...

Ліза. Треба взяти іншого слюсаря, Павле.

Чепурной. Майстрові — вони всі п'яниці...

Протасов. Як це нервує і стомлює! Мені не щастить сьогодні... Вдираються якісь безглузді дрібниці... У мене там — складний дослід з ціановою кислотою, а тут... Налий мені чаю, Лізо!

Ліза. Я скажу, щоб чай перенесли сюди... ти не любиш їдальні... (*Виходить.*)

Протасов. Так... гаразд... Я взагалі не люблю темних кімнат, а світлих у цьому домі нема...

Меланія. Ах, я вас розумію, Павле Федоровичу!

Чепурной. Меланіє! Як це слово?

Меланія. Яке слово?

Чепурной. Та от ти питала в мене...

Меланія. Нічого я не питала...

Чепурной. Забула? Оце так! Вона, знаєте, колего, коли од вас мудряче слово почує, то у мене питає, що воно означає?

Меланія (*ображено*). Ти, Борисе... жахлива людина! У мене погана пам'ять на іншомовні слова... з чого тут сміятися?

(Фима входить, спритно накриває стіл біля вікна і поступово переносить чай.)

Протасов. Ви про що в нього питали?

Меланія *(випуваючи)*. Я... забула, що таке гідатопіроморфізм.

Чепурной. А я їй сказав, що то водяний фейерверк.

Протасов *(регоче)*. Що-о?

(Ліза входить і поравється біля столу.)

Меланія. Як тобі не соромно, Борисе!

Протасов *(з усмішкою)*. А дивні у вас стосунки... ви завжди наче ворогуєте одне з одним... пробачте, може, я безтактно говорю?

Меланія. Ах, годі вам! Борис не любить мене... ми з ним — як чужі... Він виховувався в Полтаві у тітки, я — в Ярославлі у дядька... Адже ми — сироти...

Чепурной. Казанські...

Меланія. Зустрілись ми вже дорослими... і не сподобалися одне одному... Адже Борис нікого не любить... йому не поталанило в житті, і він на всіх сердиться за це... він до мене й не ходить навіть...

Чепурной. А знаєте, колего, коли її чоловік старенький живий був, прийдеш до неї, то він просить мене, щоб я полікував його...

Меланія. Адже брешеш...

Чепурной. Кажу йому — я не всяку скотину лікувати вмію...

Ліза. Борисе Миколайовичу!

(Протасов збентежено сміється.)

Чепурной. Пересолив?

Ліза. Пийте чай...

Чепурной. І йдіть додому. Розумію...

Меланія. Павле Федоровичу! А пам'ятаєте, ви хотіли показати мені водорість під мікроскопом?

Протасов. Тобто, клітину водорості... так, як же... гм... Це можна... навіть зараз — хочете?

Меланія. Ах, будь ласка! Я буду така рада...

Протасов. Ходімо... Тільки у мене там запах... *(Іде.)*

Меланія *(ідуци за ним)*. Нічого, нічого!

Чепурно́й. Комедія! Водоростей заманулося ко-
рові!

Ліза (з прикрістю). Борисе Миколайовичу! Ви такий
правдивий, простий і сильний... але...

Чепурно́й. Бийте зразу!

Ліза. Навіщо ви напускаєте на себе цю грубість,
цю тяжку, неприємну насмішкуватість? Навіщо?

Чепурно́й. Та я нічого не напускаю...

Ліза. В житті так багато бруталного і жорстокого—
так багато вахливого... Треба бути лагіднішим, треба
бути добрішим...

Чепурно́й. Навіщо ж брехати? Люди грубі і
жорстокі, це їх природа...

Ліза. Ні, неправда!

Чепурно́й. А як же неправда? Ви й самі так
думаєте... і відчуваєте так... Хіба ви не кажете, що люди —
звірі, що вони бруталні, брудні і ви боїтеся їх? Я теж знаю
це і вірю вам... А коли ви кажете — треба любити людей,
я не вірю. Це ви з страху говорите...

Ліза. Ви не розумієте мене!..

Чепурно́й. Можливо... Але я розумію, що любити
можна корисне або приємне: свиню, бо вона шинку й сало
дає, музику, рака, картину... А людина — з неї ж користі
нема і вона неприємна...

Ліза. Боже мій! Навіщо так говорити?

Чепурно́й. Треба говорити правду, як її почу-
ваеш... А добрим я пробував бути. Взяв якось хлопчиська
з вулиці, виховати думав, а він украв у мене годинника
та й утік! А то дівчицю взяв, теж, знаєте, з вулиці... молода
ще дівчиця була... думав — поживемо, а там і повінча-
ємось... То вона напилась одного разу п'яна та у фізіоно-
мію мені...

Ліза. Годі! Як ви не розумієте, що про це не можна
розказувати?

Чепурно́й. А чого ж? Мені б саме треба все розка-
зати якось, все життя моє... може, від того став би я чисті-
ший душею...

Ліза. Вам треба одружитись...

Чепурно́й. Еге! І я кажу — треба...

Ліза. Знайдіть собі дівчину...

Чепурно́й (спокійно). Ви ж знаєте: дівчину зна-
йшов я і другий рік ходжу коло неї, як ведмідь коло дупла
з медом...

Ліза. Ви — знову? Любий Борисе Миколайовичу, не треба! Я сказала вам моє останнє слово... воно не зміниться ніколи, в жодному звуку!

Чепурной. А може? Я — хохол, а вони уперті... А може?..

Ліза (*майже зі страхом*). Ні!..

Чепурной. Ну, поговоримо поки що про інше...

Ліза. Ви лякаєте мене своєю впертістю...

Чепурной. А ви не бійтесь... Нічого не бійтесь...

(*Пауза. Біля тераси бурчить Роман. Ліза, здригнувшись, дивиться у вікно.*)

Ліза. Чому ви так погано ставитеся до вашої сестри?

Чепурной (*спокійно*). Вона — дурна, та ще й підла...

Ліза. Боже мій!

Чепурной. Не буду, не буду! От біда людині, що не має на язичі красних слів!.. Сестра, кажете? Що ж вона? У двадцять років вийшла заміж за багатого старика, — навіщо це? Потім мало не вкоротила собі віку з туги і огиди до нього: одного разу її з душника зняли, — повісилась... а то ще нашатирний спирт пила... От — помер він, — вона тепер і казиться...

Ліза. Може, ви самі винні, чому не підтримали її?

Чепурной. Може, винен, а може, і підтримував...

Ліза. Але карати її за це...

Чепурной. А я не тільки за це. Ви от не розумієте, чого вона сюди ходить... а я розумію...

Ліза. Не розвивайте мені ваших здогадів! Ви краще подумайте, хто дав вам право бути суддею їй?

Чепурной. А вам хто дав право судити людей? І всі люди користуються цим правом без дозволу... Не судити, як не їсти, неможливо для людини...

Меланія (*виходить, схвильована, за нею Протасов*). Павле Федоровичу... я розумію, але — невже це правда?

Протасов. Звичайно. Все — живе, всюди — життя. І всюди — таємниці. Обертатися в світі чудесних, глибоких загадок буття, витратити енергію свого мозку на розв'язання їх — ось справжнє людське життя, ось де невичерпне джерело щастя і животворної радості! Тільки в сфері розуму людина вільна, тільки тоді вона — людина,

коли розумна, і, якщо вона розумна, вона чесна і добра! Добро створено розумом, без свідомості — нема добра! *(Швидко вихоплює годинника, дивиться.)* Але, ви пробачте... я повинен іти... так, будь ласка... чорт забори! *(Виходить).*

Меланія. Коли б ви чули, що він говорив там... як він говорив! Мені говорив, одній мені, Меланії Кирпичовій, так! Вперше в житті зо мною так говорили... про такі чудеса... зо мною! Борис — сміється... ну, що ж, Борисе? *(З слізми в голосі.)* Я ж не кажу, що зрозуміла його думки, хіба я кажу це? Я — дурна... Лизавето Федорівно, я смішна? Голубонька моя... ви подумайте: живеш, живеш, так якомсь, наче спиш... раптом — штовхне, розплющиш очі — ранок, сонце — і нічого не бачиш зразу, тільки світло! І так зітхнеш на повні груди, такою радістю чистою зітхнеш... Наче утренья на великдень...

Чепурноій. Та чого ти?

Ліза. Випийте чаю... сідайте! Ви така схвильована...

Меланія. Тобі не зрозуміти, Борисе! Ні, спасибі... не хочу чаю... я піду. Ви мені пробачте, Лизавето Федорівно... я вам нерви розстроїла! Я піду... до побачення! Ви скажіть йому, пішла, мовляв... дякую, мовляв... Радість ви моя, який він ясний... чудовий який! *(Виходить у двері на терасу.)*

Чепурноій. Чого вона? Не розумію...

Ліза. Я — розумію. Колись і на мене Павло впливав ось так само... Говорить, і в мене з очей, з мозку наче запона спадає... таке ясне все, таке гармонійне, загадкове і просте, мізерне і величезне! А потім я пізнала справжнє життя, повне бруду, звірства, безглуздої жорстокості... душу мою поїняв страх і нерозуміння... і ось тоді я потрапила до лікарні...

Чепурноій. Ви б не згадували про це... Що ж лікарня? Була, і нема її...

Ліза. Буде.

(На терасі — Олена і Вагін.)

Чепурноій. Хтось іде... ага! Олена Миколаївна... І художник... Час уже мені йти...

Олена. А, Борис Миколайович! Павло у себе, Лізо? Наний мені, будь ласка, чаю... *(Іде до чоловіка.)*

Чепурноій. Чого ви такий блідий і скуйовджений, Дмитре Сергійовичу?

Вагі н. Хіба? Не знаю! Як ваші успіхи в живопису, Лізо?

Ліза. Я сьогодні не малювала...

Вагі н. Шкода. Фарби заспокоюють нерви...

Чепурной. По вас цього не видно...

Вагі н. Не всі, звичайно...

Ліза (*здригнувшись*). І — не червона...

Чепурной. До побачення... піду! Піду на річку раків ловити. А потім — зварю їх і буду їсти, пити пиво... і курити. Та не проводжайте, Єлизавето Федорівно, я ще повернуся... завтра ж. (*Олена виходить.*) До побачення, Олено Миколаївно!

Олена. Ідете? До побачення...

(Чепурной і Ліза виходять.)

Вагі н. Він зайнятий?

Олена. Так... Скоро прийде...

Вагі н. Все носиться з своєю безглуздою ідеєю створення гомункула...

Олена. Який тон... соромтесь!

Вагі н. Але коли мене дратує ця поганенька нікчемна думка педантів! І простити йому ставлення до вас я не можу. Це жахливо...

Олена. Я ладна розкаятися в тому, що дозволила собі бути відвертою з вами...

Вагі н. Ви повинні бути вільною людиною, і того, хто вас не цінить, ви не повинні шадити...

Олена. Я так і зроблю... ви побачите!

Вагі н. Коли? Чого ви ждете?

Олена. Мені треба знати, яке місце займаю я в душі його...

Вагі н. Ніякого!

Олена (*з тонкою усмішкою*). Коли це так, це добре. Тоді все розв'язується просто: я не потрібна йому, — я йду від нього. А коли ні? Коли його любов тільки стомлена, відсунута в глибину його душі силою ідеї, що охопила його? Я піду від нього, і раптом в його душі знову сплахне...

Вагі н. Вам цього хочеться? так?

Олена. Ви розумієте, яка драма чекає його? А я — ненавиджу драми.

Вагі н. Чи за нього боїтесь ви?

Олена. Я не хочу заважати йому жити...

Вагі н. Ви міркуєте — значить, ви не хочете. Бажаючи сильно, не міркують...

О л е н а. Звірі. Не міркують — тварини. А людина повинна робити так, щоб на землі було менше зла...

Вагі н. Жертвувати собою в ім'я обов'язку і таке інше... На вас погано впливає Ліза з її кислою філософією...

О л е н а. Зло — огидне. Страждання — гидке... Я вважаю страждання ганьбою для себе, і нечесно, негарно завдавати страждання іншим.

Вагі н. Яка ви безстрасна!.. Та все ж вашим язиком говорить душа рабині... Ви приносите себе в жертву — кому? Людині, яка розкладає життя на найдрібніші часточки в тупому прагненні знайти його початок! Безглузда ідея! Він служить чорній смерті... а не свободі, не красі і радості. І йому не потрібна ваша жертва...

О л е н а. Спокійніше, мій друже! Я нічого не кажу про жертву... І в мене нема причин вірити в силу ваших почуттів...

Вагі н. Ви не вірите в мое кохання?

О л е н а. Скажемо так, я не вірю собі...

(Ліза входить.)

Вагі н. Яка ви... холодна!

О л е н а. Я говорю щиро...

Ліза. Сьогодні Павлові весь день заважали...

О л е н а. Хто?

Ліза. Всі — няня, цей слюсар, домохазяїн...

О л е н а. Це дратувало Павла?

Ліза. Я думаю...

О л е н а. Досадно...

(Вагі н виходить на терасу.)

Ліза. Пробач мені, але ти дуже мало звертаєш уваги на нього...

О л е н а. Він ніколи не говорив мені про це...

Ліза *(підводиться)*. Може, тому, що з тобою неприємно говорити... *(Іде до себе нагору.)*

О л е н а *(лагідно)*. Лізо! Ти знову... Лізо, ти помиляєшся... Послухай же...

(Ліза не відповідає. Олена дивиться їй услід, знизуючи плечима і, нахмуривши брови, повільно йде до дверей на терасу. Фіма з ідальні.)

Фим а. Пані!

О л е н а. А... чого вам?

Фим а. Без вас приходила Меланія Миколаївна та й каже мені...

(Пауза.)

О л е н а (задумливо). Так... що ж вона каже?

Фим а. Мені так непристойно стало...

О л е н а. Якщо непристойно, не треба говорити...

Фим а. Вона сказала: слідкуй, каже, за баринею, — за вами, тобто...

О л е н а. Що таке? Ви завжди, Фимо, вигадуете якісь дурниці... ідіть собі, будь ласка!

Фим а. Це не дурниці, слово честі! Слідкуй, каже, за нею і паном Вагіним.

О л е н а (неголосно). Ідіть геть!

Фим а. Я ж не винна! І ось карбованця дала...

О л е н а. Геть!

(Фима швидко виходить. Протасов поспішно входить з-за порт'єри.)

Протасов. Чого ти кричиш, Лено, а? Ага! Війна з Фимою... Це, знаєш, дивна дівиця. У неї якісь особливі спідниці: вони за все чіпляються, все перекидають, б'ють... Я побуду з тобою хвилини... рівно десять! Налий мені чаю... А Дмитро — не прийшов?

О л е н а. Він на терасі...

Протасов. І Ліза там?

О л е н а. Ліза у себе...

Протасов. Ти наче не в настрої, а?

О л е н а. Трохи стомилась...

Протасов. Як посувається твій портрет?

О л е н а. Ти питаєш про це щодня...

Протасов. Хіба? А, от Дмитро... і сердитий! Чого?

Вагі н. Так... Коли-небудь я намалюю ваш сад... ось у таку пору, на заході сонця...

Протасов. І це тебе вже заздальгідь сердить?

Вагі н. Це дотеп?

О л е н а. Вам чаю?

Протасов (підводиться). Ви обоє не в настрої... Піду на кухню... там у мене... Налий мені ще, Лено!..

Вагі н. Ось він колись посадовить вас у колбу,

обілле якою-небудь кислотою і буде спостерігати, як вам це сподобається...

О л е н а. Не кажіть дурниць... якщо вам не хочеться...

В а г і н (*просто, щиро*). Я ніколи не зазнавав такого могутнього почуття, як моє ставлення до вас... воно мене мучить... але й підносить мене...

О л е н а. Справді?

В а г і н. Мені хочеться бути перед вами вищим за всіх, кращим, яскравішим...

О л е н а. Це добре... я дуже рада за вас...

В а г і н. Олено Миколаївно! Повірте мені...

П р о т а с о в (*в їдальні, потім виходить, тримаючи в руках якусь металеву посудину*). Стара, відчепись! І чому куховарка — плюс чоловік? Бери просто куховарку, як таку... а мені дай спокій!

О л е н а. Няню! Я вас просила...

П р о т а с о в. От, стара смола! Нафтові залишки! (*Іде до себе.*)

О л е н а. Я просила вас не турбувати Павла...

А н т о н і в н а. Дозвольте, матінко Олено Миколаївно, спитати, хто ж у цьому домі хазяїн? Павлуша — зайнятий, Ліза — хвора людина, ви — цілими днями дома не буваєте...

О л е н а. Але Павла не повинні торкатися дрібниці...

А н т о н і в н а. А вже за цим ви самі дивіться...

О л е н а. Бракувало тільки, щоб ви мене вчили...

А н т о н і в н а. А що ж? Коли я бачу, що дім занедбано і Павлуша без уваги...

О л е н а (*лагідно*). Я вас прошу, ідіть, няню!

А н т о н і в н а. Гаразд... Але й покійниця генеральша з кімнат мене не виганяли... (*Виходить, ображена. Олена встає, нервово ходить по кімнаті. Вагін з усмішкою дивиться на неї.*)

О л е н а. Вас це тішить?

В а г і н. Трешки дурості — завжди втішно. (*Палко.*) Треба піти з цього дому! Ви створені для красивого, вільного життя...

О л е н а (*задумливо*). Чи можливе таке життя, коли навколо нас скрізь дикі люди? Це дивно: чим визначніша людина, тим більше коло неї пошлості... ось так вітер змітає всяке сміття до стіни високої будівлі... (*Протасов іде, пригнічений і блідий. В ньому є щось дитяче, беспорядне*

і приваблює у своїй щирості. Говорить неголосно і наче винуватий). Ти чого, Павле? Що з тобою?

Протасов. Вона—розкислилась,— розумієш? Так, розкислилась... А дослід був обставлений строго... Я все взяв до уваги... *(Дивиться на дружину і начебто не бачить її. Проходить до столу, сідає, нервово ворухить пальцями. Виймає з кишені записну книжку, швидко креслить олівцем і зосереджується на цьому. Вагін мовчки тисне руку Олені і виходить).*

Олена *(неголосно)*. Павле... *(Голосніше)*. Любий Павле... ти дуже засмучений? так?

Протасов *(крізь зуби)*. Підожди... Чому вона розкислилась?

З а в і с а

ДІЯ ДРУГА

Праворуч стіна будинку й широка тераса з поруччям. Кілька баясин з поруччя випали. На терасі два столи: один великий, обідній; другий, у кутку, маленький, — на ньому розкидані кості й лото. Задній бік тераси затягнуто парусиною. Через увесь двір, до паркана в глибині його, стоять зелені, старі ґрати, за ними — сад. Вечір. З-за рогу тераси йдуть Чепурной та Назар Овдійович.

Назар. Так — нічого, пройде?

Чепурной. Нічого...

Назар. Це — приємно. Вона, хоч конячина й немудряща, а все ж гроші коштує... Шістдесят карбованців дав за неї сім років тому, та скільки вівса з'їла за цей час... Та коли вона не видужає, ви скажіть, тоді я її продам...

Чепурной. Що ж, ви думаєте — в іншого хазяїна вона здорова буде?

Назар. А це вже не моє діло! Пане доктор?

Чепурной. Чого?

Назар. Є у мене до вас одне делікатне проханнячко, тільки не знаю, як його висловити...

Чепурной (*закурюючи*). Висловлюйте коротше...

Назар. Оце найрезонніше! Проханнячко моє, звалите бачите...

Чепурной. Ще коротше...

Назар. Стосується пана Протасова...

Чепурной. Еге... ну?

Назар. Бачите, син мій, вивчившись у комерційному училищі промисловості, каже, що, мовляв, нині хімія великої сили набирає... І сам я бачу, — туалетні

мила, духи, помади і інший такий крам добре йде і великий бариш дає...

Чепурной. Ану, ще коротше...

(Миша виглядає з-за рогу. Чепурной помічає його.)

Назар. Ніяк не можу, витівка дуже фігурна... Оцет, приміром, есенції всякі... та багато іншого... І ось — дивлюсь я на пана Протасова: без користі вони матеріал і час марнують... і від цього незабаром і проживуться вони, треба думати... Так от — поговоріть ви з ними...

Чепурной. Про оцет поговорити?

Назар. Взагалі... Ви на те напірайте, що мають вони незабаром без коштів залишитися... І от я пропоную їм дільце: я їм заводик поставлю, а вони корисний товар вироблятимуть. Грошей у них нема для компанії, ну, я вексельочки візьму...

Чепурной (усміхаючись). А ви — добрий, е?

Назар. Серце у мене дуже м'яке! Бачу от, що чоловік без користі крутиться, і зразу мені хочеться до діла його пристосувати. До того ж і вони — пан, вартий уваги! В день народження дружини своєї фейерверк вони вготували — боже мій! Високе мистецтво було виявлене ними... То поговорите?.. а?

(Фима на терасі готує чай.)

Чепурной. Поговорю...

Назар. Велику користь зробите їм, як я розумію... А поки — до побачення!

Чепурной. До побачення! (До Фими.) А де пані?

Фима. Пан у себе, а пані в саду... з паном Вагіним, і Єлизавета Федорівна там...

Чепурной. Ну, піду і я в сад...

Миша (швидко виходить з-за рогу). Пробачте... не маю приємності знати ім'я ваше й по батькові...

Чепурной. Нічого. Адже і я вашого теж не знаю...

Миша. Михайло Назарович Вигрузов — до ваших послуг!

Чепурной. Які ж послуги? Мені від вас нічого не треба...

Миша (поблажливо). Це — із чемності говориться. Я був випадковим свідком розмови вашої з батьком моїм...

Чепурной. Я бачив цей випадок... Скажіть, чого ж ви так ногами дригаєте?

Миша. Це — від нетерпіння... від поривання...
Вдача у мене жвава...

Чепурной. Куди ж ви пориваєтесь?

Миша. Тобто, як? Жвавість у мене... взагалі...

Чепурной. Ага! Розумію... До побачення!

Миша. Дозвольте! Я маю сказати вам...

Чепурной. Що сказати?

Миша. З приводу пропозиції папаші. Це, бачте,
моя ідея... тільки папаша виклав її вам не так ясно...

Чепурной. Ні, нічого, я зрозумів...

Миша. А може, ви зробите мені честь завітати сьогодні о дев'ятій годині на Троїцьку, ресторан «Париж»?

Чепурной. Ні, знаєте, не зроблю я цієї честі й вам.

Миша. Дуже шкода...

Чепурной *(зітхнувши з полегкістю)*. І мені теж...
(Іде в сад.)

Миша *(зневажливо дивиться йому вслід)*. Нечема!
Справжній скотинячий лікар!

Фима. Що? І говорити з вами не хочуть!

Миша. А знаєш, Фимко, що я можу з тобою зробити?

Фима. Нічого...

Миша. А от заявлю, що перстень, який я тобі подарував, ти у мене вкрала... Помічник пристава мій знайомий...

Фима. Не злякалась! Він до мене залицяється, помічник отой!

Миша. Тим гірше для тебе... Ні, Фимо, я жартую.
Давай говорити серйозно: двадцять п'ять і квартира — згода?

Фима. Ідьте ви собі! Я дівчина чесна...

Миша. Дурна ти... ось що! Ну, слухай! — у мене товарише, Зотиков, красунь і багач... хочеш, познайомлю?

Фима. Спізнались! Він уже два рази до мене листи присилав... що?

Миша *(вражений і — обурюється)*. Брешеш? Ах, підлий! Ну — люди! От шахраї... тьху! А ти, Фимо, — молодець... тобто, одружився б з тобою, якби не треба було з багатою одружуватись...

Фима *(тихо)*. Пани йдуть...

(З саду йдуть Ліза і Чепурной.)

Ліза *(до Миши)*. Вам чого треба?

Миша. А ось навчав вашу покоївку, щоб вона хімічні рідини з вікна в сад не виливала... це садовій рослинності шкодить, до того ж і час небезпечний, холера йде, зволили чути?

Чепурно й. До побачення, молодий чоловіче!

Миша. Маю честь... *(Швидко зникає.)*

Ліза *(йдуци на терасу)*. Страшенно нахабне обличчя...

Чепурно й. От колега живу речовину винаходить, а — навіщо вона? Он вона яка шкідлива... Або я... теж жива речовина, а який сенс маю?

Ліза. Який у вас сьогодні тяжкий настрій!.. Давайте закінчимо партію... сідайте... Я продовжую: 6,23.

Чепурно й. 10,29 у мене...

Ліза. Я вас не розумію... 8,31... ви такий здоровий, сильний... * * *

Чепурно й. 7,36... .

Ліза. І нічим не цікавитесь, нічого не робите... 5,36... Тепер, коли життя набирає такого трагічного тону... всюди зростає ненависть, і так мало любові...

Чепурно й. 36? 10,41...

Ліза. Як багато ви могли б внести в це життя своєї праці — доброї, розумної праці... 8 у мене, 44...

Чепурно й. Мені вже сорок років... і сім очок... 48...

Ліза. Сорок років? Дурниці!.. 10, 54...

Чепурно й. І ви дуже зіпсували мене... 3,51...

Ліза. Я? Зіпсувала?

Чепурно й. Так... Всі ви... ваш брат, Олена Миколаївна, ви...

Ліза. 8... Я — скінчила... Давайте спочатку, тільки не будемо лічити вголос, це заважає розмові... Поясніть мені, чим це ми зіпсували вас?

Чепурно й. А знаєте, до зустрічі з вами я жив з великою цікавістю...

Ліза. З інтересом?

Чепурно й. А так, з цікавістю... Мені все було цікаво знати. Книжку нову бачу — читаю, хочу знати: а що в ній нового, крім обкладинки? Людину на вулиці б'ють — зупинюсь і подивлюся, чи старанно б'ють її, і навіть іноді спитаю, за що б'ють? І ветеринарії я навчався з великою цікавістю...

Антонівна *(на дверях)*. Лізонько — каплі пила?

Ліза. Пила, пила...

Антонівна. Самовар кипить, а за столом нікого нема... О, господи! (*Іде в сад*).

Чепурной. Взагалі на все я дивився з цікавістю... і бачив, що життя влаштоване — паскудно, люди — жадібні і дурні, а я — розумніший і кращий за них... Це було мені приємно знати, і душа моя була спокійна... хоч я й бачив, що декому з людей важче жити, ніж тій коняці, яку я лікую, та й гірше, ніж собаці... але цей випадок пояснювався тим, що людина дурніша за собаку і коня.

Ліза. Навіщо так говорити? Адже ви не вірите в це?

Чепурной. Так я і жив, і було мені непогано... Але ось — потрапив до вас, бачу: один горить у своїй науці, другий марить кіновар'ю з вохрою, третя — прикидається, що вона весела і розумна... а ви зазирали кудись глибоко і трагедію в душі носите...

Ліза. Чим же ми вас зіпсували? У мене — партія...

Чепурной. Не вмію цього сказати... Спочатку мені так сподобалось у вас, що я навіть горілку перестав пити, бо від ваших розмов хмільний бував... А потім — втратив я мою цікавість, і неспокійно стало мені...

Антонівна (*іде з саду*). Пили б чай...

Протасов (*з кімнати*). Готовий самовар? Чудово! Здрастуйте, вчений...

Чепурной. Добрий день, колего...

Протасов. А Лена в саду?

Ліза. Так...

Протасов. Піду покличу її... Ви програєте...

Чепурной. А програю...

Протасов. У тебе сьогодні гарний колір обличчя, Лізо... і очі ясні... спокійні. Це — приємно бачити... (*Іде в сад*).

Ліза (*з досадою*). Навіщо він завжди говорить зо мною, як з хворою дитиною?..

Чепурной. Та він з усіма, хто протоплазмою не цікавиться, як з дітьми говорить...

Ліза. Зо мною всі так говорять... всі стараються нагадати мені, що я хвора...

Чепурной. А ви перш за все самі забудьте про це...

Ліза. Продовжуйте... Ви кажете, вам стало неспокійно, — чому?

Чепурно́й. І неспокійно і... незручно якось... Неначе механізм душі моєї раптом заіржавів... погано мені, Єлизавето Федорівно, і коли ви не допоможете...

Ліза. Любий Борисе Миколайовичу! Облиште це... Я — каліка, виродок...

Чепурно́й *(спокійно)*. Загину я тоді, як жук-гноювик...

Ліза *(схопившись)*. Та годі-бо. Ви ж мучите мене... невже ви не розумієте цього?

Чепурно́й *(зляканий)*. Ну, не треба! Пробачте... не буду! Мовчу... заспокойтесь!

Ліза. Боже мій! Як до болю шкода всіх... які всі безсилі... самотні!

(Пауза.)

Чепурно́й. Я, знаєте, раніше добре спав. А тепер — лежу, витріщивши очі, і мрію, як закоханий студент, та ще з першого курсу... Хочеться мені щось зробити... таке, знаєте, геройське... А що? Не можу догадатися... І все ввижається мені: іде рікою крига, а на крижині поросся сидить, таке маленьке, руде поросся, і верещить, верещить! І от я кидаюся до нього, провалююся у воду... і — рятую поросся! А воно — нікому не потрібне! І — така досада! — доводиться мені самому те врятоване поросся з хрінном з'їсти...

Ліза *(сміється)*. Це — смішно...

Чепурно́й. Навіть до сліз...

(З саду ідуть Олена, Протасов, Вагін.)

Ліза. Налити чаю?

Чепурно́й. Давайте... що ж іще робити? А знаєте, Єлизавето Федорівно, — все ж таки виходьте за мене заміж; ото б ми з вами настогнали на землі!

Ліза *(неприємно здивована)*. Як ви... жартуєте... як це тяжко і дивно!

Чепурно́й *(спокійно)*. Та ви подумайте, що ж іще робити — вам і мені?

Ліза *(з страхом)*. Мовчіть... мовчіть!

Олена. Ну, так, це — красиво, але за змістом — неглибоко, а за сюжетом доступне небагатьом...

Вагін. Мистецтво завжди було здобутком небагатьох... Це його гордість...

Олена. Це — його драма...

Вагін. Така думка більшості, і вже саме тому — я проти...

Олена. Не рисуйтесь! Мистецтво повинне облаго-роджувати людей...

Вагін. Воно не має мети...

Протасов. Друже мій, в світі немає нічого, що не мало б мети...

Чепурной. Якщо не брати до уваги самого світу...

Ліза. Боже мій! Я тисячу разів чула все це...

Олена. Дмитре Сергійовичу! Життя — важке, людина часто втомлюється жити... Життя грубе, так? На чому відпочити душі? Красиве — рідкісне, але коли воно справді красиве, воно зігріває мені душу, як сонце, що раптом осяяло похмурий день... Треба, щоб усі люди розуміли і любили красу, тоді вони побудують на ній мораль... вони цінитимуть свої вчинки як красиві і бридкі... і тоді життя буде прекрасне!

Протасов. Це — чудово, Лено! Це — може бути...

Вагін. Яке мені діло до людей! Я хочу голосно проспівати свою пісню сам і для себе...

Олена. Годі! Навіщо — слова? Треба, щоб у мистецтві відбивалося вічне поривання людини в далечінь, у височінь... Коли це поривання є в художникові і коли він вірить у сонячну силу краси, його картина, книга, його соната — будуть для мене зрозумілі... дорогі... він викличе в душі мій співзвучний акорд... і, якщо я стомилася, — я відпочину і знову зажадаю праці, щастя, життя!

Протасов. Славно, Лено!

Олена. Ви знаєте, іноді мені ввижається таке полотно: серед безмежного моря — іде корабель; його жадібно обіймають зелені, гнівні хвилі; а на носі у нього і біля бортів стоять якісь дужі, могутні люди... Просто — стоять люди, — все такі відкриті, бадьорі обличчя, — і, гордо усміхаючись, дивляться далеко вперед, ладні спокійно загинути на шляху до своєї мети... От і вся картина!

Вагін. Це цікаво... так...

Протасов. Почекай...

Олена. Хай ці люди йдуть під пекучим сонцем по жовтому піску пустелі...

Ліза (*мимоволі, неголосно*). Він — червоний...

Олена. Однаково! Треба тільки, щоб це були особливі люди, мужні і горді, непохитні в своїх бажаннях і — прості, як просте все велике... Така картина може

викликати в мене почуття гордості за людей, за художника, який створив їх... і вона нагадає мені про тих великих людей, які допомогли нам відійти так далеко від тварин і все далі ведуть до людини!

Вагін. Так, це я розумію... Це — цікаво... красиво! *(До тераси підходить Яків Трошин і, непомічений, стоїть, відкривши рота.)* Я спробую це, чорт візьми!

Протасов. Звичайно, Дмитре! Малюй! Лено, ти молодець! Це... щось нове у тебе... а, Лено?

Олена. Як ти можеш знати, нове це чи старе?

Трошин. Шановні д-добродії! *(Всі повертаються до нього.)* Я довго чекав, коли ви скінчите вашу цікаву розмову... але змушений перебити... дуже просто!

Чепурной. Вам чого?

Трошин. Пізнаю малороса... дуже просто! Бо сам був у Малоросії і граю на флейті...

Чепурной. Чого ж вам треба?

Трошин. Дозвольте. Все по порядку... Рекомендуюсь — підпоручик Яків Трошин, колишній помічник начальника станції Лог... той самий Яків Трошин, у якого поїзд жінку і дитину роздавив... Діти в мене і ще є, а жінки — нема... та-ак! З ким маю честь?

Протасов. Як цікаво говорять п'яні...

Ліза *(з докором)*. Павле! Що ти...

Олена. Вам чого треба?

Трошин *(вклоняючись)*. Добродійко — пробачте! *(Показує ногу в туфлі)*. Сан-чоботє... бо щастя — зрадливе... Добродійко! Скажіть, де мешкає слюсар Єгор... Єгор — а прізвище я забув... а може, у нього й нема прізвища... і, може, навіть він мені — майнув видінням серед ночі?

Олена. Це — там... у флігелі, нижній поверх...

Трошин. Р-ремерсі! Шукав його цілий день... втомився і ледве на ногах стою... За ріг? Бон войяж! Він тільки вчора мав щастя познайомитися зо мною... і от я йду до нього... це треба оцінити! За ріг? Дуже просто! До приемного побачення!

Протасов. От комік! Сан-чоботе, а?

Ліза. Тихше, Павле...

Трошин *(іде, похитуючись, і бурмоче)*. Ага! Ви думали — він нікчема? Ні, це Яків Трошин... він знає, що таке пристойність... дуже просто! Яків Трошин!

(Зникає.)

Протасов. Який кумедний, а? Лено?

Ліза. А яке місце в твоїй картині, Лено, займатимуть ось ці люди?

Олена. Їх там не буде, Лізо...

Протасов. Вони, як водорості й черепашки, поприлипають до дна корабля...

Вагін. І заважатимуть його рухові...

Ліза. Їх доля — загибель, Олено? Без допомоги, самі, ці люди мають загинути?

Олена. Вони вже загинули, Лізо...

Вагін. Ми теж — самі в темному хаосі життя...

Протасов. Ці люди, мій друже, — мертві клітини в організмі...

Ліза. Які ви всі жорстокі! Я не можу слухати вас... які ви сліпі й жорстокі... *(Іде в сад, Чепурной поволі підводиться і йде за нею).*

Протасов *(неголосно)*. Знаєш, Лено, при ній зовсім неможливо ні про що говорити... Вона все зводить до одного, у свій хворий, темний куток...

Олена. Так... важко з нею... Вона живе страхом перед життям...

Вагін. Олено Миколаївно! На носі корабля стоятиме хтось один... У нього обличчя людини, яка поховала на березі, позад себе, всі свої надії... але очі його горять вогнем великого завзяття... і він їде, щоб створити нові... самотній серед самотніх...

Протасов. Не треба бурі, панове! Або — ні! — хай буде буря, але попереду, на шляху корабля, горить сонце! Ти назви свою картину «До сонця!», джерела життя!

Вагін. Так, до джерела життя!.. Там, вдалині, серед хмар, яскраве, як сонце, обличчя жінки...

Протасов. Ну, навіщо — жінка? Але нехай серед цих людей на кораблі будуть Лавуазьє, Дарвін... Однак я заговорився... мені треба йти... *(Швидко йде в кімнати).*

Вагін *(щиро)*. З кожним днем ви, рідна моя, все більш владно, все дужче вабите мене до себе... Я молилася ладен на вас...

Протасов *(з кімнат)*. Дмитре! На хвилинку...

Олена. Не сотвори собі кумира, ні всякої подоби його...

Вагін. Я намалюю цю картину, ви побачите! І вона співатиме своїми фарбами величний гімн свободі, красі...

Протасов. Дмитре!
Олена. Ідіть, мій друже!

(Вагін виходить. Олена задумливо ходить по терасі. З саду чути голос Чепурного.)

Чепурной (спокійно). Так це ж не може бути інакше... Говорить — людина, а вчинки робить — все ще тварина...

Ліза (тужливо). Але коли ж, коли...

(Їх не чути.)

Меланія (іде по двору). Ах, Олено Миколаївно! Ви вдома?

Олена (сухо). Вас це дивує?

Меланія. Ні, чому ж? Здрастуйте...

Олена. Пробачте мені, але перш ніж подати вам руку...

Меланія. Що-о?

Олена. Я повинна спитати вас... будемо говорити правдиво й просто! Ви пропонували нашій покоївці...

Меланія (швидко). Ах... яка мерзотниця! Прогнала...

Олена (не зразу). Виходить — правда? Меланіє Миколаївно... Ви розумієте, як це... як треба назвати ваш вчинок?

Меланія (циро, палко). Так... так, розумію! Просто — так уже просто! Однаково... слухайте!.. Ви жінщина, ви — кохаєте, можливо, ви зрозумієте...

Олена. Тихше... в саду ваш брат!

Меланія. Що мені? От... слухайте: я кохаю Павла Федоровича... от! Я його так кохаю... ладна куховаркою, покоївкою до нього йти... Ви — теж, я бачу! — ви ж художника кохаєте... вам Павло Федорович не потрібний... Хочете, — на коліна стану? Віддайте його мені! Ноги вам цілуватиму...

Олена (вражена). Що ви говорите? Що ви?

Меланія. Все одно! У мене — гроші... я йому збудую лабораторію... палац збудую! Буду йому служити, щоб вітер не торкався його... буду сидіти біля дверей дні й ночі... от! Навіщо він вам? А я його, як угодника божого, люблю...

Олена. Заспокойтесь... почекайте! Я, мабуть, не так розумію вас...

Меланія. Пані! Ви — розумна, ви — благородна, чиста... А в мене життя було важке, огидне... і людей я бачила тільки паскудних... а — він! Він! Дитя таке... такий — піднесений! Та я ж біля нього — царицею буду... йому служниця, а для всіх — цариця! І душа моя... душа моя зітхне! Чистої людини хочу я! Розумієте мене?.. От!

Олена (*схвильовано*). Мені важко вас зрозуміти... нам треба багато говорити... Боже мій... яка ви, мабуть, нещасна.

Меланія. Так! О, так! ви можете зрозуміти, повинні зрозуміти! Я тому ось так і кажу вам — зразу все, я знаю, ви зрозумієте. І не обманете мене: може, я теж людиною буду, якщо не обманете!

Олена. Мені нема чого обманювати вас... Я почувую хворе серце ваше... Ходімо до мене... ходімо!

Меланія. Як ви говорите... невже і ви теж хороша людина?

Олена (*бере її за руку*). Повірте мені... повірте, що коли люди будуть ширі, вони зрозуміють одне одного!

Меланія (*іде за нею*). Вірю я вам чи ні, не знаю. Слова ваші зрозумілі, а почуття — не можу я зрозуміти... Хороша ви чи ні? От... Боюсь я вірити в хороше... не бачила я його... і сама — погана, темна людина... морем сліз обмила я душу мою... Та все ще — темна...

(*Виходять. Роман виглядає з-за рогу з сокирою в руці. З саду йдуть Ліза і Чепурной. Антонівна — з кімнат.*)

Антонівна. Ач... порозбігалися всі... метушаться, як божевільні... Лізонько, ти чого все бродиш? Тобі сидіти треба...

Ліза. Відчепись, няню...

Антонівна. Нема чого гніватись... Які в тебе сили? (*Іде в кімнати, бурчить.*)

Чепурной. Старуха — клопотуха... любить вона вас...

Ліза. Це — так... просто звичка доглядати... Вона більше тридцяти років живе у нас... Страшенно тупа і вперта... Дивно... Відколи я пам'ятаю себе, у нас в домі завжди лунала музика і виблискували кращі думки світу... а от вона не стала добрішою чи розумнішою від цього...

(*Протасов і Вагін виходять з кімнат.*)

Протасов (*до Вагіна*). Розумієш, коли волокно хімічно обробленого дерева можна буде прясти — тоді ми з тобою носитимемо дубові жилети, березові сюртуки...

Вагін. Облиш ти свої дерев'яні фантазії... Нудно!

Протасов. Ех ти... ти сам нудний!..

Чепурной. Це парасолька сестри моєї... Колего!.. Вчора Меланія спитала мене, в якому спорідненні перебувають гіпотеза з молекулою? То я їй сказав, що молекула гіпотезі доводиться внучкою.

Протасов (*сміючись*). Ну, навіщо ви? Вона так наївно... і гаряче цікавиться всім...

Чепурной. Наївно? Мм... А монера з монадою — підкидьки в науці... невірно? Переплутав я генеалогію, виходить!

Ліза. От бачите: навіть з вашого ставлення до сестри видно, як зневажливо і злобно ставляться люди одне до одного...

Чепурной. Е, яка там злоба!

Ліза (*нервово*). Ні, я кажу вам — на землі все більше накоплюється ненависті, на землі зростає жорстокість...

Протасов. Лізо! Ти знову розпускаєш чорні крила?

Ліза. Мовчи, Павле! Ти нічого не бачиш, ти дивишся в мікроскоп...

Чепурной. А ви — в телескоп? Не треба б, знаєте... краще своїми очима...

Ліза (*тривожно, хворобливо*). Ви всі — сліпі! Розкрийте очі; те, чим живете ви, ваші думки, ваші почуття, вони — мов квіти в лісі, де повно присмерку і гніття... повно жаху... Вас мало, ви непомітні на землі...

Вагін (*сухо*). Кого ж ви на ній бачите?

Ліза. На землі помітні мільйони, а не сотні... і серед мільйонів зростає ненависть. Ви, сп'янілі від красивих слів і думок, не бачите цього, а я — бачила, як вирвалася на вулицю негависть і люди, дикі, озлоблені, з насолодою знищували одне одного... Коли-небудь їх злоба впаде на вас...

Протасов. Все це через те так страшно, Лізо, що от, видно, збирається гроза, стало душно, і твої нерви...

Ліза (*благаючи*). Не говори мені про мою хворобу!

Протасов. Ну, ти подумай, кому, за що ненавидіти мене? Або його?

Ліза. Кому? Всім людям, від яких ви відійшли так далеко...

Вагін (*роздратовано*). Чорт би їх забрав! Не йти ж назад заради них!

Ліза. За що? За те, що чужими стали ви для них; за байдужість до їх важкого, нелюдського життя! За те, що ви ситі і добре одягнені. Ненависть — сліпа, але ви яскраві, вас вона побачить!

Вагін. Вам підходить роль Кассандри...

Протасов *(збуджуючись)*. Стривай, Дмитре! Ти помиляєшся, Лізо. Ми робимо велику і важливу справу: він збагачує життя красою, я — досліджую його таємниці... І люди, про яких ти говориш, згодом зрозуміють і оцінять нашу роботу...

Вагін. Оцінять чи ні, мені однаково!

Протасов. Не треба дивитись на них так похмуро: вони кращі, ніж тобі здається: вони розумніші...

Ліза. Ти нічого не знаєш, Павле...

Протасов. Ні, я знаю, я бачу! *(Коли він починає говорити, на терасу виходять Олена і Меланія, обидві схвильовані)*. Я бачу, як росте і розвивається життя, як воно, поступаючись перед наполегливим шуканням думки моєї, розкриває передо мною свої глибокі, свої чудові таємниці. Я бачу себе володарем багато чого; я знаю, людина буде володарем усього! Все, що росте, стає складнішим; люди дедалі підвищують свої вимоги до життя і до самих себе... Колись під промінням сонця запалала життям нікчемна і безформна грудочка білка, розмножилась, склалася в орла і лева і людину; настане час, з нас, людей, з усіх людей, виникне до життя величний, стрункий організм — людство! Людство, панове! Тоді у всіх клітин його буде минуле, сповнене великих завсювань думки, — наша робота! Теперішнє — вільна дружна праця для насолоди працею, і майбутнє — я його почуваю, я його бачу — воно прекрасне. Людство росте і зріє. Ось життя, ось сенс його!

Ліза *(тужливо)*. Я б хотіла вірити так, о, я б хотіла! *(Вихоплює з кишені книжку і швидко пише щось у ній. Меланія дивиться на Павла майже молитовно, це виходить трохи смішно. Обличчя Олени, спочатку суворе, прояснюється сумною посмішкою. Вагін слухає жваво. Чепурної низько схилився над столом, і обличчя його не видно)*.

Вагін. Люблю бачити тебе поетом.

Протасов. Страх смерті — ось що заважає людям бути сміливими, красивими, вільними людьми! Він висить над ними чорною хмарою, вкриває землю тінями, з нього народжуються привиди. Він примушує їх збочувати з пря-

мого шляху до свободи, з широкої дороги досвіду. Він спонукає їх робити поспішні, потворні згоди про сенс буття, він лякає розум, і тоді думка робить помилки! Але ми, ми, люди, діти сонця, ясного джерела життя, народжені сонцем, ми переможемо темний страх смерті! Ми — діти сонця! Це воно горить у нашій крові, це воно народжує горді, вогненні думки, освітлюючи морок наших нерозумінь, воно — океан енергії, краси і радості, що п'янить душу!

Ліза (*схоплюючись*). Павле, це гарно! Діти сонця... Адже і я?... Адже і я? Скоріше, Павле, так? І я теж?

Протасов. Так, так! І ти... всі люди! Ну, так, звичайно!

Ліза. Так? О, це гарно... Я не можу сказати... як це хороше! Діти сонця... так? Але — у мене розколота душа, розірвана душа... ось, послухайте! (*Читає, спочатку з заплющеними очима*).

Розправивши крила широкі,
Злітає орел у блакить...
Я також у небо високе
Хотіла б за ним полетіть!
Хотіла б! Злетіти ж несила!
Землі не покинуть мені.
Так довго були мої крила
В пилюці важкій, у багні.
Люблю ваші мрії високі,
Зухвали слова прямої.
Та знаю я нори глибокі,
В яких животіють кроти;
Чужі для них мрії красиві,
Не миле їм сонце і небо,
Вони у житті нещасливі,
Любові, уваги їм треба.
Вони у житті поміж нами
Стоять мовчазною стіною...
Скажіть же, якими словами
Я їх поведу за собою?

(*Всі якусь мить дивляться на неї мовчки. Вагіну її збудження не подобається*).

Протасов. Лізо! Як це ти?.. Хіба ти пишеш вірші?
Олена. Ви добре сказали, Лізо! Я розумію вас...
Вагін. Дозвольте, папове! Єлизавето Федорівно, я знаю інші вірші, вони могли б бути відповіддю вам...
Ліза. Скажіть!

Вагін.

Неначе іскри в хмарі чорній,
В житті такому ми — одні.
Та ми в нім — зерна животворні!
Ми в нім — прийдешнього вогні!
Свободі, правді в світлім храмі
Ми дружно служим, як брати,
Щоб потім гордими орлами
На світі стали всі кроти...

Протасов. Браво, Дмитре! Чудово, брат!

Меланія (*в захваті*). Господи! Як хороше... Олено Миколаївно, адже я розумію її... розумію! (*Плаче.*)

Олена. Заспокойтесь... не треба!

Ліза (*сумно*). От ви радієте... а мені — жалко, мені сумно бачити, що так багато хороших думок, спалахнувши, зникає, як іскри в нічній п'їтмі, не освітлюючи людям дороги! Мені це сумно...

Меланія (*цілує руку Протасова*). Ясний ви мій... спасибі!

Протасов (*збентежений*). Що ви? Навіщо ви? У мене руки можуть бути нечистими...

Меланія. Не можуть...

Ліза. Борисе Миколайовичу, що з вами?

Чепурной. А нічого... слухаю!

Ліза. Адже я добре сказала?

Чепурной. З вами — правда...

Ліза. Зо мною, так?

Меланія (*до Олени*). Я піду... рідна ви моя! (*Іде в кімнати, Олена за нею.*)

Чепурной. А з ним — краса...

Вагін. А що краще?

Чепурной. Так... краса краша... а правда — потрібніша людям...

Ліза. А вам? Вам що потрібніше?

Чепурной. Та... я не знаю... Певно, взяв би того й того... тільки в міру...

Олена (*виходить*). Павле, тебе кличе Меланія Миколаївна...

Протасов. Лено, ну навіщо вона мені руку поцілувала? Як це нерозумно і неприємно!

Олена (*усміхаючись*). Треба терпіти...

Протасов (*виходячи*). Губи — масні... Чого їй треба?

(Іде в кімнати. За рогом тераси істеричний крик Авдотї.)

Авдотья. Брешеш, падлюко!

Ліза *(здрігнувшись)*. Що таке? Хто це?

Авдотья *(вибігає)*. Не влучив, дияволе, а?

Єгор *(в руках березове поліно)*. Стій, кажу!

Ліза. Боже мій! Сховайте її!

Авдотья *(вибігаючи на терасу)*. Панове мої! Голубчики... убиває!

Олена. Ідіть сюди... швидше!

Авдотья *(до чоловіка)*. Що, взяв? *(Іде з Оленою в кімнати)*.

Чепурной. Е, знову цей п'яниця... *(До Лізи.)*

Ідіть і ви, а?

Ліза. Ради бога... ради бога зупиніть його!

Трошин *(виходить з-за рогу)*. Резвов — обережно!

Чепурной *(до Єгора)*. Іди геть!

Вагін. Женіть його!

(З кімнат вискакує Протасов, за ним Меланія.)

Протасов. Єгоре! Ви знову...

Єгор *(до Чепурного)*. Сам іди к чорту! Давайте мені жінку!

Протасов. Ви збожеволіли...

Трошин. Жона належить своєму мужу, шановний добродію!.. Дуже просто!

Єгор. Ви її не сховаєте... я ввійду!

(Роман іде. Сонний. Стає позаду Єгора.)

Роман. Єгоре! Не бунтуй...

Чепурной. Заходь!

Ліза. Борисе Миколайовичу, у нього поліно...

Чепурной. Нічого! Ви йдіть звідси...

Протасов. Іди, Лізо...

Єгор. Давайте її мені... Чого ви? Ваше це діло?

Меланія. Двірник, клич поліцію!..

Роман. Єгоре! Я покличу поліцію!..

Єгор. Пані! Послухайте, до мене гість прийшов...

Трошин. Дуже просто!

Єгор. Освічена людина, з душею...

Трошин. Цілком вірно!

Єгор. А вона його мокрою ганчіркою по морді!

Трошин. Факт! Але не по морді, Єгоре, а по обличчю...
Протасов. Голубчику! Ну, будьте ж людиною.
Єгор. Давай її сюди!
Вагін. Чорт! Яке обличчя!
Меланія. Двірник! Я тобі кажу — поліцію! Держи його... хапай!
Роман. Єгоре! Я іду, ну тебе...
Єгор (*іде на терасу*). Якщо ви слів не розумієте...
Ліза. Біжіть... він іде! Він уб'є!
Чепурной (*ідучи назустріч Єгорові, крізь зуби*).
Ану, бий...
Протасов. Лізо, іди звідси... (*Силомиць веде її в кімнату. Меланія за ними*).
Єгор. Одійди ти... (*Готує поліно.*)
Чепурной (*дивиться в очі йому*). Ану...
Єгор. Ударю...
Чепурной (*до Єгора, тихо*). Брешеш, собако...
Єгор. Не лайся...
Чепурной. Ану, бий...
Єгор. Бий ти! На! (*Кидає поліно на землю.*)
Чепурной. Геть... Ну?
Трошин (*безнадійно*). Резвов, ретируйся!
Єгор (*відступаючи*). Ач ти... диявол!
Чепурной (*зневажливо*). Е, собака...
Трошин (*до Вагіна*). Бон суар, мосьє! Але родинне вогнище повинно бути непорушним...
Вагін. Ідїть ви...
Чепурной (*сходить з тераси, іде на Єгора*).
Геть... ну? (*До Єгора.*) Якби не було тут жінок, я б вам обом...
Трошин (*виходячи за Єгором*). Підкоряюсь насильству... дуже просто. (*Зникає за рогом.*)
Чепурной (*повертається на терасу*). От звірюка...
Вагін. Однак і личко у вас було. Я замилювався... така експресія!..
Протасов (*виходить*). Прогнали?
Ліза (*швидко виходить, до Чепурного*). Він — не вдарив? Він не зачепив вас?
Чепурной. Еге! Це не просто...

(*Олена і Меланія ідуть.*)

Протасов. Чорт зна, що таке... Не даватиму

більше йому роботу!.. Ось навіть руки тремтять... дивись, Лено!

Вагін. А він може вбити...

Чепурно́й (*усміхаючись*). А що, колего, вони, ось такі хами... і вони теж діти сонця?

Ліза (*раптом*). Ти брехав, Павле! Нічого не буде... життя повне звірів! Навіщо ви говорите про радощі майбутнього, навіщо? Навіщо ви обманюєте самі себе та інших? Ви залишили людей далеко позаду себе... ви самотні, нещасні, маленькі... невже вам незрозумілий жах цього життя?.. Адже ви оточені ворогами... всюди звірі!.. Треба знищити жорстокість... подолати ненависть... Зрозумійте ж мене! Зрозумійте! (*З нею істерика*).

З а в і с'я

ДІЯ ТРЕТЯ

Обстановка першої дії. Хмарний день. В кріслі біля стіни сидить
О л е н а. Л і з а збуджено ходить по кімнаті.

О л е н а. Ти — не хвилюйся...

Л і з а. Я — хвора, але мої думки — здорові!

О л е н а. Хіба тобі кажуть — ні?

Л і з а. Я знаю, мої слова сірі і прісні; вам нудно
слухати їх... ви не хочете почувати трагічної правди життя...

О л е н а. Ти надто перебільшуєш...

Л і з а. Ні! Поглянь на ту прірву, що відділяє тебе
від твоєї куховарки...

О л е н а. Хіба вона зникне від того, що я стану на край
її і буду плакати, тремтячи від страху?

Л і з а. А хіба можна жити спокійно, коли люди не
розуміють твоєї душі? Я не можу так жити... я боюся
тих, хто мене не розуміє! Ось на що я хворію... Олено,
потрібні жертви! Ти розумієш, треба жертвувати собою...

О л е н а. Так... вільно, з радістю, в безумстві захвату!
Але силувати себе — ні, Лізо! Це недостойно людини!

А н т о н і в н а (з ідальні). Олено Миколаївно...

Л і з а (з досадою). Чого тобі, няню?

А н т о н і в н а. Ну-ну-ну! Не тебе... Там хазяїн при-
йшов...

Л і з а. Ах, ну нехай почекає... ідіть, няню! (Анто-
нівна виходить.) Отже, я не права?

О л е н а. Я не сказала цього...

Л і з а. Ти розумієш, які ми всі самотні?

О л е н а. Ні... я цього не почуваю...

Л і з а. Просто ти не хочеш зо мною говорити... Я всім набридла. Ви хочете жити, втішаючись і не помічаючи нічого бруталного, страшного!

О л е н а. Як можна почувати насильно?..

Л і з а. А ти... тобі — погано жити! Але ти горда і не хочеш признатись у цьому навіть сама собі... Я ж бачу твої взаємини з Павлом...

О л е н а. Облишмо це...

Л і з а (з радістю). Ага! Бачиш? Тобі боляче, так?

О л е н а. Ні... але — неприємно!

Л і з а. Тобі боляче! Нехай! Це тебе оживить... Ти самотня, Олено!.. Ти нещасна...

О л е н а. Лізо, твоя радість — нехороша радість! Чого ти хочеш?

Л і з а. Чого я хочу? (Пауза. З страхом). Я не знаю... я цього не знаю! Я хотіла б жити і не вмю... і не можу! Мені здається, — я не маю права жити так, як я хочу... Я хотіла б рідну душу мати... рідну душу! Мені треба відпочити від страху і — нема з ким!

О л е н а (бере її за руку). Пробач мені, але хіба Чепурной...

Л і з а. Яке я маю право? Адже я хвора, так? Ви всі говорите це... о, ви часто це говорите! Занадто часто... Пусти мене... я не можу про це... піду! Пусти мене! (Швидко йде до себе. Олена, глибоко зітхнувши, ходить по кімнаті, закинувши руки за голову, зупиняється перед портретом чоловіка, дивиться на нього, кусаючи губи. Руки у неї падають).

О л е н а (напівголосно). Прощай...

(Антонівна іде.)

А н т о н і в н а. Можна тепер хазяїнові?

О л е н а. Так... добре...

А н т о н і в н а (виходячи). Ідіть, Назаре Овдійовичу...

Н а з а р. Добренького здоров'ячка!

О л е н а (киваючи головою). Вам чого треба?

Н а з а р (осміхаючись, конфузливо). Бачите, мені б Павла Федоровича...

О л е н а. Він занятий...

Н а з а р. Мм... а з вами я вже не знаю як...

О л е н а. Говоріть; я перекажу йому...

Н а з а р. Предмет розмови неделікатний...

О л е н а. Як знаєте...

Н а з а р. Та вже однаково... Поліція приходила, зволите бачити, з приводу запаху... з приводу помийних ям та інших місць...

О л е н а (*хмурячи брови*). При чому тут чоловік?

Н а з а р. Звісно, вони не більше за інших... всі грішні... Поліція, в зв'язку з холерою, вимагає однак, щоб запаху не було... їй байдуже, що чому належить мати запах, то вже воно його дасть... і погрожує штрафом навіть до трьохсот карбованців.

О л е н а (*з огидою*). Чого ж ви хочете?

Н а з а р. Я — поради хотів одержати, чи не можна побризкати чимсь хімічним проти запаху?

О л е н а (*обурено*). Послухайте, як ви... (*Стримуючись*.) А втім... я йому перекажу... до побачення!

Н а з а р. Зараз перекажете?

О л е н а (*виходячи*). Нянька відповідь вам...

Н а з а р (*їй услід*). Красенько дякую... Ач яка... гордіонка! Стривай... я тобі хвоста притисну! (*Виходить. З-за порт'єри виходять Протасов і Олена.*)

Протасов. І ще, Лено, будь ласка, пошли за Єгором...

О л е н а. Знову — Єгор?

Протасов. Але — як же без нього обійтись, Лено? Він такий меткий, швидко схоплює все... ти подивись: він мені жаровню зробив — артистично! Прекрасна річ! Який тьмяний день сьогодні! Сеансу — нема?

О л е н а. Нема... Отже, коли ж можна говорити з тобою?

Протасов. Будь ласка, до вечора, так... Увечері я — вільний! Тобі скучно? А де ж Дмитро?

О л е н а. У нього, мабуть, є ще якісь справи, крім обов'язку розважати мене...

Протасов (*не зрозумів*). Так... гм! Напевно... А знаєш, останнім часом я дивлюсь на тебе, і мені здається — є щось нове в твоєму обличчі... таке значне...

О л е н а. Справді?

Протасов. Так, так! Ну, я — шез, як дим... (*Іде до себе.*)

Ф и м а (*входить*). Пані! Будь ласка, відпустіть мене...

О л е н а. Вдень? Але хто ж служитиме?

Ф и м а. Зовсім відпустіть... роцот.

О л е н а. А, гаразд! Але раніше, прошу вас покличте Єгора...

Ф и м а (*твердо*). Я до Єгора не піду...

О л е н а. Чому?

Ф и м а. Так... не піду.

О л е н а. Покличте няню...

Ф и м а. Няня гуляти пішла на кладовище...

О л е н а. Я відпущу вас, коли вона прийде... Пошліть мені двірника, — можете?

Ф и м а. Можу. То ви вже сьогодні мені рощот. (*Виходить.*)

О л е н а (*услід їй*). Добре...

Ч е п у р н о й (*на дверях з тераси*). А чого ж у вас двері не замкнені? Добрий день!

О л е н а (*подаючи руку*). Я не знаю... сьогодні служниця якась неуважна...

Ч е п у р н о й. Холери бояться...

О л е н а. Кажуть, вона поширюється?

Ч е п у р н о й. А нічого... іде. Єлизавета Федорівна дома?

О л е н а. У себе...

Ч е п у р н о й. А як здоровенька?

О л е н а. Нічого... не дуже, як звичайно...

Ч е п у р н о й (*стурбовано*). Мм... Трагічна душа...

О л е н а. Борисе Миколайовичу... пробачте мені, я втручаюсь не в свою справу, але — це дуже важливо...

Ч е п у р н о й. Ага! Що саме?

О л е н а. Вона казала мені, що ви їй освідчились...

Ч е п у р н о й (*швидко*). А як говорила?

О л е н а. Тобто, що — як?

Ч е п у р н о й. Ну, обличчя яке? З гримасою говорила? Глузливо, а?

О л е н а (*дивуючись*). Що ви?! З радістю...

Ч е п у р н о й. Ні?.. Справді?

О л е н а. Так, так! З такою тихою радістю... і так хороше...

(*На дверях з тераси — Роман.*)

Ч е п у р н о й. Я — дурень! Знаєте, я осел!

Р о м а н. Це мене сюди кликали?

Ч е п у р н о й. Та ніхто тебе не кликав... це я себе лаю, дивак!

О л е н а. Я його кликала... Покличте слюсаря, Романе...

Р о м а н. Це — Єгора?

О л е н а. Так...

Р о м а н. Зараз?

О л е н а. Так, так!

Р о м а н. Гарзд... *(Виходить)*.

Ч е п у р н о й *(радісно)*. Дайте мені вашу руку, а я її... ось, поцілую! Зробили ви мені подарунок... Ось воно... Звідки не ждеш, звідти і б'є; так і лихо, так і радість...

О л е н а. Дозвольте... я не розумію вас...

Ч е п у р н о й. А, боже ж мій! Та як же! Про те, що я її заміж покликав, вона вам з радістю говорила?

О л е н а. Так... запевняю вас!

Ч е п у р н о й *(переможно)*. А все ж таки відмовила мені!

О л е н а *(усміхаючись)*. Пробачте... виходить смішно...

Ч е п у р н о й. Та й смішно! Я, знаєте, так і думав: не тому вона за мене заміж не йде, що я їй бридкий, а тому, що вона хвороби своєї боїться...

О л е н а. Так, ваша правда...

Ч е п у р н о й. Тепер я знаю, що робити. Піду до неї, як куля з гори... А! Який випадок?! Велика річ випадок, знаєте!

О л е н а. Але — зніміть ваш галстук... вона не любить червоного...

Ч е п у р н о й *(усміхаючись)*. А я навмисне надів, щоб подратувати її... Тепер уже все одно, червоний чи зелений... все одно! Без галстука не можна... *(Іде)*. Спасибі вам! *(Єгор на дверях ідальні розгублений, скуйовджений)*. А! Знайомий... ну, давай руку! Помиримось! От так! Ех ти... Ілля Муромець!..

О л е н а *(до Єгора)*. Зараз, я скажу...

Є г о р *(глухо)*. Пані, заждіть...

О л е н а. Що таке?

Є г о р. Жінка захворіла...

О л е н а. Що з нею?

Є г о р. Нудить...

О л е н а *(тривожно)*. Давно?

Є г о р. Зранку... Все вас кличе... Поклич, каже, пані... а то — здохну...

О л е н а. Чого ж ви не покликали?.. Ех ви...

Є г о р. Соромно було... Бешкетував я тут...

О л е н а. Дурниці!.. Я йду до неї...
Є г о р. Стривайте... я боюсь...
О л е н а. Чого?
Є г о р. Може, холера...
О л е н а. Дурниці! Боятися нема чого...
Є г о р (*просить і ніби вимагає*). Олено Миколаївно,
вилікуйте її!
О л е н а. Треба лікаря... Ви їдьте зараз...
Є г о р. Не треба лікаря... не вірю я! Ви самі...
П р о т а с о в (*виходить*). Ага! Ви тут, воїне...
О л е н а (*швидко*). Павле, зажди! У нього дружина
захворіла...
П р о т а с о в. От бачите, били ви її...
О л е н а. Він думає, холера... Я їду туди, а ти...
П р о т а с о в (*тривожно*). Ти — туди? Ні, Лено, будь
ласка... Чому ти?
О л е н а (*здивована*). А чому — ні?
П р о т а с о в. Але, Лено, якщо холера...
Є г о р (*глухо ричить*). Значить, помирай. Просто!
Хіба ми не люди?
О л е н а. Годі вам, Єгоре... Павле, як ти негарно...
П р о т а с о в. Що ти розумієш, Лено? Ти не лікар...
І це не жарти... це — небезпечно!
Є г о р (*злобно*). А котрі здихають, тим не небезпечно?
П р о т а с о в (*до Єгора*). Прошу не кричати на мене!
О л е н а (*докірливо*). Павле! Ходімо, Єгоре...
П р о т а с о в. Я теж їду... Це безглуздо, Лено...
(*Всі трое — Єгор попереду — ідуть до їдальні. Чути їх голоси.*)

О л е н а. Вернись і виклич по телефону карету...
П р о т а с о в. Потрібен — лікар, а не ти! Що таке ти?
(*Повертається, схвильований*). Що таке вона, в даному
випадку? Нянько! Хай йому чорт! Мене не пустила... Фима!
Чи нянька! Ви померли? Фима! (*Вбігає Фима*). Я кричу,
як зарізаний... а ви собі милуетесь своєю зовнішністю...
Ф и м а (*ображено*). Зовсім ні, я ножі чистила...
П р о т а с о в. Киньте ножі. Ідїть до Єгора...
Ф и м а (*рїшуче*). Я туди не піду-с...
П р о т а с о в. Чому? Там пані...
Ф и м а. Все одно-с!
П р о т а с о в. Але — чому?
Ф и м а. Там холера-с!

Протасов (*передражнюючи*). Ага! Холера-с! А от пані — пішла-с!

(*Дзвоник.*)

Фима. Дзвінок-с!

Протасов. Так-с! Відімкніть-с! (*Фима вибігає. Протасов їй усміє.*). С-с-с-с! Сичить, як змія... Так, телефон... чорт! (*Меланія входить*). А, це ви! Знаєте новину: на подвір'ї у нас холера — забавно! І Олена пішла лікувати, а? Подобається вам це?

Меланія. Ай-яй-яй! І у вас — теж. У сусіда мого, полковника, повара вчора відвезли... А Олена Миколаївна — пішла туди!... Навіщо ж це вона!

Протасов. Невідомо! Тайна сія велика є...

Меланія. Як же ви її відпустили?

Протасов. Як? Не знаю... Ага, телефон... (*Вибігає до себе*).

Фима (*з їдальні*). Здрастуйте, Меланіє Миколаївно!

Меланія (*недоброзичливо*). А... здрастуй, красуне...

Фима. У мене до вас велике прохання є...

Меланія. Яке ж це?

Фима. Заміж я виходжу...

Меланія. Так...

Фима. За статечну людину... дуже статечний!

Меланія. Хто ж це?

Фима. Сусід ваш...

Меланія (*схоплюється, здивована*). Невже — полковник?

Фима (*скромно*). Ні, де ж мені! Кочерін, Василь Васильович...

Меланія. Ах він, старий чорт... тьху! Та йому ж скоро шістдесят років... В ревматизмах весь... і як ти, Єфиміє, наважуєшся? А втім, гроші... Ех ти, дівчино... шкода мені тебе! покинь-бо... ну його і з грішми!

Фима. Я вже наважилась... і все влаштовано...

Меланія. Справді? Шкода. А від мене чого треба?

Фима. Як я сирота, з виховного, чи не підете ви за весільну матір до мене?

Меланія (*показує їй дулю*). Натє ось, з'їжте! Ви мене за скільки Олєні Миколаївні продали?

Фима (*розгублено*). Я?

Меланія. Так, ви! Що?

Фима (*заспокоїлась*). Дуже шкода... Я думала, як ви самі себе старику продали...

Меланія (*пригнічено*). Як? Як — ти?..

Фима. ...то, може, вже й мені допоможете в цьому ж...

Меланія (*глухо*). Не смій!..

Фима (*спокійно і жорстоко*). Ви самі повинні зрозуміти, що так себе влаштувати все ж краще, ніж на вулицю виходити... Хоч один буде, а не сто...

Меланія (*з жахом, тихо*). Іди... іди геть... я тобі дам... я дам грошей... іди! Іди геть... дам!

Фима. Дякую вам! Коли дасте?

Меланія. Іди... нема з собою!

Фима. Я сьогодні увечері прийду до вас... Не обдуріть...

Меланія. Ні!.. Іди, Христа ради!

(*Фима, не кваплячись, виходить. Меланія важко падає в крісло і плаче і якимось ричить від болю.*)

Протасов (*з своєї кімнати*). Вона не повернулась, ні? Що це ви? Що з вами?

Меланія (*стає на коліна*). Свята людино, врятуй рабу!

Протасов (*вражений*). Як ви сказали? Встаньте... Навіщо ви?

Меланія (*обнімає його ноги*). Потопаю в грязі... в підлості своїй потопаю; подай руку! Хто краший за тебе на землі?

Протасов (*зляканий*). Дозвольте... так — я впаду! І — не цілуйте штанів... що ви?

Меланія. Зробила я вчинок, спаскудила собі душу, — очисти! Хто, крім тебе, це може?

Протасов (*намагаючись зрозуміти*). Ви — сядьте... тобто, встаньте! Тепер — сядьте, так! Що ви хочете?..

Меланія. Візьми мене до себе! Дозволь коло тебе жити, тільки б бачити тебе щодня... чути тебе... Я — багата, все візьми! Збудуй собі кабінет для науки твоєї... башту збудуй! Зійди на висоту і — живи... а я внизу, біля дверей, день і ніч стоятиму і нікого до тебе не пушу... Всі мої будинки, землі — все продай... і все візьми собі!

Протасов (*усміхаючись*). Дозвольте... це однак ідея! Хай йому чорт! Яку можна влаштувати лабораторію!..

Меланія (*рада*). Так, так! І візьми мене, щоб я завжди бачила тебе... Не говори зо мною, не треба! Тільки подивись на мене часом... тільки усміхнись мені!

Була б у тебе собака... адже ти усміхався б їй... пестив би її іноді?.. То ось я буду... замість собаки!

Протасов (*стурбований*). Стривайте... навіщо ж так? Це дивно... не треба! Я, знаєте, дуже вражений... хіба я міг сподіватися, що вас так захопить?..

Меланія (*не слухаючи*). Адже я — дурна, я — тупа, як колода! Книжок твоїх — не розумію я... Ти думаєш, читала я їх?

Протасов (*розгублюється*). Ні? Але — що ж тоді?..

Меланія. Любий! Цілувала я книжки... Загляну в неї, а там такі слова, ніхто, крім тебе, і зрозуміти їх не може... І цілую...

Протасов (*знякочений*). Ось від чого плями на палітурках... Але — навіщо ж цілувати книги? Це вже якийсь фетишизм...

Меланія. Зрозумій, люблю тебе! Так хороше біля тебе, чисто, ясно! Божа людино, люблю тебе...

Протасов (*неголосно, вражений*). Дозвольте... тобто, як це?

Меланія. Як собака! Не можу я говорити, мовчати можу... і багато років мовчала, а у мене з душі шкуру здирали...

Протасов (*у нього виникає надія, що він помилився*). Ви... пробачте мені! Я не можу збагнути вашу основну думку... Може, вам... зручніше поговорити про це з Леною?

Меланія. Говорила я з нею... Прекрасна вона... вона знає, що ти не любиш її...

Протасов (*схопившись*). Як — не люблю! Ач ви...

Меланія. Вона — все знає, все почуває... хороша вона! Але — навіщо два вогні разом? Вона — горда...

Протасов (*знову розгублюється*). Знаєте, все це... така плутанина! Тобто, ніколи я не почував себе так безглуздо...

Меланія. А як буду я з тобою... як будеш ти моїм...

Протасов (*трохи роздратований*). Що-о? Як це — моїм? (*Дивиться на неї і неголосно, майже з страхом*). Меланіє Миколаївно... треба порозумітись! Ви пробачте мені... я ставлю питання прямо... Ви, може, закохалися в мене?

Меланія (*теж якусь мить дивиться на нього і — ослабим голосом*). А про що ж я й кажу... рідний мій! Про це я й кажу.

Протасов. Справді?.. Пробачте... я думав... я думав, ви не так...

Меланія (*тихо*). Так, що ось розум втратила... Протасов (*нервово бігаючи по кімнаті*). Я, звичайно... дуже вдячний... дуже зворушений... Але, на жаль... адже я одружений... ні, не те! Бачите... зразу цього не можна вирішити... так! Але, знаєте, не треба, щоб це знала Лена... ми вже якось самі розберемось...

Меланія. Та вона знає...

Протасов (*майже з одчаєм*). Що — знає?

(Чепурной і Ліза ідуть зверху по сходах. Мовчки проходять через кімнату на терасу. Чепурной — похмуро спокійний. Ліза — схвильована.)

Меланія (*тихо*). Ой, ідуть! Тихше... брат!

Протасов (*сестрі*). А... гм! Ви... ідете?

Чепурной (*глухо*). Йдемо...

(Пауза.)

Протасов (*дуже щиро і просто*). Меланіє Миколаївно! Погодьтеся, — тут таке виняткове становище... Певно, я вам смішний... і це ображає вас... Але, мила, хороша моя... це так дивно і — так не потрібно мені!

Меланія. Не потрібно?

Протасов. Ні!.. Пробачте мені... І я повинен сказати це все Лені... І — потім — я піду... вона все ще там... це мене турбує... І я не можу не сказати їй... Ви не гнівайтеся... *(Іде до себе. Меланія — тихо за ним... Потім повертається, розгублена, жалюгідна.)*

Меланія (*про себе*). Не дійшло до нього... Сором же який... *(Олена входить у двері з тераси)*. Люба ви моя! Пожалуйте дурну...

Олена. Що таке? Ви... сказали Павлові?

Меланія. Все сказала...

Олена. І — він? Що ж?

Меланія. Всі слова мої... вся любов моя — все впало, як порох на воду...

Олена (*просто, щиро*). Мені боляче за вас... Що він казав?

Меланія. Не знаю... Нічого не пристало до нього... не дійшло йому до серця! Видно, вогонь грязю не забрудниш... На коліна ставала я... не розуміє...

Олена. Я казала вам — почекайте! Спочатку треба було мені спитати його...

Меланія. А я про вас подумала: обдурить... Все

я віддавала йому... всі гроші, ціну душі моєї, на наругу проданої... не взяв! Хто ще не взяв би? Тільки він...

Протасов (*виходить з капелюхом у руці*). Олено, — ванну! Негайно! І — все геть з себе, в піч! Фимо!.. Ванну! Ця Фима, хай їй чорт, міф якийсь, а не покоївка...

Олена. Не метушись так... Ванна — готова, і я все зроблю.

Протасов. Іди! Будь ласка... Холера — це не жарт...

Олена (*виходячи*). Іду, іду...

(Протасов, провівши дружину, боязко, спідлоба 'дивиться на Меланію. Вона сидить, як винувата, низько опустивши голову.)

Протасов (*ходить*). Та-ак... який сьогодні хмарний і взагалі... неприємний день!

Меланія (*тихо*). Так...

Протасов. Так. І оця холера... так невчасно...

Меланія. Справді... раптом...

Протасов. А тут ще в мене холодильник зламався...

Меланія. Павле Федоровичу, простіть мені!

Протасов (*боязко*). Тобто, як це? Що саме ви хочете сказати?

Меланія. Забудьте все... все, що говорила я вам... Забудьте!

Протасов (*радісно*). Ні, — серйозно?

Меланія. Серйозно... Дурна... зухвала я...

Протасов. Меланіє Миколаївно! Я вас дуже люблю... тобто, поважаю! Ви напрочуд безпосередня і цільна людина! Ви так гаряче цікавитесь всім... Але — голубонька моя! — це зайве... тобто, все, що ви говорили мені, цього не треба! Будьмо добрими друзями... от і все! Всі люди повинні бути друзями... правда?

Меланія. Соромно мені дивитись на вас...

Протасов. Облишмо це... Вашу руку!.. От чудесно! Ні, знаєте, які хороші люди! Скільки в них простоти, розуму і такої славної здатності розуміти одне одного... Люблю людей, — надзвичайно цікаві істоти!

Меланія (*посміхаючись*). Я не бачила людей... я серед торговців жила... чоловік у мене м'ясом торгував... От тільки у вас побачила, що люди е... і зразу ж купувати почала...

Протасов. Як ви кажете?

Меланія. Не слухайте мене... це я так...

Протасов (*жваво*). Знаєте що? Давайте вип'ємо чаю?!

Меланія. Добре... Я до Олени Миколаївни пройду... хоч одійду трохи...

Протасов. А я — розпоряджусь про чай! У мене, знаєте, холодильник зламався, хай йому чорт, а в Єгора — дружина захворіла; полагодити нікому, і я сьогодні — не можу працювати... (*Сміючись, іде до себе.*)

Меланія (*вслід йому, з глибоким почуттям.*) Дитя ти моє любе... дитя моє прекрасне... (*Іде до Олени. Антонівна з ідальні, роздратована. Бурчить.*)

Антонівна. Наче Мамай пройшов по дому... ось, подивіться! Розкидано все, розчинено... Піти не можна... Тільки у мертвеньких і порядок... на кладовищі... Тільки там, видно, і спокій... (*У двері з тераси входять Ліза і Чепурной*). Лізенько, ліки і молоко...

Ліза (*роздратовано*). Мовчи! Іди...

Антонівна. Ось так! (*Виходить*).

Чепурной. Значить, кінець?

Ліза. Так, Борисе Миколайовичу!.. Більше ні слова про це, ніколи!

Чепурной. Так... Я ж сьогодні тому заговорив, що, здалося мені, помиляєтесь ви...

Ліза. Ні! Не хвороба заважає мені... я не боюсь її... Але — не можу я... не хочу я мати дітей... Ніхто не питає себе, навіщо народжуються люди? Я — спитала... Для особистого життя — немає місця на землі тому, хто не має сили все життя землі зробити особистим, своїм... То ви — поїдете, так?

Чепурной (*спокійно*). Добре...

(*Вагін іде з тераси.*)

Ліза. Вам краще буде... І не носіть червоних галстуків... це вульгарно! Як мені жаль, що саме сьогодні ви — в червоному...

Вагін. От день! Наче в жовтні...

Чепурной. Деньок випав поганий.

Ліза. Ви куди думаете їхати?

Чепурной (*спокійно*). Я? А в Могильовську губернію...

Ліза (*тривожно*). Чому... саме в цю?

Чепурной. У мене там знайомих багато...

Вагін. Поїхав у Могильовську губернію, — так каламбуристи говорять іноді про покійників...

Ліза (*здрігнувшись*). Що це ви? Фі...

Вагін. Ви зякалися каламбура? Чи не думаєте ви, що Борис Миколайович — помре? Хіба тільки застрелиться...

Ліза (*докірливо і тривожно*). Навіщо ви говорите так?

Вагін. Спішу заспокоїти вас: не знаю випадку, щоб ветеринар застрелився...

Антонівна (*з ідальні*). Лізенько, іди чай наливати...

(*Ліза мовчки іде.*)

Вагін. Грішний чоловік, люблю позлити її... Хизується вона своєю скорботою про світ... Страшенно нудний народ ці страждальники за муки світу... І мені органічно вороже все нездорове...

Чепурной. Що ж ви ту картину — «До сонця ідуть» чи як воно? — будете малювати?

Вагін. Неодмінно! Прекрасна тема, а? До речі — мені б треба вас для неї...

Чепурной (*здивований*). Мене? Де ж мені там місце? На дні корабля?

Вагін (*вдивляючись*). У вас над очима є одна така вперта складка... це дуже характерно! Ви нічого не матимете проти, якщо я зараз схоплю її?

Чепурной. Хапайте...

Вагін (*виймає альбом*). Розкішно... я — вмить! (*Малює.*)

Чепурной. Ви анекдоти любите?

Вагін. Дуже! Якщо вони не дурні...

Чепурной. То от я вам розкажу один...

Вагін. Будь ласка... А я, коли малюю, мовчу...

Чепурной. Я чую, як ви мовчите... От воно як було: колись через Ламанш, з Дувра в Кале, їхало англійське посольство, і був на кораблі француз. Хвасталися, хто кращий: англійці чи французи? Англійці кажуть: ми скрізь! А француз говорить: ні! У цій протоці наших дипломатів багато потонуло, а от англійських — жодного! Тут молодий англієць з посольства стрибнув за борт — гоп! — і утопився...

Вагін (*після паузи*). Ну? І що ж?

Чепурной. Більш нічого...

Вагін. Це — весь анекдот?

Чепурной. Весь... Чого ж вам? Захотів чоловік підтримати честь нації і — утопився!

Вагін. Ну, знаєте, ваш анекдот хоч і морський, а не солоний...

Чепурной. А гарно ви галстук зав'язуєте...

Вагін. Подобається? Це одна дама навчила...

Чепурной. І колір гарний...

Протасов (*входить*). Тут малюють? А Лена ще не виходила? Знаєш, Дмитре, вона сьогодні возилася з холерною...

Вагін. Що-о?

Протасов. Так, так! З дружиною мого слюсаря! Що скажеш?

Вагін. Принаймні, нерозумно! І як ти дозволив?

Олена (*виходить*). Хіба мені можна не дозволяти?

Вагін. Але ж це... не ваша справа!

Олена. Чому? Коли я хочу її робити, значить моя...

Вагін. Ви і... чорт зна що!

Протасов. Ні, вона молодець! Хоч я боявся за неї... Ти випила каплі, так?

Вагін (*скінчив малювати*). От і все... дякую!.. Славна ця рисочка у вас...

Чепурной. Дуже радий...

Ліза (*з їдальні*). Ідіть же чай пити!

Вагін. Йдемо! (*Бере під руку Чепурного, йдуть.*)

Протасов (*напівголосно*). Лено, мені щось треба сказати тобі...

Олена. Зараз?

Протасов (*покванно*). Так! Знаєш, трапилося щось надзвичайно безглузде! Меланія Миколаївна — вона пішла?

Олена (*усміхаючись*). Пішла...

Протасов. Ти почекай, не смійся! Вона, здається, знаєш, закохалася в мене! Отак собі й закохалася, — як це подобається тобі? Йй-богу, я — не давав їй приводу, Лено... Чого ти смієшся? Треба поставитись до цього серйозно... це так неприємно, коли б ти знала! Вона тут плакала, поцілувала мені штани... І руку, ось цю...

Олена (*сміючись*). Облиш, Павле...

Протасов (*трохи сердиться*). Ти мене дивуєш! Я ж кажу, вона серйозно. Вона пропонувала мені всі свої гроші... хочу, каже, жити з тобою! Розумієш, каже

мені «ти»! Не подумай, будь ласка... я не давав їй права на це... І від неї чомусь пахне селітрою... чого ти?

О л е н а (*сміючись*). Я не можу... це смішно... ти — смішний!

П р о т а с о в (*трохи ображений*). Чому? Це — тяжко, а не смішно... це безглуздо! Я так злякався... щось говорив їй, а в голові у мене все перевернулося догори ногами... Вона дуже серйозно, зваж! Так,— вона говорила ще, що ти все знаєш, але що саме, — я не зрозумів... Спочатку я не хотів тобі говорити про це...

О л е н а (*ласкаво*). Я все знаю... славний ти мій!

П р о т а с о в. Знаєш? Як же... чого ж ти мене не попередила...

О л е н а (*ніби згадала щось і — сухо*). Давай облишимо це до вечора.

П р о т а с о в. Так, добре... я хочу чаю... Але якщо ти знаєш, я радий! Значить, ти сама і розплутаєш усе це, — правда?

Л і з а (*з їдальні*). Лено! Іди сюди...

О л е н а. Іду...

П р о т а с о в. То ти вже візьми все це на себе...

О л е н а. Добре... не турбуйся!.. Ходім...

(*Ідуть.*)

П р о т а с о в. Знаєш, коли я піднімав її з підлоги, то під пахвами... (*Докінчує пошепки.*)

О л е н а. Фі, Павле! Як грубо...

(*Сцена кілька секунд порожня. З їдальні чути гомін і брязкіт посуду. Виходить Чепурной — із словами: «Ну, я тут покурю»... Проходить до вікна, заклавши руки за спину. Виймає з рота цигарку, дивиться на неї і напівголосно співає.*)

Ч е п у р н о й. «Золота хмаринка ночувала...» (*Голос у нього тремтить і зривається.*) Е-гм... «Золота хмаринка ночувала...»

В а г і н (*виходить*). «На плечі бескета кам'яного...» І мене прогнали, — не дозволяють курити...

Ч е п у р н о й. То ви любите анекдоти?

В а г і н. У вас є ще один нудний?

Ч е п у р н о й. Я вам іншого складу... А зараз — піду собі додому...

Вагін. А коли ж анекдот?

Чепурно́й. Завтра! Дощ іде... Чи була у мене парасолька, чи не була? — як говорив бувало Гамлет, принц датський... Прощайте!

Вагін (*затримуючи його за руку*). Ви кудись їдете, я зрозумів?

Чепурно́й (*усміхаючись*). Так, їду... Треба поїхати...

Вагін (*теж усміхаючись*). Ну, щасливої дороги! Ви мені чомусь дуже сподобалися сьогодні...

Чепурно́й. Дякую...

Вагін. Ви сьогодні схожі на закоханого... скажіть, ви закохувалися коли-небудь?

Чепурно́й. А як був студентом, то до хазяйки моєї квартири симпатію почував і навіть пояснив їй це...

Вагін. Красива?

Чепурно́й. Це важко було зрозуміти... вона вже років п'ятдесят мала на той час... А коли я пояснив їй, вона за квартиру три карбованці на місяць зайвих накинула.

Вагін (*сміючись*). Серйозно?

Чепурно́й. Та вже так... Ну...прощайте ж! (*Сміючись, виходить в їдальню. Вагін задумливо дивиться йому вслід, потім ходить по кімнаті, курить, щось мугикає і струшує головою. Антонівна — з кімнати Олени.*)

Антонівна (*буркотливо*). А я думала, — це той походжає...

Вагін. Хто — той?

Антонівна. Хохол. Де він?

Вагін. Пішов додому...

Антонівна. Тільки й знає: прийти, чаю напитися та й піти... А дівчина — змучилася вся... ночей не спить... Хоч би ви йому сказали, або що...

Вагін. Яка дівчина? Чому вона не спить? І що треба сказати дівчині?

Антонівна. Ану вас... Одна у нас в домі дівчина... Вона в літах... навіщо її даремно тривожити? І так вся змучилась... А ви все тут ходите та розмовляєте, і нікому нема діла, що людині так, може, важко, хоч руки на себе наклади... (*Іде в їдальню.*)

Вагін (*міцно тре лоба, замислюється, потім струшує головою, ніби щось вирішивши*). Павле!

Протасов (*з книжкою в руці*). Ось я...

Вагін (*неприємно*). Яке в тебе самовдоволене обличчя!

Протасов (*здивований*). Ти для цього кликав мене?..

Вагін. Мені треба поговорити з тобою...

Протасов (*позіхає*). А-а... Сьогодні всі хочуть говорити зо мною... Я вже багато чув незвичайного, і — жодного слова путнього.

Вагін. От я тобі скажу дещо путне...

Протасов (*дивиться в книгу*). Не будь самовпевненим...

Вагін. Поклади книгу...

Протасов. Куди? Тобто, навіщо?

Вагін. Куди-небудь... Справа ось у чому... я люблю Олену Миколаївну...

Протасов (*спокійно*). От здивував! Як же її не любити?

Вагін. Я люблю її, зрозумій! — як жінчину...

Протасов (*спокійно*). Ну, і що ж? (*Спохватувшись, схоплюється*). А... а вона? Вона — знає? Ти сказав їй? Що вона відповіла?

Вагін. Так... вона знає...

Протасов (*тривожно*). Ну? Що ж... вона відповіла?

Вагін (*збентежено*). Нічого... певного... поки що...

Протасов (*радий*). Ну, звичайно! Я ж знав це... звісно...

Вагін (*стримано*). Почекай... справа, власне, в тому, що ти погано ставишся до неї...

Протасов (*вражено*). Я? Як? Коли?

Вагін. Ти — ігноруєш її... Ти вбив у ній любов до тебе...

Протасов (*зляканий*). Це... вона каже?

Вагін. Це я кажу...

Протасов (*ображено*). Дозвольте, панове! Що ви сьогодні — збожеволіли всі? Один каже: я не люблю Лену; другий: вона мене не любить... що це таке? Ви зовсім безтямні... і з вами, нарешті, розум втратиш! А вона мовчить... вона — не говорить! При чому тут ви? Нічого не розумію!

Вагін. Павле, ми з тобою друзі з дитинства... я люблю тебе...

Протасов. Якщо можеш, додай до твоєї любові трошки делікатності... так! І дайте ви людині право говорити

самій за себе... самій відстоювати свою свободу, свою гідність... Коли вона вміє робити це, вона зробить краще за вас...

Вагін. А якщо — не вміє?

Протасов. Тоді чорт з нею! Хіба це людина?

Вагін. А — не хоче?

Протасов. Не хотіти — неможливо... Ти, Дмитре, пробач мені! Як всі художники, ти несерйозний... Ще вчора ти мовчав, а сьогодні — раптом! — я люблю її...

Вагін. З тобою не можна говорити... А втім, я сказав усе, що треба було... Я — іду...

Протасов. Ні, почекай... я покличу Лену... Лено!

Вагін (*тривожно*). Що ти? Навіщо?

Протасов. Навіщо? Лено! Нехай вона при тобі скаже, в чому справа. Лено! (*Олена виходить*). Олена — от! І він теж, як ця Меланія, виявляється, закоханий... так! Але — він уже в тебе...

(*Олена запитливо і строго дивиться на Вагіна.*)

Вагін (*хвилюючись*). Ну, так... що ж? Я сказав йому, що люблю вас... що вам важко з ним...

Олена. Дякую вам... Це так по-рицарськи... і так молододушно... дуже молододушно!

Вагін (*ображений*). Я не заслужив іронії. Я не хочу ворожого почуття до Павла... а воно зароджувалося... Нехай я зробив по-дурному, безтактно, грубо... але мною керували почуття товариша... і любов... Я піддався пориву, який викликали в душі моїй слова няньки... мені захотілось чогось... хорошого для вас, Олено Миколаївно... І між такими людьми, як ми, — все повинно бути просто і ясно...

Олена. Я вдячна вам...

Протасов. Я ж нічого не сказав образливого для тебе, Дмитре?

Вагін. Ні! Я — піду... до побачення...

Олена. Ви прийдете завтра... так?

Вагін (*виходить*). Так... мабуть...

Протасов (*запитливо дивиться на дружину*). Ну, Лено? Що це? Як ти ставишся до цього?

Олена. А — ти?

Протасов. Добре, що ти спокійна така... ф-фу! От день! Він освідчувався тобі?

Олена. Так, освідчувався...

Протасов. Говорив, що любить і таке інше?

Олена. Саме це і таке інше...

Протасов. Ач, який... художник! Ну, а ти що ж говорила?

Олена. Багато... різного...

Протасов. Але — ти сказала йому, що любиш мене?

Олена. Ні, не сказала...

Протасов. Це — даремно. Треба було сказати... треба було зразу сказати: я люблю Павла, тобто чоловіка! Після цього він, звичайно, повинен був би... мм... н-да! Ну, це вже я не можу вирішити, як би він зробив у даному випадку... та це, по-суті, і не має значення!..

Олена. А що, по-твоему, має значення?

Протасов. Щоб подібний факт не повторювався...

Олена. Павле! Ти говорив про нього і дещо навіть намагався вирішувати за нього... ти висловив бажання, щоб... все це надалі не тривожило тебе... а де ж я?

Протасов (*неспокійно*). Тобто як? Що ти хочеш сказати?

Олена. Не багато. Я почуваю, що не потрібна тобі. В твоєму житті я не відіграла ніякої ролі. Ти далекий і чужий мені. Хто я для тебе? Ти ніколи не питав, чим я живу, що думаю...

Протасов. Не питав? Але... мені ніколи розмовляти, Лено! І — чому ти сама не сказала...

Олена (*гордо*). Я не хочу просити, як жебрачка, того, що я повинна мати по праву моему, людини і дружини твоєї... Я не можу просити, а вимагати я не хотіла... навіщо насильство?

Протасов (*з розпачем*). А, хай йому чорт, як це тяжко! Які не потрібні всі ці непорозуміння... розмови... які вони прикри!

Олена. Ти — не хвилюйся. Бачиш, я вирішила піти від тебе... вирішила це твердо, і в думках уже попрощалася з тобою...

Протасов (*вражений*). Лено — ні! Куди піти? Навіщо? Ти... любиш Дмитра? Правда? Правда?

Олена. Ні. Не так, щоб бути його дружиною...

Протасов (*радісно*). Як це добре! Але все-таки мене ти вже не любиш? Скажи! Скоріше, Лено!

Олена. Навіщо тобі знати це?

Протасов (*щиро*). Ах, та я ж тебе люблю...

О л е н а. Годі, Павле...

Протасов (*переконано*). Слово честі, Лено! Але мені так ніколи... Послухай, це ж несерйозно у тебе... Я розумію, ти ображена... прости, пробач, забудь! Адже коли ти підеш, я буду думати, де ти, що з тобою... а мої роботи? Ти мене покалічиш, Лено... як же мої роботи? Адже або працювати, або думати про тебе...

О л е н а (*з гіркотою*). Перевір свої слова: ані слова про мене... жодного слова, мій друже!

Протасов (*стаючи навколійки*). Як ні слова? Та я ж кажу, що не можу жити без тебе!.. Лено, хай я винен, — прости мені! Не заважай мені жити... життя — коротке, а в ньому так багато цікавої роботи!

О л е н а. А для мене? Що в ньому є для мене? (*Прислухоуючись.*) Почекай...

(На сходах кроки, покваліві і гучні. Протасов злякано схоплюється. Збігає Ліза, її очі широко відкриті, і в них — жах. Ворушить губами, робить знаки руками, — не може говорити.)

Протасов. Лізо! Що ти?

О л е н а. Води! Дай воду!

Л і з а. Ні! Послушайте... тільки що трапилось нещастя... Повірте мені, я знаю... так тоскно, раптом... серце немов умирає! Трапилось нещастя десь... з кимсь близьким...

О л е н а. Годі, заспокойся... тобі примарилось...

Л і з а (*кричить*). Повірте мені... повірте! (*Падає на руки брата*).

З а в і с а

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Обстановка другої дії. Полудень. Поснідали, подано кофе. Роман, у червоній сорочці, лагодить садові ґрати. Луша, стоячи біля тераси, дивиться на нього. В кімнатах сміється Протасов.

Луша. Ти якої губернії?

Роман. Рязанської.

Луша. А я — калузька...

Роман. Нічого... що ж?

Луша. Страшний ти дуже...

Роман (*усміхається*). Чого — страшний? Що борода? Це нічого! Я вдівець... женитися треба...

Луша (*підходячи ближче*). А правду в крамничці казали, ніби пан мій чорнокнижник?

Роман. Може, і чорнокнижник... Пани — вони можуть...

Луша. Боюсь я... дуже вони всі ласкаві... такі ласкаві, — наче й не пани!

Роман. Ось теж, котрі гроші фальшиві роблять...

Луша. Ну?

Роман. Ну, нічого... На каторгу за це їх...

(*Протасов і Ліза виходять з кімнат.*)

Протасов. От і чудесно! Пий своє молоко...

Ліза (*з гримасою, втомлено*). Навіщо цей мужик у червоному?

Протасов. Так йому подобається... Знаєш, Лена — це така слава, розумна жінка...

Ліза (*мішає ложкою молоко*). Справді?

Протасов (*ходить по терасі*). Так, Лізо, так! Повір мені... А це ось нова покоївка... ось яка! Вас як звуть?

Луша (*боязко*). Нас? Лукерія...

Протасов. Ага... Лукерія... гм! Ви — грамотна?

Луша. Ні... Молитви знаю...

Протасов. А... ви — заміжня?

Луша. Ні ще... дівиці ми...

Протасов. Ви, мабуть, прямо з села?

Луша. Прямо... ми прямо...

Протасов. Це добре... ну, от, живіть у нас... ми люди прості... у нас, знаєте... забавно!

Ліза (*усміхаючись*). Який ти завжди смішний, Павле...

Протасов. Смішний? Ну, що ж!.. Знаєш, Лізо, от і Лена говорить те саме... ти, взагалі, права... Ми всі справді далеко стоїмо від простих людей... і треба щось робити, треба, щоб вони підійшли ближче до нас... Олена прекрасно говорила про це... так просто, переконливо... Я — вражений, — таке багатство розуму і серця було коло мене, а я не знав! І не вмів користуватися. В мені, очевидно, є щось тупе, обмежене...

Ліза. Годі! Просто ти не помічаєш людей...

Протасов. Так, так! Щось є. Вчора, коли ми тебе поклали спати, я години три говорив з Леною... Потім ми... послали по Дмитра... Ти знаєш, він... ах, та про це не треба говорити...

Ліза. Про що?

Протасов. Та... там... Дмитро нібито закохався в Олену... тобто, це він же сам і говорить... Але я йому не вірю... і вона теж... Олена прекрасно говорила з ним... знаєш, як розумна і любляча мати... І це було зворушливо... так, що всі ми плакали... Знаєш, Лізо... як легко і приємно жити, коли люди розуміють і поважають одне одного! Ми всі троє будемо друзями...

Ліза (*гірко*). Трое? А я?

Протасов. І ти, звичайно! Певна річ, і ти... Ми всі, Лізо, будемо друзями, будемо працювати, створимо для людей багато скарбів почуття і думки, і, горді свідомістю, що ось ми — ми — зробили багато важливого і потрібного для людей, підемо з життя, приємно стомлені, спокійно примирені з потребою піти... Як це гарно, Лізо! Як це ясно, просто!..

Ліза. Люблю, коли ти говориш так... люблю тебе, і життя мені здається таким, як ти його малюєш, — простим, красивим... Але коли я — сама... а я завжди сама...

Протасов. Не треба бути сумною, Лізо, а? Учора тобі примарилось... все це тільки хворі нерви...

Ліза (*ляжливо*). Не говори мені про хворобу! Не говори... Дайте мені забути її... Мені це треба, необхідно... Годі... я теж хочу жити... я маю право жити!

Протасов. Ти — не хвилюйся... (*Іде Олена.*) Ось і Лена... ось моя Лена, мій добрий і трохи... суворий, строгий друг...

Олена. Ну, годі... не треба! (*Вказує очима на Лізу.*)

Ліза (*нервово*). Олено! Ти ж його любиш, правда?

Олена (*ніяковіючи*). Ну, як же, звичайно...

Ліза. Яка я рада!.. А мені здавалось...

Олена. Мені бувало часом тяжко... страшенно тяжко! Адже цей пан — непомітно для себе і зовсім не бажаючи — так може образити...

Ліза (*збуджено*). Почекай!.. Я — теж... я люблю Бориса Миколайовича... Вчора я йому відмовила... зовсім, остаточно! А увечері мені раптом здалося, що з ним... трапилось якесь нещастя... якийсь жах... з ним! Він же мені ближчий за всіх... ближчий за всіх вас!.. І вчора я зрозуміла, що люблю його... що він мені потрібен... і я не можу без нього!..

Назар (*кричить десь на підвір'ї*). Романе!..

Роман (*неголосно*). Чого!

Ліза. Він такий... упертий! Адже він славний... Правда?

Олена (*цілюючи її*). Мила Лізо... бажаю тобі щастя... трошки щастя — це так потрібно всім нам...

Ліза. Які у тебе гарячі губи...

Протасов. Ну — поздоровляю! Це, ти побачиш, — чудово вплине на тебе! Нормальне життя — це дуже важливо! І Чепурной... він мені подобається!.. Він — незрівнянно розумніший за свою сестру...

Назар (*кричить*). Романе, чорт.

Роман. Я кажу — чого?

Ліза. Тепер я спокійна... Ми з ним поїдемо в степ кудись... він любить степ... Ми будемо з ним самі — зовсім самі! — ходити по зеленій пустелі... і все буде видно навколо нас... все і — нічого!

Н а з а р *(виходить з-за рогу будинку)*. Романе! Я тебе кличу чи ні?

Р о м а н. Я чую... чого ж?

Н а з а р. Бовдур! Замкни, йди, ворота і хвіртку... Мое поважання, Павле Федоровичу!.. Як здоров'ячко!

П р о т а с о в. Прекрасно!.. Чого це ви замикаєте?

Н а з а р. Не чули хіба? Хвилювання йде в народі... через хворобу оту... Народ так розуміє, що хвороби зовсім нема... а, мовляв, пани лікарі для практики... стараються...

П р о т а с о в. Яка дика нісенітниця!..

Н а з а р. Звичайно... звісно — народ! Так про нього й кажуть — підлий народ! Вигадує все, через дикість свою... мовляв, лікарів багато, роботи нема їм... ну вони й — того... Про всяк випадок — для охорони майна і спокою — я й звелів ворота замкнути...

П р о т а с о в. Ні, справді, тільки у нас можливе таке безглуздя!

Н а з а р. Що й казати... Вчора, нібито, одного лікаря пом'яли...

Л і з а. Якого? Прізвище... ви не знали прізвища?

Н а з а р. Не знаю...

О л е н а. Лізо?.. Що ти? Адже Борис Миколайович не лікар...

Л і з а. Так... він не лікар...

О л е н а. Ходімо звідси... *(Виводить її в кімнати.)*

Н а з а р. Налякав я панночку... Павле Федоровичу! А що, пан Чепурнов не говорив з вами?..

М и ш а *(з'являється з-за рогу)*. Папаша! Там підрядчик прийшов... Маю честь!

П р о т а с о в. Здрастуйте...

Н а з а р. А я скажу — до приємного побачення! *(Виходить)*.

М и ш а. Приемний день... не жарко...

П р о т а с о в. Так... приємно!

М и ш а. Дозволю собі спитати вас: дівчина у вас служила, — пішла вона?

П р о т а с о в. Так, пішла...

М и ш а. Кажуть, заміж вона виходить, і нібито за багатого?

П р о т а с о в. Не знаю... звідки мені знати?

М и ш а. А що вона була — чесна дівчина?

Протасов. Безумовно! Тільки — незграбна... Дуже багато була посуду...

Миша. Н-да... скажіть! Гм... А що, Павле Федоровичу, папаша мій нічого з вами не говорив про хімічний завод?

Протасов (*здивовано*). Про завод? Ні! Про який, власне, завод?

Миша. Та, бачите, є у нас ідея: збудувати хімічний завод, а вас взяти за управителя...

Протасов. Дозвольте... як це — взяти? Що я — мішок? Ви трохи дивно висловлюєтесь...

Миша. Пардон! Але — справа не в слові... вона глибше... Ми — тобто я і папаша — ставимось до вас особисто з великою увагою...

Протасов (*сухо*). Дуже зворушений...

Миша. Статки ваші нам відомі, і ми знаємо, що незабаром вам, мабуть, доведеться місце служби шукати... А служити — це так важко... тим більше — вам...

Протасов. Гм... так! Ви, мабуть, праві...

Миша. От я і папаша, оцінивши ваші здібності і знання, бачачи, що ви людина для компанії зручна, вирішили зробити вам таку пропозицію: складіть нам кошторис на устаткування заводу...

Протасов. Але — дозвольте! — я зовсім не вмію складати кошторисів... ніколи не складав! І технічна хімія мене не цікавить... Я дуже вдячний за вашу люб'язність...

Миша. А технікою не цікавитесь?

Протасов. О, ні... це нудна річ... це не для мене!

Миша (*дивиться на нього, жалкуючи*). Ви — серйозно?

Протасов. Цілком серйозно...

Миша. Дуже шкода... Але ви — на мій погляд — повинні будете передумати... а поки що — до побачення! (*Виходить. Олена іде з кімнат.*)

Олена (*тривожно*). Павле...

Протасов. Що?

Олена. Мені здається, Ліза серйозно захворіла...

Протасов. Ну, це в неї завжди так після припадків... нічого! А я зараз розмовляв з цим... сином домохазяїна... Такий антипатичний хлопець і — уяви собі! — виявив просто-таки зворушливу увагу до мене... Правда,

в формі трохи грубій... але все-таки — пропонує скласти якийсь кошторис і взагалі...

О л е н а. І взагалі хоче використати тебе як знаряддя для свого збагачення... Я знаю їхні наміри, старик говорив зо мною... Що це — тобі холодно?

П р о т а с о в. Чому? Анітрохи!

О л е н а. Навіщо ж ти надів калоші?

П р о т а с о в (*дивиться на ноги*). Справді... калоші! Коли ж це я їх надів? Дивно... Я не знаю, як це вони...

О л е н а. Може, це нова покоївка так подала тобі взуття... а ти не помітив...

П р о т а с о в. Так — ти її, будь ласка, не пускай до мене... я її — боюсь, вона така дика! Ще переб'є в мене все... чи обіллється чимсь... Вранці я застав її: мочить собі голову перекисом водню, — певно, думала, що це одеколон... (*Бере її за руки.*) Люба моя Ленко, як ти мене вчора... вимучила!

О л е н а. За кілька хвилин! А я мучилась місяці... роки...

П р о т а с о в. Ну-ну, не треба...

О л е н а. Якби ти знав, як принизливо любити, коли не відчуваєш твоєї любові! Ти робив з мене жебрачку... примушував мене чекати твоєї уваги і ласки... як це образливо — чекати ласки! Твоя душа — така ясна... мила твоя голова багато думає про велике, але мало про найкраще з великого — про людей...

П р о т а с о в. Все це — минулося, Лено!.. Все вже минуло... Тільки ось... Дмитро... мені, справді, жаль його... Хтось дзвонить... ага! ворота замкнені! Мабуть, Дмитро... я б хотів, щоб це був Чепурной... ради Лізи, звичайно!

О л е н а (*лукаво*). Ради Лізи? так?

П р о т а с о в. Ну, Лено... невже ти мене підозріваєш у ревнощах і... таке інше...

О л е н а (*урочисто*). О, звичайно, ні! Ти? Ти, для якого, крім науки...

П р о т а с о в. А що, коли я тебе поб'ю, Ленко, а? (*Хоче поцілувати її. Бачить — до тераси йде Меланія. Зніжковів. Говорить заклопотано.*) Ти, Лено... прийшла... і в тебе на плечі якість пір'я...

М е л а н і я (*усміхаючись винувато*). Здрастуйте...

П р о т а с о в (*перебільшено радіий*). Меланіє Миколаївно! Ви... вас так давно не видно!

Меланія. Де ж давно? Вчора була... а ви вже забули це?

Протасов. Ах... так! Ні, як же... я пам'ятаю...

Меланія. А я думала, ви посмієтеся з мене за вчорашне...

Протасов (*поквапно*). Ну, що ви! Це — пусте! (*Спохватився.*) Тобто я хотів сказати, це з кожним може трапитись... (*Остаточно розгублюється.*)

Олена. Ти вже краще не говори, Павле...

Меланія (*любовно і сумно*). Ех, ви...

Протасов. Та-ак! Я вже... не буду! Піду... зніму калоші... Чорт зна, навіщо вони?

Меланія (*сумно усміхаючись*). Ось він — пусте, каже... Я всю душу перед ним відкрила... а він — це, каже, з кожним може трапитись... наче я на мозоль наступила йому!

Олена. Не ображайтесь на нього, Меланіє Миколаївно!

Меланія (*щиро*). Голубонько моя! Чи мені ображатись на нього? Я ось всю ніч не спала, все ходила по кімнатах — думала: як це наважилася я говорити з ним? Знаєте що? Була в мене все-таки думка: грішми приваблю! Хто проти великих грошей встояти може? — думаю... А він не спокусився...

Олена. Забудьте це... (*Ліза поволі йде.*) Ти що, Лізо?

Ліза (*тужливо*). Бориса Миколайовича нема?

Олена. Нема ще... не приходив...

Ліза. Нема... (*Виходить в кімнати.*)

Меланія. Не привіталася до мене... І яка бліда!

Олена. Вчора випадок був...

Меланія. Знову? Бідолашна... Ви кажете, щоб я забула, — ні, не забуду! Не треба забувати: забуду, знову утну що-небудь таке саме... Рідна ви моя! Ах, і підла ж я баба! Нахабна, зіпсована... Думок у мене небагато, і всі вони — не прямі, а так, як черв'ячки, — в усі боки виляють... І не хочу я цих думок, не хочу!.. Я хочу бути чесною... треба мені чесною бути... а то я стільки зла можу зробити...

Олена. Хочете, — значить, будете! Яким тяжким, потворним життям жили ви... Вам треба відпочити, забути про минуле...

Меланія. Мені було тяжко... Бог це знав! Як били

мене... але не боки, не щоки я жалію, — душу жалко! Душу скалічили мені... серце моє забруднили... Вірити в хороше — важко мені, а без цієї віри — яке життя? Он — Борис з усього сміється, ні в що не вірить... що ж він? Як пес бездомний... От ви тоді одразу повірили мені. Здивувалася я... Обманює, думаю... А ви приголубили, роз'яснили мені мене...

О л е н а. Годі, хороша моя...

М е л а н і я. І як ви хороше, просто як... Правда — не я, баба, люблю його, а я, людина... Людину я в собі й не почувала... в людину я не вірила...

О л е н а. Яка я рада, що ви зрозуміли це!

М е л а н і я. Зразу зрозуміла. А все-таки дай, мовляв, спробую, може, і куплю собі забавного барина в чоловіки? От же яка підла!

О л е н а. Не говоріть так про себе... Треба поважати себе, — без цього не можна жити... Мені приголубити вас хочеться...

М е л а н і я. Так, приголубте! Подайте милостиньку Христа ради багатій бабі-торговці...

О л е н а. Не треба так, не треба! І — не плачте...

М е л а н і я. Нічого, хай душа обмиється... Олено Миколаївно, дайте ви мені притулок... Навчіть ви мене чого-небудь доброго, гарного... Ви — розумна, ви можете... (Ліза йде.) Лизавето Федорівно, здрастуйте!

Л і з а (мовчки подає руку). Він ще не прийшов, Олено?

О л е н а. Ні. Що з тобою?

Л і з а. Нема?

О л е н а. Тобі погано?

Л і з а. Ні... так, нудьга... Нема! (Іде в сад.)

М е л а н і я. Кого вона чекає?

О л е н а. Бориса Миколайовича... Ви знаєте: вони заручені...

М е л а н і я. От — господи! Виходить, я — рідня Павлові Федоровичу буду? І — вам? Ах, Борис... Ліза... мила! Я піду до неї, — можна?

О л е н а. Будь ласка...

М е л а н і я (жваво, радісно). Ні, як все влаштовується! Щось уже дуже добре... Дайте — я вас поцілую... (Антонівна виходить). Піду до неї, в сад... Здрастуй, няню, здрастуй, лоба... (Іде).

А н т о н і в н а. Здрастуйте... Чого ж це та коняка,

нова покоївка, не прибирає з стола?.. Взяли покоївку з контори... треба самим наймати, а не через контору.

О л е н а (*бере її за плечі*). Не бурчить, няню, сьогодні такий ясний день...

А н т о н і в н а. Влітку і повинні бути теплі дні... а порядкові — завжди час... Вона он, ота нова, як сіла оце чай пити, то сама цілий самовар і видудлила... чисто як коняка!

(*Вагін іде.*)

О л е н а. Вам шкода води...

А н т о н і в н а. Води мені не шкода... А от цукор вона гризе, як ріпу... еге ж... (*Іде в кімнати, захопивши щось з стола.*)

О л е н а. А, здрастуйте, рицарю...

В а г і н (*зняковілий*). А руку поцілувати можна?

О л е н а. Чому ж не можна?

В а г і н (*зітхаючи*). Та так уже...

О л е н а. Як ви зітхаєте... О, страдник...

В а г і н (*ображений*). Дивлюсь я на вас... і знаєте, що мені спадає на думку?

О л е н а. Це — цікаво... Що ж саме?

В а г і н. Ви користувалися мною для того, щоб Павло звернув на вас свою ласкаву увагу... Це спритно зроблено!

О л е н а. Рицарю! Який тон... «Ви користувалися мною...» Що це? «Спритно зроблено».

В а г і н (*з гіркотою*). Ви провчили мене, як хлопчиська...

О л е н а (*серйозно*). Дмитре Сергійовичу... я не люблю слухати дурниць...

В а г і н (*задумливо і просто*). Я почуваю, що зіграв якусь... не дуже розумну роль... і це мене ображає... І взагалі я погано себе почуваю... після вчорашньої розмови... якось голова не в порядку... Олено Миколаївно, скажіть мені правду...

О л е н а. Хіба треба просити мене про це?

В а г і н. Мені хочеться спитати вас: ви ніколи не захоплювалися мною?

О л е н а. Як людиною — ніколи! Як людину — я вас люблю серйозно і глибоко...

В а г і н (*усміхаючись*). Це, мабуть, повинно лестити мені? Не розумію я людей... не розумію!.. А от я люблю всю вас... усю зразу! Вчора я відчув і зрозумів, що жінка

і людина так тісно спаяні, так нерозривно поєднані в одне красиве, кругле ціле... що мені і соромно стало і шкода себе... І вчора я вас полюбив...

О л е н а (з досадою). Знову те саме... навіщо?

В а г і н (просто і настійливо). Так, полюбив! На все життя... і нічого я у вас не прошу... Мабуть, я — одружусь і таке інше там... як заведено, а любити буду вас... завжди! І досить про це... набрид я вам, так?

О л е н а (протягає йому руку). Я вірю вам... Мені здається, ви говорите правду...

В а г і н. А раніше — ніколи не почували цієї правди в моїх словах — ні?

О л е н а (лагідно усміхаючись). Ні, ніколи. Адже як це трапилось? Якось, не стримавши себе, я вам поскаржилася на свою самотність... Ви так прекрасно, просто поставилися до мене... так чисто! У мене виникло велике, палке почуття вдячності до вас, а ви тоді — зауважте! — лише тоді! — заговорили про любов...

В а г і н (вдумуючись). Лише тоді?.. Вас це... образило?

О л е н а (усміхаючись). Не знаю... можливо, трохи...

В а г і н (з досадою і сумом). Ні, я... не геніальний, чемно кажучи! Я дурний... не розумію я людей!

О л е н а. Облишмо це... а? І будьмо добрими друзями!..

В а г і н (усміхаючись). По руках! Що ж?

О л е н а. Дайте вашу голову... (Цілує його в лоб.)
Будьте вільні: для художника свобода так само необхідна, як талант і розум... Будьте правдиві... і не дивіться на жінок так погано...

В а г і н (зворушений, але стримується). Дорога моя, останнього не варто було б говорити... Спасибі вам! Ви правду кажете — художник повинен бути самотнім... Свобода — це ж самотність, — чи не так?

О л е н а. Так... мабуть, так, мій друже...

В а г і н. Павло іде... чую його незграбну ходу... (Протасов входить.) Здрастуй, ти... суперник...

П р о т а с о в. А Меланія Миколаївна пішла?

О л е н а. Вона в саду з Лізою... покликати її?

П р о т а с о в. Не хитруй, Ленко! Ти он — глянь: наша нова покоївка збирається мило їсти... Я попросив її розгорнути шматок, а вона зірвала папірці, сховала їх у кишеню і потім — лизнула язиком мило...

О л е н а. Що таке? (Іде в кімнати.)

Вагін. Облиш її... хай кожен втішається, як може...
А я тут знову освідчувався Олені Миколаївні...

Протасов (*тривожно*). Гм... Тобі, по-моєму, виїхати треба... Дмитре... виїхати! І все минеться...

Вагін. Я й поїду... хоч знаю — не минеться! Але ти не турбуйся...

Протасов. Я — нічого... Тільки—незручно якось...

Вагін. Щасливим бути незручно? Це, мабуть, робить тобі честь... хоч це й безглуздо...

Протасов. Ти не гнівайся на мене, Дмитре...
Адже це... Лена! Я не винен... Що ж, коли вона мене любить, а не тебе...

Вагін (*усміхаючись*). О... як мило!

Протасов. Ні, Дмитре, ти мене вчора страшенно пригнітив... ти кращий за мене... так, так! Я — якась планета з невизначеною орбітою... обертаюсь навколо себе, кудись лечу — та й годі! А ти — навколо сонця... ти в гармонії системи...

(*Ліза йде з саду, за нею — Меланія. Олена — з кімнат.*)

Вагін. Ну, як я там обертаюсь, це мені невідомо...
А тобі я раджу обертатись навколо дружини... не губи її з очей...

Протасов. Які все-таки хороші люди!

Ліза (*з тугою*). Нема ще?

Олена. Нема, дорога моя... послати за ним?

Ліза. Не треба... ні... (*Виходить з кімнати*).

Меланія (*тихо і тривожно*). Панове! Вона начебто заговорюється... говорить все про степи, про пустелі...

Ліза (*з кімнат*). Меланіє Миколаївно... де ж ви?

Меланія (*вибігаючи*). Іду, іду...

Олена. Павле, вона мене серйозно непокоїть... треба покликати лікаря...

Протасов. Ну, що ж... я поїду...

Антонівна (*виходить*). Вам, Дмитре Сергійовичу, лист.

Вагін. Звідки?

Антонівна. З квартири... негайно щоб... (*Виходить.*)

Вагін. Ну, що таке? (*Рве конверт, читає. Сильно вражений*). Хай йому чорт! Панове... Чепурной... слухайте!

Олена. Тихше, тихше, — Ліза... Що таке?

Вагін (*пригнічено*). Йдучи від вас учора, він сміявся...

жартував... слово честі! А тепер — от... *(Читає — мимоволі з малоросійським акцентом і наслідуючи голос Чепурного)*. «А от вам іще анекдот: ветеринар, і — повісився... Теж захотів підтримати честь корпорації, як той англієць. Спасибі вам за складку; приємно все-таки знати, що від тебе хоч якась зморшка десь залишилась. Звертайте більше уваги на красу галстука, це важливо... Чепурной».

Протасов. Та це ж несерйозно!

Олена. Тихше! Який анекдот? Що це? Можливо, жарт?

Вагін. Ні... навряд... Він сміявся, чорт візьми...

Ліза *(швидко виходить, оглядає всіх)*. Прийшов? Де він?

Олена. Він не приходив...

Ліза. А голос? Його голос?.. Я чула, він говорив зараз... Чого ви мовчите? Де він?

Вагін. Це я... я говорив.

Ліза. Ні. Ні! Його голос...

Вагін. Я наслідував його... передражнював...

Ліза. Навіщо?

Вагін. Так...

Протасов. Бачиш, ми тут балакали... раптом...

Ліза. Що? Що раптом?

Олена. Заспокойся, Лізо...

Вагін. Я згадав його манеру говорити і сказав кілька фраз його голосом...

Ліза. Правда? Це ви правду сказали? А чому вони мовчать? Павле, ти що? Щось трапилось, так? Любий Павле, ти не вмієш брехати... так? Що?

(Вагін непомітно виходить з кімнати).

Протасов. Ні, Лізо... справа в тому, бачиш... це правда... тобто говорив Дмитро...

Олена. Послухай, Лізо, любя...

Ліза. Олено, не чіпай мене... Павле, ти повинен мені сказати...

Протасов. Я нічого не знаю...

Ліза. Що треба знати? Олено, пошли по нього... по Бориса... зараз же!

Олена. Так, так, зараз же! Заспокойся...

Ліза. Ні, ви щось брешете... А де Вагін? Він розмовляє з його сестрою... і у неї обличчя... обличчя...

Протасов *(тихо, до дружини)*. Що робити?

О л е н а (тихо). Лікаря... швидше...

Л і з а. Я впаду... Тримай мене, Олено... я впаду...
Ви про що перешіптувалися?

О л е н а. Як заспокоїти тебе... Павло...

Л і з а. Куди він побіг? Олено, ради бога! Дивись мені у вічі... не бреш, Олено, я благаю... (Меланія з кімнати, за нею — Вагін). Куди ви! Де він, ваш брат? Борис?

М е л а н і я. Я не знаю...

Л і з а. Ну, зразу... кажіть зразу, зразу — помер?

М е л а н і я. Не знаю... не знаю я... (Іде до воріт).

Л і з а. Ні! Ні! Та ні ж! Та скажіть мені що-небудь... у мене ж серце розривається! Адже коли він помер, це я, я його вбила... о ні!

В а г і н. Дозвольте, що за думка...

М и ш а (біжить до тераси і зі збудженням, що скидається на радість, кричить). Панове! Ви знаєте: ветеринар Чепурной...

В а г і н (погрожуючи кулаком). Мовчати, ви!..

М и ш а. ... повісився!

Л і з а (виривається з рук Олени і спокійно, виразно).
Вчора увечері, близько дев'ятої?

М и ш а. Так, так... на вербі, коло річки... А я думав, ви не знаєте... (Виходить).

Л і з а (широко відкривши очі, дивиться на всіх і неголосно, з дивною поважністю в голосі). Я це знала... пам'ятаеш, Олено? Я це почувала... (Тихо, з жахом.) Ні! Ні! Адже це не я... скажіть, що не я убила... ні! (Кричить.) Я не хотіла... ні!

(Вагін і Олена беруть її на руки і несуть в кімнати. Вона б'ється і, все прискорюючи темп, вигукує тільки одне слово: «Ні». З-за рогу тераси неквапно виходить Роман і заглядає в кімнати. Звідти вибігає Луша, злякана.)

Л у ш а. Послухай... як тебе? Рязанський... що то вони роблять?

Р о м а н. А що?

Л у ш а. Тягнуть панночку, а вона говорить — ні!

Р о м а н. Це вона кричала?

Л у ш а. Вона... а вони її й потягли... боюсь я!..

Р о м а н (філософськи). Чого ж вона кричить?

Л у ш а. Не знаю я... От так пани!

Р о м а н. Кричати, мабуть, не слід би... не велять це...

Миша (*покванно з'являється з-за рогу*). Хто це кричав?

Роман (*киваючи головою на Лушу*). Ось у них...

Луша (*відмахуючись*). Чого ти на мене? Це — у панів...

Миша (*суворо*). Хто кричав?

Луша. Панночка...

Миша (*придивляючись до неї*). Чого?

Луша. Вони її тягли...

Миша. Хто?

Луша. Вони... котрі... там...

Миша (*поплескуючи її по плечу*). Ех ти... колода дубова! (*Іде на терасу, Антонівна назустріч*). Що у вас трапалося, няню?

Антонівна. Припадок, з панночкою...

Миша (*до Романа і Луші. Роман поволі відходить до огорожі саду і там знову починає поратись*). От бачите, чорти! Від чого це, няню, а?

Антонівна. Від господа... все від нього!

Миша (*підступно посміхаючись*). А може, від ветеринара?

(*Задоволений зникає. Антонівна з докором дивиться на нього і, зітхнувши, говорить з жалем.*)

Антонівна. Дурень... Лукеріє, — ти що ж тут робиш? Іди в кімнати...

Луша. Нянько, — це який припадок? Чорна неміч, чи що?

Антонівна. Так, так! А ти — іди...

Луша (*йде*). Ну, чорна неміч — нічого! Я бачила... А налякалась я, як потягли ото панночку...

(*Роман щось муликає. Вагін виходить з кімнат, нахмурений. Походжає по терасі, поглядаючи на Романа. Виймає альбом, олівця.*)

Вагін. Гей, дядьку!

Роман. Це я?

Вагін. Ти. Постій так...

Роман. Для чого?

Вагін (*малює*). А ось... я тебе намалюю...

Роман. Ач ти... Вади мені від цього не буде?

Вагін. Двогривений буде.

Роман. Ну, це нічого...

Вагін. Голову вище підніми...
Роман (*задираючи голову*). Це можна...
Вагін. Нижче... куди ти?
Роман. Чи гарним здався?
Вагін (*крізь зуби*). Непоганий...

(Пауза. З кімнат часом долинає стогін. Деся далеко на вулиці — невизначний гомін. Іде Меланія.)

Вагін. Ну? Що?

Меланія (*глухо*). Бачила... Страшний... синій... Язика висунув і... ніби насміхається... страшний! Як там Ліза?

Вагін (*похмуро*). Он — чуєте?

Меланія. Що це почалось? Так добре було...

Вагін. Чому саме — почалось?

Меланія. Не знаю... Нічого не розумію... тільки — страшно... А ви — малюєте? Як це ви можете?

Вагін (*не грубо*). А ви — дихаєте? Не дихати — не вмієте?.. Ну, гаразд, дядьку... ось тобі двогривений! (*Кидає гроші до ніг Романа*).

Меланія. Олена Миколаївна сама там? Піду до неї, може, знадоблюсь... О господи... Треба ховати Бориса і все... а я ні про що не розпорядилась... глянула на нього і поїхала сюди... На вулицях народ чогось шумить, біжить, метушиться... а я нічого не розумію... гойдається перед очима сине обличчя його, і язика мені показує... сміється все! (*Плаче і йде в кімнати*.)

Роман (*з задоволенням*). Диви — пані он... заплакала. Чого вона?

Вагін. Брат помер...

Роман. А-а! Ач ти... Це — нічого... причина! А то баби багато даремно плачуть... Даси їй по потилиці, а вона й реве... (*Гомін на вулиці стає виразнішим. Глухі крики. Деся на подвір'ї почувся зляканий крик Миші: «Романе!»*) Почекаєш... (*Прислухається*.) Мабуть, пожежа... а може, б'ють кого... Видно — злодія... Злодієві теж тяжко буває... Піти глянути...

(Олена виходить. Вагін запитливо дивиться на неї.)

Олена (*дуже схвильована*). Навряд чи вона видужає...

Вагін. Ну... що ви! Хіба це вперше у неї?

Олена. Це — вперше. У неї з'явилась хитрість божевільних... Спочатку вона просила дати їй отрути... потім, —

якось дивно враз стала спокійнішою... а в очах її загорівся хитрий вогник звіра...

Вагін. Дати вам води?

Олена. Ні... Лягла... Сказала мені, що я дратую її... я вийшла в сусідню кімнату... раптом чую — вона тихо, тихо встала... йде... йде до стола Павла... а там, у шухляді, лежав револьвер... ось він! Я боролася з нею... вона дряпала мені руки... як звір... вона була як звір...

Вагін. Чорт візьми... і ви не покликали мене... не гукнули!..

Олена. Не розумію... як ми не застрелили одна одну... Тепер — вона лежить... її зв'язали... Мені допомагала покоївка... а няня — дивилася і плакала... і благала не займати Лізу... бо вона дочка генерала... Який галас... чого це галасують? Десь близько...

Вагін. Двірник пішов довідатися, що це...

Олена. А Павла все ще нема? Що це?

(Біля воріт будинку — метушня. Чути вигуки: «Держи його!» — «Ага-а!» — «Через паркан...» — «Бережіться, хлопці...» — «Ти палицею?» — «Бий його!»)

Олена *(тривожно)*. Боже мій... ходімо туди!

Вагін. Я — сам...

(З-за рогу будинку до тераси кидається лікар, розпатланий, без капелюха.)

Лікар. Сховайте мене... замкніть двері...

Олена. Доктор... що з вами?

Лікар. Б'ють... розбили барак... б'ють... за ворітьми спіймали... уб'ють...

(Вагін кидається до воріт.)

Олена. Візьміть револьвер...

Лікар. Вони вдеруться і мене...

Олена *(веде його в кімнату)*. Ідіть сюди... швидше! Няню... няню!..

(Біля воріт — гучний тріск, виламали дошку, грюкає хвіртка, дзвентить розбита шибка. Вискакує Протасов, на нього лізе чоловіка з десять якихось людей, він одмахується від них капелюхом і носовою хусткою. Це їх розважає, і деякі з них — сміються.)

Протасов. Ви — осли! Ідіоти... геть!

Перший *(з натовпу)*. Ти мене хусточкою по морді...

Другий. Пане! Дай йому капелюхом ще...
Третій (злобно). Я тобі покажу, як лятись...
Другий. Де доктор? Шукайте його, хлопці...
Третій. І це доктор... чого там?
Вагін (дезь за рогом). Замикай ворота... Двірнику,
жени їх!

Протасов. Не смій мене штовхати, дурню!

Вагін. Павле... Павле!.. Стійте! Буду бити... геть
усі!

*(З'являються Єгор і Яків Трошин. Єгор трохи напід-
питку, Трошин—дуже п'яний. Єгор кидається на Прота-
сова і хапає його за комір.)*

Єгор. Ага... хімік! Попався?

Протасов (відштовхуючи). Не смій...

Єгор. Хлопці! Головний морило... Ліки робить!

Протасов. Брешеш, бовдуре! Я нічого не роблю...
До мене! На поміч!

Голос з натовпу. Кричи голосніше... не чують!

*(На терасу вибігає Олена, бачить бійку, вихоплює
револьвер, кидається до чоловіка.)*

Олена. Єгоре, пустіть! Геть, Єгоре...

Протасов. Лено... Лено!

Єгор. А — пам'ятаєш? Холера, значить, помирай!
Пам'ятаєш, як ти...

Олена. Я вас уб'ю...

*(З появою Олени в юрбі лунає кілька голосних вигуків:
«Диви, яка вискочила!» — «Ех, ти, з пістолетом!» — «Дай
їй!» — «Сунься-но...» — «Ач, яка!»)*

Єгор. Пані... я — овдовів...

Олена. Буду стріляти!

Єгор. І ти вдова будеш... задушу його!

*(Олена стріляє... Трохи раніше позаду юрби, що ото-
чувала Єгора, з'являється Роман. В руках у нього великий
уламок дошки. Не поспішаючи, він змахує нею і б'є по голо-
вах людей. Робить він це мовчки, зосереджено, без роздра-
тування. В момент, коли Олена стріляє в Єгора, Роман
б'є його, і Єгор, охнувши, падає, тягнучи за собою Прот-
сова. Олена йде на юрбу, погрожуючи револьвером. Після
її пострілу в юрбі різка зміна настрою. Хтось здивовано
й негласно вигукує: «Вистрелила!..» — «Диви — упав...» —*

«Ах, собака...» Хтось біжить з двору і репетує: «Хлопці, вбивають!» Інший поспішає за ним, кричить: «Не бійсь... чого злякався? то ж баба...» Відступають майже всі.)

О л е н а (в нестямі). Геть!.. Стрілятиму... Дмитре, де ви? Романе... допоможіть чоловікові! Геть... Звірі!.. (Роман підходить до Трошина, який сидить на землі біля Єгора, щось бурмоче, термосить його і б'є Трошина дошкою. Той стогне й падає. Вибігає з-за рогу Вагін, дуже пошарпаний, бачить подвиг Романа).

В а г і н (в руці у нього цеглина). Що ти, чорт, робиш? Роман. А чого?

В а г і н (до юрби). Олено... де Павло?

(Роман кинув дошку і присів навпочіпки біля Протасова.)

О л е н а (приходячи до пам'яті). Його... він... упав... (Кричить). Його вбито!

В а г і н. Не може бути...

М е л а н і я (біжить, чує крик Олени). Кого вбито? Брешете...

О л е н а (спрямовуючи револьвер на Єгора). Це ось він... я його...

В а г і н (вбиває револьвер). Що ви? Опам'ятайтесь!

М е л а н і я (біля Протасова). Він живий. Павле Федоровичу!..

О л е н а. Води... дайте води!

В а г і н (до Меланії). Ідіть... води дайте! Олено, заспокойтесь...

(Меланія біжить в кімнати).

Р о м а н. Нічого... всі живі... бачиш, ворущаться... Хіба так б'ють людей... і то живі застаються!

(Вагін і Олена піднімають Павла. Він непритомний. Роман термосить Трошина.)

О л е н а (з страхом). Павле... Павле!..

В а г і н. Це непритомність...

Р о м а н. Ну, вставай... не дурій! А то я й ще дам...

А н т о н і в н а (біжить). Пашенька! Де Пашенька?..

В а г і н. Не кричіть, няню...

П р о т а с о в (напівпритомно). Лено... ти? Вони втекли?.. Ага...

А н т о н і в н а (до Олени). Убили... не догледіли... що?

О л е н а (до чоловіка). Тобі боляче? Де болить?..
(Егор прийшов до пам'яті, підводить голову, охає.)

А н т о н і в н а. Беріть його... несіть його...

М е л а н і я (несе воду). Опритомнів... Господи!
Пийте... пийте!

О л е н а. Скажи — де болить? Тебе дуже вдарили?

П р о т а с о в. Мені... ніде не болить... Він мене
душив... ось цей... (Приходить до пам'яті.) Лено, ти...
нічого? Мені здалося, тебе ударили по голові... дошкою
якоюсь, зверху так...

О л е н а. Ні, ні... ти заспокойся...

В а г і н. А тебе... били?

П р о т а с о в. Ні... не боляче... Вони чомусь все
в живіт мене, хай їм чорт... А доктор? Він... живий?

М е л а н і я. Живий, живий... Він — у вітальні на
дивані... плаче...

О л е н а (помітивши Антонівну, з страхом). Няню...
а Ліза?

А н т о н і в н а. Розв'язала я її... не можу я цього
бачити...

О л е н а. Де вона? Де?..

А н т о н і в н а (із слізми). Там... Сукня вся роз-
дерта була... Переодягла я її...

В а г і н. Що вона робить?

А н т о н і в н а. На карточку дивиться, на його...

О л е н а. Ідіть до неї, няню... прошу вас, ідіть!

А н т о н і в н а. Пашеньку покласти б... (Іде, огля-
даючись.)

П р о т а с о в. Нічого, стара... Просто злякався я...

М е л а н і я. Голубчику ви мій... побили вас!

(Егор, Трошин і Роман — складають другу групу.
Роман трохи жвавіший і моторніший, ніж завжди.)

П р о т а с о в. Мене? Анітрохи! Я за неї злякався...
мені здалося, хтось вистрілів... і потім — палицею по
голові... чи дошкою...

О л е н а (з гордістю). Мене ніхто не торкнувся...
Ходімо в кімнати...

П р о т а с о в. Я дуже успішно захищався, шкода,
що ти не бачила цього! І, знаєш, Лено, даремно я перед
тим зняв калози... я б їх калозами!

В а г і н (з посмішкою, до Олени). Ви бачите, він зовсім
здоровий...

Протасов (*гарячиться*). Калошами по дурних пиках... (*До Єгора*). Ви, шановний добродію...

Меланія. Ну, що з ним говорити? Ідїть, лягти вам треба...

Протасов. Дозвольте...

Олена. Почекай... Єгоре, я влучила в вас?

Єгор (*глухо*). Ні... не влучило... По голові мене хтось...

Роман (*з гордістю*). Це я!

(*Олена з напруженням на обличчі дивиться на Єгора і на всіх.*)

Вагін. Якби ти бачив, як діяла ось ця похмура машина... жак!

Трошин. Милостиві добродіі! Я теж... контужений в голову...

Роман (*щасливо*). І тебе я вдарив...

Трошин. Панове... прошу запам'ятати це...

Олена (*пильно вдивляючись в обличчя Єгора*). Вам дати води, Єгоре?..

Єгор. Горілки б...

Протасов (*до Єгора*). Ви... страшенно дурні, добродію мій...

Олена. Облиш, Павле...

Протасов. Я ніяких ліків не роблю, чорт вас візьми!

Вагін. Ну, годі тобі...

Протасов (*із слізьми в голосі*). Ні, почекай! Я хочу знати, за що він на мене кинувся? Що я вам зробив, Єгоре? Що?

Єгор (*глухо*). Нічого... не знаю я...

Меланія. От на суді дізнаєшся... мій друже... там тобі розкажуть!

Протасов (*з досадою*). Ах, не треба! Який суд? Я так високо цїнив вас, Єгоре... ви — прекрасно працюєте... так! Але ж я вам добре платив? За що ж ви...

Єгор (*встає, глухо і з злобою*). Не займай мене, пане...

Олена (*твердо і настійливо*). Облиш його, Павле... прошу тебе!

Вагін (*до Єгора*). Ви б ішли собі...

Єгор (*грубо*). Знаю... Піду... (*Виходить нетвердими кроками. Роман і Трошин уже перейшли до огорожі саду, си-*

дять там на землі і п'ють горілку, що їй приніс Роман. (Стор мовчки підходить до них, сідає і простягає Романові руку).

Меланія. Дивіться, який... звір!

Олена. Не займайте його... Ходімо, Павле...

Протасов (*хвилюючись*). Ні, він обуриє мене... в ньому є щось... огидне... Люди повинні бути ясними і яскравими... як сонце...

(*На терасу виходить Ліза. На ній надіта біла сукня. Вона красиво і химерно причесана. Іде повільно, якоюсь урочистою ходюю; на обличчі в неї застигла невиразна, загадкова посмішка. Позаду неї Антонівна.*)

Ліза. Прощайте! Ні, не кажіть нічого... Я вирішила... я йду!.. Ні, ні, не треба заперечувати... Я йду далеко і надовго... назавжди. Ви знаєте? Ось:

(*Вона зупиняється і неголосно, з усмішкою читає написане на звороті фотографічної карточки Чепурного.*)

Милий мій іде серед пустелі,
По піску червоному іде...
Знаю я, що в далі невеселій
Там його пустеля, смуток жде...
Сонце, мов чинсь несите око,
Поглядає з неба голубого...
Я прийду і стану біля нього
Милий там страждає самотно!..

(*Наспіває якийсь дивний сумний мотив. Тихо.*)

Поставу має він струнку,
І в мене личко чарівне.
Мов квітки дві — його й мене
В червонім кинули піску.

(*Мовчить. Зітхнувши, читає знову.*)

Під ясним пекучим небокраєм
Підем по піску в далеку даль,
І в пустелі мертвій заховаєм
Він — свої надії... я — печаль...

(*Задумливо дивиться на всіх. Усміхається.*)

От і все. Це я — для Бориса... Ви його знаєте, Бориса?.. Ні? (*Іде в сад.*) Мені дуже жаль вас... мені дуже жалко...

(*Антонівна, недружелюбно глянувши на Олену, іде за нею.*)

Олена (*тужливо і тихо*). Павле... Павле... ти розумієш?

Протасов (*здивований*). Як це гарно, Лено! Дмитре, ти зрозумів? Як це гарно!

Вагін (*жорстко*). А ти зрозумів, що вона збожеволіла?..

Протасов (*не вірить*). Невже, Лено?

Олена (*неголосно*). Ходімо... ходімо за нею...

(Всі троє ідуть в сад. Біля огорожі сидить Єгор і з похмурою ненавистю в очах стежить за ними. Трошин щось невиразно бурмоче, мацаючи голову і плече тремтлячими руками.)

Роман. Нічого... Мене не так били... а я — от він!.. Виходить, мовчи... Живий, і — добре...

Вагін (*задумливо*).

Один... серед пустелі...
По піску червоному іде...

З а в і с а

ВАРВАРИ

Сцени в повітовому місті

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Черкун Єгор Петрович, 32 років, інженер.
Анна Федорівна, 23 років, його дружина.
Циганов Сергій Миколайович, 45 років, інженер.
Богаєвська Тетяна Миколаївна, 55 років, домо-
власниця, дворянка.
Лідія Павлівна, 28 років, її племінниця.
Редозубов Василь Іванович, 60 років, міський голова.
Гриша, 20 років } його діти.
Катя, 18 років }
Притикін Архип Хомич, близько 35 років, купець, лісо-
промисловець.
Притикіна Пелагея Іванівна, 45 років, його дру-
жина.
Монахов Маврикій Йосипович, 40 років, акцизний
надзиратель.
Монахова Надія Поликарпівна, 28 років, його дру-
жина.
Головастиків Павлин Савелійович, під 60 років,
міщанин.
Дробязгін, 25 років, служить у казначействі.
Лікар Макаров, 40 років.
Весьолкіна, 22 років, дочка поштмейстера.
Справник, 45 років.
Івакін, 50 років, садівник і пасічник.
Лукін Степап, 25 років, студент, його племінник,
Дуньчин чоловік. під 40 років, особа невиразна.
Гогін Матвій, 23 років, сільський парубок.
Степа, 20 років, покоївка Черкуна.
Юхим, 40 років, робітник Івакіна.

ДИ ПЕРША

Луговий берег річки; за річкою видно маленьке повітове місто, ласкаво оповите зеленню садів. Перед глядачами сад — яблуні, вишні, горобина й липи, кілька штук вуликів, круглий стіл, вкопаний у землю, лавки. Навколо саду — розхитаний тин, на кілках стирчать валянки, висить старий піджак, червона сорочка. Повз тин іде дорога — від перевозу через річку на поштову станцію. В саду праворуч — ріг маленького, ветхого будинку; до нього примикає критий рундук — торгівля хлібом, бубликами, насінням і брагою. З лівого боку біля тину — якась будівля, крита соломою. — сад простягається за нею. Літо, післяполуднева пора, жарко. Десь дирчить деркач, ледве долинає тужливий звук сопілки. В саду, на призьбі під вікном, сидить І в а к і н, бритий і лисий, з добрим, смішним лицем, і зосереджено грає на гітарі. Поряд з ним — П а в л и н, чистенький, акуратний дідок, в піддъвці і теплому картузі. На вікні стоїть червоний глек з брагою і кухлі. На землі біля тину сидить М а т в і й Г о г і н, молодий сільський парубок, і повільно жує хліб. З правого боку, де станція, долинає лінивий і хворий жіночий голос: «Юхиме...» Мовчання. Зліва дорогою йде Дуньчин чоловік, людина непевного віку, обшарпана і боязка. Знову чути крик: «Юхиме!..»

І в а к і н. Юхиме... Гей!

Ю х и м. (*іде садом уздовж тину*). Чую... (*До Матвія*).

Ти чого тут?

М а т в і й. Нічого... от — сиджу...

(*Втретє, уже роздратовано, гукають: «Юхиме!»*)

І в а к і н. Юхиме! Що ж це ти, братіку мій...

Ю х и м. Зараз... (*До Матвія*). Іди геть!.. (*Знімає сорочку з тину; Дуньчин чоловік кашляє і вклоняється йому.*) А... прийшов! Чого треба?

Дуньчин чоловік. З монастиря йду, Юхиме Митричу...

Юхим (*іде*). Вигнали? У, дармоїди.. чортяки!

Івакін (*до Юхима*). А ти, братіку, йди, коли кличуть... (*До Павлина*). Любить командувати старий...

Павлин. Всякій людині цього хочеться.

Івакін. А люди — проти... люди не бажають, щоб на них даремно гримали... так-то...

Павлин. Хоч як роби, похвали від людей не заслужиш... Проте строгість для всіх потрібна.

Івакін. Цей же самий вальс можна грати на інший манер, — ось так. (*Грає*).

Дуньчин чоловік. О господи! Вилаяв чоловік усіх видимих і невидимих... а за що?

Матвій. Жарко.

Дуньчин чоловік. Мені жарко, та я терплю мовчки... Просто — людина, що хоч трохи сита, уже вважає себе начальством... Хліб та сіль!

Матвій. Їм та свій...

Дуньчин чоловік. Сільський? Добре в селах хліб печуть.

Матвій. Коли борошно є — нічого, спекти можуть... А це — у Івакіна я купив...

Дуньчин чоловік. Чи ти ба! Пахне він проте — як сільський... Дозвольте мені шматочок...покуштувати.

Матвій. Самому мало...

(Дуньчин чоловік, зітхнувши, ворухить губами.)

Івакін. Ось... можна грати ще повільніше.

Павлин. Кажете, називається це — «Вальс божівільного священика»?

Івакін. Еге ж...

Павлин. Чому ж так? Вчуваю в цьому деяку спокусу і мовби неповагу до духовного сану.

Івакін. Ну, пішов мудрити! Який же ти, Павлине, причепа!

Павлин. Дарма так осуджуєте, всім-бо відомо, що скелет душі моєї — смирення... та тільки розум у мене неспокійний...

Івакін. Не прихилиєш ти до себе, братіку мій... от що!

Павлин. Бо возлюбив правду над усе... На гоніння ж

не нарікаю і, будучи в намірах моїх твердий, нічого, крім правди, не бажаю.

І в а к і н. Чого тобі бажати? Будиночок є, грошенята є... *(Зліва чути голоси, Івакін дивиться)*. Поштмейстерська дочка йде... куди це?

П а в л и н. Вертихвістка... Згубної поведінки дівиця...

(Ідуть Дробязгін і Вєсьолкіна.)

Вєсьолкіна. Я вам кажу: вона була замужем за інженером.

Д р о б я з г і н. Маріє Іванівно! Чому у вас таке недвір'я до фактів?

Вєсьолкіна. Я вірю тільки в те, що знаю...

Д р о б я з г і н *(мало не в розпачі)*. Але цей песимізм зовсім не пасує до вашої зовнішності! Повірте мені, — чоловік Лідії Павлівни був директором лакричного заводу, і вона його не кинула, а просто він помер, подавившись риб'ячою кісткою...

Вєсьолкіна. Вона його кинула, кажу вам!

Д р о б я з г і н. Маріє Іванівно! У нас в казначействі все відсмо...

Вєсьолкіна. У нас на пошті знають більше за вас. Він украв гроші — і тепер під судом... і вона сама в цю справу заплутана, он що!

Д р о б я з г і н. Лідія Павлівна?.. Маріє Іванівно! Сама Тетяна Миколаївна...

Вєсьолкіна. А за те, що ви сперечаєтесь, ви повинні почастувати мене брагою...

(Івакін встає і йде за ріг будинку, Павлин бере залишену ним гітару, заглядає всередину, торкає струни.)

Д р о б я з г і н. Будь ласка! А все-таки вона — вдова!

Вєсьолкіна. Так? Ну, добре... Ви побачите...

(Ідуть праворуч.)

Д у н ь ч и н ч о л о в і к *(неголосно)*. Слухай... дай шматочок, Христа ради!

М а т в і й. Чом же ти, чужак, прямо не сказав? Пресиш покуштувати... хіба хліб куштують?

(В саду з'являється Івакін, ставить на стіл глек браги, дві склянки і дивиться в далечинь.)

Дуньчин чоловік. Соромно ж було отак
прямо... спасибі!

Івакін. Павлине! Місто-он... красота! Наче ячня
на сковороді... а?

Павлин. Проведуть залізницю — все зіпсують...

Івакін. Чим зіпсують? Каркай!

Павлин. Нашестям чужих людей...

*(Входять у сад Весьолкіна і Дробязгін, сідають за стіл,
п'ють брагу і напівголосно розмовляють. Івакін і Павлин
ідуть за ріг.)*

Матвій. Ти хто будеш?

Дуньчин чоловік. Міщанин... з міста...

Матвій. У вас міщани багаті... а ти що?

Дуньчин чоловік. А я — підупав. Розорила
мене жінка... жінка, брат... Спочатку — нічого була...
жили дружно. Гарна вона, моторна... еге ж. А потім, —
сучно, каже, мені. Почала вино пити... і я з нею теж...

Матвій. І ти?

Дуньчин чоловік. І я... що вдієш? В роз-
пусту вона вдалася. Став я тоді бити її... еге ж. А вона —
втекла... Дочка була у мене... і дочка втекла на п'ятнад-
цятому році... *(Замовк, задумався.)*

Дробязгін *(голосно)*. Це неправда, Маріє Іванівно!
Доктор і Надія Поликарпівна... вони обоє люди рома-
нічні...

Весьолкіна. Т-сс! Тихше!

Матвій. Вона теж розпусна?

Дуньчин чоловік. Хто?

Матвій. Дочка?

Дуньчин чоловік. Ні... не знаю. Невідомо
мені, де вона... Знов же таки мені, п'яному, хтось нутроші
відбив... нездужаю я тепер, робити нездатний... та й не
вмію нічого...

Матвій. Он що... як же ти?

Дуньчин чоловік. Та вже... як коли.

Дробязгін *(схоплюючись)*. Маріє Іванівно! Це
дивно... і навіть жахливо! Ви зовсім не вірите ні в що
світле...

Весьолкіна. Не кричіть! Ви зовсім безумний.

Дробязгін. Ні! Щоб Лідія Павлівна... щоб справ-
ник...

Весьолкіна. Сядьте ви...

Дуньчин чоловік. Сьогодні інженери приїдуть.
Матвій. Залізницю будувати?

Дуньчин чоловік. Еге ж... дороги будують, а
йти людині нікуди...

Матвій. Робота буде... а? От би... попрацювати б!

(В саду з'являється Павлин; він іде до столу. Вєсьолкіна
бачить його.)

Вєсьолкіна (неголосно). Головастиків іде...

Дробязгін. А, мудрець! Що скажете!

Павлин. Бажаю доброго здоров'я...

Дробязгін. Спасибі...

Павлин. Зараз через річку міський голова пере-
їхав, сюди йде...

Вєсьолкіна. Це він інженерів хоче зустріти...
чи бачите! Такий гордий старик...

(Івакін іде, відсапуючи.)

Дробязгін. Еге ж... Що, Іване Івановичу, жарко?
Івакін (дивиться в далечинь каліво). Та-ак...

Павлин. Це ваше нетерпіння збільшує жару... Я
ось нікого не жду і тому жару не почувую...

Івакін. Доктор іде... акцизний...

Вєсьолкіна. Кого ж ми ждемо? Нам ждати ні-
кого.

Павлин. Я не про вас, — це ось він племінника
чекає...

Дробязгін. Студента?

Івакін. Еге ж... Архип Притикін з ними...

Вєсьолкіна. Перший студент у нашому місті.
Це дуже цікаво!

Дробязгін. Не перший уже, Маріє Іванівно!
Статистик, який застрелився...

Вєсьолкіна. Він не кінчив учитися...

Павлин. Так, його виключили за політичну
поведінку...

Івакін (грубуєато). А застрелився він тому, що
ти донос на нього написав... а навіщо це було тобі по-
трібно, — пес тебе знає! (Іде геть.)

Павлин (услід йому). Вредоносному завсїгди буду
перечити... Грубого характеру людина Іван Іванович!
І до того ж — несправедливий. Мені достеменно відомо,

що пан статистик Рибін від безнадійності свого кохання до Надії П'оликарпівни застрелився...

Д р о б я з г і н. Чому це вам усе відомо?

П а в л и н. Тому що я уважний...

(Ідуть з лівого боку дорогою лікар, Монахов і Притикін. Дуньчин чоловік непомітно зникає. Матвій встає, вклоняється.)

П р и т и к і н. Ні, доктор, ви мені пробачте, — а яка приемність в тому, щоб рибу вудити, я не можу зрозуміти!

Л і к а р *(похмуро)*. Риба — мовчить...

М о н а х о в. Що ви, батечку, взагалі тямите? Дуже небагато... літом — купатись, зимою — в бані паритись, — ось усі ваші духовні насолоди...

(Павлин відходить до призьби і сідає близько тину.)

П р и т и к і н. Тіло людське любить чистоту...

Д р о б я з г і н *(гукає)*. А ми вже тут!..

Л і к а р *(зупинився біля тину)*. Заовте браги, Дробязгін...

Д р о б я з г і н *(гукає)*. Івакін! Давайте браги, найхолоднішої та якнайбільше!

П р и т и к і н. Граючи в стуколку, приемно обремізити людину...

М о н а х о в. Не заперечую...

П р и т и к і н. Знов же — музика... Коли трубачі грають, я почувую себе військовим.

Л і к а р *(до Монахова, похмуро всміхаючись)*. Це він підлещується до вас...

(Дробязгін підходить до тину і стоїть, слухаючи. Помітно, що він хоче взяти участь у розмові, але йому це не дається. Всьоголіна відходить у глиб саду, дивиться на місто, тихо наспівуючи.)

П р и т и к і н. Яка мені з цього користь? А що, навчивши пожежників грати на трубах, Маврикій Йосипович перед усім містом славу заслужив навіки, — то хіба це не вірно?

М о н а х о в. Н-да! Можу сказати — потрудивсь я з ними! Не люди, — моржі...

П р и т и к і н. Я тепер, Маврикію Йосиповичу, навіть на самовар дивлячись, вас згадую.

Ліка р (без усміху). Хіба він схожий на самовар?
(Дробязгін сміється.)

П р и т и к і н. Анітрохи! Я хочу сказати, що все мідне нагадує мені про вас...

Ліка р. Він вас розбестить похвалами...

П р и т и к і н. Тобто про ваші труди в музиці...

М о н а х о в. Чого це ви, батечку, так солодко співаєте, а?

(Івакін приніс брагу, йде до тину.)

П р и т и к і н. Якщо я й співаю, то, наче жайворонк, без усякої корисливості. А що доктор насміхається, так він осбба похмурого характеру і, крім риби, нічого не любить.

М о н а х о в (дивиться вбік). А дами наші, видно, потомилися: он — ледве йдуть...

Д р о б я з г і н. Тетяні Миколаївні найважче при їх повноті й літах...

І в а к і н. Прошу до браги...

Ліка р. Ну, кругом я не піду... (Переступає через тин.)

М о н а х о в. А Лідія Павлівна до нашої компанії інтересу не почуває...

Д р о б я з г і н. Дама світська... гордого способу життя...

П р и т и к і н. Добре вона на коні скаче...

М о н а х о в. Н-да-а! Це, батечку, вона вміе...

П р и т и к і н. От, про приемне говорячи, жіноцтво забули ми, а що може бути приемніше? Я, звичайно, не про дружину мою кажу...

М о н а х о в (сміючись). Ходім, Хомичу, брагу пити.
(Ідуть уздовж тину.)

П р и т и к і н. Одначе пора не рання: час би вже пошті бути... Подивимось, які вони, будівники оті...

М о н а х о в. Н-да, цікаво. Картярі, мабуть...

П р и т и к і н. І випити люблять, я гадаю... а?

(Виходять. Дуньчин чоловік з'являється.)

М а т в і й. Це вони інженерів зустрічати зібралися?

Д у н ь ч и н ч о л о в і к. На ярмарок ходили в село... для прогулянки. Та, звісно, котрі люди з грошима, вони всякому потрібні...

(З правого боку з'являється Лідія Павлівна в амазонці, з хлистом.)

Лідія Павлівна. Послухайте, — будь ласка, подержте мого коня, я вам заплачу...

Матвій. Добре... я можу...

Лідія Павлівна. Будь ласка. *(Іде праворуч.)*

Матвій. Ех ти... яка!

Дуньчин чоловік *(заздрісно і неспокійно)*. От... якби тебе не було, довелось б коня мені глядіти... ех! Якщо вона багато дасть, дай ти мені хоч п'ятака, добре?

Матвій. А може, вона тільки п'ятака й дасть.

(Ідуть обидва направо. В саду розмовляють лікар і Вєсьолкіна.)

Лікар *(похмуро)*. Писанням займаються — в молодості...

Павлин *(встаючи)*. Насмілюсь заявити — святі отці і в похилому віці писанням займалися...

Лікар. Ну і що?

Павлин. Більш нічого...

(Ідуть Притикіна і Надія — жінка дуже красива, велика, з величезними нерухожими очима. Ззаду Богаєвська.)

Надія. Тоді він каже їй: Алісо! Моя любов не вмере раніше за мене, а поки я живий — я твій.

Притикіна. Он як! Наші мужчини і слів таких не знають...

Надія *(сідає на колоду)*. Француз невірний, але любить палко і благородно... Іспанець у коханні доходить навіть до лютості, а закоханий італієць обов'язково вночі на гітарі грає під вікном жінки, яку кохає.

Богаєвська. Даремно тебе, Надіє, грамоти навчили!

Надія. Ви, Тетяно Миколаївно, в таких літах, коли все це вже зовсім нецікаво, а я...

Богаєвська. А ти — тільки язиком ляпаєш...

Надія *(серйозно)*. Заждіть...

Притикіна. А я вам заздрю, люба ви моя... Скільки ви любовних історій знаєте, і які всі хороші історії! Як сні дівочі... Де ж мій Архип?

Богаєвська. Лідоччина коняка стоїть...

Надія. Познайомте мене з нею...

Богаєвська. З конякою?

Надія (*серйозно*). Ні, з Лідією Павлівною...

Богаєвська. Ось ти, люба моя, тисячі романів прочитала, а правильно спитати не вмієш... в смішне становище ставиш себе, еге ж!

Надія (*спокійно*). Нічого. Кожен свій розум має...

Богаєвська (*гукає і йде направо*). Лідонько!

Притикіна (*неголосно*). Яка вона груба з вами... ай-яй!

Надія (*спокійно*). Дворяни з простими людьми завжди так говорять, і навіть у романах, де все описується краще правди, дворяни — зухвалі... Гляньте, яка вона красуня!

(*Богаєвська, за нею Лідія.*)

Богаєвська. Ось, Лідонько, Надія Поликарпівна просить познайомити її з тобою... (*Надія присідає*). Бачиш, навіть присідати вміє...

(*Лікар підходить.*)

Надія. Я вас знаю... ви щодня повз наш дім на коні скачете... А я дивлюсь і люблюся — наче ви графиня або маркиза... Дуже красиво це.

Лідія. Я часто бачу ваше обличчя у вікні, і теж люблюся ним...

Надія. Дякую! Похвалу красі своїй і від жінщини чути приємно...

Богаєвська. Ач яка!

Лікар (*похмуро*). Від жінщини приємніше чи від чоловічини?

Надія. Як слід оцінить красу, безперечно, тільки чоловічина...

Лідія. Як ви... впевнено сказали це...

Притикін (*кричить*). Панове! Ідуть! Тс!

(*Всі прислухаються, — дзвенять бубонці.*)

Надія (*до Лідії*). Вам цікаво знати, які вони?

Лідія. Хто? Тьотю, нам пора йти.

Надія. Інженери...

Притикін (*вибігає*). Зараз приїдуть!

Лідія (*до Надії*). Ні...

Богаєвська. Стомилась я, Лідонько... зажди!

Надія. А я жду їх, як свята...

Притикіна. І раптом — вони старі!

Лі д і я (до тітки, неголосно). Це схоже на урочисту зустріч і — смішно.

Богаєвська. Ходімо в сад... я тільки вип'ю чого-небудь... Ходімо в сад!

(Усі йдуть за нею.)

Притикін. Приїхали... а, доктор? Цікаво!

Лікар (похмуро). Чому? От якби вони пішки прийшли... ну, це туди-сюди.

Надія. Які дурниці!

Богаєвська. Вона хотіла б їх бачити верхи, в панцирах, у плащах...

(Виходять усі направо, їх повільну розмову заглушає дзенькіт бубонців. Справа повагом іде, заклавши руки за спину, Редозубов — сивий, суворий старик з чорними кошлатими бровами. Зупиняється, слухаючи шум на станції.

З'являється Павлин, здалека скидаючи картуза.)

Редозубов. Здоров... ну?

Павлин. Об вашім дорогоціннім здоров'ї що почую приемного?

Редозубов. У доктора спитай. Приїхали? Вони?

Павлин. Іменно — всіма очікувані інженери: один літній, бритий, з вусами, і наче вже трохи напідпитку... другий — молодший і вельми рудуватий. При них дама — молода, красива, і прислуга з нею — дівиця франтовита. В двох екіпажах їхали, а третій з речами і з студентом, племінником Івакіна.

Редозубов. А він як... з ними?

Павлин. Видимо, по бідності статку пристосувався з милості...

Редозубов. Кінь — Богаєвської?

Павлин. Їхній. Вона у Фокіно їздила на прогулянку... А тепер — у Дарії Івакіної туалет опраляє... Дарія ж у них довго в покоївках жила... а мати її — їхня ж ключниця...

Редозубов (похмуро всміхаючись). Про бабусю нічого не знаєш?

Павлин. Не пригадую...

(Притикін іде.)

Притикін. Мое шанування, Василю Івановичу!

Редозубов (не даючи руки). Здрастуй...

Притикін. Гостей зустріти побажали?

Редозубов. Навіщо вони мені?

Притикін. Взагалі. Люди місту корисні.

Редозубов (*іде до станції*). Ну, нехай місто й зустрічає.

Притикін (*неголосно*). Бреше?

Павлин. Брешуть. Їм підряд на шпали ввижається...

Притикін. Бач, старий чорт! Ти, Павлине, познайомся з служницею їхньою і розвідай... взагалі... як і що... зрозумів?

Павлин. Зрозумів...

(*Обидва йдуть до станції; в саду з'являється Івакін, зрадлий, і Степан Лукін.*)

Степан. Ну, як живеш?

Івакін. Бачиш — здоровий... а ще ж чого треба? А ти — жовтуватий... ех, ти! Брандахлист... Чого в тюрмі сидів?

Степан. Без цього — не можна. Це, брат, тепер загальна повинність, наче військова... А втім — дурниці... і ти про це не говори, брат, — добре?

Івакін. Який — брат! Я тобі не брат, а дядько...

Степан. Ну, от іще! Який ти дядько? Просто ти — друг мого дитинства... Ти глянь: у мене, так би мовити, борода і грива, а в тебе ще волосся неросло...

Івакін. Ну-ну! Пий брагу он... а старших поважай... (*Притикін вибігає, оглядається.*) Ви чого, Архипе Хомичу?

Притикін. Та от... Гей, хлопче, іди сюди!

Матвій. Чого?

Притикін. Ти мене знаєш? Біжи в місто, до мене, скажи, щоб коні подали до перевозу і прольотку, і бричку, і воза ще для багажу, — зрозумів? Катай! (*Біжить до станції.*)

Матвій (*зникаючи*). Земляче, доглядай коня...

Івакін. Завертілось місто Верхопілля!

Степан. Що у вас з мостом?

Івакін. Дощ ішов, ну й зірвало... а голова лагодити не квапиться — перевоз же в його руках... Ти знайомий з інженерами?

Степан. Служити у них буду... А як твої бджоли? Гітара? Вудочки?

Івакін. Усе в порядку...

(Ідуть лікар, Монахов, Дробязгін, Вєсьолкіна. Ізакін і Степан виходять з саду. На місце їх з'являється Павлин, — постоявши, зникає і знов з'являється під час розмови Циганова з Дуньчиним чоловіком.)

Монахов *(із заздрістю)*. А Притикін хутко познайомився, шельма!

Вєсьолкіна. Доктор, ви помітили, який цей молодий... наче факел!

Лікар. Ну, де ви бачили факели?

Вєсьолкіна. А на похороні... пам'ятаєте — князя Хрящєватого ховали?

Дробязгін. Які у неї очі! Маврикію Йосиповичу, ви звернули увагу?

Вєсьолкіна. Дурниці! Очі звичайнісінькі...

Дробязгін. Зовсім ні! Надзвичайно поетичні...

Монахов. При одній дамі неввічливо говорити про красу іншої дами... от що!

Лікар. Гидко. Кинулись усі... як осінні мухи на вогонь...

Притикін *(гукає)*. Доктор! Просимо сюди...

Лікар. Чого це?

Притикін. По спеціальності... треба...

Лікар *(іде)*. Дурниці...

Монахов *(із заздрістю)*. От і ви, батечку, познайомитесь...

(Вєсьолкіна йде слідом за лікарем, назустріч їй — Циганов, елегантно одянений пан, трохи напідпитку; вона ніяковіє і чомусь різко одвертається від нього. Циганов запитливо звів брови. Дробязгін вклоняється йому.)

Циганов *(торкаючись капелюха)*. Мое шанування... з ким маю честь?

Дробязгін *(зняксовіло)*. Порфирій... тобто, службовець казначейства Порфирій Дробязгін... чиновник!

Циганов. А-а! Дуже приємно... Скажіть, — у цьому місті готель є?

Дробязгін. Є... з більярдом! Прогімназія є... жіноча.

Циганов. Прогімназія? Дякую, це мені не так необхідно... А візники є?

Дробязгін. Три! Коло церкви стоять.

Циганов *(дивиться на місто)*. Не почують, якщо покликати?

Дробязгін *(усміхаючись)*. Де там! Тут — від-
даль...

Дуньчин чоловік *(з лівого боку)*. Ваше бла-
городіє! Поможіть хворому й нещасному...

Циганов *(виймаючи монету)*. Будь ласка... нате!

Дуньчин чоловік *(здрігаючись від радості)*.
Дай вам, господи... пошли вам... *(Захлинувся і зникає)*.

Циганов. П'є?

Дробязгін. Ні. Справді, нещасний... хворий і...
взагалі... жінка у нього втекла...

Монахов *(підходячи)*. Пробачте, що смію...

Циганов. Будь ласка...

Монахов. Маврикій Йосипович Монахов, акциз-
ний надзиратель...

Циганов. Дуже приємно... Сергій Миколайович
Циганов...

Монахов. Готель — брудний, дозвольте вам ска-
зати, і в ньому блощиці...

Дробязгін. Безсумнівно... і — сила-силенна!

Монахов. Вам треба найняти будинок Богаєвської,
найкращий будинок в місті... знаєте, такий — великопан-
ський! До речі, вона тут ще, здається... Я вам зараз влашту-
тую це... *(Швидко йде; назустріч йому Анна Федорівна і Степа.)*

Циганов. Але дозвольте... ви такі люб'язні... По-
слухайте!

Дробязгін *(зриваючись з місця)*. Зараз я його
заверну...

Циганов. Та ні ж! Це незручно!.. Побіг!

Анна. Що таке?

Циганов. Вони тут люб'язні... як справжні дикуни!
Можу вас поздоровити: у місті нема готелів... тобто готель
є, але він — зайнятий блощицями.

Анна. І трудно потрапити в це місто... щось трапилося
з поромом...

Циганов *(манить пальцем)*. Послухайте, ідіть
сюди. *(З'являється Дуньчин чоловік)*. Скажіть, — є у
вашому місті що-небудь... визначне?

Дуньчин чоловік. Раки от... велетенські
раки!

(Степа пильно вдивляється в нього.)

Циганов. Це непогано... іноді. Але ж вони, ма-
буть, у річці живуть, а не в місті?

Дуньчин чоловік. Авжеж... у річці... Живі—
вони у воді.

Степа (*тихо*). Анно Федорівно... ось він!

Анна. Хто?

Степа. Батько мій, батько... як же бути?

Циганов. А що ж е в місті?..

Дуньчин чоловік. Пожежники грають на тру-
бах... на мідних трубах... Акцизний навчив.

Анна. Мовчіть... станьте за мною...

Циганов. Голосно грають?

Дуньчин чоловік. На весь дух!

Степа. Я піду туди... на станцію... він не бачив
мене...

Циганов. Це мене не втішає... ні! Ну, спасибі...
візьміть собі оце.

Дуньчин чоловік. Ваше високородіє... (*Хоче
поцілувати руку*).

Циганов (*гидливо*). Це зайве, друже мій... ідіть...

Степа (*дивлячись услід батькові*). Жебрак... Я казала
вам, що стріну його... що мені не можна сюди їхати... я
казала!

Анна. Ви заспокойтесь! Я все влаштую для того,
щоб він не займав вас.

Степа. Я боюся... він замучив матір... жебрак!

Циганов. У чім справа — можна спитати?

Анна. Це її батько...

Циганов. О-о! Це оригінально...

Анна. Тільки? Ідіть, Степо, на станцію...

Циганов. Ми не дамо вас скривдити...

Черкун (*гукає, не показуючись*). Анно! Іди сюди...
Анно!

Циганов (*дивиться в напрямі голосу*). З ким він
говорить? Дозвольте... чорт мене забери! Не може бути...

Анна (*йдучи на поклик*). Що з вами?

Циганов (*радісно простягаючи руки*). Лідіє Пав-
лівно, це ви? Ви?

Лідія (*йдучи назустріч*). Дядя Серж.

Циганов. Ви! Тут, у цій Вогняній Землі, у дику-
нів! Чому?

(*В саду—Весьолкіна. Вона гуляє, обмахуючи лице квітами.*)

Потім приходять Дробязгін, і вони ходять поруч, прислухаючись до розмови.)

Лідія. Я приїхала до тітки... рада бачити вас! Але ви, як завжди...

Циганов. Така моя доля! Перше знайомство на цій землі — акцизний!

Лідія. Дама — ваша дружина?

Циганов. Моя? У мене не було і не буде власності... А де ж ваш вельмишановний чоловік?

Лідія. Не знаю, далєбі... це мене цікавить менш за все.

Циганов. Чи зрозуміти вашу відповідь?.. браво! Ви розійшлися, нарешті? Так?

Весьолкіна *(чула вигук Циганова)*. Ну що? Чия правда?

(Дробязгін зникло шулиться.)

Лідія. Не треба галасувати...

Циганов. Ви вже познайомилися з моїм товаришем? Жорж, іди сюди... Це мужчина інтенсивно рижий і дуже зухвалий... Ти знаєш, хто це, Жорж? Ти пам'ятаєш, я говорив тобі завжди і багато про жінчину...

Черкун *(потискуючи руку)*. Так, пам'ятаю... Справді, він часто говорив про вас...

Лідія. Це мене зворушує...

Черкун. Але я не сподівався, що зустріну вас коли-небудь... тим більше в цім краю мертвого смутку...

Лідія. Вам не подобається місто?

Черкун. Я не люблю пасторалей.

Циганов. Він любить тільки скандали...

(В саду з'являється Надія, стоїть і пильно дивиться на Черкуна. Нерухома, як статуя, лице в неї кам'яне.)

Черкун. Маленькі будиночки ховаються в деревах, наче пташині гнізда... Це до нудоти спокійно... і до огиди мило... І страшенно хочеться розтріпати цю ідилію.

Циганов. Ти познайом її з дружиною.

Черкун. Ах, справді! Ви дозволите?

Лідія. Будь ласка... Але як ви... різко поставились до бідного міста...

Циганов. От тепер, я знаю, ви оціните ніжність моєї душі і всі інші мої достоїнства...

Черкун. Все, що я бачу, — зразу подобається або не подобається мені.

Циганов. У нього — ніяких достоїнств.

Лідія. Людина з самих вад — це вже щось певне...

Циганов (*помітив Монахову*). Гм... Та познайом же її з твоєю дружиною, Жорж!

Черкун. Анна! От їй, мабуть, подобається ця мила картина... Вона у мене любить спокій, тишу, любить мріяти...

Лідія. Багато хто в цьому бачить поезію...

Черкун. Боягузи, ледарі, стомлені...

Циганов. Хто ця поважна матрона, з якою йде сюди твоя дружина?

Лідія. Це моя тітка...

Черкун. Знайомся, Анно.

Богаєвська. Ось, Лідонько, рекомендую... вони найняли у мене великий будинок...

Анна. Я дуже рада... що все влаштувалось так швидко і добре.

Циганов. Хай живе акцизний надзиратель! Це він — винуватець торжества...

Лідія. Тихше, — в саду його дружина...

Циганов. Це його дружина?.. Гм... (*Розглядає Надію*).

Анна. Але я так стомилася... хотілося б скоріше приїхати куди-небудь...

Богаєвська. Зараз подадуть пором...

(Надія повільно виходить.)

Черкун. А на березі — нас уже дожидаються коні цього купця... як його?

Богаєвська. Притикін... Лідонько, я поїду човном... розпоряджусь там... треба для них...

Анна. О, не турбуйтеся...

Черкун. Ми не безпорадні...

Лідія (*до тітки*). Зажди! (*До Анни*.) Ви їдете верхи?

Анна. О, ні!

Лідія. Шкода. Я хотіла запропонувати вам мого коня... Там, вище по річці, є брід...

Анна. Дякую... Я боюся коней... Я бачила одного разу, як кінь убив хлопчика... Відтоді мені здається, що кожний кінь хоче вбити людину.

Лідія (*усміхаючись*). Але в екіпажах ви їздите?
Не боїтесь?

Анна. Ні, не так. Там попереду мене сидить кучер або візник.

Черкун. Може, це дуже зворушливо, Анно, але їй-богу... недотепно!

Анна. Я зовсім не стараюсь бути дотепною...

Циганов (*до Лідії*). Отже, я знов бачу вас!..

Черкун. Іноді слід постаратись, знаєш!

Циганов. Це ж майже чудо, а?

Лідія. А може, це тільки доказ того, наскільки життя тісне?

Богаєвська (*до Анни*). Ви гляньте, яке нарядне містечко... (*Відводить Анну ближче до тину.*)

Циганов. Ви стали ще кращою... І щось нове появилось у вас в очах...

Лідія. Мабуть, це скука...

Черкун. Вам скучно?

Лідія. Мені здається — життя взагалі не дуже веселе.

(*Іде Редозубов від станції. Підходить, зупиняється, кашляє. Його не помічають. Підносить руку до картуза, — швидко опускає її, наче злякавшись, що цей рух помітили.*)

Черкун. Не сподівався, що ви так скажете...

Лідія. Чому?

Черкун. Не знаю... Але мені здавалося, — ви інакше повинні дивитися на життя...

Лідія. Що таке життя? Люди. Я багато бачила людей, вони одноманітні...

Редозубов. Я — тутешній міський голова... Василь Іванович Редозубов... голова.

Черкун (*холодно*). Що ж вам треба?

Редозубов. Я до старшого. Ви — начальник?

Циганов. Ми обидва начальники, — можете це уявити?

Редозубов. Все одно. Вам дерево на шпали не знадобиться?

Черкун (*сухо*). Шановний, про справи я розмовлятиму через тиждень, не раніше...

(*Пауза.*)

Редозубов (*здивований*). Ви... може, не тее...

Черкун. Що?

Редозубов. Я сказав... я, мовляв, голова тутешній...

Черкун. Я це чув... ну і що?

Редозубов (*стримуючи гнів*). Мені шістдесят три роки... я староста церковний... все місто мені підлегле...

Черкун. Чому ви думаєте, що мені треба знати все це?

Циганов. Вельмишановний! Коли ми трохи роздивимось — ми неодмінно візьмемо до уваги всі ваші рідкісні якості...

Черкун. А поки що дайте нам спокій! Коли буде потрібно — ми вас покличемо...

(*Редозубов, змиривши Черкуна гнівним поглядом, мовчки йде геть.*)

Анна. Навіщо ти... так грубо, Єгоре? Він же старий...

Черкун. Нахаба! Я знаю таких... Це не голова, а — паша... дурна і зажерлива паша... я знаю...

Циганов (*до Лідії*). Як вам подобається цей рижий буян?

Лідія (*сухо*). По совісті — не дуже.

Богаєвська. Лідо, треба йти.

Анна. Мій чоловік завжди трохи різкий... але, по суті...

Черкун. Він лагідний і добрий, — ти це хотіла сказати? Не вірте їй... Я саме такий, яким здаюся...

Лідія. До побачення... Ой! Цей чоловік не вмів поводитися з конем... (*Швидко йде направо, за нею Богаєвська*).

Богаєвська. То ми вас чекаємо...

Циганов. Дякуємо і не забаримось...

Анна. А де цей студент... наш студент?

Черкун (*дивиться на місто*). Не знаю.

Анна. Можна його попросити, щоб він поглядив речі, як ти думаєш? Степі — незручно...

Черкун. Він — не лакей...

Циганов. Жорж! Ти дивишся на це місто, як Аттіла на Рим... До чого все здрибніло на світі!

Черкун. Гидке містечко... У цієї жінки були полюбовники?

Циганов. Одначе, брат... це — запитання!

Анна. Єгоре! Фі!

Черкун. Що? Ти шокірувана? Ти не знаєш, що багато жінок мають любовників?

Анна. Про це не говорять так...

Черкун. Вони не говорять, я — говорю. Це неморально?

Анна. Непристойно і... грубо.

Черкун. Я думав, — неморально. Були, Сергію?

Циганов. Не знаю, друже мій. Не допускаю... І коли мені скажуть про неї що-небудь... у цьому роді, — не повірю...

(Ідуть Притикін, Дуньчин чоловік.)

Притикін. Будь ласка, готово! Речі ваші понесли на пором; прошу ласкаво!

Циганов. Дякую! Заклопоталися ви, а?

Притикін. Та що ви!.. Дрібниця... до того ж, обов'язок гостинності...

Циганов. Ви — дуже мила людина, справді! А скажіть, — що у вас тут п'ють?

Притикін. Все!

Циганов. А якому питву віддають перевагу?

Притикін. Горілці...

Циганов. Смак грубий, але — здоровий...

(Проходять.)

Черкун *(до Анни)*. Ходімо...

Анна *(бере його під руку)*. Чому ти враз став такий... похмурий? Скажи!

Черкун. Я стомився...

Анна. Це неправда... ти ніколи не стомлюєшся...

Черкун. Ну, то закохався...

Анна *(тихо)*. Навіщо так грубо, Єгоре? Навіщо?

Дуньчин чоловік *(підходить)*. Ваше сіятельство...

Черкун. Іди геть...

Анна *(дає монету)*. Візьміть...

(Виходять.)

Матвій *(вискакує)*. Скільки дала?

Дуньчин чоловік. Двогривеника. А всього мені попало карбованець і двадцять копійок...

Матвій. Ех, ти... А мені — два п'ятаки...

Притикін *(гукає)*. Ей, хлопче!

Матвій. Біжу... *(Вибігає. Через тин лізе Павлин.)*

Павлин. Карбованець і двадцять, кажеш?

Дуньчин чоловік *(несміливо)*. Карбованець двадцять.

Павлин. Покажи-но... Н-да, вірно... А за що? а? На, паршивець! Іди... Стій! Сказав би я тобі одну штучку... сказати?

Дуньчин чоловік. Помилуйте, Павлине Савельїчу...

(Редозубов іде.)

Павлин *(суворо)*. Іди, йди! Чого трешся тут?

Редозубов. Пішли?

Павлин. Пішли...

Редозубов. З дівчиною їхньою про що говорив?

Павлин. Взагалі... але нічого не міг... Я навіть карбованця їй дав.

Редозубов. Навіщо? Вона може сказати, що ти хотів підкупити її.

Павлин. Я — мислено дав, Василю Івановичу... Я тільки подумав: а що, як я дам їй карбованця? І вирішив, — не допоможе! Розпечена дівця... *(Редозубов дивиться на місто, не слухаючи.)* Василю Івановичу! А вона ж — втікачка, Дуньчиного чоловіка дочка... сама в цьому призналася...

Редозубов *(враз, суворо)*. А ти знаєш, що мені сам губернатор руку подає?

Павлин *(побожно)*. Як же не знати? Це всі знають...

(Пауза. З вікна чути голос Степана.)

Редозубов *(неголосно)*. Хто це гсворить?

Павлин *(тихо)*. Івакіна племінник... студент...

Редозубов *(так само)*. Мовчи...

(Слухають. Десь жалібно вие собака, дирчить деркач.)

Степан. Ось збудуємо нову дорогу і зруйнуємо ваше старе життя... *(Сміється)*.

Редозубов *(неголосно)*. Чув?

Павлин *(переконано)*. Бреше він...

Редозубов. Пам'ятай! *(Іде геть. Павлин за ним.)*

ДІЯ ДРУГА

Сад Богаєвської. На деревах напнуто парусину, під нею простий, нефарбований стіл, дуже великий; за столом Черкун, перед ним купа паперів, карти, рисунки. Будинок — з лівого боку, до нього веде широка доріжка, в глибині саду — паркан. Під деревами ліворуч, у плетеному кріслі сидить Анна з книгою в руках.

Анна (*потягаючись*). Тобі жарко?

Черкун. Звичайно.

Анна. А Сергія Миколайовича все нема... Ти завжди більше працюєш — і завжди ти разом з ним. Чому?

Черкун (*не підводячи голови*). Він має те, чого у мене мало, — досвід, знання...

Анна. Але він такий... розбешений...

Черкун. Знання цінніші за моральність...

(Пауза).

Анна. Які цікаві всі тут. Підглядають за нами, стежать... Наївні люди...

Черкун. Кажучи простіше, — ідіоти...

Анна. Ось і тепер у сусідньому саду хтось ходить уздовж огорожі і дивиться в щілини. Я бачу, як блищать очі.

Черкун. Чорт з ними... хай блищать...

Степан (*іде*). Ну, найняв я цього Матвія Гогіна, ось його паспорт...

А н н а. Дайте мені...

Ч е р к у н. Не давайте: вона суне його куди-небудь і потім питатиме мене, куди сунула... Це не дуже приємно.

С т е п а н. Ну, люди тут! Дикуни якісь! Дивишся на них і починаєш сумніватися в майбутності Росії... А як подумаєш, скільки тисяч сіл і міст населено такими особами, — душу поймає песимізм у сто кінських сил...

Ч е р к у н. Песимізм для робочої людини — зайвий, як білі рукавички. Що, який цей Матвій?

С т е п а н. Здається, не дуже дурний... Он він сам іде. Я вам не потрібен?

(Матвій підійшов. Одягнений чистіше, ніж у першому акті.)

Ч е р к у н. Ні. *(До Матвія)*. Ну, що скажете?

М а т в і й. Хочу подякувати вам, пане, за те, що взяли мене...

Ч е р к у н. Мене звать Єгор Петрович; я так само, як і ви, селянин, а не пан. Дякувати нам один одному нема за що; ви працюватимете, я платитиму вам гроші. А якщо ви надумаете шахраювати, я вас прожену і віддам під суд... Це зрозуміло?

М а т в і й. Зрозумів. Та вже постараюся вам...

Ч е р к у н. Побачимо... Ідіть.

М а т в і й *(подумав, пом'явся)*. Уклінно дякую...

Ч е р к у н *(глянувши на нього)*. Все-таки?

М а т в і й. Чого?

Ч е р к у н. Нічого! Ідіть...

(Пауза.)

А н н а. Як ти вимогливо ставишся до людей, Єгоре...

Ч е р к у н. Так вони ставилися до мене...

(Пауза.)

А н н а. Тобі подобається Тетяна Миколаївна?

Ч е р к у н. Її племінниця — більше.

А н н а. Навіщо ти дразниш мене?

Ч е р к у н. Навіщо дозволяєш? Протестуй...

(На паркані показується голова Гриші Редозубова.)

А н н а *(злякано)*. Дивись, Єгоре! Дивись...

Ч е р к у н *(здивований)*. Вам чого треба?

Г р и ш а *(усміхаючись)*. Нічого. Я так... з цікавості тільки...

Черкун. Ви хто?

Гриша. Редозубов... сусід ваш...

Анна. Як він добродушно усміхається! Ти поклич його, нехай іде сюди...

Черкун. Ну... йдіть же до нас! Познайомимось, чи що...

Гриша. Мені тут не перелізти... я — товстий...

Анна (*сміючись*). А ви йдіть через ворота...

Гриша. Мм... вулицею, значить? Добре... (*Зникає; йде Циганов.*)

Анна. Який смішний!

Черкун. Ось тобі й розвага...

Циганов. Хотів заснути і — не можу, хай йому чорт! Літають повітові мухи — джж, джж! І з розмаху в шибку — бумб! Сідають на ніс, лоскочуть...

Черкун. І, мабуть, голова болить з учорашнього...

Циганов. Та-ак, знаеш... гостинна зустріч інженерів у повітовому місті для мене минула не зовсім благополучно... Що таке вони тут п'ють?

Черкун. Притикін називає це звіробоем...

Циганов. Штука високого тиску... Ти знаеш, Жорж... як дивно! У мене, видно, починається... відріжка, чи що. Раптом сьогодні згадав цю... брюнеточка така... як її звали? Хористка з оперетки... вона потім утопилася в Мойці... ти знав таку?

Черкун. Ні...

Циганов (*задумливо*). Маленька... милі оченята... І ось зараз одна муха, якій я підпалив цигаркою крильця, чомусь нагадала мені цю дівчинку... як її ім'я?..

Анна (*дивиться в напрямі до будинку*). Що це? Ой... гляньте!

Циганов. Галюцинація?

Черкун. Фу, бовдур який!

Гриша (*у важкій хутряній шубі*). Ось і я... фу-фу! Важко мені!

Черкун. Послухайте, ви... тип! Навіщо це ви так убралися?

Гриша (*усміхаючись*). В шубу оцю? Це мене батько випарює... щоб я схуд: мені восени в солдати йти... так от він жир з мене випарює...

Циганов. Дотепно...

Черкун. І ви дозволяєте так знущатися з себе?

Гриша. Чого ж? З ним не дуже посперечаєшся...

б'ється. Та, може, і справді, якщо схудну, не візьмуть у солдати!

Черкун. Ну, от що, — скиньте шубу. На вас гидко дивитись. Як вам не соромно? З вас, напевно, дівчата сміються, — подумайте! Яка гидота! Ви повинні сказати батькові, що більше не хочете... носити шубу в жару, — розумієте?

Гриша. Авжеж, скажи-но йому... спробуй!

Циганов. Послухайте, юначе: а що як батько сяде на вас верхи і в свято по вулиці возити себе примусить?

Гриша. Ну, він ганьбити себе не стане; він гордий!

Черкун (*настійливо*). Скиньте шубу!..

Гриша (*скидає*). Добре... тільки б він не побачив!

Анна. А ви його любите?

Гриша (*не зразу*). Старий він... скоро, мабуть, помре... тоді вже я сам собі хазяїном буду!

Черкун. Ідіть додому і пошліть його до мене.

Гриша (*вражений*). Це кого — батька... послати?

Черкун. Так... він дома?

Гриша (*розгублюється*). Та... як же я скажу? Ач які! Послати... бач! Хіба можна? Він перша особа...

Черкун (*схоплюючись*). О, чорт візьми! (*Іде до паркана*).

Гриша (*злякано*). Що ви? Що він робить? Пані... Я піду... ну вас тут! От бешкетник!

Черкун. Сергію! Не пускай його... (*Гукає через паркан*). Гей, хто там? Гей!

Анна (*сміється*). Єгоре! Далєбі, це зайве...

Гриша. Пані! Це бешкетництво! Заманили мене, а тепер... Я піду... Що таке?

Циганов. Юначе, будьте героєм! Для цього вам треба тільки спокійно чекати... сідайте!

Черкун (*через паркан*). Це ви? Прошу до мене. Що? Так, зараз!

Редозубов (*за парканом*). Григорій! Гришка!

Гриша (*зляканий*). Кличе... У-у-у! Ото лихо!

Черкун. Він тут, у мене...

Циганов. Ось суне ще один зразок місцевої фауни...

Гриша (*з острахом*). Раз!.. Це Палагея Притикина... ну!

Циганов. Знаєте що, вам треба випити для хоробрості... це допомагає!

Гриша. Давайте... швидше! Ах ти... ну вже...

А н н а (*регоче*). Та годі... ох, який ви... дивак! Степо!
П р и т и к і н а. Здрастуйте!
Ц и г а н о в (*вклоняючись*). Чого вам треба?
П р и т и к і н а. Тетяна Миколаївна дома?
Ц и г а н о в. На жаль, я цього не знаю...

(*Степа йде.*)

П р и т и к і н а. Ах, Гриша! Здрастуй.
Г р и ш а (*бурмотить*). Ну, от... тепер почалося...
Ч е р к у н. З вами вітається дама, а ви сидите...
А н н а (*до Степи*). Принесіть портвейн і лікер...
Ц и г а н о в. І коньяк, і горілку...
Г р и ш а. Я її знаю...
П р и т и к і н а. Ми знайомі, аякже! А це — ваша дружина? Які вони красуні у вас...
Ч е р к у н. Вона теж не знає, де Тетяна Миколаївна...

(*Степа приносить піднос з пляшками.*)

П р и т и к і н а. Це мені не дуже цікаво. Я ж, коли правду сказати, не до неї, а до вас прийшла... її я завжди бачити можу, а от з вами мені дуже приємно познайомитись...

Ч е р к у н. Анно! Це до тебе, я гадаю...

Ц и г а н о в (*до Анни*). Я певен, що до вас... Ну, юначе, вам чого дати?

Г р и ш а. Що зліше...

П р и т и к і н а. Ні, я до всіх. Дружина ваша, звичайно, відносно туалетів, але й ви, панове мої, теж дуже інтересні...

Г р и ш а (*випив*). Ух! Солодко, а... здорово!

Ц и г а н о в (*вклоняючись Притикіній*). Дуже приємно... Юначе, запам'ятайте: ця волога називається — шартрез...

А н н а (*до Притикіної*). Сідайте, будь ласка...

П р и т и к і н а. Мерсі! Я давно кажу Архипові, чоловікові тсбто: «Окаянний! Познайом'з інженерами!» А він страхає: «Вони, каже, суворі». А ви зовсім не суворі, але, звісно, освічені і тому горді... Що ж? Всякій людині погордитись хочеться, — ми он грішми гордимосся, а ви — науками... А у кого нема нічого, так той — що він? Наче немовля, яке рік прожило та й померло, і сказати про нього нічого! Я отак-от родила..

А н н а (*хутко встає*). Може, ви пройдете туди, на веранду?

П р и т и к і н а. З приємністю, дорога ви моя, проїдусь! Яка ви привітна, яка мила... І така я рада, що ви приїхали, така рада! Містечко у нас — миле, красиве, і кругом усе околиці... і лісові околиці, і польові, і боло-тяні... і клюква, ох, скільки клюкви!

Ц и г а н о в (*подивився вслід дамам*). Забавно, Жорж, справді... інтерна жінка!

Г р и ш а (*враз засміявся*). Вона — дурепа!

Ч е р к у н. Що?

Г р и ш а. Дурна, кажу, вона. Стара, а вийшла за молодого заміж... Багата вона... Він усе забрав у неї, а сам, звісно, бігає... Він — спритний! Ух... батько йде! Затуліть мене... я ще хильну...

(Циганов затуляє собою Гришу. Гриша наливає велику чарку лікеру, швидко проковтує її і дико витріщує очі. Іде Редозубов, дивлячись спідлоба на Черкуна, за ним — Павлин з грубим зошитом під пахвою.)

Р е д о з у б о в (*не кланяючись*). Гришка! Ти що тут робиш?

Г р и ш а (*усміхаючись*). Так... нічого...

Ч е р к у н. Це я його запросив...

Р е д о з у б о в. Навіщо?

Ч е р к у н. Треба.

Р е д о з у б о в. А він мене спитав, чи можна йти?

Ч е р к у н. Навіщо?

(Мовчки дивляться один на одного.)

Р е д о з у б о в. Я його батько...

Ч е р к у н. Ну, так от, довго розмовляти мені ніколи... Ваш син повинен скинути цю ідіотську шубу. Що за дурість!

Р е д о з у б о в (*здивований*). Дозволь... що таке?

(Павлин обережно відходить від Редозубова.)

Ч е р к у н. А як носитиме шубу, — я напишу військовому начальникові, що ви примушуєте вашого сина ухилитися від виконання військової повинності... ви зрозуміли?

Г р и ш а (*раптом*). Папаша! Бажаю в солдати... Йй-богу!

Черкун. Ви зрозуміли? Це — кримінальний злочин...

Редозубов (*розгублений*). Зажди! По якому праву? Павлин, будь свідком... Гришка, йди додому...

Гриша. Папаша! Не можу я схуднути... не можу!

(*Притикін стоїть зліва за деревами.*)

Редозубов (*спокійніше*). Ти, пане, приїхав залізницю будувати... Будуй! Я тобі не заважаю... і ти в чуже діло не втручайся, от що! І... і очі на мене... зелені очі — не витрішуй... Григорій, додому! А я — скаржитися буду... я до губернатора поїду...

Циганов (*з ласкавою посмішкою*). І приїдете на лаву підсудних... І це ж у шістдесят років! Будучи міським головою, церковним старостою, кумом пожежника і таке інше, і таке інше... Така блискуча кар'єра і такий сумний кінець! Ви уявіть собі це...

Редозубов. Григорій, іди додому, собака! Не слухай... не дивись на них...

Гриша (*п'яно заплакав*). Вони тебе... в тюрму! І мене... в тюрму!

Редозубов (*хапає його за руку*). Іди, пес... (*Швидко йде геть*).

Черкун (*вслід, спокійно*). Шановний, якщо ви поб'єте сина — це обійдеться вам дорого... (*Йде за ними*.)

Притикін (*здивований*). Злякався! Василь Іванович Редозубов — злякався!

Циганов. Любить шану, а?

Притикін. У-у, страшенно! Коли в могилу людину з шанною несуть, — він і тут задрить, так би на її місце і ліг! Стовпи кам'яні бачили перед його будинком? Вулицю він ними загородив — хотів парадний ганок збудувати, як у князя Хрящеватого... Заборонили йому псувати вулицю, — сьомий рік судиться, не хоче поступитись... І ніколи ні перед ким не поступався...

Павлин (*виступає й говорить, рахуючи на пальцях*). Людина, смію зазначити, жорстока: одну дружину в труну ввігнав, друга — в монастир утекла, один син — дурником гуляє, другий — без вісті пропав...

Циганов. Дозвольте, мій дорогий, ви — що таке?

Павлин. Хто, я?.. Мене всі тут знають...

(*Прийшла Степа, забирає з стола пляшки і виносить їх.*)

П р и т и к і н. Дружок Редозубова він... теж — перець!

П а в л и н. Я з усіма людьми бажаю дружно жити...

Ц и г а н о в. Вам потрібно що-небудь від мене?

П а в л и н. Точно так. Ось твір, мною написаний... і оскільки ви людина вчена, то бажав би я знати ваш погляд, про що й прохаю вас уклінно. Називається він: «Деяке міркування про слова, складене для викриття неправди безкорисливим любителем істини»... Дев'ять літ писав...

Ц и г а н о в *(бере зошит)*. Про що ж ви тут міркуєте?

П а в л и н. Проти нових слів я... Оскільки вчинки людські zostалися споконвіку незмінні, а назви їм дані інші, то я й суперечу цьому... Взагалі — проти нових слів.

Ц и г а н о в. Що таке — нові слова?

П а в л и н. Наприклад: раніше казали — ябеда, а тепер кажуть — кореспонденція...

П р и т и к і н. Це він про те, як його в газеті вилаяли за донос на вчителя... Либонь, голові Редозубову ти ні в чому не суперечив...

П а в л и н. Куш дерево тінню не вкриє, Архипе Хомичу! Він вищий за мене значенням своїм у місті... Недоступне — недосяжне!

Ц и г а н о в *(йде до будинку)*. Добре, я подивлюся ваш рукопис...

П а в л и н. Щиро дякую...

Ц и г а н о в. Ви зайдіть як-небудь...

П а в л и н. Вважатиму за обов'язок...

(Всі троє виходять. Над парканом Редозубова з'являється Катя, вона пильно оглядає сад. Чути голос Черкуна, — Катя зникає. Іде Черкун, з ним Анна.)

А н н а. Так знущатися з людей за те, що вони дурні, негарно.

Ч е р к у н. Вони — злі...

А н н а. Все одно — від дурості...

Ч е р к у н. Ну, я знаю, що ти скажеш...

А н н а. Як важко з тобою, Єгоре!

Ч е р к у н. Тобі — важко? Мені поки що тільки скучно... *(Сідає за стіл.)* Тебе там ждуть ці... гості...

А н н а. Іду. Ти... не хочеш поцілувати мене?

Ч е р к у н. Ні...

(Анна, швидко повернувшись, виходить. Черкун працює. Над парканом знову з'являється Катя, — кидая камінцем у Черкуна. Потім палицею. Зникає.)

Черкун *(в напрямі до паркана)*. Гей ви, дикун! Я не терплю таких жартів!

Катя *(за парканом)*. А мені наплювати на вас... чули?!

Черкун *(встає)*. Ви — жінка?

Катя. Не ваше діло... рижий!

Черкун. Якщо ви й жінка... то все-таки і грубо, і безглуздо кидатись камінцями...

Катя. А ви смієте ображати людей?

Черкун. Яких людей?

Катя. Ага, яких... Батька і брата...

Черкун. Ах, он що! Але — все ж нечесно з закутка кидатись... Ви б показалися, чи що...

(Йде Степан і зачудовано дивиться на Черкуна.)

Катя. Ви думаєте, я боюсь вас?

Черкун. Можу подумати і це... Але, вірніше, ви — дуже некрасива.

Степан. Це ви з ким же розмовляєте, патроне?

Черкун. З дамою.

Степан *(озираючись)*. А... де вона?

Черкун. Там...

Степан. Нічого не розумію! Вас хоче бачити справник...

Черкун. Ну, що таке?

Степан. Не знаю. Піду, подивлюсь даму...

Катя. Ану, спробуйте!

Черкун *(виходячи)*. Ви обережніше... Вона кидается в мужчин палицями...

Катя. Я тільки в рижих...

Степан. Значить, мене ви не стукнете палицею?

Катя. Вилазьте... побачите!

Степан. Гм... страшно! А все-таки полізу!

Катя *(з'являється на паркані)*. Не треба... Як побачить батько, він вам всипле. Чого вам треба?

Степан. Нічого. А вам?

Катя. Як прийде рижий, я неодмінно камінцем у ніс йому...

Степан. Ого! За що?

К а т я. То вже я знаю! Скажіть, красива дама — законна дружина рижого?

С т е п а н. А вам для чого знати це?

К а т я. Треба, значить. А він її любить?

С т е п а н. Ви про це у нього спитайте... або у неї...

К а т я. А ви нібито не знаєте?

С т е п а н. Я не маю досвіду в цьому...

К а т я. Аякже... прикидайтеся! Всі студенти — розпусні, в бога не вірують і читають заборонені книжки... я ж знаю! І ви читаєте заборонені книжки?..

С т е п а н. Грішний...

(Іде Циганов, зупиняється і, усміхаючись, слухає.)

К а т я. Ах, ви... безсоромний! Навіщо ж ви це робите?

С т е п а н. Так, знаєте... звичка!

К а т я *(неголосно)*. Дайте мені одну... тільки яка цікавіша... добре? Я дуже люблю читати... ай! *(Зникає. Степан озирвається.)*

Ц и г а н о в. Похвально, юначе!

С т е п а н *(зняжковілий)*. Ну... вже ви зараз... Зовсім нічого нема особливого... просто вона просила книг... звичайно, через паркан... ну, що ж тут такого?

Ц и г а н о в. Та я ж нічого не кажу!

С т е п а н. Але... ось ви посміхаєтесь...

Ц и г а н о в. Не красно говорите, — значить, ще не закохалися...

С т е п а н. От... кохання! До чого це?

Ц и г а н о в. Я теж часто питав себе — до чого? Але це мені не допомагало, юначе, і я закохувався... А вона гарненька, знаєте... таке чортенятко розпатлане... Бажаю успіху... *(Повертається, взявши з стола сувій карт. Степан дивиться на паркан, потім — хоче вилізти на нього. Ідуть Богаєвська і Надія.)*

Б о г а є в с ь к а. Це ж ви чого на стіну лізете, молодий чоловіче?

С т е п а н. Я кашкета... повісив кашкета, а він упав туди...

Б о г а є в с ь к а. Та кашкет же на голові у вас?

С т е п а н. Це — не той... то був... інший...

Б о г а є в с ь к а. Ви, здається, голову загубили, а не кашкета... Надіє Поликарпівно, ось познайомся — Степан Данилович Лукін...

Надія (*уважно оглядає*). Дуже молоденький...

Богаєвська (*закурює папіросу*). Ну й нехай собі лазить по парканах... Он усі сюди йдуть... Ах, Надіє, говори ти менше, — може, розумнішою вважатимуть люди...

(*Степа з'являється, приносить кошик з посудом, пляшками лимонаду, лікером; забирає з стола папери, накриває стіл скатертиною. Через якийсь час приходять лікар, Циганов, Анна.*)

Надія (*спокійно*). У мене дуже великий розум...

Богаєвська. Не бреш! Подумай — адже, крім любові цієї твоєї... ти ні про що не можеш говорити...

Надія. Ні про що не можу...

Циганов (*до лікаря*). Спочатку ми з вами вип'ємо, доктор, правда ж?

Лікар. І потім вип'ємо.

Циганов. І потім, звісно... Степо, готово? Ось... (*Возиться з пляшкою. Лікар важким, нерухомим поглядом дивиться на Надію. Анна підходить і сідає поруч неї.*)

Анна. А, мабуть, вам скучно жити тут?

Надія. Дехто скаржиться на це... А мені не скучно: я цілими днями книжки читаю або сиджу і думаю...

Анна. Ви що читаете? Романи?

Надія. А що ж іще? Був тут один службовець у земстві, застрелився він потім...

Анна. Застрелився? Чого?

Надія. Не знаю...

Лікар (*похмуро і зло*). З кохання до неї...

Богаєвська (*докірливо*). Ну, як ви, батечку...

Надія (*спокійно*). Він давав мені якись інші книги, не романи... але вони нудні були, і я їх не читала...

Циганов. А тут, у місті, в житті — бувають романи?

Надія. Як же без цього? І тут закохуються...

Анна. Мабуть, жалюгідна ця місцева любов...

Надія. Любов скрізь однакова, якщо вона справжня...

Циганов. А що таке — справжня любов?

Надія. Котра на все життя...

Циганов. Гм... так! Ви багато прочитали романів... Вам, мабуть, часто признаються в коханні.

Надія. Ні, не дуже... От службовець цей, що застрелився, листи до мене писав, а перед ним — земський

начальник говорив (*лікар поволі відходить набік*)—але після цього поїхав на полювання, застудився там п'яний і в три дні помер...

А н н а (*здригнувшись*). Помер?

Н а д і я. Так. Не подобався він мені. Пив багато, носом сопів, і лице у нього було червоне. Тепер ось доктор каже, що закоханий в мене...

Б о г а є в с ь к а (*з докором*). Матінко ти моя! Помовчати б тобі! (*Встає, йде до будинку. Серед дерев стоїть лікар і нерухомо дивиться на Надію.*)

А н н а (*пригнічена*). Як ви розповідаєте... просто!

Ц и г а н о в (*серйозно*). А ви... як ставитеся до нього?

Н а д і я. Ніяк. Він на чоловіка мого схожий...

Ц и г а н о в. Що ви! Мені здається — нітрохи!

Н а д і я. Ні, схожий. З лица — не схожий, а по душі вони рідні. Обидва рибу ловити люблять, а хто любить рибу вудити — він все одно, що напівмертвий: він сидить над водою, начебто смерті жде...

Ц и г а н о в (*до Анни*). Тут є якась правда...

А н н а. Це сподобалося б Єгорові...

Н а д і я. Які у вашого чоловіка очі чарівні! І волосся... як озонь! І весь він — чудовий мужчина... як побачиш — не забудеш! А у тутешніх мужчин у всіх очі однакові і навіть... начебто нема у них очей...

А н н а (*неголосно*). Яка ви... чудна!

Ц и г а н о в (*повагом*). Та-ак... Я б навіть сказав, — страшна...

Н а д і я (*вперше усміхаючись*). Ви це — серйозно?

Ц и г а н о в. Моє слово честі!

Н а д і я. От доктор те саме каже...

А н н а (*тихо*). Бідолашний доктор...

(*Чути сміх Монахова. Ідуть Черкун, справник, Монахов, Лідія, Богаєвська.*)

Ч е р к у н. Анно! Яків Олексійович прощається... (*Залишається осторонь з Лідією.*)

А н н а. Ви не хочете посидіти ще?

С п р а в н и к. Дякую! На перший раз — досить. А знаєте, Сергію Миколайовичу, я якось так... непомітно — випив увесь херес. Справді, пекельне вино!

Ц и г а н о в (*неуважно*). Ви заждіть, — ось я незабаром одержу дещо в цьому роді...

С п р а в н и к. Жду! Нетерпляче жду! (*Регоче.*)

Монахов *(підходить до лікаря)*. Що, батечку, а?
Лікар. Нічого... думаю — треба пива випити...

Монахов. Пий! Журба минеться...

Справник. Отже, завтра прогулянка на човнах?
О п'ятій вечора пришло по вас пожежні коні... А музику —
взяти?

Богаєвська. Ну, вже краще увільніть, батечку...
яка радість, коли уші лопнуть? Та пожежники і в місті
можуть бути потрібні.

Справник. Цур мене! Я не люблю пожегів і взагалі — жари! *(Регоче.)* До побачення, панове! Страшенно радий, що в моєму місті житимуть такі люди... і таке інше... не вмію говорити промов...

Надія. Ви кіньми?

Справник. Обов'язково. Вас доставити додому?
Прошу!

Циганов. Куди ви, Надіє Поликарпівно? Посидьте!..

Надія. Пора додому... До побачення... Маврикію, я
їду додому... До побачення, Анно Федорівно!

Монахов. Додому? Чудесно, Надю...

Анна. Я завжди рада буду бачити вас...

Циганов. Я — теж...

Справник. Її приємно бачити, а? Вашу руку, мадам! Анно Федорівно, будьте здорові! Сергію Миколайовичу, так я жду... дечого! Шановна Тетяно Миколаївно, на добраніч...

Богаєвська. Рано побажав, батечку... надто щедрий!

Справник. Для вас — мені нічого не жаль... А знаєте, я вдячний голові, хоч він і пустий чоловік... Якби він не поскаржився на вас, — ще коли я познайомився б з вами. На все добре!.. *(Йде з Надією.)*

Анна *(йде до лікаря)*. Доктор, хочете пройтись по саду?

Лікар. Можна... ходімо.

Анна. Хоч би сказали — охоче...

Лікар. Я розучився говорити людською мовою...

(Ідуть, розмовляючи. Черкун і Лідія, говорячи напівголосно, обоє серйозні, йдуть до столу. Циганов, який зосереджено дивиться вслід Надії, наливає собі велику чарку чогось і п'є. Монахов, стоячи біля столу, схвально цмокає язиком.)

Черкун. Ну, Сергію, ти п'єш смертельно!

Циганов. Повчись галантності у справника, друже мій...

Черкун *(до Лідії)*. Вибачте... На хвилину, Сергію... Послухай, ця дурна баба, дружина акцизного, дивиться на мене такими жадібними очима...

Циганов. Ти дурень, Жорж... як це приємно мені!

Черкун. Ні, серйозно... мені незручно...

Циганов. Іди! Тебе ждуть... *(Черкун, знизавши плечима, іде до Лідії.)* Маврикію Йосиповичу, — лікеру?

Монахов. Не відмовлюсь від насолоди і в смертну годину...

Циганов. Правильно. І сигару... Ви в карти граєте?

Монахов. А для чого ж природа руки мені дала?

Циганов. Е, та ви ще й дотепна людина... Володар такої прекрасної жінчини *(Монахов сміється)* — приємний співрозмовник...

Монахов *(раптом)*. Хочете парі?

Циганов. Яке парі?

Монахов. Ставлю сто карбованців проти ваших п'ятдесяти, що ви закохаетесь в мою дружину! Згода?

Циганов *(пильно дивиться на нього і — з вищукиною зухвалістю барина)*. Ви нічого не маєте проти цього?

Монахов *(креслить пальцем у повітрі)*. Ноль! Благословляю!

Циганов *(посилуючи тон)*. А якщо, — уявіть казус, — вона в мене закохаеться?

Монахов. Ставлю п'ятсот проти ста за ні!

Циганов *(сміючись)*. Ви — дуже мила людина... Але поки що — облишмо це, а? І пограємо в карти... Кличте доктора. Притикін там з нашим студентом перевіряє рахунки... візьмемо його, — адже він не спізниться обікрати нас, правда ж? *(Іде в дім. Там Анна грає на піаніно щось сумне.)*

Монахов. Безумовно!

Циганов. Люди стають дрібніші, шахраї — крупніші.

(Монахов регоче. З-за дерев виходять Черкун і Лідія, ідуть повільно, зупиняються біля столу і говорять стоячи.)

Черкун. Ви довго будете тут жити?

Лідія. Не знаю. Мабуть, з місяць...

Черкун. Я — до зими майже... до пізньої осені...
Лідія. Я не люблю маленьких міст: в них живуть нікчемні люди... Коли я серед них, я питаю себе, чому ж вони люди?

Черкун. Так, так!.. Серед них застигає енергія. У великих містах вона кипить день і ніч. Там невтомне змагання ворожих сил, там ніколи не припиняється битва за життя. Горять вогні. Звучить музика. Там усе, що кра- сить життя.

Лідія. Велике місто, воно — як симфонія. Як казко- вий зал чарівника, де все є і все можеш узяти. Там — хочеш жити!

Черкун. Так, жити! Я хочу жити багато, жадібно... Я бачив, я спізнав усе пошле, все тяжке. Був час — мене принижували тільки за те, що я хотів їсти. А ви не знаєте, як принижують людину за те, що у неї не чиста білизна і не обрізані вчасно нігті?

Лідія. Я бачу — вам було погано...

Черкун. Так! Мені дуже треба поквитатися з людьми за минуле, дуже! В мені нема жалості, нема поблаж- ливості до тих пожадливих і тупих тварин, які командують життям... І безсилість тих, що підкоряються, викликає в мене лють...

Лідія. Вам і тепер недобре живеться?..

Черкун. Тепер? Так... і тепер...

Лідія (*широким жестом показуючи навколо*). Вам потрібне не це, — потрібне широке поле битви. Мені здається, ви датні на щось значне... велике... Ви такий... прямий... Але — чи вмієте ви оцінити себе? Оцінити себе вище — це не помилка, можна піднятися, стрибнути; але зменшити собі ціну — це значить нахилитися, щоб інші стрибали через твою голову.

Черкун. Я розумію це...

Лідія. Мені здається — людина не повинна мати багато, але хай те, що вона має, буде чудове! Не треба бути жадібним... не треба захаращувати свою душу деше- вим, дрібним... Життя стане красивим тоді, коли люди багатимуть рідкісного...

Черкун. Ви — романтичні.

Лідія. Хіба це погано... якщо це так? Хто це?

(Іде Дуньчин чоловік. Він ще більш обшарпаний, ніж у першій дії. П'яний і крокує сміливо.)

Черкун. Чого вам треба?

Дуньчин чоловік (*піднесено*). Дозвольте вам сказати... я — батько!

Черкун. Чий батько?

Дуньчин чоловік. Її... що у вас... покоївкою... Степанида... Вона — втекла... від мене. І я — вимагаю... тому що — батько! Що вдієте? Можу вимагати...

Черкун (*до Лідії*). Ось майже таким був мій батько...

Лідія. Проженіть його, — він гидкий...

Черкун. Чого вам треба?

Дуньчин чоловік. Платні... Дочка — чия? Моя. І платня — моя, тому я й вимагаю... А то візьму її, дочку свою... Павлин каже: ніхто не може держати у себе чужу дочку... якщо вона втікачка... а батько завжди може вимагати платню... Павлин каже...

Черкун. Ви — не батько. Родити дитину — це ще не значить бути батьком... Батько — це людина, але хіба людина — ви?

Лідія (*усміхаючись*). Які ви молоді! Він не зрозуміє; навіщо ви говорите?

Черкун. Так, не зрозуміє... Ну, ви... забирайтеся геть!

Дуньчин чоловік (*відступаючи*). А... платня?

(*Іде Анна; зупинилася, дивиться.*)

Черкун. Забирайтеся геть!

Дуньчин чоловік (*злякався і трохи протверзівся*). Ну, нічого... я піду... тільки — дайте хоч полтиника!

Лідія (*кидаючи монету*). Ідіть...

Черкун. Мерщій! Ну?

(*Дуньчин чоловік, не озираючись, зникає. З куців дивиться Анна.*)

Лідія (*усміхаючись*). Як просто! От він і проміняв свою дочку на маленький кусок поганого срібла. А нас хочуть примусити жаліти, навіть любити таких людей... вам це подобається? Хіба їм допоможе жалість? І хіба можна їх любити? Ось... Анна Федорівна! Стомились від гостей?

Анна (*сухо*). Ні, нічого. Вони грають у карти... Я вийшла подивитись...

Черкун (*підозріливо*). Подивитись — на що?

Анна. Я бачила, як пройшов у сад цей жалюгідний чоловік...

Лідія. Ну, я йду додому... Ми ввечері побачимось, я не прощаюсь...

Черкун. Так... ми побачимось...

(*Лідія виходить, Черкун дивиться їй вслід. Анна стежить за ним, кусаючи губи. До неї кидається Степа.*)

Степа. Він по мене приходив... по мене?

Анна. Ні, Степо... це так... не бійся!

Степа. Христа ради... не віддавайте мене йому...

Анна. Та ні ж бо! Ти заспокойся... йди!

Степа. Я в монастир піду! Туди його не пустять...

Туди ж не пустять?

Черкун. Ідіть, Степо! Все це дурниці... Він нічого не може зробити з вами...

Анна. Ми не дамо вас йому...

Степа (*виходячи*). О господи...

Анна. Мені здається, Єгоре, цю людину треба як-небудь...

Черкун (*різко*). Нічого не треба робити як-небудь!

Анна (*лагідно*). Ти роздратований...

Черкун. Ні! Але я хочу тобі сказати, — ти надто ясно підкреслюєш свою неприязнь до Лідії Павлівни...

Анна. Дозволь! Що ти вигадуєш?

Черкун. Брехня скрізь зайва, тим більше між нами, Анно... Вона мені подобається, з нею — цікаво; ти це бачиш і боїшся...

Анна (*тривожно*). Чого боюся? Я... не боюся, ні!

Черкун. Я ж бачу, Анно...

Анна. Що? Що ти бачиш? Скажи, скажи... швидше... Ні, не говори... прошу тебе, — не треба!

Черкун (*похмуро*). Тихше, Анно...

Анна. Мовчи! Прощу тебе... Дай мені звикнути до думки...

Черкун. Ця думка давно вже з тобою, а ти все не звикла...

Анна. А якщо — не можу! Адже я люблю тебе, люблю! Я все тобі прощаю...

Черкун. Прощення мені не треба...

А н н а. Я скучна, я звичайна людина... я знаю це, так! Але я люблю тебе... І не можу я без тебе... я не можу. Хіба за це можна зневажати? Хіба можна... так жорстоко...

Ч е р к у н. Я тебе не зневажаю... Це неправда... Але я вже не люблю тебе. Ось правда...

А н н а. Але ти любив мене... Ні... почекай! Ти помиляєшся.

Ч е р к у н. Це згоріло. А без любові живуть з друзими тільки розпусники... або брехуни...

А н н а. О, почекай! Почекай... Дай мені час... я спробую, може, я буду... іншою! Може, я не буду такою нецікавою...

Ч е р к у н. Ех, Анно! Соромся! Як можна зрікатися себе?

А н н а. Мій любий! Коханий мій... Я не можу жити без тебе...

Ч е р к у н *(твердо)*. А я — з тобою... *(Йде до будинку. Анна, приголомшена, повільно сідає до столу. Шум; чути, що хтось переліз через паркан. Анна не чує. З-за дерев вибігає Катя.)*

К а т я *(обнімаючи Анну)*. Мила, славна моя! Ви не плачете..., він падлюка...

А н н а *(рвучко встаючи)*. Ідїть собі! Хто ви?

К а т я. Він — дурень. Хіба так можна говорити? Хіба можна не любити вас?

А н н а. Хто ви? Як ви...

К а т я. Я — Катя, я Редозубова! Ви його киньте... ви молода, покохаєте ще! Покохаєте іншого, хорошого, доброго... А йому... Я б надавала йому ляпасів...

А н н а. Навіщо ви слухали? О боже мій!

К а т я. Я все знаю, що у вас робиться... я цілими днями стежу за вами в щілину... і так люблю вас, так люблю!

А н н а *(трохи заспокоюючись)*. Це негарно... підслухувати...

К а т я. А чому негарно? Треба все бачити, це цікаво! Ось, якби я не прийшла, ви б сиділи самі і плакали... А тепер я буду втішати вас...

(Йде Степан.)

А н н а. Мовчіть... тихше! Ви нічого не знаєте, не чули... прошу вас!

К а т я *(поважно)*. Я розумію! Ах, це... той!

Степан (*скидаючи кашкета, вклоняється*). Той самий... Через паркан зволили прийти?

Катя. А вам яке діло? Ви думаете, якщо я через паркан, то вже й дурненька? Я не дурніша за вас... забирайтесь!

Степан. От тобі й маеш! Чим я прогнівив...

Катя (*тупаючи ногою*). Мовчіть! З вами не розмовляють... Ходімо! (*Бере Анну за руку.*)

Анна. Я... пробачте мені... не можу... мені ніколи...

Катя. Я розумію... Я буду з вами... Ходімо!

(*Веде її в глиб саду. Степан здивований. Ідуть Редозубов і Павлин, Редозубов розпатланий і схвилований.*)

Редозубов. Будь свідком, Павлине... недавно сина зманили... напоїли... тепер дочку... (*До Степана.*) Ти хто? Службовець? Клич панів... Дивись, Павлине...

Степан. Ви помиляєтесь, шановний...

Редозубов. Мені однаково! Тут — вертеп, он що! Ах, фармазони, а? Клич їх!

Степан. Не хочу...

Редозубов. Як? Я тобі кажу, а ти...

(*Черкун іде.*)

Павлин. Вони — студент...

Редозубов. Ага! Значить, одна згряя...

Черкун (*спокійно*). Що таке? В чім справа?

Редозубов. Де дочка?

Черкун. Не знаю...

Редозубов. Брешеш, фармазон!..

Черкун (*до Степана*). Що таке — фармазон?

Степан. Вперше чую...

Редозубов. Не жартуй, пане! Де дочка?

Павлин. Як по-вченому, то франк-масон говориться.

Черкун. Послухайте, старик: ваша дочка кидала в мене камінням, а більше я нічого не знаю про неї... Ви розумієте?

(*Катя біжить.*)

Редозубов. А це що? Катерино... хто велів...

Катя. Ну, не галасуй... Іди сюди! Іди, іди... не бійся, він не підє...

Редозубов. Дочко моя! Не місце тобі тут...

К а т я (до Черкуна). Ви — не йдіть! Чуєте... ви! Потвора!.. (Виходить, тягнувши за собою батька. Степан сміється. Черкун, усміхаючись, дивиться на нього. Павлин міцно стулив губи і спостерігає.)

Ч е р к у н. Безглуздо... але дуже мило, справді! Славне дівчатко... Прийшла, командує... гм...

С т е п а н (сміючись). Ах, чорт візьми! Правда ловко, патроне?

Ч е р к у н. Треба поговорити з старим...

(На паркані з'являється голова Гриші. Обличчя у нього перелякане.)

П а в л и н. Насмілюсь сказати — ви його цілком потрясли і порушили...

Ч е р к у н (до Степана). Це хто?

С т е п а н (усміхаючись). Місцевий мудрець... і таке інше, в чому буває потреба.

Г р и ш а. Пане, гей!

Ч е р к у н. Ну?

Г р и ш а. А він мене не бив... їй-богу!

К а т я (біжить). Послухайте... ви! Йдіть сюди... батько кличе вас... Ну, чого ви зуби вищипали? Я все знаю про вас... У-у, рижий!

(Показує йому язика і тікає. Степан вибухає реготом. Павлин не знає, як поставитись до цього. Черкун усміхається, іде на поклик Каті. Гриша з острахом стежить за ним.)

З а в і с а

ДІЯ ТРЕТЯ

Той самий сад. Вечір. Сонце заходить. На деревах висять різнокольорові ліхтарики. Стіл заставлений винами і закусками; навколо нього, в безладді, різноманітні стільці. Коло столу пораяється Степа; Матвій Гогін, одягнений дуже чисто, відкриває під деревами пляшки пива. В глибині саду біля паркана стоїть Притикін; поряд з ним Монахов тихенько награв на кларнеті. В домі — галас. Хтось одним пальцем грає на піаніно «Чижика» і все збивається. Регоче
справник.

Матвій. Я вже сотні три наскладав...

Степа. Яке мені діло до цього?

Матвій. Значить — не дурень...

Степа. Я не казала, що ви дурень. А от ви жадібний... все про гроші говорите... як усі мужики...

Матвій. Що ж — мужики?

(Черкун іде до столу, слідом за ним Надія.)

Черкун. Степо, дайте зельтерської! *(До Надії.)* І ви захотіли освіжитись? Душно там, правда?

Надія. Ні... нічого...

Черкун. Чому це ви так... чудно дивитесь на мене?

Надія *(неголосно)*. Що ж тут чудного?

Черкун *(усміхаючись)*. Може, дати вам холодної води... зельтерської, а?

Надія. Ні, я не хочу...

Черкун *(іде назад)*. Ну, я піду догравати...

(Надія повільно іде за ним.)

М а т в і й (*уперто*). Що я мужик, нічого не значить! Степан Данилович — студент, він усе знає... він каже — раніше всі люди мужиками були, а потім, котрі розумні, панами зрзбилися... он що!

С т е п а. Відчепіться... не люблю я таких...

М а т в і й. Поберемось — полюбите... Я хлопець здоровий...

С т е п а (*ніби сама до себе*). Я в монастир піду...

(*Ідуть справник і Циганов, обидва напідпитку.*)

М а т в і й (*сміється*). Ну, це ви брешете... в монастир... бач!

С п р а в н и к (*біля столу*). Тут все прекрасно, але закуська й питво далеко.

Ц и г а н о в (*наливаючи вино*). Вона — епічна жінщина...

С п р а в н и к. Ви все про неї?.. Н-да... звір! Я он два роки коло неї упадаю... Мужчина — не брудкий, як бачите, військовий і таке інше. Ви, каже, не герой... А чому я не герой? Невідомо. І, нарешті, що таке — герой? У повітовому місті і раптом — герой! Смішно...

(*Монахов і Притикін ідуть до столу.*)

Б о г а є в с ь к а (*гукає*). Якове Олексійовичу, вам здавати!

С п р а в н и к (*іде з куском в руках*). Спішу...

Ц и г а н о в (*до Монахова*). А ми от усе говоримо про вашу дружину...

М о н а х о в. Приємно чути... А що саме ви говорите, коли це не секрет?

Ц и г а н о в. Хочемо зрозуміти, що вона таке? І не розуміємо...

П р и т и к і н. Жінчину дуже трудно зрозуміти...

М о н а х о в. Це ти про Марію Іванівну?

П р и т и к і н (*смикає його за рукав*). Ні, взагалі... Рідко хто розуміє жінчину...

М о н а х о в. Що мені потрібно, я, батечку, зрозумів... а що не потрібно, того й розуміти не слід...

П р и т и к і н. Це, звісно, спокійніше... Знову ж, — всього ніколи не зрозумієш...

Ц и г а н о в. Де ви її знайшли, мій друже, а?

М о н а х о в. В єпархіальному училищі за обіднею примітив...

П р и т и к і н. Он вона йде... і доктор поблизу...
(*Сміється. Монахов негослоно вторить йому. Циніно дивиться на них, і вуса його презирливо ворухаються.*)

М о н а х о в (*до Циганова*). А Мопассана вашого вони не хвалить, — скучно, каже, і дуже все коротко. Зате мені він подобається! Такі є штучки... ой-ой!

Ц и г а н о в. Надіє Поликарпівно, хочете ще шампанського?

Н а д і я. Будь ласка... Мені дуже подобається воно...

М о н а х о в. Гляди, Надіє, будеш п'яна...

Н а д і я. Які грубощі ти говориш! Люди можуть подумати, що я вже була п'яна. Чого ти ходиш з цією палицею?

М о н а х о в. А от скоро гратиму.

П р и т и к і н (*бере Монахова під руку*). Ходімо, подивимось, як справник козирає...

(*Ідуть. Монахов — неохоче.*)

Ц и г а н о в (*подає бокал Надії*). Вам не подобається кларнет?

Н а д і я. Я гітару люблю, на ній можна грати дуже зворушливо. А кларнет завжди наче з нежитем... Ви дуже багато п'єте, доктор...

Л і к а р. Мене звуть Павло Іванович...

Ц и г а н о в. Уявіть! Вперше чую ваше ім'я... дивно, а?

Л і к а р. Що — ім'я? Тут душі не помічають...

Ц и г а н о в. Який ви завжди невеселий, дорогий мій Павле Івановичу...

Л і к а р. Не кожен здатний сміятися в мертвецькій...

Ч е р к у н (*гукає*). Сергію! Тебе кличе Лідія Павлівна...

Ц и г а н о в. Пробачте... Йду...

Л і к а р (*важким поглядом дивиться на Надію*). Він вам подобається, оцей?

Н а д і я. Приємний... говорить інтєресно, і завжди чисто одягнений...

Л і к а р (*негослоно, глухо*). Він — мерзотник... Він хоче розбестити вас... він це зробить... мерзотник!

Н а д і я (*спокійно*). Ви завжди всіх лаєте, і при цьому видно, що у вас зуби гнилі...

Л і к а р (*палко і тоскно*). Надіє! Я не можу бачити тебе серед них... це уб'є мене! Голосом душі своєї говорю — кинь їх! Вони жадібні... їм ніщо не дороге... вони ладні все пожерти...

Надія (*встає*). Навіщо ж ви говорите на ти? Це зовсім нечемно...

Лікар. Не йди! Послухай... ти, як земля, багата силою творчою... ти носиш у собі велику любов... дай же мені частинку її! Я весь зламаний, роздавлений жагою... Я любитиму тебе, як вогонь, і все життя!

Надія. Ах, господи... ну, коли ж ви мені зовсім не подобаєтесь! Ви подивіться на себе, — який же з вас коханець? Навіть смішно це...

Лікар. Гляди ж... пам'ятай! Я ляжу на твоєму шляху, — побачиш! Один уже ебитий тобою... Я буду другим... Як тільки я побачу, що цей пройдисвіт оволодів тобою...

Надія (*з легкою досадою*). Ви, справді, дуже нерозумна людина! Як це можна оволодіти мною, якщо я не хочу? І все це зовсім не стосується вас... Який ви досадливий... навіть нестерпно!

Весьолкіна (*біжить*). Ви можете уявити, яка несподівана новина? Раптом — приїхала Анна Федорівна... Я нічого не розумію! Значить, — вони не розійшлися? Чи знов зійшлися? А як же тоді Лідія Павлівна? Він же в неї закоханий...

(*Лікар відходить до столу і важким поглядом дивиться на Надію.*)

Надія (*повільно*). Як це цікаво... Тільки я не вірю... що він закохався в Лідію Павлівну...

Весьолкіна. Що ви! Все місто знає це...

Надія. Цього не можна знати, любя, тому що це — в серці.

Весьолкіна. І в очах, і в голосі...

Надія (*задумливо*). А от чого вона приїхала... його дружина? Чого? Хоч вона й нестрашна супротивниця...

Лікар. Кому?

Надія (*не зразу, повільно*). А вам яке діло?

Весьолкіна (*до лікаря*). Ви нездужаєте? У вас лице...

Лікар (*неголосно, як луна*). А вам яке діло?

Весьолкіна. Фу, як нечемно! Ходімо, дорога, подивимось, як усе це буде...

(*Ідуть. З-за дерев з'являється Монахов, підходить до лікаря з усмішкою.*)

Монахов. Що, батечку, а?

Лікар. Сто раз я чув це розумне запитання... Що ви хочете знати? Ну?

Монахов. Шш! Який ви... Мені нічого не треба знати... я знаю все, що треба...

Лікар (зло). Ви знаєте, що я... люблю вашу дружину?

Монахов (тихо, з усмішкою). Хто цього не знає, батечку?

Лікар (хоче піти). Ну... і йдіть к чорту!

Монахов (хапає його за рукав). Тс! Навіщо лягались? Не для тривоги ми народились, сказав поет... і не люблю я нічого драматичного...

Лікар (різко, тихо). Чого вам треба?

Монахов (таємниче). Щоб вона — нещастя зазнала... щоб удару завдали... але — не я! І не ви, батечку... Вас мені шкода... я ж — добрий... і я бачу... все бачу. Від удару вона м'якша буде... від нещастя м'якшають... зрозуміли, батечку?

Лікар. Ви... п'яні? Чи ви...

Монахов (з усмішкою). Випив... усі випили! Хіба це не приємно? Це дуже приємно...

Лікар (злобно). Ви просто... гадина! (Швидко йде геть. Монахов підходить до столу — на обличчі його жалюгідна, чудна усмішка. Наливає вина. Бурмоче.)

Монахов. Еге ж... тобі, брат, боляче? А мені — не боляче?

Притикіна (йде, за нею Дробязгін, Вєсьолкіна). Маврикію Йосиповичу, чув, а?

Монахов. Що саме?

Вєсьолкіна. До Черкуна дружина вернулася...

Монахов (як завжди). Уже вернулася? Н-да... Як же до цієї події треба поставитись?

Притикіна. Хіба сам не розумієш, батечку?

Вєсьолкіна. Він же закохався в Лідію Павлівну...

Дробязгін (поквалливо). По-моєму, вони дуже підходять одне до одного...

Монахов. От і прекрасно...

Притикіна. Що ж тут прекрасного?

(Дробязгін озирнувся, узяв зі столу грушу і непомітно їсть її.)

Монахов. Все... І що вони підходять, і що вона

вернулася... і ви всі прекрасні люди, і я хороша людина...
Головне, — не треба нам заважати одне одному... (*Сміється і йде.*)

П р и т и к і н а. А правда, хороший він... тільки мало розуміє...

В е с ь о л к і н а. Йому ніколи розуміти; треба за дружиною стежити...

Д р о б я з г і н. Надія Поликарпівна — скромна жінчина...

В е с ь о л к і н а. Ви завжди все знаєте! Вона тільки й жде, як би закохатися в кого-небудь...

Д р о б я з г і н. Цього всі бажають... навіть кури...

П р и т и к і н а (*зітхаючи*). Це таки вірно... всі бажають!

В е с ь о л к і н а. Ви, Пелагее Іванівно, Архипа Хомича любите?

П р и т и к і н а. Та я його — кріпко, а він мене — не дуже... Ну, що ж робити? Сама винна: не ходи сорок за двадцять... Он — голова йде... і сама народжениця з ним... дуже мила жінчина!

(*Ідуть Богаєвська, Редозубов з сином, Павлин; Дробязгін підтягується, прибираючи скромного вигляду; Гриша робить йому дружні гримаси, Весьолкіна сміється, бачачи це.*)

П а в л и н. Я кажу їй: монастир — це, дівчино, не трудно, а ти от паскудного родителя твого візьми і пригрій, — це ноша, це, кажу, хрест...

Р е д о з у б о в. Чуеш, Гришка?

Г р и ш а. Чую... Адже я в монастир не хочу... чого ж?

Р е д о з у б о в. Ех... дурень!

П р и т и к і н а. Яке ж усе хороше у вас, Тетяно Миколаївно! І багато всього, і все смачне, все рідкісне... ох, дорога ви моя, як це приємно!

Б о г а є в с ь к а. Ну, я рада, коли догодила... Тільки жарко дуже...

П р и т и к і н а. А ви лимонаду з коньячком... мене Сергій Миколайович навчив лимонад з коньяком пити... освіжає!

Р е д о з у б о в (*тоскно*). Тетяно Миколаївно! Навіщо ти мене покликала? Сидів би я дома... Он Павлин каже — це, каже, Валтасарове гульбище...

Б о г а є в с ь к а. Залиш дітей і йди, коли не подобається... А Павлин дурниці меле, хоч він і старий...

Редозубов (*задумливо*). Заглотав він мене... Що хоче, те й роблю... Це — я?

Богаєвська. Зате дурниць менше робити став... Давно вже тебе, батечку, треба було обмежити...

Редозубов. Стовпи зламав я... Сім літ за них держався, скільки грошей вгатив по судах...

Павлин. Стовпів — шкода. Дуже прикрашали вони вулицю.

Богаєвська. Ну і брешеш...

Притикіна. Їздити тісно було... а так — нічого! Все-таки кожен бачить, кожен питає, чії стовпи? І знає, що от у Верхопіллі міський голова — Редозубов...

Редозубов. Гришка! Чого очі витріщив на пляшки?

Гришка. Я так, папаша... Надто багато їх...

Богаєвська. Чого ти на нього кричиш? Сам зробив хлопця дурнем, та сам же й сердиться...

Редозубов. Ти думаєш, я не бачу, що робиться? Ці фармазони... вони варвари, вони — порушники! Вони все руйнують, усе валиться від них...

Богаєвська (*позіхаючи*). Видно, погано було збудоване...

Редозубов. Ти — пані... тобі нічого не жалко... Ви, пани, чужими руками рбили, тому вам і не жаль... а ми — своїм горбом... еге ж...

Богаєвська. Так, ми не жадували... І те, що ми добре зробили, те, батечку мій, зосталося... А от помреш ти, і на місці, де жив, зостанеться тільки земля зіпсована... земля пограбована.

Редозубов (*гнівно*). Гришка! Іди геть... Де Катерина? (*Ідуть справник і Притикін.*) Клич її додому... йди! Он — Архип іде... чим він за мене краший? А його нарівні зо мною ставлять... (*Іде геть. Павлин за ним.*)

Богаєвська. А, мабуть, даремно я старому такого наговсрила... а? От... дурна!..

Притикіна. Ну, дорога, а він як говорив?

Справник. Ваш дім — едем, Тетяно Миколаївно, і самі ви — богиня...

Богаєвська. Авжеж, дуже схожа...

Справник. А тому — бажаю вам святкувати день вашого народження ще разів п'ятдесят!

Богаєвська. Чи не забагато?

Притикін. Справді, Тетяно Миколаївно... вірно! В іншому б місці Редозубов обляяв мене, як собака, а у

вас — не може! Бо — вас усі поважають... і ніхто нічого не може...

Богаєвська *(спокійно)*. Знають, що вигнати геть можу...

Справник. Браво!

Притикін *(захоплено)*. Знають!

Притикіна *(зітхаючи)*. Це дуже добре, коли людина почуває, що її вигнати можуть!

Притикін *(до дружини, значуще, задирливо)*. Це ви... відносно кого ж?

Притикіна. Взагалі! А ти думав, — про тебе?

Притикін. Ото ж то.

Справник. Струнко-о! Випили, закусили, — а далі?

Притикін. В стуколку?

Притикіна. В стуколку і я буду...

Справник. Вибачте...

Богаєвська. Ідіть, батечку, ідіть...

(Всі виходять. Богаєвська сидить в кріслі, обмахуючись хусточкою. З правого боку чути голос Степана. Матвій розвішує й опраляє ліхтарики. Степан і Катя йдуть поруч. Степан, як завжди, говорить різко і наче насмішківато.)

Степан. Там горить великий огонь розуму, і всі чесні, всі розумні люди бачать при світлі його, як брудно і погано влаштоване життя.

Катя *(неголосно)*. Там багато чесних і розумних?

Степан *(усміхнувся)*. Ну... не дуже! *(Богаєвська тихо сміється.)* Тому-то я й кажу — ідіть туди! Віддайте хоч два-три роки вашої юності мріям про нове життя і боротьбі за ці мрії. Киньте частинку вашого серця в загальне вогнище протесту проти пошлості і неправди...

Катя *(просто)*. Я піду...

Степан. Можливо, ви злякаєтесь і знову повернетесь у це болото... але — буде у вас чим згадати юність... а це — хороша нагорода за те, що ви можете дати...

Катя. Я не вернуся...

Степан. Сюди, в цей чортів закуток, не долинає ні один звук того життя... Ви подивіться, які сліпі, глухі, дурні всі тут...

Катя *(здрігнулась)*. Монахов і доктор схожі на жаб...

Степан. Що вам робити тут? Ну, вийдете ви заміж за якого-небудь купчика, як, наприклад, ваш брат... (*Бачить Богаєвську, трохи зніяковів, поправляє кашкет.*)

Богаєвська (*усміхаючись*). Що, голубе? Чого конфузитесь? Він добре говорить, Катю... чесно говорить! Нічого не обіцяє, — це добре... А коли обіцяти почне, — не вір...

Степан (*грубуватого, дуже щиро*). Знаєте... славна ви... слово честі!

Богаєвська. Ну, ну... ідіть. Ідіть... живіть... (*Степан і Катя виходять.*) Ех... любі ви мої молодята... (*Іде Лідія, читає якусь записку, нервово рухає бровами.*) Лідонько!

Лідія. А, ви тут? Набридли вам ці люди, правда?

Богаєвська. В мої роки люди скоро набридають... Послухай-но, хочу я тобі сказати... сядь лишень!.. Бачиш, я тринадцять літ безвиїзно прожила тут... здичавіла я і багато чого тепер не розумію... то ти вже даруй мені... коли я що-небудь не так скажу...

Лідія (*кладає їй руку на плече*). Не треба говорити про це... Ви ж... з приводу моїх відносин з Черкуном?

Богаєвська. Еге ж... Теревенять вони тут... перезираються...

Лідія. Що нам вони?

Богаєвська. Ну... нема про що їй говорити.

Лідія (*задумливо*). Ось... коли хочете... Його дружина прислала мені записку, в якій сповіщає, що у неї нема ворожості до мене... щось подібне до цього. Які жалюгідні люди, правда?

Богаєвська. Люди, кажеш? Та-ак... Її мені жалко...

Лідія (*усміхаючись*). Сподіваюсь, ви не вважаєте мене здатною забрати у злидаря його єдиний кусень?

Богаєвська. Ну, що ти, Лідусю! Ти — Богаєвська, а цього досить, щоб знати собі ціну... Ну, відпочила, піду до них знов... Скажи — він подобається тобі?

Лідія. Не дуже... Але серед інших...

Богаєвська. Грубий він... різкий... Ну, дай бог щастя тобі...

Лідія. О, тьотю... коли я захочу, я сама візьму...

Богаєвська (*тихо*). Он вони йдуть...

Лідія (*знизуючи плечима*). Навіщо ж шептати?

(*Ідуть Анна, Надія, Черкун.*)

Б о г а є в с ь к а. Здрастуйте, Анно Федорівно... От як приємно для мене: день мого народження, і ви приїхали...

А н н а (*нервово збуджена*). Поздоровляю вас... Здрастуйте, Лідіє Павлівно. (*Лідія подає руку, мовчки усміхаючись.*) Так чудно мені — я жила цей час майже одна, в глухому сільському закутку, в тиші... і от тепер попала прямо в цей шум... навіть у голові паморочиться!..

Ч е р к у н (*похмуро*). Ти б відпочила...

А н н а. Потім... А де ж Катя?

Н а д і я (*до Лідії*). Яка Анна Федорівна гарненька стала, — гляньте лишень!

Л і д і я. Вона завжди була такою красивою... мені здається...

К а т я (*біжить*). Приїхала! Ай, як чудово... яка я рада, любач... приїхала! Як схудла... а очі які...

(Вони обнімаються. Черкун хмурить брови. Надія стежить за ним і Лідією. В куцах Вєсьолкіна, Монахов.)

А н н а. Які?

К а т я. Серйозні... неспокійні.

А н н а. Як ти живеш, скажи?

К а т я. Мені хороше... цікаво! Я все гуляю з Лукіним... батько мене гризе за це — ух як! А Лукін — він дуже розумний... тільки говорить зо мною, як з дівчинкою... Він значно краще говорить з мужиками... Пройдемося, а?

А н н а (*іде*). Він же сам з простих...

(Циганов іде. Черкун дивиться вслід дружині, з-за дерев йому всміхається пика Монахова. Віддалік стоїть лікар.

Лідія, наспівуючи, чистить грушу.)

Ч е р к у н. Ти чого ж покинув гостей?

Ц и г а н о в. Надія Поликарпівна пішла, а далеко від неї — я почувую себе не на своєму місці...

Н а д і я. Як хороше ви говорите компліменти... зразу й не зрозумієш навіть...

Ц и г а н о в. Дякую за комплімент...

Н а д і я. А от Єгор Петрович... ніколи не говорить приємностей...

(Лідія йде до будинку.)

Ц и г а н о в. Це мужчина дикий, невихований...

Надія. Маврикію! Що ти там знайшов?

Монахов. Павука...

Надія. Яка гидота!

Монахов. Я люблю спостерігати... заняття повчальне...

Циганов. Чого ж учить вас павук, а?

Монахов. А от він спіймав комашку і — сам, бач, маленький — не може впоратися з нею... Пометушився коло неї, до сусіда побіг — допоможи, мовляв, з'їсти...

Лікар *(здаля, глухо і грубо)*. Він чинить, як ви, Монахов... зовсім як ви! *(Іде геть)*.

Циганов. Що таке?

Надія. О господи... от злякав...

Монахов. Випив! З п'яних очей багато хто філософствує. *(Іде туди, де зник лікар)*.

Черкун. Страшенно груба тварюка цей доктор!

Циганов. Ви чуєте, як говорить цей рижий добродій, а?

Надія. Правду говорить... і це дуже добре... І завжди Єгор Петрович говорить прекрасно...

Циганов. Нам доведеться стріляти один в одного, Жорж, я це почувую!.. Богине моя, ходімо геть від нього... він погано впливає мені на нерви... Давайте гуляти по саду і говорити про любов...

Надія *(іде)*. А от Єгор Петрович ніколи не говорить про неї...

Циганов. Він — особа безстрашна...

Надія. Ну, це вже пробачте... Як ви хороше звете його — Жорж.

(Виходять. Черкун заклопотано стукотить пальцями по столу і різко насвистує щось. Ідуть Анна, Катя, Степан. Від будинку торжествуючий голос Притикіна. В момент, коли Анна починає говорити про дітей, біля столу з'являються справник, Притикін. Гриша, ворущачи губами, уважно читає етикетки на пляшках.)

Притикін. А я таки наговорив словечок старому чортові Редозубову, пам'ятатиме він мене! Він боїться зачепити мене тут, а я тут — своя людина! *(Регоче.)*

Анна. Минуло два місяці, але, далебі, наче роки прожила! Так усе це страшно...

Степан. Так... життя серйозне...

Анна. Ти знаєш, Катю, — є люди, які з насолодою

б'ють жінок... кулаками по очах... по лицю, до крові... ногами б'ють... ти розумієш?

К а т я (*неголосно, не зразу*). Я знаю. Батько бив маму... Гришу б'є...

А н н а (*тоскно*). О боже... люба моя, дитя моє!

Ч е р к у н. Ти сядь... не хвилюйся...

С т е п а н. Забавно мені дивитись на вас... ви наче вчора прозріли...

А н н а. Які страшні діти є там! Вони заражені... хворобою... очі у них тривожні, сумні, наче похоронні свічки... А матері б'ють і проклинають своїх дітей за те, що діти народилися хворими... Ах, якби всі люди знали, на чому побудоване їхнє життя!

П р и т и к і н. Ми знаємо! Це вам вдивовижу, а ми дуже навіть добре знаємо! Народ — звірота... і стає чимраз гірший... Іще баби — смирніші, а мужики — геть усі арештанти!

М о н а х о в. Ну і баби теж. Хто потай горілкою торгує?

С п р а в н и к. О так! А вам відомо, як вони чоловіків труять? Спече, знаєте, пиріжка з капустою та миш'яком і — вгостить, так-то.

К а т я (*гаряче*). А як же інакше, коли вони б'ються? Так і треба.

П р и т и к і н а (*злякано*). Ах, люба! Бач що каже!

С п р а в н и к (*жартома*). А ось за такі слова я вас, панно...

К а т я. Не дихайте на мене... ф-фу!

А н н а (*розгублено*). Але ж, панове, якщо ви знаєте все це...

Ч е р к у н. Не будь наївною, Анно...

С т е п а н (*усміхаючись*). Кого ви тут думаєте здивувати?

К а т я. Як не люблю я вашої посмішки... Чого ви смієтесь завжди?

С т е п а н. В житті повно злочинів, яким імені нема... і злочинці не покарані, вони все командують життям... а ви — все тільки ахаєте...

(*Справник бере під руку Притикіна і виходить з ним.*)

К а т я. Ну, що ж робити?

А н н а. Що треба робити?

(Гриша озирнувся, взяв з столу пляшку і виходить з нею.)

С т е п а н. Відкривайте очі сліпонародженим — більше ви нічого не можете зробити... нічого!

Ч е р к у н. Треба будувати нові дороги... залізниці... Залізо — сила, яка зруйнує це дурне, дерев'яне життя...

С т е п а н. І самі люди повинні бути як залізні, коли вони хочуть перебудувати життя... Ми не зробимо цього, ми не можемо навіть зруйнувати віджиле, допомогти розкластися мертвому — воно нам близьке й дороге... Не ми, видно, створимо нове, — ні, не ми! Це треба зрозуміти... це зразу поставить кожного з нас на своє місце...

М о н а х о в (до Каті). А ваш братік пляшку шар-трезу взяв і — бачите? — п'є!

К а т я (вибігаючи). Ах... негідник!..

М о н а х о в. Питво міцне...

Г р и ш а (його не видно). А тобі що? Не твоє... Геть, ну... не дам!

С т е п а н (ідуци на шум). Він ще стукне її...

А н н а. Сергій Миколайович продовжує виховувати його? Це може погано кінчитися...

Ч е р к у н. Ну, нарядчи Сергій учив красти пляшки...

А н н а. А пити вино? (Озирається. Швидко й нервово говорить.) Щоб зразу все було зрозуміло, Єгоре, я приїхала до тебе...

Ч е р к у н. Відкладемо це до іншої пори...

А н н а. Ні, зажди! Я примирилася з думкою, що ми з тобою чужі... що я чужа для тебе...

Ч е р к у н (неголосно, всміхаючись). Чужа? Тебе зомною ріднили поцілунки і — тільки?

А н н а (тоскно). Ні... я не знаю! Скажу одно: мені без тебе так важко! Я така дурна... безсила! Я нічого не знаю і не вмю...

Ч е р к у н. Послухай... скажи мені зразу, чого ти хочеш?

А н н а. Не ображай мене! Я ж не по милостиню прийшла... Я люблю тебе, так... дуже сильно люблю, Єгоре... але я знаю: якщо ти вирішив... це даремно... якщо ти вирішив...

Ч е р к у н (глухо). Навіщо одне одному псувати нерви, Анно?

А н н а. Моя любов — маленька, але вона мучить мене... ні, не йди!.. Мені соромно, що моя любов така...

Спочатку мені було прикро, боляче... я думала про смерть, коли поїхала...

Черкун (*похмуро*). Що я можу сказати тобі? Не розумію я тебе...

Анна (*з страхом і благанням*). Я така беспорядна... я така нікчемна... і все так страшно... коли сама... Так нестерпно жалко бачити хвору, побиту дитину, яка навіть плакати боїться...

Черкун (*твердо*). Анно, мені треба знати, чого ти хочеш?

Анна. О... я хочу побути коло тебе ще трохи... ще трохи! Я не заважатиму тобі... живи, як хочеш! Але мені необхідно це...

Черкун (*похмуро*). Тобі тяжко буде, — дивись!

(*Катя йде.*)

Анна (*з блідою усмішкою*). Тоді я піду... я піду! Бачиш, я нічого не розумію, я ні про що не думала серйозно до цього часу... Ти повинен навчити мене...

Катя. Про що ти говориш?

Анна. Про життя, дівчинко моя! (*До чоловіка*). Ти повинен щось дати мені замість того, що взяв...

Черкун. Не знаю... як я зроблю це... не знаю... Анно! Мені так неприємно...

Катя (*буркотливо*). Ага, неприємно! Ото ж то. (*Тупаючи ногою.*) Ух... ненавижду мужчин! Коли-небудь я цього Лукіна... так одлупцюю!

Анна (*з усмішкою*). Мені теж неприємно... і прикро, що я така... Але куди ж я піду? Не знаю... В моїй сім'ї — все по-старому, всі почувають себе правими і все зляться, все ображаються. Старі меблі і книги, старі смаки... холодно і мертво! Часом вони зненацька злякаються, замештаються і говорять із злобою і з страхом, що життя зіпсоване... і знов, як у чаду, живуть у своїх спогадах про старовину... (*До столу підходять Циганов і Надія. Циганов наливає собі вина.*) Я одвикла від них, вони мені незрозумілі...

Циганов. З вами, моя дорога, приємно і страшно, як над прірвою...

Надія. Як ви багато п'єте!

Катя. Ви помирилися?

Черкун. Не говори їй, Анно. Нехай вона умре з цікавості...

К а т я. Та я ж бачу... Ех, якби ви були моїм чоловіком... я б вас — ось як держала! (*Міцно стискає кулак.*)

Ч е р к у н. Ну, не лякайте мене...

А н н а. Люба ти моя...

(*За деревами з'являється Монахов.*)

Ц и г а н о в. Як злить мене, що ви не уразливі для трутизни, яку я хотів би вам прищепити... Як це жаль!..

А н н а (*швидко*). Ходімо звідси, Катю... (*Веде її за руку*).

К а т я. Тільки не в кімнати! В альтанку...

Ч е р к у н (*усміхаючись, іде до будинку*). Ти надто одвертий у своїх справах, Сергію...

Ц и г а н о в. Світ може захоплюватися ними, коли хоче...

Н а д і я (*задумливо*). Жорж... миле ім'я! Маврикію, ти чого там?

М о н а х о в (*з'являється, киваючи головою на стіл*). А ось... сюди!

Н а д і я. Як негарно це — крутитись перед очима...

М о н а х о в (*лагідно*). Ти чого бурчиш? Знов живіт болить? Чи мозоль?

Н а д і я (*до Циганова*). Ви розумієте: це він навмисне грубощі і всяку гидоту говорить, щоб відвернути від мене мужчин...

Ц и г а н о в. Справді? Прийом... цікавий...

Н а д і я (*щиро і просто*). Ах, коли б ви знали, яка це огидна людина! То він каже, що у мене з рота пахне...

М о н а х о в (*тривожно*). Ну, що ти, Надю? Кому ж я говорив?..

Н а д і я (*ідучи до нього*). Нагадати? Я нагадаю...

М о н а х о в (*відступає*). Ну, от, Надю... що таке? Я пожартував...

(*Вони зникають серед дерев. Циганов стомлено сідає в крісло, лице у нього зажурене. До столу підходять Дробязгін і Гриша.*)

Д р о б я з г і н. Сергію Миколайовичу! Дозвольте вас спитати, що таке приховані пороки?

Ц и г а н о в. Я вам не скажу цього, друже мій... вважаю за краще бачити вас явно порочним... Це значніше і красивіше...

Д р о б я з г і н. А чесноти приховані бувають?

Ци ган о в. Вони, мабуть, завжди такі... я не бачив явних чеснот...

Г р и ш а. А як воно називається... це зелене, густе... котре тоді, вперше, ви мені піднесли... пам'ятаєте?

Ци ган о в. Шартрез, юначе...

(Гриша повторює напівголосно й усміхається. В саду Матвій засвічує ліхтарик.)

Д р о б я з г і н. А хто, Сергію Миколайовичу, наймудріший з мудреців?

Ци ган о в. З цього приводу в історії філософії розказано ось що: були три мудреці; перший доводив, що світ є думка, другий обстоював протилежне... я, далєбі, не пам'ятаю, що саме. Але я напевно знаю, що третій спокусив дружину першого, вкрав у другого рукопис, надрукував його, як свій, і його увінчали лаврами...

Г р и ш а *(захоплено)*. Ло-овко!

Д р о б я з г і н *(невпевнено)*. Н-да... справді... підкузьмив!

Ци ган о в. І об'єгорив, додайте... А тепер давайте вип'єм, — і хай живе юність! Пізно розуміє людина, як це прекрасно — бути юнаком!

(Лідія стоїть з квіткою в руках і гидливо дивиться, як мужчини п'ють.)

Д р о б я з г і н *(задумливо)*. Я гадаю, Сергію Миколайовичу, так, що злодійство — завжди буде?

Ци ган о в. Неодмінно, друже мій... Принаймні до тієї пори, поки хто-небудь не вкраде все... розумієте — все! Тоді красти буде нічого, і мимоволі всі люди стануть чесними...

Г р и ш а *(регоче)*. Голими всі будуть... А от Ємелька Пугачов хотів усе вкрасти, так його живцем зварили... розтопили казан срібла, та довбешкою його туди... здох. *(Регоче.)*

Л і д і я. Дядю Серж!

Ци ган о в. Що ви мені накажете, дорога моя!

(Дробязгін і Гриша шанобливо віддаляються і виходять.)

Л і д і я. Навіщо це ви їх... так?

Ци ган о в. Приємно, знаєте, трошки розбестити цих двох поросят... може, порок зробить їх більш схожими на людей... а?

Лідія. Серж Циганов, гурман і лев, ще недавно законодавець мод — напивається... з ким?

Циганов. І закоханий в дружини акцизного надзирателя... Так, земля крутиться погано, щось зіпсувалося в гармонії всесвіту...

Лідія. Справді — що з вами?

Циганов (*неголосно*). Яка це жінщина... чорт візьми!

Лідія. Ви жартуєте?

Циганов. Ні...

Богаєвська (*зикає*). Сергію Миколайовичу!

Циганов. Іду. Знаєте, дорога моя... я, можливо, запропоную їй стати мою законною дружиною... Мені вже пора в «брак», як жартують прикажчики... Йдете?

Лідія. Ні... Тяжко дивитися на вас, панове... виїхати хочеться звідси...

Циганов. Тому що хтось несподівано приїхав?

Лідія. Навіщо ж бути вульгарним і зо мною?

(*Циганов знизав плечима і виходить. Лідія, тихо наспівуючи, йде праворуч. Назустріч їй, швидко — Анна.*)

Анна. Ви одержали мою записку?

Лідія. Навіщо ви написали це?

Анна. Я вас образила?

Лідія. Ви принижуете себе... мені здається...

Анна. Ах, хіба це має значення, коли любиш!

Лідія. Ви хочете сказати мені щось?

Анна (*тривожно й тоскно*). Так. Так... Не зневажайте мене... я сама собі гидка в цю хвилину... У мене нема іншого місця, ви розумієте, нема у мене іншого місця... Життя таке величезне. Я можу жити тільки коло нього...

Лідія (*холодно*). Навіщо мені це треба знати?

Анна. Не говоріть так. Сильні повинні бути добримі... Я хочу спитати вас, і не можу... ви знаєте, про що я хочу спитати вас?

Лідія. Так. Мабуть, знаю... Чи люблю я вашого чоловіка, — це? Ні, не люблю...

(*Гриша обережно підходить до столу, бере пляшку вина і зникає.*)

Анна. Правда? (*Хапає її за руку*). А — він? А він вас? Скажіть!

Лідія. Не знаю. Не думаю...

А н н а (*тоскно*). Цього не можна не знати!..

Л і д і я. Ми з ним друзі... багато про що говоримо...

А н н а (*гордо*). А! Тепер я сама можу поговорити багато про що!

Л і д і я (*усміхаючись*). От і прекрасно!

А н н а. Я жінчина, я кохаю, я хочу бути з ним...

Л і д і я. Я можу йти?

А н н а (*щиро*). Я вам огидна, так? Зрозумійте, — я не можу жити інакше...

Л і д і я. Пробачте мені... але, мені здається, ваша... така любов — важка для нього.

А н н а. Він — сильний, він дуже сильний!

Л і д і я. До побачення! (*Іде*).

А н н а. Не зневажайте мене... Ну, все одно! О, господи... допоможи мені... допоможи мені!

(*Ідуть справник і Притикін, обидва дуже підпилі, Анна, помітивши їх, поспішно зникає.*)

С п р а в н и к. Уяви, Архипе, що ти справник і тобі треба одружитися... з ким? Ось питання... да!

П р и т и к і н. Я б в усякому становищі з багатою одружився...

С п р а в н и к. Це зрозуміло. Ну, а якщо вони обидві багаті — і Монахова і Лідія Павлівна? Ну?

П р и т и к і н. Я б Лідію Павлівну взяв...

С п р а в н и к. Н-да... а чому?

П р и т и к і н. Бо — Монахова замужем... А от студент оцей, знаєте... я вам скажу...

С п р а в н и к. Чорт з ним! Хлопчисько... Вона замужем... мм... це вірно! Але ж вона може бути вдовою...

П р и т и к і н. Це всяка жінка може...

С п р а в н и к (*вражений*). Іменно... всяка! Ф-фу! Значить — всі ми помremo... ти розумієш?

П р и т и к і н. Таке вже положення...

С п р а в н и к. Вірно — положення! Це ти добре сказав... каналія! Положать тебе і — лежи...

П р и т и к і н. Він такі слова каже... ой-ой!

С п р а в н и к (*задумливо*). Інші люди їздять на полювання, грають у карти, а ти — лежи...

П р и т и к і н. Ви зверніть увагу... так! Він каже — народ своєю кров'ю...

С п р а в н и к. Дурниця!

(*Дроблязгін біжить.*)

П р и т и к і н. Ні... він падлюка!
Д р о б я з г і н. Якове Олексійовичу, ходімо! Доктор
Монахову в морду дав!

С п р а в н и к. Що таке? Чому?

Д р о б я з г і н. Невідомо...

(Утрюх ідуть до будинку. За деревами з'являється Дуньчин чоловік, здичавілий від н'ягста, обшарпаний. Черкун веде за руку доктора, позаду йде Надія і потім Степа.)

Ч е р к у н. Ви зараз же підете...

Л і к а р *(реве)*. Хто ви такий? Ви тут розбестили всіх...

Ч е р к у н *(тихо)*. Ну... мовчать! Соромтеся...

Л і к а р. Ви обидва — вороння... Я вам не падло... мене не розклюєте, як Редозубова... Хто ви такий, я питаю?

Ч е р к у н. Та ну, ідіть же! *(Веде його в глиб саду)*.

Н а д і я *(радісно, до Степи)*. Ти бачила, як він його? Який прекрасний... хоробрий! Як просто... схопив, вивів... *(Іде слідом за Черкуном)*.

С т е п а *(гукає)*. Єгоре Петровичу! *(Бачить батька, злякана і озлилася)*. Знов прийшов... знов! Чого? Чого тобі?

Д у н ь ч и н ч о л о в і к. Степанидо! Я твій батько... правда? Йди до мене... значить!

С т е п а. Я не хочу! Іди собі! Я не піду...

Д у н ь ч и н ч о л о в і к. А я тебе через поліцію...

С т е п а. В могилу — піду... *(Ідуть Черкун, Надія, Анна, Лідія, Циганов)*. Чув? Ти не батько мені... ти болячка моя...

Ч е р к у н. Ти знов? Чого тобі?

Д у н ь ч и н ч о л о в і к. За нею... за цією...

С т е п а. Він по душу мою прийшов...

А н н а. Ідіть звідси, Степо...

Ч е р к у н. Ну, ти, забирайся геть!

Д у н ь ч и н ч о л о в і к. Коли вже забрали дочку... дайте хоч карбованця.

С т е п а *(вихопивши з кишені гроші, кидає їх і тікає)*. На! Подався! На!

Ч е р к у н. Послухай, якщо ти...

Н а д і я. Ах, ну навіщо ви з ним говорите?

Ч е р к у н. Дозвольте, Надіє Поликарпівно...

Н а д і я. Вам зовсім не можна говорити з таким.

Ти — йди. А завтра я скажу справникові, щоб він тебе знищив...

Дуньчин чоловік (*підбираючи гроші*). Не мож- мене знищити... не боюсь я...

Циганов. Який мужчина, а? Все росте...

Лідія. Почуває свою силу... силу слабості...

Анна. От ви, Сергію Миколайовичу, завжди даєте йому...

Циганов. О, не турбуйтеся! Це мене не розорить...

Надія (*до Черкуна*). Який сьогодні важкий день для вас... усе неприємності!..

Анна (*мимоволі, наче луна*). Важкий... Ти стомився, Єгоре?

Черкун. Я ось... не знаю, що треба зробити з цим чоловіком, щоб він дав спокій своїй дочці? Це злить...

Надія. Вам нічого не треба робити! Я сама... ви тільки не хвилюйтесь...

Циганов. Дорога моя, — ваш чоловік, от хто, мені здається, схвильованийий...

Надія (*ніби здивувавшись*). Він?

Черкун (*враз озлився*). Він — як калюжа грязі, в яку наступили ногою... ваш чоловік...

Анна (*неголосно, вражена*). Єгоре... що ти?

Циганов (*усміхнувся*). Ти, Жорж, перебільшуєш...

Черкун (*до Надії*). Я дивуюся, як вам не соромно терпіти коло себе такого... пошляка!

Надія (*навіть дух у неї перехопило від захвату*). Ах... як ви це сказали!.. Як вірно... строго! (*До Циганова*). Ось хто страшний... ось хто!

Анна (*неспокійно, до Лідії*). Боже мій... Яка вона... чудна... правда ж? Ви бачите?

Лідія. Так... бачу... Ходімо.

Надія. Я — не чудна... я мужність люблю...

Черкун (*знякочив*). Ну... це вже щось... я не розумію! Піду... пройдуся...

Надія. І я з вами... і я теж...

(*Ідуть*).

Анна (*тривожно, до Циганова*). Вона — смішна, правда? Вона — мила, я розумію... та — тільки... погано вихована?

Циганов (*до Анни*). Вам треба відпочити з дороги. Так шумно тут... строкато...

А н н а. Так... я піду... Ні... яка вона... все-таки...
(*Поспішно виходить. Циганов курить і усміхається. Чутно п'яний сміх і гомін — це йдуть Монахов, Дробязгін, Гриша.*)

Л і д і я (*гидливо*). Як усе це огидно... І ця жінка... обидві ці жінки... які вони жалюгідні... Чого ви смієтесь?

Ц и г а н о в. А раптом вона знайшла героя, а?

Л і д і я (*не зразу*). Ні... Це... неймовірно, дякую Серж.

Ц и г а н о в (*усміхаючись*). Що тут неймовірного?

М о н а х о в. Він... ударив мене? Добре... нехай!.. А я — живий... А він — скоро здохне...

Л і д і я. Йдуть п'яні... я піду звідси...

Ц и г а н о в. Ходімо...

Г р и ш а (*переконано*). Я теж... можу в пику дати... о!

Л і д і я. Але — навіщо, навіщо він вмішується в цю... грязь?

Ц и г а н о в. Це — стихія... вона втягує... це — як магніт, дорога моя... Голодний інстинкт, ледь прикритий лахміттям романтики...

(*Вони виходять. Монахов підморгує своїм супутникам і погрожує пальцем услід Циганову.*)

Д р о б я з г і н. Чому? Він дуже розумний... їй-богу!

М о н а х о в. Що таке розум? (*Реоче. Дробязгін і Гриша вторять йому.*)

З а в і с а

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Велика затишна кімната. В лівій стіні — двері в передпокій і два вікна, праворуч — двері в кімнату Анни і другі — до Єгора. Прямо — широкі двері до вітальні, вони виступають у кімнату кутом, між ними та грубою в правому кутку — ніша, в ній широкий диван, на дивані напівлежить Циганов і курить. Праворуч, між дверима — піаніно; Анна щось грає, ледве торкаючись клавішів. Посередині кімнати за столом Богаєвська розкладає пасьянс. У кімнаті Черкун Степан тихо клацає на рахівниці. Черкун задумливо ходить по кімнаті, зупиняється перед вікном, дивиться в п'їтму. Вечір. Горять лампи.

Богаєвська. Холоднувати!

Анна. Дати вам шаль?

Богаєвська. Лідочка пішла по неї...

Циганов. Юначе! Киньте ви клацати!

Степан. А ось спіймаю, — кину...

Богаєвська. Кого це ви ловите?

Степан. Купця Притикіна...

Богаєвська. Хіба шахрує?

Степан. Досить завзято.

Богаєвська. Так... ось він, купець! Навіть і за-
коханий — шахрує...

Циганов. Це властиве людям усіх верств... Я, по суті, проти викривання шахраїв: це тільки вдосконалює їхні прийоми. Чого ти все ходиш, Єгоре? кого ти чекаєш?

Черкун (*не зразу*). Так... ходжу собі... А що хіба?

Циганов. Я не маю більше запитань, як кажуть прокурори... Яка паскудна погода!

Анна. Його схвилювала суперечка...

Черкун (*сухо*). Звідки це відомо тобі?

Анна. Мені здається... коли не погоджуються — це драгує...

Черкун (*глузливо*). Справді? Поздоровляю... дуже оригінальне спостереження.

Богаєвська. Цікаво спорили... так! Я хоч і не зрозуміла нічого... а цікаво!

Черкун. Лідія Павлівна — надто прямолінійна...

Циганов. Це кажеш ти?

Богаєвська. А скучно мені буде, коли ви поїдете... дуже скучно!

Циганов. Їдьте з нами. Що вам робити тут?

Богаєвська. А там? Мені, батечку, скрізь нічого робити... І все життя я нічого не робила...

Циганов. І жодної помилки?

Богаєвська (*змішуючи карти*). І жодної помилки... Ні, Анно Федорівно, не вийшло...

Анна (*сумно*). Ні?.. Жаль... А мені так хотілося, щоб вийшло...

Богаєвська. А ось ми ще раз спитаємо долю...

Степан (*урочисто-жартівливо*). Долю насилувати не можна...

Черкун (*неголосно*). Вона сама насилує людей...

Степан. А особливо зажерливих...

Богаєвська. А ви — клацайте, клацайте...

(*Лідія входить, несе шаль.*)

Циганов. Поки доля вам не наклацала...

Богаєвська. Ну, от спасибі, Лідонько... Ти чула— у Архипа Притикіна роман з Вєсьолкіною Марією...

Лідія. Як це цікаво, тьютю!

Богаєвська. Все-таки... забавно!

Циганов. Вас, дорога моя, ніщо не цікавить, крім верхової їзди... Дивно ви живете... скачете верхи по полях в усяку погоду і — край! Дивовижно змінилися ви...

Лідія. В поганий бік?

Циганов. Звичайно! Люди з дитинства йдуть тільки в цей бік!..

Лідія. Тоді — чого ж дивуватися?

Циганов. Я сподівався, що ви будете прекрасною, отруйною квіткою на ниві пороку... а ви — що таке ви? Чого ви шукаєте? Чого вам хочеться?

Лідія. Знайду — дізнаєтесь...

Степан. Не там ви шукаєте, де треба... не там!
Богаєвська. Одначе, батечку, може, я заважаю
вашому красномовству?

Циганов. О ні! Чому?

Богаєвська. Ото ж то! Бо декотрі не наважують
говорити пошлості при мені... мовляв, бабуня по-
важна...

Лідія. Ви надто суворі, тьотю... В товаристві, де я
бувала, говорять гірше...

Богаєвська. Гірше? Ну, даруйте... здичавіла я...

Циганов. О, що ви!

(Вбігає Катя.)

Степан (схоплюючись). Ну? Як? Що?

Катя. Так... Іду...

Степан (схвально). Браво! Молодчина...

Катя (підходить до Анни). Тяжко! Він плаче...
батько плаче! Такий жалюгідний...

Степан. Це — відплата! Він усе життя давив лю-
дей...

Катя (тупаючи ногою). Не смійте так! Не ваше
діло...

Анна. Ну, не хвилюйся... нічого...

Циганов. Це якраз його діло... адже він вас зма-
нив...

Катя. Мене ніхто не зманив, я — сама... не говоріть
мені дурниць... А батька мені жалко... я його люблю...
я знаю: він грубий, він жорстокий... і всі такі! Всі люди —
грубі і жорстокі... І ви, Степане Даниловичу... і ви теж...

Степан (спалахнув, усміхається). Можливо... ну,
що ж? Але життя так побудоване, що жорстокість необ-
хідна...

Катя. Ненавиджу я вашу усмішку... мовчіть!

Анна. Та заспокойся... ходімо до мене! (Веде її до
своїї кімнати).

Черкун (усміхаючись). Миле звірятко...

Циганов. А у вас, юначе, сварлива буде дружина...

Степа (входить). Степане Даниловичу...

Степан (гидливо). Ви не можете без пошлостей?..

Черкун (з гримасою). Панове!

Степа. Степане Даниловичу, вас питає Гогін...

(Степан, круто повернувшись, іде до передпокою, Степа — за ним.)

Циганов. Завзятий юнак... Чого ви усміхаєтесь, Лідіє Павлівно?..

Лідія. Хороша пара...

Черкун. Та-ак... славні...

Лідія. Красиве життя буде у них...

Циганов. Але, мабуть, голодне...

Лідія. Мені подобається Лукін... В ньому є щось значне...

Циганов. Його усмішка заперечує вас...

Лідія. Вона всіх заперечує...

(З передпокою іде, усміхаючись, Степан; за ним Гогін, одягнений в гарну нову піддъовку. Він мнеться і щось шепоче на вухо Степанові.)

Степан. Е, ні, скажіть самі, синьйоре...

Черкун. Що таке? Чого вам треба, Гогін?

Матвій *(соромлячись)*. Та от... женитись хочу...

Циганов. Оригінально! Як це ви надумали, а?

Матвій. Та ось... пора. Двадцять три роки мені...

Черкун. Ну? Що ж далі?

Матвій. Так от, Єгоре Петровичу, допоможіть! Заслужу!.. Як я сам з мужиків, то знаю всі вразливі місця їхні... вже я їм не дам...

Степан. Виховали людину... батьківщині на користь...

(Катя і Анна виходять і стоять біля піаніно.)

Черкун *(похмуро)*. Чим — допомогти?

Матвій. Та, бачите... вибрав я Степаниду, а вона не хоче: не піду, каже, та й годі! А вона така скромна, балуватись не стане, я сподіваюсь, а боятись буде... Так от я просити вас і пані хочу, — настрахайте ви її!

Черкун. Це... для чого ж?

Матвій. А щоб вона йшла за мене, а то, скажіть їй, батькові, мовляв, віддамо! Вона його до смерті боїться. А я йому вже полтиника дав, щоб він її, значить, до мене штовхнув...

Катя *(вражена)*. Ах, який мерзотник!

Матвій *(здрігнувся)*. Що кажете?

Черкун *(сухо, до Степана)*. Дайте йому роцот...

Матвій (*приголомшениий*). Рощот? Мені? За... за що?
Степан. Подумайте — за що б?

Черкун. Ідїть...

Матвій (*опускається навколішки*). Єгоре Петровичу...

Черкун (*різко*). Встать!

Матвій (*схоплюється*). Сергію Миколайовичу, за що ж?

Катя (*торжествуючи*). Ага-а?

Матвій (*слізливо*). Що я лихого зробив? Ех, Степане Даниловичу... підвели ви мене під обух...

Циганов. Ви — йдїть... Потім, може статися...

Черкун (*спокійно*). Нічого не може статися...

Матвій (*виходячи за Степаном*). Панове... даремно це. Хіба так можна? а? Раптом, ні сіло ні пало... а?

Циганов (*до Черкуна*). Мені не здається, що ти вчинив, як Соломон... ні! Грошей він уже накрав... навіть що гнати його? Хлопець не дурний... а куркулем буде все одно... Розумні люди — завжди шахраї...

Степа (*вбігає і кидається в ноги Черкуну*). Єгоре Петровичу... дай вам бог...

Черкун. Е, чорт візьми! Зараз же встаньте!

Степа (*встає*). Я боялась, я тремтіла... думала — віддадуть вони мене йому...

Катя. Яка дурна...

Анна. Степо! Вас ніхто не може...

Степа (*зі страхом*). Та я ж — одна! Одна я! Зомною — все можна зробити... І візьмуть вони мене... батько і цей... вони візьмуть!..

Анна (*підходить до неї*). Та годі, Степо...

Степа. Піду в монастир... звідти не дістануть...
Адже не дістануть?!

Анна (*веде її до своєї кімнати*). Ідїть до мене...

Катя (*до Черкуна*). Оце ви добре зробили! Так і треба... Раз-два — гуля на лобі і ніякої втіхи...

Черкун. Нарешті-таки удостоївся вашої похвали...

Циганов (*позіхаючи*). Якої ждав так трепетно і довго...

Черкун. Але коли ось так — раз-два — я вашого папашу повчив...

Катя (*тікаючи до кімнати Анни*). Ач які! То — батько мій...

(*Анна йде назустріч, наливає склянку води і виходить.*)

А н н а. Як добре ти зробив, Єгоре...

Ч е р к у н (*могциться*). Ну, Анно, перестань...

Ц и г а н о в. Так, Жорж! Саме скромність найбільш личить героєві...

Л і д і я. Ні, дядю Серж, як швидко дістається за подвиги винагорода!..

А н н а (*виходячи*). Як ви не втомитесь, панове, висміювати все на світі?

Ч е р к у н (*похмуро*). Ви, здається, думаете, що я не здатний вірно оцінити все це? Так?

Л і д і я (*прислухаючись*). Дзвінок?

Ч е р к у н (*швидко*). Так... Піду, відчиню... (*Йде*).

Ц и г а н о в. А я знаю, кого він хоче зустріти...

Л і д і я. Ви чого мовчите, тьотю?

Б о г а є в с ь к а. Не можна водночас думати й говорити... У мене тут утруднення...

Ц и г а н о в. А я знаю, кого він чекає...

Б о г а є в с ь к а. Звідкись узялась п'ята дама, і нема дев'ятки...

Л і д і я. Ось дев'ятка... а це не дама — валет...

Б о г а є в с ь к а. Справді... бач як! Ох, очі... Валет... ну от...

Ц и г а н о в (*співає*). А я знаю... а я знаю...

Л і д і я. Не дотепно, дядю Серж... Тьотю, ви скоро підете до себе? Це дуже нездорово — так довго сидіти...

Б о г а є в с ь к а (*заклопотано*). Почекай... я зараз... Так... я — скоро...

(*Ідуть Черкун, справник.*)

Ч е р к у н. І досі не знайшли?

С п р а в н и к (*похмуро*). Ні. Чорт його знає, де він... І куди можна втекти з цього міста? Дсбрий вечір, Лідіє Павлівно... Здрастуйте, шановна Тетяно Миколаївно... (*Мовчки потискує руку Циганову.*)

Б о г а є в с ь к а (*не дивлячись на нього*). Ну, що ваш чиновник?

С п р а в н и к. Пропав, каналія... Шукаємо, шукаємо... в горлі пересохло!

Ц и г а н о в. Останньому лихові можу зарадити. (*Наливає вина*). А скільки він украв?

С п р а в н и к. Чотириста шістдесят три карбованці, тридцять дві копійки... йолоп! Поцупив би вже все, там тисяч вісім було... А то — один пакет, осел! І нарешті —

ну, вкрав... ну, що ж? Не рідкість... не вбивство! Прийди і скажи, — ось я... Матимеш за це пом'якшення провини... а він, як бачите, зник... і дев'ять чоловік шукають його...

Черкун. Нещасний хлопчисько...

Богаєвська (*не одриваючись від карт*). І вкрав, як злидар... з копійками...

Циганов. Браво, Тетяно Миколаївно!

(Лідія і Черкун сміються.)

Справник (*дивиться на годинник*). Я, бачите, заїхав сказати вам, Сергію Миколайовичу... тее... як його... і таке інше... Ви його бачили у день вчинення крадіжки... так от доведеться вам...

Циганов (*серйозно*). Розумію. На мене падає підозра в співучасті...

Справник. Е... як? (*Регоче*). Ах ви!.. Як хочеться посидіти у вас... а треба їхати... там якийсь дурень жінку побив...

Богаєвська (*як раніше*). До смерті?

Справник. Здається, до смерті... А де ж Притикін? Він з мною приїхав... Ми думали трохи повінтити...

Черкун. Він зайнятий з Лукіним...

Справник (*сумно*). А на дорозі поліцейський повідомив про цю бірку... А от іще Лукін... Ви б сказали йому, щоб він... утримався. Про нього ходять чутки... про його знайомства з робітниками на фабриках... Ну, навіщо це? Тут, знаєте, є такий благочестивий мужчина — Головастиков... купорос! Самі його боїмося... Все знає! Сні ваші, і ті знає... А мені не хочеться вдаватись до заходів... не люблю неприємностей!

Циганов. Добре! Беру це на себе... Кому приємні неприємності?

Справник. Звичайно! Отже, вклоняюсь усім... Ах, Сергію Миколайовичу, славна ви людина...

Циганов (*проводячи його*). Незважаючи на підозріння у співучасті з Порфирієм Дробязгіним, який украв тридцять дві казенні копійки?

(Справник регоче. З передпокою чути солоденький голос Притикіна і уципливі вигук Степана.)

Черкун (*неголосно, до Лідії*). Як це вам подобається, а?

Лідія. Ви з приводу Лукіна?

Черкун. О ні! Це природно... а от цей Дробязгін... чорт би його взяв! Як би йому допомогти, чи що? Адже коли правду казати, — Сергій... ви розумієте?

Лідія (*усміхаючись*). Ви скоро будете зовсім ста-
течною людиною... справді.

Черкун (*серйозно*). Він розбестив хлопчину... це
безсумнівно! Чого ж ви смієтесь?

Лідія. А пам'ятаєте — колись ви хотіли поставити
місто догори дном?

Черкун. Хотів? Еге ж... хотів... То що ж? Що ви
хочете сказати?

Лідія. Я тільки нагадую. Ви казали, що вашою
волею сюди придуть нові думки, нові смаки... А дядя
Серж нічого не говорив, проте, гляньте, скільки мерців
розклаталося, завдяки йому...

Черкун. Ага, я розумію вас! Кажіть далі...

Лідія. Я от не бачу, щоб життя оновилося завдяки
вам... а самі ви, мені здається, трохи зблякли...

Степан (*з передпокою*). Єгоре Петровичу, на хви-
лину!

Притикін (*жалісно*). Будь ласка, Єгоре Петро-
вичу!

Черкун (*виходячи*). Я вам відповім... потім...

Лідія. Тьотю! Та киньте вже! Ходімо до себе, а?

Богаєвська. Я і тут, як у себе... почекай... Тут
усе так сплуталося, заплуталося... переплуталося... Це,
люба моя, найважчий пасьянс, «дві необхідності» — нази-
вають його...

Лідія. Я — йду... (*Йде в передпокій і сходами на-
гору.*)

Богаєвська (*нахилиючись над картами*). Ти
йдеш... ти йдеш... а от я що робитиму? Так... А от я й не
знаю, що мені робити. (*Підводить голову, озирається.*) А?..
Пішли всі... і зосталась я сама... ну, сама так сама...
(*Дивиться на карти і враз змішує їх.*) Ех, Тетяно... скоро
ти помреш, Тетяно... скоро ти помреш, стара дурепо...
еге ж... (*Іде в передпокій — на дверях стоїть Притикіна
в хустці, жалюгідна, лице дрябле, не накрашене, як завжди.
Богаєвська відступає перед нею.*) Чого тобі? Хто це?

Притикіна (*тихо*). Я...

Богаєвська. Це... ти, Палагее?

Притикіна. Так... я... А чоловік тут?

Богаєвська. Здається, тут... ну?

П р и т и к і н а (*тихо плаче*). Кідає ж він мене... покидає він мене... Всі вечори у Вєсьолкіна сидить, в карти з ним грає... і дочку його спокусити хоче... люба ви моя!

Б о г а є в с ь к а. Ну, не дурій... брешеш усе! Теж... спокусителя знайшла! Не страмись... іди до мене... на-гору...

П р и т и к і н а. Ласкава ви моя, — б'є мене! Вік ти мій загубила, каже, чортове опудало... стара, каже, відьма ти... Іди геть, каже... А куди я піду? Майно все на нього переведено... все у нього в руках... матінко, що робити буду?

Б о г а є в с ь к а (*йде*). Лізь нагору... не кричи тут...

П р и т и к і н а (*йде за нею*). Лізу, лізу... Порадьте ви мені, як з ним бути? Як я буду тепер? Ай! Голос його чую... пустить наперед мене... матінко...

*(Вони зникають. Майже в той самий час грюкають швидко відчинені двері, і з передпокою входить схвильований При-
тикін; за ним Черкун і Степан.)*

П р и т и к і н. Ні, пане студент, так зо мною не можна! Я людина всім тут відома... і навіть буду головою...так-то! А ви ще, з дозволу сказати, просто молодий чоловік... і більш нічого!

Ч е р к у н. Ну, тут не місце кричати...

П р и т и к і н. А місце тут називати мене шахраєм? Чому я шахрай... скажіть?

С т е п а н (*з усмішкою*). А ось — цифри...

П р и т и к і н. Цифри? Можна написати... які зав-годно... це не резон... так-то!

С т е п а н. Ви й написали, які вам було вгодно... От поясніть мені, звідки у вас ці шість тисяч триста кар-бованців узялися...

П р и т и к і н. Єгоре Петровичу, дозвольте мені не пояснювати... нехай це буде між нами... Сергій Миколай-ович вірять мені... А пан Лукін — я не знаю, чого вони хочуть...

С т е п а н. Спіймати вас у шахрайстві...

П р и т и к і н. Шахрайство? Ні, я так не можу!..

Ч е р к у н (*сухо*). Облишмо це до завтра...

П р и т и к і н. Ні, не можу! Я людина чесна... Сер-гій Миколайович це знає... Я нарахував вірно... спитайте їх... вони знають...

Черкун *(неголосно, гнівно)*. Мовчать... Ідїть сюди... ну? *(Веде Притикіна в свою кімнату.)*

Притикіна. Дозвольте... тягти мене не можна... *(Черкун вишовхує його в двері і рвучко зачиняє їх. Степан кинув рахунки на стіл, сунув руки в кишені і виходить.)*

Степан *(крїзь зуби)*. Е... шахрайня!..
(З кімнати Анни виходить Степа з якоюсь книжкою в руках, проходить до вітальні. Чути голос Анни — вона щось читає. В передпокої шум, кроки. Ідуть Циганов і Надія.)

Циганов. ...І стояв на ганку... один... Восени іноді хороше подивитись на небо...

Надія. А де ж усі?

Циганов *(усміхаючись)*. Той, кого вам треба, з'явиться, коли почує ваш голос... але він не дасть вам нічого... Восени по небу швидко біжать хмари... важкі хмари...

Надія. Не люблю чорного кольору. Найважливіший, найзначніший колір — червоний. В червоному королеви ходять і різні аристократки...

Циганов. Не бачив, але уявляю, як це красиво... Н-ну от, незабаром я поїду, дорога моя...

Надія *(на дивані)*. Ви не самі поїдете...

Циганов. Не сам? Як це зрозуміти? Ви вирішили?

Надія. Що я вирішила?

Циганов *(неголосно)*. Поїдете зо мною? В Париж? Подумайте — Париж! Маркізи, графи, барони — усі в червоному... І у вас буде все, що ви захочете... я все дам...

Надія *(спокійно)*. Це просто навіть непристойно, Сергію Миколайовичу! Наче я яка-небудь... така...

Циганов. Ви — чудесна, ви — рідкісна... страшна! І я кохаю вас, — повірте мені! Кохаю, як юнак... Ви... сила! Скільки шастя, скільки насолод чекає вас...

Надія. Сергію Миколайовичу, ну для чого ж усе це? І хіба можете ви кохати, як юнак, коли вам скоро п'ятдесят років, і через два роки, може, ви зовсім лисий! будете? І що ж це за їзда по Парижах, коли я вас не можу кохати? Ви дуже інтересний мужчина, але немолодий, і мені не пара. Прикро навіть, вибачте мені, чути такі ваші наміри...

Циганов *(мало не стогне)*. О... чорт візьми! Ну...

хочете — обвінчаємось? Я влаштую вам розвід з чоловіком і...

Надія. Хіба ж мені це не однаково? Важливо ж, щоб був мужчина, а не що-небудь інше... Ні, ви мене, будь ласка, обличте... Ви багато чого мене навчили: стала я тепер розумніша і сміливіша...

Циганов *(отямлюючись)*. Ну, гаразд! Давайте — забудемо це, друже мій! Слово честі — моя остання спроба... більше нема часу... і сил! І сил нема...

Надія. Ну от! Ви розумна людина... ви розумієте, що силу в крамничці не купити...

Циганов *(як завжди)*. О так, ви маєте рацію! Це щось подібне до розуму: його не продають навіть у універсальних магазинах...

Надія. От бачите!

(Входять Редозубов і Павлин. Редозубов дуже постарів.)

Редозубов. Здрастуйте... Дочка у вас?

Циганов. Тут, здається... *(Стукає в двері до Анни.)*

Редозубов *(до Павлина)*. Бачиш? Усе — парами... так...

Анна *(з дверей)*. А, здрастуйте, Василю Івановичу... Катю!

Надія. Добрий вечір, Анно Федорівно...

Анна *(здрігнулась)*. Ах... це ви?

Надія. Так...

Катя *(до батька)*. Ти чого приплентався?..

Павлин *(неголосно)*. Сумують...

Анна *(кличе)*. Степо! *(До Надії)*. Ви питимете чай? Ви любите...

Надія. Не відмовлюся...

(Степа входить.)

Анна *(до Степа)*. Будь ласка, Степо, чаю... Я — зараз! *(Йде до своєї кімнати.)*

Циганов. І коньяку, Степо, і коньяку... *(Підходить до Монахової і тихо говорить їй щось)*.

Редозубов. Ти з ким там була? Тільки з нею?

Катя. Мовчи... які дурниці!

Редозубов. Йди додому... а? Останні ж дні... дома б посиділа... а?

Катя. Добре... Почекай, я зараз... *(Швидко йде до Анни)*.

Р е д о з у б о в (*до Павлина*). Бачив? Зовсім чужа стала... Одбили дочку... сина — п'яницею зробили... зруйнували життя мсе... І — нічого...

П а в л и н (*тихенько*). Не журіться... почекайте!

Р е д о з у б о в. Чого чекати? Кому скаржитись?

П а в л и н. Справника вони купили, але господа ніхто купити не може... зрозуміли?

Р е д о з у б о в. Притикіна приголубили, а мене знівечили... Тепер — дочка... Вона, може, там з студентом, а я... жду! Я? (*Враз стає і люто кричить.*) Катько!

Н а д і я. Ах!.. Що це?

Ц и г а н о в. Що з вами, шановний?

(*Входить Черкун, за ним — Притикін, з виглядом людини, у якої болять зуби. Вибігають Катя, Анна.*)

К а т я. Чого ти кричиш?

Р е д о з у б о в. Додому!

Ч е р к у н. Послухайте... тут не базар...

Р е д о з у б о в (*ричить*). На... на — добий! Розбишака! Бий мене...

К а т я. Батьку... о господи!

Ч е р к у н. Послухайте, старик...

Р е д о з у б о в. Мовчи! Не говори зо мною... фармазон! Катерино, додому! Що, Архипе... а? Радієш? Блюдолиз...

П р и т и к і н. Я, Василю Івановичу... не винен!

Р е д о з у б о в. Ага! Оженився з багатою старухою, пограбував її... полюбовниць завдиш... в голови лізеш... прихвостень!

Ч е р к у н. Ну, от що — ідіть собі лаятись куди-небудь в інше місце...

К а т я (*кричить*). Іди... або вони тебе виженуть звідси! Це ж буде ссромно мені, боляче мені, як я тоді прийду до них? Я ж зненавиджу тебе, якщо виженуть...

Р е д о з у б о в. Шо?.. Як?

А н н а. Послухайте: вона вас любить... їй шкода вас... вона плакала... вона вас любить!

Р е д о з у б о в. Коли лисбить... як же кидає мене, а?

К а т я. Хсдім... іди, ради бога! (*Веде батька до передпскою. Павлин якомсь дивно крутнувся і зупинився біля дсерей.*)

Ч е р к у н. Архипе Хомичу, ви теж ідіть. Нам більше нема про що говорити...

П р и т к и н *(зітхаючи)*. Що ж... піду... А, проте, панові Лукіну я цього не забуду... Він тутешній... я теж... так-то...

А н н а. Боже мій... як усе це... чудно...

(Надія весь час з кутка стежить з усмішкою за Черкуном. Усмішка нерухома, чудна. Циганов завзято курить сигару і дивиться на всіх, ворухачи вусами. Степа готує чай і лякливо, з ненавистю, позирає на Павлина. Анна, подивившись на Надію, здригнулась, робить рух до неї, але, швидко обернувшись, виходить у свою кімнату.)

Ц и г а н о в *(до Черкуна)*. Ти з ним... підвів підсумки? Черкун. Так. Нам треба поговорити з тобою... О, Надіє Поликарпівно, — ви прийшли? А я не бачу вас! Ну, здрастуйте... Погана погода, правда?

Ц и г а н о в. Ми з тобою, очевидно, не зараз будемо говорити...

Черкун. Ну, звичайно! Ви чого ж тут — у кутку і в темряві? Ходімо до вітальні...

Надія. Охоче... А я чекала, коли ви глянете на мене...

(Вони виходять до вітальні — звідти чути їхню неголосну розмову.)

Ц и г а н о в *(до Павлина)*. Н-да... ви тут? Н-ну, що ж ви скажете мені?

П а в л и н. Занепав старий... Йому б допустити, щоб його вигнали звідси, — після такого з ним вчинку Катюші, справді, не можна було б ходити сюди...

С т е п а *(мимоволі, неголосно)*. У-у... змій!

Ц и г а н о в *(замислився і не слухав Павлина)*. Та-ак... ну, й що?

П а в л и н. А там уже видно було б... Насмілюся, пане, спитати вас — як труд мій? Розглянули? *(Циганов дивиться на нього, мовчить, Павлин відсунувся од нього.)* Зшиточок мого рукописного труда, кажу я, зволили читати?

Ц и г а н о в. Що? Ах, так... *(Різко)*. Це нісенітниця, старик...

П а в л и н *(не вірить)*. Дев'ятилітній труд мій — нісенітниця?

Ц и г а н о в *(зневажливо)*. Зараз я принесу цю філо-

софію... почекайте... *(Йде до вітальні.)* Нагрійте мені пляшку червоного, Степо...

П а в л и н *(неголосно)*. А я, дівчино, сьогодні знов папашу твого бачив. *(Степа сперлася руками об стіл і дивиться Павлинові просто в вічі.)* Вітер на вулиці, дощик сіє... а батько твій п'яненийкий іде... голий весь, і — плаче... і гірко плаче!..

С т е п а *(глухо)*. Брешеш! За що мучиш? *(Кидає в нього кришкою від самовара)*. Ось тобі... диявол... чаклун!

А н н а *(розчиняючи двері.)* Що це?

П а в л и н *(піднімаючи кришку)*. Тушилочка впала... через необережність...

С т е п а. Проженіть його!..

Ц и г а н о в *(виходячи)*. Ось, візьміть...

С т е п а. Проженіть його!

(Анна підходить до неї, тихо питає про щось; Степа виходить. Анна стоїть біля стола, чує розмову у вітальні, — на її лиці біль і огида.)

П а в л и н. Навіщо ж, дівчино, гнати? Я й самовільно піду. Так зволили сказати, нісенітниця?

Ц и г а н о в. Так, так...

П а в л и н. Значить — дев'ять літ я хибно міркував? Уклінно дякую вам, пане... А з вашого боку — похибки бути не може? Прощавайте... *(Йде.)*

Ц и г а н о в. Справді — купорос, як каже справник... Одначе вам погано?

А н н а *(пошепки)*. Що вона каже? Послухайте...

Ц и г а н о в *(неголосно)*. Я при таких умовах не дозволяю собі що-небудь чути...

А н н а. О, що вона робить?

Ц и г а н о в *(голосно)*. Ви що ж, панове, не йдете? Чай готовий...

Ч е р к у н. Зараз...

А н н а *(неголосно, з болем)*. Ви думаете, я... ви думаете, я підслухувала, так? Як вам не соромно!

Ц и г а н о в. Та ні ж! Єгоре, йди сюди...

(Анна біжить у свою кімнату.)

Ч е р к у н *(на дверях)*. Ну? Що?

Ц и г а н о в *(неголосно)*. Йди сюди... Зараз твоя дружина чула щось і дуже схвилювалася...

Черкун (з гримасою). Е, звичайна історія. Надія Полицарівна пустує... і більш нічого! Розповідає мені, як різні люди поєинні свідчуватися в коханні... Це надзвичайно забавно. *(Поспішно виходить. Циганов знизав плечима, розправив вуса, налив велику чарку коньяку, єпив. Уз'яв капелсха, йде до передпокою; назустріч Монахов, смирний, сумний.)*

Монахов *(тихо)*. Здрастуйте!

Циганов. Дсбрий вечір... Хотите коньяку?

Монахов. Будь ласка... холодно... Надія моя тут?

Циганов. Налити ще?

(Монахов мовчки киває головою. Циганов насвистує щось.)

Монахов *(тихо)*. А я... за нею...

Циганов *(усміхаєсь)*. Покликати?

Монахов. Ні... не треба... Я краще іще вип'ю...

Циганов *(усміхаєсь)*. Хіба це краще?

Монахов. Не смійтесь... чого вже там!

Циганов. А пам'ятаєте — парі?

Монахов. Що ж... ви програли...

Циганов. Вас, одначе, не радує це? Е, що це ви? Не треба!..

Монахов *(плаче)*. Тоскно... як я тепер буду, а? Подумайте... як? Адже, крім неї, нічого нема! Нічого!

Циганов *(приховуючи гидливість)*. Ну, ходімо... до мене... або на повітря... Ідіть, будь ласка! Страждайте, якщо це неспбідно, але ніколи не треба бути смішним і некрасивим, друже мій...

(Ідуть до передпокою. В кімнаті тихо. З вітальні чути муркотливий, стишений голос Надії.)

Надія. Справжнє кохання нічого не жаліє, нічого не боїться...

Черкун *(сміючись)*. Ну, сблишмо це... ви сьогодні так говорите... *(З'являється на дверях вітальні, схильований)*.

Надія *(позаду нього)*. Про кохання нічого не можна сказати... Це я вам про те говорила, як різні герої освідчуються. А кохати треба мовчки...

Черкун *(бурмоче)*. Мовчки?.. Ну... давайте чай пити... чи що...

Надія *(неголосно)*. Боїтесь?

Черкун. Я? Чого?

Надія. Мене. От цього не думала я...

Черкун. Годі, одначе...

Надія. Не думала, що ви бояться можете...

Черкун (*близько до неї*). Глядіть... бережіться!

Надія. Чого ж мені берегтися?

Черкун (*кладає їй на плечі руки свої*). Ти кохаєш мене... так? Ну, скажи... кохаєш?

Надія (*тихо, твердо*). Так. Як побачила... зразу... Мій — Жорж! Ти мій, Жорж! (*Обнімає його. Він робить рух, щоб звільнити себе. Анна виходить, лице у неї заплакане, в руках хусточка. Побачила чоловіка і Надію, випросталась, вся витягнулась, як струна.*)

Анна (*неголосно*). Це... гідко!

Черкун (*з п'яною усмішкою*). Не спіши, Анно... хоча — все одно!

Надія. Так. Тепер уже — все одно!

Анна (*з огидою*). О... ви — звір! Ви — гідкий звір...

Надія (*спокійно*). Це тому, що покохала?

Черкун (*наче прокинувся*). Почекай, Анно, мовчи...

Анна. Мовчати? Як низько ти впав... Я зрозуміла б... якби не ця... якби — інша... але — ця! Ця тварина...

Надія (*до Черкуна*). Ходімо, Жорж...

Черкун. Надіє Поликарпівно, послушайте...

(Шум у передпокої. Швидко вбігає Циганов, за ним біжить лікар і Монахов.)

Циганов. Вгамуйте цього йолопа!

Лікар (*в руках у нього великий, старий револьвер. Тримуючись рукою за одвірок, він цілить в Циганова*). Я тебе уб'ю... уб'ю... (*Спускає курок. Осічка.*)

Циганов. Осел! Стріляти не вмієш!

Черкун (*кидаючись до лікаря*). Кинь!

Анна і Надія (*разом*). Облиш! Уб'є!

Лікар (*крутить пальцями барабан*). Будь проклятий!.. чорт...

Надія (*вириваючи револьвер*). Ах, ти... дурний!

Черкун. Ви збожеволіли?

Монахов. Надю... Кинь пістолет!

Лідія (*вбігає*). Що трапилось?

Циганов (*збуджено*). У мене вистачить своїх гріхів... я не хочу платити за чужі... дикун!

Анна (*до Лідії*). Він цілував її... її! (*До Мона-*

хова). Заберіть звідси цю... (До Лідії). Він цілувався з нею...

Лідія (веде її з вітальні в її кімнату). Степо! покликайте тьотю сюди...

Лікар (глухо, до Черкуна). З ним? З вами?

Черкун. Забирайтесь геть...

Циганов (обмотуючи руку хусточкою). Прокинувся... ідіот!

Лікар (тоскно). Надіє! Кого ти вибрала?

Надія (весь час дивилася на нього із задоволеною усмішкою). Я вам не — ти...

Лікар. Кого ти вибрала?

Надія (показуючи на Черкуна, гордо). Його!

Монахов (стогне). Надю... Надю! За що?.. Надюсю...

Богаєвська (йде). Що, скандал? Дожили! (Проходить у кімнату Анни.)

Лікар (до Циганова). Ви... пане! Я — винен... виявляється, треба було його... а втім, це все одно! Ви обидва — хижакі... мені жаль, що я не вбив вас... мені жаль...

Надія (з жалем). Що ви можете... ех, ви!

Лікар. Так, нічого не можу! Все згоріло в душі моїй...

Черкун. Ну... годі, я кажу!

Монахов. Надю, ходім додому!

Надія (твердо). Мій дім — там, де він... там мій дім!

Лікар. Чотири довгі роки горіло серце... що я тепер?

Циганов. Єгоре! Чого він розглагольствує? Зірвав мені нігтя...

Черкун (до лікаря). Ви дешево відбулися за ваш вибрик... Ідіть! Годі...

Лікар (отямився, просто). Прощай, Надіє! Я тебе кохаю... Прости мені... за все! Прощай... Ти загинеш з ними... загинеш! Прощай!.. Прощавайте... вороння... (Йде.)

Циганов (до Надії). Ну, ви задоволені, нарешті? Все — як у романі: кохання щасливе, штук три нещасливих... спроба випалити з револьвера... кров (показує обмотаний хусточкою палець) — подсається?

Надія (тупо). Що ж, він тепер... теж уб'є себе?

Циганов. Я б застрелився... від сорому...

Монахов *(до Черкуна, тихо)*. Віддайте мені... дружину! Віддайте... Більше нічого не маю... усе в ній! Все життя їй віддав... крав — для неї...

Черкун *(різко)*. Будь ласка... візьміть!

Надія *(вражена, до Черкуна)*. Що ти сказав? Візьміть? так?

Черкун *(твердо)*. Так. От що, Надіє Поликарпівно, я вас прошу: простіть мені...

Надія. За що?

Черкун. Не надавайте значення моему вчинкові... Хвилиний спалах... викликаний вами ж... це не кохання...

Надія *(глухо)*. Говори простіше... щоб я зрозуміла швидше.

Черкун. Я не кохаю вас... ні!

Надія *(не вірить)*. Та... ні ж! Ти — поцілував мене... Мене ніхто не цілував... тільки ти!

Монахов *(лагідно)*. А я... а я, Надю?

Надія *(важко)*. Мовчи, мертвяк!

Черкун. Скінчимо все це! Ви зрозуміли мене?.. Простіть... коли можете! *(Хоче йти)*.

Надія *(чудно, печально)*. Та ні ж! Я ось сяду... Жорж, сядьте поруч, а? Єгоре Петровичу...

Черкун. Я не кохаю вас... не кохаю! *(Йде до своєї кімнати. Надія тихо опускається на диван. Остовпіла. Циганов радісно здивований. Вуса у нього ворухаються. Монахов стоїть біля дверей, весь якийсь кривий, зламаний.)*

Циганов *(весело)*. От ідіотське місто! Все догори ногами в ньому: лікар повинен лікувати, а він — завдає ран...

Монахов. Надю!..

Надія. А...

Монахов. Ходім додому...

Надія *(неголосно, спокійно)*. Іди сам, мертвяк... іди!

(Зітхнувши, Монахов пішов у передпокій.)

Циганов *(неголосно)*. Їдьте в Париж, дорога моя, а?

Надія. А він мене не кохає?.. це правда?

Циганов. Звичайно! Хіба, коли кохають...

Надія. Не треба... я сама знаю...

Циганов. Ну, от бачите, радість моя...

Надія (*тоскно*). А може... тільки боїться?

Циганов (*зітхнув*). Ну... чого йому боїтися?

Надія. А доктор... уб'є себе... так?

Циганов. Сумніваюсь... Але коли й так, — що ж? Ви до цього звикли... тепер ось доктор... потім, мабуть, я...

Надія (*хитаючи головою*). З чого йому вбити себе? Пістолет — ось він...

Циганов. Можна іншого купити...

Надія. Тут — не продають... Душно тут! Ох, як душно мені... Ходім... хоч на ганок... постоїмо там... ходімо!

Циганов. За вами я — куди завгодно... хоч на дах! Адже я кохаю вас... я вас кохаю!

Надія. Ні... не треба! (*З глибоким переконанням*.) Як ви можете кохати, коли він не може? Він! Він злякався... сам він! Ніхто не може мене кохати... ніхто. Ніхто не може кохати мене...

(*Вони сиходять. З кімнати Анни вибігає Степа, за нею Лідія. Степа бере щось з шафи. Входить Черкун, похмурий, пригнічений.*)

Лідія. П'ятнадцять капель, Степа...

Степа. Як страшно... Господи! Яке це життя?

Лідія. Ідіть, треба швидше...

Черкун. Що... Анна?

Лідія (*знижуючи плечима*). Нічого... як скажеш інакше!..

Черкун. Мені... тобто їй важко буде бачити мене...

Лідія. А що вам треба від неї?

Черкун. Я дуже прошу вас сказати їй... що Монахова... пішла. Я пояснив їй мій вчинок... і просив простити мені... Вона пішла... більше не повернеться...

Лідія. Я погано розумію...

Черкун. Вона... сама ж розбудила в мені звіра... ну, я поцілував її... не міг стриматись... Сильна — ця жінчина!

Лідія (*з іронією*). А! Це вона винна? Вас — спокусили? Бідолаха...

Черкун (*тихо*). Ви... я вам огидний?

Лідія (*тихо, сильно, мстиво*). О так, ви мені огидні, так. Я зневажаю вас...

Черкун. Ні! Навіщо ви так? Чому, коли ви бачили, що я падаю...

Лідія. Я не займаюся рятуванням гинучих... Хай той, хто здатний загинути, — загине! Це освіжає життя... це знищить зайве... тільки зайве!

Черкун. Я почував — ви щось шукали в мені... Я багато любувався вами... і... але я тепер не смію цього сказати...

Лідія. Так, ви не смієте сказати це! Так! Я шукала... я гадала, що знайду стійку, тверду людину, яку можна було б поважати... Я давно шукаю... я шукаю людину, щоб вклонитися їй, щоб піти поруч з нею... Хай це мрія... але я буду шукати людину...

Черкун (*тихо*). Щоб вклонитись їй...

Лідія. І піти поруч з нею... Та невже нема на землі людей-жерців, людей-героїв, для яких життя було б великою творчою роботою... невже нема?

Черкун (*глухо, в розпачі*). Тут неможливо зберегти себе, зрозумійте це... неможливо! Сила цього життя... цього багна...

Лідія (*гнівно*). Скрізь — жалюгідні, скрізь — жадібні...

(*Постріл надзорі.*)

Черкун (*тоскно*). О... іще! Що там... іще?

Анна (*вибігав з кімнати*). Єгор! Де... Ах... боже мій... (*Падає на диван.*)

Лідія (*йде*). Я подивлюся...

Богаєвська. А я вже хотіла спати йти... так...

Циганов (*у передпокої*). Не йдть...

Черкун. Хто стріляв?

Циганов (*блідий, вуса опустилися*). Вона... Надія Поликарпівна...

Черкун. В... кого?

Циганов (*здрігаючись*). В себе... при мені... при чоловікові... так спокійно... просто... чорт забори!

Богаєвська (*йде в передпокій*). От дурепа! Хто б міг подумати, а?

Анна (*кидається до чоловіка*). Єгоре... ти не винен! Ні, Єгоре.

Черкун. Де... цей... доктор?

Монахов (*йде*). Не треба доктора... нічого не треба... Панове, ви вбили людину... за що?

А н н а. О, Єгоре... це не ти... це — не ти!
М о н а х о в (*тихо, з жахом*). Що ж ви зробили? а?
Що ви зробили?

(*Усі мовчать. Чутно, як надворі виє вітер.*)

З а в і с а

В О Р О Г И

Сцены

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Б ар д і н, З а х а р, 45 років.

П о л і н а, його дружина, під 40 років.

Б ар д і н, Я к і в, 40 років.

Т е т я н а, його дружина, 28 років, актриса.

Н а д я, племінниця Поліни, 18 років.

П е ч е н е г о в, генерал у відставці, дядько Бардіних.

С к р о б о т о в, М и х а й л о, 40 років, купець, компаньйон Бардіних.

К л е о п а т р а, дружина його, 30 років.

С к р о б о т о в, М и к о л а, брат його, 35 років, юрист, товариш прокурора.

С и н ц о в, конторник.

П о л о г и й, конторник.

К о н ь, відставний солдат.

Г р е к о в
Л е в ш и н
Я г о д і н
Р я б ц о в
А к и м о в

} робітники.

А г р а ф е н а, економка.

Б о б о с е д о в, ротмістр.

К в а ч, вахмістр.

П о р у ч и к.

С т а н о в и й.

У р я д н и к.

Ж а н д а р м и, солдати, робітники, службовці,
с л у г и.

ДІЯ ПЕРША

Сад. Великі, старі липи. В глибині, під ними, білий солдатський намет. Праворуч, під деревами, широкий диван з дерну, перед ним стіл. Ліворуч, у холодку від лип, довгий стіл, накритий до сніданку. Кипить невеликий самовар. Круг стола плетені стільці й крісла. А г р а ф е н а варить кофе. Під деревом стоїть К о н ь, курячи люльку, перед ним П о л о г и й.

П о л о г и й (*говорить, недоладно жестикулюючи*).
...Звичайно, ваша правда, я людина маленька, життя мое дрібне, але кожен огірок виростив я власноручно, і зривати його без відплати мені я не можу дозволити.

К о н ь (*понура*). А твого дозволу ніхто й не просить.

П о л о г и й (*притуляючи руку до серця*). Але дозвольте! Якщо вашу власність порушують, — чи маєте ви право просити захисту закону?

К о н ь. Проси. Сьогодні огірки зривають, завтра голови зривати будуть... От тобі й закон!

П о л о г и й. Одначе... це дивно і навіть небезпечно чути! Як же ви, солдат і кавалер, можете нехтувати законом?

К о н ь. Закону — нема. Є — команда. Наліво кругом марш! І — рушай! Скажуть — стій! Значить — стій.

А г р а ф е н а. Ви, Конь, не курили б тут вашу махорку, від неї листя на деревах в'яне...

П о л о г и й. Якби вони з голоду, — це я розумію... Голод може пояснити багато вчинків; можна сказати, що

вся підлота коїться, щоб угамувати голод. Коли хочеться їсти, то, звісно...

К о н ь. Ангели — не їдять, а сатана проти бога пішов усе-таки...

П о л о г и й (*радісно*). Оце от я й називаю бешкетництвом!..

(*Іде Яків Бардін. Говорить неголосно й ніби сам прислухається до своїх слів. Пологий уклоняється йому. Конь недбало «віддає честь».*)

Я к і в. Здрастуйте. Ви — чого?

П о л о г и й. До Захара Івановича з уклінним проханням...

А г р а ф е н а. Скаржитись прийшов. У нього цієї ночі фабричні хлопці огірки вкрали.

Я к і в. А-а... Це треба сказати братові...

П о л о г и й. Цілком правильно... я до них і простую.

К о н ь (*бурчить*). Нікуди ти не простуєш, а стоїш на одному місці й скиглиш.

П о л о г и й. Я вам, думається, не заважаю. Якби ви газету читали або що інше, то, звісно, я б вам заважав.

Я к і в. Конь, а йдіть-но сюди...

К о н ь (*іде*). Крохобор ти, Пологий... кляузник!

П о л о г и й. Ви зовсім даремно говорите ці слова... Язик дано людині для вознесення скарг...

А г р а ф е н а. Та годі вам, Пологий... наче ви не людина, а комар...

Я к і в (*до Коня*). Чого він тут, а? Пішов би собі...

П о л о г и й (*до Аграфени*). Якщо слова мої турбують ваше вухо, а до серця не доходять, — я замовкну. (*Іде геть і, походжаючи по стежці, мацає рукою дерева.*)

Я к і в (*збентежено*). Що, Конь, я, здається, вчора знов... образив когось?

К о н ь (*посміхаючись*). Було. Це — було.

Я к і в (*походжаючи*). Гм... дивно! Чому п'яний я завжди грубіяню?

К о н ь. Буває таке. Часом п'яні люди кращі за тверезих, хоробріші. Нікого не боїться, ну й себе не милує... У нашій роті унтер-офіцер був, тверезий — підлизник, ябедник, забіяка. А п'яний — плаче. Братці, каже, я теж людина, плюньте, просить, мені в пику. Дехто — плював.

Я к і в. А з ким я вчора говорив?

К о н ь. З прокурором. Сказали йому, що в нього

дерев'яна голова. Потім про директорову жінку сказали прокуророві, що в неї кохуваників багато.

Які в. Ну, от... а яке мені діло до цього?

Конь. Не знаю. Ще ви...

Які в. Добре, Конь, годі... а то виявиться, що я всім що-небудь сказав неприємне... Еге, ось яке нещастя—горілка... *(Підійшов до стола й дивиться на пляшки, наливає велику чарку, маленькими ковтками видудлює її. Аграфена, скося дивлячись на нього, зітхає.)* Вам трошки жаль мене, а?

Аграфена. Дуже жаль... такий ви простий з усіма — немов і не барин...

Які в. А ось Конь нікого не жаліє, він тільки філософствує. Щоб людина задумалась, її треба скривдити — так, Конь? *(З намету чути крик генерала: «Конь! Гей!»)* Вас дуже намучили, тому ви й розумний?

Конь *(іде)*. Як побачу я генерала, то зразу дурнем стаю...

Генерал *(виходить з намету)*. Конь! Купатись, мерщій!

(Ідуть у глибину саду.)

Які в *(сів, гойдається на стільці)*. Моя дружина ще спить?

Аграфена. Вже встали. Купались.

Які в. То вам мене жаль?

Аграфена. Вам би полікуватись.

Які в. Ну, налейте мені трошки коньяку.

Аграфена. Може, не треба, Якове Івановичу?

Які в. А чому? Коли я не вип'ю один раз, — це нічого не змінить.

(Зітхнувши, Аграфена наливає коньяку. Швидко йде Михайло Скроботов, збуджений; нервово куйовдить гостру чорну борідку. Шляпа — в руці, і він мене її пальцями.)

Михайло. Захар Іванович устав? Ще ні? Звичайно! Дайте мені... є тут холодне молоко? Спасибі. Доброго ранку, Якове Івановичу!.. Ви знаєте новину?.. Ці негідники вимагають, щоб я прогнав майстра Дичкова... от! Нахваляються кинути роботу... чорти б їх...

Які в. А ви звільніть майстра.

Михайло. Це — просто, так, але — не в цім же річ! Річ у тім, що поступки їх розбещують. Сьогодні вони вимагають — прогнати майстра, завтра вони захочуть, щоб я повісився їм на втіху...

Я к і в *(лагідно)*. Ви думаете, вони завтра захочуть цього?

М и х а й л о. Вам — жарти! Ні, ви б спробували поводитися з замуззаними джентльменами, коли їх до тисячі чоловік та їм запаморочують голови — і ваш братік усякою ліберальністю, і якісь ідіоти прокламаціями... *(Дивиться на годинник.)* Скоро десять, а в обід вони обіцяють почати свої дурощі... Еге ж, Якове Івановичу, за час моєї відпустки шановний ваш братік зіпсував мені фабрику... розбестив людей, будши недосить твердим...

(З правого боку з'являється Синцов. Йому років тридцять. В його постаті і в обличчі є щось спокійне й значне.)

С и н ц о в. Михайле Васильовичу! До контори пришли депутати робітників, вимагають хазяїна.

М и х а й л о. Вимагають? Пошліть ви їх під три чорти! *(Поліна йде з лівого боку.)* Пробачте, Поліно Дмитрівно!

П о л і н а *(люб'язно)*. Ви — завжди лаєтесь. Чому — зараз?

М и х а й л о. Та от, все оцей пролетаріат!.. Він там — вимагає!.. Раніш він у мене смиренно просив...

П о л і н а. Ви жорстокі до людей, запевняю вас!

М и х а й л о *(розводить руками)*. Ну, от!

С и н ц о в. Що ж сказати депутатам?

М и х а й л о. Нехай підждуть... Ідїть!

(Синцов не кваплячись виходить.)

П о л і н а. Інтересне обличчя в цього службовця. Давно він у вас?

М и х а й л о. Та з рік, здається...

П о л і н а. Він справляє враження порядної людини. Хто він?

М и х а й л о *(знижуючи плечима)*. Одержує сорок карбованців. *(Дивиться на годинник; зітхаючи, оглядається, бачить під деревом Пологого.)* Ви чого? По мене?

П о л о г и й. Я, Михайле Васильовичу, до Захара Івановича...

М и х а й л о. Чого?

П о л о г и й. З нагоди порушення права власності...

М и х а й л о *(до Поліни)*. Ось, рекомендую, теж один з нових службовців! Людина з нахилом до городництва. Глибоко переконаний, що все на землі створене для того,

щоб порушувати його інтереси. Все йому заважає — сонце, Англія, нові машини, жаби...

Пологий (*посміхаючись*). Жаби, смію сказати, всім заважають, коли вони кричать...

Михайло. Ідть-но ви в контору! Що це за звичка у вас — покинути діло й ходити скаржитись? Мені це не подобається... Ідть!

(*Пологий, уклонившись, іде. Поліна з посмішкою дивиться на нього в лорнет.*)

Поліна. От який ви строгий! А він — смішний... Ви знаєте, в Росії люди різноманітніші, як за кордоном.

Михайло. Скажіть — огидніші, — і я погоджусь. Я командую народом п'ятнадцять років... Я знаю, що це таке — добрий руський народ, розфарбований попівською літературою.

Поліна. Попівською?

Михайло. Ну, звичайно. Всі оці Чернишевські, Добролюбови, Златовратські, Успенські... (*Дивиться на годинник.*) Довго ж не йде Захар Іванович, ах!

Поліна. Ви знаєте, що він робить? Дограє вчорашню партію в шахи з вашим братом.

Михайло. А там по обіді хочуть роботу кидати... Ні, знаєте, з Росії пуття не буде ніколи! Це вже напевно. Країна анархізму! Органічна огида до праці й повна нездатність до порядку... Поваги до законності — нема...

Поліна. Але це природно! Хіба можлива законність у країні, де нема законів? Адже, між нами кажучи, наш уряд...

Михайло. Ну, звичайно! Я не виправдую нікого! І уряд. Ви візьміть англосакса... (*Ідуть Захар Бардін і Микола Скроботов.*) Нема кращого матеріалу для побудування держави. Англієць перед законом ходить, як дресирована коняка в цирку. Почуття законності у нього в кістках, у мускулах... Захаре Івановичу, здрастуйте! Здрастуй, Миколо! Дозвольте повідомити вас про новий результат вашої ліберальної політики з робітниками: вони вимагають, щоб я негайно прогнав Дичкова, інакше по обіді кидають роботу... еге ж! Як ви на це дивитесь?

Захар (*потираючи лоба*). Я? Гм... Дичков? Це... той, що б'ється? І до дівичь щось таке?.. Прогнати Дичкова, розуміється! Це — справедливо.

Михайло (*хвилюється*). Ф-фу! Шановний компань-

йоне, поговорімо серйозно. Мова йде про діло, а не про справедливість; справедливість — це ось справа Миколи. І я знову скажу, що справедливість, як ви її розумієте, згубна для діла.

Захар. Дозвольте, любий! Ви говорите парадокси!

Поліна. Ділові розмови при мені... зранку...

Михайло. Тисяча перепрошень, але я продовжу... Я вважаю цю розмову вирішальною. До мого від'їзду у відпустку я держав завод ось так (*показує стиснутий кулак*), і в мене ніхто не смів пищати! Всі ці недільні розваги, читання та інші штуки я, як вам відомо, не вважав корисними в наших умовах... Сирий руський мозок не займається вогнем розуму, коли в нього попадає іскра знання — він тліє й чадить...

Микола. Говорити треба спокійно.

Михайло (*ледве стримуючись*). Дякую за пораду. Вона дуже мудра, але — мені не годиться! Ваше ставлення до робітників, Захаре Івановичу, за півроку розгвинтило й розхитало весь міцний апарат, створений моєю восьмилітньою працею. Мене поважали, мене мали за хазяїна... Тепер усім ясно, що в ділі два хазяїни, добрий і злий. Добрий, звичайно, ви...

Захар (*збентежено*). Дозвольте... Навіщо ж так?

Поліна. Михайле Васильовичу, ви говорите дуже дивно!

Михайло. Я маю причину говорити так... я опинився в дурному становищі! Минулого разу я заявив робітникам, що швидше закрию фабрику, ніж вижену Дичкова... Вони зрозуміли, що я зроблю так, як кажу, і — заспокоїлись. У п'ятницю ви, Захаре Івановичу, сказали робітникам Грекову, що Дичков — груба людина і ви його збираєтесь прогнати...

Захар (*лагідно*). Але, любий мій, якщо він б'є людей по зубах... і таке інше? Погодьтеся — цього не можна терпіти! Ми ж європейці, ми — культурні люди!

Михайло. Насамперед ми — фабриканти! Робітники щосвята б'ють один одного по зубах, — яке нам до цього діло? Але питання про потребу навчати робітників гарних манер вам доведеться вирішувати потім, а зараз у конторі вас дожидає депутація — вона вимагатиме, щоб ви прогнали Дичкова. Що ви думаєте робити?

Захар. Та хіба Дичков така цінна людина, а?

Микола (*сухо*). Як я розумію — тут мова йде не про людину, а про принцип.

Михайло. Саме так! Стоїть питання: хто хазяїн на фабриці — ми з вами чи робітники?

Захар (*розгублено*). Так, я розумію! Але...

Михайло. Якщо ми поступимось їм, — я не знаю, чого вони ще зажадають. Це нахаби. Недільні школи та інше відіграло свою роль за півроку — вони дивляться на мене вовками, і є вже прокламації... чути запах соціалізму... так!

Поліна. Така глушина, і раптом — соціалізм... це забавно.

Михайло. Ви думаєте? Шановна Поліно Дмитрівно, коли діти малі, вони всі забавні, але поступово вони ростуть, і одного дня — ми зустрічаємося з великими мерзотниками...

Захар. Що ж ви хочете робити? А?

Михайло. Закрити завод. Нехай трошки поголодують, це охолодить їх. (*Які в устає, підходить до стола й випиває; потім поволі виходить.*) Коли ми закриємо завод, втрутяться жінки... Вони будуть плакати, а жіночі сльози впливають на людей, сп'янілих од мрій, як наша-тирний спирт, — вони витверезують!

Поліна. Ви страшенно жорстоко говорите!

Михайло. Цього вимагає життя.

Захар. Але, знаєте, цей захід... чи викликаний він необхідністю?

Михайло. Ви можете запропонувати що-небудь інше?

Захар. Якщо я піду поговорю з ними, а?

Михайло. Ви, звичайно, поступитесь їм, і тоді моє становище стане неможливим... Ви пробачте мені, але ваші вагання ображають мене, так! Не кажучи про шкоду від них...

Захар (*похапцем*). Але ж, любий, я не заперечую, я тільки думаю. Ви знаєте, я більше поміщик, ніж промисловець... Все це для мене нове, складне... Хочеться бути справедливим... Селяни лагідніші, добродушніші за робітників... з ними я живу чудово!.. Серед робітників є дуже цікаві фігури, але в масі — я згоден — вони дуже розбещені...

Михайло. Особливо з того часу, як ви надавали їм обіцянок...

Захар. Але, бачите, після вашого від'їзду зразу почалося якесь пожвавлення... тобто збудження... Я, можливо, поведився необережно... одначе треба було заспокоїти їх. Писали в газетах про нас... І дуже гостро, знаєте...

Михайло (*нетерпляче*). Зараз сімнадцять хвилин на одинадцять. Питання необхідно вирішити; воно стоїть так: або я закриваю завод, або виходжу з діла. Закривши завод, ми не маємо збитку, — я вжив заходів. Негайні замовлення готові, і в складах дещо є...

Захар. Та-а-ак. Конче треба вирішити зараз... я розумію! Як ви думаєте, Миколо Васильовичу?

Микола. Думаю, що брат правий. Треба твердо додержуватися суворо визначених принципів, якщо нам дорога культура.

Захар. Тобто ви теж думаєте — закрити? Як це досадно!.. Любий Михайле Васильовичу, не ображайтесь на мене... я відповім хвилину... через десять!.. Добре?

Михайло. Будь ласка!

Захар. Поліна, я тебе попрошу, йди зо мною...

Поліна (*йдучи за чоловіком*). Ах, боже мій! Як усе це неприємно.

Захар. У селянина є вроджене віками почуття поваги до дворянина...

(*Вийшли.*)

Михайло (*крізь зуби*). Кисіль! Це він каже після аграрних погромів на півдні! Дуррень...

Микола. Спокійніше, Михайле! Навіщо так розпускатись?

Михайло. Нерви мені болять, зрозумій! Я йду на фабрику і — ось! (*Витягає з кишені револьвер.*) Мене ненавидять через цього йолопа! І я не можу покинути діло — ти перший осудив би мене за це. В ньому весь наш капітал. Вийду я — цей лисий ідіот усе занастить.

Микола (*спокійно*). Це погано, коли ти не перебільшуєш.

Синцов (*іде*). Вас просять робітники...

Михайло. Мене? Що таке?

Синцов. Поширилась чутка, що після обіду завод закриють.

Михайло (*до брата*). Отаке! Звідки вони знають?

Микола. Мабуть, це Яків Іванович сказав.

Михайло. А... чорт! *(Дивиться на Синцова з роздратуванням, якого не може стримати.)* А чому саме ви так турбуєтесь, пане Синцов? Приходите, питаєте... а?

Синцов. Мене просив піти по вас бухгалтер.

Михайло. Он як? Це що за звичка у вас дивитися спідлоба й демонічно кривити губи? Чого ви радієте, смію спитати?..

Синцов. Я думаю — це мое діло.

Михайло. А я думаю інакше... і пропоную вам поводитись зо мною пристойніше... так! *(Синцов пильно дивиться на нього.)* Ну? Чого ви ждете?

Тетяна *(входить з правого боку)*. А, директоре... поспішаєте? *(Кричить Синцову.)* Матвію Миколайовичу, здрастуйте!

Синцов *(ласкаво)*. Добрий день! Як почуваете себе? Не втомились, ні?

Тетяна. Ні, спасибі. Руки болять од весел... Ідете на службу? Я проведу вас до хвіртки. Знаєте, що я вам хочу сказати?

Синцов. Ні, звісно.

Тетяна *(йде поруч із Синцовим)*. У всьому, що ви вчора говорили, багато ума, але ще більше — чогось емоціонального, навмисного... Є слова, які більше переконують тоді, коли в них мало почуття... *(Не чути, що говорять.)*

Михайло. Бачите, яка ситуація! Службовець ваш, якого ви обірвали за зухвальство, фамільярничає тут же, при вас, із жінкою брата вашого компаньйона... Брат — п'яниця, жінка — актриса. І якого чорта вони сюди приїхали? Невідомо!..

Микол а. Чудна жінка. Вродлива, вміє одягатись, така спокуслива — і, здається, заводить роман з зебраком. Екцентрично, але нерозумно.

Михайло *(з іронією)*. Це демократизм. Вона, бач, дочка сільської вчительки і каже, що її завжди тягне до простих людей... Чорт мені надав зв'язатися з цими поміщиками...

Микол а. Ну, правду сказати, це непогано, хазяїн діла — ти.

Михайло. Буду! Але ще не хазяїн...

Микол а. Я думаю, вона дуже доступна... здається — хтива.

Михайло. Цей ліберал — спати ліг там, чи що?..

Ні, Росія нежиттездатна, запевняю!.. Людей збили з пантелику, ніхто не спроможен точно визначити своє місце, всі никають, мріють, балакають... Уряд — купка якихось очманілих людей... злостиві, дурні, вони нічого не тямлять, нічого не вміють робити...

Тетяна (*повертається*). Кричите?.. Всі чомусь починають кричати...

Аграфена. Михайле Васильовичу, вас просять Захар Іванович.

Михайло (*іде, не дослухавши*). Нарешті!

Тетяна (*сідає до стола*). Чого він такий збуджений?

Микола. Гадаю, це вам не цікаво.

Тетяна (*спокійно*). Він мені нагадує одного поліцейського. У нас в Костромі часто чергував на сцені поліцейський... такий довгий, з витріщеними очима.

Микола. Не бачу схожості з братом.

Тетяна. Я кажу не про зовнішню схожість... Він, поліцейський, теж завсігди поспішав кудись, він не ходив, а бігав, не курив, а якось задихався димом; здавалось, що він не живе, а стрибає, перекидається, намагаючись скоріше досягти чогось... а чого — він не знав.

Микола. Ви думаєте — не знав?

Тетяна. Я певна. Коли у людини є ясна мета, вона йде спокійно. А цей квапився. І квапливість була особлива — вона підганяла його зсередини, і він біг, біг, заважаючи собі й іншим. Він не був пожадливий, вузько пожадливий... він тільки пожадливо хотів швидше зробити все, що треба, відштовхнути від себе всі обов'язки — і обов'язок брати хабарі в тому числі. Хабарі він не брав, а хапав, — схопить, заспішить і забуде сказати спасибі... Нарешті він потрапив під коні, і вони його вбили.

Микола. Ви хочете сказати, що енергія брата безцільна?

Тетяна. Справді? Так вийшло? Я не хотіла цього сказати... Просто він схожий на того поліцейського...

Микола. Приємного тут мало для брата.

Тетяна. Я й не збираюсь говорити про нього приємне...

Микола. Ви оригінально кокетуєте.

Тетяна. Справді?

Микола. Але — невесело.

Тетяна (*спокійно*). Хіба є жінки, яким з вами весело?

Микола. Ого!

Поліна (*йде*). Сьогодні у нас все якось не клеїться. Ніхто не снідає, всі роздратовані... Наче не виспались. Надя рано-вранці пішла з Клеопатрою Петрівною в ліс по гриби... Я вчора просила її не робити цього... О, боже... трудно стає жити!

Тетяна. Ти багато їси...

Поліна. Таню, навіщо цей тон? Ти ненормально ставишся до людей...

Тетяна. Хіба?

Поліна. Легко бути спокійною, коли у тебе нічого нема і ти вільна! А от коли біля тебе годується тисяча людей... це не жарт!

Тетяна. Ти покинь, не годуй їх, нехай вони самі живуть, як хочуть... Віддай їм усе — завод, землю — і заспокойся.

Микола (*закурюючи*). Це ви — з якої п'єси?

Поліна. Навіщо так говорити, Таню? Не розумію! Ти побачила б, який розстроений Захар... Ми вирішили закрити завод на який час, поки робітники вгамуються. Але ти подумай, як це тяжко! Сотні людей лишаться без роботи. А в них діти... жахливо!

Тетяна. То не закривайте, коли жахливо... Навіщо ж робити неприємності самим собі?

Поліна. Ах, Таню, ти дратуєш! Якщо ми не закриємо — робітники почнуть страйк, і це буде ще гірше.

Тетяна. Що буде гірше?

Поліна. Все взагалі... Не можемо ж ми поступатись перед усіма їхніми вимогами? І, нарешті, це зовсім не їхні вимоги, а просто соціалісти навчили їх, вони й галасують... (*Палко.*) Цього я не розумію! За кордоном соціалізм на своєму місці і діє відкрито... А в нас, у Росії, його нашіптують робітникам нишком, зовсім не розуміючи, що в монархічній державі це недоречно!.. Нам потрібна конституція, а зовсім не це... Як ви думаєте, Миколо Васильовичу?

Микола (*посміхаючись*). Трохи інакше. Соціалізм дуже небезпечне явище. І в країні, де нема самостійної, так би мовити, расової філософії, де все хапають збоку й на льоту, там він має знайти для себе ґрунт... Ми люди крайностей... ось наша хвороба.

Поліна. Це дуже правильно! Так, ми люди крайностей.

Тетяна (*підводячись*). Особливо ти і твій чоловік. Або ось товариш прокурора...

Поліна. Ти не знаєш, Таню... а Захара вважають за одного з червоних в губернії!

Тетяна (*ходить*). Я думаю, він червоніє тільки з сорому, та й то не часто...

Поліна. Таню! Що ти, бог з тобою?..

Тетяна. Хіба це образа? Я не знала... Мені ваше життя здається любительським спектаклем. Ролі розподілено невдало, талантів нема, всі грають препогано... П'єсу не можна зрозуміти...

Микола. В цьому є правда. І всі скаржаться — ах, яка нудна п'єса!

Тетяна. Так, ми псуємо п'єсу. Мені здається, це починають розуміти статисти і всі закулісні люди... Коли-небудь вони проженуть нас зі сцени...

(Ідуть генерал і Конь.)

Микола. Одначе! Куди ви метнули.

Генерал (*кричить, підходячи*). Поліно! Молока генералові, — х-хо! холодного молока!.. (*До Миколи.*) А-а, гроб законів!.. Моя чудова племіннице, ручку! Конь, відповідай урок: що є солдат?

Конь (*нудно*). Як завгодно начальству, ваше превосходительство!

Генерал. Чи може солдат бути рибою, а?

Конь. Солдат повинен усе вміти...

Тетяна. Любий дядю, ви і вчора забавляли нас цією сценою... Невже — щодня?

Поліна (*зітхаючи*). Щодня, після купання.

Генерал. Щодня, так! І завжди різне — обов'язково! Він, старий блазень, мусить сам вигадувати відповіді й запитання.

Тетяна. Це вам подобається, Конь?

Конь. Його превосходительству подобається.

Тетяна. А вам?

Генерал. Йому теж...

Конь. Старий я для цирку... ну, а терпіти мусиш, коли їсти треба...

Генерал. А! Хитра каналія! Кругом марш!..

Тетяна. Вам не нудно знущатися з старого?

Генерал. Я сам старий! А ви самі нудні... Актриса повинна смішити, а ви що?

Поліна. Ти знаєш, дядю...

Генерал. Нічого не знаю...

Поліна. Ми закриваємо завод...

Генерал. Ага! Чудово! Він — свистить. Вранці спиш так міцно, раптом — у-у-у! Закрити його!..

Михайло (*хутко йде*). Миколо, на хвилинку! Ну, завод закрито. Але про всяк випадок треба вжити заходів... Пошли телеграму віце-губернаторові: коротко сповісти про стан речей і вимагай солдатів... Підпиши моім іменем.

Михайло. Я з ним теж приятель.

Михайло. Іду оголосити цим депутатам — к чорту!.. Ти не кажи про телеграму, я сам скажу, коли буде треба... Так?

Микола. Гарзд.

Михайло. А як чудово відчуваєш себе, коли дійдеш свого! Я, брат, старший за тебе літами, але молодший душею, а?

Микола. Це не молодість, а нервозність, я думаю...

Михайло (*з іронією*). Ось я тобі покажу нервозність! Побачиш! (*Сміючись, виходить.*)

Поліна. Вирішили, Миколо Васильовичу, так?

Микола (*виходячи*). Так, здається.

Поліна. О, боже мій!

Генерал. Що вирішили?

Поліна. Закрити завод...

Генерал. Ах, так... Конь!

Конь. Тут.

Генерал. Вудки й човна.

Конь. Готово.

Генерал. Підумати з рибами... Це розумніше, як нудитися з людьми... (*Рече.*) Влучно сказано, а? (*Надя біжить.*) А-а, метелику!.. Що таке?

Надя (*радісно*). Пригода! (*Обернувшись назад, кличе.*) Ідїть, будь ласка! Греков! Ви не пускайте його, Клеопатро Петрівно! Знаєш, тьотю, виходимо ми з лісу — раптом троє п'яних робітників... розумієш?

Поліна. Ну от! Я завжди говорила тобі...

Клеопатра (*за нею Греков*). Уявіть, яка гидота!

Надя. Чому — гидота? Просто смішно!.. Троє робітників, тьотю... Посміхаються й кажуть: «Барині ви наші любі...»

Клеопатра. Я неодмінно попрошу чоловіка прогнати їх...

Греков *(посміхаючись)*. За що ж?
Генерал *(до Наді)*. Це хто такий — замузаний?
Надя. Наш рятівник, діду, розумієш?
Генерал. Нічого не розумію!
Клеопатра *(до Наді)*. Ви розповідаєте бозна-як.
Надя. Я кажу, як треба!
Поліна. Але нічого не можна зрозуміти, Надю!
Надя. Бо ви мені заважаєте!.. Підходять до нас і кажуть: «Баришні! А нумо з нами пісень співати...»
Поліна. Ах, яке нахабство!
Надя. Зовсім ні! «Ми, кажуть, знаємо, — ви дуже добре співаєте... Звичайно, ми випили, але напідпитку ми кращі!» Це правда, тьотю! П'яні вони не такі похмурі, як завжди...
Клеопатра. На наше щастя оцей молодий чоловік...
Надя. Я розповім краще за вас! Клеопатра Петрівна почала їх ляяти... Це ви даремно! Запевняю вас!.. Тоді один з них, такий високий і худий...
Клеопатра *(з погрозою)*. Я його знаю!
Надя. Взяв її за руку і — так сумно — сказав: «Така ви красива, освічена жінка, дивитись на вас приємно, а ви — лаєтесь. Хіба ми вас образили?» Він дуже добре сказав, так... щиро! Ну, а другий, — той справді... Він сказав: «Чого ти з ними балакаєш? Хіба вони що-небудь можуть зрозуміти? Вони — звірота!..» Це ми звірота — я і вона! *(Сміється.)*
Тетяна *(посміхаючись)*. Ти, здається, задоволена з цього титулу?
Поліна. Я казала тобі, Надю... Ось ти бігаєш всюди...
Греков *(до Наді)*. Я можу йти?
Надя. О, ні, будь ласка! Хочете чаю? Або молока? Хочете?

(Генерал регоче, Клеопатра знизує плечима. Тетяна дивиться на Грекова і щось наспівує крізь зуби. Поліна схилила голову і старанно витирає лозжки рушником.)

Греков *(посміхаючись)*. Спасибі, не хочу.
Надя *(переконливо)*. Ви, будь ласка, не соромтесь!.. Це все... добрі люди, запевняю вас!
Поліна *(протестуючи)*. О, Надю!

Надя (до Грекова). Ви не йдіть, я зараз усе розповім...

Клеопатра (невдоволено). Одним словом, цей молодий чоловік з'явився вчасно й уговорив своїх п'яниць-товаришів дати нам спокій... а я попросила його провести нас. От і все...

Надя. Ах, ну що це! Коли б усе було, як ви розповідаєте... всі повмирали б з нудьги!

Генерал. Отаке, а?

Надя (до Грекова). Ви сядьте! Тьютю, та запросіть же його сісти! Чому ви всі такі от кислі?

Поліна (сидячи, до Грекова). Дякую вам, молодий чоловіче...

Греков. Нема за що...

Поліна (сухише). З вашого боку було дуже добре захистити жінок.

Греков (спокійно). Вони не потребували захисту... їх ніхто не кривдив.

Надя. Але ж, тьютю! Хіба можна так говорити?..

Поліна. Я попрошу не вчити мене...

Надя. Але зрозумій — ніякого захисту не було! Він просто сказав їм: «Облиште, товариші, це недобре!» Вони зраділи йому: «Греков! Ходімо з нами, ти — розумний!» Він справді, тьютю, дуже розумний... ви пробачте мені, Греков, але ж це правда!..

Греков (посміхаючись). Ви ставите мене в незручне становище...

Надя. Це не я, а ось вони, Греков!

Поліна. Надю!.. Ти знаєш, я не розумію екстазу... Все це смішно... І — годі!

Надя (збуджено). То смійтесь! Чому ж ви сидите, мов сичі? Смійтесь!

Клеопатра. У Наді здатність з усякої дрібниці робити історію з галасом, з захватом. І особливо це добре зараз перед очима... чужої людини, яка, бачите, — сміється з неї.

Надя (до Грекова). Ви з мене смієтесь? Чому?

Греков (просто). Я люблюсь вами, а не сміюсь...

Поліна (вражена). Що? Дядю...

Клеопатра (посміхаючись). Ось вам!

Генерал. Ну, баста! Це вже занадто! Молодий чоловіче, ось, візьми собі і — йди...

Греков (одвертаючись). Дякую... не треба.

Надя (*затуливши обличчя руками*). Ой! Навіщо?
Генерал (*спиняючи Грекова*). Стривай! Це — десять карбованців...

Греков (*спокійно*). Ну, то й що ж?

(*Секунду всі мовчать.*)

Генерал (*збентежений*). Е... Ви хто такий?

Греков. Робітник.

Генерал. Коваль?

Греков. Слюсар.

Генерал (*строго*). Це однаково! А чом ти не береш грошей, а?

Греков. Не хочу.

Генерал (*дратуючись*). Що за комедія? Чого ж тобі треба?

Греков. Нічого.

Генерал. А може, ти хочеш попросити руку баришні, а? (*Регоче. Всі зніяковіли од вихватки генерала.*)

Надя. Ой!.. що ви робите!

Поліна. Дядю, будь ласка...

Греков (*до генерала, спокійно*). Вам скільки років?

Генерал (*здивовано*). Що? Мені... років?

Греков (*так само*). Скільки вам років?

Генерал (*озираючись*). Що таке? Шістдесят один рік... Ну, то й що ж?

Греков (*іде геть*). В ці роки слід бути розумнішим.

Генерал. Як?.. Мені... розумнішим?..

Надя (*біжить за Грековим*). Послухайте... ви не сердьтесь! Він — старик. І всі вони добрі люди, слово честі!

Генерал. Що за чортівня?

Греков. Ви не турбуйтеся... це все природно!

Надя. Їм — жарко... У них тому лихий настрій... А я так погано розповіла.

Греков (*посміхаючись*). Хоч би як ви розповіли, вас не зрозуміють, повірте.

(*Вони зникають.*)

Генерал (*скаженіючи*). Це він мене... смів, а?

Тетяна. Ви даремно сунули ваші гроші.

Поліна. Ах, Надя... Ця Надя!

Клеопатра. Скажіть! Який гордий іспанець! Ось я попрошу чоловіка, щоб він його...

Генерал. Таке щеня!

Поліна. Надя — неможлива!.. Пішла з ним... Як вона хвилює!

Клеопатра. Вони що не день усе більше розбещуються, ваші соціалісти...

Поліна. Чому ви думаєте, що він соціаліст?

Клеопатра. Я вже бачу! Всі порядні робітники — соціалісти.

Генерал. Я скажу Захарові... сьогодні ж геть з заводу цього молокососа!

Тетяна. Завод закрито.

Генерал. Взагалі — геть!

Поліна. Таню! Поклич Надю... я прошу тебе! Скажи їй, що я здивована...

(Тетяна виходить.)

Генерал. Ах, тварюка! Скільки років, а?

Клеопатра. Ці п'яні свистіли вслід нам... А ви з ними панькаєтесь... читання всякі... навіщо це?

Поліна. Так, так!.. Ви уявіть: у четвер я їду в село, раптом — свистять! Навіть мені свистять, а? Не кажучи про непристойність — це може налякати коней!

Клеопатра *(повчально)*. Захар Іванович багато в чому винен!.. Він неправильно визначає відстань між собою і цим народом, як каже чоловік...

Поліна. Він лагідний... він хоче бути добрим до всіх! Добрі стосунки з народом вигідніші для обох сторін, це його переконання... Селяни дуже виправдують його погляди... Беруть землю, платять оренду, і — все йде чудово. А оці... *(Йдуть Тетяна і Надя.)* Надю! моя люба, ти розумієш, як непристойно...

Надя *(палко)*. Це ви... ви непристойні! Ви всі очманіли від спеки, ви злі, хворі й нічого не розумієте!.. А ви, діду... ах, який ви нерозумний!..

Генерал *(розлючено)*. Я? Нерозумний? Ще раз?

Надя. Навіщо ви сказали це... про руку? Не соромно вам?

Генерал. Соромно? Ні, баста! Дякую! Досить на сьогодні! *(Іде геть і горлає.)* Конь! Чорт би взяв усю твою рідню, де там загрузли твої дурні ноги, бовдур, довбешка тупа?!

На д я. А ви, тьотю, ви!.. Ще за кордоном жили, про політику балакаєте!.. Не запросити людину сісти, не дати їй чашку чаю!.. Ех ви...

П о л і н а (*підводиться, кидає ложку*). Це нестерпно... що ти говориш?..

На д я. І ви, Клеопатро Петрівно, теж... дорогою ви були до нього і ласкаві і люб'язні, а тут...

К л е о п а т р а. Та що ж — цілувати мені його, чи як? Пробачте, він не вмийтий. І я не маю охоти слухати ваші догани. Ось, Поліно Дмитрівно, бачите? Це демократизм чи — як там — гуманізм!.. Це все лягає поки що на шию мого чоловіка... а ляже й на вашу, ви побачите!

П о л і н а. Клеопатро Петрівно, я перепрошую вас за Надю...

К л е о п а т р а (*виходячи*). Це зайве. І не в ній справа, не в самій тільки Наді... Всі винні!

П о л і н а. Послухай, Надю! Коли твоя мати, вмиваючи, доручила мені тебе, твоє виховання...

На д я. Не чіпайте моєї мами! Ви говорите про неї завжди не так!

П о л і н а (*вражено*). Надю! Ти хвора?.. Схаменись! Твоя мати була сестрою мені, я її знаю краще за тебе...

На д я (*із слізми, але стримуючи їх*). Нічого ви не знаєте, от! І бідні багатим не рідня... Моя мама була бідна, хороша... Ви не розумієте бідних... Ви ось навіть тьоті Тані не розумієте...

П о л і н а. Надіє, я прошу тебе піти звідси! Йди собі!

На д я (*виходячи*). І піду!.. А все-таки моя правда! Не ваша, а моя!

П о л і н а. Ф-фу! Боже мій!.. Здорова дівчина — і раптом... такий випадок, майже істерія! Ти пробач мені, Таню, але тут я бачу твій вплив... так! Ти говориш з нею про все, як з дорослою... вводиш її в компанію службовців... Ці конторники... якісь диваки з робочих... абсурд! Нарешті, катання на човнах...

Т е т я н а. Ти заспокойся... випий чогось, абощо! Тобі треба визнати, що з цим робітником ти поводитись... досить безглуздо! Адже він не зламав би стільця, коли б ти запропонувала йому сісти.

П о л і н а. Ти неправа, ні... Хіба можна сказати, що я погано ставлюсь до робітників? Але все повинно мати свої межі, моя любя!..

Тетяна. Потім я її нікуди не ввезу, як ти кажеш. Вона сама йде... і я не думаю, що їй треба заважати.

Поліна. Вона сама йде! Неначе вона розуміє — куди?

(Поволі йде Яків, напідпитку.)

Яків (сідаючи). А на заводі буде бунт...

Поліна (тужливо). Ах, та годі вам, Якове Івановичу!..

Яків. Буде. Бунт буде. Вони запалять завод і всіх нас підсмажать на вогні... мов зайців.

Тетяна (з досадою). Ти, здається, вже випив...

Яків. Я о цій порі завжди вже випив... Зараз бачив Клеопатру... це дуже паскудна баба! Не тому, що в неї багато любовників... але тому, що в грудях у неї, замість душі, сидить стара, злюча собака...

Поліна (підводиться). Ах, боже мій, боже мій!.. Все йшло добре, і — раптом... (Ходить по саду.)

Яків. Невелика собака, з облізлого шерстю. Ненажера. Сидить і шкирить зуби... Уже сита, все їла... але чогось хоче ще... А чого — не знає... І непокоїться...

Тетяна. Замовчи, Якове!.. Он іде твій брат.

Яків. Мені не потрібен брат! Таню, я розумію, мене вже не можна любити... Але все-таки це мені прикро. Прикро... і не заважає мені любити тебе...

Тетяна. Ти б освіжився... Піди, скупайся...

Захар (підходячи). Що? Оголосили вже, що завод закривається?

Тетяна. Не знаю.

Яків. Не оголосили, але робітники знають.

Захар. Чому? Хто сказав їм?

Яків. Я. Пішов і сказав.

Поліна (підходить). Навіщо?

Яків (знижує плечима). Так... Їм це цікаво. Я їм усе кажу... якщо вони слухають. Вони мене люблять, я гадаю. Їм приємно бачити, що брат їхнього хазяїна — п'яниця. Це повинно внушати ідею рівності.

Захар. Гм... ти, Якове, часто буваєш на заводі... проти цього я, звісно, нічого не маю!.. Але Михайло Васильович каже, що інколи ти, розмовляючи з робітниками, засуджуєш порядки на заводі...

Яків. Це він бреше. Я нічого не тямлю в порядках і безпорядках.

Захар. А ще він каже, що ти інколи приносиш з собою горілку...

Яків. Бреше. Не приношу, а посылаю по неї, і не інколи, а завжди. Ти ж розумієш, що без горілки — я їм не цікавий!

Захар. Але, Якове, поміркуй сам, ти — брат хазяїна...

Яків. Це не єдина моя вада...

Захар (*ображено*). Ну, я мовчу! Мовчу! Круг мене створюється незрозуміла мені атмосфера ворожості...

Поліна. Еге, це так. Ти послухав би, що тут говорила Надія!

Пологий (*біжить*). Дозвольте сказати... тільки що... тільки що убито пана директора...

Захар. Як?

Поліна. Ви... що ви?

Пологий. Зовсім... убито... впав...

Захар. Хто... хто стріляв?

Пологий. Робітники...

Поліна. Схопили їх?

Захар. Лікар там?

Пологий. Я не знаю...

Поліна. Якове Івановичу!.. Та йдіть же!

Яків (*розводячи руками*). Куди?

Поліна. Як це сталось?

Пологий. Пан директор були в ажитації... і влучили ногою в живіт робітникові...

Яків. Ідуть... Сюди...

(Гомін. Ведуть Михайла Скроботова, під одну руку Левшин, лисуватий, літній робітник, під другу — Микола.

З ними — кілька робітників і службовців.)

Михайло (*стомлено*). Облиште мене... покладіть...

Микола. Ти бачив, хто стріляв?

Михайло. Я стомився... я стомився...

Микола (*наполегливо*). Ти помітив, хто стріляв?

Михайло. Мені боляче... Якийсь рудий... Покладіть мене... Якийсь рудий...

(Його кладуть на дернову лаву.)

Микола (*до урядника*). Ви чули? Рудий...

Урядник. Слухаю!..

Михайло. А! Тепер однаково...

Левшин (до Миколи). Ви не тривожили б його в таку хвилину...

Микола. Мовчи! Де ж лікар?.. Лікар де, я питаю?
(Всі безладно метушаться, шепочуться.)

Михайло. Не кричи... Мені боляче... Дайте ж відпочити!..

Левшин. Відпочиньте, Михайле Васильовичу, нічого! Ех, діла людські, копійчані діла! Через копійку гинемо... Вона й мати нам і смерть наша...

Микола. Уряднику! Попросіть піти звідси всіх сторонніх.

Урядник (неголосно). Ідіть геть, хлопці! Нема чого тут дивитись...

Захар (тихо). Де ж лікар?

Микола. Михасю!.. Михасю!.. (Нахиляється до брата, і всі нахиляються за ним). Мені здається... він помер... так.

Захар. Не може бути! Це непритомність.

Микола (повільно, неголосно). Ви розумієте, Захаре Івановичу? Він умер...

Захар. Але... ви можете помилитись!

Микола. Ні. Це ви поставили його під постріл, ви!

Захар (вражений). Я?

Тетяна. Як це жорстоко... безглуздо!

Микола (наступаючи на Захара). Так, ви!..

Становий (біжить). Де пан директор? Тяжко поранений?

Левшин. Помер. Підганяв, підганяв усіх, а сам — от...

Микола (до станового). Він устиг сказати, що його вбив якийсь рудий...

Становий. Рудий?

Микола. Так, вживіть заходів... негайно!

Становий (до урядника). Негайно зібрати всіх рудих!

Урядник. Слухаю.

Становий. Всіх!

(Урядник виходить.)

Клеопатра (біжить). Де він?.. Михайле!.. Що таке... непритомність? Миколо Васильовичу... Це непритомність? (Микола одвертається вбік). Помер? Ні?

Левшин. Упокоївся... Пістолетом погрожував.
А ось він, пістолет, проти нього й обернувся.

Микола (люто, але неголосно). Ви — геть! (До станового). Заберіть цього!

Клеопатра. Ну, що... що лікар?

Становий (до Левшина, тихо). Ти! Геть!

Левшин (тихо). Іду. Не штовхайте!

Клеопатра (неголосно). Вбили?

Поліна (до Клеопатри). Моя люба...

Клеопатра (неголосно, люто). Ідіть геть! Це ж ваше діло... ваше!

Захар (пригнічено). Я розумію... ви приголомшені... але навіщо ж... навіщо ж так?

Поліна (з слізьми). Ви подумайте, люба, як це страшно!..

Тетяна (до Поліни). Ти йди... Де ж лікар?

Клеопатра. Це ви вбили його вашою проклятою дряблістю!

Микола (сухо). Заспокойтесь, Клеопатро! Захар Іванович не може не відчувати своєї провини перед нами...

Захар (пригнічений). Панове... Я не розумію! Що ви кажете? Хіба можна кидати таке обвинувачення?

Поліна. Який жах! Боже мій... так безжально!

Клеопатра. А, безжально? Ви нацькували на нього робітників, ви знищили серед них його вплив... Вони боялись його, вони тремтіли перед ним... і — ось! Тепер вони вбили... Це ви... ви винуваті! На вас його кров!..

Микола. Годі... не треба кричати!

Клеопатра (до Поліни). Плачете? Нехай вона з очей ваших потече, його кров!..

Урядник (іде). Ваше благородіє!..

Становий. Тихше, ти!

Урядник. Руді готові!

(В глибині саду йде генерал, штовхаючи перед собою Коня, голосно регоче.)

Микола. Тихше!..

Клеопатра. Що, вбивці?

Завіса

ДІЯ ДРУГА

Місячна ніч. На землі лежать густі, важкі тіні. На столі в безладді понакидувано багато хліба, огірків, яєць, стоять пляшки з пивом. Горять свічки в абажурах. А графена мие посуд. Я годін, сидючи на стільці з палицею в руках, курить. Ліворуч стоять Тетяна, Надя, Левшин. Всі говорять нишком, притишеними головами і мовби прислухаючись до чогось. Загальний настрій — тривожного чекання.

Левшин (*до Наді*). Все людське на землі — міддю отруене, баришня любя! Ось чому нудно душі вашій молодій... Всі люди зв'язані мідною копійкою, а ви вільна ще, і немає вам місця в людях. На землі кожній людині копійка дзвенить: возлюби мене, яко самого себе. А вас це не стосується. Пташка не сіє, не жне.

Я годін (*до Аграфени*). Левшин і панів учити почав... дивак!

А графена. А що ж! Він правду каже. Трошки правди й панам знати треба.

Надя. Вам дуже тяжко жити, Юхимовичу?

Левшин. Мені — не дуже. В мене дітей нема. Баба є — жінка, значить, — а діти всі повмирали.

Надя. Тьотю Таню! Чому, коли в домі мертвий, усі говорять тихо?...

Тетяна. Я не знаю...

Левшин (*з посмішкою*). Тому, баришня, що винні ми перед покійником, кругом винні...

Надя. Але ж не завжди, Юхимовичу, людей... ось так... убивають... При всякому покійнику тихо говорять...

Левшин. Люба, — всіх ми вбиваємо! Котрих кулями, котрих словами, всіх ми вбиваємо ділами нашими. Женемо людей зі світу в землю і не бачимо того, і не почув'ємо... а ось коли кинемо чоловіка смерті, тоді й зрозуміємо трошки нашу провину перед ним. Стане жаль померлого, соромно перед ним і страшно в душі... Адже й нас так само женуть і ми в могилу приготовлені!..

Надя. Та-ак... це страшно!

Левшин. Дарма! Тепер — страшно, а завтра — все минеться. І знов почнуть люди штовхатись... Упаде людина, котру заштовхають, усі замовкнуть на хвилину, сконфузяться... зітхнуть — та й знов за старе!.. Знову своїм шляхом... Темнота! А ось ви, баришня, провини своєї не відчуваєте: вам і покійники не заважають, ви й при них можете голосно говорити...

Тетяна. Що треба зробити, щоб жити інакше?.. Ви знаєте?..

Левшин (*таємниче*). Копійку треба знищити... поховати її треба! Її не буде, — навіщо ворогувати, навіщо тіснити одне одного?

Тетяна. Це — все?

Левшин. Для початку — вистачить!..

Тетяна. Хочеш пройтись по саду, Надю?

Надя (*задумливо*). Добре...

(*Вони йдуть у глибину саду; Левшин — до столу. Біля намету з'являються генерал, Конь, Пологий.*)

Ягодін. Ти, Юхимовичу, і на камені сієш... дивак!

Левшин. А що?

Ягодін. Даремно стараєшся... Хіба вони зрозуміють? Робоча душа зрозуміє, а до панської це не пристане...

Левшин. Дівчатко ж хороше. Мені про неї Митяйко Греков розповідав...

Аграфена. Може, ще вип'єте чаю?

Левшин. Це — можна.

(*Мовчать. Чути густий голос генерала. Мелькають білі плаття Наді і Тетяни.*)

Генерал. Або простягти через дорогу вірвовку... так, щоб її не видно було... іде людина і раптом — геп!

Пологий. Приємно бачити, коли людина падає, ваше превосходительство!

Я годін. Чуєш?

Левшин. Чую...

Конь. Сьогодні цього не можна нічого — покійник у домі. При покійнику не жартують.

Генерал. Не вчи мене! Коли ти помреш, я танцювати буду!

(До столу йдуть Тетяна й Надя.)

Левшин. Стар чоловік!

Аграфена (іде до будинку). Та й любить же він бешкетувати...

Тетяна (сідає до столу). Юхимовичу, скажіть, ви — соціаліст?

Левшин (просто). Я? Ні. Ми от з Тимофієм ткачі, ми — ткачі...

Тетяна. А ви знаєте соціалістів? Чули про них?

Левшин. Чували... Знати — не знаємо, а чували, так!

Тетяна. Ви Синцова знаєте? Конторника?

Левшин. Знаємо. Ми всіх службовців знаємо.

Тетяна. Розмовляли з ним?

Я годін (стурбовано). Про віщо нам розмовляти? Вони — нагорі, ми — внизу. Прийдеш до контори, вони нам скажуть, що їм директор велів... і все! От і знайомство.

Надя. Ви, здається, боїтесь нас, Юхимовичу? Ви не бійтесь, нам цікаво...

Левшин. Чого боятись? Ми нічого поганого не зробили. Нас от покликали сюди для охорони порядку, — ми прийшли. Там народ, котрий розізлився, каже: спалимо завод і все спалимо, саме вугілля зостанеться. Ну, а ми проти безчинства. Палити нічого не треба... навіщо палити? Самі ж ми будували, і батьки наші, і діти... і раптом — палити!

Тетяна. Ви, часом, не думаете, що ми розпитуємо вас з яким-небудь лихим наміром?

Я годін. Навіщо? Ми лиха не хочемо!

Левшин. Ми так думаємо — що руками зроблено, те святе. Працю людську цінити треба по справедливості, це так, а не палити. Ну, а народ темний — вогонь любить. Розлютились. Покійничок строгенький був з нами, не тим пом'янути б! Пістолетом вимахував... погрожував.

Надя. А дядя? Він — кращий?

Я год і н. Захар Іванович?
На д я. Так! Він — добрий? Чи він... теж кривдить вас?

Л е в ш и н. Ми цього не кажемо...

Я год і н (*похмуро*). Для нас усі однакові. І строгі і добрі...

Л е в ш и н (*ласкаво*). І строгий — хазяїн, і добрий — хазяїн. Хвороба людей не розбирає.

Я год і н (*нудно*). Звичайно, Захар Іванович людина з серцем...

На д я. Значить, кращий від Скроботова, так?

Я год і н (*тихо*). Та ж директора нема вже...

Л е в ш и н. Дядечко ваш, баришня, чоловік хороший... Тільки нам... нам від його вроди не легше.

Т е т я н а (*з досадою*). Ходім, Надю... Вони не хочуть зрозуміти нас... ти бачиш!

На д я (*тихо*). Так....

(*Мовчки йдуть. Левшин дивиться вслід їм, потім на Ягодіна; обидва посміхаються.*)

Я год і н. От тягнуть за душу!

Л е в ш и н. Цікаво, бач, їм...

Я год і н. А може, думають, і ляпнуть що-небудь.

Л е в ш и н. Баришня ж вона хороша... Жаль — багата!

Я год і н. Матвієві Миколайовичу треба сказати... бариня, мовляв, розпитує...

Л е в ш и н. Скажемо. І Грекову Митяйці скажемо.

Я год і н. Як воно там, а? Повинні нам поступитись...

Л е в ш и н. Поступляться. А згодом знову наступлять.

Я год і н. На горло нам...

Л е в ш и н. А як же?

Я год і н. Та-ак... Спати хочеться!

Л е в ш и н. Потерпи... От генерал іде.

(*Генерал. Поруч з ним шанобливо ступає Пологий, позаду — Конь. Пологий раптом підхоплює генерала під руку.*)

Г е н е р а л. Що таке?

П о л о г и й. Ямочка!

Г е н е р а л. А!.. Що тут на столі? Погань якась. Це ви їли?

Я годін. Так точно... Баришня теж з нами при-
зволялись.

Генерал. Ну, що ж?.. Охороняєте, а?

Я годін. Так точно... вартуємо.

Генерал. Молодці! Скажу про вас губернаторові.
Вас скільки тут?

Левшин. Двоє.

Генерал. Дурень! Я вмю лічити до двох... Скільки
всіх?

Я годін. Чоловіка з тридцять.

Генерал. Зброя есть?

Левшин (до Ягодіна). Тимофію, у тебе де пістолет?

Я годін. Ось він.

Генерал. Не бери за дуло... чорт! Конь, навчи
йолопів, як треба тримати зброю в руці. (До Левшина).
У тебе є револьвер?

Левшин. Ні-і, у мене нема!

Генерал. Що ж, коли бунтівники прийдуть, ви
будете стріляти?

Левшин. Вони не прийдуть, ваше превосходитель-
ство... це вони так: погарячилися, та й минуло все.

Генерал. А якщо прийдуть?

Левшин. Образились вони дуже... з приводу за-
криття заводу... Деякі дітей мають...

Генерал. Що ти мені співаєш! Я питаю — стрі-
ляти будеш?

Левшин. Та ми, ваше превосходительство, готові...
чому ж не постріляти? Тільки не вміємо ми. І — нема
з чого. З рушниць би... З гармат.

Генерал. Конь! Иди, навчи їх... Давай туди, до
річки...

Конь (понура). Доповідаю вашому превосходитель-
ству — ніч тепер. І скоїться колотнеча, коли стріляти.
Прилізе народ. А про мене — як хочете.

Генерал. Відкласти до завтра!

Левшин. А завтра все буде тихо. Завод відкриють...

Генерал. Хто відкриє?

Левшин. Захар Іванович. Він зараз про це веде
мову з робітниками...

Генерал. Чорт! Я цей завод закрити би назавжди.
Не свисти вранці!..

Я годін. Та пізніше — і нам краще б.

Генерал. А вас усіх — уморити голодом! Не бунтуй!

Левшин. Та хіба ми бунтуємо?

Генерал. Мовчать! Ви чого тут стовбичите? Ви повинні ходити вздовж паркана... і якщо хто полізе — стріляти... Я відповідаю!

Левшин. Ходім, Тимофію! Та пістолет візьми.

Генерал (*услід їм*). Пістолет!.. Осли зелені! Навіть зброї не можуть правильно назвати...

Пологий. Насмілюсь доповісти вашому превосходительству — народ взагалі грубий і лютий... Візьму свій випадок: маючи горб, власноручно вирощую в ньому овочі...

Генерал. Еге. Це похвально!

Пологий. Працюю в міру вільного часу...

Генерал. Всі повинні працювати!

(*Тетяна і Надя.*)

Тетяна (*здалеку*). Чого ви так кричите?

Генерал. Мене дратують. (*До Пологого*). Ну?

Пологий. Але майже щоночі робітники викрадають плоди моєї праці...

Генерал. Крадуть?

Пологий. Іменно! Шукаю захисту закону, але оний представлений тут паном становим приставом, особо, байдужою до бідувань населення...

Тетяна (*до Пологого*). Слухайте, навіщо ви розмовляєте такою дурною мовсю?

Пологий (*ніяково*). Я? Пробачте!.. Але я три роки вчився в гімназії і щодня читаю газету...

Тетяна (*посміхаючись*). Ах, он воно що...

Надя. Ви дуже смішні, Пологий!

Пологий. Якщо це вам приємно, я дуже радий! Людина повинна бути приємною...

Генерал. Ви рибу вудити любите?

Пологий. Не пробував, ваше превосходительство!

Генерал (*знижуючи плечима*). Дивна відповідь.

Тетяна. Чого не пробували — вудити чи любити?

Пологий (*сконфузився*). Перше.

Тетяна. А друге?

Пологий. Друге пробував.

Тетяна. Ви жонаті?

Пологий. Тільки мрію про це... Але, одержуючи всього двадцять п'ять карбованців на місяць (*швидко йдуть Никола й Клеопатра*) — не можу зважитись.

Микола (*розлючений*). Щось надзвичайне! Цілковитий хаос!

Клеопатра. Як він сміє? Як він міг!..

Генерал. У чому річ?

Клеопатра (*кричить*). Ваш племінник — тюхтій! Він погодився на всі вимоги бунтівників... убивць мого чоловіка!

Надя (*тихо*). Але хіба всі вони вбивці?

Клеопатра. Це глумління з трупа... і з мене! Відкрити завод, коли ще не поховано чоловіка, якого мерзотники вбили саме за те, що він закрив завод!

Надя. Але дядя боїться, що вони все сплять...

Клеопатра. Ви дитина... і повинні мовчати.

Микола. А промова цього хлопчиська!.. Явна проповідь соціалізму...

Клеопатра. Якийсь конторник усім розпоряджається, дає поради... насмілився сказати, що до злочину призвів сам покійний!..

Микола (*записуючи щось у записку книжку*). Цей чоловік підозрілий, — він занадто розумний для конторника...

Тетяна. Ви говорите про Синцова?

Микола. Іменно.

Клеопатра. Я почуваю, мовби мені плюнули в обличчя...

Пологий (*до Миколи*). Дозвольте зауважити: читаючи газети, пан Синцов завжди балакає про політику й дуже упереджено ставиться до властей...

Тетяна (*до Миколи*). Вам це цікаво слухати?

Микола (*з викликом*). Так, цікаво!.. Ви думаєте мене збентежити?

Тетяна. Я думаю, що пан Пологий зайвий тут...

Пологий (*знімаючи окуляри*). Пробачте... я піду! (*Виходить хутко*).

Клеопатра. Він іде сюди... я не хочу, не можу його бачити! (*Швидко виходить*).

Надя. Що таке діється?

Генерал. Я надто старий для такої мороки. Вбивають, бунтують!.. Запросивши мене до себе на спочинок, Захар повинен був передбачити... (*З'являється Захар; схвилюваний, але задсеолений. Бачить Миколу, збентежено спиняється, поправляє окуляри*). Слухай, любий племіннику... е... ти розумієш свої вчинки?

Захар. Почекайте, дядю, хвилинку... Миколо Васи-
льовичу!

Микола. Еге ж...

Захар. Робітники були такі збуджені... І, боячись
розгрому заводу... я вдовольнив їх вимогу не припиняти
роботи. А також про Дичкова... Я поставив їм вимогу —
вказати злочинця, і вони вже заходились шукати його...

Микола (*сухо*). Вони могли б не турбуватись про
це. Ми знайдемо вбивцю без їхньої допомоги.

Захар. Мені здається, краще, коли вони самі...
так... Завод ми вирішили відкрити завтра з полудня...

Микола. Хто це — ми?

Захар. Я...

Микола. Ага... Дякую за повідомлення... Однак
мені здається, що після смерті брата голос його переходить
до мене і до його дружини, і, коли я не помиляюсь, ви повинні
були порадитися з нами, а не вирішувати питання само-
стійно...

Захар. Але я вас запрошував! Синцов ходив по
вас... ви одмовились...

Микола. Погодьтеся, що мені трудно в день смерті
брата братись до справ!

Захар. Але ж ви були там, на заводі!

Микола. Так, був. Слухав промови... ну, то й що?

Захар. Але зрозумійте — покійний, виявляється,
послав до міста телеграму... він просив солдатів. Відповідь
одержано — солдати прийдуть завтра до полудня...

Генерал. Ага! Солдати? Оце так! Солдати — це
не жарт!

Микола. Захід розумний...

Захар. Не знаю! Прийдуть солдати... робітники
схвилюються... І бог зна, що може трапитись, якщо не від-
крити завод! Мені здається, я вчинив розумно... можливість
кривавої сутички тепер зникла...

Микола. В мене інакший погляд... Ви не повинні
були поступатись перед цими... людьми, хоч би з пошани
до пам'яті вбитого...

Захар. Ах, боже мій... Але ви нічого не кажете
про можливу трагедію!

Микола. Це мене не стосується.

Захар. Так... але ж я? Адже я маю далі жити з робіт-
никами! І якщо проллється їхня кров... Нарешті, вони
могли розбити весь завод!

Микола. В це я не вірю.

Генерал. Я теж!

Захар (*пригнічено*). Отже, ви осуджуєте мене?

Микола. Так, осуджую!

Захар (*щиро*). Навіщо... навіщо ворожнеча? Адже я хочу одного — уникнути можливого... я не хочу крові. Невже це нездійсненна річ — мирний, розумний хід життя? А ви дивитесь на мене з ненавистю, робітники — з недо-вір'ям... Я ж хочу добра... тільки добра!

Генерал. Що таке — добро? Навіть не слово, а буква... Глаголь, добро... А роби — діло... Як сказано, а?

Надя (*із слізми*). Мовчи, діду! Дядю... заспокойся... він не розуміє!.. Ах, Миколо Васильовичу, — як ви не розумієте? Ви такий розумний... чому ви не вірите дяді?

Микола. Пробачте, Захаре Івановичу, я йду. Я не можу вести ділові розмови з участю дітей... (*Іде геть*).

Захар. От бачиш, Надю...

Надя (*бере його за руку*). Це нічого, нічого... Знаєш, головне, щоб робітники були задоволені... їх так багато, їх більше, ніж нас!..

Захар. Стривай... я повинен тобі сказати... я дуже незадоволений тобою, так!

Генерал. Я теж!

Захар. Ти симпатизуєш робітникам... Це природно в твої літа, але не треба втрачати почуття міри, люба моя! Ось ти вранці привела до столу цього Грекова... я його знаю, він дуже розвинений хлопець, — одначе тобі не слід було через нього робити тьоті сцену.

Генерал. Гарненько її!

Надя. Але ж ти не знаєш, як це було...

Захар. Я знаю більше за тебе, повір мені! Народ наш грубий, він некультурний... і, якщо простягти йому палець, він хапає всю руку...

Тетяна. Як потопаючий — соломинку.

Захар. В ньому, друже мій, багато тваринної ненажерливості, і його треба не балувати, а виховувати... так! Ти, будь ласка, подумай над цим.

Генерал. А тепер я скажу. Ти поводишся зо мною чорт зна як, дівчисько! Нагадую тобі, що ти моєю ровесницею будеш років через сорок... тоді я, можливо, дозволю розмовляти зо мною, як з рівним. Зрозуміла? Конь!

Конь (*за деревами*). Тут!

Генерал. Де цей... як його, штопор?

К о н ь. Який штопор?

Г е н е р а л. Цей... як його? Плоский... Повзучий...

К о н ь. Пологий. Не знаю.

Г е н е р а л (*іде в намет*). Знайди!

(*Захар, похнюпившись і протираючи хусточкою окуляри, походить; Надя задумливо сидить на стільці; Тетяна стоїть, спостерігаючи.*)

Т е т я н а. Відомо, хто вбив?

З а х а р. Вони кажуть — не знаємо, але — знайдемо... Звичайно, вони знають. Я гадаю... (*Озираючись, притишує голос*). Це колективне рішення... змова! Кажучи правду, він дратував їх, навіть знущався з них. У нього була така собі хвороблива властивість... він любив владу... І ось вони... жакливо це, жакливо своєю простотою! Вбили людину і дивляться такими ясними очима, мовби зовсім не розуміючи свого злочину... Так страшенно просто!

Т е т я н а. Кажуть, Скроботов хотів стріляти, але хтось із них вирвав у нього револьвер і...

З а х а р. Це однаково. Вбили вони... а не він...

Н а д я. Ти сів би... а?

З а х а р. Навіщо він викликав солдатів? Вони про це дізнались... вони все знають! І це прискорило його смерть. Я, звичайно, повинен був відкрити завод... бо інакше я надовго зіпсував би свої відносини з ними. Тепер такий час, коли до них треба ставитись уважніше й лагідніше... і хто знає, чим воно може скінчитись? В такі епохи розумна людина повинна мати друзів у масах... (*Левшин іде в глибині сцени*). Це хто йде?

Л е в ш и н. Це ми ходимо... охороняємо.

З а х а р. Що, Юхимовичу, вбили людину, а тепер от стали ласкаві, смирні, а?

Л е в ш и н. Ми, Захаре Івановичу, завжди такі... смирні.

З а х а р (*значливо*). Так. І смиренно вбиваєте?.. До речі, ти, Левшин, щось там проповідуєш... якесь нове вчення — не треба грошей, не треба хазяїв і таке інше... Це можна пробачити... тобто зрозуміти у Льва Толстого, так... Ти, мій друже, покинув би це! З таких розмов нічого доброго для тебе не буде.

(*Тетяна і Надя йдуть праворуч, де чути голоси Синцова і Якова; з-за дерев з'являється Ягодін.*)

Левшин (*спокійно*). Та я що говорю? Пюжив, подумав, то й говорю...

Захар. Хазяї — не звірі, от що треба розуміти... Ти знаєш — я не лихий чоловік, я завжди ладен допомогти вам, я бажаю добра...

Левшин (*зітхнувши*). Хто собі зла бажає?

Захар. Ти зрозумій — я вам, вам хочу добра!

Левшин. Ми розуміємо...

Захар (*поглянувши на нього*). Ні, ти помиляєшся. Ви не розумієте. Дивні ви люди! То — звірі, то — діти... (*Йде геть. Левшин, спираючись руками на палицю, дивиться вслід йому*).

Ягодін. Знову проповідь читав?

Левшин. Китаець... Чистий тобі китаець... Що каже? Нічого, крім себе, не може зрозуміти...

Ягодін. Добра, каже, хочу...

Левшин. От-от!

Ягодін. Ходім, а то ось вони!..

(*Ідуть у глиб сцени. З правого боку Тетяна, Надя, Яків, Синцов.*)

Надя. Крутимось ми всі, ходимо... наче вві сні.

Тетяна. Хочете закусити, Матвію Миколайовичу?

Синцов. Дайте ліпше склянку чаю... Я сьогодні говорив, говорив... аж горло болить.

Надя. Ви нічого не боїтесь?

Синцов (*сідаючи до столу*). Я? Нічого!

Надя. А мені страшно!.. Раптом усе якимось так сплуталось, і я вже й не розумію... де хороші люди, де — погані?

Синцов (*посміхаючись*). Розплутається. Ви тільки не бійтесь думати... думайте безстрашно, до кінця! Взагалі — боятися нема чого.

Тетяна. Ви гадаєте — все заспокоїлось?

Синцов. Так. Робітники не часто перемагають, і навіть маленькі перемоги дають їм велику втіху...

Надя. Ви їх любите?

Синцов. Це не те слово. Я з ними довго жив, знаю їх, бачу їхню силу... вірю в їхній розум...

Тетяна. І в те, що їм належить майбутнє?

Синцов. І в це...

Надя. Майбутнє... Ось чого я собі не можу уявити.

Тетяна (*посміхаючись*). Вони дуже хитрі, оці ваші

пролетарі! Ми з Надею пробували розмовляти з ними... вийшло по-дурному...

На д я. Образливо навіть. Старик говорив так, наче ми обидві — якісь погані люди... шпiони, чи що! Тут є інший... Греков... той інакше дивиться на людей. А старик усе посміхається... І — так, наче йому шкода нас, наче ми хворі!..

Т е т я н а. Не пий ти так багато, Якове! Неприємно дивитись.

Я к і в. Що ж мені робити?

С и н ц о в. Хіба вже нема чого?

Я к і в. Відчуваю огиду... непереборну огиду до діловитості й до всякого діла. Я, бачите, людина третьої групи...

С и н ц о в. Як?

Я к і в. Отак! Люди поділяються на три групи: одні — все життя працюють, другі — збивають гроші, а треті — не хочуть працювати задля хліба, — це ж безглуздо! — і не можуть збивати грошей — це ж нерозумно й незручно якось. Так ось я — з третьої групи. До неї належать усі ледарі, бродяги, монахи, жебраки та інші дармоїди світу сього.

На д я. Нудно ти говориш, дядю! І зовсім ти не такий, а просто — ти добрий, лагідний.

Я к і в. Тобто ні до чого не придатний. Я це зрозумів ще в школі. Люди вже в юності поділяються на три групи...

Т е т я н а. Надя правду сказала: це нудно, Якове...

Я к і в. Згоден. Матвію Миколайовичу, як ви гадаєте, життя має лице?

С и н ц о в. Можливо...

Я к і в. Має. Воно завжди — молоде. Не так давно життя дивилось на мене байдуже, а тепер дивиться строго й питає... питає: «Ви хто такий? Ви куди йдете, а?» (*Він зляканий чимось, хоче посміхнутись, але губи йому тремтять, не слухаються, обличчя викривлює жалюгідна гримаса*).

Т е т я н а. Ти облиш це, будь ласка, Якове!.. Он прокурор гуляє... мені не хотілось би, щоб ти при ньому говорив.

Я к і в. Добре.

На д я (*тихо*). Всі чогось чекають... і бояться. Чому мені забороняють знайомитися з робітниками? Це безглуздя!

Микола *(підходить)*. Можу я попросити склянку чаю?

Тетяна. Будь ласка.

(Кілька секунд усі сидять мовчки. Микола стоїть, розмішуючи ложкою чай.)

Надя. Я хотіла б зрозуміти, чому робітники не вірять дяді, і взагалі...

Микола *(похмуро)*. Вони вірять лише тим, хто звертається до них з промовами на тему «Пролетарі всіх країн, єднайтесь!» В це вони вірять!

Надя *(поводячи плечима, тихо)*. Коли я чую ці слова... це всесвітнє скликання... мені здається, що всі ми на землі— зайві...

Микола *(розпалюючись)*. Звичайно! Так повинна почувати себе всяка культурна людина... І скоро, я певен, на землі пролунає інший клич: «Культурні люди всіх країн, єднайтесь!» Пора кричати це, пора! Іде варвар, щоб розтоптати плоди тисячолітньої праці людства. Він іде, гнаний пожадливістю...

Яків. А душа у нього в животі, в голодному животі... Картина, що будить спрагу. *(Наливає собі пива)*.

Микола. Іде юрба, гнана пожадливістю, організована єдністю свого бажання — жертви!

Тетяна *(задумливо)*. Юрба... Всюди юрба: в театрі, в церкві...

Микола. Що можуть внести з собою ці люди? Нічого, крім руйнування... І, вважайте, у нас це руйнування буде жахливішим, ніж деінде...

Тетяна. Коли я чую про робітників як про передових людей, мені це дивно! Це далеко від мого розуміння...

Микола. А ви, пане Синцов, ви, звичайно, не згодні з нами?..

Синцов *(спокійно)*. Ні.

Надя. Пам'ятаєш, тьотю Таню, старик говорив про копійку? Це жахливо просто.

Микола. Чому ж ви не згодні, пане Синцов?

Синцов. Інакше думаю.

Микола. Цілком резонна відповідь! Але, може, ви з нами поділіться вашими поглядами?

Синцов. Ні, мені не хочеться.

Микола. Дуже шкодую! Тішу себе надією, що, коли ми зустрінемося з вами ще раз, ваш настрій зміниться.

Якове Івановичу, коли можна, я попрошу вас... проведіть мене! Я до такої міри розстроїв нерви...

Я к і в (*насилу підводячись*). Будь ласка. Будь ласка...

(*Ідуть.*)

Т е т я н а. Цей прокурор — огидна фігура. Мені неприємно погоджуватися з ним.

Н а д я (*підвелась*). Чому ж ти погоджуєшся?

С и н ц о в (*посміхаючись*). Чому, Тетяно Павлівно?

Т е т я н а. Я теж почуваю так само...

С и н ц о в (*до Тетяни*). Ви думаєте так, але відчуваєте інакше, як він. Ви хочете зрозуміти, він про це не дбає... йому зрозуміти не треба!

Т е т я н а. Мабуть, він дуже жорстокий.

С и н ц о в. Так. Там, у місті, він веде політичні справи і препогано ставиться до арештованих.

Т е т я н а. До речі, він щось записував собі в книжку про вас.

С и н ц о в (*посміхнувшись*). Очевидно, записував. Розмовляє з Пологим... взагалі — працює!.. Тетяно Павлівно, я маю до вас прохання...

Т е т я н а. Будь ласка... повірте, якщо я можу, я зроблю охоче!

С и н ц о в. Спасибі. Очевидно, викликали жандармів...

Т е т я н а. Так, викликали.

С и н ц о в. Значить, будуть обшуки... Ви не допоможете мені дещо сховати?

Т е т я н а. Ви гадаєте, у вас буде обшук?

С и н ц о в. Напевно.

Т е т я н а. І можуть заарештувати?

С и н ц о в. Не думаю. За що?.. Говорив промови? Але Захар Іванович знає, що я в цих промовах закликав робітників до порядку...

Т е т я н а. А в минулому у вас... нічого?

С и н ц о в. У мене немає минулого... Так от, допоможете ви мені? Я не турбував би вас... але, я думаю, що всіх, хто міг би сховати ці речі, завтра обшукуватимуть. (*Сміється тихенько*).

Т е т я н а (*збентежена*). Я говоритиму одверто... Мое становище в домі не дозволяє мені дивитись на кімнату, відведену мені, як на мою...

С и н ц о в. Не можете, виходить? Ну, що ж...

Т е т я н а. Не ображайтесь на мене!

Синцов. О, ні! Ваша відмова зрозуміла...

Тетяна. Але підждіть, я поговорю з Надею...

(*Іде. Синцов барабанить пальцями об стіл, дивлячись їй услід. Чути обережні кроки.*)

Синцов (*тихо*). Хто це?

Греков. Я. Ви самі?

Синцов. Так. Там ходять люди... Що на заводі?

Греков (*усміхаючись*). Ви знаєте, вони вирішили знайти, хто стріляв. Тепер там провадять слідство. Дехто кричить: «Соціалісти вбили!» Взагалі, завела шкура свою погану пісню.

Синцов. Ви знаєте — хто?

Греков. Акимов.

Синцов. Невже? Ех... не сподівався! Такий славний, розумний хлопець...

Греков. Гарячий він. Хоче заявити... В нього жінка, дитина... дожидають другої... Зараз я говорив з Левшиным. Він, звичайно, вигадує фантазії: треба, каже, підмінити Акімова кимось дрібнішим...

Синцов. Дивак... Але як це досадно! (*Пауза*). От що, Греков, закопуйте все те в землю... Сховати ніде.

Греков. Я знайшов місце. Телеграфіст погодився все взяти. Вам би, Матвію Миколайовичу, піти звідси!

Синцов. Ні, я не піду.

Греков. Заарештують вас.

Синцов. Ну, що ж! А коли я піду — це справить погане враження на робітників.

Греков. Це — так... Але жаль вас...

Синцов. Пусте. А от Акімова жаль.

Греков. Еге. І нічим не зарадиш! Хоче заявити... А смішно на вас дивитись у ролі начальника охорони хазяйської власності!

Синцов (*посміхаючись*). Що вдієш? Команда моя, здається, спить?

Греков. Ні. Позбирались купками, балакають. Хороша ніч!

Синцов. Я теж пішов би звідси... та ось чекаю... Вас, мабуть, теж заарештують.

Греков. Посидимо! Іду. (*Виходить*).

Синцов. До побачення. (*Тетяна йде*). Не турбуйтеся, Тетяно Павлівно, все влаштувалось. До побачення!

Тетяна. Мені, справді, дуже прикро...

Синцов. На добраніч!

(*Виходить. Тетяна тихо походить, дивлячись на носки своїх туфель. Іде Яків.*)

Яків. Чому ти не йдеш спати?

Тетяна. Не хочу. Я думаю виїхати звідси...

Яків. Так. А ось мені — нема куди їхати... я проїхав уже мимо всіх континентів і островів.

Тетяна. Тут тяжко. Все хитається й дивно паморочить голову. Доводиться брехати, а я цього не люблю.

Яків. Гм... Ти цього не любиш... на жаль, для мене... на жаль...

Тетяна (*говорить сама собі*). Але зараз — я збрехала. Надя, звичайно, погодилась би сховати ці речі... але я не маю права штовхати її на такий шлях.

Яків. Про кого ти говориш?

Тетяна. Я? Це так... Дивно все... ще недавно життя було ясне, бажання цілком певні...

Яків (*тихо*). Талановиті п'яниці, красиві нероби та інші веселих спеціальностей люди, на жаль, перестали звертати на себе увагу!.. Поки ми стояли поза нудною суєтою — нами любувались... Але суєта стає все драматичнішою... Хтось кричить: гей, коміки й дотепники, геть зі сцени!.. Але сцена — це вже твоя сфера, Таню!

Тетяна (*занепокоєно*). Моя сфера?.. Я думала, що я стою на сцені твердо... можу вирости високо... (*З тугою й силою*). Мені тяжко, мені соромно перед людьми, які дивляться на мене холодними очима й мовчки говорять: «Ми це знаємо. Це старе й нудне!» Я почуваю себе кволою, безсилою перед ними... я не можу захопити їх, не можу збудити!.. Я хочу тремтіти від страху, від радості, я хочу говорити слова, повні вогню, пристрасті, гніву... гострі, як ножі, слова, що горять, мов факели... я хочу кинути їх людям безліч, кинути щедро, страшно!.. Хай люди спалахнуть, закричать, кинуться бігти... Але таких слів — нема. Я спиняю їх і знову кидаю їм слова, прекрасні, мов квіти, повні надії, радості, любові!.. Всі плачуть... і я теж... такими хорошими сльозами плачу!.. Мені аплодують, квіти мене душать... мене несуть на руках... На хвилину я володар людей... в цій хвилині життя... все життя в одній хвилині! Але — живих слів нема.

Яків. Ми всі вміємо жити тільки хвилинами...

Тетяна. Усе краще завжди в одній хвилині. Як

хочеться інших людей — чуйніших — іншого життя, не такого метушливого... життя, в якому мистецтво було б завжди необхідне... всім і завжди! Щоб я не була зайвою... *(Якіє дивиться в темноту, широко розплющивши очі)*. Навіщо ти так п'єш? Це вбило тебе... Ти був красивий...

Якіє. Облиш...

Тетяна. Ти почуваш, як мені тяжко?

Якіє *(з жахом)*. Який би я не був п'яний — я все розумію... ось нещастя! Мозок з проклятою впертістю працює, працює... завжди! І передо мною — морда, широка, невмивана морда з величезними очима, які питають: «Ну?» Розумієш, вона питає тільки одне слово: «Ну?»

Поліна *(біжить)*. Таню!.. Таню, прошу тебе, іди туди... Ця Клеопатра... вона збожеволіла! Вона всіх ображає... Ти, може, заспокоїш її.

Тетяна *(тоскно)*. Ах, та одчепіться ви од мене з вашими чварами! З'їжте мерщій одне одного, але не метушіться, не плутайтесь під ногами в людей!

Поліна *(злякалась)*. Таню!.. Чого ти? Що з тобою?

Тетяна. Чого вам треба? Чого ви хочете?

Поліна. Та ти поглянь на неї... вона йде сюди!

Захар *(його ще не видно)*. Я вас прошу — замовчіть, нарешті.

Клеопатра *(так само)*. Ви... це ви повинні мовчати передо мною!..

Поліна. Вона буде кричати... тут ходять мужики... це жах! Таню, я прошу тебе...

Захар *(іде)*. Слухайте... я, здається, збожеволю!

Клеопатра *(іде за ним)*. Ви од мене не втечете, я вас примушу вислухати мене!.. А, ви загравали з робітниками, вам потрібна їхня повага, і ви кидаєте їм життя людин, мов шматок м'яса лютим псам! Ви гуманісти чужим коштом, коштом чужої крові!

Захар. Що вона каже?

Якіє *(до Тетяни)*. Ти пішла б собі. *(Виходить.)*

Поліна. Пані! Ми порядні люди і не можемо дозволити кричати на нас жінці з такою репутацією...

Захар *(злякано)*. Мовчи, Поліна... ради бога!

Клеопатра. Чому ви порядні люди? Тому що ви базікаєте про політику? Про нещастя народу? Про гуманність і прогрес, так?

Тетяна. Клеопатро Петрівно!.. Годі!

Клеопатра. Я не розмовляю з вами, ні! Ви тут зайва, це не ваше діло!.. Мій чоловік був чесною людиною... прямою і чесною... Він знав народ краще за вас... Він не базікав, як ви... А ви вашими підлими дурощами зрадили, вбили його!

Тетяна *(до Поліни й Захара)*. Та йдіть же ви звідси!

Клеопатра. Я сама піду!.. Я ненавиджу вас... усіх ненавиджу! *(Виходить.)*

Захар. От сказана баба... а?

Поліна *(із слізьми)*. Треба покинути все... треба виїхати! Так ображати людей...

Захар. І чого вона так?.. Коли б вона любила чоловіка, жила з ним у злагоді... А то міняє щороку по два полюбовники... і в той же час — кричить!

Поліна. Треба продати завод!

Захар *(з досадою)*. Покинути, продати... це не так, не те! Треба подумати... добре подумати!.. Ось я зараз говорив з Миколою Васильовичем... ця баба вскочила й перешкодила нам...

Поліна. Він ненавидить нас, Микола Васильович... він злий!

Захар *(заспокоюючись)*. Він надто озлоблений і приголомшений, але він розумний чоловік, і в нього нема причини ненавидіти нас. Його зв'язують зо мною тепер, після смерті Михайла, цілком реальні інтереси... так!

Поліна. Я йому не вірю, я боюсь його... він тебе одурить!

Захар. Ах, Поліна, все це дрібниці!.. Він дуже розумно міркує... так! Річ у тому, що в моїх стосунках з робітниками я вибрав хитку позицію... це треба визнати. Увечері, коли я розмовляв з ними... о, Поліна, ці люди надто вороже настроєні...

Поліна. Я казала тобі... казала! Вони завжди — вороги! *(Тетяна йде геть і тихо сміється. Поліна дивиться на неї і, навмисне підносячи голос, продовжує)*. Нам усі вороги! Усі задрять... і тому кидаються на нас!..

Захар *(швидко ходить)*. Еге ж... почасти воно так, звичайно! Микола Васильович каже: не боротьба класів, а боротьба рас — білої і чорної!.. Це, звісно, грубо, це натяжка, та коли подумати, що ми, культурні люди, ми створили науки, мистецтва та інше... Рівність... фізіоло-

гічна рівність... гм... Добре. Але спершу — будьте людьми, прилучіться до культури... потім будемо говорити про рівність!..

Поліна (*вслухаючись*). Це нове в тебе...

Захар. Це схематично, недодумано... Треба зрозуміти себе, ось у чім річ!

Поліна (*бере його за руку*). Ти надто лагідний, мій друже, ось чому тобі так трудно!

Захар. Ми мало знаємо й часто дивуємось... Ось, наприклад, Синцов — він здивував мене, привернув мене до себе... така простота, така ясна логіка!.. Виявляється, він соціаліст, от звідки простота й логіка!..

Поліна. Так, так... він звертає на себе увагу... таке неприємне обличчя!.. Але ти спочив би... ходімо, а?

Захар (*іде за нею*). І ще один робітник, Греков... страшенно зарозумілий! Зараз нам з Миколою Васильовичем пригадалась його промова... Хлопчисько... але так говорить... з таким нахабством...

(Пішли. Тиша. Десять співають пісню. Потім лунають тихі голоси. З'являються Ягодін, Левшин і Рябцов, молодий хлопець. Він часто струшує головою; обличчя добродушне, кругле. Всі троє спиняються біля дерев.)

Левшин (*тихо, таємниче*). Тут, Пашок, діло товариське...

Рябцов. Знаю я...

Левшин. Діло спільне, людське... Тепер, брат, всяка добра душа велику ціну має. Підноситься народ розумом, слухає, читає, думає... Люди, які дещо зрозуміли, — дорогі!..

Ягодін. Це так, Пашок...

Рябцов. Знаю... Чого ж? Я піду.

Левшин. Даремно нікуди йти не треба, — треба зрозуміти... Ти молодий, а це — каторга!..

Рябцов. Дарма. Я втечу...

Ягодін. Може, й не каторга!.. Для каторги тобі, Пашок, літа не вийшли!..

Левшин. Будемо говорити — каторга! В цьому ділі страшніше — краще. Коли людина й каторги не боїться, значить, вирішила твердо!

Рябцов. Я вирішив.

Ягодін. Підожди. Подумай!..

Рябцов. Чого ж думати? Вбили, то хтось повинен терпіти за це...

Левшин. Так! Повинен. А коли одному не піти — багатьох потривожать. Потривожать кращих, які дорожчі за тебе, Пашок, для товариського діла.

Рябцов. Та я ж нічого не кажу. Хоч молодий, а я розумію — нам треба ланцюгом... міцніше один за одного...

Левшин *(зітхнувши)*. Правда.

Ягодін *(посміхаючись)*. З'єднаємось, оточимо, натиснемо — і готово.

Рябцов. Добре. Чого ж? Я сам один, мені й слід. Тільки гидко, що за таку кров...

Левшин. За товаришів, а не за кров.

Рябцов. Ні, я про те, що чоловік він був ненависний... Лютий дуже...

Левшин. Лютого і вбити. Добрий сам помре, він людям не завада.

Рябцов. Ну, все?

Ягодін. Все, Пашок! То, значить, завтра вранці скажеш?

Рябцов. Та чого ж до завтра? Я кажу — я йду.

Левшин. Ні, ти краще завтра скажи! Ніч, як мати, вона добра порадиця...

Рябцов. Ну, гаразд... Я піду тепер.

Левшин. З богом!

Ягодін. Іди, брат, іди твердо...

(Рябцов виходить не поспішаючи. Ягодін крутить палицю в руках, розглядаючи її. Левшин дивиться на небо.)

Левшин *(тихо)*. Хороший народ рости почав, Тимофію!

Ягодін. Яка погода, такий і... врожай!

Левшин. Отак от піде, виправимось ми.

Ягодін *(сумно)*. Жаль хлопця...

Левшин *(тихо)*. Як не жаль! І мені жаль. Ось, іди-но в тюрму, та ще й по недоброму ділу. Одна йому втіха — за товаришів пропав.

Ягодін. Еге ж...

Левшин. Ти... Мовчи вже!.. Ех, даремно Андрій курок спустив! Що вдієш убивством? Нічого не вдієш! Одного пса вбити — хазяїнові другого купити... от і вся казка!

Я годін *(сумно)*. Скільки нашого брата гине...
Левшин. Ходімо, караульний, хазяйське добро стерегти! *(Ідуць.)* О, господи!..
Я годін. Чого ти?
Левшин. Тяжко. Скоріше б розплутати це життя!

З а в і с а

ДІЯ ТРЕТЯ

Велика кімната в домі Бардінних. У задній стіні чотири вікна й двері, що виходять на терасу; за шибками видно солдатів, жандармів, групу робітників, між ними Л е в ш и н, Г р е к о в. Кімната має нежилый вигляд: меблів мало, вони старі, різноманітні, на стінах повідклеювалися шпалери. Біля правої стіни поставлено великий стіл. К о н ь сердито соває стільці, розставляючи їх круг стола. А г р а ф е н а підмітає підлогу. В лівій стіні великі, з двох половин, двері, в правій—

теж.

А г р а ф е н а. На мене сердитись нема чого...

К о н ь. Я не серджусь. Мені наплювать на всіх... Я, слава богу, помру скоро... У мене вже серце спиняється.

А г р а ф е н а. Всі повмираємо... хвалитись нема чим...

К о н ь. Годі вже... остобісіло все! В шістдесят п'ять років — капості, мов горіхи... зубів нема в мене возитися з ними... Нахапали народу... мочать його на дощі...

(З лівих дверей виходять ротмістр Бобоедов і Микола.)

Б о б о е д о в *(весело)*. От і зал засідання, чудесно! То, значить, ви при виконанні службових обов'язків?

М и к о л а. Так, так! Конь, покличте вахмістра!

Б о б о е д о в. І ми подаємо цю страву так: у центрі цей... як його?

М и к о л а. Синцов.

Б о б о е д о в. Синцов... зворушливо! А круг нього — пролетарі всіх країн?.. Так! Це радує душу... А мила людина тутешній хазяїн... дуже! У нас про нього думали гірше. Свояченицю його я знаю — вона грала в Воро-

нежі... прегарна актриса, мушу сказати. (*Квач виходить з тераси*). Ну, що, Квач?

Квач. Усіх обшукали, ваше благородіє!

Бобоедов. Так. Ну й що ж?

Квач. Та нічого не виявилось... сховали! Докладаю: становий дуже поспішає, ваше благородіє, і неуважний до занять.

Бобоедов. Ну, звичайно, поліція завжди так! У арештованих знайшли що-небудь?

Квач. У Левшина за образами виявилось.

Бобоедов. Принеси все мені в кімнату.

Квач. Слухаю! Молодий жандарм, ваше благородіє, которий недавній, з драгунів которий...

Бобоедов. Що таке?

Квач. Теж неуважний до занять.

Бобоедов. Ну, ти вже сам справляйся з ним. Іди! (*Квач виходить*.) От, знаєте, птиця оцей Квач! На вигляд так собі, і навіть немов дурний, а нюх — собачий!

Микола. Ви, Богдане Денисовичу, зверніть увагу на цього конторника...

Бобоедов. Як же, як же! Ми його припрєм!

Микола. Я кажу про Пологого, а не про Синцова. Він, мені здається, взагалі може бути корисним.

Бобоедов. А, цей наш співрозмовник! Ну, звісно, ми його влаштуємо...

(*Микола йде до стола і акуратно розкладає на ньому папери.*)

Клеопатра (*на порозі праворуч*). Ротмістре, вам іще чаю?

Бобоедов. Дякую, будь ласка! Красиво тут... Дуже! Чудова місцевість!.. А я ж пані Лугову знаю! Вона у Воронежі грала?

Клеопатра. Так, здається, грала... Ну, а що ваші обшуки, знайшли ви що-небудь?

Бобоедов (*люб'язно*). Все, все знайшли! Ми знайдемо, не турбуйтеся! Для нас навіть там, де нічого нема, завжди що-небудь... знайдеться.

Клеопатра. Покійник дивився легко на всі ці прокламації... він казав, що папір не робить революції...

Бобоедов. Гм... Це не зовсім так!

Клеопатра. І називав прокламації — розпоря-

дження, які виходять з таємної канцелярії явних ідіотів — дурням.

Б о б о е д о в. Це влучно... хоча теж неправильно!

К л е о п а т р а. Та ось вони від папірців перейшли до діла...

Б о б о е д о в. Ви будьте певні, вони зазнають найсуворішої кари, найсуворішої!

К л е о п а т р а. Це мене дуже втішає. При вас мені зразу стало якось легше... вільніше!

Б о б о е д о в. Наш обов'язок вносити в суспільство бадьорість...

К л е о п а т р а. І так приємно бачити задоволену, здорову людину... це ж така рідкість!

Б о б о е д о в. О, у нас в корпусі жандармів мужчини один в один!

К л е о п а т р а. Ходімо ж до столу!

Б о б о е д о в (*іде*). З охотою! А скажіть, цього сезону де гратиме пані Лугова?

К л е о п а т р а. Не знаю.

(З тераси входять Тетяна і Надя.)

Н а д я (*схвильовано*). Ти бачила, як подивився на нас старик... Левшин?

Т е т я н а. Бачила...

Н а д я. Як це все недобре... як соромно! Миколо Васильовичу, навіщо це? За що їх арештували?

М и к о л а (*сухо*). Причин для арештів більше ніж досить... І, попрошу вас, не ходіть через терасу, поки там ці...

Н а д я. Не будемо... не будемо...

Т е т я н а (*дивиться на Миколу*). І Синцова заарештовано?

М и к о л а. І пана Синцова заарештовано.

Н а д я (*ходить по кімнаті*). Сімнадцять чоловік! Там, біля воріт, плачуть жінки... а солдати штовхають їх, сміються! Скажіть солдатам, щоб вони хоч поводитись пристойно!

М и к о л а. Це мене не стосується. Солдатами командує поручик Стрепетов.

Н а д я. Піду, попрошу його...

(Виходить у двері праворуч. Тетяна, посміхаючись, підійшла до стола.)

Т е т я н а. Слушайте, кладовище законів, як вас називає генерал...

М и к о л а. Генерал не здається мені дотепною людиною. Я б не повторював його дотепів.

Т е т я н а. Я помилилась, він називає вас — гроб законів. Вас це сердить?

М и к о л а. Просто я не маю настрою жартувати.

Т е т я н а. Невже ви такий серйозний?..

М и к о л а. Нагадаю вам — учора вбили мого брата.

Т е т я н а. А вам щоб до цього?

М и к о л а. Дозвольте... як?

Т е т я н а (*посміхаючись*). Не треба ніякого кривляння! Вам не жаль брата... Вам нікого не жаль... ось, як мені, наприклад. Смерть, тобто несподіваність смерті, на всіх погано впливає... Але, запевняю вас, вам жодної хвилини не було жаль брата справжньою людською жалістю... її нема у вас!

М и к о л а (*з зусиллям*). Це інтересно. Але чого ви хочете від мене?

Т е т я н а. Ви не помічаєте, що ми з вами споріднені душі? Ні? Даремно! Я актриса, людина холодна, яка хоче завжди тільки одного — грати хорошу роль. Ви теж хочете грати хорошу роль і теж бездушна істота. Скажіть, вам хочеться бути прокурором, а?

М и к о л а (*неголосно*). Я хочу, щоб ви припинили це...

Т е т я н а (*помовчавши, сміється*). Ні, я не здатна до дипломатії. Я йшла до вас з метою... я хотіла бути люб'язною з вами, чарівливою... Але побачила вас і почала грубіянити... Ви завжди викликаєте в мене бажання наговорити вам образливих слів... ходите ви чи сидите, говорите чи мовчки осуджуєте людей... Так, я хотіла вас просити...

М и к о л а (*посміхаючись*). Догадуюсь, про що!

Т е т я н а. Можливо. Але тепер це вже марна річ, правда?

М и к о л а. Тепер і раніше — однаково. Пан Синцов скомпрометований дуже сильно.

Т е т я н а. Ви почуваете маленьку втіху, кажучи мені це? Так?

М и к о л а. Так... не криюсь.

Т е т я н а (*зітхнувши*). От бачите, які ми схожі одне на одного. Я теж дуже дріб'язкова і зла... Скажіть — Синцов цілком у ваших руках... саме у ваших?

Микола. Звичайно!

Тетяна. А якщо я вас попрошу облишити його?

Микола. Це не матиме успіху.

Тетяна. Навіть, якщо я дуже попрошу вас?

Микола. Однаково. Дивуюсь я з вас!

Тетяна. Справді? Чому?

Микола. Ви — красуня... жінка, без сумніву, оригінального складу ума... у вас почувається характер. Ви маєте десятки нагод улаштувати своє життя розкішно, красиво... і цікавитесь якимось нікчемою! Ексцентричність — хвороба. І всяку інтелігентну людину ви повинні обурювати... Хто цінить жінчину, хто любить красу, той не подарує вам подібних вихваток!

Тетяна (*дивиться на нього з цікавістю*). Отже, мене осуджено... на жаль! Синцова — теж?

Микола. Увечері цей чоловік поїде в тюрму.

Тетяна. Вирішено?

Микола. Так.

Тетяна. Ніяких поступок з люб'язності до дами? Не вірю! Коли б я дуже захотіла, ви одпустили б Синцова.

Микола (*глухо*). Спробуйте захотіти... спробуйте.

Тетяна. Не можу. Не вмію... Але все-таки скажіть правду, сказати один раз правду — це не трудно, — ви одпустили б?

Микола (*не зразу*). Не знаю...

Тетяна. А я знаю! (*Помовчавши, зітхнула*). Які ми з вами обоє паскуди...

Микола. Однак є речі, які не можна прощати й жінчині!

Тетяна (*недбало*). Ну, чого там? Ми самі... ніхто нас не чує. Маю ж я право сказати вам і собі, що обоє ми...

Микола. Прошу вас... я не хочу більше слухати...

Тетяна (*наполегливо, спокійно*). Але все-таки ви півніте ці ваші принципи нижче від поцілунку жінчині!

Микола. Я вже сказав, що не хочу вас слухати.

Тетяна (*спокійно*). То — йдіть собі. Хіба я вас держу?

(*Він швидко виходить. Тетяна китається в шаль, стоїть посеред кімнати й дивиться на терасу. З дверей з правого боку йдуть Надя і поручик.*)

Поручик. Солдат ніколи не кривдить жінчину, даю вам слово честі! Жінчина для нього — святиня...

На д я. Ось ви побачите...

П о р у ч и к. Це неможливо! Тільки в армії ще збереглось рицарське ставлення до жінщини...

(*Проходять у двері ліворуч. Ідуть Поліна, Захар і Яків.*)

З а х а р. Бачиш, Якове...

П о л і н а. Ви подумайте, як же інакше?

З а х а р. Тут реальність, необхідність...

Т е т я н а. Що таке?

Я к і в. Ось панахиду наді мною править...

П о л і н а. Дивовижна жорстокість! Усі нападають на нас! І навіть Яків Іванович, завжди такий лагідний... Але хіба ми викликали солдатів? І ніхто не запрошував жандармів. Вони завжди самі з'являються.

З а х а р. Обвинувачувати мене за ці арешти...

Я к і в. Я не обвинувачую...

З а х а р. Ти не кажеш прямо, але я почуваю...

Я к і в (*до Тетяни*). Я сиджу, він підійшов до мене й каже: «Ти чого, брате?» А я сказав: «Гидко, брате!» От і все!

З а х а р. Але ж треба зрозуміти, що пропаганда соціалізму в такій формі, як це робиться у нас, ніде не можлива, ніде не допустима...

П о л і н а. Захоплюйтесь політикою, це всім потрібно, але при чому тут соціалізм? От що каже Захар. І він правий!

Я к і в (*похмуро*). Який же соціаліст старик Левшин? Просто він запрацювався і марить... від втоми...

З а х а р. Вони всі марять!

П о л і н а. Треба щадити людей, панове! Ми такі змучені!

З а х а р. Ти думаєш, мені не тяжко, що ось у мене в домі влаштовується судилище? Але все це — заходи Миколи Васильовича, а сперечатися з ним після такої драми... було б неможливо!

К л е о п а т р а (*швидко йде*). Ви чули? Убивцю знайшли... зараз його приведуть сюди.

Я к і в (*бурчить*). Ну, от...

Т е т я н а. Хто це?

К л е о п а т р а. Якийсь хлопчисько... Я рада... Може; з погляду гуманності це недобре, але я — рада! І якщо він — хлопчисько, я звеліла б його шмагати день у день

до суду... Микола Васильович де?.. Не бачили? (*Іде в двері ліворуч, назустріч їй генерал*).

Генерал (*понура*). Ну, от!.. Стоять усі, як мокрі курки.

Захар. Неприємно, дядю...

Генерал. Жандарми? Так... цей ротмістр страшений нахаба! Мені кортить утнути з ним штуку... Вони не залишаться ночувати?

Поліна. Я думаю, ні... навіщо ж?

Генерал. Шкода! А то б... відро холодної води на нього, коли він ляже спати! Це робили у мене в корпусі з боягузливими кадетами... Страх як смішно, коли гола й мокра людина стрибає й репетує.

Клеопатра (*стоячи на порозі*). Бог зна, що ви говорите, генерале! І чому? Ротмістр дуже пристойний чоловік і напрочуд діяльний... з'явився і всіх переловив! Це треба цінити! (*Виходить*).

Генерал. Гм... для неї всі мужчини з великими вусами — пристойні люди. Кожен повинен знати своє місце, от що... Саме в цьому — порядність! (*Іде до дверей ліворуч*). Гей, Конь!

Поліна (*неголосно*). Вона справді-таки почуває тут себе хазяйкою. Ви погляньте, як вона поводитьсь!.. Невихована, груба...

Захар. Скоріше кінчилось би все це! Так хочеться спокою, миру... нормального життя!

Надя (*вбігає*). Тьотю Таню, він дурний, цей поручик!.. І він, мабуть, б'є солдатів... Кричить, робить страшне обличчя... Дядю, треба, щоб до арештованих пустили дружин... тут є п'ятеро одружених!.. Ти піди скажи цьому жандармові... виявляється, він тут головний.

Захар. Бачиш, Надю...

Надя. Бачу, ти не йдеш!.. Іди, йди, скажи йому!.. Там плачуть... Іди ж!

Захар (*виходячи*). Я гадаю — це марна річ...

Поліна. Ти, Надю, завжди всіх тривожиш!

Надя. Це ви всіх тривожите...

Поліна. Ми? Ти подумай...

Надя (*збуджено*). Всі ми — і я, і ти, і дядя... це ми всіх тривожимо! Нічого не робимо, а все через нас... І солдати, і жандарми, і все! Ці арешти — теж... І жінки плачуть... все через нас!

Тетяна. Іди сюди, Надю.

На д я (*підходить*). Ну, прийшла... ну, що?

Т е т я н а. Сядь і заспокойся... Ти нічого не розумієш, нічого не можеш зробити...

На д я. А ти навіть сказати нічого не можеш! І не хочу я заспокоюватись, не хочу!

П о л і н а. Твоя покійниця мати, говорячи про тебе, була права, — жахливий характер.

На д я. Так, вона була права... Вона працювала і їла свій хліб. А ви... що ви робите? Чий хліб їсте ви?

П о л і н а. От, починається! Надіє, я тебе прошу залишити цей тон... що за окрики на старших!

На д я. Та ви не старші! Ну, які ви старші?.. Просто — старі ви!

П о л і н а. Таню, справді, це все твої ідеї! І ти повинна сказати їй, що вона дурна дівчинка...

Т е т я н а. Чуєш? Ти дурна дівчинка... (*Гладить її плече*).

На д я. Ну, от. І більше ви нічого не можете сказати!.. Нічого! Ви навіть захищати себе не вмієте... чудні люди! Ви, справді, всі якісь зайві, навіть тут, у вашім домі, — зайві!

П о л і н а (*строго*). Ти розумієш, що ти кажеш?..

На д я. Прийшли до вас жандарми, солдати, якісь дурники з вусиками, порядкують, п'ють чай, бряжчать шаблями, дзвенять острогами, регочуть... і хапають людей, кричать на них, погрожують їм, жінки плачуть... Ну, а ви? При чому тут ви? Вас кудись запхали по кутках...

П о л і н а. Зрозумій, ти говориш дурниці! Ці люди прийшли захищати нас.

На д я (*болісно*). Ах, тьотю! Солдати не можуть захистити від дурості, не можуть!

П о л і н а (*обурена*). Що-о?

На д я (*простягаючи до неї руки*). Ти не сердься! Я це про всіх кажу! (*Поліна хутко виходить*). От... утекла! Скаже дяді, що я груба, непокірлива... дядя говоритиме довгу промову... і всі мухи помруть з нудьги!

Т е т я н а (*задумливо*). Як ти будеш жити? Не розумію!

На д я (*обводючи руками круг себе*). Не так! Нізащо — так! Я не знаю, що я робитиму... але нічого не зроблю так, як ви! Зараз іду мимо тераси з оцим офіцером... а Греков дивиться, курить... і очі в нього сміються. Але ж він знає, що його... в тюрму? Бачиш! Ті, хто живе, як хоче, воли нічого не бояться... їм весело! Мені соромно

дивитись на Левшина, на Грекова... інших я не знаю, але ці!.. Цих я ніколи не забуду... Ось іде дурник з вусиками... у-у!

Б о б о є д о в (*єходить*). Як страшно! Кого це ви лякаєте?

Н а д я. Я вас боюсь... Ви пустите дружин до чоловіків, так?

Б о б о є д о в. Ні, не пушу. Я — злий!

Н а д я. Звичайно, якщо ви жандарм. Чому ви не хочете пустити жінок?

Б о б о є д о в (*люб'язно*). Зараз — неможливо! А от потім, коли їх повезуть, я дозволю попроситись.

Н а д я. Але чому неможливо? Це ж од вас залежить?

Б о б о є д о в. Од мене... тобто — од закону.

Н а д я. Ну, який там закон! Пустіть... я вас прошу!

Б о б о є д о в. Як це — який закон? І ви теж закони заперечуєте? Ай-яй-яй!

Н а д я. Не говоріть зо мною так! Я не дитина...

Б о б о є д о в. Не вірю! Закони заперечують лише діти і революціонери.

Н а д я. Так от я революціонерка.

Б о б о є д о в (*сміючись*). О! тоді вас треба в тюрму... заарештувати і в тюрму...

Н а д я (*з тугою*). Ах, не треба жартувати! Пустіть їх!

Б о б о є д о в. Не можу... Закон!

Н а д я. Дурацький закон!

Б о б о є д о в (*серйозно*). Гм... це ви даремно! Коли ви не дитя, як ви кажете, ви повинні знати, що закон установлено владою, і без нього неможлива держава.

Н а д я (*палко*). Закон, власті, держава... Фу, боже мій! Але ж це для людей?

Б о б о є д о в. Гм... я думаю! Тобто насамперед — для порядку!

Н а д я. То це ж нікуди не годиться, якщо люди плачуть. І ваші власті й держава — все це не потрібне, якщо люди плачуть! Держава... яка дурниця! Навіщо вона мені? (*Іде до дверей.*) Держава! Нічого не розуміють, а говорять! (*Виходить. Бобовдов трохи роззубився.*)

Б о б о є д о в (*до Тетяни*). Оригінальна баришня! Але — небезпечний напрям думок... Її дядечко, здається, людина ліберальних поглядів, так?

Т е т я н а. Вам це краще знати. Я не знаю, що таке ліберальна людина.

Бобоедов. Ну, як же! Це всі знають!.. Неповага до влади — от і лібералізм!.. Але я ж вас, мадам Лугова, бачив у Воронежі... як же! Мав насолоду від вашої тонкої, напрочуд тонкої гри! Може, ви помітили, я завжди сидів поряд з кріслом віце-губернатора? Я тоді був ад'ютантом при управлінні.

Тетяна. Не пам'ятаю... Можливо. В кожному місті є жандарми, правда ж?

Бобоедов. О, ще б пак! Обов'язково в кожному! І мушу вам сказати, що ми, адміністрація, іменно ми є справжніми цінителями мистецтва! Можливо, ще купці. Візьміть, наприклад, збір на подарунок улюбленому артистові в його бенефіс... на підписному листі ви обов'язково побачите прізвища жандармських офіцерів. Це, так би мовити, традиція! Де ви граєте майбутній сезон?

Тетяна. Ще не вирішила... Але, звичайно, у місті, де неодмінно є справжні цінителі мистецтва!.. Це ж немислечиво?

Бобоедов (*не зрозумів*). О, звичайно! В кожному місті вони є, обов'язково! Люди все-таки стають культурніші...

Квач (*з тераси*). Ваше благородіє! Ведуть цього... котрий стріляв! Куди накажете?

Бобоедов. Сюди... введи всіх отих! Поклич товариша прокурора. (*До Тетяни*). Пардон! Мушу трохи повернутись до справ.

Тетяна. Ви будете допитувати?

Бобоедов (*люб'язно*). Тільки-тільки, поверхово, щоб познайомитися з людьми... Маленька перекличка, так би мовити!

Тетяна. Можна мені послухати?

Бобоедов. Гм... Взагалі це не заведено у нас... в політичних справах. Але це кримінальна справа, ми тут — не в себе, і мені хочеться зробити вам приємність...

Тетяна. Мене не буде видно... Я ось звідси подивлюсь.

Бобоедов. Чудово! Я дуже радий — хоч трохи віддячити вам за ту насолоду, якої зазнав я, бачивши вас на сцені. Я тільки візьму деякі папери. (*Виходить. З тераси двоє літніх робітників вводять Рябцова. Збоку йде Конь, заглядаючи йому в обличчя. За ними Левшин, Ягодін, Греков і ще кілька робітників. Жандарми.*)

Рябцов (*сердито*). Нашо руки зв'язали? Розв'яжіть... ну!

Левшин. Ви, братці, розв'яжіть руки йому!.. Нашо ображати людину?

Я годін. Не втече!

Один з робітників. Для порядку — треба! По закону належить, щоб в'язати...

Рябцов. Не хочу я цього! Розв'язуй!

Другий робітник (*до Квача*). Пане жандарм! Можна? Хлопець смирний... Нам самим дивно... як це він?

Квач. Можна. Розв'яжи... нічого!

Конь (*зненацька*). Ви його даремно схопили!.. Коли там стріляли, він на річці був... я його бачив, і генерал бачив! (*До Рябцова*). Ти чого мовчиш, дурню? Ти кажи — не я, мов, стріляв... чого ти мовчиш?

Рябцов (*твердо*). Ні, це я.

Левшин. Та вже йому, кавалер, краще знати, хто...

Рябцов. Я.

Конь (*кричить*). Брешеш ти! Паскудник... (*Входять Бобєдов і Микола Скроботов*). Ти на той час у човні по річці їхав та пісень співав... що?

Рябцов (*спокійно*). Це я... потім.

Бобєдов. Цей?

Квач. Так точно!

Конь. Ні, не він!

Бобєдов. Що? Квач, виведи старика! Звідки старик?

Квач. Перебуває при генералі, ваше благородіє!

Микола (*придивляючись до Рябцова*). Дозвольте, Богдане Денисовичу... Облиште, Квач!

Конь. Не хапай! Я сам солдат!

Бобєдов. Стій, Квач!

Микола (*до Рябцова*). Це ти вбив хазяїна?

Рябцов. Я.

Микола. За що?

Рябцов. Він нас мучив.

Микола. Як тебе звуть?

Рябцов. Павло Рябцов.

Микола. Так! Конь... ви кажете — що?

Конь (*хвилюючись*). Не він убив! Він по річці їхав на той час!.. Присягну!.. Ми з генералом бачили його...

Ще генерал казав: добре б, каже, перекинути човна, щоб скупався він... так! Ач, хлопчисько! Ти що це робиш, а?

Микола. Чому ви, Конь, так упевнено кажете, що саме в хвилину вбивства він був на річці?

Конь. До того місця, де він був, від заводу за годину не дійдеш.

Рябцов. Я прибіг.

Конь. Іде в човні й пісень співає. Вбивши людину, пісні не заведеш!

Микола (до Рябцова). Ти знаєш, що закон суворо карає за спробу приховати злочинця й за неправдиве свідчення... знаєш ти це?

Рябцов. Мені однаково.

Микола. Добре. Отже, це ти вбив директора?

Рябцов. Я.

Бобоєдов. Яке звірня!..

Конь. Бреше!

Левшин. Ех, кавалер, сторонній ви тут!

Микола. Що таке?

Левшин. Я кажу — сторонній кавалер оцей, а втручається...

Микола. А ти не сторонній? Ти причетний до вбивства, так?

Левшин (сміється). Тобто я? Я, пане, колись ціпком зайця вбив, і то душа боліла...

Микола. Ну, то й мовчи! (До Рябцова). Де револьвер, з якого ти стріляв?

Рябцов. Не знаю.

Микола. Який він був? Розкажи!

Рябцов (збентежений). Який... які вони бувають? Звичайний.

Конь (з радістю). А, сучий син! І револьвера не бачив!

Микола. Завбільшки який? (Показує розмір руками з піваршина). Такий? Ну?

Рябцов. Та... трохи менший...

Микола. Богдане Денисовичу, прошу сюди. (Каже йому неголосно). Тут криється якась пакость. Треба суворіше поставитись до хлопчиська... Облишмо його до приїзду слідчого.

Бобоєдов. Але ж він признається... чого ж?

Микола (значливо). Ми з вами маємо підозру, що цей хлопчисько не справжній злочинець, а підставна особа, розумієте?

(З дверей біля Тетяни обережно виходить п'яний Яків і мовчки дивиться. Часом голова його безсило похнюплюється, ніби він задрімав; звівши голову, злякано оглядається.)

Бобоедов *(не розуміє)*. Ага-а... так, так, так! Скажіть, а?..

Микола. Це змова! Колективний злочин...

Бобоедов. Який мерзотник, а?

Микола. Нехай вахмістр виведе його поки що. Найсуворіша ізоляція! Я зараз вийду на хвилинку... Конь, ви підете зо мною! Де генерал?

Конь. Черв'яків копає...

(Виходять.)

Бобоедов. Квач, виведи цього. І гляди його! Щоб ані-ні!

Квач. Слухаю! Ну, ходім, хлопче!

Левшин *(ласкаво)*. Прощай, Пашок, прощай, милий!..

Ягодін *(похмуро)*. Прощай, Павлухо!..

Ряцзов. Прощайте... Нічого!

(Ряцзова виводять.)

Бобоедов *(до Левшина)*. Ти, старий, знаєш його?

Левшин. Як не знати? Працюємо разом.

Бобоедов. А тебе як звуть?

Левшин. Юхим Юхимович Левшин.

Бобоедов *(до Тетяни, неголосно)*. Ви побачите, що буде! Скажи мені, Левшин, правду — ти людина стара, розумна, ти повинен говорити начальству тільки правду...

Левшин. Чого б то я брехав...

Бобоедов *(у захваті)*. Еге ж... Так от, скажи ти мені по чистій совісті — що в тебе дома за образами сховано, а? Правду кажи!

Левшин *(спокійно)*. Нічого там нема.

Бобоедов. Це правда?

Левшин. Та вже так...

Бобоедов. Ех, Левшин, сором тобі! Ти от лисий, сивий, а брешеш, як хлопчисько!.. Адже начальство знає не тільки те, що ти робиш, а що думаєш — знає. Погано, Левшин! А це що таке в руках у мене?

Левшин. Не видно мені... недобачаю...

Б о б о е д о в. Я скажу. Це заборонені урядом книжки, що закликають народ бунтувати проти государя. Ці книжки взято в тебе за образами... ну?

Л е в ш и н (*спокійно*). Так.

Б о б о е д о в. Ти визнаєш, що вони твої?

Л е в ш и н. Може, й мої... Вони ж бо схожі одна на одну...

Б о б о е д о в. То як же ти, стара людина, кажеш неправду?

Л е в ш и н. Та я вам, ваше благородіє, суццю правду сказав. Ви спитали, що в мене за образами лежить, а вже, коли ви питаєте про це, значить, там нічого нема, значить — витягли. Я й сказав — нічого там нема. Нашо ж соромити мене? Я цього не заслужив.

Б о б о е д о в (*збентежений*). Он як? Прошу однак поменше розмовляти... зо мною не жартуй! Хто дав тобі ці книжки?

Л е в ш и н. Ну, це навіщо вам знати? Цього я не скажу. Я вже й забув, звідки вони... Ви вже не турбуйте себе.

Б о б о е д о в. Ага... так? Добре... Олексій Греков! Котрий Греков?

Г р е к о в. Це я.

Б о б о е д о в. Вас притягали до слідства у Смоленську в справі про революційну пропаганду серед ремісників — так?

Г р е к о в. Притягали.

Б о б о е д о в. Такий молодий і — такий талановитий? Приємно познайомитись!.. Жандарми, виведіть їх на терасу... тут стало душно. Вирипаєв Яків? Ага... Свистов Андрій?

(Жандарми виводять усіх на терасу. Бобоедов із списком у руках іде туди ж).

Я к і в (*тихо*). Подобаються мені ці люди!

Т е т я н а. Так. Але чому вони такі прості... так просто розмовляють, просто дивляться — чому? У них немає пристрасті? Немає героїзму?

Я к і в. Вони спокійно вірять у свою правду...

Т е т я н а. Повинна бути в них пристрасть! І повинні бути герої!.. Але тут... ти відчуваєш — вони зневажають усіх!

Я к і в. Хороший цей Юхимович!.. Які в нього очі,

все вони розуміють, сумно-ласкаві такі. Він мовби каже: «Ну, навіть все це? Одступились би ви... дали б нам свободу... одступились би!»

За х а р (*виглядаючи з дверей*). Страшенно тупі оці от представники закону! Влаштували судовище... Микола Васильович тримається якимось завойовником.

Я к і в. Ти, Захаре, тільки проти того, що вся ця історія діється перед твоїми очима?

За х а р. Ну, звичайно, мене могли б звільнити від цієї приємності!.. Надя зовсім сказала... Наговорила мені й Поліні грубощів, назвала Клеопатру шукою, а тепер валяється в мене на дивані й реве... Бог зна, що робиться!..

Я к і в (*задумливо*). А мені, Захаре, стає дедалі огиднішим зміст усього, що діється.

За х а р. Так, я розумію... Але що ж робити? Коли нападають — треба захищатись. Я просто не можу знайти собі місця в домі... наче він перекинувся вниз дахом! Вогко сьогодні, холодно... пей дощ! Рано йде осінь!

(Ідуть Микола й Клеопатра, обоє збуджені.)

М и к о л а. Я переконався тепер — його підкупили...

К л е о п а т р а. Самі вони не могли таке вигадати... Тут треба шукати розумну людину.

М и к о л а. Ви думаєте — Синцов?

К л е о п а т р а. А хто ж? Ось мосьє Бобоедов...

Б о б о е д о в (*з тераси*). Чим можу служити?

М и к о л а. Я остаточно переконався, що хлопчиська підкупили... (*Говорить тихо*).

Б о б о е д о в. О-о? Мм...

К л е о п а т р а (*до Бобоедова*). Ви розумієте?

Б о б о е д о в. М-н-да-а... Які мерзотники!

(Жваво розмовляючи, Микола й ротмістр зникають за дверима. Клеопатра, озирнувшись, бачить Тетяну.)

К л е о п а т р а. А... ви тут?

Т е т я н а. Ще щось трапилось?

К л е о п а т р а. Вам це байдуже, я думаю... Ви чули про Синцова?..

Т е т я н а. Знаю.

К л е о п а т р а (*з викликом*). Так, заарештували! Я рада, що, нарешті, викосили на заводі весь цей бур'ян... а ви?

Тетяна. Я думаю, вам байдужісінько, що я почую...

Клеопатра (*злорадно*). Ви симпатизували цьому Синцову! (*Дивиться на Тетяну, і обличчя її стає лагіднішим*). Як ви чудно дивитесь... і обличчя змучене... чому?

Тетяна. Мабуть, від погоди.

Клеопатра (*підходить до неї*). От що... можливо, це по-дурному... але я — людина пряма!.. Пожила я... багато! Багато мала почуттів... і дуже озлобилась! Я знаю, що тільки жінка може бути другом жінці...

Тетяна. Ви щось хочете спитати?

Клеопатра. Сказати, не спитати! Ви мені подобається... така ви вільна, так доладно вбрані завжди... і добре тримається з мужчинами. Я вам заздрю... і як ви розмовляєте, і як ходите... А інколи я вас не люблю... навіть ненавиджу!

Тетяна. Це інтересно. За що?

Клеопатра (*чудно*). Хто ви така?

Тетяна. Тобто?

Клеопатра. Не розумію я — хто ви? Я хочу бачити всіх людей ясно визначеними, я люблю знати, чого людина хоче! По-моєму, люди, які нетвердо знають, чого вони хочуть, — такі люди небезпечні! Їм не можна вірити!

Тетяна. Чудно говорите ви! Нащо мені знати ваші погляди?

Клеопатра (*палко й тривожно*). Треба, щоб люди жили тісно, дружно, щоб усі ми могли вірити одне одному! Ви бачите — нас починають убивати, нас хочуть пограбувати! Ви бачите, які розбійницькі пики в цих арештантів? Вони знають, чого хочуть, вони це знають. І вони живуть дружно, вони вірять один одному... Я їх ненавиджу! Я їх боюся! А ми живемо всі, ворогуючи, нічому не вірячи, нічим не зв'язані, кожен сам по собі... Ми ось на жандармів спираємось, на солдатів, а вони — на себе... і вони сильніші від нас!

Тетяна. Мені теж хочеться спитати у вас прямо... Ви були щасливі з чоловіком?

Клеопатра. Навіщо вам це?

Тетяна. Так. Цікаво!

Клеопатра (*подумавши*). Ні. Він завжди був зайнятий не мною...

Поліна (*іде*). Чули? Конторник Синцов виявився соціалістом! А Захар був з ним одвертий і навіть хотів

зробити його помічником бухгалтера! Це, звісно, дрібниці, але подумайте, як трудно стає жити! Поряд з вами — ваші принципиальні вороги, а ви їх не помічаєте!

Тетяна. Як добре, що я не багата!

Поліна. Ти скажи це, коли стара станеш! *(До Клеопатри, лагідно)*. Клеопатро Петрівно, вас просять ще раз приміряти плаття... І прислали креп...

Клеопатра. Іду... Недобре... нерівно б'ється серце в мене. Не люблю бути хворою!

Поліна. Хочете, я вам капель дам від серцебиття? Дуже помагають.

Клеопатра *(ідуци)*. Дякую!

Поліна. Я зараз прийду. *(До Тетяни)*. З нею треба — лагідніше, це її заспокоює! Це добре, що ти поговорила з нею... І взагалі я заздрю тобі, Таню... ти завжди вмієш стати на таку зручну центральну позицію!.. Піду, дам їй капель.

(Лишившись на самоті, Тетяна дивиться на терасу, де під караулом солдатів розташувались арештовані. З дверей виглядає Яків.)

Яків *(з посмішкою)*. А я стояв за дверима й слухав.

Тетяна *(неуважно)*. Кажуть, це недобре... підслухувати...

Яків. Взагалі недобре слухати, що говорять люди. Яюсь жалко їх... От що, Таню! Я їду...

Тетяна. Куди?

Яків. Взагалі... Не знаю ще... Прощай!

Тетяна *(ласкаво)*. Прощай!.. Напиши!

Яків. Страшенно гидко тут!

Тетяна. Ти коли їдеш?

Яків *(чудно посміхаючись)*. Сьогодні... їдь і ти... а?

Тетяна. Так, я поїду. Чого ти посміхаєшся?

Яків. Так... Можливо, ми не побачимось більше...

Тетяна. Дурниці.

Яків. Ну, прости мені! *(Тетяна цілує його в лоб. Він тихо сміється, відтручуючи її)*. Ти поцілувала мене, мов покійника... *(Поволі виходить. Тетяна, глянувши вслід йому, хоче йти за ним, але спиняється, зробивши слабкий жест рукою. Входить Надя з парасолькою в руках)*.

Надя. Будь ласка, ходім зо мною в сад... У мене голова болить... я зараз плакала, плакала... мов дурна! Якщо я піду сама, знов буду плакати.

Т е т я н а. Чого плакати, дівчинко? Нема чого!

Н а д я. Мені досадно. Я нічого не розумію. Хто ж правий? Дядя каже — він... а я не почуваю цього! Він добрий, дядя? Я була певна, що він добрий... а тепер — не знаю! Коли він розмовляє зо мною, мені здається, що я сама злостива й дурна... а коли я почну думати про нього... і питати себе про все... нічого не розумію!

Т е т я н а (*сумно*). Якщо ти будеш сама себе питати, ти станеш революціонеркою... і загинеш у цьому хаосі, любя ти моя!..

Н а д я. Треба чим-небудь бути, треба! (*Тетяна тихо сміється*). Чого ти смієшся? Треба! Не можна жити й кліпати очима, нічого не розуміючи!

Т е т я н а. Я тому засміялась, що сьогодні всі це говорять... всі, раптом!

(*Ідуть. Назустріч їм генерал і поручик. Поручик спритно дає дорогу.*)

Г е н е р а л. Мобілізація, поручику, необхідна! Вона має подвійну мету... (*До Наді й Тетяни*). Ви куди, а?

Т е т я н а. Гуляти.

Г е н е р а л. Якщо зустрінете цього конторника... як його? Поручику, як прізвище того чоловіка, з яким я вас оце познайомив?

П о р у ч и к. Покатий, ваше превосходительство!

Г е н е р а л (*до Тетяни*). Пошліть його до мене, я буду в ідальні пити чай з коньяком і з поручиком... х-хо-хо! (*Озирається, затуливши рота рукою*). Дякую, поручику! У вас хороша пам'ять, еге! Це чудово! Офіцер повинен пам'ятати ім'я і обличчя кожного солдата своєї роти. Коли солдат рекрут, він хитра тварина, — хитра, лінива й дурна. Офіцер влазить йому в душу і там усе перевертає по-своєму, щоб зробити з тварини — людину, розумну й віддану обов'язкові...

(*Іде Захар, заклопотаний.*)

З а х а р. Дядю, ви не бачили Якова?

Г е н е р а л. Не бачив Якова... Там є чай?

З а х а р. Є, е! (*Генерал і поручик виходять. З тераси іде Конь, сердитий, скуйовджений*). Конь, ви не бачили брата?

К о н ь (*суворо*). Ні. Я тепер не буду говорити нічого.

І побачу людину — не скажу... Буду мовчати... Гарзд!
Я поговорив на своїм віку...

Поліна (*іде*). Там прийшли мужики, вони знову просять відстрочити оренду.

Захар. От! Знайшли час...

Поліна. Скаржаться, що врожай поганий і платити їм нема чим.

Захар. Вони завжди скаржаться!.. Ти не зустрічала Якова?

Поліна. Ні. Що ж їм сказати?

Захар. Мужикам? Нехай ідуть до контори... я не буду з ними розмовляти!

Поліна. Але в конторі нема нікого! Тобі ж відомо — у нас цілковита анархія. Ось уже скоро обід, а цей ротмістр усе просить чаю... В їдальні з ранку не прибрано самовар, і взагалі — життя схоже на якісь дурощі!

Захар. Ти знаєш, Яків раптом зібрався кудись їхати!

Поліна. Ти пробач мені, але, справді, добре, що він поїде...

Захар. Так, звичайно. Він страшенно драгує, говорить нісенітниці... От зараз причепився до мене, питає — чи можна з мого револьвера вбити ворону? Говорив якісь грубощі. Нарешті пішов і забрав револьвер... Завжди п'яний...

(З тераси входить Синцов з двома жандармами і Квач. Поліна, мовчки глянувши на Синцова в лорнет, виходить. Захар, ніяковіючи, поправляє окуляри, потім відступає.)

Захар (*докірливо*). От, пане Синцов... як це сумно! Мені дуже шкода вас... дуже!

Синцов (*посміхнувшись*). Не турбуйтеся... чи варто?

Захар. Варто! Люди повинні співчувати одне одному... І навіть, коли людина, якій я довіряв, не виправдала мого довір'я, все одно, бачивши її в нещасті, я вважаю за обов'язок співчувати їй... так! Прощайте, пане Синцов!

Синцов. До побачення.

Захар. Ви не маєте до мене... яких-небудь претензій?

Синцов. Ніяких.

Захар (*збентежено*). Чудово. Прощайте! Вашу платню вам вишлуть... так. (*Іде*). Але це неможливо! Мій дім стає якоюсь жандармською канцелярією!

(Синцов посміхається. Квач увесь час пильно розглядає його, особливо руки. Помітивши це, Синцов теж кілька секунд дивиться в очі Квачеві. Той посміхається.)

Синцов. Ну? В чім справа?

Квач (радісно). Нічого... нічого!

Бобоедов (входить). Пане Синцов, ви зараз поїдете до міста.

Квач (радісно). Ваше благородіє, вони зовсім не пан Синцов, а інше!..

Бобоедов. Як? Кажіть ясніше!

Квач. Та я ж їх знаю! Вони жили на Брянським заводі, і там їхнє ймення було Максим Марков!.. Там ми їх заарештували... два роки тому, ваше благородіє!.. На лівій руці, на великому пальці, в них нігтя нема, знаю! Вони не інакше, як утекли звідкілясь, коли по чужому паспорту живуть!

Бобоедов (приємно здивований). Це правда, пане Синцов?

Квач. Усе правда, ваше благородіє!

Бобоедов. То, значить, ви не Синцов, так-так-так...

Синцов. Хто б я не був, ви повинні поводитися зо мною пристойно... не забувайте!

Бобоедов. Ого-го! Зразу видно серйозну людину. Квач, ти сам повезеш його!.. Пильнуй обома!

Квач. Слухаю!

Бобоедов (радісно). Так от, пане Синцов, чи як вас там звуть, ви їдете до міста. Ти, Квач, негайно доповіси начальникові все, що знаєш про нього, і треба зараз же зажадати попередню справу... а втім, це я сам! Підожди Квач... (Хутко виходить).

Квач (добродушно). От і знову зустрілись!

Синцов (посміхаючись). Ви раді?

Квач. Аякже! Знайомий!

Синцов (з огидою). Вам пора б уже кинути це діло. Волосся сиве, а доводиться, як собаці, висліджувати... Невже вам не прикро?

Квач (добродушно). Нічого, я звик! Я вже двадцять три роки служу... І зовсім не як собака! Начальство мене поважає. Орден обіцяли! Тепер дадуть!

Синцов. За мене?

Квач. А за вас! Ви звідки втекли?

Синцов. Потім дізнаєтесь.

К в а ч. Дізнаємось! А пригадуєте там, на Брянському, чорний такий в окулярах був? Учитель Савицький? То його теж недавно знов заарештували... Ну, тільки вмер він у тюрмі... Дуже хворий був! Мало вас все-таки!

С и н ц о в. Буде багато... подождіть!

К в а ч. О? Це добре! Більше політичних — нам краще!

С и н ц о в. Нагороди частіш одержуєте?

(На порозі з'являються Бобоедов, генерал, поручик, Клеопатра й Микола.)

М и к о л а (глянувши на Синцова). Я почував це... (Зникає).

Г е н е р а л. Ач, який гарний!

К л е о п а т р а. Тепер зрозуміло, звідки все пішло!

С и н ц о в (з іронією). Слухайте, пане жандарм, вам не здається, що ви поводитеся по-дурному?

Б о б о е д о в. Не... не вчіть мене!

С и н ц о в (наполегливо). Ні, я повчу! Припиніть цей дурацький спектакль!

Г е н е р а л. О-о... який, а?

Б о б о е д о в (кричить). Квач, виведи його!

К в а ч. Слухаю! (Виводить Синцова).

Г е н е р а л. Це, мабуть, звір, а? Як він... гарчить, а?

К л е о п а т р а. Я певна, що це він причина всього!

Б о б о е д о в. Можливо... дуже можливо!

П о р у ч и к. Будуть його судити, так?

Б о б о е д о в (посміхаючись). Ми їх без соусу їмо... і так смачно!

Г е н е р а л. Це дотепно. Як устриць... гам!

Б о б о е д о в. Ага! Ну, от, ваше превосходительство, тепер ми хутко поділимо всю дичину і звільнимо вас од цього анекдота! Миколо Васильовичу, ви де?

(Всі зникають за дверима. З тераси входить становий.)

С т а н о в и й (до Коня). Допит буде тут?

К о н ь (похмуро). Я не знаю... Нічого не знаю!

С т а н о в и й. Стіл, папери... значить, тут! (Говорить на терасу.) Введіть сюди всіх! (До Коня). А покійник помилився: сказав — рудий його застрелив, а виявляється — чорнявий?!

К о н ь (бурчить). І живі помиляються...

(З тераси знову вводять арештованих.)

Становий. Став їх отут... рядком! Старий, ставай скраю! Не соромно тобі! Старий чорт!

Греков. Чого ж ви лаєтесь?

Левшин. Нічого, Альошо! Нехай собі...

Становий (з погрозою). Я тобі поговорю!

Левшин. Нічого! Посада така... щоб людей кривдити, у них.

(Входять Микола, Бобоедов. Сідають до стола. Генерал улаштовується в кріслі в кутку, позад нього поручик. На порозі — Клеопатра і Поліна. Потім позад них Тетяна і Надя. Через їхні плечі невдоволено поглядає Захар. Звідкільсь боком і обережно йде Пологий, вклоняється тим, що сидять біля стола, і розгублено спиняється серед кімнати. Генерал манить його до себе рухом пальця. Він іде на носках чобіт і стає поряд з кріслом генерала. Вводять Рябцова.)

Микола. Почнемо. Павло Рябцов!

Рябцов. Ну?

Бобоедов. Не — ну, дурню, а — чого зволите!

Микола. Отже, ви запевняєте, що директора вбили ви?

Рябцов (невдоволено). Я сказав уже... чого ж іще?

Микола. Ви знаєте Олексія Грекова?

Рябцов. Це якого?

Микола. А ось, поряд з вами стоїть!

Рябцов. Він у нас працює.

Микола. Виходить, ви знайомі з ним?

Рябцов. Ми всі знайомі.

Микола. Звичайно. Але ви в нього бували вдома, гуляли з ним... взагалі ви його добре, близько знаєте? Ви — товариші?

Рябцов. Я з усіма гуляю. Всі ми — товариші.

Микола. Так? Я думаю — ви брешете! Пане Пологий, скажіть нам — Рябцов і Греков у яких стосунках?

Пологий. В тісних стосунках дружби... Тут є дві компанії. У молодих верховодить Греков, юнак дуже зухвалий у поводженні з особами, які стоять незмірно вище за нього. А над літніми головує Юхим Левшин... людина фантастична в своїх розмовах і схожа на лиса в поводженні...

Надя (тихо). Ах, який мерзотник!

(Пологий оглядається на неї й запитливо дивиться на Миколу. Микола теж кидає погляд на Надю.)

Микола. Ну, далі!

Пологий (*зітхнувши*). Їх об'єднує пан Синцов, який з усіма в добрих стосунках. Це особа не схожа на просту людину, з нормальним розумом. Він читає всякі книжки і має про все свої думки. В квартирі у нього, яка навкосої від моєї і складається з трьох кімнат...

Микола. Ви не так докладно...

Пологий. Пробачте... Правда вимагає повноти форм! До квартири його заходять всякі особи, а також присутні тут, як-от Греков...

Микола. Греков, це правда?

Греков (*спокійно*). Прошу до мене не звертатися з запитаннями, я відповідати не буду.

Микола. Даремно!

Надя (*голосно*). Оце добре!

Клеопатра. Що за вихватки?

Захар. Надю, люба моя!..

Бобоедов. Тсс...

(*На терасі гомін.*)

Микола. Я вважаю зайвою присутність тут сторонніх осіб...

Генерал. Гм.. Хто ж тут сторонні?

Бобоедов. Квач, поглянь, що за галас?

Квач. Людина преться в двері, ваше благородіє! Суне в двері й лається, ваше благородіє!

Микола. Чого йому треба? Хто це?

Бобоедов. Спитай!

Пологий. Накажете продовжувати чи зупинитися?

Надя. О, падлюка!

Микола. Спиніться... Сторонніх осіб я прошу вийти!

Генерал. Дозвольте... як це зрозуміти?..

Надя (*кричить задерикувато*). Сторонні тут — ви! Ви, а не я! Ви скрізь сторонні... я тут дома! Це я можу вимагати, щоб ви пішли звідси...

Захар (*збуджено до Наді*). Вийди! Негайно... вийди!

Надя. Так? Он що!.. Значить, це я... справді я стороння тут! То я піду, але я скажу вам...

Поліна. Стримайте її... вона скаже що-небудь жахливе!

Микола (*до Бобоедова*). Скажіть жандармам, щоб зачинили двері!

Надя. Ви всі безсовісні люди... без серця, жалюгідні... нещасні...

Квач (*входить, радісно*). Ваше благородіє! Ще один одкривається!

Бобоедов. Що?

Квач. Іще один убивця прийшов!

(*До стола йде, не поспішаючи, Акимов, рудуватий хлопець, з великими вусами.*)

Микола (*мимоволі трохи підводячись*). Що вам треба?

Акимов. Це я вбив директора.

Микола. Ви?

Акимов. Я.

Клеопатра (*тихо*). А-а, мерзотник! Совість маєш!..

Поліна. Боже мій! Які жахливі люди!

Тетяна (*спокійно*). Ці люди переможуть!

Акимов (*понура*). Ну, що ж? Нате, їжте! Я вбив.

(*Загальне збентеження. Микола щось хутко шепоче Бобоедову, той розгублено посміхається. В гурті арештованих мовчаня; всі стоять нерухомо. На порозі Надя дивиться на Акімова й плаче. Поліна і Захар шепочуться.*)

(*В тиші виразно чути негучний голос Тетяни.*)

Тетяна (*до Наді*). Не плач, ці люди переможуть!..

Левшин. Ех, Акимов, даремно ти...

Бобоедов. Мовчать!

Надя (*до Акімова*). Навіщо ви зробили це, навіщо?

Левшин. Не кричи, ваше благородіє. Я — старший за тебе.

Акимов (*до Наді*). Ви — нічого тут не зрозумієте, — пішли б собі...

Клеопатра. А яким же святеньким прикидався цей мерзенний старик!

Бобоедов. Квач!

Левшин. Ти чого ж, Акимов? Ти — говори! Ти скажи, що він тобі пістолет до грудей приставив, ну, тоді ти й той...

Бобоедов (*до Миколи*). Ви чуєте, чого він навчає? Ах, старий брехун!

Левшин. Ні, я не брехун...

Микола. Ну, а як же ви тепер, Рябцов?

Рябцов. А — ніяк...

Л е в ш и н. Мовчи! Ти — мовчи. Вони хитрі, вони
словами сильніші за нас...

М и к о л а (*до Бобоєдова*). Викиньте його!

Л е в ш и н. Нас — не викинеш, ні! Годі, кидали!
Пожили ми в темряві беззаконня, годі! Тепер самі загорі-
лись — не погасиш! Не погасите нас ніяким страхом,
не погасите...

З а в і с а

ПРИМІТКИ

До десятого тома ввійшли драматичні твори, написані М. Горьким у 1901—1906 рр. Усі вони включалися автором у зібрання його творів.

За винятком п'єси «Вороги», всі твори після першої появи в друку автором не редагувалися. Текст п'єси «Вороги» автор правив у 1933 р.

Переклад текстів п'єс і приміток до цього тома здійснено за шостим томом видання: М. Горький, Собрание сочинений в 30-ти томах, Гослитиздат, Москва, 1950.

МІЩАНИ

Вперше надруковано окремою книгою видавництвом «Знання» в 1902 р. під заголовком: «Мещане. Сцены в доме Бессеменова. Драматический эскиз в 4 актах». «Міщани» — перша п'єса М. Горького.

Задум п'єси відноситься до початку 1900 р., але робота над п'єсою йшла повільно, і перші результати її не задовольнили автора. У серпні він писав А. П. Чехову, що його п'єса, «доведена ним до третього акту, благополучно упокоїлась», а у вересні повідомляв: «Газети даремно кричать. Драму я не написав і не напишу, — поки що» (Архів О. М. Горького). Незабаром М. Горький, зустрівшись з Вл. І. Немировичем-Данченком, розповів йому зміст п'єси.

Робота над «Міщанами» продовжувалась у 1901 р. Навесні цього року, коли М. Горький працював над третім актом, він був арештований і ув'язнений. Після виходу з тюрми, живучи в Нижньому Новгороді під поліцейським наглядом, він відновив роботу над п'єсою і закінчив її в кінці вересня. Останні 28 днів він працював надзвичайно інтенсивно і повідомив про це всередині вересня К. П. Пятницького: «На всю силу закручую п'єсу» (Архів О. М. Горького).

П'єса мала спочатку назву: «Сцены в доме Бессеменовых. Драматический эскиз в 4 актах».

Вл. І. Немирович-Данченко спеціально приїхав у Нижній Новгород, щоб познайомитися з п'єсою. В жартівливій формі М. Горький повідомляв К. П. Пятницького про свої переживання під час читання п'єси Вл. І. Немировичу-Данченку. «Я — ваш Альошка — з честю склав попередній іспит на чин драматурга! (Бережись, Вільям Шекспір!) Кажу — з честю — не соромлячись — оскільки уповноважений моїм екзаменатором сказати більше. Вл. Немирович-Данченко клятвенно

запевняв мене, що п'еса — удалась і що сим ділом займатися я здатний. Я йому вірю... Ви знаєте — три дні я його ждав і почував себе хлопчиськом, хвилювався, боявся і взагалі по-дурному поведився. А коли почав читати п'есу, то робив величезні зусилля для того, щоб приховати від Немировича-Данченка ту смішну обставину, що у мене тремтів голос і тряслися руки. Але — зійшло!» (Архів О. М. Горького).

Вл. І. Немирович-Данченко повіз рукопис п'еси в Москву і незабаром надіслав М. Горькому машинописну копію. М. Горький зробив у ній невеликі додатки і виправлення і відіслав К. П. Пятницькому для видання. На початку 1902 р. п'еса була надрукована видавництвом «Знання» і розійшлась протягом цього року в кількості 60 000 екземплярів. В кінці 1901 р. Художній театр почав працювати над постановкою п'еси. М. Горький, не маючи змоги виїхати з Нижнього Новгорода в Москву для бесіди з режисерами і акторами, послав К. С. Станіславському листа з докладними характеристиками всіх персонажів п'еси:

«Шановний Костянтин Сергійовичу!

За словами Антона Павловича — почались репетиції моєї п'еси. Будьте ласкаві прийняти до уваги мій погляд на дійових осіб.

Головними фігурами є — Нил і Поля. Вони обоє мало говорять — що поробиш! — більше говорити їм не можна.

Н и л — людина спокійно упевнена в своїй силі і в своєму праві перебудовувати життя і всі його порядки за його, Ниловим, розумінням. А його розуміння випливає із здорового, бадьорого почуття любові до життя, вади якого викликають у душі його лише одно почуття — палке бажання знищити їх. Він, робоча людина, знає, що життя важке, трагічне; але все ж — краще за нього немає нічого, а воно повинно і може бути виправлене, перебудоване, його волею, згідно з його бажаннями. Він — завжди спокійний, жести його округлі, не різкі, — а граціозні, бо в кожний з них він вкладає сили, — по інстинкту, не більше і не менше того, скільки слід. Роздратовуючись, він говорить твердо, чітко, — як сокирою рубає. Його обурення, його гнів, усе в ньому — здорове, міцне, а не — нервові і різке. Він швидко заспокоюється, але ніколи — не поступається.

П о л я — скромна, проста і здатна на всяке героїство без фраз, без рисовки. Полюбить — раз на все життя, повірить — теж. Говорити не вміє, трошки конфузиться, заїкається, але коли говорить, то вже вірить у правду своїх слів і готова сказати їх всюди, всім і все витерпіти за них.

Т е т е р е в — хотів бути героєм, але — життя його здолало, зім'яло, і він його ненавидить за це. Вважаючи себе багато обдарованим — ставиться до людей згорда. З усіх, хто оточує його, — поважає тільки Ніла, розуміючи, що цього — не зламаєш. На Шишкіна дивиться, як на хорошу дитину, — з доброю усмішкою. Міщан — во-

істину ненавидить, вважаючи їх — цілком справедливо — ворогами вільно думаючих і почувуючих людей, губителями життя. Незграбний, і цим навіть рисується.

Перчихін і Олена — люди внутрішньо схожі. Обое живуть, не мудрствуючи лукаво, уміючи знаходити і смисл і втіху в самому процесі життя. Обое — інстинктивно схильні більше до хорошого, ніж — поганого. Олена любить бути дріжджами, вона ясно, весело посміхається, у неї безліч жвавих жестів, вона любить, щоб до неї залицялися, щоб життя навколо неї — кипіло радісно, пінилось сміхом. Любить Петра — з жалю, тобто навіть і не любить, але хоче заразити його щастям життя, хоче, щоб він сміявся. Вважає справою честі розсмішити, розвеселити покійника, якщо він опирається, ладна ради цього лягти з ним рядом в домовину. Курить тоненькі папіроски, вміє добре одягатись, хоч і дешево. Перчихін — слабкий. Розуміючи, що коли життя засмокче його, воно зробить з ним усе, що захоче, він з одвертою хитрістю обходиться його краечком і усміхається — обдувив, мовляв, що впіймало?

Акуліна Іванна — вся в любові до дітей і чоловіка, уся в бажанні бачити всіх навколо люблячими одне одного, лагідними, ситими. Часто шморгає носом і все похитує головою. Метушлива, лякається шуму.

Старий — в безглуздому, дратуючому душу становищі. Живчорт зна скільки часу, працював не згортаючи рук, шахраював для збільшення результатів праці і — раптом бачить, що все це даремно! Не варто було, мабуть! Нема для кого. Діти — зовсім не вдалися. І життя починає лякати своїм смислом, якого він не розуміє. Говорячи, він розрізає повітря долонею руки, як ножем — піднімає руку до обличчя і від носа, не згинаючи ліктя, порухом самої кисті — розріже повітря. Рухи повільні.

Петро — хоче жити спокійно, поза обов'язками до людей, але почувуючи, що жити так — не гідно людини, шукає виправдання собі, не знаходить, дратується. Знайде він потрібні виправдання свого ставлення до людей чи не знайде — однаково! — він буде міщанином, таким самим крохобором, як його батько, не таким сильним і працездатним, як батько, але розумнішим і хитрішим. Олену кохає тому, що відчуває в ній сміливість, тобто те, чого в ньому нема, і, звичайно, ще тому, що вона красива, здається доступною, а — не дається. В п'єсі він — нещасний хлопчина, потім, у житті буде жалюгідним шахраєм, дешевеньким адвокатиком, без таланту, гласним думи, з тих, які першими пропонують послати подячну телеграму міністрові внутрішніх справ з того приводу, що пан міський голова благополучно вилікувався від завалів у кишках. Нервозний.

Тетяна — хоче жити, але не має ні сили, ні сміливості і переконує себе, що життя — не добре, жити — не варто. Розуміє, що в

серці Ніла вистачило б енергії протистояти натискові нещаст'я і на неї — та ба! Засмикала себе так, що не здатнана на добро, ні на зло, не може ревнувати, не може навіть дорікати. Говорить ущипливі речі вибачливим тоном. Дуже нещасна. Викликає проте не так жалість і співчуття до неї, як... щось інше, ще менш цінне.

Ш и ш к і н — хороший хлопець. Прямодушна така голобля. Що думає — те й говорить. Пика широка, здорова, рухи — незграбні, стілець візьме — з тріском. Ногами зачіпає за все, крім стелі. Костюм — не тільки недбаллий, але і в дірочках.

Ц в е т а в а — великі, хороші очі, трохи різка. Одягнена просто. Ловко ляскає пальцями. Замислюючись, — дуже хмуристь лоб.

Якщо Ніла будете грати ви, це буде чудово. Крім вас — нікого не бачу. Судьбинін ще. Але я його не знаю і не можу судити, яким він може бути в цій ролі...» (Архів О. М. Горького).

Додатком до цих характеристик дійових осіб п'єси є рядки М. Горького в листі до актора А. А. Тихомирова, написані восени 1902 р.: «Що ви граєте Шишкіна — я радий. Це гарна, прямодушна, до святості чесна людинка з тих, які ламаються, але не гнуться, з тих, що голодують — сміючись, бунтують проти обмеження їхньої — і чужої — особистої свободи, хоробро підставляючи спину під нагайки... до часу, поки самі, — взявшись за розум — не візьмуться за дрюччя, щоб з честю зустріти нагайку» (Архів О. М. Горького).

Текст п'єси двічі проходив театральну цензуру, і щоразу кількість вилучених уривків і їх розмір збільшувались. Цензори викреслювали з твору найбільш соціально загострені фрази і слова. Вилучались місця, де говорилось про тяжке життя робітничого класу, про його права і передрікалась неминучість революційної перебудови існуючого ладу.

Наприклад, цензурою було викреслено такі репліки:

Д і я д р у г а: Н и л. *Хазяїн той, хто працює...* Н и л. *Так, хазяїн той, хто працює... Запам'ятайте це!*

Д і я ч е т в е р т а: П о л я... *не всі ще люди живуть! Дуже мало людей життям користується... багатьом з них і жити нема коли зовсім... вони тільки працюють, заради шматка хліба... а от, коли і вони...*

Н и л. *Прав — не дають, права — беруть... Людина повинна сама собі завоювати права, якщо не хоче бути роздавленою горою обов'язків...* Н и л. *...В одному не бачу нічого приємного — в тому, що мною та іншими чесними людьми командують свині, дурні, злодії... Але життя — не все за ними! Вони пройдуть, зникнуть, як зникають нариви на здоровому тілі.*

Незважаючи на численні цензурні скорочення, постановка «Міщан» Художнім театром викликала побоювання і неспокій урядових кіл. Перший спектакль відбувся 20 березня 1902 р. в Петербурзі, куди на весняні гастролі виїхав театр. «На генеральну репетицію, — згадував

К. С. Станіславський, — ... з'їхався весь «правительствующий» Петербург, починаючи з великих князів і міністрів, — всякі чини, весь цензурний комітет, представники поліцейської влади та інші начальствующі особи з дружинами і сім'ями. В самий театр і навколо нього було призначено посилений наряд поліції, на площі перед театром роз'їжджали кінні жандарми. Можна було подумати, що готувались не до генеральної репетиції, а до генеральної битви» (К. С. Станіславський, Моя жизнь в искусстве, М.—Л., 1941, стор. 328—329).

Після цього перегляду текст п'єси зазнав нових цензурних ско- рочень.

З осені 1902 р. «Міщани» йшли на сцені Художнього театру в Москві. Щоб перешкодити розповсюдженню постановок «Міщан» на столичних і провінціальних сценах, до п'єси М. Горького був застосований винятковий цензурний захід: п'єса дозволялась до постановки кожного разу за особливим клопотанням Російського театрального товариства або ж місцевого губернатора, причому — тільки за екземпляром п'єси, спеціально для даної постановки скріпленням драматичною цензурою. П'єса була заборонена для сцени народних театрів і для постановок в перекладі на мови народів Росії. Однак, незважаючи на все це, п'єса ставилась у багатьох містах, викликаючи всюди величезний інтерес. У Белостоку під час спектакля виникла навіть демонстрація. У 35 номері газети «Искра» за 1903 р., у відділі «З нашого громадського життя», надруковано такий уривок з приватного листа про події, що відбулись в місті Белостоку 15 лютого 1903 р.: «У театрі на «Міщанах» була величезна демонстрація. Кричали: «геть самодержавство, сваволю, геть Метленка (поліцейстер), хай живе свобода!» Кидали картки з тими ж написами. Городовики з шашками наголо в театрі ж почали бити кудя попало. Виникла сутичка. У театрі стояв крик, шум, деякі глядачі падали непритомні, так що не скінчили грати. Потім перенесли демонстрацію на вулицю. Було велике збудження. Озвіріла поліція почала стріляти. Поліцейстер з револьвером в руках кидався, як розлючений звір, по місту. Було викликано війська, закрили всі магазини (о 6 год. вечора). Убито одного робітника, є й поранені. Арештували до 30 чоловік: робітників, гімназисток, учнів Комерц. училища. Обурена цими звірствами учнівська молодь енергійно протестувала. Взагалі демонстрація мала велике виховне значення. «Публіка» наочно побачила, до чого призводить сваволя грубої поліції. Демонстрація тривала 4 години, охопивши майже всі вулиці. Збудження в місті величезне. З усіх фабрик почали збиратись робітники, озброєні палицями».

Судячи з «Хроніки робітничого руху», вміщеної в наступному номері «Искры», заворушення в Белостоку тривали кілька днів.

Цензурні вилучення і перешкоди до постановки «Міщан» були ліквідовані лише на початку 1905 р. під натиском близької революції.

Після Великої Жовтневої революції «Міщани» міцно ввійшли в репертуар радянського театру і стали однією з улюблених п'єс радянського глядача.

П'єса «Міщани» включалась до всіх зібрань творів.

В Архіві О. М. Горького зберігається рукопис п'єси, а також її машинописна копія з правкою, зробленою рукою М. Горького в кінці 1901 р. Цей машинопис став за оригінал для першого видання «Міщан», з якого потім друкувались усі наступні видання до наших днів. До виправлення чи переробки тексту «Міщан» М. Горький більше не повертався.

В Архіві О. М. Горького є також перша редакція четвертої дії п'єси, яка значно відрізняється від остаточного тексту.

В цьому виданні п'єса друкується за рукописом з врахуванням тих додатків і виправлень, які М. Горький вніс своєю рукою до машинописної копії тексту.

НА ДНІ

Вперше надруковано окремою книжкою під заголовком «На дне жизни» видавництвом Мархлевського в Мюнхені, без зазначення року, і, під заголовком «На дне», видавництвом товариства «Знание», СПб. 1903. Мюнхенське видання надійшло в продаж в кінці грудня 1902 р., петербурзьке — 31 січня 1903 р. Попит на книгу був надзвичайно великий: весь тираж першого петербурзького видання, в кількості 40 000 екземплярів, розійшовся протягом двох тижнів; до кінця 1903 р. було продано більше 75 000 екземплярів — таким успіхом до того часу не користувався жодний літературний твір.

Творчий задум п'єси «На дні» відноситься до самого початку 1900 р. Навесні цього року, в Криму, М. Горький розповів К. С. Станіславському зміст задуманої п'єси. «У першій редакції головна роль була роль лакея з хорошого дому, який більш за все беріг комірць від фрачної сорочки — єдине, що зв'язувало його з колишнім життям. В нічліжці було тісно, мешканці її лаялись, атмосфера була отруєна ненавистю. Другий акт кінчався раптовим обходом нічліжки поліцією. Почувши цю звістку, весь мурашник починав копошитися, поспішали сховати награбоване; а в третьому акті надходила весна, сонце, природа оживала, нічліжники з смердючої атмосфери виходили на чисте повітря, на земляні роботи, вони співали пісні і під сонцем, на свіжому повітрі, забували про ненависть одне до одного» (К. С. Станіславський, *Моя жизнь в искусстве*, М.—Л., 1941, стор. 330).

В середині жовтня 1901 р. Горький повідомив К. П. Пятницького, що ним задумано «цикл драм» з чотирьох п'єс, кожна з яких буде при-

свячена зображенню певної верстви російського суспільства. Про останню з них в листі сказано: «Ще одну: босяки. Татарин, єврей, актор, хазяйка нічліжного дому, злодії, сищик, проститутки. Це буде страшно. У мене вже готові плани, я бачу — обличчя, фігури, чуло голоси, слова, мотиви дій — ясні, все ясно!» (Архів О. М. Горького).

Писати «На дні» М. Горький почав у кінці 1901 р., в Криму. У спогадах про Л. М. Толстого М. Горький розповідає, що він читав у Криму написані частини п'єси Л. Толстому. Навесні 1902 р. М. Горький прочитав два перших акти п'єси Вл. І. Немировичу-Данченку.

В Арзамасі, куди М. Горький прибув 5 травня 1902 р., він напружено продовжував роботу над п'єсою. 15 червня п'єса була закінчена і біловий рукопис її відсланий в Петербург К. П. Пятницькому. Одержавши з Петербурга машинописні копії разом з рукописом, М. Горький виправив текст п'єси і вніс у нього ряд істотних доповнень. 25 липня один екземпляр п'єси був знову відправлений в Петербург, у видавництво «Знание». Другий екземпляр М. Горький послав А. П. Чехову. Після цього автор більше ні разу не вносив правок у п'єсу.

Назва в процесі роботи над п'єсою мінялась кілька разів. В рукопису вона називалась «Без сонця», «Нічліжка», «Дно», «На дні життя». Остання назва збереглась навіть у біловому машинопису, правленому автором, і в друкованому мюнхенському виданні. Остаточна назва — «На дні» — вперше з'явилась тільки на афішах Московського Художнього театру.

10 серпня 1902 р. Вл. І. Немирович-Данченко приїжджав до М. Горького в Арзамас і тут одержав від нього екземпляр п'єси. 6 вересня в Москві автор читав її артистам Художнього театру.

Постановка п'єси на сцені російських театрів зустріла великі перешкоди з боку театральної цензури. Спочатку п'єса була категорично заборонена. «Довелось їхати в Петербург,— пише Вл. І. Немирович-Данченко, — відстоювати мало не кожну фразу, згнітивши серце робити поступки і кінець кінцем добитися дозволу тільки для одного Художнього театру. Від ряду бесід з тодішнім начальником Головного управління в справах преси, професором Зверевим, у мене лишилось враження, що «На дні» була дозволена тільки тому, що власті розраховували на рішучий провал п'єси» («Горький», зб. під ред. І. Груздева. М.—Л., 1928, стор. 151—152). Іншим театрам дозвіл на постановку п'єси давався як виняток і кожного разу тільки «за особливим клопотанням» місцевих властей або Російського театрального товариства. Фактично до квітня 1905 р. п'єса була під неофіційною заборонаю.

Щоб знищити чи хоч би послабити революційну спрямованість п'єси, театральна цензура зробила в п'єсі великі купюри і деякі зміни.

Вперше п'єса була поставлена на сцені 18/31 грудня 1902 р. Художнім театром у Москві. «Спектакль мав надзвичайний успіх. Викликали

без кінця режисерів, усіх артистів і... самого Горького» (К. С. Станіславський, Моя жизнь в искусстве, М.—Л., 1941, стор. 335).

П'єса «На дні» була перекладена на багато іноземних мов і, починаючи з 1903 р., з величезним успіхом обійшла сцени всіх найбільших міст світу. У Софії, в 1903 р., спектакль викликав бурхливу вуличну демонстрацію.

У ряді статей і листів М. Горький неодноразово давав пояснення до п'єси.

«...Промова Сатіна про людину-правду бліда, — писав він К. П. Пятницькому 15 липня 1902 р. — Однак — крім Сатіна — її нікому сказати, і краще, яскравіше сказати — він не може. Уже й так ця промова звучить як чужа його мові. Але — нічого не вдієш!» (Архів О. М. Горького).

У 1928 р. М. Горький писав курським червоноармійцям:

«Товариші! Ви питаєте: «Чому в п'єсі «На дні» немає сигналу до повстання?»

Сигнал цей можна почути в словах Сатіна, в його оцінці людини. У той час, в 1901 році, коли я писав цю п'єсу, я вже знав, що «народ» не є щось ціле, — як учили «народники», — а розбитий, роздрібнений класовим устроєм держави на ворожі «верстви», групи. Видовище життя, розділеного на «героїв і юрбу», теж не могло задовольнити мене. Я хотів — і хочу — бачити всіх людей героями праці і творчості, будівниками нових, вільних форм життя. Ми повинні жити так, щоб кожен з нас, незважаючи на різницю індивідуальностей, почував себе людиною, рівноцінною всім іншим і всякому іншому. Цього можна досягти лише після того, як люди знищать приватну власність, джерело ворожнечі між ними, джерело всіх нещасть і потворностей. Іншими словами: цього можливо досягти лише при соціалізмі.

Само собою зрозуміло, що проповідь соціалізму я не міг вкласти в уста людей, розбитих життям, нездатних до праці, готових піддатись будь-якій розраді. Утішители, проповідники примирення з життям, ворожі мені, хто б вони не були: люди, що вірують у бога, чи письменники, як американець О. Генрі...

Але з розрад хитрого Луки Сатін зробив свій висновок про цінність всякої людини» (Архів О. М. Горького).

В радянські роки М. Горький, повернувшись до теми і образів п'єси «На дні», працював над кіносценарієм «По дорозі на дно». Сценарій лишився незакінченим.

Як зазначає у своїх спогадах Н. К. Крупська, «На дні» належить до числа п'єс, які подобались В. І. Леніну. Сам Володимир Ілліч писав матері, М. О. Ульянової, ще 4 лютого 1903 р.: «В театрі німецькому були раз, — хотілося б у російський Художній — подивитись «На дні» (В. І. Л е н і н, Листи до рідних, М.—Л., 1934, стор. 290).

Це бажання йому вдалося здійснити тільки після Великої Жовтневої соціалістичної революції (Н. К. Круська, Спогади про Леніна, 1930, стор. 37).

П'єса «На дні» включалась до всіх зібрань творів.

Друкується за машинописним текстом, правленим автором у 1902 р.

ДАЧНИКИ

Вперше надруковано у «Сборнике товарищества «Знание» за 1904 год», книга третя, СПб., 1905.

М. Горький задумав написати п'єсу про інтелігенцію восени 1901 р. Про це він повідомив у листі від 18 жовтня 1901 р. К. П. Пятницького: «Ви знаєте, я напишу цикл драм. Це факт. Одну — побут інтелігенції. Купа людей без ідеалів і раптом! — серед них один — з ідеалом! Злоба, тріск, виття, гуркіт!» (Архів О. М. Горького).

Влітку 1902 р. М. Горький посилено працював над п'єсою. 24 червня 1902 р. він писав К. П. Пятницькому: «Почав писати ще п'єсу «Дачники». Думаю зображати сучасну «буржуазно-матеріалістичну інтелігенцію», — як висловлюється Бердяєв. Дуже хочеться подарувати «всім сестрам — по сергам», в тому числі і Бердяєву невеликі.

Почуваю я, що в повітрі носиться нове світорозуміння, світорозуміння демократичне, а вловити його — не можу, не вмю. А — носиться і зріє» (Архів О. М. Горького).

У 1904 р., характеризуючи свою п'єсу в листі до одного з режисерів, М. Горький відзначав: «Я хотів зобразити ту частину російської інтелігенції, яка вийшла з демократичних верств і, досягши певної висоти соціального становища, втратила зв'язок з народом — рідним їй по крові, забула про його інтереси, про необхідність розширити життя для нього...

Ця інтелігенція стоїть самотньо між народом і буржуазією, без впливу на життя, без сил, вона почуває страх перед життям, повна роздвоєння, вона хоче жити цікаво, красиво, і — спокійно, тихо, вона шукає тільки можливості виправдати себе за ганебну бездіяльність, за зраду своєї рідної верстви — демократії.

Швидко вироджуючись, буржуазне суспільство кидається в містику, в детермінізм — всюди, де можна сховатись від суворой дійсності, яка говорить людям: або ви мусите перебудувати життя, або я вас знівечу, розчавлю.

І багато інтелігентів ідуть за міщанами в темні закутки містичної або іншої філософії — все одно — куди, аби сховатись.

Ось драма, як я її розумію. Ключем до неї є, на мій погляд, монолог Мар'ї Львівни в IV акті» (Архів О. М. Горького).

Над «Дачниками». М. Горький працював до осені 1904 р. У серпні

1904 р. п'єса була завершена, і автор читав її артистам театру К. Нелобіна в Москві.

11 листопада 1904 р. «Дачники» вперше були поставлені на сцені театру В. Ф. Комісаржевської, в Петербурзі. Під час вистави п'єси буржуазно-монархічна частина глядачів намагалась зірвати спектакль. Однак демократична частина глядачів перетворила спектакль у торжество М. Горького, який був присутній на виставі, влаштувавши йому захоплені овації.

У 1905 р. п'єса ставилася в провінції. Під час вистави «Дачників» у Києві в театрі Соловцова 5 лютого 1905 р. виникли «безпорядки». Глядачі вимагали звільнити М. Горького з Петропавлівської фортеці. У театрі були розкидані прокламації з портретом М. Горького. В залі для глядачів лунали вигуки: «Хай живе свобода!», «Геть самодержавство!» і т. ін. (Зб. «Революційний шлях Горького», М.—Л., 1933, стор. 100—101).

Політичні демонстрації в зв'язку з постановкою «Дачників» на сцені в 1905 р. відбувались також у Ростові на Дону, в Саратові, Одесі та інших містах.

П'єса «Дачники» включалася до всіх зібрань творів.

Друкується за текстом третього «Сборника товарищества «Знание» за 1904 год», звіреним з рукописом і машинописною копією, правленою М. Горьким у 1904 р.

ДІТИ СОНЦЯ

Сцени

Вперше надруковано в «Сборнике товарищества «Знание» за 1905 год», книга сьома, СПб., 1905, і окремим виданням у Штутгарті.

П'єса «Діти сонця» писалась у січні — лютому 1905 р. в Петропавлівській фортеці, у камері № 39 Трубецького бастиону, куди М. Горький був ув'язнений 12 січня 1905 р. після арешту у справі про 9 січня. На першій сторінці рукопису п'єси, що зберігається в Архіві О. М. Горького, є напис: «Писалось у Петропавлівській фортеці 16 січня — 20 лютого 1905 року. Перший зошит. О. Пешков».

Перебуваючи в ув'язненні, М. Горький звернувся за дозволом займатися літературною працею до коменданта Петропавлівської фортеці. Той подав запит у департамент поліції: «...прошу... мене повідомити, чи вважаєте ви з свого боку можливим дозволити Олексієві Пешкову написати комедію, але, звичайно, при неодмінній умові, щоб написана ним комедія, після перегляду її департаментом поліції, була вручена йому або дружині його тільки після звільнення з Трубецького бастиону» (див. збірник «Революційний шлях Горького», М.—Л., 1933, стор. 91). 5 лютого департамент поліції «дозволив» М. Горькому «написати комедію». 14 лютого п'єса була відіслана до Петербурзького жандармського

управління. Того ж дня М. Горький був звільнений із фортеці і, оскільки йому заборонено було жити в Петербурзі, виїхав у Ригу. Перед від'їздом, 15 лютого, він написав заяву в департамент поліції про видачу К. П. Пятницькому рукопису п'єси. Пятницький одержав її після 22 лютого, як це видно з його листування з М. Горьким. Таким чином, авторське датування: «Писалось у Петропавлівській фортеці 16 січня — 20 лютого» — не зовсім точне і, очевидно, зроблене пізніше.

Одержавши п'єсу від Пятницького, М. Горький докорінно її переробив. Очевидно, робота над нею була закінчена вже у березні: на самому початку квітня в російській пресі з'являються повідомлення про постановку п'єси в театрі В. Ф. Комісаржевської. У відповідь на ці повідомлення петербурзький генерал-губернатор Трепов просив петербурзького градоначальника вжити заходів до недопущення постановки п'єси на сцені.

Незабаром, очевидно, в травні, М. Горький передав п'єсу Московському Художньому театрові.

Водночас він переглянув її останню редакцію і вніс у неї ряд змін і виправлень, готуючи п'єсу для першого безцензурного видання, яке вийшло у світ під заголовком: «Дети солнца. Драма в 4-х действиях», Штутгарт, видавництво І. Дітца, 1905.

В Архіві О. М. Горького зберігся машинописний текст п'єси з правкою М. Горького; текст цей і став за оригінал для видання Дітца.

Там же зберігається ще одна машинописна копія п'єси — дублікат першої, в якій є додаткова істотна правка М. Горького.

Виправлення, зроблені М. Горьким в обох машинописних копіях, в російські видання п'єси не входили.

4 серпня 1905 р. п'єса була переслана в Головне управління у справах друку, в драматичну цензуру. За першим відзивом драматичної цензури можна було чекати заборони п'єси. Однак революційна обстановка в країні примусила цензора драматичних творів дозволити п'єсу до постановки.

П'єса вперше була поставлена на сцені театру В. Ф. Комісаржевської, у Петербурзі, 12 жовтня 1905 р. Як свідчить запис у книзі режисерського управління, спектакль пройшов з великим піднесенням. У Московському Художньому театрі перша вистава п'єси відбулась 24 жовтня 1905 р.

П'єса «Діти сонця» входила до всіх зібрань творів. Починаючи з 1907 р., вона дістала підзаголовок «Сцени».

Друкується за текстом, підготовленим автором для штутгартського видання, з врахуванням усіх поправок, внесених М. Горьким у другу машинописну копію.

ВАРВАРИ

Вперше надруковано в «Сборнике товарищества «Знание» за 1906 год», книга дев'ята, Спб., 1906. У тому ж році п'єса була видана окремою книжкою видавництвом Дітца.

Написана п'єса влітку 1905 р., згодом в період від початку червня до вересня, на дачі в Куоккалі, під Петербургом.

Зберігся лист М. Горького до М. Д. Красова, режисера «Петербурзького театру» (лист датується згодом 1907 р.). Порадивши театру вибрати для постановки п'єсу «Вороги», М. Горький вказує, що в разі, коли буде вирішено ставити «Варвари», слід звернути увагу на Монахову. «Вона, — писав М. Горький, — щиро вірить у можливість якоїсь великої, полум'яної і чистої любові, вірить у людину-героя, достойного цієї любові.

Вона любить Черкуна з першого погляду — за його сміливі очі, різкі рухи, вона думає, що ось — герой! Весь час вона покірно, але впевнено дивиться на нього, чекає його. Вона не може не думати, що він — для неї, вона — для нього.

В останньому акті вона не може одразу повірити в свою помилку, але, коли вона переконується, що помилилась, — в що мить її серце вмирає» (Архів О. М. Горького).

Перша вистава п'єси відбулась у Берліні, в 1906 р. В 1907 р. п'єса була поставлена в Петербурзі, в «Сучасному театрі» і в «Новому Васильєострівському».

В Архіві О. М. Горького зберігаються дві рукописні чорнові редакції п'єси з великою кількістю виправлень, а також машинописна копія з правкою автора. Відредагований машинописний текст був, очевидно, знову передрукований і в копіях відправлений у видавництва Дітца і «Знание», де вони стали за оригінали набору, причому для збірника «Знание» текст знову був відредагований письменником.

П'єса «Варвари» включалась у всі зібрання творів.

Друкується за текстом дев'ятого «Сборника товарищества «Знание» за 1906 год».

ВОРОГИ

Сцени

Вперше надруковано в «Сборнике товарищества «Знание» за 1906 год», книга чотирнадцята, Спб., 1906, і одночасно видано окремою книжкою за кордоном у видавництві Дітца.

Як видно з листа М. Горького до К. П. Пятницького від 5 вересня 1906 р., п'єса була закінчена на початку вересня цього року (Архів О. М. Горького).

По доповіді цензора від 13 лютого 1907 р. п'єса Головним управлінням у справах друку була до постановки на сцені заборонена. У допо-

віді цензора говориться: «У цих сценах яскраво зображується непримирена ворожнеча між робітниками і роботодавцями, причому перші змальовані стійкими борцями, які свідомо йдуть до наміченої мети — знищення капіталу, останні ж змальовані вузькими егоїстами. А втім, за словами одної з дійових осіб, зовсім байдуже, які риси хазяїна, досить того, що він «хазяїн», щоб для робітників він був ворогом. Автор, устами дружини брата директора фабрики, Тетяни, передрікає перемогу робітників. Сцени ці є суцільною проповіддю проти імущих класів, внаслідок чого не можуть бути дозволені до постановки» (Див. «Литературная газета», 1936, № 37, 30 червня).

Вперше на російській сцені п'єса «Вороги» була показана лише Ленінградським державним академічним театром драми 25 вересня 1933 р. 10 жовтня 1935 р. відбулась перша вистава п'єси в Московському Художньому академічному театрі.

Для ленінградського театру М. Горький заново переробив текст п'єси. Крім численних виправлень і доповнень, М. Горький написав новий кінець п'єси. Зважаючи на значні відміни нового кінця п'єси, наводимо тут попередній текст цього кінця. Після репліки: «Т е т я н а (до Наді). Не плач, ці люди переможуть!..» у попередньому тексті було (прізвище Акимов у цьому тексті читалось: Якимов):

«М и к о л а. Ну, пане Рябцов! А як же ви тепер?

Р я б ц о в (*збентежено*). А — ніяк...

Я к и м о в. Мовчи, Паша!.. Ти — мовчи!

Л е в ш и н (*радісно*). Е-ех, братіки, любі!..

М и к о л а (*ударивши кулаком по столі*). Мовчати!

Я к и м о в (*спокійно*). Не кричи, пане. Ми — не кричимо.

Н а д я (*до Якимова, голосно*). Послухайте... хіба це ви вбили? Це — вони всіх убивають... це вони вбивають усе життя своєю жадібністю, своїм боягузством!.. (*До всіх*). Це — ви, ви злочинці!

Л е в ш и н (*палко*). Вірно, панночко! Не той убив, хто вдарив, а той, хто злобу породив!.. Вірно, любя!

(*Загальне збентеження, гомін*).

З а в і с а »

П'єса «Вороги» включалась у всі зібрання творів.

Друкується за текстом чотирнадцятого «Сборника «Знання» за 1906 год» з врахуванням усіх поправок і доповнень, зроблених автором у 1933 р.

З М І С Т

	Стор.
Міщани. Переклад Є. Дроб'язка	5
На дні. Переклад Д. Бобиря	95
Дачники. Сцени. Переклад О. Ільченка	163
Діти сонця. Сцени. Переклад С. Мішури	263
Варвари. Сцени в повітовому місті. Переклад Ф. Бурлаки	349
Вороги. Сцени. Переклад О. Ільченка	433
Примітки	503

Оформлення
художника *М. Пікалова*

Редактор *Н. Андріанова*
Художній редактор *Н. Калугін*
Технічний редактор *О. Олешкевич*
Коректори: *О. Салод, Б. Давиденко*

*

М. ГОРЬКИЙ.
Сочинения, том 10.
(На українском языке)

*

БФ 03488. Здано на виробництво 10/VI 1954 р.
Підписано до друку 15/IX 1954 р. Формат па-
перу 84 × 108¹/₃₂. Папер. арк. 8,125. Друк.
арк. 26,65 + 1 вкл. Обліково-видавн. арк. 26,737.
В друк. арк. 70176 зн. Ціна 11 крб. Зам. 323.
Тираж 20.000

*

Надруковано з матриць Київської книжково-
журнальної ф-ки в 4-ій поліграфічній ф-ці
Головвидаву Міністерства культури УРСР,
м. Київ, пл. Калініна, 2.